3

ANADOLU UYGARLIKLARI

GÖRSEL ANADOLU TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ

YAYINLAYAN
Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat ve Sanayi A.Ş. adına
Ragıp Yazır
GENEL YÖNETMEN
Vefa Ülkü
SORUMLU YAYIN YÖNETMENİ
Mustafa Eren
GENEL SEKRETER
Çiğdem Ulgen
TEKNİK YÖNETMEN
Mustafa Kibar
YAZI KURULU
Doç. Dr. Ali Dinçol
Dr. Oktay Belli
Doç. Dr. Veli Sevin
Doç. Dr. Mehmet Özsait
Doç. Dr. Somay Onurkan
Prof. Dr. Hakkı D. Yıldız
Prof. Dr. Semavi Eyice
Dr. Yusuf Halaçoğlu
Doç. Dr. Tuncer Baykara
Prof. Dr. Metin Sözen
Dr. Zeki Sönmez
Doç. Dr. Yıldız Demiriz
Dr. Filiz Çağman
Sezer Tansuğ
FOTOĞRAF YÖNETMENİ
Gültekin Çizgen
YAYIN YÖNETMENİ YRD
Aziz Erhan
Gülsüm Cengiz
MONTAJ
Cengiz HASTÜRK
SEKRETERLER
Reyhan Kocaçınar
Sevinç Doğruman
Serap Tatu
GRAFİK DÜZEN
Engin Çevik
Bilge Durbaş
HARİTALAR
Engin Çevik
DİZİN
Reyhan Kocaçınar
FOTOĞRAFLAR
Gültekin Çizgen
ABC Ajansı
Vefa Ülkü
Alpay Pasinli
Oktay Belli
Veli Sevin
Mehmet Özsait
Turhan Birgili
Aydemir Gökgöz
Ekrem Tolunay
Zeki Sönmez
Yılmaz Kâini
Görsel Yayınlar A.Ş. arşivi
RENK AYRIMI VE FİLMLER
Sistem Çözüm
Atlas Klişe Ofset
Erta
Cem Film
Coşar Şilliler
DİZGİ
Pano Grafik Reklam Organizasyon
BASKI
Yazır Matbaacılık Kollektif Şirketi
CİLT
Yazır Ciltevi

Üst: Bergama'daki Roma hamamları. Alt: Roma İmparatoru Valens in (İS 364-378) İstanbul'da yaptırdığı Bozdoğan sukemeri. Günümüzde bile bütün görkemiyle ayakta durmaktadır.

türlü ısıtma sistemi **hypokaust** adını taşır. Hypokaust'daki sıcak havanın dolaşımını sağlamak için baca gereklidir. Duvarların içine ayrıca kanal ya da tüp biçimi tuğla künkler **tubulatio** yerleştirilir, bunlar tonozlarda da uzanır. Bir Roma hamamında yıkanma birçok devrelere ayrılır. Önce soyunma odası **apodyterium**'da giysiler çıkarılıp, beden eğitimi yapılan **palestra**'ya geçilir. Çeşitli beden eğitimi çalışmalarından sonra bir ya da birkaç tane orta derecede ısıtılmış odaya **tepidarium**'a ya da buhar banyosu ve terleme için **laconicum**'a gidip gelinir. Daha önce sıcaklıkta **caldarium**'da sıcak su ile yıkanılabilir. Oradan yine ılıklığa ya da soğuk su banyosu için **frigidarium**'a gelinir. İstenirse açık havadaki bir havuzda **natatio** yüzülebilir ve buradan giyinmek üzere kolayca apodyterium'a ulaşılabilir.
Hamamların gelişmesinde Romalılar'ın suyu, sukemerleri ile çok uzaklardan getirebilmeleri ve çok iyi hesaplanmış kanalizasyon ile pis suyu akıtabilmelerinin rolü olmuştur.
Romalılar'da hamama gitme öyle bir alışkanlık haline gelmiştir ki, günün bütün saatlerini burada geçirebilirlerdi. Bu binalara yalnız yıkanmak için gidilmezdi, aynı zamanda yapının yanında yer alan palestra'da her türlü idman yapılabilirdi. Ayrıca yapının büyük salonlarında dolaşılır, çeşitli konularda söyleşilere girişilirdi. İlkçağ yazarları Roma hamamları hakkında çok geniş bilgi vermiştir. Kadın ve erkekler için ayrı bölümler olabildiği gibi, aynı hamamda belli saatler de ayrılabilirdi. Hamamlar güneşin batışı ile kapanırdı, fakat Pompei hamamlarında bulunan binlerce kandil bunların geceleri de kullanıldığını göstermiştir. Roma İmparatorluk dönemi hamamlarında Nero zamanında ana eksene göre simetrik planlama başlar. "İmparator tipi" adı ile tanımlanan bu hamamlar birden çok kata sahip büyük yapılardı.

Anadolu'da Roma yerleşmesi olan her kentte en azından bir hamam yapısı vardır, birçoğunda birden fazla sayıda hamam yıkıntısına rastlanır. Roma İmparatorluk döneminde büyük kentlerde kurulan anıtsal hamam yapılarındaki eksenlerde uyum ve simetrinin vurgulandığı planlar uygulanmıştır. Batı Roma hamamlarının özelliklerini gösteren bu yapılar "İmparator tipi"ne bağlanır ve batı Anadolu kentlerinde Miletos, Afrodisias, Hierapolis hamamlarında örnekler verir. Batı Anadolu'nun birçok kentinde kurulan hamamlarda ise Hellenistik geleneğin kuvvetli olması nedeniyle Roma hamamı ile Yunan gymnasion'unun karışımı yapıların inşa edildiği görülür. Bunun en güzel örneğini Efesos Antoninus Pius hamamı ve Miletos Büyük Agora'nın kuzeyindeki Vergilius Capito hamamı verir.
Güney Anadolu'da Akdeniz kıyı bölgesinde kurulan Roma dönemi hamam yapıları ise Batı Anadolu'ya oranla çok daha iyi durumda günümüze ulaşmıştır. Pamfylia ve Kilikia Bölgesi Roma kentlerinin birçoğundaki hamam yapıları günümüzde tonoz örtülerine kadar ayakta durmaktadır.
Roma hamamlarında bölge ve devir farkları vardır. Roma kültürünün girdiği bölgelerde aynı amaçla inşa edilmiş yapılarda bunların bulundukları bölgenin yerel özelliklerini ve alışkanlıklarını yansıttıkları görülür. Dolayısıyla farklı mimari biçim ve planlar ortaya çıkar. Ancak işlevlerinin aynı olması nedeni ile bunlar birbirlerinden çok uzak yerlerde ve farklı zamanlarda yapılsalar bile bazı ortak özelliklere sahiptirler. Bu ortak özelliklerin tanınıp birinden diğerine uygulanması birçok belirsiz kalmış noktaları aydınlatabilmektedir. Bir hamam kuruluşu her şeyden önce teknik sorunlara dayanır ve bu nedenle plan tipi uzun süre ilke olarak aynı kalabilmiştir. Gymnasion etkisinde ve imparator tipine giren Efesos Antoninus Pius hamamı eksenleri uyumlu,

Üst: Afrodisias'taki Roma dönemi hamamlarının genel görünümü. Alt: Priene tiyatrosu. İÖ 4. yüzyılda inşa edilmiş, Hellenistik ve Roma dönemlerinde yeniden yapılmıştır. Skenesi en sağlam kalmış tiyatrolardan biridir. Yan sayfa sol üst: Efesos tiyatrosu. Hellenistik dönemde inşa edilmiş, Roma döneminde yenilenmiştir. Alt: Bergama tiyatrosu. İÖ 3. yüzyılda inşa edilmiş, Roma döneminde kısmen yenilenmiştir. Sağ üst: Aspendos tiyatrosu. Roma imparatoru Marcus Aurelius (İS 161-180) zamanında Theodoros'un oğlu Zeno tarafından inşa edilmiştir. Günümüzde onarılarak bilinen görkemli halini almıştır. Bu tiyatroda bugün bile çeşitli gösteriler düzenlenmektedir. Alt: Finike tiyatrosu.

simetrik plandadır. Önde sütunlu galerilerle çevrili bir palestra yer alır. Palestra'ya açılan sütunlu cephe duvarına sahip ve içinde sunak bulunan oda İmparator Antoninus Pius'un (İS 138-161) onuruna yapılmıştır. Arkada spor ve oyunlar için ayrılan bölümden sonra hamama girilir. Frigidarium'da iki yanda havuzlar ve doğuda bir yüzme havuzu vardır. Frigidarium ile caldarium arasında yapının ısıtılmasını sağlayan külhanlar yer alır. Buradan sıcak hava tabanın altındaki boşluğa ulaşıyor ve duvarlar içine döşenmiş künklerle sıcak hava dolaşımı sağlanarak istenilen sıcaklık veriliyordu.

Liman gymnasion'unun arkasında yer alan Efesos Büyük Hamamı İS 2. yüzyılda inşa edilmiş, 4. yüzyılda İmparator Constantius (İS 337-361) zamanında yenilenmiş ve ana caddeye bakan cephe yapılmıştır. Roma döneminin Anadolu'daki ilk büyük hamam yapıları arasında Alexandria Troas, Aizanoi ve Afrodisias hamamları da sayılabilir.

Miletos Humaytepe hamamı İS 2. yüzyıl başlarına tarihlenir. Hamam odaları bir palestra arkasında yer almıştır. Planda eksenlere uygunluk ve simetri göz önünde tutulmuştur.

Miletos'da İS 2. yüzyıla tarihlenen ikinci bir hamam yapısı daha vardır. Faustina hamamı adı ile tanınan bu yapının planında simetri bozulmuştur. Bu yapıda bulunan heykellerden bazıları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde görülebilir.

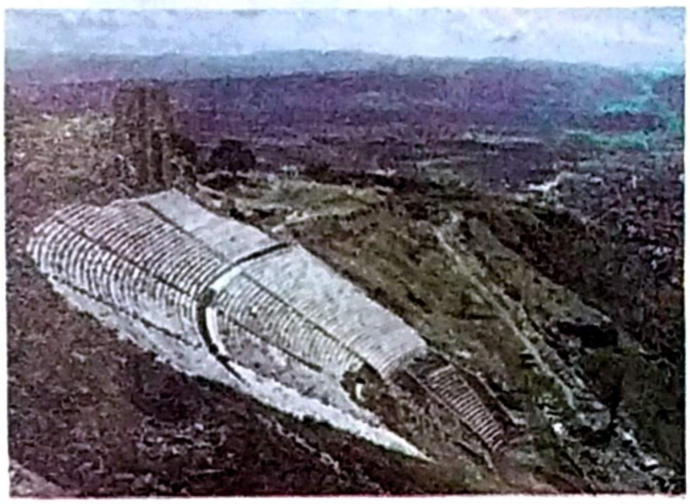
Batı Roma planlarını örnek almış simetrik bir hamam yapısı Hierapolis yerleşmesinde, İS 2. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir.

Side'nin Roma yerleşmesindeki hamam yapıları en azından üç örnek ile tanınır. Limanın yanında yer alan ve İS 2. yüzyıla tarihlenen Liman hamamı sade bir plan gösterir. Birbirine paralel tonozlarla örtülü üç esas mekâna bağlanan bir sıra daha küçük odalardan meydana gelir. Ölçülerinden ötürü Büyük hamam adı verilen ikinci yapının planı mekânların yatay ve dikey eksenlere göre uyumlu bir bütünleşmeye işaret eder. Heykeltıraşlık buluntuları ya da kabartma bezemeli frizler, tarihlenmesine yardımcı olmakta ve yapının İS 3. yüzyıldan ileriye doğru uzun süre kullanıldığını ortaya koymaktadır. Yerleşmedeki üçüncü hamam yapısı ise onarılarak müze haline getirilen ve içinde Side'nin heykeltıraşi buluntularının sergilendiği Agora hamamıdır. Yapının planında gelişkin Roma hamamının işlevi açıkça yansıtılmıştır. Yeri dolayısıyla İS 5. yüzyıla tarihlenmekle birlikte daha eski bir hamam yapısının üzerine inşa edilmiş olabileceği de akla yatkındır.

Pamfylia Bölgesi'nde Perge ve Aspendos yerleşmelerindeki hamam yapıları yapı malzemesiyle plan biçimlenmesinin ilginç örneklerini verirler. En eskisi İS 2. yüzyıldan ileriye doğru yüzyıllar boyunca aynı amaçla kullanılan bu yapıların işler halde kalabilmesi için sürekli bakım ve onarım görmesi, yerleşmedeki en iyi korunagelmiş yapılar olarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Türkiye'nin Akdeniz kıyısının doğusu İlkçağ'da Kilikia Bölgesi'nin içindeydi. Toros Dağları'nın kıyıya çok yaklaştığı ve sarp yamaçlar halinde denize indiği Batı Kilikia'da İlkaçağ'ın anayolu üzerinde ve yakınında kalıntıları günümüze büyük ölçüde ulaşmış kentler sıralanır. Batıdan doğuya doğru en önemlileri içinde Syedra, Iotape, Selinus, Antiocheia ad Cragum, Anemurium, Arsinoe, Kelenderis, Seleukeia, Korykos, Pompeiopolis ve Soli sayılabilir. Bu yerleşmelerde toplumsal yaşantının merkezleştiği bölümlerde genellikle en azından bir hamam yapısına rastlanmaktadır. Arkeoloji çalışmalarının henüz sınırlı kaldığı bu bölge, geleceğin araştırıcılarına bu konuda değerli bilgiler verecek niteliktedir.

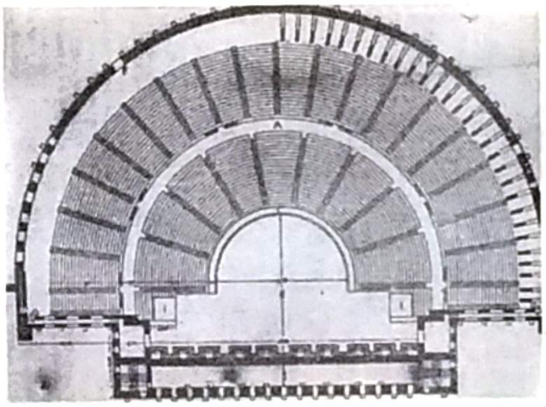

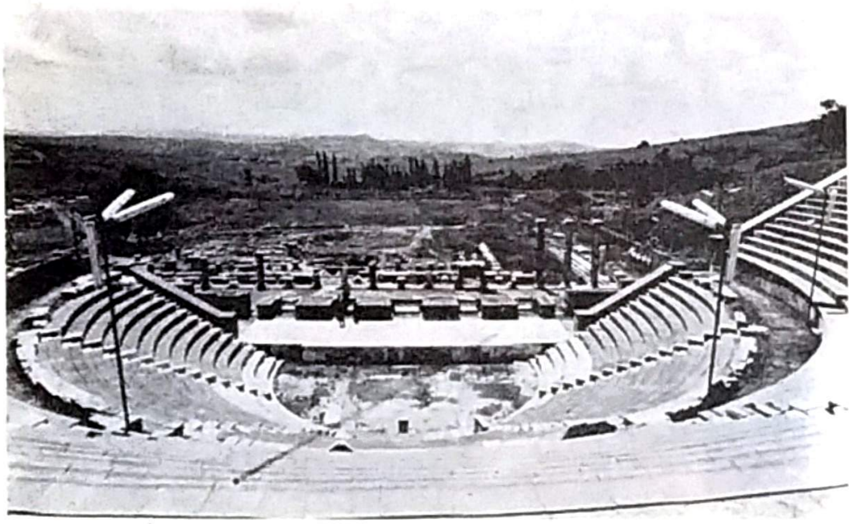

SUKEMERLERİ
Roma mimarisinin en önemli özelliklerinden biri de kente ve topluma en gerekli olanın "**necessarium**" yapılmasına çalışmaktır. Bir kentin suyu o kentin yaşamasında önemli sorunlarından biridir ve Romalılar kentlerin suyunu çok uzakta bile olsa, su kaynaklarından yerleşmeye kadar, sağlam kemerler üstünde kanallar (aquaeductus) inşa ederek akıtmışlardır.
Bergama'da Hellenistik dönemin büyük bir kısmı toprak künklerden meydana gelen ilk suyolu İÖ 2.yüzyıla tarihlenmiştir. Madra Dağı'ndan yaklaşık 45 km. uzaklıktan kente uzanan bu suyolu yüksek basınçla kaleye kadar suyu çıkartabilmiştir.
Roma çağının mühendislik bilgisiyle arazinin engebelerini gerektiği yerlerde kemerlerle aşarak Bergama'nın künklerle taşınan yüksek basınçlı suyolundan Aspendos'un çok katlı kemerler üzerine inşa edilmiş suyoluna ulaşılmıştır. Aspendos sukemerleri Anadolu'da en iyi durumda günümüze ulaşmış Erken Roma çağı kalıntıları arasındadır.
Pamfylia Bölgesi kentlerinden Side'ye su taşıyan kemerler de İS 2.yüzyılda inşa edilen ve Manavgat çayından başlayarak kente uzanan büyük suyolunun bölümleri arasındadır.
Roma İmparatorluk döneminde kurulan ve birçok kentin suyunu sağlayan sukemerlerinin kalıntıları günümüzde birçok ören yerinin yakınında görülebilmektedir.
Eski İstanbul'un suyunu taşıyan kemerlerin en eskisi Valens zamanında (İS 364-378) inşa edilmeye başlanmıştı. Arazinin durumuna göre tek katlı ya da iki katlı uzanan bu kemer Theodosius Forum'undaki nymfeum'da sona eriyordu.

TİYATRO
Romalılar'ın uzun süre başlıca eğlenceleri at ve araba yarışları, gladyatör oyunları, atletik yarışmalar olmuştu. Roma'da bu eğlenceler için **circus** uygun bir yapıydı ve yeterli seyirci toplanabiliyordu. Roma tiyatrosunda ise Etrüsklü oyuncuların dans ve müzikli oyunlarını seyretmek üzere önceleri kurulup sökülen sıralar kullanılıyordu. Bu oyunlar circus'da ya da forum'da bazen tapınağın önünde halka sunuluyordu.
Roma taş tiyatrolarının inşasında Yunan-Hellenistik tiyatroları örnek olmuştur. Pompei tiyatrosunda Erken Roma tiyatrosunun Hellenistik tiyatrolara yakınlığı görülebilir. Roma mühendislik bilgisinin gelişmesi tiyatroların oturma sıralarını yerleştirmek üzere bir yamaç aramaksızın istenilen yerde kurulmasını sağlamıştır.
Kavea'yı taşımak üzere kemer ve tonozlardan oluşan güçlü alt yapılar "**substrüksiyon**" inşa edilmiş ve bu kemerler dış yüzde mimari çerçeve içine alınmıştır. Tiyatroların dış yüzleri, Roma cephe mimarisinin zengin görünümlü örnekleri arasındadır. Alt katı Dor, orta kat İon ve üst kat Korinth sütunları ile bezenmiş Roma'daki Marcellus tiyatrosu İS 1. yüzyıl Augustus dönemi cephe mimarisini gösterir. Ayrıca kavea, orkestra, skene mimari bir bütün olarak birleşmiştir. Yunan tiyatrosunda daire biçimindeki orkestra Roma'da yarım dairedir. Sahne daha derindir ve arkada skene frons ile gösterişli bir cephe mimarisi yükselir. Burada nişler ve aedikulalar içinde yontular yerleştirilmiştir. Yunan tiyatrosunda yapıya iki yandaki **parados**'lar girişi sağlar. Oysa Roma tiyatrolarında seyirciler kavea'nın altındaki tonozlu geçitler ve merdivenlerle diazoma'ya ulaşarak oradan oturma sıralarına dağılabilirlerdi.

ANADOLU'DAKİ ROMA TİYATROLARI
Roma tiyatro yapıları imparatorluk eğilimine uygun olarak

çok büyük ölçüde ve gösterişli yapılmışlardır. Bu eğilimin uç noktasına Antoninler döneminde, İS 2. yüzyılda ulaşılmış, daha sonra sadeliğe dönülmekle beraber büyük ölçü süregitmiştir.

Anadolu'daki Roma İmparatorluk dönemi tiyatro kalıntıları başlıca iki gruba ayrılabilmiştir.

1. Roma çağında inşa edilen ve Roma tiyatro planının uygulandığı örnekler,
2. Roma tiyatrosuna dönüştürülen eski Yunan tiyatroları.

İkinci grup örnekler Anadolu'da pek çok tiyatroda görülebilir. Batı Anadolu kentlerinde gelişmiş Hellenistik kültürün ürünü Priene,Efesos, Miletos, Bergama tiyatrolarında yapılan onarım ve değişikliklerde Roma beğenisine uygun öğeler eklenerek tiyatroların kullanımı Roma döneminde de süregitmiştir. Yunan tiyatro planından Roma'ya çevrilen yapılar birçok alışılmamış biçimler de gösterir. Magnesia, Priene, Efesos ve Miletos tiyatroları da Hellenistik proskenion sahne yüksekliğini korumakla beraber, arkada Roma skene frons'u ile bezenmişlerdir. Çeşitli dönemlerde yapılan eklemelerle Efesos tiyatrosunun sahne binası Roma özelliği kazanmış, orkestra gladyatör oyunlarına uygun bir biçimde değiştirilmiştir. Miletos'un Hellenistik tiyatrosu da Roma planında yeniden inşa edilmiş, sahne binası İS 2. yüzyıl ortalarında zengin mimari ve heykeltıraşi süslemeyle bezenmiştir.

Roma döneminde zenginleşmiş ve gelişmiş kentlerde kurulan yeni tiyatrolarda ise Roma tiyatro planı uygulanmış, oturma sıralarının yerleştirilmesinde arazinin eğiminden yararlanıldığı gibi, düz alanlarda da oturma sıraları için tonozlu alt yapılar inşa edilebilmiştir.

Anadolu'nun güney ve güneybatı kentlerinde Roma döneminde inşa edilen tiyatrolarda Roma tiyatrosunun çeşitlemelerine rastlanır. Hellenistik tiyatro tipini koruyarak planlanan Roma tiyatrolarının belirgin özellikleri en iyi Termessos tiyatrosunda görülür. "Termessos tipi" adı ile tanımlanan bu tiyatro biçimi Perge, Sagalassos, Myra ve Patara tiyatrolarında görülür. Anadolu'da en iyi korunagelmiş Aspendos tiyatrosu, Roma tiyatro mimarisinin en yetkin örneğidir. Side tiyatrosu ise Termessos tipi ile Roma tipi Aspendos arasında özgün bir yapı olarak belirir.

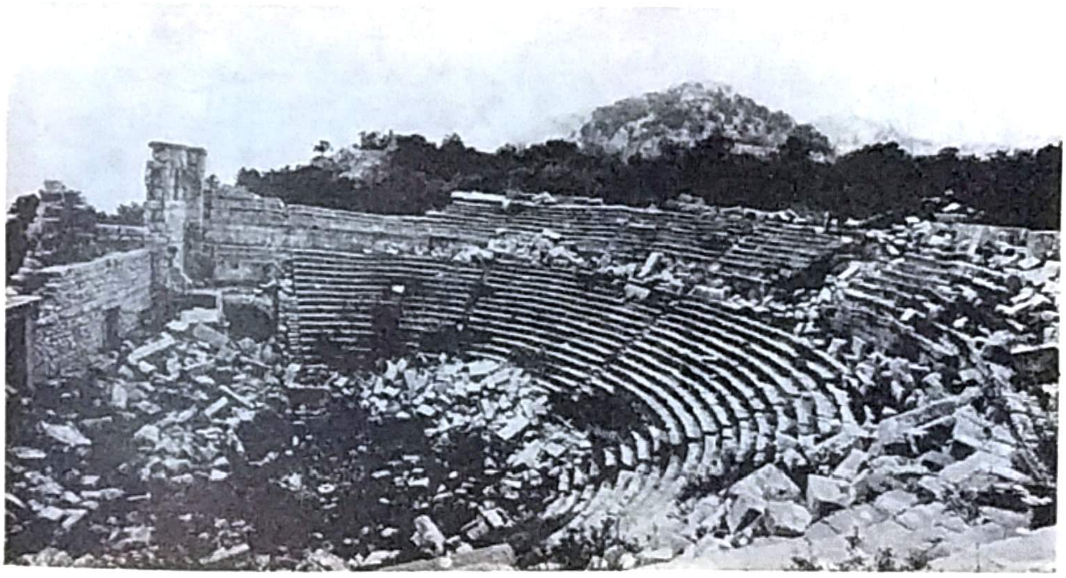
Aspendos Tiyatrosu

Marcus Aurelius zamanında (161-180) Theodoros'un oğlu Zeno tarafından inşa edilmiştir. Roma tiyatro mimarisinin gösterişli olduğu kadar işlevi bakımından da en iyi çözümlenmiş örneği olarak gösterilebilir. Yarım daire kavea, Aspendos akropolisi'nin doğu yamacına dayanmıştır. Üst kısım ise kemerlerle taşınır. En üstte 50 kemerli bir portikus vardır. Kavea, skene yapısından daha geniştir. Skene frons günümüze ulaşamayan zengin bir sütun mimarisi ile bezenmişti, sütunlar dönüşümlü olarak yuvarlak ve üçgen alınlıkları taşıyorlardı.

Side Tiyatrosu

Anadolu'nun büyüklük bakımından önde gelen tiyatrolarından biri olan Side tiyatrosunun oturma sıralarının alt bölümü yamaca yaslanmış, üst bölümü ise, blok taşlarla inşa edilmiş tonozlu alt yapı üzerine yerleştirilmiştir. Yapının çevresi ile uyumlu bağlantısı işlevinde etkin olmalıydı. Sahne binasının arkasında yer alan agora ve oturma sıralarının yerleştiği tonozlu ve iki katlı konstrüksiyonun iki katlı cephe mimarisi ile kuzey güney yöneltisinde uzanan sütunlu caddeye

Roma dönemi tiyatrolarına ait çeşitli örnekler: Üst: Sagalassos tiyatrosu. Alt: Termessos tiyatrosu. Hellenistik dönemde inşa edilmiş, Roma döneminde onarılmıştır. Yan sayfa sol üst: Miletos tiyatrosu. Hellenistik dönemde inşa edilmiş, Roma döneminde yenilenmiştir. Arka planda görülen kale Bizans döneminde inşa edilmiştir. Alt: Bergama Asklepieion tiyatrosu. Roma dönemi. Sağ üst: Roma dönemi tiyatrolarına örnek plan: Aspendos tiyatrosu. Orta: Anadolu'da büyüklük bakımından önde gelen tiyatrolarından biri olan Side tiyatrosu. Roma döneminde inşa edilmiştir. Alt: Hierapolis tiyatrosu. Roma dönemi.

dayanması, halkın rahatlıkla ve kısa zaman içinde yapıya girip çıkmasını sağlamıştı. Skene frons'un zengin mimari ve heykeltıraşlık bezemesi, ayrıca podium'da yer alan friz, Roma İmparatorluk döneminin büyük ölçünün yanı sıra gösterişli ve etkileyici sanat anlayışının ürünüdür.

AMFİTİYATRO

Romalılar'ın çok sevdikleri gladyatör oyunları ve hayvanlarla döğüşler **amfitiyatro**'larda yapılırdı. Bu yapı tipi Roma mimarisine özgüdür, ilk imparatorluk döneminde İtalya ve batı eyaletlerinde amfitiyatro kurulmuştur. Yunanıstan ve Anadolu'da ise Roma eyaleti olduktan sonra pek az amfitiyatro inşa edilmiştir ki, bunlardan biri Bergama'dadır. Romalılar'ın Anadolu'da amfitiyatro oyunları için yine tiyatroları kullandıkları anlaşılıyor.

Elips bir meydan **arena**'yı çevreleyen oturma sıralarından meydana gelir. İÖ 80 yılına tarihlenen Pompei amfitiyatrosu en eski taş örnek olarak bilinir. Yükseldikçe genişleyen kavea için kemer ve tonozlar ile alt yapı inşa edilmiştir. **Colosseum** adı ile tanınan Roma'daki büyük amfitiyatro'da katlar arasında yer alan merdivenlerle yapının kısa zamanda halkla dolup, boşalması sağlanabilmiştir.

Arena tabanının altında vahşi hayvanlar ve oyunlarda gerekli araçların saklandığı mahzenler ve koridorlar bulunmaktadır.

STADİON

Atletizmle ilgili yarışmalar, özellikle koşular için stadion'lar inşa edilmiştir. Bu yapıların bilinen en eski örneği Yunanistan'da, Olympia'daki İÖ 5. yüzyıl yapısı altında bulunmuştur. Günümüze kalıntıları ulaşan stadion'ların büyük çoğunluğu Roma dönemine tarihlenir.

Anadolu'da Hellenistik dönemde inşa edilmiş stadion'lara Priene ve Miletos'da rastlanır. Bergama'nın yukarı gymnasion'un güney stoa'sı altında ise kapalı bir koşu yolu arazinin durumu ile uygun olarak yerleştirilmiştir. Miletos'daki yapı Roma döneminde 15.000 kişi alabilecek büyüklükte yenilenmiştir.

Efesos'da İmparator Nero zamanında (İS 57-68) Vedius gymnasion'unun güneyinde, atletik oyunlar, araba yarışmaları ve gladyatör oyunlarında kullanılan stadion inşa edilmiş ve yüzyıllarca kullanılmıştır.

Roma stadion'ları ince uzun bir arena'yı üç yanda çevreleyen oturma sıralarından meydana gelir. Kısa yan bazı örneklerde düz, fakat birçoğunda yuvarlaktır.

Tiyatrolardaki gibi, yapının kurulduğu yere bağlı olarak bir uzun yandaki oturma sıraları yamaca yaslanabilir, düz alanlarda ise bunları taşımak üzere tonozlu alt yapılar inşa edilmiştir.

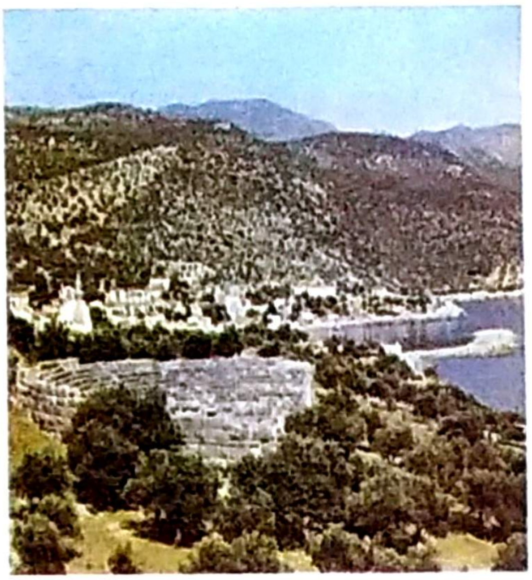
Afrodisias stadion'u 30.000 kişi alabilen büyüklüğü ile Anadolu'daki stadion kalıntıları arasında en iyi korunmuş yapılardandır. Oturma sıralarını taşıyan tonozlu alt yapısı ile Perge stadionu da Afrodisias'daki gibi yıkılmadan kalmış İS 2. yüzyıl Roma uygarlığının mimarlık belgeleri içinde sayılır.

Anadolu'nun Roma dönemi yapıları arasında amfitiyatrolar'a rastlanmayışının bir nedeni de bu yapılardaki çeşitli oyunlar için tiyatrolardan başka stadionlar'ın da kullanılmış olmasıdır. Stadion'un amfitiyatro adı altında tanımlandığı Nysa (bugün Sultanhisar) daki stadion'un iki ucu yuvarlak döner. Aynı plan İS 79 yılında inşa edildiği yazıtlardan anlaşılan Laodiceia ad Lycum'daki yapıda da görülür.

At koşuları ve araba yarışları için daha uzun yollara, **hippodromoi** gereksinmesi vardı. Bunlara ait izler daha zor bulunabilmektedir.

HEYKELTIRAŞLIK

Romalılar'ın heykeltıraşlıktaki başarıları mimarideki üstünlükleri ile ölçülemese bile yaratıcı oldukları **"tarihsel kabartma"** ve **"portre sanatı"** heykeltıraşlıkta büyük önem taşır.

İtalya'nın en eski kültürlerinden biri olan **Villanova** kültüründe anıtsal heykeller yoktur. Roma'da ilk büyük heykelleri Latinler değil, fakat Etrüskler yapmıştır. İÖ 6.yüzyıl sonu ve 5.yüzyıl başında, Güney İtalya ve Sicilya'dan Yunan etkileri Roma'ya ulaşır ve Yunanlı sanatçılar bir tapınaktaki levhaları boyama işinde çalışırlar. Tarihsel kişilerle bağlanan tarihsel olayların anlatılmasına başlanır. İÖ 260'da kazanılan bir deniz zaferi dolayısıyla dikilen anıt, sikkeler üzerindeki kabartmalardan tanınabilmektedir. **Columna Rostrata** adını taşıyan bu anıt, mermer gemi burunlarından meydana gelmiş olup bir sütunun üzerinde bu zaferi kazanan **Duilius**'un heykeli dikilmişti. İÖ 3.yüzyılda Romalılar Aşağı İtalya ve Sicilya'yı alınca doğrudan doğruya Yunanlılar ile karşılaşmışlar ve bundan böyle Etrüsk öğelerinin yerine Yunan öğeleri geçmeye başlamıştır. İÖ 2.yüzyılda Roma gücü Akdeniz'e uzanmakta ve bölgedeki Hellenistik ülkeleri egemenliği altına almaktadır. Bu zamanda Akdeniz çevresindeki çeşitli sanat ürünleri ile karşılaşan Romalılar birçok sanat eserini İtalya'ya, özellikle Roma kentine taşımışlardır. Bu arada birçok yabancı sanatçı da Roma'ya gelir ve bu sanatçılar çeşitli ülkelerin üsluplarını birlikte getirirler.

Romalılar Klasik Yunan heykeltıraşlığının taşıyıcısı olmuşlar, kentlerini sanat eserleriyle güzelleştirmek amacıyla Yunan heykellerinin kopyalarını yapmışlardır. Günümüze ulaşan Klasik çağlara ait heykel sayısı pek azdır. Birçoğunun tunç olması nedeniyle daha sonra eritilerek malzemesinden yararlanılmıştır. Oysa Roma heykeltıraşlığının taş kopyaları yardımıyla, bazen aynı heykelin birbirinden çok uzak yerlerde birkaç kopyası bulunabilmektedir.

Yunan sanatı idealistti ve belli kurallara bağlanan bir güzellik ölçüsü vardı. İnsan vücudunu ve onun güzelliğini veriyordu. İnsan vücudunu örtmüyordu, giyimli heykellerde bile vücut bütünüyle dışa yansıyordu. Bu ideal güzellik tanrısaldır ve Yunan heykeltıraşlığı büyük ölçüde tanrı heykelleriyle temsil edilir.

Roma heykeltıraşlığı ise başka bir yöne döner. Romalılar'ın yaratıcı oldukları bir alanda, portre heykeltıraşlığında ağırlık kazanır. Tarihsel kişilere verilen önem bu kişilerin heykellerinin yapılmasına yol açmış, imparator ve ailesinin portre heykelleri Roma heykeltıraşlığının sınıflanmasında kullanılmıştır. Roma sanatını kendi içinde devirlere ayırmak gerektiğinde Yunan'da olduğu gibi üsluplara göre değil, fakat imparatorlara göre bir sınıflama yapılmaktadır. Augustus ile birlikte İS 1.yüzyılın ilk yarısı Iulius Claudiuslar dönemini kapsar. İS 69 yılında İmparator olan Vespasianus yeni bir sülalenin başındadır. Flaviuslar dönemi diğer İmparatorlar Titus ve Domitianus ile 96 yılına kadar uzanır. Traianus (97-117) ve Hadrianus (117-138), Roma sanat tarihi içinde kendilerine özgü bir yer alırlar. Daha sonra Antoninler dönemi ikinci yüzyılın büyük bir kısmını kapsamaktadır. 138'de Antoninus Pius, 161'de Marcus Aurelius bu dönemin önemli kişilikleri olmuşlardır. İS 2.yüzyılın sonunda Severuslar egemen olurlar. Septimius Severus'un 193 yılında başa geçmesi ile başlayan dönem, 235'de Severus Alexander'in imparatorluğu ile sona erer. 3. ve 4.yüzyılların kalıntıları Batı Anadolu kıyılarındaki kentlerde, Pamfylia Bölgesi yerleşmelerinde günümüze geniş ölçüde ulaşmıştır.

İyi nitelikteki heykeltıraşlık eserlerinin yanı sıra, taşra

Anadolu'nun en büyük ve en sağlam stadionlarından biri olan Afrodisias stadionu. Roma dönemi. Yan sayfa sol üst: Perge tiyatrosu. Roma döneminde inşa edilmiştir. Üst sağ: Perge tiyatrosu sahne binasını bezeyen friz kabartmalarından bir ayrıntı. Sol alt: Antifellos'un (bugün Kaş) küçük fakat oldukça sağlam kalmış tiyatrosu. Roma dönemi. Sağ: Perge stdaıonu. Roma dönemi.

üslubunda eyalet sanatına ait ilgi çekici örnekler de vardır ve özellikle lahit ve stellerde çokça görülür. Bunların yanında yerel heykeller de güzel örnekler oluşturmaktadır.

ROMA PORTRE HEYKELTIRAŞLIĞI

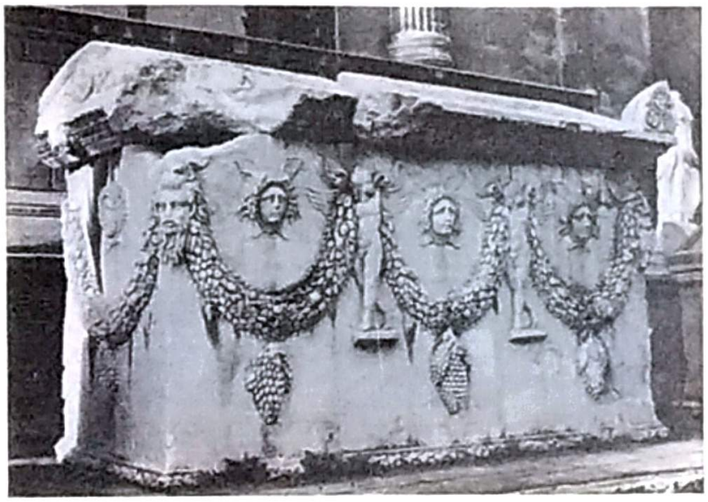
Roma heykeltıraşlığının önemli bir kolu olarak gelişen portre heykellerini ilk önce kuşkusuz Romalılar yapmış değildir. Yunan heykeltıraşlığında az da olsa Klasik çağ portrelerine rastlanır, fakat tiplere bağlı kalan bu heykellerde kişisel çizgiler "idealizm" içinde erir. Kişilik yalnız çehre ile değil, fakat tüm heykel olarak işlenirdi. Peisistratos zamanından "tiran katilleri" grubundaki Harmodios ve Aristogoiton belirli kişiler olmasına karşın bu iki heykelde yaşlı erkek ile genç kuros tipi canlandırılmıştır. Heykeltıraş Kresilas'ın Perikles portresi ile bir adım atılmışsa da, Plinius'un dediği gibi **"Yunan sanatı, soylu insanları olduklarından daha soylu göstermiştir"**. Roma kopyaları ile günümüze ulaşan bu heykeller daha çok düşünür, yazman ve ozan portreleridir. Oysa Romalılar imparator, komutan, memur ve özel kişilerin portrelerini de yapmışlardır. Tam heykelin yanı sıra büstler de önemli bir yer alır. Yunan'ın çıplak, khiton ya da himation ile örtülü olsa bile, gövdenin dışa yansıdığı heykelleri Roma'da ulusal giysiler içinde, "toga" ya da "zırh" giymiş heykellerle yer değiştirir. Ayrıca, Roma'da kadın portreleri de büyük önem kazanır. İmparator ailesinden kadınların çok değişik tipler gösteren saç biçimleri, onların kopyaları olan birçok kadın heykelinin de tarihl·nmesini sağlamıştır.
Roma portre sanatı İtalya'da eski köklere dayanır. Etrüskler'de atalar kültü ile ilgili portreler vardır. Cenazelerde kullanılmak üzere ölü maskeleri yapılırdı. Roma portre sanatının öncüleri dinsel olmakla birlikte Hellenistik etkilerle yeni bir anlam kazanmıştır.
En eski ve maske geleneğindeki portrelerde aşırı bir "realizm" vardır, en ince ayrıntılara kadar işlenen çehreler Roma Cumhuriyet dönemi portrelerinde görülür. Giderek Bergama pathetik üslubu ve Hellenistik dönem klasisizmi Roma portrelerini etkilemeye başlar. İÖ 1.yüzyıl sonlarına doğru pathetik üslup kaybolmakta, yerine Augustus dönemi **"klasisizm"**'i geçmektedir. İulius-Claudiuslar dönemi boyunca süren bu üslupta, İmparator Claudius zamanında realizme giden ilk belirtiler başlamakta ve Flaviuslar döneminde gelişmektedir. İmparator Traianus zamanında Augustus dönemi **"klasisizm"** ine dönüş, Hadrianus zamanında ise eski Yunan **"klasisizm"**'inin önem kazanmasında portre heykeltıraşlığında izlerini bulmaktadır. Antoninuslar dönemi gölge - ışık oyunlarının sevildiği ve barok üslubun geliştiği bir dönem olmuştur. Severuslar ile sürüp giden bu üslupta İmparator Caracalla zamanında yeniden **"realizm"** akımının ortaya çıktığı görülmektedir.
Anadolu'nun Roma yerleşmelerindeki arkeolojik kazılar sonucunda pek çok heykel ve heykel parçası gün ışığına çıkarılmakta ve bunların pek çoğunda İÖ 5.yüzyıldan Hellenistik çağ orijinallerinin kopyaları ayrıca Roma imparator ve ailelerinin portre heykellerinin çeşitli kopyaları da tanınabilmektedir.
Roma'yı Anadolu çok yakından izlemekte, fakat her zaman kendi özünden katmayı başarmaktadır. Hangi çağdan olursa olsun bu heykel Anadolu'da yapılmıştır denebilmektedir.

TARİHSEL KABARTMALAR

Belirli kişilerin katıldığı, belirli bir yerde ve tarihte geçen bir olayın anlatıldığı kabartmalar, Romalılar'ın çeşitli anıtları üzerinde yer almıştır. Bu anıtların en önde gelenleri, **sütunlar, sunaklar** ve **taklar** olmuştur.

Sol üst: Colosseum adı ile tanınan Roma'daki ünlü amfytiyatronun içten görünümü. Alt: Girlandlı lahit tipine güzel bir örnek. Roma dönemi. Arkeoloji Müzeleri - İstanbul.
Sağ üst: Sakallı bir erkek büstü İS 3. yüzyılın ikinci yarısı Efes Müzesi.
Alt: Bir Zeus büstü Roma kopyası. Arkeoloji Müzeleri- İstanbul
Yan sayfa sol: Zeus başı Roma kopyası. Efes Müzesi.
Sağ: Yunuslu Eros. Bir eşya ya da gerecin parçası İS 3. yüzyıl. Efes Müzesi.
Arka sayfa: Sardis gymnasiumundan bir görünüm

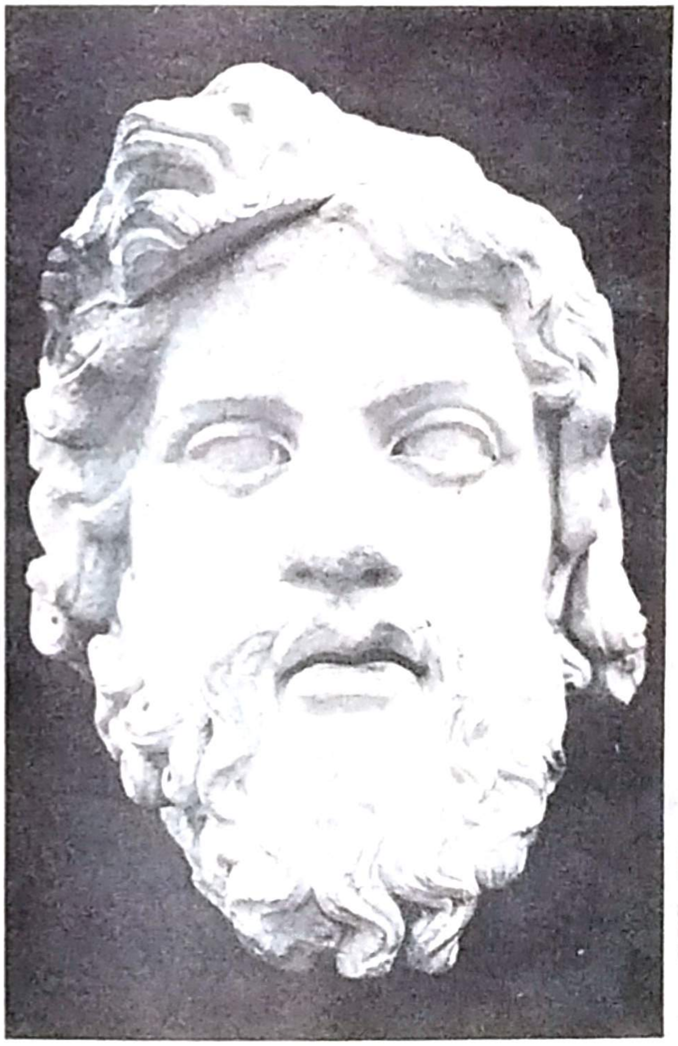

Forum Romanum'da **"Titus Takı"** kabartmalar, **"Benevent Takı"** ve Traianus forumundaki **"sütun"**un kabartmaları, Roma'nın savaşlarda kazandığı zaferlerin anlatıldığı tarihsel kabartmalardır. Sütunun üzerine sarılmış bir şeriti bezeyen bu kabartmalar Roma'da **"Marcus Aurelius Sütunu"**nda diğer bir örnek verir.
Anadolu'nun Roma kentlerinde henüz bu ölçüde kabartmalı sütunlara rastlanmamıştır. Konstantin'in kenti İstanbul'da ise bir meydan ile bağlı anıt niteliğinde sütunlar dikilmiştir. İÖ 4. yüzyılda **Forum Konstantini** adı ile bilinen meydanın ortasında **Çemberlitaş** adı ile tanınan sütun duruyordu ve üzerinde imparatorun heykelini taşıyordu. Bayezid'deki **Theodosius Meydanı**'nda da Theodosius takından başka kabartmalarla süslü bir sütunun durduğuna işaret eden kalıntılar vardır. Tam yeri bilinmeyen bu anıta ait oldukları sanılan bazı kabartmalar bulunmuştur. Romalı askerlerin katıldığı savaş sahnelerinin işlendiği bu kabartmalardan birkaç parça Patrona Halil hamamının duvarlarında yapı taşı olarak kullanılmıştır.
Daha sonra kabartmalı bir sütun olan **Arcadius Sütunu** dikilmişti; günümüze ancak kaidesi ulaşan bu anıtın kalıntıları Cerrahpaşa semtinde görülebilir.

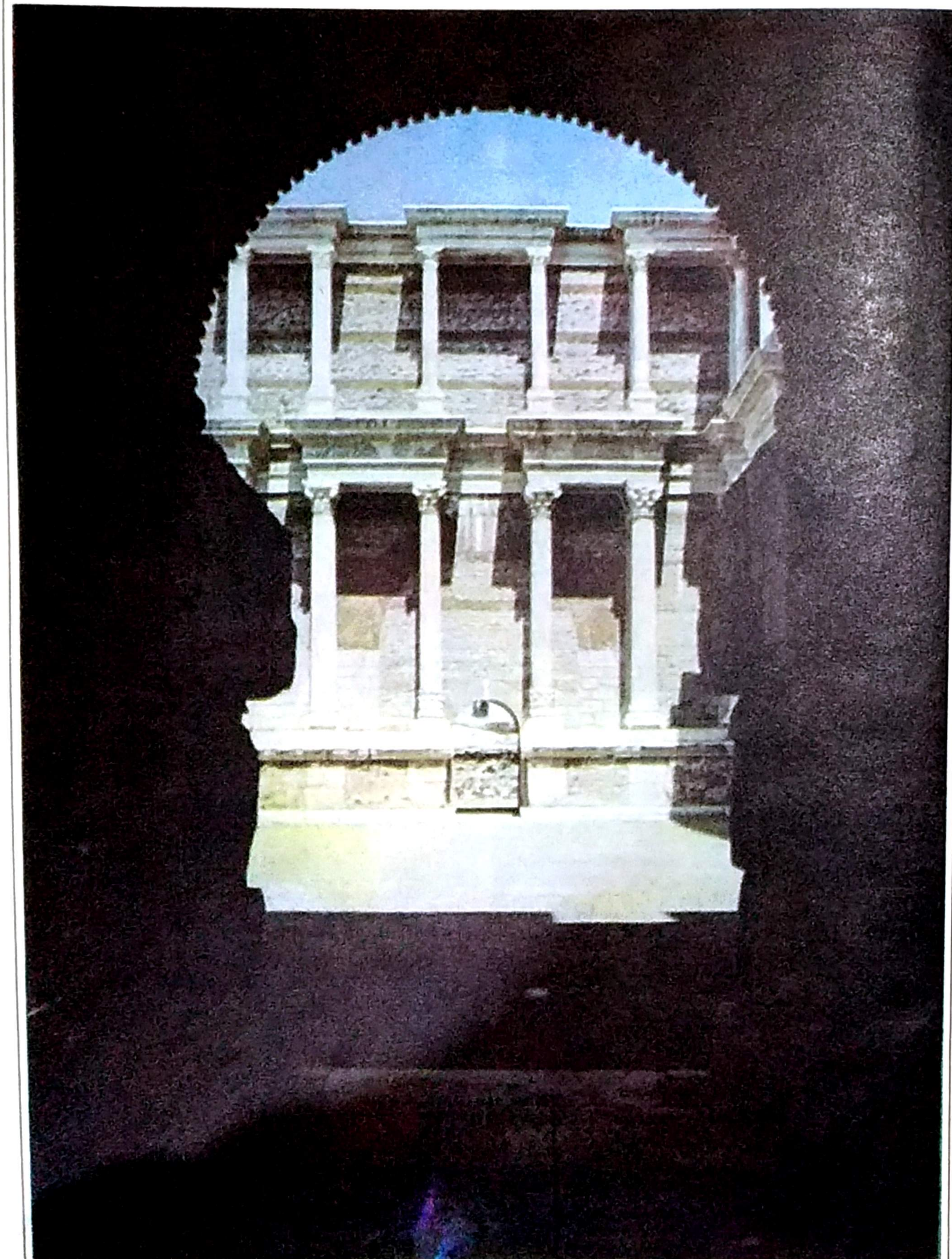
LAHİT KABARTMALARI

Anadolu'da Roma çağı heykeltıraşlığının önemli bir bölümü lahit kabartmalarında günümüze ulaşmıştır. Lahit ile gömme Roma döneminde yaygındır. Kentlerin yanında çeşitli lahit ve mezar anıtları ile ölülerin kentleri, **"nekropolis"**ler uzanır. Bir sokak boyunca dizilmiş ya da mezar anıtında bir niş içine yerleştirilmiş Roma lahitlerinin genellikle bir yüzü esas cephe olarak belirmekte ve bu yüzde özenle işlenmiş esas bezeme yer almaktadır.
Gerek İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde, gerekse Türkiye'nin diğer Arkeoloji Müzelerinde sergilenmekte olan çok sayıdaki Roma çağına ait lahitlerde çeşitli kabartma bezemeler görülebilmektedir. Yaprak ve meyve askılarından oluşan girlandlar, birçoğunda bu girlandları taşıyan öküz başları **bukranion** ya da **nike** ve **eroslar** en sık rastlanan lahit bezemelerindendir. **Medusa** başları ya da **tiyatro maskları** bu girlandlar ile birlikte daha etkili bir görünüm kazanmışlardır.
Roma dönemi lahit kabartmalarında **mitoloji**'den alınmış sahneler de vardır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Faidra ile Hippolytos'un trajedisini anlatan lahit kabartması bu konuyu işleyen güzel örneklerden biridir. Afrodite'ye saygı göstermediği için cezalandırılan Hippolytos ve tanrıların yazgısından kurtulamayacak olan Faidra, lahdin esas yüzünde yüksek kabartma bir sahne içinde yerleştirilmişlerdir. İki yanda köşelerde ağaçlarda sınırlandırılmış kompozisyonda olayın iki devresi yan yanadır. Kısa yanların kabartmaları özensiz işçilikte, arka yüz ise taslak halinde bırakılmıştır.
Sidamara lahdi adı ile arkeoloji edebiyatına geçmiş, teknesi sütun ve kabartmalarla bezeli lahit tipi İS 2. yüzyıl sonundan ileriye doğru Anadolu'nun Roma çağı lahitleri arasında iyi nitelikte örnekler vermiştir. Konya Ereğlisi yakınında eski adı **Sidamara** olan **Ambararası Köyü**'nde bulunan ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenen lahit, 3 metreyi aşan yüksekliği ile bu tipin en büyük ölçülerini ortaya koymaktadır. Uzun ve kısa yüzlerdeki figürler yüksek kabartma, bazıları tam plastik heykel görünümünde işlenmiştir. Bu figürler Korint düzeninde sütunlarla ayrılmış nişler içinde dururlar.
Sardis'de bulunmuş, yazıtından dolayı **Claudia Antonia**

Sabina'nın olduğu anlaşılan lahitte sütunlar arasında **heykeller** dizilmiştir.
Bu tip lahitlerde kline biçiminde işlenen kapağın üzerinde lahitin sahiplerini tanımlayan **heykeller** uzanır. Genellikle kadın ve erkekten oluşan bu heykellerde eşler gösterilmiştir. Çoğu zaman figürlerin portre niteliğindeki başları kırılarak çeşitli yerlere dağılmıştır.
Roma çağı lahitlerinin bir kısmında kabartma bezeme yerine **tabula** içinde yazıtlar vardır. Bu yazıtlarda soyu ile birlikte lahitin sahibinin adı bildirilir. Ayrıca lahitin açılmasını önlemek için tanrıların öfkesi ile mezar soyguncuları korkutulmak istenmiştir. Oysa günümüzde dokunulmadan kalmış lahite pek az rastlanabilmektedir.

BİBLİOGRAFYA

Yunan Sanatı

AKARCA, A., *Şehir ve Savunması*, Ankara, 1972.
AKURGAL, E., *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul, 1973.
AKURGAL, E., *Griechische Reliefs des VI Jahrhunderts aus Lykien*, Berlin, 1942.
AKURGAL, E., *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin, 1961.
ANDREAE, B., *Das Alexandermosaik*, Bremen, 1959.
ARIAS, P.E., *Storia della ceramica di età arcaica, classica ed ellenistica e della pittura di età arciaca e classica*, Torino, 1963.
ARIAS, P.E., HIRMER, M., *Tausend Jahre Griechische Vasenkunst*, München, 1960.
BAYBURTOĞLU, C., *Lykia*, Ankara, 1980.
BEAN, G.E., *Aegean Turkey*, London, 1966.
BEAN, G.E., *Lycian Turkey*, London, 1978.
BEAN, G.E., *Turkey Beyond the Meander*, London, 1971.
BEAN, G.E., *Turkey's Southern Shore*, London, 1968.
BENNDORF, O., NIEMANN, G., *Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa*, Vienna, 1889.
BENNDORF, O., NIEMANN, G., *Reisen in Lykien und Karien*, Vienna, 1884.
BERVE, H., GRUBEN, G., HIRMER, M., *Griechische Tempel und Heligtümer*, München, 1961.
BIEBER, M., *The History of the Greek and Roman Theater*, Princeton, New Jersey, 1961.
BOARDMAN, J., DÖRIG, J., FUCHS, W., HIRMER, M., *Die Griechische Kunst*, München, 1966.
BUSCHOR, E., *Mausollos und Alexander*, München, 1950.
CHARBONNEAUX, J., MARTIN, R., VILLARD, F., *Das archaische Griechenland*, München, 1969.
CHARBONNEAUX, J., MARTIN, R., VILLARD, F., *Das klassische Griechenland*, München, 1971.
CHARBONNEAUX, J., MARTIN, R., VILLARD, F., *Das hellenistische Griechenland*, München, 1971.
CLARKE, J. Th., *Investigations at Assos*, London, 1902-1921.
DINSMOOR, W.B., *The Architecture of Ancient Greece*, London, New York, 1950.
DOLUNAY, N., Daskyleion- Ergili'de Bulunan Kabartmalı Steller, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 13-14, 1967, s. 19 vdd.
EMLYN-JONES, C.J., *The Ionians and Hellenism*, London, 1980.
GRAEVE, V. von, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt*, Berlin, 1970.
O. HAMDİ BEY, REINACH, Th. *Une Necropole Royal à Sidon*, Paris, 1892.
HANFMANN, G.M.A., WALDBAUM, J.C., *A Survey of Sardis and the Major Monuments outside the City Walls*, Cambridge, Mass., London, 1975.
HOGARTH, D.G., *Excavations at Ephesus: the archaic Artemisia*, London, 1908.
HUMANN, K., *Magnesia am Maeander*, Berlin, 1904.
JEPPESEN, K., *Paradeigmata, Three Mid- fourth Century Main Works of Hellenic Architecture*, Aarhus University Press, 1958.
KÄHLER, H., *Der grosse Fries von Pergamon*, Berlin, 1948.
KLEINER, G., *Die Ruinen von Milet*, Berlin, 1968.
KNACKFUSS, H., *Didyma*, Berlin, 1941.
KRAIKER, W., *Die Malerei der Griechen*, Stuttgart, 1958.
KRISCHEN, F., Der Entwurf des Mausolleion, *Zeitschrift für Bauwesen* 7, 77, 1927, s. 75-90.
MANSEL, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971.
MANSEL, A.M., *Side*, Ankara, 1978.
MARTIN, R., *Manuel d'architecture grecque. I. Matériaux et Techniques*, Paris, 1965.
MARTIN, R., *L'urbanisme dans la Gréce antique*, Paris, 1956.
MELLING, M.J., Excavations at Karataş- Semayük and Elmalı, Lycia, 1971, *American Journal of Archaeology* 76, 1972, s. 257-269, lev. 57-60, 77, 1973, s.293-303, lev. 42-46.
METZGER, H., *Anatolien II*, München, Genf, Paris, 1969.
ONIANS, J., *Art and Thought in the Hellenistic Age*, London, 1979.
RICHTER, G.M.A., *Handbuch der griechischen Kunst*, Phaidon, 1966.
RIDGWAY, B.S., *The Archaic Style in Greek Sclupture*, Princeton, New Jersey, 1977.
ROBERTSON, D.S., *A Handbook of Greek and Roman Architecture*, Cambridge, 1945.
ROBERTSON, M., *A History of Greek Art*, Cambridge, 1975.
ROBERTSON, M., *La Peinture grecque*, Genf, 1959.
SCHEDE, M., *Die Ruinen von Priene*, Berlin, 1964.
SCHOBER, A., *Der Fries des Hekateions von Lagina*, Wienna, 1933.

Roma Sanatı

BIANCHI BANDINELLI, R., *Rome, the Center of Power Roman Art to A.D 200*, London, 1970.
BIANCHI BANDINELLI, R., *Rome, the Late Empire, Roman Art A.D. 200-400*, London, 1971.
BOETHIUS, A., WARD-PERKINS, J.B., *Etruscan and Roman Architecture*, Penguin Books Ltd. 1970.
BRILLANT, R., *Roman Art*, London, 1974.
CREMA, L., *L'Architettura Romana*, Torino, 1959.
GARCIA Y BELLIDO, A., *Arte Romano*, Madrid, 1972.
GERKAN, A. von, KRISCHEN, F., *Milet 1.9, Thermen und Palaestren*, Berlin, 1928.
HANFMANN, G.M.A., *Roman Art*, London, 1964.
GRAEFE, R., ERUNT, V., *Die Zeltdächen der römischen Theater und ähnlicher Anlagen*, Mainz, 1979.
HEINTZE, H. von, *Römische Kunst*, Stuttgart 1969.
HEINTZE, H. von, *Römische Porträts*, Darmstad, 1974.
İNAN, J., ROSENBAUM, E., *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, London, 1966.
KÄHLER, H., *Rom und seine Welt*, Müchen 1960.
LANCKORONSKI, K. von, *Städte Pamphyliens und Pisidiens I Pampylien (1890); II Pisidien (1892)*, Prag, Wien 1890-1892.
LEVI, D., *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton, London, Den Haag 1947.
LIPPOLD, G., *Kopien und Umbildungen griechischer Statuen*, München 1923.
MOREY, C.R., *The Sarcophagus of Claudia Antonia Sabina and the Asiatic Sarcophagi (Sardis V, I)*, Princeton 1924.
MÜLLER-WIENER, W., *Bildlexion zur Topographie İstanbuls*, Tübingen 1977.
PICARD, G.C., *L'art romain*, Paris 1962.
POULSEN, V., *Les portraits romains*, I.II, Copenhagen 1962, 1971.
RICHTER, G.M.A., *Perspective in Greek and Roman Art*, London, New York 1970.
SQUARCIAPINO, M.F., *La scuola di Afrodisia*, Rome 1943.
STRONG, D.E., *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London, 1966.
STRONG, D.E., *Roman Imperial Sculpture*, London 1961.
STRONG, D., *Roman Art*, London 1976.
TECHNAU, W., *Die Kunst der Römer*, Berlin 1940.
VERMEULE, C.C., *Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor*, Cambridge-Massachusetts 1968.
WARD-PERKINS, J.B., *Cities of Ancient Greece and Italy*, New York 1974.
WHEELER, R.E.M., *Roman Art and Architecture*, London 1964.

BİZANS TARİHİ

Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız

BİZANS TARİHİ

Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız

SİYASAL TARİH

1. BİZANS İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞU

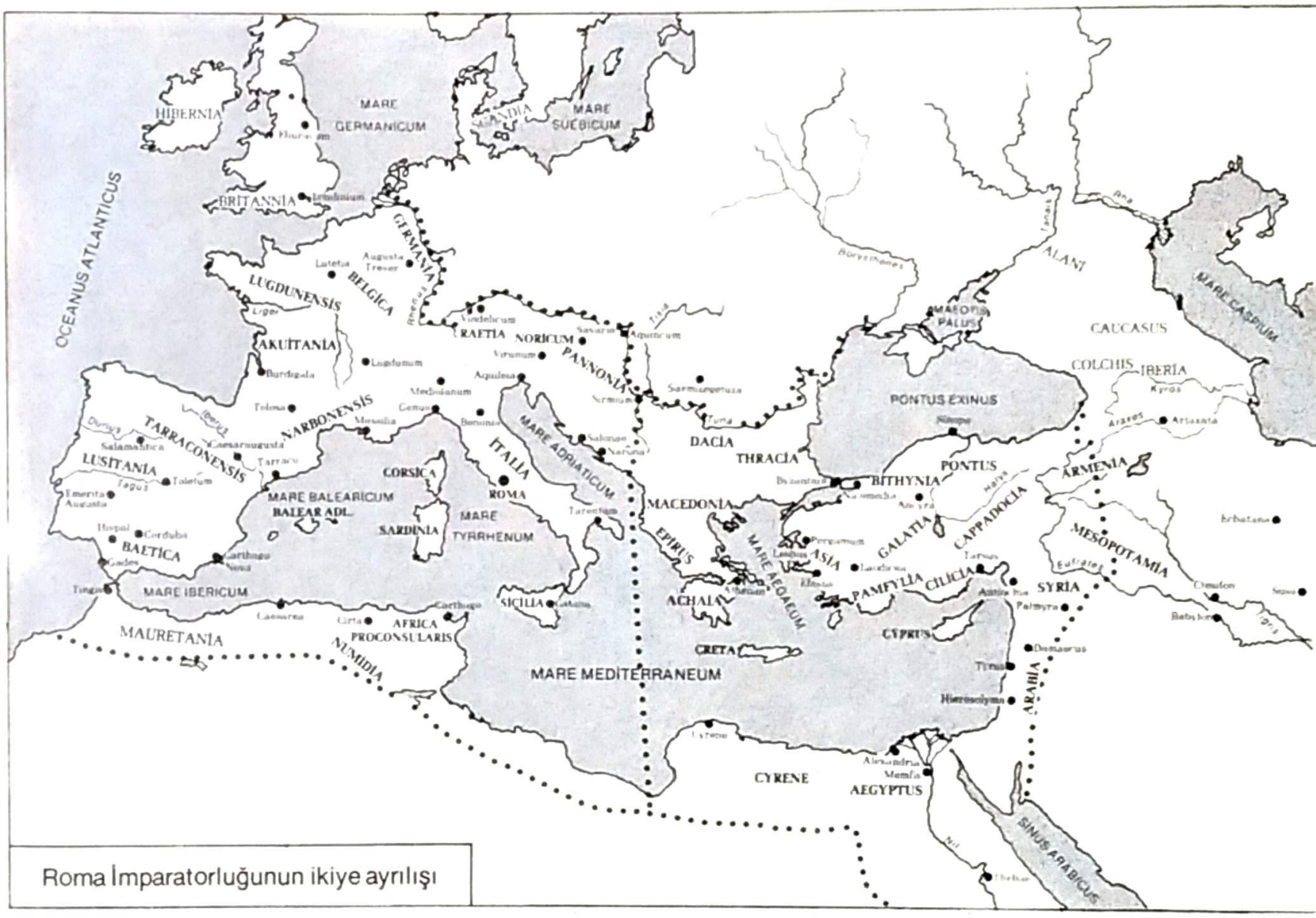
Dünya tarihinin en uzun ömürlü devletlerinden birisi olan Bizans'ın kuruluşu, Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye bölünüşüyle olduğu çoğunlukla kabul edilmekle birlikte, etnik, kültürel ve sosyal nedenlerle bu ikiye bölünme 1.yüzyıla kadar indirilir. Gerçekten Latin Batı ve Hellenistik Doğu hiçbir siyasal araçla birleştirilmeyen iki dünya görüşüne sahipti. Bu ayrılık özellikle Hıristiyanlığın yayılmasıyla zamanla artmış ve siyasal hayatta da kendini göstermiştir.

3.yüzyılın karışıklık ve askeri anarşi dönemleri imparatorluğun iç örgütünü bozmuş ve parçalamıştı. İmparator Diocletianus devlet mekanizmasını yeniden kurmayı hedef alan reformlar yaptı. Sık sık Nikomedia (bugün İzmit)'da oturan imparator, Doğunun monarşilerinin bazı unsurlarını kabul etmişti. Oldukça dağınık ve büyük olan imparatorluğunun yönetimini kolaylaştırmak için **"Tetrarkhia"** yani **"Dörtler saltanatı"** sistemini kurdu. Bu sisteme göre Roma İmparatorluğu iki Augustus ve iki Caesar yönetiminde dört parçaya bölünüyordu. İmparatorluk, birisi Nikomedia'da oturacak olan kendisi, diğeri Milano'da hüküm sürecek Maximianus adlı ortağı tarafından yönetilecek ve bunlara bağlı olarak da ayrı bölgeleri yönetecek birer Caesar bulunacaktı. Augustus'lar 20 yıllık bir hükümdarlıktan sonra kendi istekleriyle çekilecek, yerlerine Caesar'lar Augustus olacak ve bunlar da kendilerine birer Caesar seçeceklerdi. Bu iyi niyetle düşünülmüş, ancak uygulanması oldukça zayıf bir sistem görünüşündeydi. Diocletianus devleti ikiye (daha doğrusu dört parçaya) böldüğü halde devletin bütünlüğünü düşünüyordu. Kıdemli Augustus bütün imparatorluğun hâkimi idi; ortağı onun kararlarına katılacak veya kendisinin verdiği kararlar Diocletianus tarafından onaylanacaktı.

Bu dörtlü sistem, uygulaması farklı da olsa bir süre devam etti. 305 yılında 20 yılını dolduran Diocletianus istifa etti ve Milano'daki ortağını da çekilmeye zorladı. Onların yerine Galer ve Constans Clor August oldular. Fakat bir yıl sonra Constans Clor Britanya'da ölünce legionları oğlu Constantinus'u Augustus ilan ettiler. Aynı zamanda Roma'da Galer'e karşı bir ayaklanma patlak verdi. Yeniden karışıklıklar dönemi başlamış oluyordu. Bu iç mücadelelerden Constantinus galip çıktı ve bütün rakiplerini ortadan kaldırarak 324 yılında Roma'nın tek imparatoru oldu.

Constantinus zamanındaki iki büyük olay daha sonraki tarihi gelişmeler üzerinde önemli olaylara ortam hazırlamıştır. Bunlar Hıristiyanlığın kabulü ve imparatorluk merkezinin Roma'dan İstanbul'a taşınmasıdır. Sayıları çok artmış olmakla beraber dinleri imparatorluk içinde hâlâ meşru sayılmayan ve her türlü takibat, işkence ve eziyete uğrayan Hıristiyanlara, ilk olarak Milano'da 311 ve daha sonra 313 yılında çıkardığı fermanlarla birçok haklar vermiştir. Bu fermanlarla Hıristiyanlık, imparatorlukta var olan bütün diğer dinler gibi meşru hale geliyor ve devlet tarafından zorla alınmış toprakları kendilerine geri veriliyordu. Kendisinin ne zaman Hıristiyan olduğu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmekle beraber, ancak ölüm yatağında kesin olarak Hıristiyanlığı kabul ettiği tarihçiler tarafından benimsenmektedir.

Constantinus'un Hıristiyanlığı resmen kabul etmesinden sonra ikinci büyük hareketi, İstanbul'u imparatorluğun başkenti olarak kendi adını vermek suretiyle inşa etmesidir. Constantinus'a gelinceye kadar Roma imparatorları, imparatorluğun merkezini değiştirmeyi düşünmüşlerdir. Constantinus da yeni merkez için bazı kentleri düşündüyse de sonunda İÖ 7.yüzyılın ilk yarısında Megaralı göçmenler tarafından

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılışı

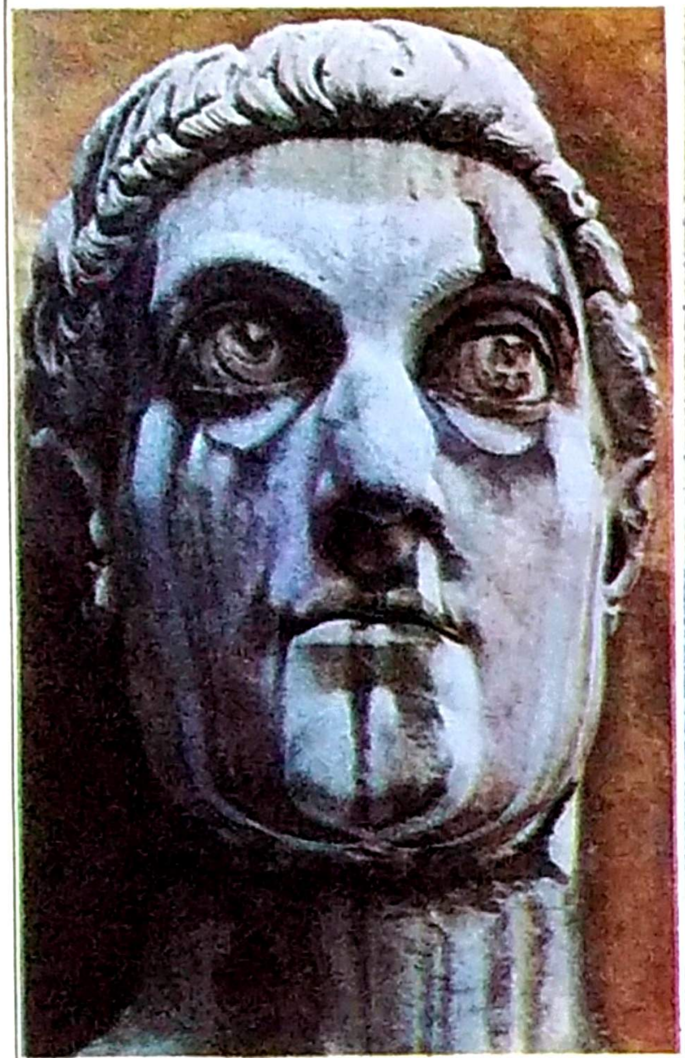
kurulmuş olan Byzantion'da (bugün İstanbul) karar kıldı. Tek başına imparator olduğu 324 yılında yeni merkezin kurulmasını başlattı. Her taraftan işçi ve malzeme getirildi. Roma, Atina, İskenderiye, Efesos ve Antakya'nın en güzel tapınakları yeni kenti süslemek için kullanıldı. İnşaatın bir an önce bitirilmesi için büyük çabalar harcanıyordu. Constantinus yeni merkezi Roma'ya benzetmek amacıyla elinden geleni yaptı. İstanbul bölgesi, eyaletlerden alınan vergiden muaf tutuldu. Mısır'dan getirilen tahıl İstanbul halkına Roma'da olduğu gibi bedava dağıtılacaktı. Pek çok imtiyazlar ve çıkarlar sağlayarak senatörlerden ve devlet ileri gelenlerinden birçok kişinin buraya gelmesini sağladı. Devletin diğer kentlerinden de birçok seçkin aile, kendilerine inşaat için arsalar verilerek İstanbul'a çekildi. İstanbul'da belirli bir tarihe kadar ev yapacak olanlara parasız ekmek dağıtılmasını yasal hale getirdi. Sonunda 11 Mayıs 330 tarihinde 40 gün devam edecek büyük bir törenle açılış yapıldı. Kentin nüfusu daha o zamanlar 200.000'e ulaşmıştı. Constantinus eski Bizans'ın mevkiinin siyasal, ekonomik ve kültürel bakımlardan önemini görmüş olmalıdır. Siyasal bakımdan İstanbul dış düşmanlara karşı yapılacak mücadele için eşsiz bir mevkie sahipti. Denizden bu kente saldırılamazdı; kara tarafından ise Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan surlar kenti koruyordu. Ekonomik bakımdan Karadeniz, Ege ve Akdeniz arasında yapılan ticaretin merkeziydi. Kültürel bakımdan Hellenistik uygarlığın başlıca merkezlerinin yakınında bulunuyordu. Bu uygarlık, Hıristiyanlıkla kaynaşarak bazı önemli değişikliklere uğramış ve Hıristiyan - Grek- Doğu unsurlarını bünyesinde birleştiren Bizans uygarlığını meydana getirmiştir.

Constantinus, büyük çabalarla sağladığı devletin bütünlüğünü 337 yılında ölürken bıraktığı vasiyetname ile bizzat bozmuş ve imparatorluğu 2.Constantinus, Constans ve Constantius adlı üç oğlu arasında paylaştırılmıştır. Augustus ünvanını alan üç kardeş arasında çok geçmeden anlaşmazlık çıktı. Bunlardan Constantinus 340'da, Constans 350'de mücadeleler sırasında öldüler. İmparatorluk tek başına Constantius'a kaldı (337 - 361, tek başına 350-361). Onun zamanında birçok dini kaynaşmalar oldu. Bir yandan putpereslere karşı sert önlemler alırken, diğer yandan da Hıristiyanlar arasında çıkan anlaşmazlıkları, arianizmi destekleyerek daha da şiddetlendirdi. İran'a karşı yaptığı bir sefer sırasında ölümü üzerine yerine yeğeni İulianus geçti.

İulianus (361 - 63) eski kültür ve geleneklerin, putperestliğin son temsilcisi olarak ortaya atılmıştır. Çok kısa süren imparatorluğu zamanında putperest tapınakları yeniden açıldı; Hıristiyanlar devlet yönetiminden ve ordudan uzaklaştırılıyor ve yerlerine putperestler getiriliyordu. Bilimsel kuruluşlarda tam anlamıyla eski geleneğe dönüldü. Fakat onun İran ile yaptığı savaşta yaralanıp ölmesi üzerine (363) Hıristiyanlık kesin zafere ulaşmış bulunuyordu.

İulianus'un ölümünü izleyen dönem, Rusya steplerinden batıya doğru harekete geçen Hunlar'ın önlerinde sürdükleri Germen kabileleri ile Roma İmparatorluğu arasında ölüm kalım savaşının yapıldığı yıllardır. Germenler önceleri küçük gruplar halinde gelip asker yazılıyorlar veya orada çiftçi olarak yerleşiyorlardı. 376'da Hunlar'dan kaçan çok sayıda Vizigotlar, Tuna'yı geçtiler ve Kuzey Bulgaristan'da yerleştiler, fakat ertesi yıl isyan ederek İmparator Valens'in ordusunu Edirne yakınında ağır bir hezimete uğrattılar, hatta imparator savaş meydanında öldü.

İmparator Theodosius Gotlar'ın yağma ve tahribatını başarılı bir biçimde önledi. Theodosius, imparatorluğun bütününde hüküm süren son imparatordur. Theodosius 395'de impera-

torluğu iki oğlu Arcadius ve Honorius arasında bölüştürdü. Arcadius imparatorluğun doğu, Honorius ise batı kısmının sahibi olacaktı. Bunlar kuramsal olarak birlik halinde kalmalarına karşın imparatorluk bir daha fiilen hiçbir zaman birleşemeyecektir. Böylece Doğu Roma yani **Bizans İmparatorluğu** ortaya çıkmış oluyordu. Theodosius 395 yılında Milano'da öldü ve cesedi İstanbul'a getirilerek gömüldü.

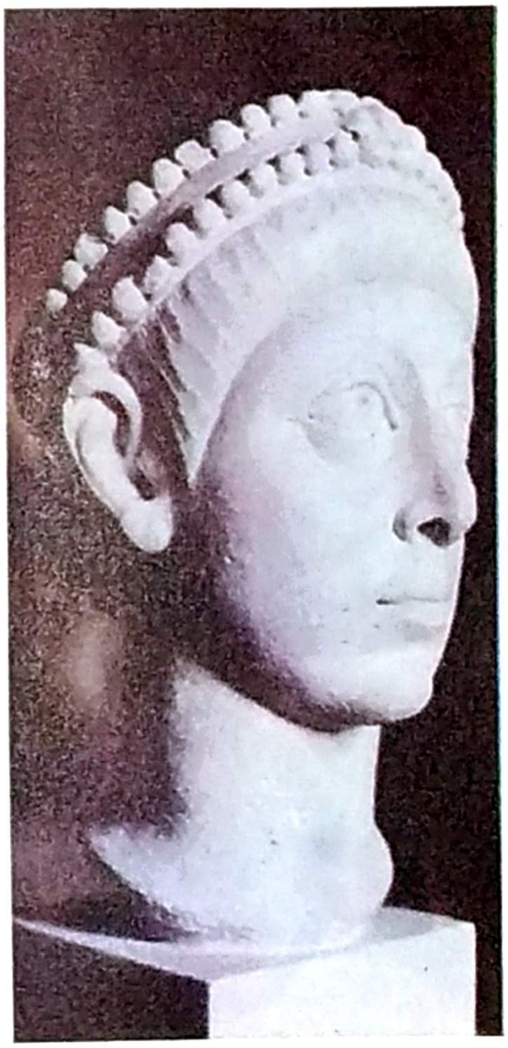
Bizans'ın ilk imparatoru Arcadius (395-408) ile onun oğlu 2.Theodosius (408-450) dönemi Gotlar sorunu,Hun tehlikesi ve dini mücadelelerle geçmiştir. Gotlar Trakya ve Makedonya'yı istila ettiler ve hatta başkenti tehdit altında tuttular. Ancak Arcadius'un hocası Rufinus'un diplomatik müdahalesi sayesinde Gotlar İstanbul üzerine yürümek fikrinden vazgeçerek Batı Roma İmparatorluğu üzerine yöneldiler. Bundan 30 yıl kadar sonra Hunlar sahneye çıkıyorlardı. Don Irmağı'ndan Panonia'ya kadar geniş bir imparatorluk kuran Attila, 441'de Tuna'yı geçerek Bizans'ı hatta İstanbul'u tehdide başladı. Hun tehlikesi vergi verilmek suretiyle uzaklaştırıldı.

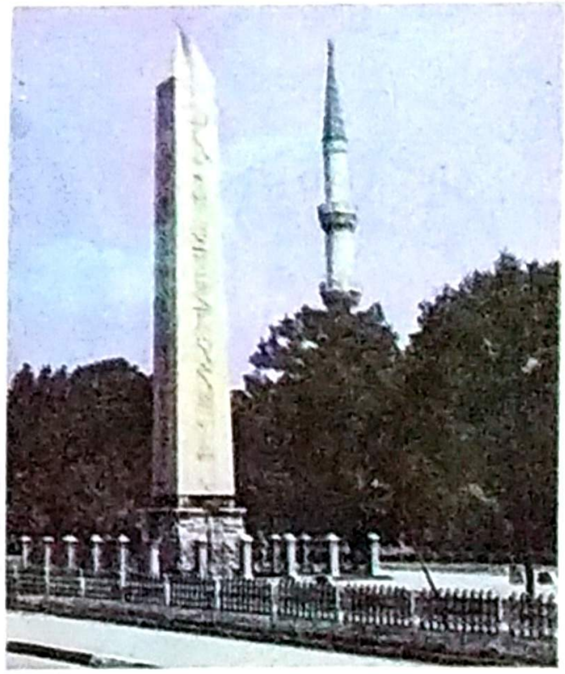
Bu yıllarda din kavgaları yeni imparatorluğu iyice sarsmıştır. Büyük Constantinus zamanında 325 yılında İznik'te toplanan ruhani meclis Baba, Oğul ve Ruhulkudüs'ten oluşan üçüncü bir inanç sistemi kabul etmişti; fakat din adamlarının birçoğunu bu hal çaresi tatmin etmedi. Bunlar Hz. İsa'da Tanrı ve insan tabiatının ne şekilde birleştiğini tartışmaya başladılar. İstanbul Patriği Nestorius, Hz. İsa'daki tanrılık ve insanlık cevherinin birbirinden ayrı olduğunu ileri sürmüş ve İsa'nın insan tabiatına fazla değer vermiştir. Nestorius'a İskenderiye Patriği Kyrillus ve Papa Coelestinus cephe aldılar. Theodosius din kavgalarına son vermek için Efesos'ta bir ruhani meclis topladı (431). Burada Nestorius ve taraftarları afaroz edildi. Fakat kısa süre sonra İsa'da yalnız tanrı tabiatının var olduğunu ileri süren Monofisizm ortaya çıktı. İstanbul patriği ve papa Monofisizmi reddettilerse de Theodosius bunu Ortodoks doktrin olarak kabul etti (449) ve oldukça ağır bir dini buhrana neden oldu.

İstanbul kurulup imparatorluğun yeni başkenti olduktan sonra ülkenin çeşitli yerlerinden buraya hatip ve filozoflar gelmeye başladı. 2.Theodosius 425 yılında İstanbul'da bir üniversitenin kurulmasını emreden bir ferman yayınladı. 31 öğretim üyesinin görev aldığı üniversitede, gramer, hitabet, hukuk, felsefe okutulacak, öğretim dili Latince ve Grekçe olacaktı. Theodosius'un gerçekleştirdiği diğer önemli iş de zamanına kadar çıkan yasaları toplatmak olmuştur. İmparator tarafından kurulan bir komisyon, 8 yıllık çalışmadan sonra 438 yılında **Codex Theodosianus**'u yayınladı. Theodosius kentin hızla büyümesi üzerine Constantinus zamanında yapılan surların önemini kaybetmesi nedeniyle bugün de ayakta duran kent surlarını yaptırdı. Bu surlar yüzyıllar boyunca çeşitli tarihlerde İstanbul'a yapılan hücumlarda kenti zaptedilmekten kurtarmıştır.

Theodosius 450 yılında çocuk bırakmadan ölünce, kızkardeşi Pulkheria, yaşlı ordu komutanı Marcianus ile evlenerek onun imparator olmasını sağladı (450-457). Onun ve halefi 1.Leon'un (457-474) zamanlarında ordu içindeki Gotlar büyük huzursuzluk kaynağı oldular. Özellikle ordu komutanı Aspar her iki imparator üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. Ancak Vandallar'a karşı uğranılan yenilgi yüzünden halk isyan ederek imparatoru Aspar'ı idam etmek zorunda bıraktı. Marcianus'un 451 yılında Kadıköy'de topladığı 4 ruhani meclis Monofisizm'i reddeden bir karar aldı.

1.Leon'un yerine geçen 6 yaşındaki torunu 2.Leon aynı yıl (474) içinde ölünce Bizans tahtına babası Zenon geçti. Onun zamanında Gotlar bertaraf edilmiş, onların yerini İzaurialılar

Sol: Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma İmparatorluğu adı altında kurulan Bizans İmparatorluğu'nun ilk imparatoru olan Arcadius'a (395-408) ait bir büst. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ üst: Bugünkü Sultanahmet Meydanı, Bizans dönemindeki Hippodrom'da bulunan dikilitaş. Roma İmparatoru 1. Theodosius tarafından Mısır'dan getirilerek buraya dikilen bu taş, Mısır firavunlarından 3. Tutmosis'in zaferlerini anlatmaktadır. Alt: İmparator 2. Theodosius'un (408-450) yaptırdığı İstanbul surlarından bir görünüm. Yan sayfa sol: İstanbul'u Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapan imparator Büyük Constantinus'a (324-337) ait bir büst. Palazzo dei Conservatori - Roma. Sağ: İmparator Büyük Constantinus. Ayasofya'nın güney vestibülünde yer alan mozayikten bir ayrıntı. Büyük Constantinus İstanbul'un bir modelini İsa ve Meryem'e sunmaktadır.

almıştı. Bunlar da Gotlar gibi başkent halkını tedirgin ediyorlardı. Zenon zamanında İtalya'da önemli gelişmeler oluyordu. Barbar şeflerinden Odoakr 476'da Batı Roma imparatorunu tahttan indirerek kendisi başa geçti ve böylece Batı Roma İmparatorluğu tarihe karıştı. Odoakr gün geçtikçe kuvvetleniyor ve buna bağlı olarak bağımsız hareket ediyordu. Zenon onun hakkından gelecek durumda değildi. Bu sırada Ponoṇia'da oturan ve kralları Theodorich'in yönetiminde Balkanlar'a tehlikeli akınlar yapan Ostrogotlar aracılığıyla Odoakr'ı cezalandırmaya karar verdi. Zenon, Theodorich'in dikkatini zengin İtalya üzerine çevirmeyi başardı. Böylece hem ülkesinin kuzeyindeki tehlikeyi uzaklaştırıyor hem de İtalya'daki rakibinden kurtulmuş oluyordu. Theodorich, İtalya üzerine yürüdü, Odoakr'ı mağlup etti ve Zenon'un ölümünden sonra, merkezi Roma olmak üzere İtalya'da bir Ostrogot Krallığı kurdu. Böylece Balkanlar, Ostrogot tehlikesinden kesin olarak kurtuluyordu. Zenon önemli bir iç sorun olan dini anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak düşüncesiyle 482'de **Henotikan** (birleştirici) adlı bir uzlaşma fermanı yayınlamıştır. Fakat bu ferman hiçbir grubu tatmin etmedi, barışı sağlayacağı yerde gerginliği daha çok artırdı.

Zenon'un ölümünden sonra karısı Ariadne saray muhafızlarından Anastasius ile evlendi ve Anastasius imparator oldu (491-518). Anastasius, Zenon döneminde devlet içinde büyük bir nüfuz sahibi olan İsaurialılar'ı bütün devlet memuriyetlerinden uzaklaştırdı, mallarına el koydu ve onları İstanbul'dan kovarak büyük bir huzursuzluğun önüne geçti. Anastasius zamanında Bulgarlar ve İslavlar Makedonya, Teselya ve Trakya'ya kadar akınlarını devam ettirerek etrafı yağma ve talan ediyorlardı. İmparator bu akınları başkentten daha uzakta durdurabilmek düşüncesiyle İstanbul'dan 40 km. batıda Marmara'dan Karadeniz'e uzanan bir uzun sur yaptırdı, fakat bu surlar beklediği sonucu vermedi. Doğu'da da İranlılar Erzurum ve Diyarbakır'ı geçici bir süre için işgal ettiler. Anastasius döneminde din kavgaları sert bir biçimde devam etti.

2. İUSTİNİANOS VE HALEFLERİ

Anastasius'un ölümüyle Bizans tarihinde yeni bir dönem başlıyordu. Anastasius'un erkek çocuğu olmadığından muhafız kuvvetleri komutanı İustinus imparator seçildi. Makedonyalı bir köylü olan İustinus çok cahil, fakat son derece entrikacı ve ihtiraslıydı. 70 yaşlarında imparator oldu. Onun zamanında (518-527) Roma ile olan dini ayrılığa son verildi, Monofizistler şiddetle izlendi. Bu konudan en büyük yardımcısı, yeğeni İustinianos idi.

Amcasının davetiyle İstanbul'a gelen İustinianos burada iyi bir eğitim görmüş, Roma ve Hıristiyan idealiyle yetişmişti. Devlet yönetiminde deneyim sahibi, olgun fikirli, metin karakterliydi. Amcasının zamanında devlet yönetimi onun elinde bulunuyordu. Nitekim onun ölümü üzerine hiçbir dirençle karşılaşmadan imparator oldu. İustinianos'un uzun süren saltanatı (527-565) Bizans İmparatorluğu'nun ilk parlak dönemidir. Roma İmparatorluğu'nun tek başına egemenliği düşüncesi onun kişiliğinde son güçlü ifadesini ve en sarsılmaz uygulayıcısını bulmuştur. O eski imparatorluğu yeniden kurmayı baş görevi sayıyordu. Hipodrom'da görevli bir ayı bekçisinin kızı olan karısı Theodora, ölümüne kadar (548) onun en büyük yardımcısı olmuştur.

İustinianos imparator olduğu zaman imparatorluk 5. yüzyılın sonundan beri geçirmekte olduğu ağır buhrandan henüz kurtulmuştu. İustinus'un son yıllarında İranlılar tekrar hücuma geçmişlerdi. Bu ordunun büyük bi kısmı doğuda

Üst sol: Roma İmparatoru Diocletianus'a (284-305) ait bir sikke. Sağ: Roma İmparatoru Büyük Tehodosius'u (379-395) iki oğlu Honorius ve Arcadius arasında gösteren gümüşten bir disk. Academia de la Historia-Madrid. Alt sol. İmparator Marcianus'a (450-457) ait bir sikke. Orta: Ostrogot Kralı Büyük Theodorich'e ait bir sikke. İmparator Zenon döneminde merkezi Roma olmak üzere İtalya'da bir Ostrogot Krallığı kurmuştur. Sağ: İmparator 1. Anastasius'a (491-518) ait bir sikke.

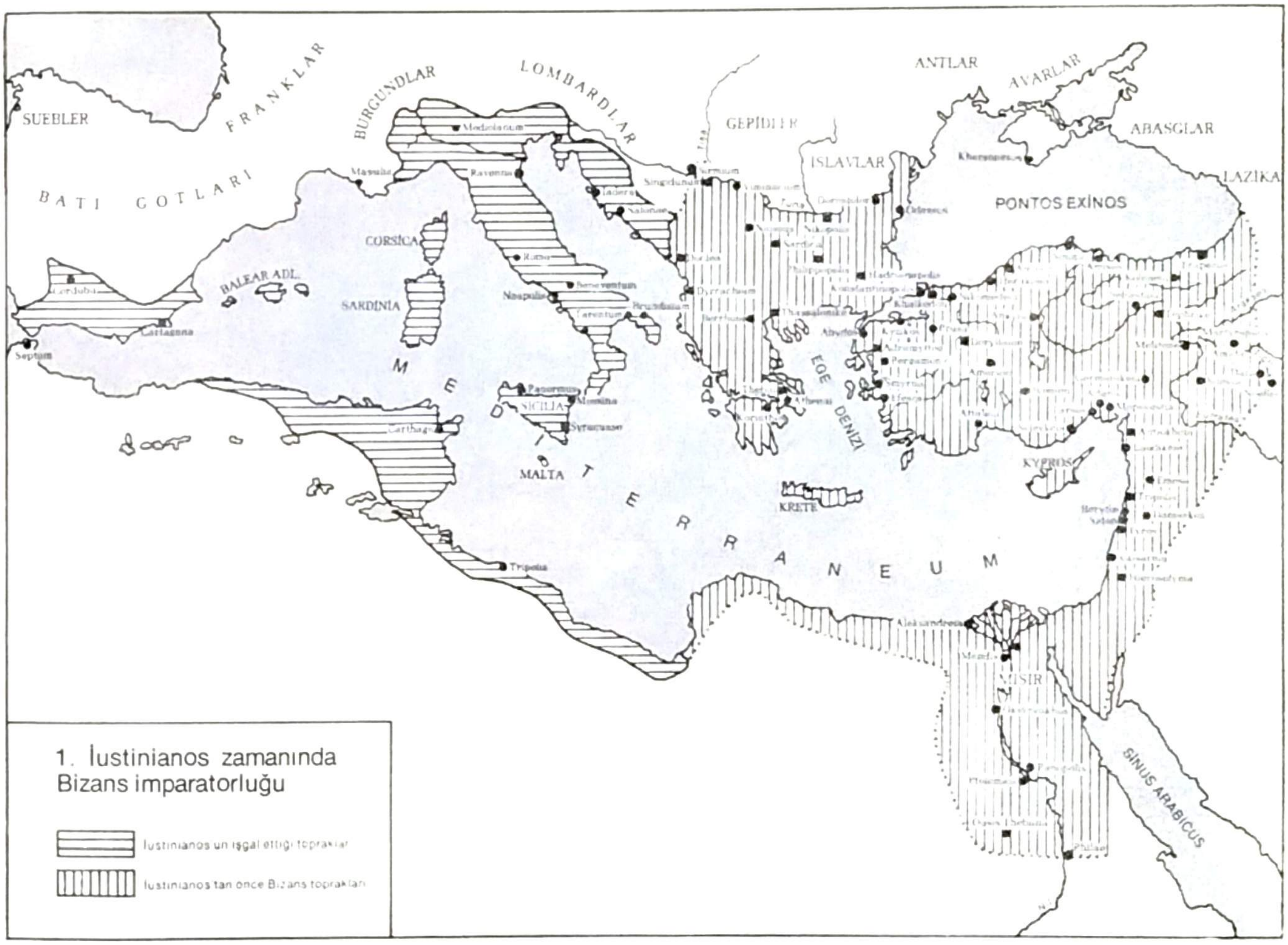
bulunuyordu. İustinianos, batıya yapacağı sefer için 532 yılında İran ile **"ebedî barış"** yapmayı başardı, ancak barış karşılığında İran'a ağır bir yıllık vergi ödemeyi kabul ediyordu. Diğer yandan 532'de İstanbul'da oldukça tehlikeli **Nika İsyanı** patlak verdi. Hipodrom'daki araba yarışlarında taraf olan Maviler ve Yeşiller partileri zamanla siyasal, sosyal ve dinsel nitelik almaya başlamıştı. Birbirlerine rakip olan bu iki parti nefret ettikleri hükümete karşı birleşti. İsyan kentte hızla yayıldı. En güzel bina ve sanat eserleri ateşe verildi. Anastasius'un bir yeğeni imparator ilan edildi. İustinianos ve yakınları İstanbul'dan kaçmayı düşündükleri bir sırada Theodora kocasının imdadına yetişti ve isyanı bastırma görevi ünlü komutan Belisarios'a verildi. Belisarios 6 gün devam eden isyanı kanlı bir biçimde bastırdı. Hipodrom'da 30-40 bin isyancının öldürüldüğü kaynaklarda belirtilmektedir.

Nika İsyanı'nın bastırılması ve İran ile **"ebedî barış"**'ın yapılmasından sonra İustinianos batıdaki hayallerini gerçekleştirmeye artık koyulabilirdi. Batıdaki gelişmeler İustinianos'un lehindeydi. İtalya'da ve Afrika'da Gotlar'ın egemenliğindeki halk, imparatorluk nüfuzunun geri gelmesini istiyordu. Vandal ve Ostrogot krallıkları aralarında devam eden anlaşmazlıklar yüzünden ortak düşmana karşı birleşemiyorlardı. 533 yılında İustinianos Belisarios komutasındaki bir orduyu Afrika'ya Vandallar üzerine gönderdi. Vandallar'a karşı başlangıçta parlak bir zafer kazanıldı. Galip komutan Belisarios İstanbul'a çağrıldı. Onun dönmesinden sonra Berberiler büyük bir isyan çıkarttılar. Savaşlar yıpratıcı bir biçimde 548 yılına kadar devam etti ve ancak bu tarihte Afrika itaat altına alınabildi.

İtalya'daki Ostrogotlar'a karşı yapılan sefer çok daha yıpratıcı oldu. 535 yılında Ostrogotlar'ın elinde bulunan Dalmaçya'ya karşı harekete geçildi. Belisarios'un komutasındaki ikinci ordu deniz yoluyla Sicilya'ya çıkartma yaptı. Ada fazla zorluk çekilmeden zaptedildi. Buradan İtalya'ya geçen Belisarios, Napoli ve Roma'yı işgal etti. 540'da Ostrogotlar'ın merkezi Ravenna alındı ve kral tutsak edildi. Bu başarılardan sonra Belisarios tutsak kralla birlikte İstanbul'a döndü. Ostrogotlar yeni Kral Totila yönetiminde çabucak toparlandılar. Totila'nın kazandığı başarılar üzerine İran cephesinde bulunan Belisarios geri çağrılarak İtalya'ya gönderildi. Bizans'ın İtalya ve adalarda zaptettiği yerler Ostrogotlar tarafından geri alınıyordu. Belisarios beklenilen başarıları gösteremeyince geri çağrılarak yerine dönemin ikinci büyük komutanı Narses gönderildi. Narses strateji alanında gerçek yeteneğini gösteren birtakım ustaca askeri harekâtla durumu Bizans'ın lehine çevirdi. 552 yılında Busta-Gallarum Savaşı'nda Ostrogotlar hezimete uğratıldı ve Totila kaçarken öldürüldü. 20 yıl devam eden çetin savaşlardan sonra 554'te İtalya, Dalmaçya ve Sicilya Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde yeniden birleştirildi.

İustinianos'un son askeri seferi İspanya'da Vizigotlar'a karşı yapılmıştır. Vizigotlar arasındaki taht kavgalarından yararlanmak isteyen imparator, 550 yılında İspanya'ya bir deniz seferi düzenledi. Sefer büyük bir başarıyla sonuçlandı ve yarımadanın güneybatı kısımları Bizans'ın egemenliğine geçti. İustinianos bu başarılarıyla imparatorluğun sınırlarını oldukça genişletmiş, ancak Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma idealini gerçekleştirememiştir.

İustinianos tahta geçtiğinin ilk yıllarında İran ile mücadeleler devam ediyordu. 532 yılında **"ebedî barış"** imzalanması kısa süre için dönemin iki büyük devleti arasında barışı sağladı. Fakat İustinianos'un gizlemeye gerek görmediği dünyaya hâkim olmak hususundaki planlarından endişe içinde

1. İustinianos zamanında Bizans imparatorluğu

bulunan İran hükümdarı Husrev Anuşîrvan (Âdil), Bizans'ın batıda meşgul olmasını fırsat bilerek **"ebedî barışı"** feshetti ve Suriye üzerine yürüyerek (540) Bizans'ın doğudaki en önemli kenti olan Antakya'yı yakıp yıktı. Akdeniz'e kadar ilerledi. 542'de Malatya taraflarını yağmaladı. Bizans'ın gönderdiği ordu Husrev'in karşısında tutunamıyordu. Sonunda bu iki devlet arasında Bizans'ın vergi vermesi koşuluyla 562 yılında bir antlaşma yapıldı. Diğer yandan Bulgarlar ve İslavlar çeşitli tarihlerde Balkanlar'a tehlikeli akınlar yaparak etrafı yağma ve tahrip ediyorlardı. Bütün bu mücadeleler ve batıdaki başarılar İustinianos'u istediği sonuca ulaştıramamıştı.

İmparatorluğun sınırlarının bu derece genişlemesi yanında içte durum hiç parlak değildi. Yönetimde rüşvet alıp yürümüştü; vilayetlerde düzensizlik ve sefalet hüküm sürüyordu. Yasalar açık olmadığından adalet keyfi ve taraf tutarak yürütülüyordu. Buna bağlı olarak vergiler toplanmıyor, gelir azalıyordu. İustinianos bu başıboşluğa son vermek ve düzeni sağlamak için başlıca yardımcısı Trebonianos'u yasaların toplanıp düzenlenmesiyle görevlendirdi. 528'de kurulan komisyon, İmparator Hadrianus'tan beri çıkarılan başlıca imparatorluk yasalarını bir bütün halinde topladı ve tasnif etti. Bu ertesi yıl **Codex İustinianus** adı altında yayınlandı. 530 yılında kurulan başka bir komisyon, ikinci ve üçüncü yüzyıl hukukçularının eserlerinden kararları birleştirdi ve tasnif etti. Bu büyük eser 533 yılında bitti. Buna **Digeste** ya da **Pandectes** denilmektedir. Hazırlanan bu büyük eserler hukuk öğrencileri için **İnstitutiones** adıyla özetlendi.

Ayrıca imparator, kendisini Tanrı'nın yeryüzünde temsilcisi ve kilisenin de efendisi saydığı için Hıristiyanlığın en büyük kilisesini inşa etmek istedi. Bizans sanatının ilk büyük dönemi olan 532 - 37 yılları arasında inşa edilen görkemli Ayasofya ile gözler önüne serilmektedir. Ayrıca İstanbul ve diğer kentlerde kiliseler, sarnıçlar, sukemerleri yapılmıştı.

Madalyonun yüzü bu kadar parlaktı, ancak bir kere de sonuçları düşünülürse o zaman İustinianos dönemi bambaşka bir açıdan görülür. Batıdaki yayılma hareketi, iç isyanlar ve büyük inşaat faaliyetleri devletin maddi kaynaklarını tüketmişti. Büyük giderler zalimce vergilerle karşılanmış ve sadece devletin eski vatandaşlarını değil yeni kazanılan eyaletlerin halkını da imparatorluğa yabancılaştırmıştı. Artık doğu ve batının çıkarları büyük ölçüde birbirinden ayrılmıştı. İtalya'daki vergi mükellefi için İstanbul'dan gönderilen vergi memuru kin duyulacak bir nefret konusuydu. Zaten İstanbul ile İtalya arasındaki kara bağlantısı Bulgar ve İslavlar'ın gittikçe yoğunlaşan akınlarıyla tehdit ediliyordu. Ayrıca doğu eyaletlerindeki Hıristiyan mezhepleri ile anlaşmaya varmak için verilen ödünler Roma ile İstanbul kiliselerinin arasını açmıştı. Bunu gidermeye çalışan İustinianos doğu eyaletlerini de kendisinden soğutmuştu.

İustinianos'un ölümüyle imparatorluk en perişan dönemini yaşamaya başladı. İçte karışıklıklar dışta çeşitli saldırılar birbirini izliyordu. İustinianos'un halefi 2.İustinos zamanında (565-578) Lombardlar İtalya'nın büyük bir kısmını işgal ettiler (568). Yalnız Sicilya, Güney İtalya, Napoli, Roma ve Ravenna Bizans'ın elinde kalmıştı. Diğer yandan 562 yılında İran ile yapılmış olan 50 yıllık barış, İustinos'un yıllık vergiyi ödememesi üzerine bozulmuştu. Bu sırada Hazar Denizi kıyılarına kadar egemenlik sahalarını genişleten Gök-Türkler'in İran'a karşı Bizans ile bir ittifak yapmak istediklerini görmekteyiz. Gök-Türk elçilik heyeti Kafkas Dağları'nı aşarak uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a geldi ve burada büyük bir iyi niyet gördü. İran'a karşı Bizans ile ittifak yapmak

Üst: İmparator 1. İustinianos'un (527-565) yaptırdığı, Bizans'ın en görkemli yapısı olan Ayasofya'nın genel görünümü. Alt sol: İmparator 1. İustinus'a (518-527) ait bir sikke. Sağ: 1. İustinianos'a ait bir sikke. Yan sayfa üst: İtalya'nın Ravenna kentindeki San Vitale Kilisesi'nin apsisinde yer alan bir mozayık. Bu mozayikte imparator 1. İustinianos, din ve devlet adamları yer almaktadır. Alt: Aynı kilisede yer alan bir başka mozayık 1. İustinianos'un eşi İmparatoriçe Theodora ve nedimelerini konu almaktadır.

isteyen Türk elçilik heyeti ipek ticaretinde Çin ile Bizans arasında aracılık etmek ve bu ticareti İran'dan geçirmemek önerisinde bulundu. Bu görüşmeler tam bir ittifak yapılmasıyla sonuçlanmadı. Ancak İran-Bizans ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Aynı zamanda İustinos'un Sasaniler'e ödemekte olduğu vergiyi kesmesi iki devlet arasında savaşı başlattı. 572-74 yılları arasındaki savaş Bizans için felaketle sonuçlandı. Nusaybin kuşatıldı, sınır üzerinde bulunan müstahkem Dara, Husrev Anuşîrvan'ın eline geçti. Dara'nın elden çıkışına çok üzülen İustinos delirdi. Karısı Sofia 45.000 altın vererek bir yıllık mütareke yaptı. Tiberios (578-582) ve Maurikios (582-602) dönemlerinde devam eden savaş, 579 yılında Husrev Anuşîrvan'ın ölümü üzerine İran'da meydana gelen taht kavgaları nedeniyle Bizans İmparatorluğu'nun lehine bir seyir izlemeye başladı. Dara da dahil Doğu Anadolu İran'dan geri alındı. Bizans'ın ödemek zorunda olduğu yıllık vergi kaldırıldı. Aynı zamanda doğudaki tehlike bertaraf edildiği için imparatorluk batıdaki gelişmelere müdahale etmek fırsatını bulmuş oluyordu.

Bizans ordularının Sasaniler ile uğraşmak zorunda oldukları sırada imparatorluğun kuzey sınırı, İstanbul'dan 300 km. kadar uzaktaki Tuna boyları yeni bir saldırı ile parçalanıyordu. Avarlar, diğer Türk boylarının alışılmış yolunu izleyerek Güney Rusya steplerini aşmış ve İustinianos'un ölümünden kısa bir süre sonra Macaristan Ovası'na yerleşmişlerdi. Bunlar komşu İslav ve Germen kavimlerini egemenlikleri altına almış ve Bizans İmparatorluğu'nu barışın bedeli olarak büyük miktarda haraç ödemeye zorlamışlardı. Ancak bu haraç bile Orta Tuna Bölgesi'nin anahtar mevkii olan müstahkem Sirmium kalesinin düşmesine (582) engel olamamıştı. Adriyatik kıyıları Avarlar'ın ve müttefiklerinin akınlarına açılmıştı. Maurikios 10 yıl süren, bazen kazandığı ve bazen kaybettiği savaşlardan sonra Avarlar'ı durdurmayı başardı. 601 yılında Avar kaganı Bayan'ı Macaristan'da Tisa kıyısında yendi ve 602 sonbaharında devletin savaş birliklerinin yeniden Tuna'ya ulaşmasını sağladı. Maurikios zamanında yapılan önemli işlerden birisi de batıda iki eksarhlığın kurulmasıdır. Maurikios İtalya'nın savunmasını kolaylaştırmak için buradaki Bizans yönetiminin başına **"eksarh"** adını taşıyan bir askeri vali getirmiş, bütün askeri ve sivil otoriteyi onun eline vermiştir. Eksarh Ravenna'da oturduğu için Bizans yönetiminde bulunan İtalya **"Ravenna eksarhlığı"** adını almıştır. Aynı zamanda Afrika'da kurulan **"Afrika eksarhlığı"** veya **"Kartaca eksarhlığı"** örgüt bakımından Ravenna eksarhlığı'ndan farklı değildi.

602 yılında Tuna ordusunda çıkan bir ayaklanma Maurikios'un bütün başarılarını silip süpürdü. Küçük rütbeli bir subay olan Phokas imparatorluğa yükseltildi ve Maurikios bütün ailesi ile birlikte öldürüldü. Bunu izleyen tedhiş rejimi devleti oldukça hırpaladı ve zayıflığını açıkça belli etti. Sasani Hükümdarı 2.Husrev, Maurikios'un öcünü alma bahanesiyle harekete geçerek imparatorluğun uzak ve önemli eyaletlerini, Suriye ve Filistin'i zapt ve Anadolu'yu yağma etti. İran birlikleri 608'de Kadıköy'e kadar ilerledi. Avarlar'da kuzeyden saldırmıştır. İçte de anarşi, merkezi yönetimin varlığını bütünüyle tehdit ediyordu. Suikastler, karışıklıklar birbirini izliyordu. İmparatorluk bir kurtarıcı bekliyordu. Kurtarıcı Afrika'dan geldi. 610 yılında Kartaca eksarhının oğlu Herakleios ayaklandı, Mısır da ona katıldı. Herakleios bir donanma ile İstanbul'a geldi. Başkent halkı derhal onun tarafına geçti. Phokas tahttan indirilip idam edildi.

MAXIMIANVS

3. HERAKLEİOS SÜLALESİ

Yeni imparator oldukça güç sorunları halletmek zorundaydı. Sasaniler ve Avarlar'a karşı uğranılan yenilgi nedeniyle morali bozulmuş ve dağılmış olan orduyu toparladı ve yeniden düzenledi. Sarsılmış maliye alınan ciddi tasarruf önlemleriyle düzeltildi. Başkentte anarşiye neden olan partilere sert önlemlerle boyun eğdirildi. Bütün bu önlemlere karşın Sasani kuvvetlerine karşı koyacak güce henüz sahip değildi. Bu yüzden korkunç bir İran istila dalgası Anadolu ve Suriye'ye yöneldi. 611'de Antakya, 613'te Dımaşk, 614'te Kudüs İranlılar'ın eline geçti ve Kudüs patriği tutsak edildi. Hıristiyan dünyasının en kutsal hatırası olan Hz. İsa'nın haçı zafer işareti olarak Medâin (Ktesiphon)'e götürüldü. 619'da Mısır'ın işgali başladı ve İskenderiye'nin düşüşü ile Afrika ve Asya'nın en büyük ticaret merkezi elden çıktığı gibi, devletin tahıl ihtiyacının ana kaynağı da kaybedildi. İran ordusu Anadolu'yu boydan boya geçerek İstanbul önlerine geldiği sırada, Avarlar da devletin batı eyaletlerini yağmalamaktaydılar. Bunlar 617 yılında güçlükle İstanbul surlarından geriye püskürtülebildiler.

Herakleios bu amansız düşmanlarından önce Sasaniler ile mücadeleye karar verdi ve büyük hazırlıklara girişti. Devlet hazinesi ihtiyaca cevap vermediği için başkent ve vilayetlerdeki kilise hazinelerine el koydu. Ele geçirilen altın ve gümüş eşyadan para bastırdı. Avarlar'a büyük miktarda para vererek ve rehine göndererek batı cephesini güvence altına aldı.

622 yılı ilkbaharında Herakleios hazırlıklarını bitirmişti. İmparator bütün askeri kuvvetleri yanına alarak İstanbul'u bir saldırı anında kaderi ile başbaşa bıraktı. İran'a karşı yapacağı seferde hareket üssü olarak Kafkasya'yı seçti ve burada yerli kabileleri savaşçı olarak birliklerine katarak İran'a akınlara başladı. 626'da Herakleios birliklerini kesin darbe için hazırlarken İstanbul, İslav, Bulgar birlikleriyle desteklenen Avar hakanı ile, Kadıköy'e kadar gelmiş olan İran ordusunun birlikte saldırısına hedef oldu. Ancak İstanbul halkı, devleti yönetme yetkisini omuzlamış bulunan Patrik Sergios yönetiminde canını dişine takarak kendisini ve kentini bu tehlikeli durumda korudu. Boğazların Bizans donanması denetiminde bulunması kentin istilacılar tarafından zaptedilmesini önledi. 627 yılı sonlarında eski Ninova harabeleri yakınında (bugünkü Musul civarında, Dicle kıyısında) meydana gelen savaşta İran ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgi üzerine Sasani hükümdarı 2.Husrev tahttan indirilerek öldürüldü (628). Yeni hükümdar, Herakleios ile barış yapmak zorunda kaldı. Barış koşullarına göre İran'ın zaptetmiş olduğu Suriye, Filistin ve Mısır geri veriliyor ve ayrıca kutsal haç imparatora teslim ediliyordu. Bu başarılardan sonra İstanbul'a dönen Herakleios büyük bir zafer alayı ile kente girdi ve görkemli bir törenle karşılandı. 630 yılında Kudüs'e giderek kutsal hacı yerine koydu. Herakleios İran savaşlarıyla uğraşırken Vizigotlar İspanya'daki Bizans topraklarını zaptettiler (624).

İran tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra rahat bir nefes alacağını ümit eden Bizans imparatorunu yeni bir tehlike bekliyordu: Müslümanlar. Hz. Muhammed zamanında Bizans'a karşı düzenlenen sefer başarılı bir sonuç vermemişti. Ancak Halife Ebû Bekir, yalancı peygamberler isyanını bastırdıktan sonra büyük fetih hareketine girişti. Suriye'ye gönderilen birlikler 634 yılında Yermuk Savaşı'nda Bizans ordusunu perişan ettiler. 635'te Suriye'nin merkezi Dımaşk Müslümanlar tarafından fethedildi. 636'da Ecnadîn Savaşı'nda Bizans ordusu ikinci kez yenildi. Bütün Suriye ve Filistin Müslümanlara açılmıştı. Bu yenilgiler üzerine

Sol üst: İmparator 2.Iustinos'a (565-578) ait bir sikke. Alt: İmparator 1.Iustinianos'a ait bir sikke. Sağ: İmparator 2.Iustinos (565-578) değerli taşlar, altın ve gümüşle işlenmiş bu haçı papaya sunmuştur. Yan sayfa sol üst: İmparator 1.Tiberios Konstantinos'a (578-582) ait bir sikke. Alt: İmparator Maurikios'a (582-602) ait bir sikke. Sağ: 1.Iustinianos'u konu alan bir fildişi oyma. 6. yüzyıl. Louvre Müzesi-Paris.

Suriye'den İstanbul'a dönerken Herakleios'un **"Elveda Suriye, düşmanlar için ne güzel ülkesin"** dediği kaynaklarda zikredilmektedir. 637 yılında Halife Ömer Kudüs'e giderek kenti Patrik Sofronios'tan teslim aldı. 639'da bütün Suriye ve Filistin Müslümanların eline geçmişti. Diğer yandan Amr b. el-As komutasındaki bir Müslüman ordusu 639 yılında Mısır'ın fethine girişmişti. Merkezden yardım gönderilemediği için Amr'ın karşısına kuvvetli bir ordu çıkmadı. İki yıl içinde Mısır'ın büyük bir kısmını Bizans artık ebediyyen kaybetti.

Herakleios dönemi, bir yandan İran'a karşı kazanılan zafer diğer yandan Balkanlar'da Avar gücünün kırılması, buraya İslav kabilelerinin yerleşmesi ve sonunda İslam'ın ortaya çıkardığı durum ile siyasal ve kültürel bakımdan Bizans tarihinin bir dönüm noktasıdır. Herakleios ile Geç Roma Dönemi sona erer ve asıl Bizans Devleti başlar. Elcezire, Suriye ve Mısır gibi dini inanç bakımından İstanbul ve Batı kilisesine karşı bir tutum takınmış olan bölgelerin Müslümanların eline geçmesi, Bizans'a kalan Anadolu ile Akdeniz'in kuzey kıyılarında dini inanç birliğinin sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Bunun yanında Herakleios dönemine kadar ısrarla devlet dili olarak kullanılmış olan Latince yerini Grekçe'ye bırakmış ve böylece devlet büyük ölçüde batıdan kopmuş ve doğululaşmıştır. Böylece kilisenin kullandığı dil devletin resmi dili olmuştur. Eski Roma imparatorlarına verilen **imparator, caesar, augustus** ünvanları değiştirilerek yerini Grekçe **basileos** almıştır. Herakleios bu ünvanı ilk kez 629 yılında kullanmaya başlamıştır.

Herakleios döneminin en önemli işlerinden birisi de İran saldırılarına karşı önlem aranırken uygulanmasına geçilen **thema** sisteminin kurulmasıdır. Thema sözcüğü aslında ordu demektir. Devletin sınırlarında bulunan ordular düşmanın saldırısı karşısında geri çekilmiş ve imparatorluğun elinde kalmış olan Anadolu topraklarında arazi verilerek yerleştirilmiştir. Böylece Anadolu'da dört **thema** meydana gelmiştir. Bunlar ordunun hâkim olduğu yönetim merkezleri olup başlarında bulunan komutanlara **strategos** denilmektedir. Bunlar yönetimlerinde bulunan bölgelerin idari ve askeri işlerinden sorumlu tutuluyorlardı. Eski sivil eyalet yönetimi bir süre daha varlığını devam ettirmişse de, bunların **prokonsul** adını taşıyan valileri strategos'ların yanında ikinci dereceye düşmüşlerdi. Anatolikon, Armeniakon, Obsikion, Kibyraioton adlarını taşıyan bu themalarda askeri hizmet görmek koşuluyla savaşçılara toprak veriliyordu. Thema örgütü daha sonraki dönemlerde geliştirilmiş ve Bizans İmparatorluğu'nun askeri bakımdan belkemiğini oluşturmuştur. Bu örgüt ayakta durduğu sürece Bizans askeri bakımdan güçlü olmuştur.

Herakleios'un uzun ve başarılı sayılabilecek saltanatından sonra 641 yılında ölümü üzerine yerine oğlu 3.Konstantinos geçti. Ancak o da birkaç aylık bir saltanattan sonra öldü (641). 3.Konstantinos'tan sonra taht, Herakleios'un ikinci karısı Martina'dan olan oğlu Heraklonos (Herakleon) tarafından birkaç ay işgal edildi. Bu imparator 641 yılı sonlarında tahttan indirilerek sürgüne gönderildi. 3.Konstantinos'un oğlu 2.Konstans (Konstas) imparator ilan edildi. Bu imparatorun 641-668 yıllarını içine alan egemenlik döneminin ilk yılları senatonun etkisi altında geçti. Çünkü Konstans tahta geçtiğinde henüz 11 yaşında bulunuyordu. Konstans zamanında İslam ilerleyişi devam ediyordu. 642 yılında İskenderiye zaptedilerek Mısır'daki Bizans egemenliğine kesin olarak son verildi. 643 yılında Kuzey Afrika fetihleri Trablus'u Müslümanlara kazandırıyordu. Suriye'deki ordu-

gâh kentlerinden hareket eden İslam orduları Doğu Anadolu ve Kayseri çevresini istila ediyordu. Halife Osman zamanında Suriye Valisi Muaviye tarafından kurulan ilk İslam donanması ilk hedef olarak Kıbrıs'ı seçti ve 649'da adaya karşı başarılı bir deniz seferi yapıldı. Bunu 654 yılında Rodos'a karşı yapılan sefer izledi. Artık devletin dizginlerini eline alan Konstans, 655'te Finike açıklarında İslam donanması ile karşılaştı. İslam kaynaklarında Zâtu's-Savarî adı verilen bu savaşta Bizans donanması ağır bir yenilgiye uğradı. İmparator canını zor kurtardı. Bu savaş Müslümanların denizde de Bizans'a üstünlük sağladığını ortaya koymuştur.

Halife Osman'ın öldürülmesinden (656) sonra İslam Devleti'ndeki iç karışıklıklar ve iktidar mücadeleleri Konstans'a rahat bir nefes aldırdı. Doğu cephesindeki tehlikenin şimdilik kendiliğinden ortadan kalkması üzerine imparator Balkanlar'a yöneldi. İslavlar Ege Denizi'ne kadar iniyorlar, Bizans donanmasına saldırıyorlar ve başkente giden yiyecek taşıyan gemileri ele geçiriyorlardı. 2.Konstans 658 yılında Balkanlar'da İslavlar'a karşı başarılı savaşlar verdi ve onlardan tutsak ettiklerini Anadolu'ya yerleştirdi. Bununla Bizans'ın savunma gücünü kuvvetlendirmek istiyordu.

2.Konstans Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlıkları tatlıya bağlamak için bazı girişimlerde bulundu. Fakat Papa Martinus onun fikirlerine açıkça cephe alınca Ravenna eksarhı imparatorun emriyle onu yakalayarak İstanbul'a gönderdi. İstanbul'dan Kırım'daki Kersones kentine gönderilen papa orada öldü. Yeni papa daha yumuşak davranarak Roma ve İstanbul kiliseleri arasında barış ve hatta birlik sağladı. İmparator Konstans 663 yılında İstanbul'u terk ederek Sicilya'ya Sirakuza'ya yerleşti. Böylece hem yeniden Afrika'da ilerlemekte olan Müslümanları, hem de İtalya'daki Lombardlar'ı göz önünde bulundurmak olanağını sağladığını sanıyordu. Fakat davranışları yüzünden etrafını rahatsız eden bu imparator, Eylül 668 tarihinde kendi adamları tarafından öldürüldü.

2.Konstans'ın ölümünden sonra Bizans tahtına genç yaşta oğlu 4.Konstantinos geçti. Onun zamanı Bizans tarihi bakımından son derece önemlidir. Tahta geçtiği 668 yılında bir Müslüman ordusu Kadıköy'e kadar ilerlemiş ve kışı burada geçirmişti. Birinci Emevi Halifesi Muaviye İslam devletindeki iç karışıklıkları bertaraf edip birliği sağladı, sonra bütün gücüyle Bizans üzerine yürüdü. İlk kez doğrudan doğruya İstanbul üzerine bir ordu gönderdi. 669 yılı ilkbaharında oğlu Yezid komutasında Kadıköy'de kışlayan orduya yardımcı kuvvetler gönderdi. İslam ordusu bütün yaz boyunca İstanbul'u kuşattı. Büyük surlar aşılamadı ve kışın yaklaşması üzerine geri dönüldü.

İstanbul'a karşı yapılan bu ilk seferden sonra Müslüman akınları bütün şiddetiyle devam ediyordu. 670 yılında Kapıdağ Yarımadası Müslümanların eline geçti. 672 yılında İzmir ve Ege kıyılarında bazı köprü başları zaptedildi. 674 yılında deniz yoluyla gelen İslam ordusu karadan ve denizden İstanbul'u kuşattı. Surlar önündeki çarpışmalar bütün yaz boyunca devam etti. Müslüman ordusu sonbaharda Kapıdağ Yarımadası'na çekilerek kışı orada geçirdi. Ertesi yıl ilkbaharda kuşatma yeniden başladı ve bu durum 680 yılına kadar 7 yıl aynı şekilde tekrarlandı. Bizans başkentini ve dolayısıyla Bizans İmparatorluğu'nu bu güç durumdan surlar, soğuk ve hastalığın neden olduğu ağır kayıplar ve Suriyeli bir mimar olan Kallinikos'un bulduğu suda bile yanan Gregois (Rum ateşi) kurtardı. 680 yılında Müslümanlar kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. 4.Konstantinos'un bu başarısı yalnız Bizans için değil Batı Hıristiyan dünyası için

Bizans İmparatorlarına ait sikkeler: 4. Konstantinos (668-685). Yan sayfa sol üst: Phokas (602-610). Orta: Herakleios (610-641). Sağ: 2. Konstans (641-668). Alt sol: 2. Tiberios (698-705). Orta: 2. Anastasios (713-715). Sağ: 3. Theodosios (715-717)

de son derece önemlidir.

7. yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu'nun kuzey sınırında Tuna boylarında Türk Bulgar Devleti kurulmuştur. Hazar Devleti'nin baskısı üzerine Asparuh yönetiminde Azak Denizi'nin kuzeyindeki steplerden batıya çekilmek zorunda kalan Bulgarlar, eski Mesia (bugün Dobruca) eyaletinde yeni bir devlet kurdular. İmparator 4.Konstantinos, Müslümanların kuşatmayı kaldırmalarından sonra bizzat komuta ettiği donanma ile Tuna ağzına çıkartma yaptı. 680 yılında yapılan savaşta Bizans ordusu yenildi. İmparator yeni kurulmuş olan bu devlete yıllık vergi vermek zorunda kaldı. Ayrıca Bulgarlar'ın Varna bölgesine kadar yayılmasına da engel olamadı. Diğer yandan 4.Konstantinos 680 yılında İstanbul'da bir konsil toplayarak, Herakleios'un monofisiztler ile uzlaşma siyasetini reddetti. Böylece Bizans hükümeti kesin olarak monofisizm ve monoteizm aleyhinde olduğunu ortaya koydu. Konstantinos Eylül 685 tarihinde 33 yaşında öldü.

Herakleios sülalesinin son temsilcisi olan 2.İustinianos (685-695, 705-711)'un kötü yönetimi imparatorluğu çok güç durumlarla karşı karşıya getirdi. 688-89'da İslavlar'a karşı bir sefer yaparak onları yendi. İşgalleri altında bulunan Selanik'i kurtardı. İslavlar Bizans'ın egemenliğini kabul zorunda kaldılar. Ayrıca İslavlar'dan 80.000 kişi Anadolu'da Opsikion themasına yerleştirildi.

2.İustinianos tahta geçtiği sırada doğu ve güney cephesinde durum pek tehlikeli değildi. Muaviye'nin ölümünden sonra meydana gelen iktidar mücadeleleri devam ediyordu. İustinianos ile aynı yılda Abdülmelik de Emevi halifesi olmuştu. İçteki zorluklar nedeniyle Abdülmelik, Bizans imparatoruyla antlaşma yaptı ve hatta vergi vermeyi bile kabul etti. Bu arada Amanos dağlık bölgesinde oturan ve Bizans'ın egemenliğini kabul etmiş olan Merdailer İslam ülkesine akınlarına devam ediyorlardı. Abdülmelik imparatorla yeniden temasa geçerek Merdailer'in bu sınır bölgesinden iç taraflara yerleştirilmesini sağladı. Ancak Merdailer'in nakli daha sonraki yıllarda Bizans'ın aleyhine oldu. Abdülmelik, rakiplerini bertaraf ettikten sonra yeniden Bizans ile mücadeleye girişti. 692'de Sivas yakınlarında bir Bizans ordusu perişan edildi. Ertesi yıl Armeniye bölgesi Emeviler'in eline geçti. 695 yılında yapılan savaşı da Müslümanlar kazandılar. Kuzey Afrika cephesinde Bizans, Berberiler ile anlaşma yaparak Müslüman ilerleyişini bir ölçüde durdurdu. Hatta 695 yılında merkezden gönderilen donanmanın yardımıyla Müslümanlar mağlup olarak Kayrevan'a kadar geri çekildiler.

2.İustinianos'un sert ve zalimce tutumu komutanlardan Leontios yönetiminde bir ayaklanmanın çıkmasına neden oldu. İmparator 695 yılında tahttan indirildi ve burnu kesilerek Kırım'da Kersones kentine sürüldü. Bu nedenle ona Rhinotmetos (burnu kesik) lakabı verilmiştir. İsauria asıllı Leontios'un imparatorluğu 3 yıl kadar devam etmiştir (695-98). Yine bir ihtilalle Leontios tahttan uzaklaştırılmış ve yerine Apsimor, 2.Tiberios (698-705) adıyla imparator olmuştur. Diğer yandan Kersones'e sürgün edilen 2.İustinianos, buradan Hazar hakanının yanına kaçmayı başardı. Hazar hakanı onu iyi karşıladı ve kız kardeşini onunla evlendirdi. Fakat Tiberios, Hazarlar ile temasa geçerek İustinianos'un teslimini istedi. Bizans ile bozuşmak istemeyen hakanın, bu isteği kabul edeceği anlaşılınca İustinianos, bu sefer de Bulgar hakanı Tervel ile anlaşarak onun yanına kaçtı. 705 sonbaharında kalabalık bir ordunun başında Tervel, İstanbul surları önünde göründü. İustinianos kente girerek tahtı ikinci kez ele geçirdi. Kendisine karşı cephe alanları feci işkencelerle öldürttü. İstanbul'da imparatorun estirdiği

Bizans imparatorlarına ait sikkeler: Üst sol: 2. İustinianos (685-695). Sağ: 3. Leon (717-741). Alt sol: 4. Leon ve 6. Konstantinos (775-780; 780-795). Sağ: 5. Konstantinos (741-775).

dehşet havası hüküm sürüyordu. Bulgar hakanı Tervel'e **Caesar** ünvanı verildi. Bizans tarihinde yabancı bir hükümdara ilk kez Caesar ünvanı veriliyordu. Papayı İstanbul'a davet eden ve onu İstanbul'da büyük törenlerle kabul eden İustinianos'a karşı Ravenna'da bir isyan çıktı. Ravenna'daki isyanın kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Kersones'e bir sefer yaparak buradan tutsak aldıklarını Hipodrom'da halkın gözleri önünde işkence ile öldürüyordu. Sonunda 711 yılında Bardanos onun kanlı saltanatına kanla son verdi ve kendisi Philippikos adıyla imparator ilan edildi.

2.İustinianos'un imparator olmasıyla başlayan Bizans'ın karanlık günleri devam ediyordu. Anarşi ve ihtilaller birbirini kovalıyordu. 6 yıl içinde Bizans tahtı üç kişi tarafından işgal edildi: Philippikos (711-714), 2.Anastasios (714-715) ve 3.Theodosios (714-717). İmparatorluk yeniden Herakleios'tan önceki kötü duruma düşmüştü. Bu sefer kurtarıcı Afrika'dan değil Anatolikon themasından geliyordu. Ordu, kilise ve halk kuvvetli bir komutan olan Anatolikon strategosu Leon'u imparator ilan ettiler (25 Mayıs 717).

Bizans İmparatorluğu'nda devam eden bu anarşi rakiplerine karşı onu güçsüz bir duruma düşürmüştü. Buna karşılık bir yanda Bulgar Hakanlığı, diğer yanda Emevi Hilafeti en kuvvetli dönemlerini yaşıyorlardı. Anadolu cephesindeki savaşlar karşılıklı başarılarla devam ediyordu. Erzurum, Darende ve Misis geri alındı. 1.Velid'in halifeliği sırasında (705-715) gelişmeler tam anlamıyla Bizans'ın aleyhine bir seyir izlemeye başladı. 708'de Orta Anadolu'nun müstahkem kenti Tuvana (Tyana) uzun bir kuşatmadan sonra Müslümanların eline geçti. 712 yılında Amasya ve Yalvaç, 713 yılında ise Ereğli fethedildi. Halife Velid yeni bir İstanbul kuşatması için hazırlıkları tamamlamaya çaba harcarken öldü. Onun yerine geçen kardeşi Süleyman, bu hazırlıkları tamamlayarak Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki orduyu İstanbul üzerine gönderdi. Kuzey Afrika harekâtı ise Bizans için daha büyük bir felaketti. 698'de Kartaca kesin olarak Müslümanların eline geçerek Bizans'ın Afrika'daki egemenliğine son verildi. 709 yılına kadar Atlas Okyanusu'na kadar bütün Kuzey, Müslümanların egemenliğine geçmişti.

4.İSAURİA YA DA SURİYE SÜLALESİ

3.Leon'un Bizans tahtına geçmesiyle imparatorluğun tarihinde yeni bir dönem başlıyordu. Devleti kemiren iç karışıklıkları durduran ve dış düşmanlarıyla başarılı bir biçimde mücadele eden Leon'un İsaurialı veya Suriyeli olduğu hakkında tarihçiler arasında iki farklı görüş vardır. Son araştırmalar onun Suriyeli olduğu görüşünü benimsemektedirler.

Leon'un İstanbul'a girip imparator olmasından birkaç ay sonra İslam ordusu İstanbul surları önüne gelmiş bulunuyordu. Halife Velid'in giriştiği hazırlıkları devam ettiren kardeşi ve halefi Süleyman, Mesleme komutasındaki orduyu İstanbul üzerine sevketti. Orta Anadolu'yu geçen Mesleme, Bergama'ya geldi ve burasını zaptettikten sonra Çanakkale Boğazı'nı donanması yardımıyla geçerek Trakya'dan İstanbul önlerine geldi. Diğer yandan Bizans kaynaklarının 1800 parça olarak verdikleri donanma da Haliç önlerinde demirledi. İlk kez Haliç'in ağzına gemilerin girmemesi için zincir gerilmişti. Leon, Müslümanlara karşı başkentini başarılı bir biçimde savundu. 717-718 kışının çok şiddetli geçmesi Müslümanlara büyük kayıplar verdirdi.Aynı zamanda Bulgarlar ile anlaşan imparator,onların yardımıyla Müslüman kara ordusuna ağır kayıplar verdirdi. Yeni Halife Ömer b. Abdülaziz derhal kuşatmayı kaldırarak ordunun merkeze dönmesini emretti ve böylece bir yıl kadar devam eden kuşatma kaldırıldı.

Avrupalı tarihçiler Leon'un bu başarısına büyük önem vermekte ve onu Hıristiyan Batı'nın kurtarıcısı olarak selamlamaktadırlar. Mesleme'nin bu sefer sırasında İstanbul'da bir cami yaptırdığı İslam kaynaklarında verilmekteyse de bu konu kesin değildir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu kuşatmadan sonra Müslümanların Bizans'a karşı böyle büyük çapta bir askeri harekâta girişmedikleri görülmektedir. Bununla beraber özellikle Mesleme yönetimindeki Anadolu gazaları hâlâ başarılı bir şekilde devam ediyordu. Mesleme 726 yılında Kayseri'ye kadar ilerleyerek bu kenti tahrip etti. Ertesi yıl Mesleme'nin İznik önlerine kadar ilerlediğini görmekteyiz. Müslümanların Anadolu gazaları daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu akınlar sırasında kendini gösteren komutanlardan birisi de, daha sonraki yıllarda destanlara konu olan Abdullah el Battal'dır.
3.Leon Müslümanlara karşı Hazarlar ile ittifak yaptı. Kafkaslar cephesinde Hazarlar ile yapılan savaşların şiddetlenmesi Anadolu'da Bizans'a rahat nefes aldırdı. 640 yılında Leon, bir Müslüman ordusunu Afyonkarahisar yakınlarında Akroinos mevkiinde mağlup etti ve Battal şehit düştü. Bu başarıdan sonra Bizans kuvvetleri Malatya yakınlarına kadar ilerledi. 3.Leon Bulgarlar ile bir antlaşma yaparak imparatorluğu sırasında kuzey sınırını güvence altına almıştır.
İmparator 3.Leon yalnız devletin dış düşmanlarıyla başarılı mücadeleleriyle kalmadı. İçte de devletin geleceği için önemli reformlar da yaptı. İmparator İustinianos tarafından meydana getirilen ve Latince kaleme alınan Digeste ve İnstitute'ler, artık Yunanca'nın konuşulduğu bir toplumda anlaşılmıyordu. Diğer yandan İustinianos'tan beri geçen zaman, değişen hayat koşulları nedeniyle bu eski yasalar toplumun gereklerini karşılayamaz olmuştu. 3.Leon bu eksikliği gidermek için Digeste, İnstitute ve Nuvelle'yi esas alarak yeni bir kanun külliyatının hazırlanması için hukukçulardan meydana gelen bir komisyon kurdu. Bu komisyonun hazırladığı kanun külliyatının adı **Ekloga** ya da tam adıyla **"Hakim ve dindar imparatorlar Leon ve Konstantinos'un emriyle, Büyük İustinianos'un İnstitute, Digeste ve Nuvelle'lerine göre yapılmış ve daha geniş insancıl amaçlara göre düzeltilmiş, kısaltılmış kanunlar seçmesi**"dir. Grekçe yazılan Ekloga'da medeni hukuka ceza yasasından daha çok yer verilmiştir. Ceza hükümleri oldukça sert olup İustinianos yasalarından farklıdır. Bu yasalarla askeri disiplin sağlanıyor, devlet hazinesine yeni gelir kaynakları bulunuyor, büyük arazinin endişe verecek bir şekilde artması durduruluyor, köylülere daha güvenli bir gelecek ve deniz ticaretinin gelişmesi sağlanıyordu.
Leon ve oğlu Konstantinos, sınırların korunmasını sağlamak için Herakleios'un kurduğu thema sistemini yaygınlaştırarak 7.yüzyılın büyük vilayetlerini daha küçük parçalara böldüler. Böylece komutanlara büyük bölgelere sahip olmanın vereceği kudret ve kuvveti, buna bağlı olarak çıkacak isyanları azaltmış oluyorlardı.
3.Leon'un 726 yılında çıkardığı bir emirle aziz ve Meryem tasvirlerini tahrip etme (ki buna **İkonoklazma** veya tasvir kırıcılık denmektedir) hareketi bazı aralıklarla yüz yıldan fazla devam etmiş büyük mücadelelere neden olmuş ve arkasında çok acı hatıralar bırakarak ortadan kaldırılmıştır. Hıristiyanlığın resmen devlet dini olmasından sonra 4. ve 5.yüzyıllarda tasvirler kültü Hıristiyan kilisesinde çok gelişti. Aziz ve Meryem tasvirlerine (ikona) adeta taparcasına bağlılık bazı tepkilere neden olmuş ancak fazla etkili olamamıştır. İsauria sülalesine mensup imparatorların tasvir aleyhtarlığı kaynağının, Bizans ile sürekli ilişkide bulunan İslamın olduğu genellikle kabul edilmektedir. Diğer yandan kilise ve rahiplerin artan nüfuzlarının kırılması da düşünülmekteydi. İmparatorun fermanına ilk tepki Papa 2.Gregorius ve İstanbul Patriği Germanos'tan geldi. Yunanistan'da halk ayaklanarak yeni bir imparator ilan edip İstanbul üzerine yürüyüşe geçti, ancak başarılı olamadı. Aynı nedenle İtalya'daki ayaklanma başlangıçta pek başarılı olamadı. Leon tasvir taraftarlarına fazla sert davranmadı ve mümkün olduğu kadar ılımlı bir siyaset izlemeyi sürdürdü.

İmparator 3.Leon 741 yılında ölünce yerine oğlu 5.Konstantinos geçti. Babasının siyasetini sürdüren yeni imparator doğu cephesinde Müslümanlara karşı başarılı askeri harekâtta bulunmuştur. Onun zamanı Emevi hilafetinin zayıf dönemine, Abbasi hilafetinin iktidara gelmesine rastlar. Bu nedenle Bizans'a yapılan akınlar hızını kaybetmiştir. Özellikle hilafet merkezinin Suriye'den (Dımaşk) Irak'a (Bağdad) taşınması Bizans'ın bu cephede her zaman maruz bulunduğu baskının azalmasını sağladı. Buna karşılık Bulgarlar daha tehlikeli duruma gelmişlerdi. 756 yılında Bulgarlar'ın bir akını bu iki devlet arasında 20 yıl kadar devam edecek savaşları başlattı. 762'de Bulgar hakanı olan Teletz, Bizans'ın amansız bir düşmanı oldu. Bulgar hakanının Trakya'ya kadar uzanan seferine, bizzat Konstantinos karşı hücuma geçerek karşılık verdi. 30 Haziran 762 tarihinde yapılan kanlı savaşta Bulgarlar yenildiler. Teletz tahttan indirilerek öldürüldü ve taht kavgaları başladı. 770 yılında Bulgarlar'ın başına geçen Telerig kısa zamanda iç durumu düzeltti ve onun aldığı önlemler sayesinde Bulgar Devleti eski kudretine yeniden kavuştu. Konstaninos 773'de hücuma geçerek Bulgarlar'ı barış yapmaya zorladı. Aynı yılın Ekim ayında Telerig Teselya'ya karşı bir sefer yaptı. Konstantinos, 14 Eylül 775 tarihinde ölümüne kadar Bulgarlar üzerine 9 sefer yaptı ve Bulgar Devleti'nin zayıflamasına neden oldu.
751 yılında Kuzey ve Orta İtalya'daki Bizans egemenliğine son veren ve papalığın Bizans İmparatorluğu'ndan yardım görmek umudunu yitiren önemli olay meydana geldi. Ravenna Lombardlar'ın eline düştü. Aynı zamanda da Roma ufuklarında himayesi Lombardlar'a karşı daha etkili bir yardım umudu veren ve Roma kilisesi için birçok bakımdan düşman olduğu tasvir kırıcı Bizans'a oranla çok daha sevimli görünen yeni bir kuvvet ortaya çıktı. Bu kuvvet Franklar idi. Papa 2.Stephanus bizzat Alpler'i geçerek 6 Ocak 754 tarihinde Karolenjiyen Devleti'nin kurucusu Kral Pipin ile buluştu. Bu önemli buluşma Roma'nın Frank Devleti ile ortak hareketine ve Roma kilise devletinin kuruluşuna yol açtı.
Babası tarafından oldukça sert ilkelere göre yetiştirilmiş olan Konstantinos zamanında tasvir kırıcı hareket daha sert olarak devam ettirildi. Tahta geçtiğinin ikinci yılında Armeniakon theması strategosu ve Kostantinos'un eniştesi olan Artavasd isyan etti, halk tarafından desteklendi ve İstanbul'u ele geçirerek imparatoru başkenti terk etmek zorunda bıraktı (742).Fakat bir yıl sonra Artavasd tahttan indirilerek, Konstantinos yeniden imparator oldu. İsyanın elebaşılarını şiddetle cezalandırdı. Fakat Artavasd'ın isyanı, uygun bir zamanda fazla zorluk olmadan ikonalar kültünün yeniden kurulabileceğini ortaya koymuştur. İmparator halkın vicdanında ikonoklast düşüncelerin kuvvetlenip kök salması için bazı girişimlerde bulunmak gereğini duydu. İşte bu düşünce ile bir ruhani meclis toplayıp tasvir kırıcılık siyasetinin temellerini atmaya ve düşüncelerine böylece yasal bir görüş vererek halk arasında meşru olduğu inancını yaratmaya karar verdi. İstanbul'da Hieria (Fenerbahçe) sarayında 754 yılında ruhani meclis (konsil)'i topladı. Papanın temsilcileri, Antakya, Kudüs ve İskenderiye patrikleri toplantıya katılmadılar.Uzun çalışmalardan sonra konsil tasvir kırıcılık hareketini onayladı.
İmparator 5.Konstantinos'un ölümü üzerine yerine oğlu 4.Leon geçti. Annesi Hazar hakanının kızı olması nedeniyle oğluna **"Hazar Leon"** da denmektedir. Bu imparatorun kısa süren saltanatı esnasında (775-780), babasının zamanına göre içte ve dışta sakin bir hayat yaşanmıştır. 4.Leon da tasvir kırıcı hareketi benimsiyor ve destekliyordu. Fakat bu imparator din adamlarına karşı büyük bir düşmanlık göstermedi. Din adamları tekrar toplum içinde eski saygınlıklarını kazanmaya başladılar. İmparator bu konuda karısı Eirene'nin etkisinde kalmış olabilir. umuşak ve dindar olan Atinalı bu güzel genç kız, geldiği Yunanistan'da tasvir taraftarı olarak dini eğitimle yetişmişti. Eirene evlenirken ikonoklazma inancını benimseyeceğine ant içmişti. Ancak gizliden gizliye tasvirlere dua ettiği, hatta dairesinde tasvirleri sakladığı bilinmektedir. İmparatoriçe tasvirlere tapanların hepsinin umut dolu bakışlarını çekiyordu.

Frank Kralı ve Kutsal Roma Germen İmparatoru Charlemagne (772-814). 800 yılı Noelinde Papa 3. Leon Roma'da Charlemagne'a imparatorluk tacı giydirdi. Ortaçağ düşüncesine göre iki papa olamayacağı gibi iki imparatorluğun varlığı da Bizans'a göre kabul edilemezdi. Fakat Bizans İmparatoriçesi Eirene bu olup bittiye iç sorunlar yüzünden fazla eğilemedi. Yanda görülen resim Charlemagne döneminde yazılmış bir elyazmasından alınmadır

4.Leon'un 780 yılında ölümüyle tasvirler mücadelesinin birinci evresi sona ermiş oluyordu. Leon zamanında Anadolu'ya Müslüman akınları devam etmiş, ancak önemli sonuçlar doğuran savaşlar olmamıştır. Bulgar cephesinde de barış devam etmiştir.

Babasının yerine Bizans tahtına geçen oğlu 6.Konstantinos, daha 10 yaşında olması nedeniyle annesi, kendisini oğluna naibe tayin ettirerek devlet işlerinin yönetimini eline aldı. Son derece siyasi ihtiras sahibi ve iktidar düşkünü olan Eirene, sevgilisinin kendisine hâkim olacağı korkusuyla namusunu korumuştur. Hiçbir ahlaki düşünce, çekinme, insancıl duygu ve hatta ona sevgisi ondaki gem vurulmaz iktidar hırsına engel olamazdı. Şiddetli, sert ve zalimdi. Tasvir taraftarı olmakla birlikte, ilk üç yıl tasvirler kültünün yeniden kurulması için önlemler almadı. Durumu yeteri kadar güçlü değildi. 4.Leon'un beş erkek kardeşi imparator olmayı istiyordu; imparatorluk parçalanabilirdi. En yüksek otoriteyi bir kadın naibenin ellerinde görmeye kızan herkes onları destekleyebilirdi. Diğer yandan 754 konsilinin aldığı kararlar yavaş yavaş yandaş topluyordu. Ordunun büyük bir kısmı tasvir aleyhtarıydı.Eirene kayınbiraderlerini bir suikast örgütüne girmekle suçlayarak cezalandırmak için onları papaz olmaya zorladı. Komuta heyetini, hâkimleri, kilise örgütünü ve yönetimi yavaş yavaş temizlemeye başladı. Onların yerine dostlarını, kendi adamlarını, akrabalarını getiriyordu. Sarayın bütün önemli mevkilerine tam güvenine sahip bulunan kendi dairesinin hadımları getirildi. Nitekim imparatoriçenin baş yardımcı olarak seçtiği ve 20 yıl boyunca imparatorluğun en yüksek ünvanlarını bağışladığı Staurakios bir hadımdı. Diğer yandan son konsilden beri aradaki ilişkiler iyice bozulmuş olan papalıkla yeni dostluk ilişkileri kurdu ve hatta Charlemagne ile anlaşma yollarını aradı.

Eirene oğlu adına devlet yönetimini ele aldığı ilk yıllarda dıştan da bazı zorluklarla karşı karşıya idi. 3.Leon ve 5.Konstantinos zamanlarındaki Bizans'ın Müslümanlara karşı üstünlüğü Müslümanların karşı hücuma geçmeleriyle kırılmıştı. Nitekim 780 yılında Halife Mehdi (775-785) oğlu Harun'ur-Reşid komutasındaki bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Bizans bu ordunun karşısında bir varlık gösteremedi. İç Anadolu'ya kadar ilerleyen Harun, bazı kaleleri fethetti ve bol ganimetle geri döndü. Aradan iki yıl geçmeden bu sefer yine Harun'ur-Reşid komutasındaki ordu Üsküdar'a kadar ilerledi. Ancak boğazı karşı tarafa geçip İstanbul'u kuşatamadı. Bu sırada içte de bazı zorluklarla karşı karşıya olan Eirene, Staurakios'un öğütlerine uyarak yıllık vergi vermeyi kabul edip Müslümanlar ile 3 yıllık bir barış yaptı. Bu sefer, Araplar'ın İstanbul'a karşı giriştikleri son seferdir.

Eirene ancak saltanatının dördüncü yılında Patrik Paulos'u görevinden alarak yerine imparatorluk kâtibi Tarasios'u atamak suretiyle gerçek dini inançlarını açığa vurmaya başladı. Yeni patrik tasvirler kültünün yeniden kurulması ve kilisede barışın sağlanması için bir konsilin toplanmasını istedi. Papa 1. Andrianus, konsile kendisi katılmayıp temsilciler gönderdi. Konsil 786 yılında İstanbul'da Aziz Havariler Kilisesi'nde toplandı. Fakat tasvirler kültüne düşman olan merkezdeki askeri birlikler, silah zoruyla konsili dağıttılar. Eirene ustaca bir siyasetle asi birliklerin yerine kendisine bağlı ve fikirlerini paylaşan yeni birlikler getirdi. Ertesi yıl konsil İznik'te toplandı. Konsil burada yedi oturum yaptı. Sonuncu ve sekizinci oturum İstanbul'da imparator sarayında toplandı. Üçyüz kadar din adamının katıldığı konsil tasvir kırıcılık hareketine son vererek tasvirler kültünün kurulmasına karar verdi. Yeniden kilise ve manastırlar

İmparatoriçe Eirene'ye (797-802) ait bir sikke. Frank Kralı ve Kutsal Roma Germen İmparatoru Charlemagne ile aynı dönemde Bizans İmparatorluğu'nun başında bulunan Eirene, Charlemagne'nın imparatorluk tacı giymesi üzerine ortaya çıkan parçalanmayı gidermek için onunla evlenmek istemiş, bu öneri Charlemagne tarafından kabul edilmekle birlikte İstanbul'daki muhalefet buna karşı çıkmış ve bu olay üzerine tahttan indirilmiştir (802).

ikonalarla süslendi. Kilisenin malları geri verildi, din adamları eski saygınlıklarına kavuştular.

Müslüman tehlikesini atlatan, tasvir kırıcılığı resmen mahkum eden ve halkın sevgilisi olan Eirene, artık saltanatı buluğ çağına gelmiş olan oğluna bırakmak istemiyordu. İmparator tamamen annesinin etkisi altında olduğundan pek ses çıkaramıyordu. Fakat hadım Staurakios'un devamlı baskıları ve hakaret edercesine sert davranışları Konstantinos'u Staurakios'a karşı bir suikast hazırlamaya itti. Ancak girişim ortaya çıktı ve elebaşıları ağır şekilde cezalandırıldı. Fakat bir kadının iktidarı ele geçirmesini hoş karşılamayan ordu Eirene'ye karşı isyan etti ve Konstantinos'u imparator olarak selamladı. Eyaletlerin çoğu da Konstantinos lehinde ayaklandı. Eirene tahtı gerçek imparatora teslim etmek zorunda kaldı. Etrafındaki hadımlar cezalandırıldı (790). Fakat bir yıl içinde oğlu üzerindeki nüfuzunu yeniden kazandı. Başta Staurakios olmak üzere diğer hadımlar eski yerlerine döndüler. Konstantinos, kendisini iktidara getiren kimseleri cezalandırarak orduyu darılttı ve kendi aleyhine çevirdi. Diğer yandan annesinin entrikaları sonunda Theodate adında bir kadınla gizlice evlendi ve bu durum annesi tarafından açığa vurularak ikinci bir kadınla evlendiği için kilise mensuplarının nefretlerini kazandı.

797 yılında Anadolu'da Müslümanlara karşı yaptığı bir seferden dönerken isyancılar tarafından yakalanmak istendi. İsyancıların elinden kurtuldu, Anadolu'ya kaçtı, fakat yakalanarak İstanbul'a getirildi. İktidar hırsıyla kıvranan annesi, doğurduğu odada oğlunun gözlerine mil çektirdi ve onu imparatorluktan uzaklaştırdı. Böylece Bizans tahtına ilk defa olarak bir kadın çıkmış oluyordu. Durumunu kuvvetlendirmek için birçok vergileri kaldıran, İstanbul halkına çeşitli ödünler veren Eirene, devlet hazinesini çıkmaza sürüklemiş bulunuyordu. Oysa saltanat sürdüğü dönemde İslam Devleti Harun'ur-Reşid'in hilafetinde askeri ve ekonomik bakımdan çok kuvvetlenmişti. Abbasi Halifesi Harun'ur-Reşid, Anadolu gazalarına büyük önem vererek sınır bölgelerini Avasım adıyla yeni bir vilayet haline getirmişti (788). Anadolu'ya yapılan akınlar devam ediyordu. 790 yılında Mısır'dan Kıbrıs üzerine giden İslam dononması Antalya açıklarında Bizans donanmasını bozguna uğratmıştı. 797 yılında bizzat halife sefere çıkarak Orta Anadolu'da bazı müstahkem kaleleri zaptetti. İmparatoriçe Eirene vergi vermek koşuluyla Harun ile antlaşma yaptı. Kuzeyde Bulgarlar 792'de Bizans imparatorunu mağlup etmişti.

İstanbul saray entrikaları ve başarısız savaşların verdiği bezginlik içinde kıvranırken Batı'da Charlemagne (Büyük Karl, 772-814) Bavyera'yı devletine katmış, putperest Saksonlar'ı mağlup ederek yönetimine almış, Lombardlar'ı bozguna uğratmış ve böylece Frank Devleti'ni o zamanki Hıristiyan âleminin en kuvvetli devleti durumuna çıkarmış bulunuyordu. Özellikle papalığı tehdit eden Lombardlar'ı ezmek suretiyle Roma'nın Bizans'tan yüz çevirmesini sağlamıştı. Papalık tasvir kırıcı hareket nedeniyle Bizans'a kızgın olmasına karşın o zamana kadar Lombardlar'a karşı tek garanti saydığı İstanbul hükümetine zoraki boyun eğmiş bulunuyordu. Şimdi ise kendisini koruyacak bir Frank Devleti ortaya çıkmıştı. 800 yılı Noelinde Papa 3.Leon, Roma'da Charlemagne'a imparatorluk tacını giydirdi. Oysa Ortaçağ düşüncesi iki papa gibi iki imparatorluğun varlığını kabul edemezdi. Bizans, içinde bulunduğu sıkıntılar arasında olup bitene gerekli ilgiyi gösteremedi, fakat gururu kırılmış ve küçük düşmüştü. İmparatoriçe Eirene, bu parçalanmayı önlemek ve Doğu ile Batı'yı yeniden birleştirmek hayali ile Charlemagne ile evlenmeye karar verdi ve elçileriyle bu

Bizans imparatorlarına ait sikkeler: Üst sol: 5 Leon (813-820) Sağ: Theodora (3 Mihail'in annesi) Alt sol: 3.Mihail (842-867) Sağ: 1.Nikephoros

önerisini Charlemagne'a iletti. Charlemagne da bu öneriyi reddetmedi ve İstanbul'a elçiler gönderdi. Fakat İstanbul'da muhalefet derhal ayaklandı. Charlemagne'nın imparator olacağı, Ortodoks kilisesinin papalığa boyun eğeceği şeklinde yorumlandı. İmparatoriçenin en yakın adamları bile muhalefet saflarına, hazine bakanı Nikephoros da isyanın başına geçti ve Ayasofya'da patrik tarafından taç giydirilerek imparator ilan edildi (802). Eirene önce Büyük Ada'ya, daha sonra Midilli (Lesbos) Adası'na sürüldü ve ertesi yıl bu adada yalnızlık içinde öldü. Cenazesi İstanbul'a getirildi ve büyük bir törenle gömüldü. Eirene'nin devrilmesiyle İsauria veya Suriye sülalesi de tarihe karışmış oluyordu.

5.AMORİON YA DA FRYGİA SÜLALESİ

802 yılında Eirene'nin tahttan indirilmesi Bizans'ta yeniden ihtilalleri başlattı. Buna bağlı olarak anarşi de geri geldi. Bizans İmparatorluğu tarihinde ihtilaller çoğunlukla komutanlar tarafından yönetilmekteydiler. Oysa Nikephoros bu kurala uymuyordu; çünkü kendisinin ordu ile hiçbir ilgisi yoktu; O maliyenin başında bulunuyordu. Doğu kaynaklarının bazılarında Nikephoros'un Arap olduğu hakkında bilgiler bulunmakla beraber bu konuda kesin bir hüküm vermek oldukça zordur.

Bir maliyeci olan Nikephoros ilk işi olarak maliyeyi ele aldı. Eirene'nin İstanbul halkını kazanmak için kaldırdığı vergileri yeniden koydu. Maliyeyi düzeltme pahasına kilise mallarını bile müsadereden çekinmiyordu. Ancak aldığı bu sert önlemler kısa zamanda onun, halkın gözünden düşmesine neden oldu. Diğer yandan yeni imparator thema sisteminde bazı yenilikler uygulamaya başladı.

Nikephoros imparator olunca Eirene'nin Abbasi halifesine ödemekte olduğu yıllık vergiyi kesti. Müslüman akınları Anadolu'ya devam ediyordu. Imparatorun vergiyi kesmesi üzerine bizzat Halife Harun'ur-Reşid'in komutasındaki ordu 806 yılında Anadolu'ya girerek Tyana'yı zaptetti. Diğer bir ordu ise Ankara ve çevresini yağma ve tahrip etti. Bizans imparatoru yeniden daha ağır koşullarla barış yapmak zorunda kaldı. Bu koşulların en ağırı imparatorun kendisi ve oğlu için halifeye yılda 3 altın baş vergisi ödemeyi kabul etmiş olmasıydı. Harun'ur-Reşid'in 809'da ölümü ve oğulları arasında iktidar mücadelelerinin başlaması, Bizans'a doğu cephesinde kısa bir süre için rahat bir nefes aldırdı.

Bu dönemde Bizans için ikinci büyük tehlike Bulgarlar'dan geliyordu. Avar Devleti'nin Charlemagne tarafından ortadan kaldırılması üzerine Bulgarlar, Avar boyunduruğundan kurtulmuş oluyorlardı. Bu sırada Bulgar tahtında usta bir savaş adamı ve iyi bir örgütçü olan Krum bulunuyordu. Nikephoros, Bulgar tehlikesine karşı bazı önlemler almakta gecikmedi. Nikephoros sınır bölgelerini tahkim ettirdiği gibi Anadolu'dan getirtilen binlerce insan bu sınıra yerleştirildi. 809 yılında önce Bulgarlar Bizans sınırı kentlerine, arkasından da Bizanslılar Bulgar başkenti Pliska'ya karşı akınlar yaptılar. Asıl büyük çatışma iki yıl sonra olacaktır. Bizans imparatoru iyice hazırlandıktan sonra 811 yılı ilkbaharında harekete geçti ve kuvvetli bir ordu ile Pliska üzerine yürüdü. Krum'un barış önerilerine karşın imparator Pliska'yı tahrip etti ve hanın sarayını yaktı. Galip imparator, Bulgar hanlığına son vermek düşüncesinde olduğundan ikinci barış önerisini de kabul etmedi. Dağlık bölgeye çekilmiş olan Krum'un peşinden giden imparator, dağlık bölgede Bulgarlar'ın hücumuna uğradı. 26 Temmuz 811 tarihinde yapılan savaşta Bizans ordusu yenildi. Ordunun büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi. Bizzat imparator da ölüler arasında bulunuyordu. Krum imparatorun kafatasından bir kadeh yaptırarak Bulgar

İmparator 2.Mihail (820-829) ile oğlu İmparator Theophilos'u (829-842) bir arada gösteren bir sikke. Theophilos son ve en şiddetli tasvir aleyhtarı imparatordur.

boyarlarına bu kadehle şarap içirdi. Bu 378 yılında İmparator Valens'in Edirne yolunda Vizigotlar ile yaptığı savaşta öldürülmesinden sonra savaş meydanında öldürülen ikinci imparatordur.
Bu felaket Bizans İmparatorluğu'nu çok zor durumda bıraktı. Nikephoros'un oğlu ve veliahdı Staurakios savaşta ağır bir biçimde yaralanmıştı. Savaş meydanından birkaç arkadaşıyla birlikte kaçıp kurtulmayı başardı. Fakat onun bir türlü iyileşememesi üzerine aralarında Patrik Nikephoros'un da bulunduğu devlet ileri gelenleri maktul imparatorun kızı Prakopia ile evli olan Kuropalates 1.Mihail Rhangabe'yi imparator ilan ettiler. Staurakios'un imparatorluğu ancak birkaç ay kadar devam etmişti.
Mihail Rhangabe (811-813) kuvvetli bir kişiliğe sahip değildi. Kuvvetli kimselerin derhal etkisi altında kalabiliyordu. Nikephoros'un almış olduğu ekonomik önlemler terk edildi. İmparator her fırsatta devlet hazinesinde birikmiş olan parayı ordu, saray mensupları ve din adamlarına dağıtıyordu. Tasvir taraftarı olan imparator kendisini kilisenin en sadık hizmetkârı olarak kabul ediyordu. Studios Manastırı baş rahibi Theodoros, bitmek bilmeyen enerjisi ile zayıf imparatoru tam anlamıyla etkisi altına almıştı.
800 yılında papa tarafından imparator ilan edilen Charlemagne gittikçe kuvvetleniyor ve Bizans aleyhine genişliyordu. Bu gelişmeler sonunda Bizans imparatoru 812 yılında Aix-la-Chapelle'e gönderdiği elçileri aracılığıyla Charlemagne'ı imparator olarak tanıdığını ona bildiriyordu. Venedik ve Güney İtalya'daki bazı yerler dışında bütün İtalya artık kaybedilmiş oluyordu. Diğer yandan 811 yılındaki büyük başarısından sonra Bulgar Hanı Krum 812 ilkbaharında Karadeniz kıyısındaki Develtos kentini zapt ve tahrip ederek, halkını tutsak alarak ülkesine götürdü. Diğer sınır kentlerinin halkı ülkenin iç kısımlarına kaçmaya başladılar. Krum, bütün koşullarını kendisinin saptadığı bir barış yapılmasını Bizans imparatoruna ültimatom şeklinde bildirdi. Bizans'tan beklediği yanıt gecikince Kasım 812 tarihinde önemli liman Mesemuria'yı işgal etti. Bu sırada İstanbul'da iki fikir çarpışıyordu. Patrik Nikephoros'un dahil bulunduğu grup, Krum'un ileri sürdüğü koşulların kabulünü, Studios Manastırı baş rahibi Theodoros'un başında bulunduğu grup ise savaş yapılmasını istiyordu. Sonuçta Theodoros'un fikri üstünlük sağladı. Haziran 813 tarihinde kuvvetli bir Bizans ordusu Edirne yakınında Versinikaia mevkiinde Krum ile karşılaştı. Anatolikon theması strategosu Ermeni Leon'un beklenmedik bir anda geri çekilmesi üzerine Bizans ordusu yenildi. Buna bağlı olarak da İmparator 1.Mihail düşürülerek 11 Temmuz 813 tarihinde, savaşın kaybedilmesine neden olan Ermeni 5.Leon imparator ilan edildi.
5.Leon (813-820) tasvir aleyhtarı Anadolu askeri partisinin tipik bir temsilcisiydi. Bir yandan devletin askeri gücünü kuvvetlendirmek, diğer yandan da tasvir kırıcı hareketi yenilemek istiyordu. Önce askeri durumu kurtarmak gerekiyordu. Krum kazandığı zaferden sonra askeri harekâta devam etmiş ve Edirne'yi kuşatmıştır. Leon'un tahta geçmesinden çok kısa bir süre sonra da İstanbul surları önünde göründü. Bizans'ı birçok tehlikeden kurtarmış olan surlar bu sefer de Krum'un kenti zaptetmesini önledi. Bu durumda barış yapmak için Bizans imparatoru ile bizzat görüşmek isteyen Krum'a Bizanslılar alçakça bir suikast hazırladılar. Krum bundan çevikliği ve atının sürati sayesinde kurtuldu. Bulgar hakanı bunun üzerine İstanbul çevresini tahrip ederek açlıktan teslim olan Edirne'ye girdi. İmparator 813 yılı sonbaharında Mesemuria'da önemli bir zafer kazandı. 814 yılında Krum tekrar İstanbul üzerine

yürüdü. Talih Bizans'ı bu seferin tehlikesinden de kurtardı. Krum ani bir kan boşanması ile öldü (13 Nisan 814). Bulgar hakanı olan Omurtag ise devletinin iç durumunu kuvvetlendirmek için Bizans ile 30 yıllık barış antlaşması yaptı. Bulgarlar antlaşmaya göre Bizans'tan toprak aldılar. Diğer yandan Leon tahta çıktığı sıralarda Abbasi halifeliğinde Emin-Memun arasında iktidar mücadelesi devam ediyordu. Bu nedenle bu cephede de Bizans için bir tehlike söz konusu değildi.

Dış tehlikelerin - ortadan kalkması üzerine Leon, tasvir kırıcılık hareketini canlandırmaya güç ve zaman ayırabilirdi. Tahta geçtiği andan itibaren açıkça tasvirlere karşı bir siyaset izlemeye başladı. İstanbul Patriği Nikephoros ve Studios Manastırı baş rahibi Theodoros ona karşı çıktılar. İmparator önce konuşarak onları ikna etmeyi denedi, ancak başarılı olamadı. Bu sefer Leon konuyu inceleyecek ve çözümleyecek bir konsil toplamayı kararlaştırdı. Onun bu kararı tasvir taraftarlarının açıkça gösteriler yapmasına neden oldu. 815 yılında Ayasofya'da toplanan konsil, 754 konsilinin almış olduğu kararları aynen kabul ederek dağıldı. Leon, otoritesini küçük düşürtecek birisi değildi. Emirlerini dinlemeyenleri şiddetli bir biçimde cezalandırıyordu. Tasvir taraftarlarından birçok kimseyi öldürttü. Theodoros sürgüne gönderildi ve Patrik Nikephoros görevinden alındı. Aldığı sert önlemler sayesinde rahiplerin büyük bir kısmı onun inancını paylaşmak zorunda kaldılar. Kaynaklar 5.Leon'un sertliği ve zalimliği yanında büyük imparator olduğunu belirtirler. Eğer bir komplo onu zamanından önce yıkmamış olsaydı 5.Leon'un tam bir başarı kazanacağı açıktı. 25 Aralık 820 tarihinde eski silah arkadaşlarından Mihail tarafından ayin sırasında kilisede öldürüldü.

Bir suikast sonunda 5. Leon'u öldüren Mihail imparator oldu (820-829). Kekeme lakabı ile bilinen 2. Mihail Anadolu'da Frygia Bölgesi'nin önemli kentlerinden Amarionlu olduğu için kurduğu sülaleye de Amorion veya Frygia sülalesi denmektedir. Mihail gençliğini Frygia'da geçirmiş kaba ve cahil bir taşralıydı. Askeri mesleğe girmiş, ilerlemiş ve sonunda bir ihtilalle Bizans tahtına geçmiştir. İnanç olarak tasvirlere karşıydı. Ancak özellikle otoritesini tehlikeye atmamak, imparatorluk içinde ahengi kurmak ve tahtını korumak istediğinden oldukça yansız ve ılımlı davranmaya dikkat ediyordu. Anadolu'da patlak veren Thomas isyanını bastırmaya uğraşırken İstanbul'da başına yeni dertler açmak istemiyordu. Bunun için daha önce dini nedenlerle sürgüne gönderilenlerin dönmesine izin verdi. Studios rahibi Theodoros'u dostça kabul etti. Thomas isyanının bastırılmasından sonra tasvir taraftarı din adamlarına karşı daha sert davranarak onları sindirdi.

2.Mihail döneminin en önemli iç olayı İslav Thomas'ın isyanıdır. Tasvir taraftarı olan Thomas'ın isyanının nedenleri daha çok sosyal sorunlara dayanıyordu. Bu arada onun tasvir taraftarı olduğuna işaret etmek gerekir. Doğrudan doğruya imparator olma iddiasıyla isyan bayrağını açan Thomas'ın çevresinde Araplar, İranlılar, Ermeniler, Gürcüler ve daha önceki dönemlerde Anadolu'ya yerleştirilmiş olan İslavlar yer alıyorlardı. Yoksul tabakanın haklarının savunucusu olarak ortaya çıkan Thomas, Opsikion ve Armeniakon themalarının dışında bütün Anadolu'yu kendi tarafına çekmişti. Din bakımından da bu isyan büyük önem taşır. Çünkü O tasvir kırıcı siyaset yüzünden imparatorlara gücenmiş olan büyük bir kitlenin desteğini sağladı. 821 yılında isyan bayrağını açan Thomas, Antakya patriği tarafından imparator ilan edildi. Ege Denizi'ndeki donanmanın yardımını sağlayan Thomas, karadan ve denizden

İmparator Theophilos'a (829-842) ait bir sikke. Yan sayfa sol: İmparatorluğu ancak birkaç ay devam eden 1.Nikephoros'un oğlu Staurakios'a (811) ait bir sikke. Sağ: Bizans ülkesinin Bulgarlar tarafından istilasını konu alan 14. yüzyıla ait bir İslav elyazması. Aynı minyatürün alt kısmında Bulgar Kralı Krum ile Bizans İmparatoru 1.Nikephoros'un karşılaşması işlenmektedir.

Istanbul üzerine yürüdü ve Aralık 821 tarihinde İstanbul'u kuşattı. Thomas kısa sürede büyük kalabalıklara hükmetmeye başlayınca Halife Me'mun onu desteklemeye karar vermişti. Bu imparatoru daha zor durumda bırakmıştı. Aynı zamanda Trakya ve Makedonya'ya yerleşmiş olan İslavlar da Thomas'ın ordusuna katıldılar. İstanbul kuşatması bir yıldan fazla devam etti. 2.Mihail çok tehlikeli anlar yaşadı. Kuşatma devam ederken Bizans donanması Thomas'ın donanmasına karşı büyük bir zafer kazandı ve denizde üstünlüğü ele geçirdi. Diğer yandan Omurtag yönetimindeki Bulgarlar aniden İstanbul önlerinde görüldüler. Thomas'ın kuvvetleri Bulgarlar'a karşı duramadılar. 823 ilkbaharında Thomas kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Thomas kaçmayı başardı, fakat Ekim ayında Arkadiopolis'te (bugün Lüleburgaz) yakalanarak işkencelerle idam edildi.

2.Mihail zamanında Anadolu cephesinde önemli olaylara rastlanmamaktadır. Buna karşılık batıdaki gelişmeler Bizans'ın aleyhine bir seyir izliyordu. 816 yılında Kurtuba halkından 15 bin kişilik bir grup Mısır'a gelerek İskenderiye'yi ele geçirdiler. Bunların çıkarttıkları karışıklıklar üzerine Halife Me'mun Mısır üzerine kuvvetler gönderdi. Kurtubalı Araplar 826 yılında, halifenin kuvvetlerine mağlup olarak bu sırada Bizans'ın elinde bulunan Girit'i zaptettiler. Ebû Hafs el-Bahıtî ve halefleri 961 yılına kadar Girit'i ellerinde tuttular. Bu sırada Sicilya valisi Euphemios'un görevinden alınması ve isyanı Tunus'ta hüküm süren Ağleb-oğulları'nı Sicilya'yı fethetmeye sevketmiştir. Müslüman kuvvetleri 17 Haziran 827 tarihinde Sicilya'nın güney kıyısındaki Mazara'ya çıkartma yaptılar. Karşılarına çıkan Bizans kuvvetlerini yenerek adanın önemli kentlerinden birisi olan Sirakuza'yı kuşattılar. Fakat ertesi yıl Müslümanlar arasında çıkan salgın hastalık nedeniyle kuşatma kaldırıldı. Artık Sicilya'da Müslümanlar bir köprü başı tutmuş oluyorlardı.

2.Mihail'in ölümü üzerine yerine oğlu Theophilos geçti (829-842). Theophilos, tasvir kırıcı bilginlerin en büyüklerinden İoannes Grammatikos'un denetiminde iyi bir öğrenim görmüş bilgili ve aydın bir kişiydi. Sanat ve bilime karşı özel bir ilgi göstermiştir. Theophilos yalnız Bizans kültürüne değil aynı zamanda Bağdad'da etrafa yayılan İslam kültürüne de açıktı. İslam bilim ve sanatına büyük hayranlık duyuyordu. Abbasi hilafeti, Harun'ur-Reşid ve Me'mun dönemlerinde ilim ve fikir hayatı bakımından parlak bir dönem yaşıyordu. Theophilos, Bağdad'daki halife saraylarını örnek alarak bir saray yaptırmış ve Müslümanlardan aldığı süslemeleri Bizans sanatına dahil etmiştir.

Theophilos son ve en şiddetli tasvir aleyhtarı imparatordur. Dini bilgiler hakkında geniş bilgisi vardı. İnanç ve düşüncelerini savunmada asla hoşgörü göstermezdi. İmparatorun dini konulardaki müşaviri hocası İoannes Grammatikos idi. İstanbul patriği atanan bu kişi zamanın en büyük bilginiydi ve o da imparator gibi tasvirleri şiddetle reddediyordu. Tasvirler her yanda aranıp yok ediliyordu, onlara tapanlar kırbaçlanıyor, sürgüne gönderiliyor ve idam ediliyorlardı. Papazların alınlarına kızgın demirlerle hakaret ifade eden yazılar damgalanıyordu. İmparatorluğun ekonomik durumunu aldığı yerinde önlemlerle düzeltmesine karşılık halk onu inançları yüzünden pek tutmuyordu. Yüksek tabaka mensupları bile yavaş yavaş eski inançlarına dönüyorlardı. Kadınlar tasvirlere tapınmayı kesinlikle bırakmıyorlardı. Tasvir kırıcılık ancak imparatorun zoruyla, aldığı acımasız önlemlerle ayakta durabiliyordu.

Theophilos, iç siyasette gösterdiği başarıyı dış siyasette gösterememiştir. Halife Me'mun İslam Devleti'nde barışı sağladıktan sonra bütün gücüyle Bizans'a yöneldi. 830 yılında

Bizans'a karşı birinci seferine çıkan Me'mun Orta Anadolu'ya kadar ilerlemiş, bazı kale ve kentleri tahrip ettikten sonra geri dönmüştür. Ertesi yıl karşı saldırıya geçen Theophilos, Toroslar'ı geçerek Misis ve Tarsus civarına kadar ilerlemiş, karşısına çıkan kuvvetleri yenerek 7 bin kadar tutsakla ülkesine dönmüştür. Bunun üzerine Temmuz 831 tarihinde ikinci Bizans seferine çıkan Me'mun, Orta Anadolu'nun önemli kentlerinden Ereğli (eski Herakleia)'yı fethetti. Theophilos bu yenilgiden sonra İoannes Grammatikos'u elçilikle Me'mun'a göndermiş, aldığı tutsakları geri vermek koşuluyla 5 yıllık barış önerisinde bulunmuştur. Öneriyi kabul etmeyen Me'mun kışın yaklaşması yüzünden Şam'a dönmüştür. 832 yılında üçüncü Bizans seferine çıkan Me'mun Lü'lü'e kalesini fethetmiş, Theophilos'un yeni barış önerisini kabul etmemiştir. Ertesi yıl oğlu Abbas'ı Tyana kalesini onarmaya ve oraya Müslüman halkı yerleştirmeye göndermiştir. Bununla o, yüzıllardan beri akınlar yapılan Anadolu'yu fethetme düşüncesinde olduğunu ortaya koymuştur. Aynı yıl içinde büyük bir ordu ile çıktığı dördüncü sefer sırasında Pozantı Suyu kenarında ölmesi Theophilos'a rahat bir nefes aldırmıştır.

İmparator Theophilos, Halife Mu'tasım'ın Bâbek isyanını bastırmakla uğraştığı sıralarda Bâbek ile ittifak yaparak 837 yılında harekete geçmiş, Zibatra (bugün Doğanşehir), Malatya ve Şimşat'ı zapt ve tahrip etmiştir. Bâbek isyanının bastırılması üzerine öç seferine çıkan Mu'tasım iki koldan Anadolu'ya girmiştir. Afşin'in komutasındaki kuvvetler Dazimon (Turhal yakınlarında)'da Theophilos'u ağır bir yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Mu'tasım ve Afşin'in kuvvetleri Ankara'da birleşerek Amarion kentini 12 günlük kuşatmadan sonra ele geçirdiler (12 Ağustos 838). Theophilos bu yenilgi üzerine Avrupa devletlerine ve hatta Endülüs Emevileri'ne başvurarak yardım istemiş, ancak istediğini elde edememiştir.

Batıdaki askeri gelişmeler de Bizans için hiç de iyi sonuç vermemiştir. 827 yılında Sicilya'ya ayak basan Müslümanlar bir yıllık kuşatmadan sonra 831'de Sicilya'nın merkezi Palermo'yu fethettiler. 835 ve 837 yıllarında başarılı harekâtta bulunan Müslüman kuvvetleri Castrogiovanni ve adanın kuzey kıyısı üzerindeki Cefalu'yu zaptettiler. Theophilos'un son yıllarında Sicilya'nın büyük bir kısmı Bizans'ın elinden çıkmış oluyordu.

İmparator Theophilos 842 yılında öldüğü zaman halef olarak bıraktığı oğlu 3.Mihail 6 yaşında bulunuyordu. Onun yerine yönetimi annesi Theodora, naibe sıfatıyla ele aldı. Ermeni asıllı olan bu kadının kardeşleri Bardas ile Petronas yönetimde ona yardımcı oldular. İmparatorlukta Theodora'dan sonra söz sahibi olan kimse gözdesi Theoktistos idi. Theodora tasvirler kültünün ateşli bir taraftarıydı. Yönetimi ele alır almaz Patrik İoannes Grammatikos'u görevinden alarak yerine Metodios getirildi. Ayrıca 843 yılı başlarında bir konsil toplayarak tasvirler kültünü yeniden kurdu. Konsil işini bitirince Ayasofya Kilisesi'nde 11 Mart 843 tarihinde büyük bir tören yapıldı. Rum Ortodoks kilisesi bugün de ortodoksluğun bayramı olarak bu ayinin hatırasını kutlamaktadır.

Bizans İmparatorluğu ve Ortodoks kilise tarihinde tasvir kırıcılık hareketi önemli bir yer tutar. Avrupalı tarihçilere göre ancak bu buhranın giderilmesiyle Grek-Hıristiyan bir devlet olan Bizans, kültürel alanda da Doğu ile Batı arasındaki yerini koruyabilmiştir. Gerçekten de bu krizin atlatılmasıyla büyük bir kültürel ilerleme dönemi başlamış ve bunu siyasal yükselme ve kuvvetlenme dönemi izlemiştir. Tasvir kırıcılık, hâkim olduğu dönemde evrensel devlet düşüncesinin gerilemesine ve Batı'da Bizans'ın nüfuz ve kudretinin azalmasına neden oldu. Tasvir kırıcı imparatorların siyaseti, Bizans ile Batı dünyasının birbirinden yaşayış ve düşünce bakımından kopmalarını çabuklaştırmış ve Batı'da kilise devletinin kurulmasına ve Charlemagne'ın imparatorluk tacı giymesine kadar varan büyük sonuçlu olaylar doğurmuştur. Diğer yandan Roma kilisesi ile İstanbul kilisesi arasındaki bağlar gittikçe zayıflamıştır. Buna karşılık Güney ve Doğu İslavlar'ın Hıristiyanlaştırılması sağlanarak Bizans İmparatorluğu'nun önüne yeni ve geniş dünya açılmış oluyordu.

İmparator 3.Mihail, baskılarına dayanamadığı annesinin sevgilisi Theoktistos'u dayısı Bardas'ın yardımı ile öldürüp (856) iktidarı Bardas'ın ellerine teslim etti. Gerçekten büyük devlet adamı olan Bardas, İstanbul sarayında Bizans biliminin en önemli merkezlerinden birisi olan bir yüksek okul kurdu. Burada ilahiyat dışında kalan bilimler okutuluyordu. Yüzyılının en büyük bilgini sayılan Photios da bu okulda öğretim üyesiydi. Aynı şekilde bir ansiklopedist olan matematikçi Leon da bu okulda bir kürsü sahibi oldu.

Theoktistos'un uzaklaştırılmasından sonra buna bağlı olarak kilise yönetiminde de bir değişiklik oldu. Patrik İgnasios görevinden alınarak yerine Phatios getirildi. Ancak İgnasios bunu kabul etmediği gibi Phatios'u afaroz etti. Yeni patrik de aynı ceza ile ona karşılık verdi. Mücadelenin şiddetlenmesi üzerine 3.Mihail bir konsil toplamaya karar verdi. İgnasios'un tarafını tutan Papa 1.Nikolaus konsile katılmadı ve kendisini temsilen bir heyet gönderdi. Konsil Phatios'un patrikliğini onayladı. Papa bu karara katılmayarak Phatios'u afaroz etti. İmprator papanın bu kararını tanımadı. 867'de İstanbul'da yeni bir konsil toplandı ve papayı afaroz etti. Papa ve patrik de karşılıklı olarak birbirlerini afarozladılar. İki kilisenin arası oldukça açılmış oluyordu.

Mihail'in imparatorluğunun ilk yıllarında Anadolu cephesinde karşılıklı küçük akınlar dışında büyük bir olaya rastlanmaz. Bununla beraber 853 yılında bir Bizans donanması, İslam fethinden beri ilk kez Mısır kıyılarında göründü ve Dimyat'a çıkarma yaparak kenti yağma ve tahrip etti. Bundan 3 yıl sonra Bardas'ın kardeşi Petronas, Samsat ve buradan da Diyarbakır'a karşı başarılı bir sefer yaptı. Bunu bizzat imparator ve Bardas'ın katıldığı ikinci sefer izledi. Aynı zamanda sınır kalelerinin tahkimine önem verildi. 863 yılında Malatya Emiri Ömer b. Abdullah Samsun'u fethettikten sonra geri dönerken Kastamonu civarında 3 Eylül'de yapılan savaşta Müslüman ordusu ağır bir yenilgiye uğradı ve Ömer de hayatını kaybetti. Bu savaş İslam - Bizans mücadelelerinde bir dönüm noktası olmuştur. Batıda ise 2.Mihail zamanında başlayan Sicilya'nın Müslümanlar tarafından fethi tamamlandı. Hatta İtalya'ya geçen Müslümanlar Bizans elinde bulunan Kalabria'yı zaptettikten sonra yürüyüşlerine devam ederek Roma'yı bile kuşattılar.

İmparator ve ordusunun doğuda meşgul bulunmasını fırsat bilen Ruslar, 860 yılında İstanbul'a karşı bir sefer yapmışlardır. Fakat bu yeni tehlike karşısında hızla geri dönen imparator Ruslar'ı geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu ilişki sonucu Bizans'ta Rus saldırılarını, bunları Hıristiyanlaştırarak önlemek düşüncesi gelişti. Ruslar'a karşı Hazar Hakanlığı ile ilişkilerini düzelten imparatorluk bir yandan da bunlara gönderdiği elçi heyetine çok kültürlü ve bilgili bir kimse olan Konstantinos Kyrillos adlı Selanikli bir papazı başkan yapmış ve böylece misyonerlik bakımından ilk adımları atmıştı. Metodios adındaki kardeşi ile birlikte bu kişi elçilik görevinden sonra İslav dünyasında gerçekten metotlu bir Hıristiyanlık propagandasına giriştiler. Hıristiyanlık bu iki kardeş tarafından İslav halkına kendi dillerinde propaganda ediliyordu. Konstantinos önce İslavlar için yeni bir alfabe düzenledi. Buna Glagolitik alfabe denir. Aynı zamanda Konstantinos'un keşişlik adı olan Kyrillos'a nisbetle **Kyrill alfabesi** de denen bu alfabe bugün bile İslavlarca kullanılmaktadır. Ruslar'ın Hıristiyanlaşmasından sonra siyasal durumu nedeniyle Bizans ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Bulgar Hanı Boris de Hıristiyan oldu. Boris 864 yılında Bizanslı rahipler tarafından vaftiz edildi. Eski Bulgar soylu sınıfını oluşturan Türk asıllı Bulgarlar, aynı zamanda bütün Bulgar devletinin İslavlaşması demek olan Hıristiyanlaşmaya karşı isyan ettiler. Boris, isyanı kanlı bir biçimde bastırdı, ancak gelişmelerden o da memnun değildi. Bütün kilise örgütünün Bizans'a bağlanmasına karşıydı. O, aslında bağımsız bir Bulgar patriğinin yönetiminde bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulmasını hayal ediyordu. Uğradığı hayal kırıklığı onu Bizans'a sırt çevirerek Roma ile anlaşmaya sevketti. Papa 1.Nikolaus için Bulgarlar'ı Bizans kilisesinden

Sağ üst: İmparator 6. Leon'a (886-912) ait bir sikke. Alt: İmparator 7.Konstantinos Porphirogennetos'a (913-959) ait bir sikke. Sol: İmparator 7.Konstantinos Porphirogennetos'u İsa'nın taçlandırmasını yansıtan fildişinden yapılma bir ovma.

koparmak büyük bir fırsattı. Bu gelişme Bizans ile Roma kilisesi arasındaki gerginliği son haddine getirdi. Patrik Photios, Roma'nın bütün Hıristiyan kiliseleri üzerindeki yüksek egemenlik iddialarından vazgeçmesini istedi ve Roma kilisesinin bu tutumunu sert bir biçimde kınayarak papalığı sapıklıkla suçladı.

3.Mihail yanına at terbiyecisi olarak aldığı ve daha sonra sarayda yükselterek ortak imparator olarak ilan ettiği Basileios tarafından 23-24 Eylül gecesi (867) sarayında feci şekilde öldürüldü. Böylece Amorion sülalesi sona ermiş oluyordu. Bazı tarihçiler onun dönemini Amorion sülalesi ile Makedonya sülalesi arasında bir geçiş dönemi olduğunu kabul etmekte ve hatta Makedonya sülalesi zamanında başlayan Bizans'ın yükselmesini onun tahta geçmesiyle başlatırlar.

6.MAKEDONYA SÜLALESİ

Sülalenin kurucusu ve ilk imparatoru olan 1.Basileios'un aslı hakkında kaynaklarda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Makedonyalı olan Basileios'un Grek, İslav ve Ermeni olduğuna dair verilen bilgilerin hangisinin doğru olduğu bugüne kadar kesinliğe kavuşturulamamıştır. Makedonyalı bir köylü çocuğu olan Basileios, şansını denemek için İstanbul'a gelir. Bir süre çeşitli yerlerde çalıştıktan sonra 3.Mihail'in hizmetine girdi. Zekâsı, güçlü ve kuvvetli olması sayesinde kısa zamanda at terbiyeciliğinden ortak imparatorluğa kadar yükseldi. Mihail'in kendisinden kuşkulandığını farkedince onu vahşice odasında katlettirerek imparator oldu.

Basileios ile başlayan Makedonya sülalesi 867-1081 yılları arasında hüküm sürmüş ve bu dönem Bizans tarihinin hemen her sahada en parlak dönemlerinden biri olmuştur. Bizans'ın askeri başarılarında batıda Karolenjiyen Devleti'nin, doğuda ise Abbasi hilafetinin çözülmeye başlaması yardımcı olmuştur. Bu arada Makedonya sülalesine mensup imparatorların çoğunun kudretli kişiler olmasını da göz önüne almak gerekir.

Basileios, tahta geçtikten hemen sonra, önce içteki karışıklıkları ortadan kaldırmak için harekete geçti. 869 yılında İstanbul'da papanın temsilcilerinin de bulunduğu bir konsil toplayarak Photios'u patriklikten alıp onun yerine İgnatios'u getirtti. Bununla hem papalık ile bozulan ilişkileri düzeltmek ve hem de halkının güvenini kazanmayı amaçlıyordu. İlk zamanlar Basileios dini işlerde papaya tam bir bağlılık gösteriyordu. Fakat buna karşın Bulgaristan'da Roma kilisesinin üstünlüğüne son vererek Bulgar Kralı Boris tekrar İstanbul kilisesine bağlandı. Ancak aradan çok geçmeden imparator, Photios'a haksızlık yaptığına kanaat getirerek onu sarayına getirtti ve çocuklarına hoca yaptı. Bu arada İgnatios ölünce Photios patriklik makamına getirildi. 879 yılında İstanbul'da büyük bir konsil toplanarak papa tarafından afaroz edilmiş olan Photios'u afarozdan kurtardı. Konsil ayrıca papanın diğer patrikler gibi bir patrik olduğuna ve dünya kiliseleri üzerinde bir otoriteye sahip bulunmadığına karar verdi. Papaya yeniden cephe alınmıştı. Konsilin kararlarını öğrenen Papa 8.İoannes, Photios'u tekrar afaroz etti.

Tahtı kanlı bir darbeyle almasına karşın iç siyasette son derece yumuşak ve âdil davranıyordu. İmparatorluk makamını, dünya makamlarının en yükseği olduğu için istediğini kendisi söylüyordu. Zenginler, soylular, büyük arazi sahipleri ve zenginliklerini köylülerin ya da küçük zanaatkarların sefaletleri üzerine kurmuş olan herkese karşı sert önlemler almaktan çekinmedi. Memurları halka baskı

İmparator 1. Basileios'un (867-886) emriyle yapılan bir elyazmasından alınan bir minyatür. İncil ile ilgili olan bu elyazması Nazianz'lı Aziz Greogorios tarafından yapılmıştır. Peygamber Ezakiel'in melek tarafından dağa götürülüşü etkileyicidir. Yan sayfa: İmparator 6. Leon'u (886-912) İsa'nın karşısında secde ederken gösteren bir mozayikten ayrıntı. Ayasofya nartex'i mozayıklerinden. 9. yüzyıl sonu.

yapmamaları için sıkı bir biçimde kontrol ettiriyordu. Yine iç duruma istikrar kazandırmak düşüncesiyle kronolojik bir şekilde düzenlenmiş yeni ve eski bütün yasaları içine alacak bir Bizans hukuku kodeksi meydana getirmek istiyordu. Düşünülen kodeksin yazılmasının çok uzun zamana ihtiyaç göstereceğini anlayan Basileios, **prokiron** yani "Hukuk elkitabı" adını taşıyan daha küçük bir eser hazırlattı. Kırk bölümden meydana gelen Prokiron medeni hukukun esas kurallarını ve çeşitli suçlara verilecek cezaların tam bir listesini içine alıyordu. İmpratorluğunun son yıllarına doğru **Epanagoge** adını taşıyan yeni bir kanun mecmuası hazırlattı. Bu eser Basileios zamanında toplanan yasaların bir girişiydi.

İmparator 1.Basileios iki cephede Araplar ile savaşmak zorunda kalmıştır. Araplar 826 yılında Girit'i zaptedeliden beri denizlerde Bizans'ın başına bir bela olmuşlardı. Kandiye kentini merkez yapan Müslüman korsanları Akdeniz ve Ege Denizi'ni kasıp kavuruyorlardı. Nitekim Basileios'un tahta geçtiği 867 yılında Dubrovnik'i kuşattılar. Kuşatma 15 ay kadar sürdü. Bizans donanmasının yardıma gelmesi üzerine kuşatma kaldırıldı. Böylece Adriatik Denizi'nin doğu kıyıları Bizans'ın egemenliğine geçti ve Dalmaçya theması kuruldu. Artık Bizans, Güney İtalya'daki Müslümanların ilerlemesine müdahale edebilirdi. 1.Basileios, Sicilya Arapları'na karşı 2.Louisve papalıkla ittifak yaptı. Fakat 870 yılında Malta'nın Araplar'ın eline geçmesine engel olamadı. Diğer yandan 2.Louis Bari'yi işgal etti. Bu Basileios'un pek hoşuna gitmedi, fakat ortak tehlike karşısında susmayı tercih etti. 873'te Beneventum prensi, 2.Louis'ye isyan ederek Bizans'ın tabiiyetine geçti. Bunu 2.Louis'in ölümü üzerine Bari'nin de kapılarını Bizans'a açması (876 sonu) izledi. Bu arada Bizans donanmasının Kıbrıs'ı ele geçirdiğini görmekteyiz. Fakat Akdeniz'de hâlâ Müslümanlar üstünlüğü ellerinde bulunduruyorlardı. 878 yılında 9 aylık bir kuşatmadan sonra Sirakuza'nın Araplar eline geçmesi Bizans için bir darbe oldu. Bununla beraber Nikephoros Phokas komutasındaki Bizans kuvvetleri Güney İtalya'da tam anlamıyla duruma hâkim oldular.

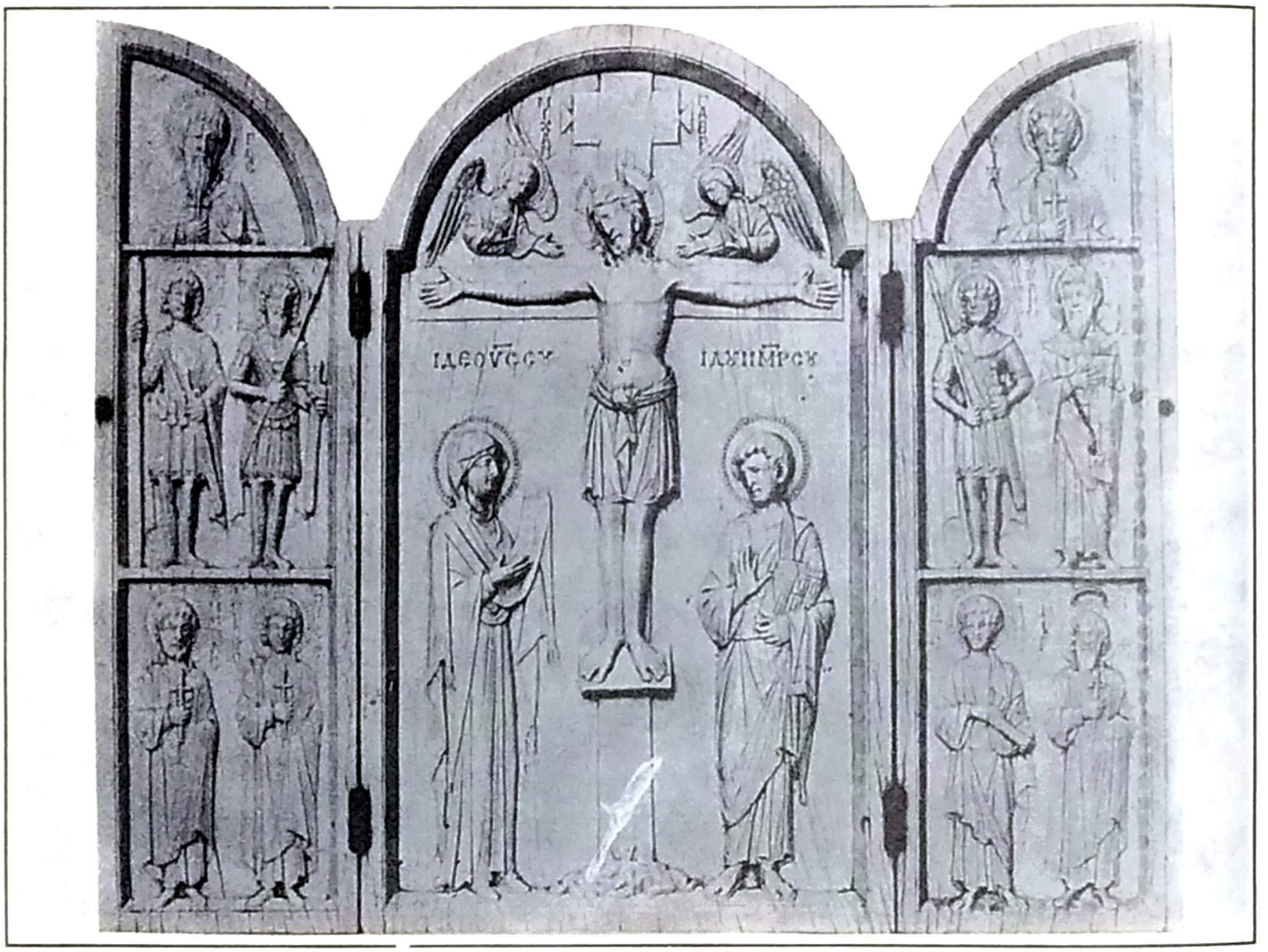
Basileios zamanında Anadolu cephesinde Bizans daha başarılı oldu. İmparatorun kayınbiraderi Christophoros 872 yılında Pavlikianlar'a karşı büyük bir zafer kazanarak onarım merkezi Tefrike'yi ele geçirdi. Ertesi yıl bizzat imparator sefere çıkarak Zibetra ve Samsat'ı zaptetti, ancak Malatya'ya karşı yaptığı harekâtta yenildi. Daha sonraki yıllarda yapılan seferlerde, yavaş olmakla birlikte Bizans sınırı doğuya doğru genişliyordu. Toros geçitleri denetim altına alındı.

1.Basileios 20 yıl süren imparatorluğu sırasında içte huzur sağlamış ve kazandığı başarılarla dışta da sınırları genişleterek Bizans İmparatorluğu'na saygınlık kazandırmıştır. Hedefine ulaşmış olarak 74 yaşında çıktığı bir av partisinde atından düşerek yaralandı ve öldü (29 Ağustos 886).

İmparator Basileios ölünce, daha önce veliaht atamış olduğu oğlu 6.Leon tahta geçti. Ancak Patrik Photios, kardeşi Etienne'i imparator yapmak istiyordu. Bu nedenle Leon onu Armenia'ya sürgüne gönderdi ve Photios sürgünde öldü. Leon'un kural olarak ikinci veliahd kardeşi Alexandros ile ortak imparator olması gerekiyordu, fakat uygulamada bu gerçekleşmedi. Filozof veya Hakim Leon olarak tarihe geçen yeni imparator kılıçtan çok kalemi seviyordu. Dindar, aydın, zamanının büyük bir kısmını şiir, vaaz ve kehanetler yazmaya ayırırdı. Devlet işleri onun için ikinci derecede önemliydi. Kendisi devlet işleriyle uğraşamadığı için bu işleri yardımcısı, önce metresi daha sonra karısı olan Zoe'nin

kardeşi Stylianos Zautzes yürütüyordu.
Başlangıçta kilise ile iyi ilişkiler kurmuş olan Leon, tahta varis bırakmak için dört kez evlenince kilise ile bozuştu. Babasının zoruyla evlendiği Theophano'yu sevmiyor ve Zoe ile metres hayatı yaşıyordu. 893'te Theophano ölünce Zoe ile evlendi. Ancak ondan bir kız çocuğu oldu ve 896 yılında Zoe öldü. Üç yıl sonra bir varis isteyen Leon, Eudokia adlı bir kadınla evlendi. Kadın bir yıl sonra doğum yaparken öldü. Kilise artık imparatora nefretle bakmaya başlamıştı. Dördüncü kez evlenmek hem dini bakımdan ve hem de medeni kanun açısından mümkün değildi. Sonunda metresi Zoe Karbonopsina ile evlenmeye karar verdi. Photios'un görevinden alınmasından sonra patrik atadığı Mistik Nikolaos'un desteğini alacağını umuyordu. Patrik karşı çıktı ve imparator da başka bir papazın yardımı sayesinde evlendi. Bu rezalet karşısında kilise baş kaldırdı. Leon da papaya başvurarak evliliğini Roma kilisesine onaylattı. Patrik Nikolaos patriklikten ayrılmak zorunda kaldı. İmparator istediğini elde etmiş ve bir oğlu olmuştu. Kilise ile sürtüşmesini önlemek için 912'de Nikolaos'u tekrar patrikliğe getirdi.
Leon babasının başlatmış olduğu hukuk çalışmalarını devam ettirdi. Bizzat kendisinin seçtiği hukukçular komisyonu İustinianos'tan beri çıkan yasaları toplayarak tasnif etti ve Grekçe **Basilika** adı verilen yeni bir kanun külliyatı meydana getirdi. Bu çalışma Bizans hukuku sahasında büyük bir önem taşımaktadır.
Leon'un, babası gibi belirlenmiş bir dış siyaseti yoktu. Bu nedenle çeşitli cephelerdeki askeri harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Basileios, Müslümanlar dışındaki komşularıyla iyi geçinmiş ve kuvvetlerini dağıtmayarak başarılı olmuştu. Fakat Leon hemen bütün komşularıyla mücadeleye girmiştir. Leon zamanında Anadolu'daki askeri harekât karşılıklı akınlar şeklinde devam etmiş, bazen Müslümanlar, bazen de Bizanslılar galip gelmişlerdir. Ancak her iki taraf da bu mücadelelerde diğerine üstünlük sağlayacak durumda değillerdi. İki devlet arasındaki sınır değişmedi.
Batıdaki askeri harekât Bizans'ın aleyhine bir seyir izliyordu. Mesina Boğazı'nın İtalya kıyısındaki Regium'un Müslümanlar tarafından zaptı üzerine boğazın denetimi tamamıyla onların eline geçmiş oluyordu. 902 yılında Sicilya'da Bizans'ın son müstahkem mevkii olan Taormina da düşünce, Sicilya'nın 75 yıldan beri devam eden fethi tamamlanmış oluyordu. Diğer yandan Girit'te üslenmiş olan Müslüman donanması Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki faaliyetlerini devam ettiriyordu. 902'de Teselya kıyısındaki zengin Demetrias kenti tahrip edildi. 904 yılında Trabluslu Leon adında Müslüman olmuş bir Rumun komutasındaki Girit donanması başlangıçta İstanbul'a karşı harekete geçti. Ancak Abydos'un zaptından ve İstanbul yolunun açılmasından sonra ani bir kararla Selanik hedef alındı. İstanbul'dan sonra imparatorluğun ikinci önemli kenti olan Selanik, üç günlük bir kuşatmadan sonra 31 Temmuz 904 tarihinde zaptedildi. Müslümanlar bol miktarda tutsak ve ganimet aldıktan sonra kenti terk ettiler. Bizans ancak bundan sonra Selanik'in tahkimine başladı. Aynı zamanda donanmanın ıslahına girişildi. Bunun sonucu kısa zamanda alındı. Ekim 908'de Himerios komutasındaki Bizans donanması Ege Denizi'nde Müslümanlar'a karşı parlak bir zafer kazandı. İki yıl sonra Kıbrıs'a çıkartma yaptı ve buradan Suriye kıyısındaki Laodikia'ya karşı bir akın gerçekleştirdi. 911 yılında yine Himerios komutasındaki Bizans donanmasının Girit seferi felaketle sonuçlandı. Dönüşü sırasında Sakız Adası açıklarında 912 ilkbaharında karşılaştığı Müslüman donanmasından ikinci darbeyi yedi. Büyük çaba ve masraflar

tam anlamıyla heba olmuştu.
Bizans çeşitli cephelerde savaştığı bu sıralarda yeni bir rakip ortaya çıkıyordu. Rus Prensi Oleg 907 yılında büyük bir donanma ile İstanbul önlerinde göründü. Çok güç durumda kalan imparator, Oleg'in istediği Rus tüccarlarına hukuki statüyü tanımak zorunda kaldı. 911 yılında resmen bir antlaşma imzalanarak Bizans ile Rus Devleti arasında düzenli bir biçimde ticari ilişkiler başladı.
Basileios zamanında Bulgaristan ile Bizans arasında kurulan iyi ilişkiler, Rum ve Bulgar kiliselerinin birleşmeleriyle sağlamlaşmış oluyordu. Hatta Bulgar Kralı Boris, oğlu Simeon'u eğitim için İstanbul'a göndermişti. 6.Leon tahta geçtiği sırada Bulgar tahtında da hâlâ Boris bulunuyordu. Onu oğlu Vladimir izledi (889-893). Vladimir'in bir suikast sonunda öldürülmesi üzerine yerine Bulgaristan'ın Ortaçağ'daki en büyük hükümdarı olan Simeon geçti (893-927). Simeon'un kral olmasından kısa bir süre sonra ticari nedenlerle Bizans ile Bulgaristan'ın arası bozuldu. Simeon 894'de derhal harekete geçerek Bizans ülkesine girdi ve Bizans kuvvetlerini perişan etti. Balkanlar'da Bulgarlar'ı durduracak kuvvete sahip olmayan Leon, Tuna ile Dinyeper arasında yaşayan Macarlar'ı Simeon üzerine yürümeye ikna etti. Böylece Macarlar, Avrupa devletleri arasında ilk kez tarih sahnesine çıkıyorlardı. Macarlar başlangıçta başarılı sonuçlar alarak Bulgaristan'ın kuzey kısımlarını istilaya başladılar. Bu arada Bizans komutanı Nikephoros Phokas da Güney Bulgaristan'ı işgale başladı. Simeon zaman kazanmak için Bizans ile mütareke yaptı. Aynı zamanda Peçenekler'i yardıma çağırdı. Peçenekler'in yardımıyla Macarlar'ı yendikten sonra tekrar Bizans'a döndü ve 896'da Bulgarophigon'da kesin bir zafer kazandı. Leon yıllık vergi vermek koşuluyla Simeon ile barış yapmak zorunda kaldı.
6. Leon 12 Mayıs 912 tarihinde öldü. Taht önce kardeşi ortak İmparator Alexandros'un eline geçti. (912-913) Ölen imparatorun oğlu Konstantinos Porphirogennetos henüz 6 yaşında bulunuyordu. İmparatoriçe Zoe bir manastıra hapsedildi. Eski Patrik Mistik Nikolaos yeniden aynı makama getirildi. Yeni imparator gayet akılsızca bir hareketle Bulgarlar'a verilmekte olan yıllık vergiyi ödemedi. Böylece kudreti devamlı artmakta olan Bulgar Kralı Simeon, Bizans'a savaş açmak için beklediği fırsatı bulmuş oldu. Bizans için bundan daha büyük bir felaket düşünülemezdi. Simeon derhal saldırıya geçerek 931 yılında Bizans ülkesine girdiğinde Alexandros öldü.
Alexandros öldüğü zaman Makedonya sülalesine mensup 6.Leon'un 7 yaşındaki oğlu Konstantinos Porphirogennetos kalmıştı. Bu çocuk tahta çıkarıldı ve devlet işlerini de Patrik Nikolaos'un başkanlığındaki bir naipler konseyi yürütmeye başladı. İmparatoriçe Zoe de devlet yönetiminde büyük söz sahibiydi. Ancak Bulgarlar'a karşı uğranılan yenilgiler Bizans'ı çok zor durumda bıraktı. Bu güç durumdan sıkı bir yönetimle kurtulunabilirdi. Bu görevi başarabilecek tek kişi ise Amiral Romanos Lekapenos idi. Romanos derhal harekete geçerek önce İmparatoriçe Zoe'yi bir manastıra kapanmaya zorladı. Mayıs 919'da İmparator 7.Konstantinos'u kızı Helene ile evlendirerek bir dereceye kadar kendisini meşrulaştırdı. **"Basileopator"** yani **"imparatorun babası"** ünvanını aldı. 17 Eylül 920 tarihinde ortak imparator oldu. Yönetimi kayınpederine bırakan genç imparator, hayatını devrinin en bilgin insanlarının çevresinde geçiriyor, bütün zamanını edebiyat çalışmalarına ayırıyordu. Romanos Lekapenos uzun süre devletin kaderine hâkim oldu. 944 yılında oğulları onu, ortak imparatorluktan çekilerek bir manastıra kapanmak zorunda bıraktılar. Romanos Lekapenos'un oğulları kendile

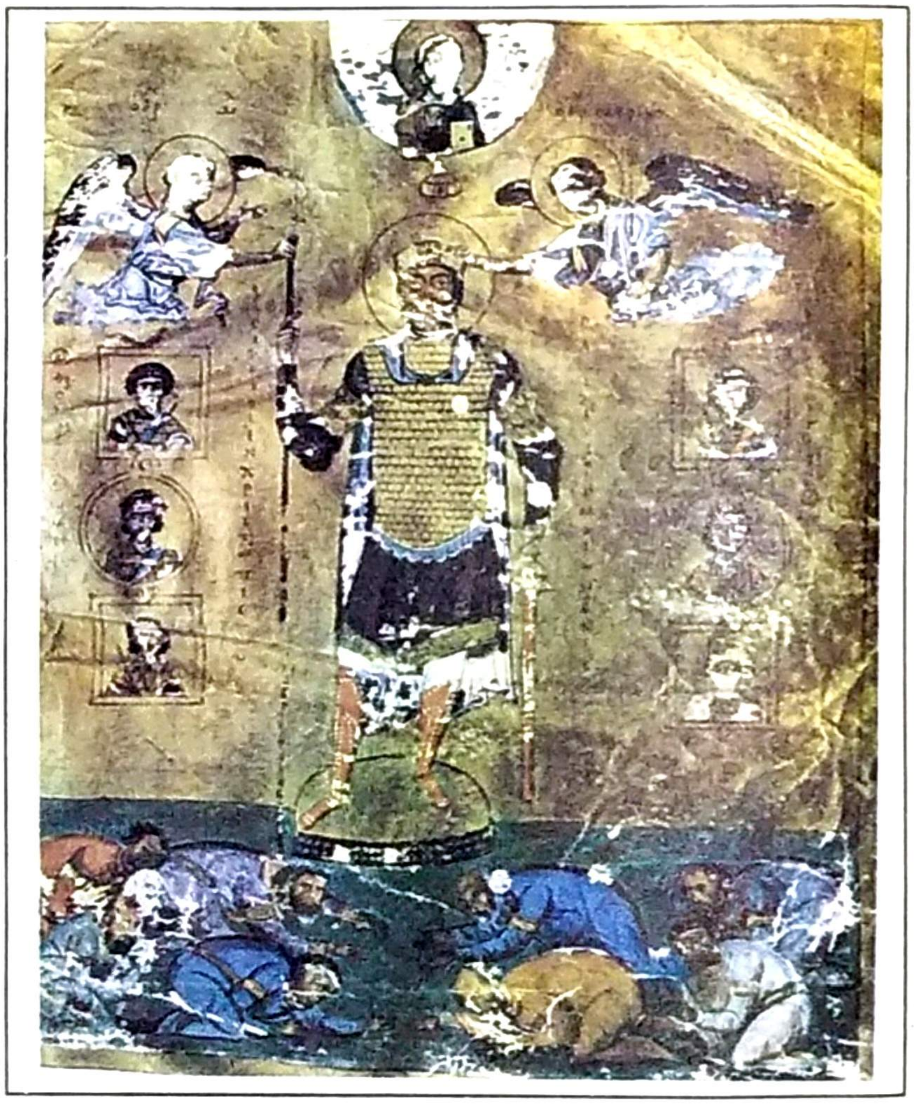

Sağ üst: İmparator Phokas'a (602-610) ait bir kantar ağırlığı. Alt: İmparator 1. Ioannes Tsimiskes (Çımiskes)'e (969-976) ait bir sikke. Sikkede Tsimiskes, Meryem tarafından taçlandırılırken işlenmiştir. Sol: İmparator 2. Romanos (959-963) ile karısı Eudoxia'yı konu alan fildişinden yapılmış bir oyma. Kabartmada imparator ve imparatoriçe İsa tarafından taçlandırılmaktadır. Yan sayfa: 10. yüzyıl sonlarına ait fildişinden yapılma bir triptykon. İmparator 2. Romanos'un kız kardeşi Anna'nın Rus prensi Vladimir ile evlenmesini işlemektedir

rini ortak imparator ilan ettilerse de bu durum fazla devam etmedi. İmparator 7. Konstantinos onları çabucak bertaraf ederek tek başına imparator oldu (945).
Konstantinos tahta geçtiği sırada Bulgarlar İstanbul'a doğru ilerliyorlardı. Nitekim Ağustos 913'te Simeon İstanbul surları önündeydi. Simeon bu askeri harekâtı ile İstanbul'un zaptından da öte Roma imparatoru olmak istiyordu. O, Bizans İmparatorluğu'nun yerine yeni bir evrensel imparatorluk kurmayı hayal ediyordu. Ancak, şimdiye kadar çeşitli istila hareketlerine karşı koyan İstanbul surları, Simeon'un hayallerinin gerçekleşmesine engel oluyordu. Surları aşamayacağını anlayan Simeon, imparatorun naibi Patrik Nikolaos ile görüşme yolunu seçti; yapılan görüşmeler sonunda iki devlet arasında barış sağlandı. Bu sırada imparatoriçe Zoe'nin naibe olması, Bulgarlar ile savaşı yeniden başlattı. Eylül 914'te Simeon Edirne'yi zaptetti. Bizans uzun hazırlıklardan sonra hücuma geçti. 20 Ağustos 917 tarihinde Trakya'da Akheloos mevkiinde yapılan savaşta Bizans ordusu imha edildi. Bunu İstanbul'dan pek uzak olmayan Katasirtai mevkiinde uğranılan yenilgi izledi. Artık Simeon bütün Balkanlar'ın hâkimi olmuştu. Ertesi yıl Yunanistan'a giren Bulgarlar, Korinthos Körfezi'ne kadar ilerlediler. Diğer yandan yeni kurulmuş olan Sırp Krallığı'na karşı bir sefer yapıldı. Selanik dışında Ege ve Marmara kıyıları Bulgarlar'ın eline geçmişti. Simeon için yalnız İstanbul'un zaptı kalmıştı. İstanbul'un ele geçirilmesi ancak kara ve denizden hücum etmekle mümkün olabilirdi. Deniz kuvvetleri olmayan Simeon bu sırada kuvvetli bir donanmaya sahip olan Müslümanlar ile anlaşma yoluna başvurdu, fakat Bizans diplomatik yollarla bu ittifakı engelledi. 924 yılında Simeon yeniden İstanbul surları önünde göründü. Yine karşısına surlar çıkıyordu. Surların dışında bulunan her şey tahrip edildi. Savaş yoluyla elde edemediğine barış yoluyla kavuşmak düşüncesiyle Romanos Lekapenos'a görüşme önerisinde bulundu. Ağustos 924'te iki hükümdar bir araya geldiler, fakat Simeon istediğini elde edememişti. Bu sırada Bizans ile anlaşmak üzere olan Sırp Krallığı'nın Bulgarlar'ı arkadan vurmak için hazırlandığını öğrenen Simeon kuşatmayı kaldırdı. 927 yılında Simeon'un ölümü Bizans İmparatorluğu'na rahat bir nefes aldırdı.
Simeon ile en kudretli dönemini yaşayan Bulgaristan bu kralın ölümünden sonra yavaş yavaş duraklamaya ve gerilemeye başladı. Zayıflayan krala karşı soylular kuvvet kazanıyordu. Dini birliği, Bogomillerin ortaya çıkması bozdu. Simeon zamanındaki **"Büyük Bulgaristan"** oğlu Petro zamanında parçalanmıştı ve böylece Bizans tehlikeli bir rakipten kurtulmuş oluyordu.
Bulgar tehlikesinin ortadan kalkmasına karşın bu kez de Ruslar Bizans'ın başına bela kesilmeye başladılar. Rus Prensi İgor 941 yılında İstanbul üzerine deniz yoluyla yürüdü. Boğaza gelen Rus donanması iki kıyıyı yağma ederek Üsküdar'a kadar ilerledi. Ancak bu akın İgor için tam bir felaketle sona erdi. Gemilerin büyük bir kısmı Rum ateşi ile yakıldı, kurtulabilenler kaçtılar. Ele geçirilen Rus tutsaklarının hepsi idam edildi. İgor'un ikinci seferi 944 yılında daha büyük kuvvetlerle yapıldı. Peçenekler de İgor ile ittifak yaptılar. Sefer hazırlıklarından korkan Bizans imparatoru zengin armağanlarla birlikte bir elçi heyeti göndererek barış yapılırsa vergi vereceğini vadediyordu. Bu önerilere karşın İgor İstanbul seferine çıktı. Fakat Tuna'ya varınca arkadaşlarının fikrini sordu ve onların görüşünü aldıktan sonra Bizans'ın önerisine uyarak Kiev'e geri döndü. Ertesi yıl barış antlaşması yapıldı.
Konstantinos Porphirogennetos'un imparatorluğu sırasında

İmparator 2. Basileios'un (976-1025) yaptırdığı ve ilahileri içeren bir elyazmasının birinci sayfasındaki altın yaldız üzerine yapılmış minyatürü. Markus Kitaplığı-Venedik.

Müslümanlar ile çetin mücadeleler olmuştur. Bir yanda İoannes Kurkuas, Phokas ailesi, diğer yanda Hamdaniler'den Seyfüddevle gibi büyük komutanlar bu savaşlar sırasında karşı karşıya gelmişlerdi. 926 yılında Harput kalesi yakınında, 3 yıldan beri Bizans imparatorunun doğudaki kuvvetlerinin komutanı olan İoannes Kurkuas, Seyfüddevle tarafından büyük bir bozguna uğratılmıştır. 931'de İoannes Kurkuas Malatya'yı zaptetti ise de kent kısa süre sonra Müslümanların eline geçti, fakat 19 Mayıs 934 tarihinde Kurkuas burasını tekrar Bizans İmparatorluğu sınırlarına kattı. Seyfüddevle 938 yılında Yukarı Fırat havzasında Bizans ordusunu mağlup etti ve buradan Armeniye Bölgesi'ne yönelerek bazı Ermeni ve Gürcü prenslerini kendi egemenliğini tanımak zorunda bıraktı. 940 yılında ise Koloneia (bugün Şebinkarahisar) bölgesini yağma ve tahrip etmiştir.

İstanbul'a karşı yapılan birinci Rus seferinin bertaraf edilmesinden sonra İoannes Kurkuas'ın tekrar doğuya döndüğünü görmekteyiz. Süratli bir askeri harekât sonunda Diyarbakır, Nizib, Dara ve Martinapolis kentlerini zaptetti (943) ve buradan Urfa üzerine yürüyerek, Hıristiyanlarca çok değer verilen Hz. İsa'nın mucizevi resmini almayı başardı (944). Bu resim büyük bir törenle İstanbul'a getirildi. Bu Kurkuas'ın son zaferi oldu. Bütün bu başarılar ve özellikle sonuncusu Kurkuas'ı "zamanın kahramanı" yapmıştı. Fakat ünü imparatoru korkuttu. Zaten bu sırada Romanos Lekapenos ortak imparatorluktan uzaklaştırılarak oğulları onun yerine geçmek istiyorlardı. Böyle bir anda Kurkuas'ın da harekete geçmesinden korkularak 944 yılı sonlarında görevinden alındı.

Romanos Lekapenos'un oğullarının bertaraf edilmesi Phokas ailesinin ordunun komutasını elde etmesine fırsat verdi. Bardas Phokas başkomutanlığa ve üç oğlu da önemli mevkilere getirildi. Bardas'ın oğlu Kappadokia theması komutanı Leon Phokas 949 yılında Maraş ve Hades'i aldı. Tarsus'taki askeri birlikler de Bizanslılar tarafından mağlup edildi. 950'de Antakya önüne kadar gelerek etrafı yağmaladı. Aynı yıl Seyfüddevle Kappadokia Bölgesi'ne kadar uzanan başarılı bir akın yaptı. Ancak dönüşte Leon Phokas' ın dağlık bölgede geçitleri tutarak hazırladığı pusuya düşerek büyük kayıplar verdi. 952 yılında Bizans kuvvetleri Fırat'ı geçerek doğuya doğru ilerlediler. 953'te Seyfüddevle Maraş'ı geri aldığı gibi Bardas Phokas'ın diğer oğlu ve Seleukeia theması komutanı Konstantinos Phokas'ı tutsak aldı. Seyfüddevle'nin başarıları 954 yılında da devam etti. Ancak bu tarihte babasının yerine doğu orduları komutanı atanan oğlu Nikephoros Phokas karşı hücuma geçerek Hades kentini zaptetti (957). 958'de de İoannes Tsimiskes çetin bir savaştan sonra Samsat'ı ele geçirdi. Seyfüddevle gibi gerçekten büyük bir komutana karşın İslam - Bizans mücadelelerinde Bizans daha başarılı olmuş ve toprak kazanma bakımından kârlı çıkmıştır. Buna karşılık 949 yılında Girit'e yapılan bir sefer felaketle sonuçlanmıştır.

İmparator 7. Konstantinos zamanında çeşitli devletlerle diplomatik ilişkilere sık rastlanmaktadır. Endülüs Emevi Halifesi 3. Abdurrahman ve Büyük Otto ile karşılıklı elçiler gönderilmiştir. Bunlardan daha önemlisi Rus Prensesi Olga'nın İstanbul'a gelerek 957 yılı sonbaharını İstanbul'da geçirmiş olmasıdır. Kısa bir zaman önce Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Olga, vaftiz edildikten sonra imparatorun karısı Helene'nin adını aldı. Bu ziyaret Bizans - Rus ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

7. Konstantinos Porphirogennetos 9 Kasım 959 tarihinde ölünce yerine oğlu 2. Romanos geçti (959-963). Zayıf ve havai karaktere sahip olan Romanos, devlet adamı olarak da

İki Bizans imparatoru, 2.Nikephoros Phokas (963-969) ve 2.Basileios'u (976-1025) bir arada gösteren bir sikke.

zayıftı. Romanos Lekapenos'un isteği üzerine küçük yaşta Hugues de Provence'in gayrı meşru kızı ile evlendi, fakat bu kız erken öldü. 956'ya doğru bir meyhanecinin kızı olan Anastaso ile evlendi ve evlendikten sonra Theophano adını aldı. Son derece güzel olan imparatoriçe kocasının üzerinde çok etkiliydi. Devlet işleri halk arasında fazla sevilmeyen hadım İoseph Bringas'a bırakılmıştı.

İmparator Romanos'un kısa süren saltanatı sırasında Müslümanlara karşı büyük başarılar kazanıldı. 960 yılında Nikephoros Phokas komutasındaki kuvvetli bir donanma Girit'e karşı hareket etti. Bütün kış boyunca devam eden zorlu bir kuşatmadan sonra Mart 961'de adanın başkenti Kandiye zaptedildi. Adadaki Müslüman korsanların yuvası tahrip edildi. Böylece bir buçuk yüzyıldan beri Müslümanların elinde bulunan ve Akdeniz'de Bizans egemenliğine büyük darbeler vuran Girit, tekrar Bizans egemenliğine geçmiş oluyordu. Girit'in Bizans'ın eline geçmesi Akdeniz'de Müslümanların üstünlüğüne büyük bir darbe vuruyordu.

Büyük bir zafer alayı ile İstanbul'a dönen Nikephoros Phokas, burada fazla kalmadan Anadolu'ya hareket etti. Nikephoros Phokas'ın bu seferi çok başarılı oldu. Birbiri arkasından Anazarba, Maraş, Raban ve Duluk Bizans'ın eline geçti. Aralık 962'de Seyfüddevle'nin başkenti Halep çetin bir kuşatmadan sonra geçici olarak Nikephoros Phokas tarafından zaptedildi. Nikephoros Phokas'ın bu zaferi 30 yıldan beri devam eden Bizans-Hamdaniler mücadelesinde Bizans'ın üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

İmparator 2.Romanos'un beklenmedik ölümü (15 Mart 963) üzerine karısı Theophano, küçük yaşta olan oğulları Basileios ve Konstantinos'un naibesi olarak devlet yönetimini ele aldı. Fakat bu durumun uzun süre devam etmeyeceğini bilen imparatoriçe , İoseph Bringas'ın planlarını bozarak Nikephoros Phokas ile antlaşma yolunu seçti. Birlikleri tarafından imparator olarak selamlanan Nikephoros'un 14 Ağustos'ta İstanbul'a girişinde Bringas ona cephe aldı. İki gün devam eden sokak çarpışmalarından sonra Nikephoros galip geldi ve Ayasofya'da imparatorluk tacı giydi. Bununla beraber Makedonya sülalesine mensup olan iki genç prensin imparatorluktaki haklarına dokunmadı. Yeni imparator çok geçmeden Theophano ile evlendi. Bu arada Bringas görevinden alınarak yerine Romanos Lekapenos'un oğlu hadım Basileios getirildi. Doğu orduları komutanlığı İoannes Tsimiskes'e, batı orduları komutanlığı ise kardeşi Leon Phokas'a verildi.

Nikephoros Phokas, yönetimde bazı önemli değişiklikler yaptı. Bunların başında askeri şeflerin elinde bulunan araziyi geliştirmeye ve çoğaltmaya çaba harcadı. Ayrıca devlet yönetiminde aristokrasiye birinci planda yer verdi ve Bizans aristokrasisinin kuvvetlenmesini sağladı. Tasvir kırıcı imparatorlar zamanında kilise ve manastırların sahip olduğu arazinin büyük bir kısmı devletçe alınmıştı. Fakat Makedonya sülalesi zamanında kilise ve manastırlara ait olan arazi çok genişledi. Gençlik yıllarında keşişliğe karşı derin bir ilgi duyan ve Aynaroz (Atos) manastırının kurucusu Atanasios'un yakın dostu bulunan bu asker imparator, 964 yılında çıkardığı bir yasayla kilise ve manastır arazisinin büyük kısmını onlardan aldı. Onun bir icraatı halk ve kilise arasında kendisine duyulan güvenin sarsılmasına neden oldu. Nikephoros Phokas döneminde Aynaros'un manastır örgütü, özellikle Atanisios'un ilk büyük manastırı kurmasından sonra çok kuvvetlendi. Diğer yandan Güney İtalya'da Apulia ve Kalabria bölgelerindeki Bizans kilisesini kuvvetlendirmeye çalışarak ayinlerin Grekçe yapılmasını emretti. Onun bu tutumu papa ile arasının açılmasındaki nedenlerden biri

Bizans imparatorlarına ait sikkeler. Üst sol: 8.Konstantinos (1025-1028). Sağ: 3.Romanos Argiros (1028-1034). Alt sol: Zoe ve Theodora (1042). Sağ: 9.Konstantinos Monomakhos (1042-1055).

olmuştur.
Nikephoros Phokas zamanında çeşitli cephelerde askeri harekât devam etmiştir. İmparator Anadolu cephesine özellikle önem vermiştir. İslam-Bizans mücadelelerinde Müslümanların önemli üslerinden birisi olan Tarsus, uzun ve çetin çarpışmalardan sonra Bizans'ın eline geçti (965). Bu aynı zamanda Kilikia'ın Bizans'ın egemenliğine girmesi demekti. Yine aynı yıl içinde Bizans donanması Kıbrıs'ı zaptetti. Bu Bizans'ın denizlerde üstünlüğü ele geçirdiğini açıkça ortaya koyuyordu. Ancak imparatorun asıl hedefi Suriye idi. 966 yılında Antakya'yı kuşattı ise de zaptedemedi. 968'de onu tekrar Suriye'de görmekteyiz. Güneye doğru kıyıyı izleyerek birçok kent ve kale aldıktan sonra Antakya'ya döndü. Bütün çabalara karşın kent düşmedi ve Nikephoros İstanbul'a döndü. Ancak onun dönmesinden sonra 29 Ekim 969 tarihinde Antakya zaptedilebildi. Bundan sonra sıra Suriye'nin merkezi Haleb'e gelmişti. Haleb emiri, Bizans ile bir antlaşma imzalayarak imparatorun vasalı olmayı kabul zorunda kaldı. Doğuda Müslümanlara karşı kazanılan bu başarılar Sicilya'da tekrarlanamadı. Adada direnen son birkaç kale de Müslümanlar tarafından alınarak adanın fethi tamamlanmış oldu.
Simeon'un ölümünden sonra Bulgaristan'daki iç huzursuzluklar bu devletin zayıflamasına yol açmıştır. Bulgaristan'ın siyasi ve askeri çöküşü Bizans'ın işine geliyordu. Bununla beraber Bulgaristan kendisini hâlâ üstün görüyordu. Nitekim 965 sonbaharında bir Bulgar elçisi İstanbul'a gelere eski imparatorlar tarafından verilmekte olan vergiyi istedi. Buna çok kızan Nikephoros Phokas elçiyi kırbaçlattı. Bazı sınır kalelerini tahrip ettirdi. Ancak ordusunun büyük bir kısmının Anadolu'da bulunması nedeniyle büyük askeri harekâta girişmedi. Rus Prensi Sviatoslav'dan yardım istedi. Ruslar 968'de Tuna kıyılarında göründüler. Ruslar'ın Bulgaristan'da elde ettiği başarı bu sefer imparatoru endişeye düşürdü. Sviatoslav Bizans'a yardım için değil Tuna boylarına sahip olmak için savaşıyordu. Bu sırada Peçenekler'in Kiev'e saldırması Rus prensinin geri çekilmesini sağladı 969). Fakat aynı yılın yazında tekrar Bulgaristan'da görülen Sviatoslav Bulgar kralı 2.Boris'i tutsak etti. Nikephoros yeni müttefikinin daha tehlikeli bir düşman olduğunu anlayarak Sviatoslav'a karşı Bulgar ile ittifak yapma yollarını aramaya başladı. Hatta iki Bizans prensini, Bulgar prensesleri ile evlendirdi. Buna rağmen halefine ağır bir yük bırakıyordu.
1.Otto, Roma'da papa tarafından taç giydirilmesinden ve Mukaddes Roma-Germen imparatoru ünvanını almasından sonra bütün İtalya'ya sahip olmak istiyordu. Böylece İtalya'daki Bizans çıkarlarına saldırmış oluyordu. Buna rağmen Nikephoros Phokas, Müslümanlara karşı Otto ile bir ittifak yapmak için girişimde bile bulundu. Otto birden bire Güney İtalya'daki Bizans topraklarına saldırınca görüşmeler kesildi. Fakat bu seferi başarısızlıkla son buldu. Bunun üzerine görüşmeler yeniden başladı. Otto, daha önce aynı görevle İstanbul'a gelmiş olan Kremona Piskoposu Luitprand'ı elçi olarak Nikephoros Phokas'a gönderdi (968). Elçi İstanbul'da iyi karşılanmadı, hatta birtakım hakaretlere bile uğradı. Büyük zorluklarla İstanbul'dan ayrıldı. İki imparatorluk arasında görüşmeler kesildi ve Otto Apulia'yı işgal etti.
Nikephoros Phokas'ın Theophano ile evlenmesi kilise tarafından hoş karşılanmamıştı. Özellikle evliliğinin ilk yıllarında ona olan düşkünlüğü, seferlere beraber götürmesi ordu arasında da uygun bulunmuyordu. Fakat bu aşk devamlı olmadı. Karı koca birbirinden nefret eder oldular. Bu sefer Theophano, ünlü komutan İoannes Tsimiskes (Çimiskes) ile ilişkilerini ilerleterek onun metresi oldu. Theophano kocasına

Bizans İmparatoru 4. Mihail'e (1034-1041) ait bir sikke.

karşı suikast planı hazırladı. Tsimiskes ve arkadaşları bu planı uygulayarak Nikephoros Phokas'ı yatak odasında 10-11 Aralık 969 gecesi öldürdüler. Halk, Bizans İmparatorluğu'na kuvvet ve kudret kazandıran bu imparatorun öldürülmesini ilahi bir cezalandırma olarak değerlendirdi.

Nikephoros'un öldürülmesinde baş rolü oynayanlardan birisi olan İoannes Tsimiskes imparator oldu. O da Nikephoros gibi 2. Romanos'un oğulları Basileios ve Konstantinos'un imparatorluk üzerindeki haklarına dokunmuyordu. Siyasal ihtirası sevgisine baskın olan Tsimiskes, eğer Theophano'yu saraydan uzaklaştırmazsa, taç giydirmeyi kabul etmeyen patriğin baskılarına boyun eğerek tahtı elde etmek için sevgilisini sürgüne gönderdi. Bundan sonra patrik, Tsimiskes'e taç giydirdi. İoannes Tsimiskes selefi gibi Bizans'ın yüksek aristokrasisine mensuptu. Baba tarafından Kurkuas, anne tarafından ise Phokas ailelerine bağlıydı. Zekâ, cesaret ve askeri yetenek bakımından Nikephoros Phokas'tan aşağı değildi. Bütün savaşları boyunca imparatorun kendisine her türlü karar verme yetkisini bırakabileceği en iyi komutanlardan birisiydi.

Nikephoros Phokas'ın çağırısı üzerine Bulgaristan'a girmiş olan Rus prensi Sviatoslav, Bulgaristan'ın büyük bir kısmını kolaylıkla zaptedince zafer sarhoşluğuna kapıldı. Hatta Bizans imparatorunun İstanbul da dahil bütün Avrupa'daki arazisini kendisine bırakarak Asya'ya çekilmesini istemeye bile başladı. Trakya'ya girmekten çekinmedi. İstanbul üzerinde yeniden felaket bulutları dolaşmaya başlıyordu. İmparator, Sviatoslav'a karşı harekete geçmek zorunda kaldı. Nisan 971 tarihinde başkent Preslav'a karşı hareket etti. Kısa ve kanlı bir savaştan sonra Bulgar başkenti Bizans'ın eline geçti. İmparator, buradan Sviatoslav'ın sığınmış olduğu Silistre (eski Dorastolan)'ye yönelirken Bizans donanması ve Tuna'ya girmiş bulunuyordu. Silistre'de kuşatılan Ruslar'ın çıkış hareketleri geri püskürtüldü. Temmuz sonunda son çıkış girişimi de başarısızlığa uğrayınca Sviatoslav barış istedi. Bütün kuvvetlerini Bulgaristan'dan çekmek, bir daha Balkanlar'a karşı harekete geçmemek ve Bizans'ın egemenliğinde bulunan Kırım'daki Kersones'e saldırmamak koşullarıyla Sviatoslav'ın ülkesine dönmesine izin verildi. Sviatoslav yolda Peçenekler'in saldırısına uğrayarak yakalandı ve öldürüldü. Tsimiskes bu zaferi ile hem tehlikeli bir düşmanından kurtuluyor ve hem de Bulgaristan'ın büyük bir kısmını Bizans sınırlarına katıyordu. Bağımsız Bulgaristan patrikliği kaldırılarak İstanbul'a bağlandı. Yalnız Presba ve Ohri taraflarında Şişman ve oğullarının yönetiminde toplanan milli unsur direniyordu.

İoannes Tsimiskes, selefinin batı siyasetini tamamen terk ederek Mukaddes Roma - Germen imparatoru ile barış yapmak istiyordu. 2. Otto ile Bizans Prensesi Theophano'yu evlendirmek (14 Nisan 972) suretiyle iki devlet arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirdi. Böylece Ortaçağ'ın iki büyük Hıristiyan imparatorluğu ittifak yapmış oluyordu.

Batıdaki pürüzleri tam anlamıyla bertaraf eden Tsimiskes artık doğuya, Anadolu'ya dönebilirdi. 972'de bizzat imparatorun Nizib ve Meyyafarikin'e saldırmasıyla savaşlar başladı. Fakat Tsimiskes'in izlediği istila hareketi Nikephoros Phokas'ınki gibi Suriye'ye yönelikti. Mısır'daki Fatımiler de Suriye'ye doğru genişlemek istiyorlardı. 971 yılında Antakya'ya karşı hücuma geçtiler. İmparator Tsimiskes 974 ve özellikle 975 yılında onlara sert karşılıkta bulundu. Nisan 975'te Antakya'dan hareket eden Tsimiskes, Hıms ve Baalbek'i fazla zorlanmadan zaptetti. Dımaşk vergi ödemeyi ve imparatorun tabiiyetini kabul etti. Buradan güneye inen Tsimiskes Taberiye, Nazareth, Akkâ ve Sezarea kentlerini

Sol: İmparator 9. Konstantinos Monomakhos (1042-1055).
Sağ: Aynı imparatorun karısı İmparatoriçe Zoe.
Ayasofya'daki mozayikten iki ayrıntı. Mozayikte imparator ve imparatoriçe kiliseye bağışta bulunmaktadırlar.

aldı. Kudüs'e yaklaşılmıştı, fakat imparator Kudüs'e saldırmaktan çekinerek kuzeye döndü ve dönüşte Beyrut, Sidon ve daha birçok kenti imparatorluğuna kattı. Bir haçlı seferi olarak kabul edilen imparatorun bu seferi ile hem Nikephoros'un aldığı yerler güvence altına alınıyor, hem de sınırlar daha da genişletiliyordu. Bu başarılı seferden dönen İoannes Tsimiskes hastalandı ve 10 Ocak 976 tarihinde öldü.
Nikephoros Phokas ve İoannes Tsimiskes, Makedonya sülalesine mensup olmamakla beraber 2.Romanos'un oğullarının çocuk olması yüzünden ortak imparator olarak hüküm sürmüşler, ancak prenslerin imparatorluk haklarına dokunmamışlardır. Tsimiskes öldüğü zaman 2.Basileios 18, 8.Konstantinos 16 yaşlarında bulunuyorlardı. 2.Basileios, hadım Basileios'un desteği ile Bizans tahtına geçti. Hükümet işlerine fazla ilgi duymayan, bilimsel çalışmaları ve sosyal hayatı seven 8.Konstantinos ortak imparator olarak ikinci planda kalmayı tercih ediyordu. Fakat bu sefer de komutanlar arasında iktidar mücadelesi başladı. Bizans'ın eski ve zengin ailelerinden birine mensup olan, en yüksek askeri mevki durumunda bulunan doğu orduları komutanı ve Tsimiskes'in kayınbiraderi Bardas Skleros birlikleri tarafından 976 yazında imparator ilan edildi. Üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup ederek yavaş yavaş bütün Anadolu'yu eline geçiren Bardas Skleros İznik'i zaptettikten sonra 978'in başlarında İstanbul'a ulaştı. Bu büyük tehlike karşısında hadım Basileios, İmparator Nikephoros Phokas'ın yeğeni Bardas Phokas ile işbirliği yaptı. Bardas Phokas, eski rahibi ve yeni asi Bardas Skleros ile İstanbul yakınında bir savaşa girmekten çekinerek ailesinin kalesi olan Kayseri'ye yöneldi ve böylece Skleros'u da geri çekilmek zorunda bıraktı. Skleros ilk savaşı kazandı, fakat 24 Mayıs 979 tarihinde Amorion'dan fazla uzak olmayan Pankaleia'da Bardas Phokas kesin bir zafer kazandı. Skleros Bağdad'a kaçarak canını kurtarabildi. Gittikçe devletin dizginlerine hâkim olan 2.Basileios 985 yılında hadım Basileios'un da bertaraf edilmesiyle tam anlamıyla yönetimi ele geçirdi.
İmparatorun 986'da Bulgarlar'a karşı yaptığı ilk sefer başarısızlıkla sonuçlanınca yeniden kıpırdamalar başladı. Ertesi yıl Bardas Skleros geri döndü. Bardas Phokas ve mevkiinden uzaklaştırılmış olan hadım Basileios imparatora karşı birleşmişlerdi. 15 Ağustos 987'de Bardas Phokas, birlikleri tarafından imparator ilan edildi. Büyük arazi sahipleri ve ordu komutanları, imparatorun tutumundan memnun olmadıkları için asiyi destekliyorlardı. Bardas Phokas, eski rakibi Bardas Skleros ile anlaştı. Bütün Anadolu'yu kendi tarafına kazanan Phokas 988 başlarında İstanbul üzerine hareket etti. Kara ve denizden İstanbul'a saldırılacaktı. İmparator çok zor durumdaydı; yalnız dış yardım onu bu tehlikeden kurtarabilirdi. İmparator Rus Prensi Vladimir'den yardım istedi. 988 ilkbaharında 6.000 kişilik Rus birliği (Daruzhina) son anda imdada yetişti. Bizzat imparator Üsküdar'da asileri mağlup etti. Bardas Phokas Abidos'taki savaşta öldü. Bardas Skleros'un yeni bir isyanı da anlaşmayla bertaraf edildi. Rus birliği İstanbul'da kalarak Bizans ordusunda önemli rol oynayacaktır.
2. Basileios, büyük arazi sahibi ve kudretli aileleri karşısına alarak onlara karşı oldukça sert davranmıştır. Bardas Phokas ve Bardas Skleros'un isyanları bu önlemlerin başlıca nedeni olmuştur. 996 yılında çıkardığı bir yasa ile daha önce köylülerin ellerinden gasbedilen arazinin 40 yıl süreyle yeni sahibinin elinde kalması hükmü ortadan kaldırdı. O, böylece köklü ailelerin elinde bulunan maddi dayanağı almış oluyordu. Diğer yandan Nikephoros Phokas tarafından çıkarılan, kilise ve manastır mallarına devlet tarafından el

konmasına izin veren yasayı da kaldırarak kilise ile arasını düzeltti. Çetin ve tehlikeli mücadele ve kararlardan sonra Basileios içte duruma tam anlamıyla hâkim olmayı başardı. Sıra dış düşmanlara gelmişti.
Basileios'un iktidarı ele almasıyla başlayan iç karışıklıklar Bulgarlar'ın yeniden toparlanmasına fırsat verdi. Şişman'ın oğullarından Samuel, merkezi başlangıçta Prespa, daha sonra Ohri olan kuvvetli bir devlet kurdu. Kısa zamanda Makedonya'dan Selanik'e kadar Tuna ile Balkan Dağları arasındaki eski Bulgar ülkesini egemenliği altına aldı. İoannes Tsimiskes tarafından ortadan kaldırılan Bulgar patrikliği yeniden kuruldu. Samuel'in istila hareketi güneye doğru gelişiyordu. Selanik'e karşı yapılan saldırılar bir sonuç vermedi, fakat Larissa Bulgarlar'ın yönetimine geçti (985). İçte kısmen barışı sağlayan 2.Basileios karşı saldırıya geçti. Ağustos 986'da Samuel ile karşılaşan Basileios mağlup oldu. Samuel Adriyatik Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan alanı egemenliğine almış oluyordu.
Bulgar seferinden dönen imparator, tekrar Anadolu'da çıkan ve kendi iktidarını tehdit eden isyanları bastırdıktan sonra yeniden tehlikeli düşmanı olan Bulgarlar ile uzun ve yıpratıcı mücadele hazırlıklarına başladı. Fakat bu sefer de Mısır'daki Fatimiler ile uğraşmak zorunda kalınca Samuel bundan yararlanarak Peloponnes'e kadar uzanan bir akın yaptı. Fakat dönüşünde Bizanslı komutan Nikephoros Uranos tarafından mağlup edildi (977); bu yenilginin etkisinden kısa zamanda kurtulan Samuel, yeniden saldırılarına başladı. İmparator ancak 1001 yılında Bulgarlar'a karşı harekete geçme fırsatını elde edebildi. Son derece hesaplı ve planlı hareket eden Basileios, eski Bulgar başkentleri Pliska ve Preslav'ı zaptetti. Bunu Makedonya'nın alınması izledi. Kuzey Yunanistan yolu açılmıştı. Buradan kuzeye yönelen imparator, 8 aylık bir kuşatmadan sonra Vidin'i aldı. Vidin'den güneye döndü ve Vardar Irmağı üzerinde Samuel'e karşı kesin bir zafer kazandı (1004). Bundan sonraki 4 yıl içinde Bizans kuvvetleri artık üstünlüğü elde etmişlerdi, zaferler birbirini izliyordu. Bizans-Bulgar mücadelelerinde kesin sonuçlu savaş Temmuz 1014 tarihinde oldu ve Bulgarlar hezimete uğratıldı. Samuel kaçarak canını zor kurtardı. Ordusunun büyük bir kısmı imha, 15.000 kadarı da tutsak edildi. Tutsakların gözleri vahşice kör edilerek geri gönderildi. Bu insanlıkdışı davranışın acısına dayanamayan Samuel öldü (6 Ekim 1014). Samuel'in ölümünden sonra, halefleri taht kavgası yapmakla beraber mücadeleyi 4 yıl daha devam ettirdiler. 1018 yılında bütün Bulgaristan Bizans'ın yönetimine geçmiş bulunuyordu. İmparator Basileios'a Bulgarlara karşı yaptığı vahşice işkenceler yüzünden **"Bulgarakton"** (Bulgar kasabı) denmektedir. Bizans yeniden Balkanları egemenliği altına almıştı.
Basileios döneminde esas kuvvetlerin, isyanları bastırmak ve Bulgarlar ile savaşmak gibi daha önemli cephelerde meşgul olmaları yüzünden Müslümanlara karşı büyük askeri harekâta rastlanmaz. Bununla beraber bu cephede de savaşlar eksik olmuyordu. Fatımiler Antakya'ya kadar ilerlediler. 1001 yılında Fatımi halifesi ile barış antlaşması imzalandı. Bununla beraber Fatımi Halifesi Hâkim, Kudüs ve çevresindeki kutsal kilise ve manastırları tahrip ettirdi. Haleb birkaç kez el değiştirdi. Hâkim'in ölümünden (1021) sonra Hıristiyanlara yapılan işkencelere son verildi. Bu cephede Bizans'ın en büyük başarısı eski sınırlarını korumuş olmasıdır.
Basileios'un adı Ruslar'ın Hıristiyanlığı kabul etmeleriyle yakından ilgilidir. Bardas Phokas'ın isyanında çok zor durumda kalan Basileios, Rus Prensi Vladimir'den yardım istemiş, o da 6.000 kişilik bir kuvvet göndermişti. Buna karşılık Vladimir imparatorun kız kardeşi Anna ile evlenecekti, ayrıca kendisinin ve ulusunun Hıristiyan olacağına da söz veriyordu. Rus birliğinin yardımı ile isyanı bastıran Basileios, kız kardeşinin evlenmesiyle ilgili verdiği sözü yerine getirmiyordu. Bunun üzerine Vladimir Kırım'da Bisans'ın elinde bulunan Kersones'i kuşattı ve zapt etti. Böylece imparatorun bu evlenmeye izin vermesini sağladı. Vladimir vaftiz edilerek Bizans Prensesi Anna ile evlendi. Vladimir'in Hıristiyanlığı 988 veya 989 yılında kabul ettiği tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir.
Basileios dönemi Bizans'ın en parlak devirlerinden biridir. İustinianos döneminde yapılanlara oranla daha az, fakat amaca çok daha uygun olan genişleme siyaseti ile Bizans toprağı genişlemiş ve böylece kazanılan saygınlık sayesinde devleti yarı bağımsız bir devletçikler çelengi çevrelemişti. Venedik kendisine verilen ticari imtiyazlar karşılığında Bizans çıkarlarını Adriyatik Denizi'nde donanması ile korumaktayken Napoli ve Amalfi kentleri Bizans'ın egemenliğini tanımaktaydılar. Bizans nüfusu kendisini en güçlü şekilde devletin deniz kıyılarında hissettiriyordu. Batıda Draç müstahkem mevkii, muhtemel Bulgar isyanlarına karşı Sırp ve Hırvatlar ile ittifakı sağlamlaştırmaya hizmet ederken, kuzeyde Kırım'daki Kersones, birbiriyle rekabet halinde bulunan Peçenek, Rus ve Karadeniz'in kuzeyindeki diğer kavimleri birbirine düşürmek konusunda başarılı olan Bizans entrikalarının merkezi haline gelmişti. Devlet ekonomik, bakımdan da büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Onun bıraktığı büyük servet, yeni kazanılan eyaletlerin geliri, devlet tarafından kontrol edilen ticaret ve sanayi vergileri sayesinde korunmuştu. Ortaçağ'ın en büyük ticaret kenti olan İstanbul bu sıralarda sadece Batı'nın Asya'dan lüks eşya ihtiyacını karşılayan merkezi değil, aynı zamanda Ortaçağ Avrupası'nın sanat hayatı içinde önemli bir faktördü.
Basileios'un ölümü üzerine, uzun zamandan beri ortak imparator olduğu halde devlet işlerine karışmayan kardeşi 8. Konstantinos Bizans tahtına geçti. 50 yıldan beri günlerini ayinler, sohbetler ve eğlencelerle geçirmiş olan Konstantinos, tek başına imparatorluğun başına geçince eski alışkanlıklarını değiştirmedi. Devlet yönetimini tamamen başkalarına bırakmıştı. Üç kızı vardı: Eudokia, Zoe ve Theodora. Büyük kızı Eudokia saraydan çekilmiş münzevi bir hayat yaşıyordu. Diğerlerinin yaşları da epeyce ilerlemişti. Konstantinos ölümünden kısa süre önce tahtı kızlarına bırakmanın sakıncalı olacağını anlayarak kızlarından Zoe'yi devlet ileri gelenlerinden Romanos Argiros ile evlendirdi (12 Kasım 1028), 3 gün sonra da imparator öldü.
Yeni imparator 3. Romanos Argiros (1028-1034) ilerlemiş yaşına karşın (60 yaşlarında) sağlam fiziği ile dikkatleri çekiyordu. Onun tahta geçmesiyle asker imparatorların yerini soylu bürokratlar alıyorlardı. 2. Basileios'un izlemekte olduğu siyaseti terk etti. Aristokrasinin 2. Basileios tarafından alınan hakları geri verildi. Kudretliler siyasal ve ekonomik güçlerini yeniden kazanıyorlardı. İlk zamanlar İmparatoriçe Zoe ile iyi geçinen ve onun ihtiraslarını tatmin eden Romanos, bir süre sonra ona karşı duyduğu sevgiyi kaybetti. Zoe de kendisine genç ve yakışıklı bir kimse olan Mihail'i gözüne kestirdi ve onun metresi oldu. Paflagonialı bir köylünün oğlu olan Mihail, kardeşi hadım İoannes Orphanotrofos aracılığıyla sarayda kendisine güvenli bir yer bulmuştu. Sarayda dönen dolapları bu kişi yönetiyordu. Zoe kocasından kurtulmak istiyordu. İmparator Romanos Argiros 11 Nisan 1034 tarihinde banyoda ölü bulundu. Belki de Zoe tarafından öldürülmüştür.
Romanos Argiros'un öldüğü günün akşamı İmparatoriçe Zoe sevgilisiyle evlendi ve o da 4.Mihail adıyla imparator oldu (1034-1041). Patrik Alexios bu olup bittiyi kabul etmek zorunda kaldı. İmparatoriçe bir kez daha yanılmıştı. Çünkü Mihail imparatorluk yapmaya pek niyetli görünmüyordu. İmparatoriçe bu duruma katlanabilirdi, ancak kocasının sara nöbetleri günden güne korkulu bir hal alıyordu. Devletin yönetimi hadımların ellerine bırakılıyordu. İmparatorun kardeşi hadım İoannes Orphanotrofos aristokrasiye karşı bir siyaset izliyordu.
2. Basileios'un almış olduğu mali önlemler Balkan Yarımadası'ndaki halkın hoşnutsuzluğuna ortam hazırlamış ve halkın isyanına neden olmuştur. İsyan tehlikeli bir biçimde başlamış ve belki de Bulgar Kralı Gabriel Radomir'in oğlu ve Samuel'in torunu Petro Deljan Belgrad'da 1040 yılında kral ilan edildi. İsyan ateşi Balkan Yarımadası'nın büyük bir kısmını sardı ve Kuzey Yunanistan'a kadar yayıldı. Fakat

İmparator 1.İsakios Komnenos'a (1057-1059) ait bir sikke. Yan sayfa: İmparator 3.Nikephoros Botaneiates'i (1078-1081) konu alan bir minyatür. Bu minyatürde imparator, Ioannes Crysostomos ile Başmelek Mikhael arasında görünmektedir. Ioannes Chrysostomos vaazlarından oluşan bir kitabı imparatora sunmaktadır. Bibliothèque Nationale-Paris.

hareketin elebaşıları arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle 1041'de bastırıldı. Petro'nun isyanının bastırılmasından sonra 1035'ten itibaren devlete kafa tutan Zeta Prensi Etienne Voislav'ın itaat altına alınması için harekete geçildi. Asiler ilk zamanlar başarısızlığa uğradılar, ancak daha sonra Bizanslılar'a karşı bazı başarılar kazandılar. 1042'de Bizans'ın gönderdiği büyük ordu yenildi. Çevresindeki Sırp prenslerinin yardımıyla bağımsızlığını kazanmak istiyordu. İmparator 4.Mihail'in, Bulgarlar'a yaptığı seferin dönüşünde hastalığı arttı. Bir manastıra çekildi ve orada öldü.

Bizans tahtı açıkta kalıyordu. 4.Mihail İmparatoriçe Zoe'yi yeğenlerinden Kalafatçı Mihail'i evlat edinmeye razı etmişti. O da, amcası ölünce 5.Mihail adıyla kendisini imparator ilan etti (1041-1042). Zoe'den nefret eden yeni imparator, ondan hemen kurtulmak için kaba bir biçimde tutuklattırıp manastıra kapattı. Fakat Makedonya sülalesine çok bağlı olan halk, onun bu tutumuna karşı ayaklandı. Ordu ve memurlar da isyanı destekliyordu. Kalafatçı Mihail, Zoe'yi acele geri getirtti ve ona bütün haklarını geri verdi. Halkı yatıştırmak mümkün olmadı. İmparator Ayasofya'ya sığındı. Burada yakalanarak gözleri kör edildi.

Zoe ile kardeşi Theodora'nın ortaklaşa imparatoriçe olmalarına karar verildi. Eirene'den sonra ikinci kez bir kadın yeniden Bizans tahtına geçiyordu. Birkaç hafta sonra devletin başına bir erkek getirilmezse iktidarda uzun süre kalamayacaklarını anladılar. Bir manastıra çekilmiş olan Theodora, evlenmeyi kabul etmeyince 64 yaşında olmasına karşın hâlâ güzel ve cazip olan Zoe evlenmeye karar verdi. 12 Haziran 1042'de değerli bir senatör olan Konstantinos Monomakhos ile evlendi ve ertesi gün Konstantinos imparatorluk tacını giydi (1042-1055).

9.Konstantinos Monomakhos Bizans'ın sivil aristokrasisine mensuptu. Nazık, iyi niyetli, cömert ve edebiyatla uğraşan Monomakhos, devlet adamı niteliklerinden yoksundu. İki yaşlı imparatoriçe resmen onunla iktidarı paylaşıyorlardı. Metresi Sklerina'yı saraya yerleştirdi. İmparatoriçe çok güzel olan Sklerina'yı kabul etmek zorunda kaldı. Konstantinos Monomakhos zamanında Doğu ile Batı kiliseleri kesin olarak ayrıldı. 11.yüzyılın ortasında papalık makamında bulunan 9.Leon, yalnız dini değil aynı zamanda siyasi emellerin peşinden de koşuyordu. Batı kilisesinde büyük rağbet gören Cluny hareketi doğrudan doğruya papanın koruması altında gelişiyordu. Kiliseyi düzeltme düşüncesiyle ortaya çıkan Cluny tarikatı, aslında kiliseler üzerinde papanın otoritesini kurmak için çalışıyordu. Bu tarikatın Güney İtalya'da süratle gelişmesi Doğu kilisesinde büyük hoşnutsuzluklara neden oldu. Papa ile Patrik Mihail Kerullarios arasında mektuplaşmalar oldu. İmparator bu anlaşmazlığın büyümeden tatlıya bağlanmasını istiyordu. 1054 yılında papanın elçileri İstanbul'a geldiler. Bunların hepsi, özellikle Kardinal Humbert patriğe karşı küstahça tavır takındı. Patrik de aynı şekilde onlara karşılık verince görüşmeler kesildi. Papanın elçileri, patriği ve taraftarlarını aforoz ettiler. Patrik de bir konsil toplayarak onları aforoz etti. Böylece iki kilise kesin olarak ayrılmış oluyordu. Bu ayrılık siyasal bakımdan Bizans için ileride tehlikeli sonuçlar doğuracaktır.

1028 yılından beri Bizans İmparatorluğu'nun kaderinde rol oynayan İmparatoriçe Zoe 1052'de öldü. Yaşlı imparator da 1055 yılında hayata gözlerini kapadı. Theodora, 70 yaşında olduğu halde devletin yönetimini üstlendi. Ancak birkaç ay sonra 1056 Eylülü başında o da ölünce Makedonya sülalesi son bulmuş oluyordu.

2. Basileios'un ölümünü izleyen dönemde Anadolu'da ve Sicilya'da Müslümanlar ile savaşlar devam etmiştir.

Bizans imparatorlarına ait sikkeler. Üst sol: 10. Konstantinos Dukas (1059-1067). Sağ: 7.Mihail Dukas (1071-1078). Alt sol: 4.Romanos Diogenes (1067-1071). Sağ: 7.Mihail Dukas'ın portrelerini taşıyan tacı.

Anadolu'da Bizans eski üstünlüğünü kaybediyordu. Haleb ve çevresi Müslümanlar tarafından geri alındı. Bizans komutanı Georgios Monakhos 1032'de Urfa'yı işgal etti. Bu başarıdan cesaret alan 3.Romanos Argiros, Fatımi halifesi ile barış yapmak istedi. Barış antlaşması 1039 yılında imzalandı. Ancak bu sıralarda Bizans için doğuda çok daha büyük bir tehlike ortaya çıkıyordu. 1040 yılındaki Dandanakan Savaşı ile bağımsız bir devlet olan Selçuklular, Anadolu'ya akınlara başladılar. İmparator 2.Basileios Selçuklu akınlarının daha başlangıcında Ermenistan'ın büyük bir kısmını ülkesine katmış, Konstantinos Monomakhos da Ani Ermeni Krallığı'na son vermişti. Böylece Selçuklular ile Bizans arasında başka devlet kalmamıştı. Bizans ile Selçuklular arasında ilk büyük savaş 1046 yılında Gence önlerinde olmuş ve Bizans'ın yenilgisiyle son bulmuştu. Bunu 1048 yılındaki Pasinler Ovası'ndaki ikinci yenilgi izledi. Tuğrul Beg'in 1054'teki Doğu Anadolu seferi Bizans için tehlikenin yaklaştığını gösteriyordu.

Sicilya'da Müslümanların zayıflamaya başlaması Bizans için iyi bir fırsattı. Anadolu cephesinin başarılı komutanı Georgios Maniakes, Mesina ve Sirakuza da dahil adanın doğu taraflarını zaptetti. Ancak onun bu başarıları merkezi hükümetin kuşkulu davranması yüzünden etkisiz kaldı.

9.Konstantinos bu başarılı komutanı geri çağırdı. Maniakes onun emrine uymadı. Birlikleri tarafından imparator olarak selamlanan Maniakes, Draç'a geçti ve buradan Selanik üzerine yürüdü. Zafer kaçınılmaz gibi görünüyordu. Fakat çarpışmalar sırasında bir ok isabetiyle ağır bir şekilde yaralandı (1043) ve öldü. Birkaç yıl sonra Makedonya'da Leon Tornikes adında birisinin ayaklandığı görülmektedir. Leon Tornikes, merkezin izlemekte olduğu sıkı merkeziyetçi yönetimine karşı çıkıyor ve memurlara karşı halk arasında duyulan hoşnutsuzluktan kuvvet alıyordu. İsyan hızla gelişti ve İstanbul kuşatıldı (1047). İmparator asinin kararsızlığından yararlanarak tehlikeyi atlattı.

Ruslar ile yapılan antlaşmalarda Rus tüccarlarının İstanbul'da faaliyet göstermesine izin verilmişti. 1043 yılında İstanbul'daki Ruslar ile Rumlar arasında bir kavga çıktı ve bir Rus öldürüldü. Ruslar bunu bahane ederek deniz yoluyla Bizans kıyılarına karşı saldırıya geçtiler. Fakat Rus donanması Rum ateşiyle imha edildi. Bu sefer, Ruslar'ın İstanbul'a karşı yaptıkları sonuncu girişimdir.

2.Basileios'un Bulgaristan'ı zaptı üzerine Bizans İmparatorluğu Peçenekler ile komşu oldular. 11.yüzyılın ortalarına kadar Peçenekler Bizans için tehlikeli olmadılar. Ancak Tuna'yı geçip güneye inmeye başlayınca durum değişti. Konstantinos Monomakhos Peçenekler'e yerleşmek üzere Bulgaristan'da yer verdi ve Tuna boylarında üç kaleyi onlara terk etti. Peçenekler imparatorluğun sınırlarını koruyacaklardı. Fakat Peçenekler önüne geçilmez bir biçimde güneye doğru ilerliyorlardı. Edirne'ye, hatta bazı kolları İstanbul'a varmışlardı. Bizans kuvvetleri önceleri galip geldiler, fakat Konstantinos Monomakhos'un son yıllarında Bizans ağır bir yenilgiye uğradı. Peçenekler ile mücadele edemeyeceğini anlayan imparator, ağır koşullar altında onlarla antlaşma imzaladı.

Makedonya sülalesi Bizans tarihinin en uzun ömürlü sülalelerinden biri olup, onların başta bulunduğu iki yüzyıl boyunca devlet en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Çoğunlukla güçlü imparatorların geldiği bu sülale zamanında içte çeşitli unsurlar devletin otoritesine boyun eğmişler, dışta yapılan savaşlarla da sınırlar genişletilmiş ve komşularına üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Çoğu asker olan bu imparatorlar zamanında ordu güçlenmiş ve askeri parti

İmparator 3. Nikephoros Botaneiates'e (1078-1081) ait bir sikke.

devlet yönetiminde ön plana geçmiştir. Ancak sülalenin son hükümdarları zamanında iktidar bazen sivillere de geçmiş ve buna bağlı olarak ordu da zayıflamıştır.

1056 yılında ihtiyar İmparatoriçe Theodora saray partisi tarafından kendine halef olarak yaşlı bir memur olan Mıhail Stratiatikos'u seçmek zorunda bırakıldı. Theodora az sonra öldü ve 6.Mihail Stratiatikos tahta geçti. Onun imparator olması sivil partinin gerçek bir zaferidir. Ancak askeri parti İsakios Komnenos ve Katakalon Kekavmenos liderliğinde harekete geçmekte gecikmedi.İsakios Komnenos Paflagonia'-da imparator olarak selamlandı (8 Haziran 1057). Bütün Anadolu onun etrafında toplandı ve kısa zaman sonra ordusu ile beraber İznik'e geldi. İstanbul'dan gönderilen ordu mağlup edildi. 6.Mihail rakibi ile görüşmek zorunda kaldı. Bu sırada İstanbul'da da imparatora karşı hareket başladı. Patrik Mihail Kerularios muhalefetin başına geçti. 6.Mihail bir manastıra çekilmek zorunda kaldı. İsakios Komnenos 1 Eylül 1057 tarihinde İstanbul'a girdi ve patrik tarafından taç giydirilerek imparator ilan edildi.

İmparatorluk tahtını elde eden İsakios Komnenos, Anadolu'-daki askeri aristokrasinin desteği ile askeri yönetimi güçlendirdi. Devlet hazinesini iflastan kurtarmak için gelirleri artırma yoluna gitti. Büyük arazi sahiplerinin ve kilisenin arazisine el koydu. Yüksek memurların maaşlarını azalttı. İmparator olmasında kendisini destekleyen Patrik Kerularios ile arası açıldı. Siviller derhal muhalefet cephesini kurdular. Patrik Kerularios gerçek egemenliğin kilisenin elinde olduğuna inanıyordu. İmparatorun kendisine karşı olduğunu anlayan patrik bir ayaklanma hazırlamaya başladı. İmparator onu yakalatıp sürgüne gönderdi. Fakat gittikçe artan muhalefet ile başa çıkamayacağını anlamıştı. Üstelik halk da kendisini artık desteklemiyordu. Muhalifleri arasında ünlü bilgin ve devlet adamı Psellos da vardı. Hasta imparator, Psellos'un öğüdüne uyarak tahtı terk etti ve Studios Manastırı'na çekildi (Aralık 1059).

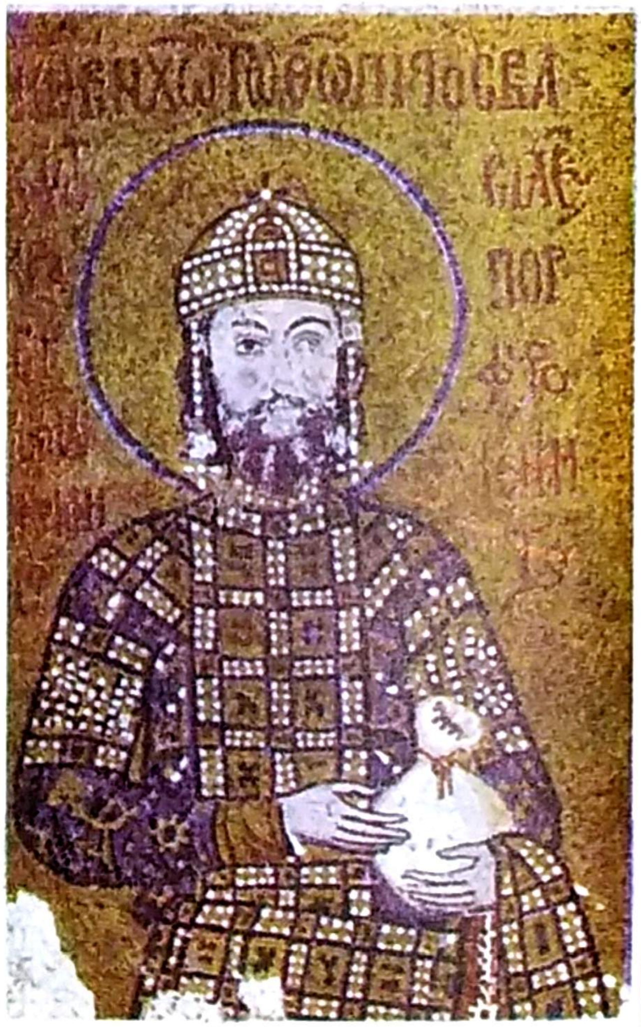
7. DUKAS SÜLALESİ

Kilise ile sivil parti anlaşarak yetenekli bir maliyeci olan Konstantinos Dukas'ı imparator ilan ettiler. İmparatorluğu zamanında (1059-1067) yönetime ve maliyeye büyük önem verildi. Ordu ve askeri sorunlar onu pek az ilgilendiriyordu. Onun imparatorluğu sivil yönetimin askeri yönetime, başkentin Anadolu'ya bir tepkisiydi. Psellos devlet yönetimine hâkim oldu. Onun isteği ile imparator eski Patrik Kerularios'un yeğeni Eudokia Makrembalitissa ile evlendi. 10.Konstantinos Dukas'ın askerlere karşı tutumu kısa sürede Bizans ordusunun maddi ve manevi bakımdan büyük güç kaybına neden oldu. Bunun bedelini devlet kısa süre sonra ödeyecektir.

Konstantinos Dukas'ın ölümü üzerine karısı Eudokia, oğulları Mihail, Andronikos ve Konstantinos'un naibesi olarak tahta geçti. Devlet işlerinin yönetimi Psellos ve ölen imparatorun kardeşi İoannes Dukas'ın elinde bulunuyordu. Fakat askeri durumun tehlikeli biçimde gelişmesi muhalefeti, yani askeri partiyi kuvvetlendirdi. Hatta askeri rejimin gerekliliği fikri her kesimde taraftar bulmaya başladı.Psellos'un dostu patrik bile bu görüşe inananlardandı. Psellos'un ve İoannes Dukas'ın karşı koymalarına rağmen imparatoriçe Kappadokialı muktedir bir komutan olan Romanos ile evlenmek zorunda kaldı. Romanos 1 Ocak 1068 tarihinde 4.Romanos Diogenes adıyla imprarator oldu (1068-1071).

Romanos Diogenes'in tahta geçmesi askeri partinin ikinci zaferidir. Bu asker imparator kısa süren saltanatı sırasında orduyu güçlendirmeye çalıştı. İmparatorluk ordusuna çeşitli

yabancı unsurlardan asker aldı. Başlangıçta başarılı da oldu. Ancak 1071 Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alp Arslan karşısında yenilerek tutsak edildi. İmparatorun tutsak edildiği İstanbul'da duyulunca karışıklıklar çıktı. Sivil parti yeniden kuvvetlenmiş ve Psellos tekrar ön safa geçmişti. Başlangıçta Eudokia ile oğlu Mihail Dukas'ın ortak imparator olmaları kararlaştırıldı. Ancak çok geçmeden Eudokia bir manastıra kapatılarak 7.Mihail tek başına imparator oldu (24 Ekim 1071). Romanos Diogenes, Alp Arslan tarafından serbest bırakılıp İstanbul'a dönünce karışıklıklar yeniden başladı. Romanos'a hayatına dokunulmayacağına dair 7.Mihail adına söz verildiyse de, daha sonra bu sözden dönülerek gözleri kör edildi. Romanos Diogenes çok yaşamadı ve 1072 yazında öldü.

7.Mihail Dukas Parapinakes (1071-1078) edebiyatı ve bilimsel sohbetleri sever ve şiir yazardı. Askeri konulara karşı hiç ilgi göstermiyordu. Babası Konstantinos Dukas'ın idari rejimini yeniden kurdu. Selçuklular, Peçenekler ve Normanlar devamlı imparatorluk aleyhine toprak kazanıyorlardı. Buna karşın imparator bu sorunlara gereken önemi vermiyordu. Yeniden ordu tarafından desteklenen bir asker imparatorun başa geçmesi kaçınılmaz gibi görünüyordu. Anatolikon theması strategosu Nikephoros Botaniates 7 Ocak 1078 tarihinde imparator ilan edilerek İstanbul'a doğru hareket etti. Phokas ailesine mensup olan ve Anadolu askeri aristokrasisinin önde gelen temsilcisi olan Botaniates Anadolu Selçuklu Sultanı Kutalmış-oğlu Süleyman'ın desteğini sağladı. Diğer yandan Balkanlar'da da Nikephoros Bryennios isyan etmişti. Ancak bu iktidar mücadelesinde Anadolu daha avantajlıydı. Botaniates Mart 1078'de İzmit'e girdi. Bu sırada İstanbul'da kilisenin önayak olduğu isyan patlak verdi. Mihail Parapinakes tahtı terk ederek Studios Manastırı'na çekilmek zorunda kaldı. 24 Mart'ta İstanbul'a gelen Nikephoros Botaniates patrik tarafından imparator ilan edildi. Dukas ailesi ile bir bağ kurmak ve imparatorluğuna meşruiyet kazandırmak düşüncesiyle selefinin karısı Maria ile evlendi.

Nikephoros Botaniates, kısa süren (1078-1081) imparatorluğu sırasında ilerlemiş yaşından dolayı ne iç zorluklara ve ne de dış sorunlara karşı etkili önlemler alamadı. Diğer yandan vilayetlerdeki büyük arazi aristokrasisi onun imparatorluğunu tanımıyordu. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde tahtı ele geçirmek isteyenler çoğalıyordu. Bunlardan biri, eski İmparator İsakios Komnenos'un yeğeni ve evlilik nedeniyle Dukas ailesinin akrabası Alexios Komnenos durumu kendi lehine çevirerek 4 Nisan 1081 tarihinde imparator oldu. Botaniates manastıra çekilerek keşiş oldu. Böylece Bizans tarihinde Makedonya sülalesini izleyen 25 yıllık karışıklık döneminden sonra yeni bir dönem başlıyor ve Komnenoslar sülalesi başa geçiyordu.

İmparatorluğun içine düştüğü anarşi ve sık sık imparatorların değişmesi dış siyasete büyük ölçüde etki ediyordu. Devletin yıkılışını imparatorluğun başlıca rakiplerinin elde ettikleri başarıların doğurduğu karışıklıklar hızlandırdı. Bizans İmparatorluğu bu 25 yıllık dönemde İtalya'da, Balkanlar'da ve Anadolu'da büyük ölçüde toprak kaybetmiştir.

Makedonya sülalesinin sonlarına doğru Normanlar İtalya'da göründüler. Bizans'ın içteki zorluklarından ve Roma ile ilişkilerinin kesilmesinden yararlanarak Güney İtalya'daki Bizans toprağında başarılı bir biçimde ilerliyorlardı. Bizans batıdaki bu tehlikeye karşı bir şey yapabilecek durumda değildi. 1059 yılından itibaren Güney İtalya'da faaliyet gösteren Robert Guiscard, 1071 yılında Bizans'ın bu

İmparator 2. Ioannes Komnenos'un karısı İmparatoriçe Eirene'yi konu olan bir mozayik. Ayasofya'daki 2. Ioannes Komnenos, Meryem, Eirene kompozisyonundan bir ayrıntı. Yan sayfa sağ: Aynı mozayikten İmparator 2. Ioannes Komnenos (1118-1143). Komnenos sülalesinin en güçlü imparatoru olarak kabul edilmektedir. Sol: İmparator 3. Nikephoros Botoneiates ve karısı İmparatoriçe Mary'nin, İsa tarafından taçlandırılmasını yansıtan bir minyatür. Ioannes Chrysostomos'un vaazlarını içeren kitaptan alınmıştır. Yaklaşık 1078 yılında yapılmıştır. Bibliothèque Nationale-Paris.

bölgedeki en müstahkem mevkii olan Bari'yi zaptetti. Böylece Güney İtalya'daki Bizans egemenliğine son verdi. Macarlar ise 1064'te Tuna boylarının önemli bir kalesi olan Belgrad'ı zaptettiler. Bizans için bunlardan daha tehlikelisi Peçenekler idi. Aynı yıl Peçenekler Bulgaristan, Makedonya, Trakya ve hatta Yunanistan'ı yağma ve tahrib ettiler. Peçenek akınları bu bölgelerdeki halkın büyük kalabalıklar halinde iç kısımlara göç etmelerine neden oldu. Ancak bu sırada Peçenekler arasında çıkan bir veba salgını imparatorluğu bu tehlikeden kurtardı. Sağ kalanların bir kısmı Tuna'nın kuzeyine çekildiler, diğer kısmı da imparatorluğun topraklarına yerleştiler.

Anadolu'daki Selçuklu ilerlemesi hızla devam ediyordu. Türk kuvvetleri çeşitli kollar halinde Malatya ve Urfa'yı fethederek Kızılırmak havzasına kadar ilerliyorlar ve Sivas'ı zaptediyorlardı (1060). İmparator Konstantinos Dukas'ın kuvvetleri ise ertesi yıl Selçuklular tarafından perişan ediliyordu. Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına geçen Sultan Alp Arslan 1064 yılında Doğu Anadolu seferine çıkarak bir süre önce Bizans'a bağlanmış olan Ani (16 Ağustos) ve arkasından da Kars'ı fethetti. Alp Arslan'ın Türkistan işleriyle meşgul bulunduğu sıralarda Türkmen beyleri fetihlere devam ediyorlardı. Romanos Diogenes'in imparator olmasıyla Bizans biraz toparlanır gibi oldu. İmparator 1068 ve 1069 yıllarında Anadolu'da Türkler'e karşı iki sefer yaptı ve oldukça başarılı sonuçlar aldı.

İmparator Romanos Diogenes, bu iki seferinden de cesaret alarak Türkleri Anadolu'dan attıktan başka Selçuklu başkentine kadar ilerlemek kararıyla 13 Mart 1071'de İstanbul'dan hareket etti. Bizans ordusunun hareketini Haleb önlerinde haber alan Sultan Alp Arslan hızla Malazgirt önüne geldi ve burada Bizans ordusu ile karşılaştı. 26 Ağustos 1071 tarihinde cereyan eden savaşta Bizans ordusu yenildi ve İmparator Romanos Diogenes tutsak edildi. Bizans'ın Malazgirt'te uğradığı hezimet Anadolu'nun geleceğini kesin olarak ortaya koyuyordu. Yüzyıllardan beri Müslüman akınlarına hedef olan ve bir türlü fethedilemeyen Anadolu, Malazgirt zaferiyle kesin olarak Türkler tarafından fethediliyordu. Nitekim zaferi izleyen 5-6 yıl içinde Anadolu'nun büyük bir kısmı Türkler'in egemenliğine geçiyor, İznik merkez olmak üzere Anadolu Selçuklu Devleti kuruluyordu. Bu tarihten itibaren Anadolu yeni bir Türk vatanı oluyor ve Bizans da en kuvvetli dayanağını kaybediyordu.

8. KOMNENOSLAR SÜLALESİ

Alexios Komnenos ile Bizans imparatorluk tahtına çıkan Komnenoslar, Edirne yakınında zengin malikâneleri olan köklü bir aile idi. Aile Anadolu'da da geniş arazilere sahipti. Askeri aristokrasiye mensuptular. İsakios Komnenos'un kısa süren imparatorluğundan sonra muhalefette kalan Komnenoslar, anarşinin hâkim olduğu dönemde olaylara katılmamışlar ve yıpranmadan ayakta kalabilmişlerdir. Cesareti ve atılganlığı ile savaş alanlarında kendini gösteren Alexios Komnenos, Mihail Dukas zamanında sarayın önde gelen kişilerinden birisiydi. İmparatorun kız kardeşi Eirene Dukas ile evlenerek bir birine rakip iki aileyi birleştiriyor ve iktidar yolunda bir adım daha atıyordu. Sonunda 1081 ihtilali ile imparator oldu. Alexios ile birlikte askeri aristokrasi yeniden Bizans'ın kaderine hâkim oluyordu.

Alexios Komnenos imparator olduğu zaman Bizans'ın durumu hiç de parlak değildi. Türkler Anadolu'da, Peçenekler Balkanlar'da ve Normanlar Adriyatik kıyılarında Bizans aleyhine büyük ilerlemeler kaydediyorlardı. İçte

Sol üst: İmparator 1. Manuel Komnenos (1143-1180). Alt: Sırp Kralı Uroş'un başını işleyen Sopoşani'deki bir fresko. Sağ: Norman Kralı 2. Roger'e ait bir mozayik. Palermo'daki La Martorana Kilisesi'nin nartex'inde bulunmaktadır. Mozayikte kral, İsa tarafından taçlandırılmaktadır. 2. Roger, Bizans İmparatoru 2. İoannes Komnenos ile uzun süre mücadele etmiştir.

anarşi ile birlikte ekonomik çöküntü de devleti kemiriyordu. Kısa zamanda anarşiyi bastıran yeni imparator, ekonomik önlemlerle de devlet hazinesini doldurmasını bildi. Bu arada perişan olan orduyu, aldığı yabancı ücretli askerlerle de kısmen takviye etti. Daha tahta geçtiği yıl Bizans tahtını ele geçirerek imparator olma hayallerine kapılan Normanlar'ın reisi Robert Guiscard, Adriyatik'i İstanbul'a bağlayan büyük Roma yolu **Via Egnatia**'nın batı ucunu koruyan müstahkem Draç kalesini zaptetmişti. Normanlar'ın bu istila hareketi karşısında yeterli derecede askeri olmayan Alexios, Roma-Germen İmparatoru 4. Henri'den yardım istedi; ancak Henri, ülkesindeki huzursuzluklar nedeniyle yardım edecek durumda değildi. Normanlar'ın kuvvetlenmesini kendisi için tehlikeli bulan Venedik, donanması ile Bizans'ın yardımına koştu. Venedik donanmasının başarılı olmasına karşın karada Normanlar Bizans kuvvetlerini yenerek Epir, Makedonya ve Teselya'yı istila ettiler. 1082'de İtalya'da çıkan bir karışıklık yüzünden Robert Guiscard geri dönmek zorunda kaldı. Balkanlar'da kalan oğlu Bohemond ilk zamanlar başarılı olduysa da Draç'ın Venedikliler tarafından zaptedildiği sıralarda Bizanslılar da üstünlüğü ele geçiriyorlardı. Robert Guiscard'ın tekrar Bizans'a karşı harekete geçtiği yıl çıkan veba salgını (1085 başları) Normanlar'ın büyük kayıplar vermesine ve geri çekilmesine neden oldu. Norman tehlikesinin ortadan kaldırılmasında yardımcı olan Venedik, Bizans'tan büyük çıkarlar sağladı. Bütün limanlar Venedik gemilerine açıldı. Venedik ticareti, Bizans'ın gelirinde büyük yer tutan gümrüklerden muaf tutuldu. Bu ödün Bizans'ın ticari hayatının ilerde uğrayacağı kayıplara neden olmuştur. Deniz ticaretinin tamamen Venedik'in denetimine geçmesi, Bizans İmparatorluğu'nda varlıklı kişilerin servetlerini araziye yatırmalarına yol açmış, bu da sosyal patlamaları hızlandırmıştır.

Bizans kuvvetlerinin Normanlar ile savaştıkları sırada Bulgaristan'da Pavlikyanlar (Bogomiller) isyan ettiler. Güney ve Doğu Anadolu'da sınır bölgelerinde yerleşmiş olan Pavlikyanlar 5. Konstantinos ve daha sonra da İoannes Tsimiskes tarafından Balkanlar'a yerleştirilmişlerdir. İmparatorun sert davranması yüzünden ayaklanan Pavlikyanlar, Peçenekler'den yardım istediler (1084). Peçenekler'den destek gören Pavlikyanlar Filibe ve çevresini yağmalamaya başladılar. Bizans'ın bu isyanı bastırmak zorunda olması Bizans-Peçenek savaşlarının başlamasına neden oldu. 1086 yılında Filibe yakınındaki Beliotaba mevkiinde yapılan savaşta Peçenekler galip geldiler. Peçenek akınları hızla ilerliyordu. İmparator Alexios Komnenos 1087'de bizzat Peçenekler üzerine yürüdü. Silistre'de yapılan savaş Bizans'ın hezimeti ile son buldu. Bizans'a karşı ortak mücadele veren Peçenek ve Kumanlar, zaferden sonra, daha çok Bizans'ın entrikalarıyla birbirlerinin düşmanı olmuşlardı; bu da Bizans'ın işine geliyordu.

Bir yıllık bir aradan sonra Peçenek savaşları yeniden başladı. Lüleburgaz'a kadar ilerleyen Peçenekler'e karşı gönderilen Bizans kuvvetleri kolaylıkla imha edildi (1088). Peçenekler bu sıralarda deniz yoluyla Bizans'ı sıkıştıran İzmir Emiri Çaka Beg ile anlaşarak kara ve denizden İstanbul üzerine yürüyerek kenti kuşattılar. 1090-91 kışını çok kötü koşullarda geçiren Alexios Komnenos, kurtuluşu dışarda aradı ve buldu. Peçenekler ile aralarında anlaşmazlık çıkan Kumanlar ile anlaştı. Kumanlar'ın arkadan saldırıya geçmesi Peçenekler'in kuşatmayı kaldırarak onları karşılamak zorunda bıraktı. Alexios da derhal harekete geçti. 29 Nisan 1091 tarihinde Lebunion mevkiinde cereyan eden kanlı savaşta Peçenekler ağır bir yenilgiye uğradılar; askerlerin

Norman Kralı 2. Wilhelm'in İsa tarafından taçlandırılmasını konu alan bir mozayik. Sicilya'daki Monreale Katedrali'nde bulunmaktadır.

büyük bir kısmı savaş meydanında hayatlarını kaybetti. Alexios Komnenos'un bu zaferi kazanmasında Kumanlar baş rolü oynamışlardı. Zaferden sonra Kumanlar'ın kuzeye çekildikleri anlaşılmaktadır. Lebunion zaferi Peçenek tehlikesini ortadan kaldırıyordu. Balkanlar'da iki Türk boyu olan Peçenekler ve Kumanlar'ı karşı karşıya getirip Peçenek tehlikesinden kurtulan Alexios Komnenos, Anadolu'da da Çaka Beg ile Sultan 1.Kılıç Arslan'ı birbirine düşürerek Çaka Beg'den kurtulmuştur.

Alexios Komnenos imparator olduğu sırada Anadolu Selçuklu orduları İstanbul kapılarına dayanmıştı. Nitekim 1080 yılında İznik'i Türkler'den geri almak için İznik önlerine gelmiş olan Bizans ordusunu yendikten sonra Üsküdar'a kadar ilerleyen Süleyman-Şah, burada kurduğu gümrük daireleri aracılığıyla Boğaz'dan geçen gemilerden gümrük almaya başladı. Alexios Komnenos Türk birliklerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Fakat Normanlar'ın saldırısı imparatorun bu cepheye ağırlık vermesine engel oluyordu. Alexios bu sırada Kilikya cephesinde bulunan Süleyman-Şah'a elçi göndererek vergi vermek koşuluyla barış yapılmasını istedi. Süleyman-Şah Alexios'un önerisini kabul etti. Yapılan antlaşmaya göre iki devlet arasında Kocaeli Yarımadası'nda Drakon Çayı sınır olacak ve Türkler istendiği zaman Bizans imparatoruna yardımcı kuvvetler göndereceklerdi (1082).

Süleyman-Şah'ın 1084 yılında Antakya'yı zaptı Suriye Meliki Tutuş ile arasının açılmasına neden olmuş ve bu iki Türk hükümdarı arasındaki savaşta Süleyman-Şah hayatını kaybetmişti (1086). Süleyman-Şah'ın ölümünden 1092'de Kılıç Arslan'ın İznik tahtına geçmesine kadar olan dönemde Alexios Komnenos Türk emirleri arasındaki rekabetten yararlanmasını bilmiş ve Peçenek savaşları sırasında ikinci rakibinin baskısından kurtulmuştur.

Alexios Komnenos, İzmir'i kendisine merkez yaparak Ege Denizi'nde ilk Türk donanmasını kuran ve adaları zapteden Çaka Beg'in kişiliğinde tehlikeli bir rakip bulmuştu. Çaka Beg, Peçenekler ile anlaşma yaparak Bizans'ı ortadan kaldırmak düşüncesindeydi. Sultan Kılıç Arslan ile Alexios Komnenos, Çaka Beg'in kuvvetlenmesi ve ülkesini genişletmesi karşısında anlaştılar. Alexios, çeşitli entrikalarla Kılıç Arslan'ı Çaka Beg aleyhine çevirdi ve sonuçta Çaka Beg bir ziyafet esnasında kayınpederi Kılıç Arslan tarafından öldürüldü. Peçenekler'in mağlup edilmesinden sonra Çaka Beg'in bertaraf edilmesi Bizans'a rahat bir nefes aldırmış olmalıdır.

İmparator Alexios Komnenos döneminin en önemli olaylarının başında hiç kuşkusuz Haçlı seferleri gelmektedir. Tarihin en büyük askeri harekâtı arasında yer alan Haçlı seferlerinin nedenleri arasında çeşitli görüşler ileri sürülmekle beraber bu nedenler arasında Anadolu'nun ve arkasından Filistin, özellikle Kudüs'ün Selçuklular tarafından fethi üzerine Alexios Komnenos'un 1091 yılında Papa 2.Urbanus'a mektup yazarak yardım istemesinin ilk sırayı aldığı hemen hemen bütün tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. 1096'da çeşitli Avrupa ülkelerinden hareket eden Haçlı ordularının birbiri arkasından İstanbul'a gelmeleri imparatoru endişelendirdi. Alexios, Haçlı şefleri ile, Anadolu'da zaptettikleri yerleri Bizans'a terk etmek, buna karşılık Bizans'ın da onlara erzak ve zahire yardımı yapmak, Anadolu'dan geçerken rehberlik etmek koşullarıyla bir antlaşma imzalayarak onları derhal Anadolu'ya geçiriyor ve tehlikeyi başkentinden uzaklaştırıyordu. Haçlı orduları Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik'i kuşattılar. Sultan Kılıç Arslan'ın bütün çabalarına karşın kuşatma kırılamadı. İznik'te Türk kuvvetleri Bizans imparatoru ile anlaşarak kenti ona teslim

IC XC

Bizans İmparatorluğu çeşitli yüzyıllarda çevrili olduğu değişik düşmanlarla çarpışmak zorunda kalmıştır. Bu düşmanlardan biri de Araplardır. Ünlü Skylitzes el yazmasından alınan yandaki iki minyatür Bizans ile Arapların İstanbul önlerinde çarpışmasını yansıtmaktadır. Yan sayfada İmparator 1. Alexios Komnenos'u (1081-1118) İsa'nın karşısında tasvir eden bir minyatür görülmektedir.

ettiler (Haziran 1097). Türkler'in Haçlılar ile mücadelesinden yararlanan Alexios, İzmir, Efesos, Sardes ve Batı Anadolu'daki diğer bazı kentleri zaptetti. Bu arada Haçlılar'dan bir grubun Kilikya Bölgesini ve Tarsus'u, daha sonra da Antakya'yı zaptetmeleri ve Bizans'a vermemeleri vardan antlaşmayı hükümsüz bıraktı. Antakya'ya Norman Kralı Robert Guiscard'ın oğlu Bohemond'un hâkim olması durumu daha da kötüleştirdi. Bizans İmparatorluğu Haçlılar'ın Kudüs'ü zaptetmelerine ve burada bir krallık kurmalarına ses çıkarmamakla beraber Antakya'yı Normanlar'ın zaptetmesini kesinlikle kabul etmiyordu. Bohemond'un 1100 yılında Danişmend Emiri Melik Gazi tarafından tutsak edilmesi ve arkasından da Türk kuvvetlerinin Harran'da Haçlı birliklerini mağlup etmeleri (1104) üzerine Alexios Tarsus, Adana ve Mamistra'yı topraklarına kattı. Bu sırada Bizans donanması Trablus (Tripoli)'a kadar Suriye'nin kıyı kentlerini işgal ediyordu. Türk ve Bizans kuvvetleri arasında kalan Bohemond, Tancred'i Antakya'da bırakarak Avrupa'ya döndü. Bohemond İtalya ve Fransa'da, Haçlılar'ın Bizans tarafından ihanete uğradığı fikrini uyandırmaya çalıştı. Babasının siyasetini izlemeye karar vererek büyük bir ordu ile Ekim 1107'de Avlonya'ya çıkarma yaptı. Yeniden Adriyatik kıyılarında Bizans ve Norman kuvvetleri karşı karşıya geliyordu. Ancak bu kez Bizans imparatoru üstün durumdaydı. Nitekim Bohemond ağır bir yenilgiye uğradı ve 1108'de yapılan antlaşma ile Bizans'ın yüksek egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı. Hatta Antakya bile resmen Bizans'a bağlanıyordu. Fakat Tancred bu anlaşmayı tanımadı. Alexios diğer Haçlı şefleri ile Tancred'e karşı bir ittifak yapmaya giriştiyse de sonuç alamadı. Alexios Komnenos, Bohemond'a karşı kazandığı zaferden sonra Sırp prensleri arasında anlaşmazlık çıkararak bu bölgedeki egemenliğini devam ettirdi. Ayrıca Balkanlar'da varlığını hissettirmeye başlayan Macarlar ile de iyi ilişkiler kurdu ve oğlu İoannes'i bir Macar prensesi ile evlendirdi.

İmparator Alexios Komnenos Haçlılar ve Normanlar'ın tehlikelerini kısmen atlattıktan sonra 1116 yılında Konya'yı hedef alan bir sefere çıktı. Akşehir'e kadar ilerledi ve burada Selçuklu Sultanı Şehinşah yönetimindeki Selçuklu ordusunu yendi. Fakat Konya üzerine yürümekten vazgeçerek İstanbul'a döndü. Alexios böylece hemen bütün Batı Anadolu'yu tekrar egemenliği altına alıyordu.

Alexios Komnenos 40 yıllık imparatorluğu sırasında içte ve dışta, dağılmakta olan devleti toparlamayı başarmıştır. Robert Guiscard'a karşı Venedik'i, Çaka'ya karşı Kılıç Arslan'ı, Peçenekler'e karşı Kumanlar'ı, Haçlılar'a karşı Türkler'i ve Türkler'e karşı Haçlılar'ı büyük bir ustalıkla kullanmasını bilmiştir. Diğer yandan gevşeyen bürokratik düzeni toparlayabilmek için ünvanlarda değişiklikler yapma yönüne gitmiştir. Ordunun zayıf düşmesi ve bunaltıcı parasızlığa çare bulmak için vergileri artırmış, nakdi vergilerin yanında gemiler, müstahkem mevkiler, köprü ve yolların yapılması için halk hem malzeme vermeye ve hem de iş gücü sağlamaya zorunlu tutulmuştu. Bunun yanında halk, memurların ve ordunun bazı masraflarını karşılamakla yükümlüydü. Askeri gücü kuvvetlendirmek için çeşitli unsurlardan ücretli asker sağlandığı gibi yerli orduya da ağırlık verilmiştir. Mali sıkıntı onu kilisenin mallarına el uzatmak zorunda bırakmasına karşın kilisenin sert tepkisi karşısında kendi yaptığını görmemezlikten gelerek 1082 yılında çıkardığı fermanla gelecekte kilise mallarına dokunulmasını kesinlikle yasakladı.

Alexios Komnenos, Dukas ailesi ile olan iyi ilişkileri yüzünden 7. Mihail'in oğlu Konstantinos Dukas'ı veliaht

İmparator 1. Andronikos Komnenos'a (1183-1185) ait bir sikke. Sikkede imparator İsa tarafından taçlandırılırken işlenmiştir.

seçmiş ve kızı Anna'yı onunla nişanlamıştı. Fakat 1092 yılında oğlu İoannes doğunca oğlunu veliaht atamaya karar verdi. Bu sırada Konstantinos Dukas'ın ölümü imparatorun işini kolaylaştırdı. Kızı Anna, Nikephoros Bryennios ile evlendi. İmparatorun son zamanlarında İmparatoriçe Eirene tahtın kızı Anna'ya geçmesi için faaliyete başladı. Alexios oğlunda ısrar edince anne-kız, imparatorun ağır hastalığı sırasında bir darbe yapmaya karar verdiler. Fakat Nikephoros Bryennios'un gevşek davranması dolayısıyla girişim gerçekleşmedi. Böylece Alexios Komnenos 1118'de ölünce oğlu İoannes Komnenos Bizans imparatoru oldu (1118-1143).

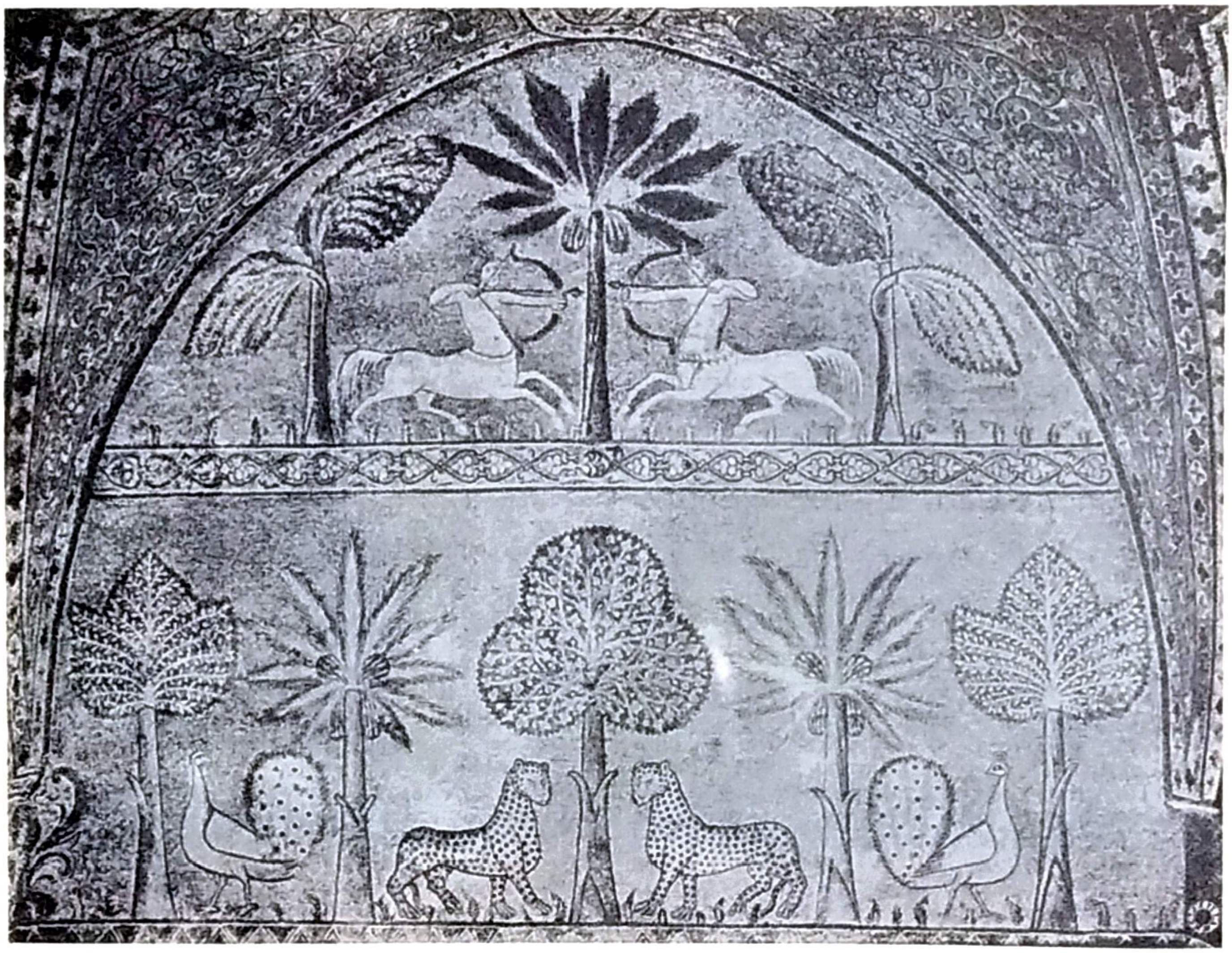
2. İoannes Komnenos babasının izlemekte olduğu siyaseti olduğu gibi benimsedi. Komnenoslar sülalesinin en büyük imparatoru olarak kabul edilen İoannes Komnenos, doğuda Selçuklular ve Antakya Prensliği, batıda ise çeşitli güçlerle mücadele etti. Antakya ve Sicilya'nın Normanlar'ın eline geçmesi ve Sırbistan sorunu yeni imparatoru batıdaki diğer güçlerle ilişki kurmaya yöneltti. Bizans çok pahalıya mal olan Venedik ile iyi ilişkileri kesmeye kalkıştı. Fakat 1082 yılında, elde ettiği çıkarları kaybetmek istemeyen Venedik, derhal harekete geçerek Ege Denizi'ndeki Bizans adalarına saldırdı. İmparator bu saldırı karşısında Venedik ile onlara bazı imtiyazlar tanıyan bir antlaşmayı imzaladı (1126).

Alexios Komnenos'un Kumanlar'ın yardımı ile Peçenekler'e karşı kazandığı zaferden sonra 30 yıldan beri Bizans, Peçenekler'in akınlarından kurtulmuştu. Fakat 1122 yılında yeni bir Peçenek grubu Tuna'yı geçerek Makedonya ve Trakya'ya kadar akınlarda bulundular. İoannes, Bizans'a karşı yapılan bu son Peçenek hücumunu kolaylıkla bertaraf etti. Peçenek sorununu halleden imparator devamlı karışıklıkların çıktığı Sırbistan üzerine yürüdü ve kısa sürede burasını itaat altına aldı. Bu sefer de Macar Krallığı ile karşı karşıya gelmişti. Macar krallık ailesiyle sıhrî yakınlık olması dolayısıyla Macaristan'daki iç huzursuzluklara karışma hakkına sahip olduğunu belirten imparatorun bu tutumu iki devletin aralarının açılmasına neden oldu. Macar Kralı 2. Etiennel (1114-1131), kardeşi Almos'un İstanbul'a kaçarak orada iyi kabul görmesini bahane ederek harekete geçti. Macarlar 1128'de saldırıya geçerek Branişevo'yu zaptettiler. Fakat imparatorun kuvveti karşısında geri çekildiler ve barış yapmak zorunda kaldılar.

İoannes Komnenos zamanında Bizans ile Anadolu'daki Türk devletleri arasında büyük çapta olmasa bile savaşlar devam ediyordu. 1119 ve 1120 yıllarında İoannes yaptığı iki seferle Denizli ve çevresini ülkesine kattı. 1135 yılında ise Çankırı ve Kastamonu'yu zaptetti, fakat bu kentler imparatorun İstanbul'a dönmesinden sonra Danişmendliler tarafından geri alındı. İmparatorun Kilikya'da meşgul bulunduğu sıralarda Selçuklu ve Danişmendli kuvvetleri bazı kentleri fethettiler. İmparator 1140 yılında karşı harekete geçerek Karadeniz kıyılarına yapılan akınların üssü olan Niksar'ı kuşattı. Kuşatma 6 ay devam etti. Danişmendli Emiri Melik Mehmed ile yaptığı savaşı kaybeden imparator, kuşatmayı kaldırarak geri çekilmek zorunda kaldı.

İmparatorluk kuvvetlerinin Balkanlar'da ve Anadolu'da meşgul bulunduğu sıralarda Haçlılar'dan da destek gören Kilikya Ermeni Prensi Leon, bölgenin önemli kentlerini egemenliği altına almıştı (1129'dan itibaren). İoannes Komnenos 1137 ilkbaharında Kilikya seferine çıktı. Tarsus, Adana ve Mamistra'yı aldı, Ermeni prensi kaçarak canını kurtardı, fakat ertesi yıl Bizanslılar'ın eline tutsak düştü ve İstanbul'a götürüldü. Kilikya'nın itaat altına alınmasından hemen sonra Ağustos 1137 tarihinde imparator Antakya surları önünde göründü. Kısa bir kuşatmadan sonra surlara

Bizans bayrağı çekildi. Bir yıl sonra İoannes tekrar Antakya önlerinde göründü ve zafer alaylarıyla kente girdi.
Antakya prensliğine silahlarıyla boyun eğdiren İoannes Komnenos Güney İtalya'daki Norman Krallığı'na karşı diplomatik önlemlere baş vurdu. Norman Kralı 2.Roger Sicilya ve Apulia'yı birleştirmiş ve 1130 Noelinde Palermo'da taç giymişti. İtalya'da Normanlar'ın kuvvetlenmesi Almanya ile Bizans İmparatorluğu'nu ittifak yapmaya itti. İoannes, Alman İmparatoru Lothar ve onun ölümünden sonra da 3.Konrad ile dostluk antlaşması imzaladı. Pisa da bu ittifaka katıldı. Bizans imparatoru Piza kentine 1136 yılında bazı imtiyazlar tanıdı.
İoannes Komnenos Filistin'e karşı sefer hazırlıkları devam ederken bir av partisinde zehirli bir okla yaralandı ve 8 Nisan 1143 tarihinde öldü. Babasının siyasetini izleyen İoannes devlet otoritesini ve saygınlığını artırmış ve Balkanlar'da ve Anadolu'da Bizans egemenliğini yeniden kurmuştur. Tarihçiler onun Komnenoslar sülalesinin en büyük imparatoru olduğunu kabul etmektedirler.
İoannes Komnenos'un iki büyük oğlu Alexios ve Andronikos birbiri arkasından 1142 yılında öldüklerinden tahta dördüncü oğlu Manuel Komnenos geçti (1143-1180). Doğuştan asker olan 1.Manuel parlak ve çok yönlü yeteneklere sahip bir imparatordu. Batı âdetlerini sevmekte ve bunları sarayında taklit etmekteydi. Sarayında batılı şövalyelere benzer bir hayat yaşanıyordu. Batılı yabancılar, Bizanslılar'ın artan kızgınlıklarına karşın devlette yüksek makamlara getiriliyorlardı.
Manuel Komnenos babasının başlatmış olduğu Almanya ile dostluğu kuvvetlendirmeye çalıştı. İmparator daha önce kararlaştırıldığı gibi Alman İmparatoru 3.Konrad'ın baldızı Berthavon Sulzbach ile evlendi. Bu iki devlet Norman tehlikesine karşı birleşme gereğini duyuyorlardı. Ancak bu sırada başlayan 2.Haçlı seferi Bizans'ın çıkarlarına uygun düşmüyordu. Haçlılar'ın küstahça davranmaları ve Bizans'ın arazisinden geçmesi Almanlar ile Manuel'in arasının açılmasına neden oldu. İmparator Haçlılar'ı derhal Anadolu'ya geçirdi. Konrad yönetimindeki Haçlılar, Anadolu Selçuklu Sultanı Mes'ud tarafından mağlup edildi. Bizans imparatorunun rakibi Normanlar'ın dostu olan Fransa Kralı 7.Louis'nin komutasındaki Haçlı orduları Bizans için daha da tehlikeliydi. O da Anadolu'ya geçti, ancak Batı Anadolu üzerinden Antalya'ya ulaşabildi. Konrad ise hastalığı nedeniyle Efesos'tan geri döndü. Manuel'in Haçlılar ile meşgul olmasından yararlanan Norman Kralı 2.Roger,1147 sonlarında, Korfu, Korinthos ve Thebai'yi işgal etti. Buralarda tutsak alınan ipek dokumacıları Palermo'ya götürülerek burada ipek sanayiinin kurulmasına yardımcı oldular. Haçlı seferinin başarısızlığa uğraması Konrad ile Manuel'in arasının düzelmesine yardımcı oldu. Venedik de Normanlar'ın aleyhindeki koalisyona katıldı ve Korfu Adası'nın geri alınmasında (1149) Bizans imparatoruna yardımcı oldu.
İtalya'ya karşı Bizans-Alman ittifakı 2.Roger'in başarılı karşı siyaseti yüzünden suya düştü.Bir yandan Alman imparatoruna karşı Almanya'da Welf dükünü desteklediği gibi Macarlar'ı ve Sırpları da Bizans aleyhinde harekete geçirdi. Konrad derhal Almanya'ya dönmek zorunda kaldı. Manuel Komnenos ise 1149'da Rascia'da çıkan bir isyanı bastırdı. Bundan sonra da Macarlar ile savaş başladı. Diğer yandan Fransa Kralı 7.Louis de Bizans karşısındaki cephenin tabii üyesiydi. Papa 3.Eugenius perde arkasından 2.Roger'i destekliyordu. Avrupa devletleri böylece iki büyük gruba ayrılmış oluyordu; bir yanda Bizans, Almanya, Venedik, diğer yanda Normanlar, Fransa, Macaristan ve Sırbistan ile arka planda papa bulunmaktaydı. 1152 yılında Konrad'ın ölümü ve Friedrich Barbarossa'nın Alman imparatoru olması durumu değiştirdi. Friedrich, Bizans'ın İtalya üzerinde ileri sürdüğü iddialara karşı çıkıyor ve Manuel'in Roma İmparatorluğu'nun varisi olması gerektiği görüşünü asla kabul etmiyordu. Her iki imparatorluk da tek imparatorluk olmak iddiasındaydılar. Dostluk yerini rekabete terk ediyordu.
Manuel Komnenos, Balkanlar'da barışı sağladıktan ve Macarlar ile olan savaşı sona erdirdikten sonra İtalya'ya karşı harekete geçti ve 1155 yılında Ankona'ya çıkartma yaptı. Kısa sürede Apulia Bölgesi'nin önemli kentlerini ittaat altına aldı ve Tarentum'a kadar ilerledi. Bizans'ın bu başarısı Almanya ile beraber Venedik'i de Bizans'ın düşmanı yapmaya yetmişti. Norman Kralı 1.Guillaume karşı harekete geçerek 1156 yılında Bizanslılar'ı Birindisi yakınında ağır bir yenilgiye uğrattı ve Bizans'ın işgal ettiği yerleri geri aldı. Aleyhindeki gelişmeyi gören Manuel papanın aracılığıyla 1.Guillaume ile 1158'de barış antlaşması yaptı. İtalya'nın Bizans birliklerince boşaltılması Bizans'ın dünya egemenliği rüyasının sonu oluyordu.
Macaristan'a karşı Manuel, babasının çizdiği yoldan yürüyerek taht kavgalarına karışmak suretiyle bu ülkeyi itaat altına almayı planlıyordu. 1161 yılında Macar Kralı 2.Geyza'nın ölümü Manuel için iyi bir fırsattı. Geyza'nın oğlu ve halefi 3. Stephan'a karşı Geyza'nın kardeşleri 4.Stephan ve Ladislaus'u destekleyen Manuel, bu taht kavgalarının sonunda Dalmaçya, Bosna, Sirmium ve Hırvatistan'ı ülkesine kattı (1167). Macarlar ile savaşlar devam ederken Sırplar da bağımsızlık mücadelesine atıldılar. Sırp Kralı Stephan Nemanya 1166'da isyan ederek Bizans ordusunu yendi. Macarlar'a karşı kazanılan başarılar Sırplar'ın da sinmesine yardım etti. Buna karşılık Macarlar'a karşı kazanılan başarılar imparatorluğun Venedik ile arasının açılmasına neden oldu. Manuel Venedikliler'e karşı 1169'da Cenova ve 1170'de Pisa ile anlaşmalar yaptı. Böylece Venedik ile mevcut ilişkiler gerginleşti. 12 Mart 1171'de İstanbul'daki bütün Venedikliler tutuklandı ve mallarına el konuldu. Venedik de derhal harekete geçerek Sakız ve Midilli adalarını yakıp yıktı. Bunun üzerine uzun görüşmeler oldu, ancak anlaşma sağlanamadı.
Manuel, doğudaki zayıflamış Haçlı devletlerine karşı önemli başarılar kazanmıştır. İmparatorun Balkanlar'da meşgul bulunduğu sırada Ermeni Thoros, Bizans egemenliğine karşı isyan bayrağını açtı. Manuel tarafından gönderilen iki ordu mağlup edildi. Thoros eski düşmanı Antakya Prensi Reinaud ile ittifak yaptı. Thoros Kilikya'da faaliyet gösterirken Reinaud da Kıbrıs'a karşı harekete geçti ve başarılı sonuçlar aldı. Bunun üzerine bizzat Kilikya üzerine yürüdü, Thoros kaçtı ve Kilikya tekrar Bizans'a bağlandı (1158). Reinaud da Bizans İmparatorluğu'nun yüksek egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Ertesi yıl Manuel büyük bir törenle Antakya'ya girdi. Kudüs Kralı 3.Baudouin de imparatoru ziyaret ederek onun yüksek egemenliğini kabul etti.
İmparator Manuel Komnenos zamanında Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında mücadeleler devam etmiştir. Kilikya seferi sırasında Nureddin Mahmud ile Sultan 2.Kılıç Arslan'a karşı ittifak yapan Manuel, dönüş sırasında Türkmenler'in hücumuna uğramış ve büyük kayıp vermiştir. Ertesi yıl Türkler'e karşı sefere çıkan imparator Eskişehir civarında yine Türkmenler tarafından oldukça hırpalandı. Manuel Komnenos Selçuklular'a karşı bir yandan Haçlılar, diğer yandan da Dânişmendliler ile ittifak yaptı. 2.Kılıç Arslan siyasal entrikaların merkezi olan İstanbul'a giderek imparator ile bizzat görüşmeye karar vererek 1162'de İstanbul'a gitti ve Manuel tarafından büyük bir törenle karşılandı. İki hükümdar arasında varılan anlaşmaya göre karşılıklı yardımlaşma ve Türkmenler'in Bizans'a akın yapmamaları kabul edildi.
Bizans İmparatorluğu ile yaptığı anlaşmayla batı sınırlarını güvence altına alan Kılıç Arslan, doğuda ülkesini genişletiyordu. Onun bu başarıları Manuel Komnenos'un gözünden kaçmıyordu. Üstelik varılan anlaşmanın hilafına Türkmenler akınlarına devam ediyorlardı. Anadolu'da Bizans'ı devamlı olarak tehdit eden Türk tehlikesini kesinlikle ortadan kaldırmak düşüncesiyle büyük bir ordu ile hareket eden imparator, yapılan barış önerilerini reddederek Denizli yönünde ilerledi. Konya'yı zaptedip Selçuklu Devleti'ne son vermek istiyordu. Denizli yakınındaki Myriokephalon Vadisi'ne girdiği zaman her taraftan Türkler'in hücumuna uğradı. 17 Eylül 1176 tarihinde yapılan savaşta Bizans ordusu müthiş bir bozguna uğradı. İmparator, Batı Anadolu'daki istihkâmları

kaldırmak ve ağır bir tazminat ödemek suretiyle İstanbul'a dönebildi. Bizans İmparatorluğu'nun uğradığı bu hezimet, Malazgirt'ten beri devam eden Anadolu'ya yeniden hâkim olma umutlarını tamamen ortadan kaldırmış ve Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğunu ortaya koymuştur. Diğer yandan Haçlı seferleri ile Türkler'e karşı saldırıya geçen Bizans İmparatorluğu şimdi savunmaya çekiliyordu.

Manuel Komnenos zamanında çeşitli cephelerde girişilen savaşlar sonunda imparatorluk askeri ve mali bakımdan büyük darbe yemiştir. O da diğer Komnenos imparatorları gibi asker ihtiyacını karşılamak için yabancılardan faydalanmayı ihmal etmemiştir. Askeri arazi aristokrasisinin yeni mülk edinmesini teşvik etmesine rağmen kilisenin arazisini genişletmesini yasakladı. Halk ağır mali yük altında eziliyor, vergiler arttıkça artıyordu. Halk geçimini sağlamak için özgürlüğünü satıyordu. Diğer yandan feodalleşmenin kuvvetlenmesi devletin örgüt ve otoritesini zayıflatıyordu. Manuel zamanındaki görünüşte parlaklık dönemini kısa zamanda Bizans devletinin içinden çöküşü izledi.

Manuel Komnenos'un ölümü (1180) Bizans İmparatorluğu'nu yeniden uçurumun kenarına yaklaştırdı. İktidar mücadeleleri, ihtiraslar, entrikalar ve cinayetler devleti kemirmeye başladı. Manuel'den sonra Bizans tahtına 12 yaşındaki oğlu 2. Alexios Komnenos geçti (1180-83). Dul imparatoriçe Antakyalı Maria çocuk yaştaki imparatorun naibesi oldu. İmparatoriçe Maria, ölen imparatorun yeğenlerinden Alexios 'u devlet yönetiminin başına getirdi ve kendisi de onun metresi oldu. Bu seçim diğer Komnenoslar'ı çok kızdırmıştı. Halk da Batılı Maria ve sevgilisinden nefret ediyordu. Batılılar'a büyük imtiyazlar veriliyor ve devletin nimetlerinin çoğu onların eline geçiyordu. Komnenos ailesi imparatoru düşürmek için çeşitli darbe girişiminde bulundular, ancak başarılı sonuç alamadılar. İstanbul'daki muhalefet bir baştan yoksundu. Sonunda Manuel Komnenos'un amca oğullarından Andronikos Komnenos'un etrafında toplanılmaya karar verildi.

Bizans tarihinin ilgi çeken simalarından birisi olan Andronikos'un geçmişi pek hareketli geçmiş, oynadığı oyunlar ve yaşadığı aşk maceraları herkesin diline düşmüştü. Kendisini sevdiren, parlak bir öğretim görmüş, esprili, iyi konuşan, cesur ve cömertti. İmparator Manuel'e karşı açıkça cephe almıştı. Andronikos her şeyi yapabilir ve hiçbir şeyden çekinmezdi. İmparatora karşı takındığı sert tutum yüzünden birçok defa sürgüne gönderilmiş, Bağdad'a ve Rus kralının yanına kaçmış ve sonunda Karadeniz kıyısında yerleşerek sakin bir hayata başlamıştı. Feodal aristokrasi ve Batıya dönük siyasetin düşmanıydı. Bu yüzden İstanbul'da Batı yanlısı yönetime karşı oluşan muhalefet, lider olarak onu seçti. Derhal İstanbul'a hareket eden Andronikos'un kuvvetleri yolda katılanlarla büyüdü. 1182 ilkbaharında Kadıköy'e ulaştı. İmparatoriçe ve sevgilisi Alexios, donanmaya güvenerek ona Boğaz'ı kapamaya çalıştı. Fakat deniz kuvvetleri komutanı onun yanına geçince durum Andronikos lehine gelişmeye başladı. İstanbul'da bir isyan patlak verdi. Alexios 'un gözleri oyularak hapse atıldı; halk İstanbul'daki Latinler'in evlerini yağmaladı. Andronikos önce 2. Alexios 'un kurtarıcısı gibi hareket etti. İmparatoriçe Maria idam edildi ve Eylül 1183'de ortak imparator ilan edildi. İki ay sonra da 2. Alexios boğduruldu ve Andronikos imparatorluk tahtına geçti.

Andronikos (1183-1185) devleti yeniden canlandırmak için çok sert önlemler aldı. Asalet sınıfının üstünlüğünü kökünden sökmek istedi. Memuriyetlerin satılması yöntemini kaldırdı. Hile ve rüşvetin ortadan kaldırılması için amansız

Üst: İmparator 2.İsakios Angelos'a (1185-1195) ait bir sikke. Alt: 3.Alexios Angelos'a (1195-1203) ait bir sikke. Yan sayfa: Normanların başkenti Palermo'daki kral sarayından bir mozayik süsleme. Motiflerde Pers etkileri görülmektedir.

mücadeleye girişti. Vergi toplamada vergi memurlarının yolsuzluklarını önledi. Zor kullanmaktan başka bir yöntemi benimsemediği için döneminde tedhiş, suikastler ve facialar alıp yürüdü. Çok ezilmiş olan Bizans köylüsü onun sayesinde rahat bir nefes aldı. Aldığı sert önlemler ve zorbaca davranışlar kısa sürede kendisine karşı aynı yöntemle mücadele edecek olan bir muhalefetin ortaya çıkmasına fırsat verdi. İsyan ve suikast girişimleri birbirini izliyordu. Gördüğü mukavemet imparatoru daha da sert davranmaya itiyordu. Olaylar gittikçe içinden çıkılmaz hale geliyordu.

Manuel'in görünüşteki parlak dönemi kısa sürede sönmüştü. Macar kralı 3.Bela ve Sırp jupanı Stephan Nemanya Maria'nın gevşek yönetiminden yararlanarak harekete geçtiler. Bela 1181 yılında Dalmaçya, Hırvatistan ve Sirmium bölgelerini zaptetti. Stephan Nemanya da kolaylıkla Bizans'tan koptu. Macar Kralı Bela İmparatoriçe Maria'nın öldürülmesi bahanesiyle 1183 yılında Sırplar ile birlikte Belgrad, Niş ve Sofya'yı tahrip etti. Stephan Nemanya ülkesinin bağımsızlığını sağladığı gibi sınırlarını da genişletti. Anadolu'da ise başlarında Komnenos ailesi bulunduğu halde büyük aileler Andronikos'a cephe aldılar. İsakios Komnenos Kıbrıs Adası'nda imparatorluğunu ilan etti. En büyük tehlike Normanlar'dan geldi. 1185 Haziran'ında Dyrrhakkion'u zapteden Norman kuvvetleri Selanik üzerine yürüdü. Donanma da Korfu ve diğer bazı adaları alıp Selanik'e yelken açtı. Ağustos ayında kara ve deniz kuvvetleri Selanik önlerine geldi. Kısa bir kuşatmadan sonra imparatorluğun ikinci büyük kenti zapt ve yağma edildi. Norman ordusunun bir kısmı Serez, büyük kısmı ise İstanbul'a doğru yola koyuldu. Tehlike yaklaştıkça başkentte tedhiş hareketleri artıyordu. İmparator Andronikos Komnenos, iki yıl önce kurtarıcı olarak karşılandığı İstanbul halkı tarafından 12 Eylül 1185 tarihinde işkenceyle öldürüldü. Böylece Bizans tarihinde bir sülale (Komnenoslar) daha tarih sayfalarına gömülüyordu.

9. ANGELOSLAR SÜLALESİ

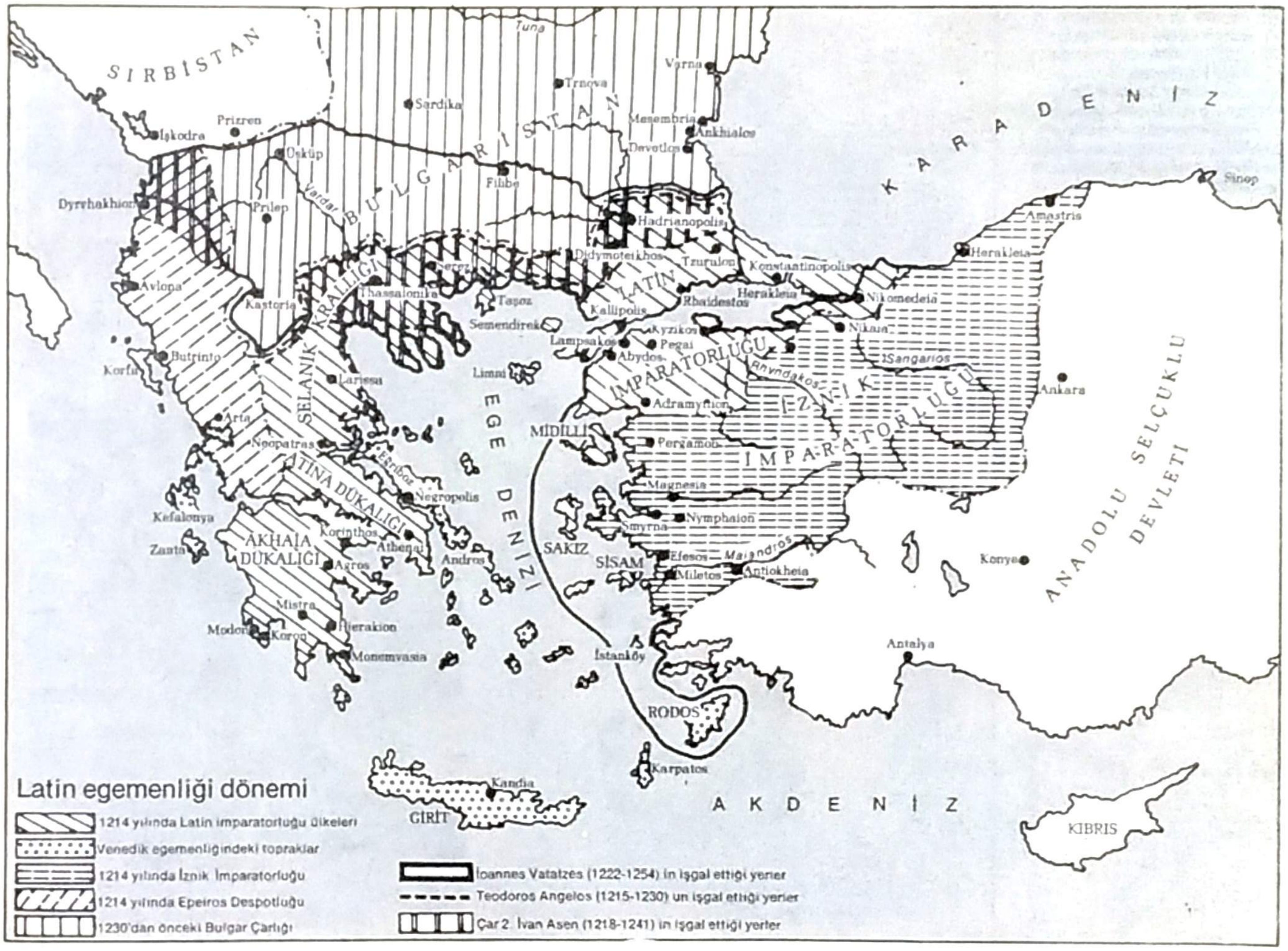
Andronikos Komnenos'un öldürülmesiyle son bulan 1185 ihtilali Bizans tahtına yeni bir sülalenin, Angelos ailesinin geçmesini sağladı. Angeloslar Alaşehirli olup uzun bir geçmişe sahip değildir. İsakios Angelos'un dedesi Konstantinos, 1. Alexios 'un kızı Theodora ile evlendi. Bundan sonra imparatorluk sülalesinin akrabaları sıfatıyla yüksek makamlara getirilmişler ve özellikle Manuel zamanında büyük nüfuz kazanmışlar ve Bizans aristokrasisinin ön safında yer almışlardı. İsakios'un imparator olması aristokrasinin yeni bir zaferi oldu. Andronikos'un tamamen zıddı bir karaktere sahip olan yeni imparator, alınmış olan sıkı önlemleri gevşetti. Suistimal, rüşvet ve memuriyetlerin satılması tekrar yaygın hale geldi. 2.İsakios devleti özel mülkü olarak görüyor ve bu anlayışla yönetiyordu. Sarayın israfını karşılamak için konan yeni vergiler ve vergi memurların yolsuzlukları halkı sefalete sürüklüyordu. İmtiyazlı büyük arazi sahipleri ise servetlerine yenilerini katıyorlardı.

Norman tehlikesi, Alexios Branas komutasındaki Bizans ordusunun arka arkaya kazandığı iki zaferle ortadan kalktı. Selanik, Korfu ve Dyrrhakhion geri alındı. Macar Kralı 3. Bela ile, İsakios Angelos bir dostluk anlaşması yaparak onun 10 yaşındaki kızı Margarete ile evlendi. Bulgaristan'da Petro ve Asen kardeşlerin bazı istekleri reddedilince, ağır vergi yüküyle ezilmekte olan kızgın ülkede ikinci Bulgar Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanan bir isyan çıkardılar. Tuna boylarında yaşayan Kuman ve Ulaklar isyanı desteklediler. Asilere karşı gönderilen Alexios Branas, Edirne'de kendisini

imparator ılan ettirerek İstanbul üzerine yürüdü, fakat İstanbul önünde yapılan savaşta öldü. 1186'da bizzat imparator Bulgaristan'a girdi ve asileri yenerek onları Tuna'nın kuzeyine çekilmek zorunda bıraktı. Ancak kısa süre sonra Kumanlar'dan aldıkları destekle geri döndüler. Aynı yılın Ekiminde imparator onları bu sefer güçlükle geri püskürtebildi. 1187 ilkbaharındaki üçüncü seferinde kesin başarı kazanılamadı. Stephan Nemanya Bulgarlar'ı destekliyordu. Bu sırada Anadolu'da da bir isyan çıkmıştı. Bu yüzden İsakios asilerle anlaşmak zorunda kaldı. Yapılan anlaşma ile Balkan Dağları ile Tuna arasındaki bölge Bulgarlar'a veriliyor ve böylece bağımsız bir Bulgar Devleti ortaya çıkıyordu. Yeni devletin başkenti Trnovo idi. Balkanlar'da Bizans egemenliği kesinlikle sona eriyordu.
Selahaddin Eyyubî'nin Kudüs'ü fethi Avrupa'da yeni bir haçlı seferinin başlamasına yol açtı. Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa, Fransa Kralı 2.Philippe Auguste ve İngiliz Kralı Arslan Yürekli Richard, Kudüs'ü kurtarmak için yola çıkmışlardı. 1188'de Nürnberg'de yapılan anlaşmada Alman ordusunun Bizans topraklarından geçişi kabul edilmişti. Fakat Bizans imparatoru Almanlar'dan çekiniyordu. Sırplar ve Bulgarlar Friedrich Barbarossa'ya vasallik yemini ettiler. İsakios Komnenos ise Selahaddin Eyyubî ile ittifak yaptı. Almanlar Filibe'yi işgal ve yağma ederek Edirne'ye ulaştılar ve burasını da aldılar. İsakios Alman ordusunun yaklaşması üzerine ona boyun eğdi. Şubat 1190'da Edirne'de yapılan anlaşma ile Almanlar'a Boğaz'ı geçmek üzere gemiler verilecek ve ucuz zahire sağlanacaktı. Bizans, Alman imparatorunun üstün kudretine boyun eğmişti. Deniz yolunu seçen Arslan Yürekli Richard, Kıbrıs'ı işgal ederek eski Kudüs Kralı Guy de Lusignan'a verdi.
Friedrich Barbarossa'nın Tarsus'ta ölümü İsakios'a rahat bir nefes aldırdı. Derhal Trakya'ya girmiş olan Bulgarlar'a ve Prizren, Üsküb ve Sofya'ya kadar ilerleyen Sırplar'a karşı sefere çıktı. Stephan Nemanya 1190'da Morava Suyu kenarında yenilerek işgal ettiği yerler kurtarıldı. Ancak aynı başarıyı gösteremedi. 1190 yılında Trnovo'ya karşı yapılan sefer yenilgiyle sonuçlandı. 1194'te Lüleburgaz yakınında yeniden yenildiler. İmparator buna rağmen mücadeleden vazgeçmedi. Macarlar ile Bulgaristan'a yeni bir sefer yapmak amacıyla anlaşmayı yeniledi. Daha seferin başlangıcında ağabeyi Alexios'un hazırladığı darbe ile tahttan indirildi (8 Nisan 1195) ve gözleri oyuldu.
İktidar hırsıyla yanıp tutuşan 3. Alexios (1195-1203) çöküş döneminin tipik bir imparatoruydu. Angelos adını yeterli görmeyerek kendini Komnenos olarak adlandırdı. 1195 darbesi devletin dış siyaseti bakımından önemli sonuçlar doğurdu.
İmparatorun değişmesi devletin Sırbistan ile olan ilişkilerinde yeni gelişmelere neden olmuştur. Sırbistan veliahtı ile evlendirilen Prenses Eudokia'nın babasının imparator olması Sırbistan'daki taht değişmesinde etkili olmuş ve 1196'da Nemanya'nın oğlu Stephan Sırp tahtına geçmiştir. Stephan'ın iktidara geçmesiyle Sırbistan'da Bizans nüfuzunun artması beklenirken tam aksi oldu. Roma ve onun temsilcisi Macaristan daha ağır basmaya başladılar. Hatta Stephan'ın kardeşi Vukan isyan ederek Roma ve Macaristan'ın yardımıyla iktidara geçti ve bu iki gücün yüksek egemenliğini kabul etti. Bosna'da da buna benzer gelişme oldu.
3. Alexios Bulgaristan ile barış yapmak istedi. Ancak Bulgarlar'ın önerisi kabul edilir gibi değildi. Savaş yeniden başladı. Bizans ordusu yenildi (1196). Kuvvet yoluyla başa çıkamayacağını anlayan imparator, entrikaya başvurdu ve iktidar mücadelelerinin başlamasını sağladı. Bulgaristan'da bağımsız küçük devletler ortaya çıktı. Buna rağmen Bizans Batı Makedonya'nın büyük bir kısmını kaybetti. Trnovo tahtını ele geçiren Kaloyan (1197-1207) Bizans'ın amansız düşmanı oldu. Bizans'a karşı mücadelelerinde başarılı olan Kaloyan, Roma tarafından kral olarak tanındı ve kilise bakımından da Bizans'ın etkisinden kurtuldu.
3. Alexios zamanında Bizans için en büyük tehlike Venedik ve Almanya'dan geliyordu. Friedrich Barbarossa'nın ölümü üzerine yerine geçen oğlu 4.Heinrich, Norman tahtının varisesi Konstanze ile evlendi ve Norman Kralı 2.Guillaume ölünce (1189) onun ülkesinin de sahibi oldu.Heinrich 1194'te Palermo'da Sicilya krallık tacını giydi. Sicilya'nın Alman Devleti'ne katılması Heinrich'in dünya egemenliği planına bir temel teşkil ediyordu. Ancak bu planın ilk ve önemli aşaması Bizans'ın zaptı idi. 3. Alexios'un imparator olması durumu daha da gerginleştirdi. 2.İsakios'un kızı Eirene ile kardeşi Philip'in evli olması Heinrich'e İstanbul tahtı üzerinde de hak iddia etmesine fırsat verdi. Alexios Almanlar'ın isteklerini para yoluyla tatmin etmeye çalıştı ve yılda 800 kg. altın haraç ödemek gibi büyük bir yükün altına girdi. Bu parayı karşılamak için bütün vilayetlere "Alman vergisi" adlı yeni bir vergi koydu. Ayrıca ölen imparatorların mezarlarındaki değerli eşya bile alındı. Kıbrıs kralı ile Kilikya Ermeni kralı, 4.Heinrich'in vasalliğini kabul ettiler. Ancak Bizans'ı öldürücü darbeden Heinrich'in ölümü kurtardı (Eylül 1197).
Heinrich'in ölümü ile Alman İmparatorluğu parçalanmış ve Papa 3.İnnocentius ön plana geçmişti. Bu ise yeni bir haçlı seferinin başlaması demekti. Ancak yeni haçlı hareketinin hareket merkezinde Batı kuvvetlerini Bizans'a yöneltmek isteyen Venedik doge'u Enrico Dandalo vardı. Dandalo Venedik'in Doğu'daki üstünlüğünün devamının, Bizans'ın ortadan kaldırılması ile mümkün olacağını düşünüyordu. Her ne kadar Bizans ülkesinde Venedik'e birçok imtiyaz verilmişse de bunun devam edeceği kuşkuluydu. Üstelik 1171 ve 1182'de Bizans halkının Venedik aleyhtarı hareketleri devamlı bir güvensizlik meydana getirmişti. Enrico Dandalo, Venedik'te toplanmış Haçlı ordularını Mısır yerine Macaristan'daki Zara kentine yöneltti. Zara hücumla zaptedildi. Bu sıralarda tahttan indirilip gözleri kör edildikten sonra hapse atılan 2.İsakios'un oğlu Alexios Angelos, babası ile hapisten kaçarak Papa ile görüştü ve daha sonra Almanya'ya gitti. Philip, kayınbiraderinin isteklerini kabul etmekle beraber iç güçlükler yüzünden ona kuvvet veremedi. Fakat Haçlılar'a bu hususta ricada bulundu. Dandalo ve Haçlı ordularının başkomutanı, yardım önerisini kabul ettiler.
Mayıs 1203'te Korfu Adası'nda seferin İstanbul'a yapılmasına karar verildi. 24 Haziran'da Haçlı donanması İstanbul önünde göründü. Galata alındı ve Haliç'in ağzına gerilen zincir kırıldı. Kara ordusu da surlara ulaşmıştı. Bütün çabalara karşın 17 Temmuz 1203'te İstanbul Haçlılar'ın eline geçti. 3. Alexios kaçmıştı. Kör 2.İsakios tekrar tahta çıkarıldı; oğlu 4. Alexios ortak imparator ilan edildi. Fakat çok geçmeden, Haçlılar'a vadedilen para verilmeyince durum değişti. Bizans halkı, Haçlılar'ı ülkeye sokan ve onlara karşı bir şey yapamayan imparatora karşı ayaklandı (Ocak 1204). 4. Alexios öldürüldü. İmparatorluk tahtına Stephan ile evlenmiş olan Eudokia'nın ikinci kocası Murtzuphlos geçti, fakat bu durum çok kısa sürdü. 13 Nisan 1204 tarihinde Haçlılar Bizans'ın başkentini kesin olarak işgal ettiler. Böylece Büyük Constantinus zamanından beri ele geçirilemez özelliğini korumuş, İranlılar'ın, Müslümanların, Avar, Peçenek ve Bulgarlar'ın saldırılarına karşı koymuş olan İstanbul, Haçlılar'a boyun eğiyordu. İstanbul'da 3 gün yağma ve katliam yapıldı. Bir Haçlı tarihçisi: **"Dünya yaratılalı beri bu kadar çok ganimet daha hiçbir kentte kazanılmamıştı"** demektedir. Bir Bizans tarihçisi ise: **"Omuzlarında İsa'nın hacını taşıyan bu adamlara oranla Müslümanlar bile daha insan dostu ve daha merhametlidir"** demektedir. Batı Avrupa saray ve kiliseleri Bizans İmparatorluğu'ndan çalınmış hazinelerle doldu.

10.LATİN VE İZNİK İMPARATORLUKLARI

İstanbul'un işgalinden sonra ilk önce imparator seçmek gerekiyordu. İlk bakışta Haçlı ordularının komutanı Boniface de Montferrat'nın imparator seçileceği sanılıyordu. Fakat Venedik daha zayıf bir kimsenin seçilmesini istiyordu. Sonunda Flandre kontu Boudouin üzerinde anlaşmaya varıldı ve 16 Mayıs 1204 tarihinde imparatorluk tacını giydi. Latin patriği ise Venedikli Thomas Morasini oldu.
Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması, daha İstanbul kesin olarak işgal edilmeden önce 16 Mart 1204'te surlar önünde varılan anlaşmaya göre yapıldı. Latin Devleti'nin imparatoru

sıfatıyla Boudouin bütün arazinin dörtte birini alacaktı. Trakya ve Anadolu'nun kuzeybatı kısmı ona verildi. Boniface de Montferrat, Selanik, Selanik çevresi ve Teselya'yı içine alan bir krallık kurdu. En büyük kazancı ise Venedik elde etti. Peloponnes'de Modon, Koron, Adriyatik kıyısında Dyrrhakhion, Ragusa, Girit, Euboea, Andros ve Naksos adaları, Gelibolu, Tekirdağ limanları ve Edirne Venedik'e bağlandı. İstanbul bile Venedik ile Latin imparatoru arasında bölüşüldü. Venedikliler, Venedik'ten İstanbul'a kadar bütün deniz yoluna hâkim bulunuyorlardı. Orta ve Güney Yunanistan'da Boniface'a bağlı krallıklar ortaya çıktı. Böylece Avrupa feodalizmi Bizans ülkesinde de görülmeye başlandı. Halka gelince onların durumunda bir değişiklik pek olmamıştı. Ancak dinsel ve kültürel farklılık nedeniyle istilacılara istemeyerek boyun eğiyordu.

Andronikos'un torunları Alexios ve David, dedelerinin düşürülmesinden sonra kendilerine akraba olan Gürcü kral ailesinin sarayına götürülmüşlerdi. İstanbul'un Haçlılar tarafından işgali üzerine Trabzon'da Gürcü kraliçesinin yardımıyla bir devlet kurdular ve Sinop'a kadar olan kıyıyı egemenlikleri altına aldılar. Anadolu'nun diğer bölgelerinde ise çeşitli küçük devletçikler kurulmuştu. Bunların en önemlisi Theodoros Laskaris'in İznik'te kurduğu devlettir. Komnenos ve Angelos ailelerine akraba ve 3. Alexios zamanının başlıca komutanlarından olan Theodoros Laskaris, İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya kaçmıştı. İznik'te yeni bir devlet kurarken eski Bizans'ı örnek almıştı. Bilgin Mihail Autoreianos patrikliğe yükseltilerek Theodoros'a taç giydirdi. Böylece İznik, İstanbul'un karşısında İstanbul'dan kovulan Bizanslılığın devlet ve kilise merkezi olmuştu.

İstanbul'daki Latin İmparatorluğu, İznik Rum İmparatorluğu'nun nasıl bir tehlike olduğunu kısa zamanda anladı. Boudouin'in yerine geçen Henri (1206), Trakya'daki Rum-Bulgar ittifakını, Rumlar'a karşı uzlaşıcı bir tutumla bozduktan sonra Anadolu'ya bir sefer yaptı. Ancak Bulgar Kralı Kaloyan'ın harekete geçmesi üzerine seferi yarıda kesmek zorunda kaldı. Ekim 1207'de Kaloyan Selanik'i kuşatırken öldü. İznik İmparatoru Theodoros Laskaris gelince o da Anadolu Selçuklu Devleti ile ağır bir mücadeleye girişmek zorunda kaldı.

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev 1206 yılında, batıya doğru ilerlemekte olan Trabzon Komnenosları'na karşı bir sefer yaptı ve Alexios Komnenos'u mağlup ederek bir süre için kapanmış olan Karadeniz ticaret yolunu açtı. Ertesi yıl da Antalya'yı ele geçirdi. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Theodoros Laskaris karşılıklı olarak gelişmelerini yakından izliyorlardı. Hatta Selçuklu sultanı Latin İmparatorluğu ve İznik imparatoru da Kilikya Ermeni Krallığı ile ittifak yapmışlardı. Gıyaseddin Keyhüsrev 1211 yılında İznik İmparatorluğu üzerine sefere çıktı. Yanında kendisine sığınmış olan 3. Alexios da bulunuyordu. İki ordu Alaşehir yakınında karşılaştı. Yapılan savaşta Sultan şehit düştü, 3. Alexios tutsak edildi ve Theodoros Laskaris galip geldi. Fakat bu galibiyete karşın daha ileriye gitmekten çekinerek İznik'e dönen Theodoros Laskaris, bu başarı ile saygınlığını kuvvetlendirmiş oluyordu.

Theodoros Laskaris bundan sonra Latinler üzerine döndü. Hazırladığı küçük bir filo ile İstanbul'a saldırmayı düşünüyordu. Fakat 1212 Ekiminde yapılan savaşı Latinler kazandı. Buna karşın iki taraf arasında çarpışmalar devam etti. Her iki taraf da yorulduğu için 1214'te aralarında barış anlaşması imzalandı. Latin İmparatoru Henri'nin ölümü (1216) ile çöküş başladı. İznik Rum İmparatorluğu ise yükselmeye devam ediyordu. Theodoros Laskaris, Karadeniz Ereğlisi ve

Sol: İmparator 1. Theodoros Laskaris'e (1204-1222) ait bir minyatür. Latinler tarafından parçalanan Bizans İmparatorluğu'nu İznik'te kurduğu yeni devletle yaşatmış ve tarih sahnesinden silinmesini engellemiştir. Sağ: Mora Despotu Andre Palaiologos. Pinturicchio freskosundan bir ayrıntı.

Amasra'yı Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan aldı (1214). Aynı yıl içinde Sinop da Selçuklular tarafından fethedildi; İmparator Alexios Komnenos tutsak edildi. Trabzon İmparatorluğu küçük bir kıyı şeridinden ibaret kalmıştı. Bu tarihten itibaren Trabzon İmparatorluğu Bizans'ın gelişmesi üzerinde hiçbir etkisi olmadan iki buçuk yüzyıl devam edecektir.

Buna karşı Epiros Devleti büyük önem kazanıyordu. Enerjik ve savaşçı Mihail Angelos, Dyrrhakhion Bölgesi'ni Korint Körfezi'ne kadar itaat altına aldı. Merkezi Arta olan kudretli askeri bir Bizans Devleti ortaya çıkıyordu. Epiros Devleti, Anadolu'daki İznik Bizans mirasını devam ettiriyordu. Her iki devlet de İstanbul'u Latinler'den kurtarmak ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istiyorlardı. Epiros Devleti'nin kurucusu Mihail Angelos 1215 yılında ölünce yerine kardeşi Theodoros geçti. Kuvvetli ve haris bir kimse olan Theodoros zamanında İznik Devleti ile ilişkiler bozuldu.

Latin İmparatoru Henri'nin ölümünden sonra tahta kız kardeşi Iolande'nin kocası Pierre de Courtenay geçti. İstanbul'a gelmekte olan Pierre Arnavutluk'ta Theodoros tarafından yakalandı, hayatını Epiros'ta esarette tamamladı. İstanbul'da imparator naipliğini Iolande üzerine aldı ve o da 1219'da ölünce imparatorluk tacı zayıf oğlu Robert'e geçti. Theodoros Angelos Dukas Komnenos, Latinler'e karşı amansız mücadeleye girişti. Önce Boniface de Montferrat'nın ölümünden (1207) sonra zayıflayan Selanik Krallığı 1224 yılında ortadan kaldırıldı. Teselya ve Makedonya'nın büyük bir kısmı Epiros Devleti'ne bağlandı. Bu başarılardan sonra Theodoros imparatorluğunu ilan ederek kendisini İstanbul'un kurtarılması için girişilecek hareketin lideri olarak görüyordu.

Selanik Krallığı'nın ortadan kaldırılması Latin İmparatorluğu için büyük bir darbe oldu. Batıda Epiros, güney ve doğuda İznik Devletleri olmak üzere iki Rum düşman arasında kalmıştı. Ancak bu iki Rum devletinin Bizans İmparatorluğu'nun yerini almak için giriştikleri rekabet çökmekte olan Latin Devleti'nin ömrünü uzatıyordu.

İznik Devleti'nin kurucusu 1.Theodoros Laskaris 1222 yılında ölünce yerine kızı Eirene'nin kocası 3.Ioannes Dukas Vatatzes geçti (1222-1254). İznik Devleti'nin en büyük devlet adamı ve Bizans tarihinin en önemli hükümdarlarından birisi olan Vatatzes, iç ve dış siyaset bakımından kayınpederinin eserini benimsemiş ve onu geliştirmiştir. Latinler'in yardımı ile isyan eden Theodoros Laskaris'in kardeşlerini mağlup ederek Latinler'in Anadolu'daki arazisinin hemen tamamını ele geçirdi. İznik donanması Ege adalarını zapt etti ve Rodos onun yüksek egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Edirne halkının yardım istemesi üzerine Avrupa yakasına geçen Vatatzes fazla zorluk çekmeden Edirne'ye girdi.

Epiros Kralı Theodoros Angelos'un başarıları da birbirini izliyordu. Selanik'ten sonra Trakya'nın bir kısmını da sınırlarına katan Theodoros, Edirne üzerine yürüyerek buradaki İznik İmparatorluğu'nun birliklerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Zaferden emin olarak İstanbul'u zaptetmenin zamanının geldiğine karar verdi ve derhal harekete geçti. Bu sefer karşısına Bulgar Kralı 2.İvan Asen (1218-1241) çıktı. İvan Asen merkezi İstanbul olmak üzere bir Bulgar-Bizans İmparatorluğu'nun kurulmasını istiyordu ve buna da oldukça yaklaşmıştı. Bu sırada (1228) Latin İmparatoru Robert de Courtenay ölmüş ve yerine daha çocuk olan kardeşi 2.Boudouin geçmişti. Bu zor durum karşısında İstanbul'da çocuk imparatorun naipliğinin Bulgar kralına teklif edilmesi kararlaştırıldı. Theodoros Angelos 1230 ilkbaharında Meriç Irmağı kenarında Bulgar kuvvetle-

İmparator 2. İoannes Vatatzes'e (1222-1254) ait bir sikke. Sikkede imparator, imparatorluk tacını Meryem'den giyerken görülmektedir. İznik İmparatorluğu'nun kurucusu 1. Theodoros Laskaris'in damadı olan Vatatzes, onun ölümünden sonra İznik tahtına geçmiş ve devletini güçlendirmiştir.

riyle karşılaştı. Yapılan savaşta Theodoros'un kuvvetleri hezimete uğradı ve kendisi de tutsak düştü. Epiros Krallığı bu yenilgi ile büyük bir darbe yiyor ve topraklarının bir kısmını Bulgar kralına terk ediyordu. Diğer yandan İstanbul tahtında da değişiklik olmuş ve Jean de Brienne imparator seçilmişti. İvan Asen ise İoannes Vatatzes ve Epiros Kralı Manuel ile ittifak yaparak savaş yoluyla İstanbul'u zaptetme yolunu seçti. Müttefikler 1235 yılında İstanbul'u karadan ve denizden kuşattılar. Kış esnasında kaldırılan kuşatma ertesi yıl yeniden başladı. İstanbul, Venedik donanmasının yardımlarıyla karşı koymaya çalışıyordu. İvan Asen, İznik İmparatorluğu'nu daha tehlikeli bularak aniden karar değiştirdi ve Latinler ile Vatatzes'e karşı bir ittifak yaptı, ayrıca Kumanlar'ı da yardıma çağırdı. Yeni müttefikler Çorlu'da İznik kuvvetlerini kuşattılar. İvan Asen ülkesinde salgın hastalığın çıkması üzerine geri döndü. Latin ve Kuman kuvvetleri Çorlu'yu zaptettiler (1237 sonu). Ancak bu gelişme Vatatzes'in durumunda bir değişiklik yapmadı. 1241'de İvan Asen'in ölümü ve arkasından da Moğol istilasıyla Bulgar devletinin yıkılmaya başlaması İznik imparatoruna rahat bir nefes aldırdı. Nitekim Vatatzes 1242 yılında Selanik üzerine bir sefer yaptı. Selanik'e yaklaştığı sırada Moğollar'ın Anadolu'ya girdiğini haber aldı. Selanik ile anlaşma yaparak geri döndü. Bu sefer sonunda Selanik, İznik İmparatorluğu'nun yüksek egemenliğine girdi.

Moğol istilası, Balkanlar'da olduğu gibi Anadolu'da da Vatatzes'in işine yaramıştı. Trabzon Rum İmparatorluğu ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol orduları karşısında mağlup olması Vatatzes'i doğudaki rakiplerinin tehdidinden kurtardı. Bu nedenle yeniden Balkanlar'a dönebildi. 1246'da Bulgarlar'a ve Epiros Devleti'ne galip gelerek sınırlarını Trakya'da Meriç'in yukarı yatağına ve Makedonya'da Vardar'a kadar genişletti. Aynı yılın Aralık ayında Selanik'e girerek burasını kesin olarak kendisine bağladı. İoannes Vatatzes Batı dünyasının iki büyük kudreti Papa ve Alman imparatoruyla iyi ilişkiler kurdu. Karısı Eirene'nin ölümünden sonra Alman imparatorunun kızı Konstanze ile evlenerek Almanya ile ilişkilerini daha da geliştirdi. İki kilisenin birleşmesini istediğini Papaya bildirerek onun da güvenini kazandı.

İoannes Vatatzes, devletinin arazisini iki katına çıkardı. Anadolu'daki topraklarını güven altına aldıktan başka Balkan Yarımadası'nın büyük bir kısmını kendisine bağlamıştı. Latin İmparatorluğu sadece İstanbul çevresine hükmedebiliyordu. İç siyasette de başarılı olmuş, alışılmış suistimalleri ortadan kaldırmış ve ülkesinin bayındırlığında önemli adımlar atmıştı. Aldığı önlemlerle ülkesinin ekonomik hayatını geliştirdi. Son yıllarında sara nöbetlerinden ızdırap çeken Vatatzes 3 Kasım 1254 yılında öldü.

İoannes Vatatzes öldüğü zaman iki oğlu vardı. Ordu ve soylu sınıfı büyük oğlu Theodoros'un imparator olmasını kabul etti. Annesinin Laskaris ailesinden olması yüzünden yeni imparator, Theodoros Laskaris adını kullanmıştır. Babası gibi sara hastası olan 2. Theodoros, imparatorluk sıfatını her şeyden üstün tutuyor ve bütün kararları kendisi veriyordu. Soylu sınıfın imtiyazlarını kesinlikle kabul etmiyordu. En yakın danışmanı Georgios Muzalon idi. Patrik olarak zayıf kişilikli keşiş Arsenios'u atamış ve kilise üzerinde otorite kurmuştur. Roma kilisesi ile birleşme fikrine pek taraftar değildi. Kısa süren saltanatı dış siyaset bakımından bir gelişme göstermemiş, ancak eski durumu koruyabilmiştir. Anadolu'yu işgal eden Moğollar ile iyi ilişki kurarak bu tehlikeyi devletinden uzak tutmuştur. Bulgar Kralı Mihail Asen'in Trakya ve Makedonya'da geniş arazi işgal etmesi

Bulgar Kralı Kaloyan(1197-1207)ve Kraliçe Dessıslava'ya ait Boyana'daki bir duvar resmi. Krallığı döneminde Bulgar Devleti'nin sınırlarını genişletmiş. 1204 yılında Bizans İmparatorluğu yerine İstanbul'da kurulan Latin İmparatorluğu ile savaşmıştı. 1207 yılında öldürülmüştür. Yan sayfa: İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinden sonra kurulan Latin İmparatorluğu'nun ilk imparatoru olan FlandrKontu Boudouin'in 16 Mayıs 1204 tarihinde patrik tarafından taç giydirilmesini konu alan bir minyatür.

üzerine yaptığı iki seferle (1256) Bulgarlar geri püskürtüldü. Ancak bir yıl sonra Bulgarlar ve Epiroslular ile başlatılan iyi ilişkiler bozuldu. Uğranılan başarısızlıklar imparator ile soylu sınıfı ve ordunun arasının açılmasına neden oldu. Zamanında İznik sarayında bilim hayatı oldukça gelişti. Dönemin büyük bilginlerini etrafına toplayan Theodoros'un kendisi de bilgin ve yazardı. 36 yaşındayken Ağustos 1258'de ağır hastalığına yenildi.

İznik tahtına geçen oğlu 4.İoannes 7 yaşında bulunuyordu. Soylu sınıfın kinine karşın dostu Georgios Muzalon'u naip atamıştı. Fakat ölümünün dokuzuncu gününde, ölen imparator için yapılan ayin sırasında, Georgios Muzalon ve kardeşleri kilisede öldürüldüler. Naiplik, aristokrasinin en becerikli ve saygın kişisi Mihail Palaiologos'a verildi. Mihail eski ve soylu bir aileye mensuptu; Vatatzes'in yeğenlerinden birisiyle evliydi. Parlak bir komutan olması nedeniyle ordu arasında seviliyordu. Mihail 1258 sonunda ortak imparator tacını giydi.

İznik İmparatorluğunun kuvvetlenmesi ve Latin İmparatorluğunu İstanbul varoşlarına kadar geriletmiş olması Sicilya Kralı Monfred, Epiros Kralı 2.Mihail ve Akhaia Kralı Guillame Villehardouin arasında bir ittifak yapılmasına neden oldu. Sırp kralı da onlara katıldı. Ortak İmparator 7.Mihail ilk başarısını bu müttefik kuvvetlere karşı kazandı. Kardeşi İoannes Palaiologos komutasındaki İznik ordusu 1259 sonbaharında Pelagonia Vadisi'nde müttefik kuvvetleri hezimete uğrattı. Artık İstanbul'un Latinler'den geri alınmasını engelleyecek kuvvet kalmamıştı. Tek müdahale Venedik'ten gelebilirdi. Buna da önlemek için Venedik'in rakibi olan Cenova ile bir anlaşma yaptı.

İstanbul'daki Latin işgaline son vermek için son darbenin vurulması, beklenildiğinden kolay oldu. Bulgar sınırını kontrol etmek için Alexios Strategopulos komutasındaki ordu İstanbul'un yanından geçerken kentin savunmasız olduğunu gördü. Venedik donanması kentten ayrılmıştı. Ani bir kararla Strategopulos 25 Temmuz 1261 tarihinde mukavemet görmeden İstanbul'a girdi. 2.Boudouin ve devlet erkânı kentten kaçmışlardı. Böylece İstanbul'da 1204 yılından beri devam eden Latin egemenliği sona ermiş oluyordu.

8.Mihail 15 Ağustos 1261'de törenle İstanbul'a girdi. Dini törenle Studios Manastırı'na ve oradan da Ayasofya'ya gitti. Eylül ayında patrik tarafından Ayasofya'da Mihail'e imparatorluk tacı giydirildi. Bu törenler sırasında bir kenarda unutulmuş olan 4.İoannes Laskaris, birkaç ay sonra imparatorluktan uzaklaştırılıyor ve gözleri oyuluyordu. İstanbul'un yeniden Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olmasıyla birlikte Bizans tahtına yeni bir sülale, Palaiologoslar sülalesi geçmiş oluyordu.

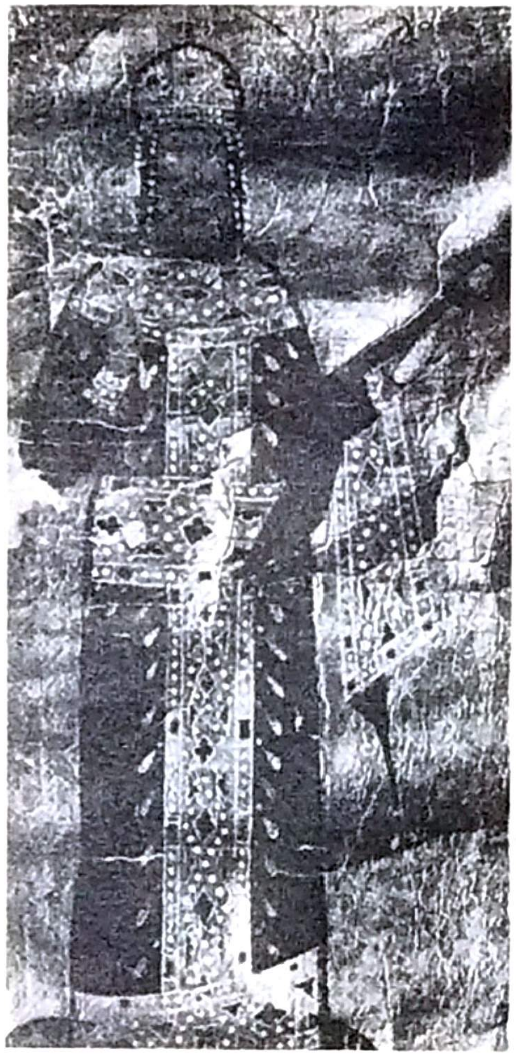
11. PALAİOLOGOSLAR SÜLALESİ

1261 yılında İstanbul'un Latinler'den kurtarılmasıyla yeniden kurulan Bizans İmparatorluğu çeşitli zorluklarla karşı karşıyaydı. İtalyan denizci kentleri Bizans sularına hâkimdiler. Kolonileri her tarafa yayılmıştı. İmparatorluğun iç ve dış ticareti bunların denetimi altındaydı. Ege adalarının büyük bir kısmı Venedik ve Cenova'nın egemenliğine geçmişti. Trabzon Rum İmparatorluğu Doğu Karadeniz'de varlığını devam ettiriyordu. Yunanistan Franklar'ın elinde bulunuyordu. Epiros ve Teselya Rumlar'ın yönetiminde olmakla beraber Bizans'a karşı düşmanca tutum içindeydiler. Kuzeyde Bulgar ve Sırp devletleri imparatorluk aleyhinde büyümüşlerdi. Anadolu'da ise Türkler Moğol istilasına rağmen hâlâ Bizans için büyük tehlikeydiler.

İmparator 8.Mihail, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden

Sol: İmparator 8.Mihail Palaiologos (1259-1282) Latin İmparatorluğu'nun 15 Ağustos 1261'de son bulması üzerine tahta geçen 8.Mihail, yeni bir sülalenin, Palaiologoslar'ın kurucusu olmuştur.
Sağ: Palaiologos sülalesinin ikinci imparatoru ve 8.Mihail'in oğlu 2.Andronikos'a (1282-1328) ait bir minyatür.

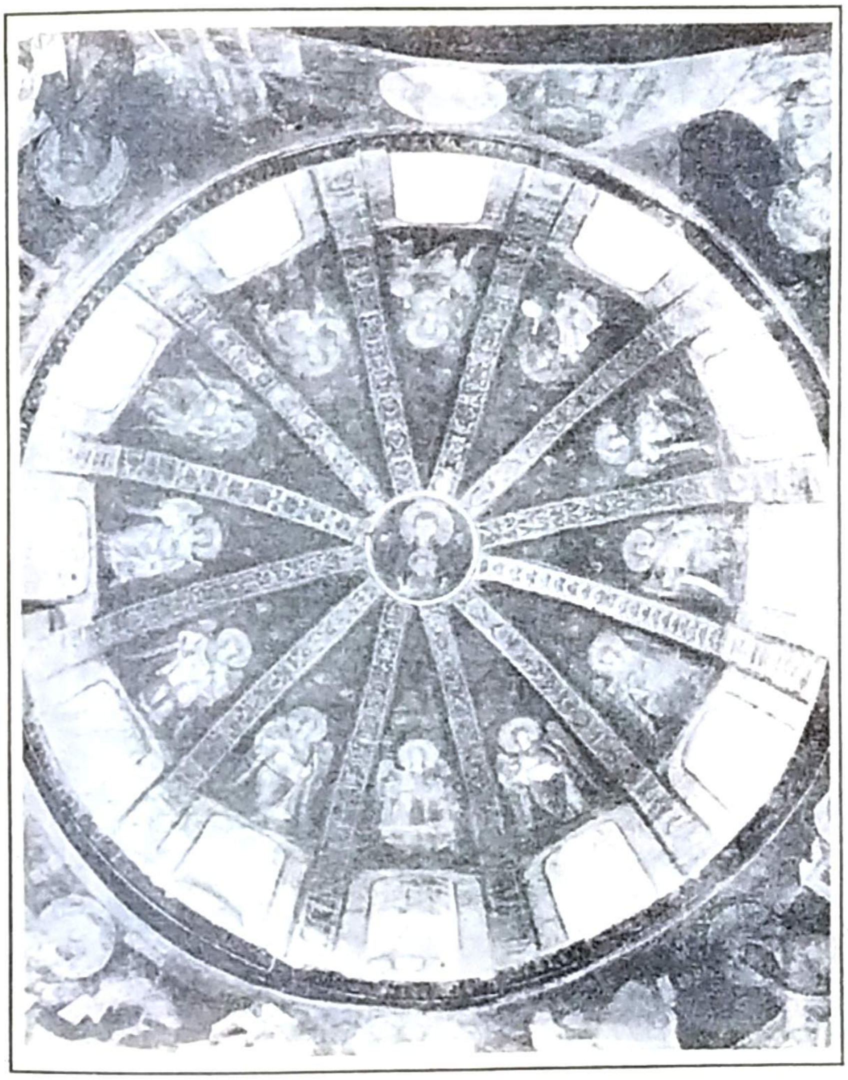

canlandırmak için harekete geçti. 1261 yılı sonlarında ücretli Selçuklu birlikleriyle takviye edilmiş orduyu Peloponnes'e gönderdi. Ayrıca Latinler'in elinde bulunan adalardan bazıları zaptedildi. Bu arada Bulgaristan'da çıkan iç karışıklıklar nedeniyle 8.Mihail 1262'de bazı liman kentleri zaptetmiş ve karada da egemenlik alanını genişletmişti. 1264'te Epiros despotesi imparatorun yüksek egemenliğini tanımak zorunda bırakıldı. Venedik ile ilişkilerin bozulması Cenovalılar ile bir anlaşma yapılmasına ortam hazırladı. Cenovalılar'a bazı ticari imtiyazlar verilerek Galata'da bir koloni kurmalarına ses çıkarılmadı (1267). Yeni Sicilya ve Napoli Kralı Charles d'Anjou Bizans için tehlikeli bir düşmandı. Charles d'Anjou, İstanbul'dan kaçan 2.Boudouin ile bir anlaşma yaparak Yunanistan'a geçti. Epiros ve Akhaia kralları onunla ittifak yaptılar. Sırp ve Bulgar devletleri Bizans aleyhtarı cepheye katılmakta tereddüt etmediler. Bizans İmparatorluğu'nun durumu çok nazikti. 8.Mihail bu güç durumda Fransa Kralı Saint Louis'nin desteğini sağlayarak Charles d'Anjou'nun Bizans'a saldırısını önledi (1270). Diğer yandan yeni Papa 10.Gregorius, Bizans imparatorunun Roma ve İstanbul kiliselerinin birleştirilmesi önerisini benimseyerek Charles d'Anjou'nun istila planına karşı çıktı. Fakat vadedilen birleşmenin bir türlü gerçekleşmemesi üzerine Papa,Charles d'Anjou'ya yeşil ışık yaktı.1273 yılında Bizans'a karşı Charles d'Anjou'nun liderliğinde büyük bir cephe kuruldu.Bu durumda imparator için tek çıkış yolu papanın yönetimine teslim olmaktan ibaretti. 6 Temmuz 1274'de Lyon konsilinde papanın üstünlüğü ve Roma inancı resmen kabul ediliyor ve kiliselerin birleşmesi gerçekleşiyordu.

Lyon konsilinden sonra papanın baskısı ile Charles d'Anjou ve Venedik, Bizans ile mütareke yaptılar. Diğer yandan Balkanlar'da hücuma geçen Bizans kuvvetleri çoğunlukla başarılı sonuçlar aldılar. Adaların büyük bir kısmı geri alındı. Bizans donanması Ege Denizi'ne yeniden hâkim oluyordu.

Bu sıralarda Güney Rusya'da Altınordu, Ön Asya'da İlhanlılar ve Mısır'da Memlukler Bizans'ın dış siyasetinde rol oynamışlardır. Altınordu ile Memlukler arasındaki tek bağlantı yolu Bizans'ın elinde bulunan Boğazlar'dan geçiyordu. 8.Mihail, Anadolu Selçuklu Devleti'ni baskı altında tutan İlhanlılar ile anlaşmayı başlangıçta diğerleri ile anlaşmaya tercih etmiştir. Bu yüzden Rusya Tatarları 1264 yılında Bulgarlar ile birlikte Bizans arazisine korkunç bir baskın yaptılar. Bizans ordusu hezimete uğradı ve 8.Mihail ölüm tehlikesi atlattı. Trakya öyle tahrip edildi ki, **"ne saban çeken öküz, ne de tarla süren köylü"** kaldı. 1271'de aynı şekilde şiddetli ikinci bir baskınlarını görmekteyiz. Bu yüzden 8.Mihail Altınordu ile anlaşma yollarını aradı. Aynı şekilde Memlukler ile de elçiler gidip gelmeye başladı.

Dış siyaset bakımından durumun iyiye gitmesi ağır bir iç sarsıntı bahasına elde edilmişti. Ioannes Laskaris'in gözlerinin oyulması, Patrik Arsenios ile 8.Mihail'in arasının açılmasına ve patrikin görevinden alınmasına neden oldu (1266). Ancak eski patriki destekleyen grup yavaş yavaş kendini hissettiren bir muhalefet oluşturdu. Buna Roma kilisesi ile birleşme ve papanın üstünlüğünü tanıma eklenince durum daha da kötüleşti. Eskiden beri ortodoksluğu en kutsal varlığı olarak kabul etmiş olan Bizans halkı imparatora isyan bayrağı açıyordu. İmparator fikrinde direnerek sert önlemler almaya başladı. Kiliselerin birleştirilmesine tepkiler devam ediyordu. Epiros Kralı Nikephoros imparatorun aleyhine harekete geçti ve Butrinto liman kentini işgal ederek Charles

2. Andronikos döneminin ünlü devlet adamı olan Theodoros Metokhites tarafından inşa edilen bugünkü Kariye Camii'nin Parekklesion kısmındaki kubbede bulunan bir fresko. Ortada Meryem ve çocuk İsa, etrafta 12 melek.

d'Anjou'ya verdi (1279). Teselya kralı da muhalifler safına katıldı. Bu arada 1281 yılında papalık makamına Charles d'Anjou'nun koruduğu 4.Martinus geçince Roma ile olan ilişkiler de bozuldu. Aynı yıl içinde Charles d'Anjou Venedik ile Bizans aleyhine bir ittifak yaptı. Birleşme siyaseti böylece iflas ediyordu. Sırp Kralı Milutin saldırıya geçiyor ve Üsküb'ü zaptediyordu (1282). Ancak bu sırada 8.Mihail Sicilya'da Charles d'Anjou'ya karşı bir isyan çıkartarak bu tehlikeli düşmandan kurtuldu. 8.Mihail iç ve dış zorlukları siyasal üstünlüğü sayesinde geçici bir zaman için atlatabilmişti.

Bizans İmparatorluğu'nu, İstanbul'un Latinler'den kurtarılmasından sonra yeniden eski kudretli günlerine kavuşturmak için büyük çabalar harcayan 8.Mihail Palaiologos, bazı başarılarına karşın devletin bütün güç ve kuvvetini harcamış ve 1282'de ölümünde oğlu 2.Andronikos'a, artık iyileşmek umudu olmayan ve çökmeye başlayan bir devlet bırakıyordu.

2.Andronikos Palaiologos, babası tarafından ortak imparator ilan edilmiş ve geniş yetkilerle babası zamanında devlet işlerinin yönetimine katılmış ve babasının ölümü üzerine de imparator olmuştur (1282-1328). Babası gibi iyi bir devlet adamı olmamakla birlikte, genellikle iddia edildiği kadar zayıf değildi, ancak devraldığı miras süratle çöküntüye doğru ilerlemekte olan bir devletti. Devletin yapısı gittikçe çözülmekte ve merkez ile eyaletler arasındaki bağlar gevşemekteydi. Bu yüzden eyalet valiliklerine imparatorun akrabaları ve yakınları atanıyordu. Palaiologoslar'ın iktidara gelmeleri soylu sınıfının zaferi kabul edilmektedir. Büyük arazi sahipleri mülklerini gittikçe çoğaltmakta, buna karşılık elde ettikleri bazı imtiyazlarla vergileri hemen hiç ödememekteydiler. Her yanı sarmış olan sefalet içinde bunlar mutlu bir hayat yaşıyorlardı. Bu gelişme devleti yalnız siyasal bakımdan değil mali ve buna bağlı olarak askeri bakımdan da zayıflatıyordu. Vergi yükü köylü ve küçük soylu sınıfının omuzlarına yüklenmişti. Devletin ordusu toprağa bağlı yerli halktan değil, yabancı ücretli askerlerden meydana geliyordu. Gelir de az olunca ordunun mevcudu da çok azaldı. Mali kriz Bizans altın parasının ayarının düşmesine neden oldu. Andronikos aldığı önlemlerle vergileri artırdı, bu ise halkı daha çok sefalete sürükledi. Toplanan paraların büyük bir kısmı komşu devletlere ödenen haraçlara ayrılmıştı. Bizans, askeri kuvveti zayıf olduğu için silah gücüyle yapamadığını para ile yapmaya çalışıyordu.

2.Andronikos'un kilise siyaseti de babasınınkinden ayrılmıştı. Zaten fiili olarak yürürlükten kalkan kiliselerin birleşmesi onun imparator olmasıyla resmen terk edildi. Buna karşın bunun izleri Bizans'ta daha bir süre devam edecektir.

Zelotlar ile kendilerine politikacı denilen ılımlı, devlet dostu parti arasındaki eski kavga yeniden alevlendi. Ölen eski Patrik Arsenios'u kendilerine bayrak edinen Zelotlar, kilise yönetimine ve devlete kafa tutuyorlardı. Zamanla bu kavgalar yumuşadı. Kilisenin önemi ve imparatorluğun fikri hayatı üzerindeki etkisi arttı. Bizans manastırları onun zamanında maddi ve manevi bakımdan altın dönemini yaşadı.

Andronikos Palaiologos, devletin askeri ve mali gücünün zayıflaması yüzünden her yanda barış ve dostluk anlaşmaları ile kendini güvence altına almaya çalıştı. Bununla beraber fırsat buldukça taarruz etmekten de geri durmuyordu. Nitekim 1290 yılında Teselya'ya karşı başarılı bir sefer yaptı. 1297'de devamlı olarak Bizans arazisine akınlar yapmakta olan Sırbistan'a karşı Mihail Glabas komutasında bir ordu gönderdi. Fakat bu son çaba da başarısız oldu. Andronikos Sırp Kralı Mibutin ile barış yapmak için çok çaba harcadı ve 1299 yılında barış antlaşması imzalandı. Bu sırada imparatorluğun Venedik ile başı belaya girdi. 1294 yılında

Cenova ile Venedik arasında başlayan savaşa Bizans Cenova'nın safında katıldı. Fakat 1299'da Cenova ile Venedik barış yapınca donanması olmayan Bizans çok zor durumda kaldı. Savaş Bizans'ın ağır bir tazminat ödemeyi kabul etmesi üzerine 1302'de son buldu.
İmparatorluk merkezinin İstanbul'a taşınması ve askeri harekâtın ağırlık merkezinin Balkanlar'a kayması devletin Anadolu sınırlarındaki kuvvetlerinin azalmasına neden olmuştu. Buna karşılık Anadolu Selçuklu Devleti üzerindeki Moğol baskısına başkaldıran beylikler yavaş yavaş bağımsızlıklarını kazanıyorlardı. Batı Anadolu'da kurulan Beylikler, karşılarında zayıf, çökmekte olan Bizans'ı bulmuşlardı. Yeniden fetih hareketi başladı. Birkaç kent dışında bütün Batı Anadolu Türk beyliklerinin eline geçti. Bu Türk ilerlemesi karşısında Bizans tam anlamıyla çaresizdi. İşte Bizans İmparatorluğu'nun bu sıkışık anında Roger de Flor komutasındaki Katalanlar, Türkler'e karşı mücadele etmek önerisinde bulundular. Andronikos, onların önerisini derhal kabul etti. Roger de Flor 1303 yılı sonlarında 6500 ücretli askeriyle İstanbul'a geldi. 1304 yılı başlarında Erdek'e geçerek buradan Türkler'in kuşattığı Alaşehir üzerine yürüdüler. Türkler mağlup oldu ve Roger de Flor Alaşehir'e girdi. Fakat kısa süre sonra Katalanlar çapulculuğa başlayarak Türk, Rum ayrımı yapmaksızın her yanı talan ediyorlardı. Bizans bunlardan kurtulmak için Trakya'ya geçmelerini sağladı. Halk arasında Katalanlar'a karşı nefret ve kin gittikçe artıyordu. Ortak İmparator 9.Mihail, Roger de Flor'u öldürttü (Nisan 1305). Katalanlar başkanlarının öcünü almak için yağma ve talana giriştiler. Apros kalesi yakınında yapılan savaşta 9.Mihail yenildi. İki yıl boyunca Trakya Katalanlar tarafından yağma ve tahrip edildi. 1307 yılında Kessandreia'ya yerleştiler. Balkanlar'da yeniden Bizans'a karşı bir hareket başladı. Bulgarlar Balkan Dağları'nın güneyinde ve kıyıda bazı kent ve kaleleri zaptettiler. Bizans, Bulgarlar ile bir anlaşma yaparak zaptettikleri yerleri onlara bırakmak zorunda kaldı. Diğer yandan Philippe de Tarente, Charles de Valois ve Papa 5.Clemens Bizans aleyhine planlar yapıyorlardı. Katalanlar ise Yunanistan'a hâkim olarak burada bir devlet kurdular (1311).
2.Andronikos zamanında doğuda yeni bir kuvvet ortaya çıkıyordu. Bizans ucunda kurulan Osmanlı Beyliği, Osman Gazi'nin yönetiminde hızla gelişmeye başlamış, daha kuruluş yıllarında 1301 yazında Babhaeon (Yalova yakınında)'da Bizans'a karşı ilk zaferini kazanmıştır. Beylik daha çok Bizans aleyhine genişliyor, Bilecik, Yarhisar, İnegöl, Eskişehir ve Yenişehir zaptediliyordu. 6 Nisan 1326 tarihinde Bursa fethedilerek Osmanlı Beyliği'nin başkenti oluyordu. Böylece 14. yüzyılın başlarından itibaren Bizans İmparatorluğu'nun kaderinde Osmanlılar baş rolü oynayacaklardır.
Bizans dış tehlikeler karşısında adeta can çekişirken içte de iktidar mücadelesi başladı. 2.Andronikos oğlu 9.Mihail'i ortak imparator seçmişti. Mihail 1320 yılında ölünce onun oğlu Genç Andronikos ortak imparator oldu. Dede ile torun başlangıçta iyi geçiniyorlardı. Fakat Genç Andronikos'un düşüncesiz ve hoppaca bir hayat yaşaması, dedesi ile aralarının açılmasına neden oldu. O, bu sorumsuz davranışları yüzünden veliahtlıktan alındı. Bizans soylu sınıfının genç kuşağı tarafından tutulan Genç Andronikos'un etrafında kuvvetli bir muhalefet oluştu. Sonunda Genç Andronikos dedesini tahttan uzaklaştırarak kendisi imparator oldu (1328).
3.Andronikos'un tahta geçmesiyle (1328-1341) ihtilalin elebaşısı İoannes Kontakuzenos devletin dizginlerini eline

İmparator 6 İoannes Kantakuzenos (1347-1354) döneminin ünlü devlet adamı Alexios Apokaukos'u taht üzerinde gösteren bir minyatür. Yan sayfa: Barındırdığı eşsiz mozayık ve freskolarıyla Bizans İmparatorluğu'nun son altın dönemi olan Komnenoslar zamanında yeniden inşa edilen, daha sonraları 1310-1320 yılları arasında Palaiologoslar sülalesinden İmparator 2.Andronikos'un Hazine Bakanı Theodoros Metokhites tarafından genişletilen Khora Manastırı (Kariye Camii)'nin bugünkü genel görünümü.

aldı. Andronikos ve Kantakuzenos, iç savaşın açtığı yaraları kapamak için bazı önlemler aldılar, fakat bu yaraları iyileştirmek artık mümkün olmuyordu. Burada mahkemelerin rüşvet almalarını önlemek için 1329 yılında geniş yetkilerle donatılan "Rumlar'ın genel hâkimleri" adı verilen ve devletin bütün adalet işlerini kontrol edecek yeni bir kurumun kuruluşunu söyleyebiliriz. Fakat beklenilen sonuç alınamadı; 1337 yılında bu dört kişiden üçünün rüşvet aldığı saptandı. Buna karşın genel hâkimler kurumu varlığını korudu.

3.Andronikos döneminde Bizans iki cephede mücadele etmek zorunda kalmış ve her iki cephede de büyük kayıplara uğramıştır. 1329 yılında İznik'i kuşatan Osmanlılar'a karşı gönderilen kuvvet Pelekanon'da mağlup oldu (1329). Mart 1331'de Bizans'ın Anadolu'daki önemli kentlerinden birisi olan İznik, Orhan Gazi'nin eline geçti. Bundan 6 yıl sonra da İzmit zaptedildi. Osmanlı donanması da Bizans'ın Avrupa kıyısındaki topraklarına karşı akınlara başladı. Bizans İmparatorluğu ise Ege kıyılarını ellerinde bulunduran Türk beylikleriyle işbirliği yaparak Latinler'in eline geçmiş olan bazı adaları geri aldı.

İmparatorluğun tek başarısı Teselya ve Epiros'ta görülmektedir. Teselya'daki iç karışıklıklardan yararlanan Andronikos, buraya bir sefer yapark Katalan Devleti'nin sınırına kadar Teselya'yı ülkesine kattı (1333). Hatta Arnavutlar bile imparatora itaatlerini sundular. Aynı şekilde Epiros'taki iç huzursuzluk buranın da imparatorluğa katılmasını kolaylaştırdı (1337).

Sırp Krallığı'nın kuvvetlenmesi, Bizans ile Bulgaristan'ı birleştirdi. Ancak ortak bir herekât yapılamadı. 3.Andronikos'un Sırp sınır bölgelerine girdiği sırada Sırbistan ile Bulgaristan arasında 28 Temmuz 1330 tarihinde Köstendil (Velbujd) yanında büyük bir savaş oldu. Bulgar ordusu imha edilmişti; Kral Mihail Şişman savaş meydanında can verdi. Sırp Kralı Trnovo tahtına kız kardeşi Anna ile oğlu Stephan'ı yerleştirerek Andronikos'un kız kardeşi Theodora'yı kovdu. Müttefikinin yenildiğini haber alan Bizans imparatoru geri çekildi. Köstendil Savaşı Balkanlar'ın siyasal geleceğinde bir dönüm noktası oldu. Makedonya'da Sırp egemenliğinin temelleri atılıyordu. Andronikos kız kardeşi Theodora'nın öcünü almak için Bizans-Bulgar sınır bölgesindeki bazı kaleleri ve özellikle Mesembria ve Ankhialos kentlerini zaptetti. Bu sırada Sırp Kralı Stephan Duçenski tahttan indirilerek yerine oğlu Stephan Duşan geçmişti (1331-1355). Bu arada Bulgar Boyarları da Anna'yı kovarak Şişman'ın yeğeni İvan Aleksadr'ı kral yaptılar. Bu sefer de bu iki kral anlaştılar. İvan Aleksandr derhal Bizans'a savaş açarak Andronikos'un zaptettiği yerleri geri aldı. Stephan Duşan da Makedonya üzerinden Selanik'e ilerleyerek kenti kuşattı. Ancak kuvvetli surlarını aşmak mümkün olmadı. Bizans imparatoru Sırp kralına barış önerisinde bulundu. Kuzeyde Macar tehlikesinin ortaya çıkması üzerine Duşan barış önerisini kabul etti. 1334'te yapılan anlaşmayla Makedonya'nın büyük bir kısmı resmen Sırbistan'a veriliyordu.

İmparator 3.Andronikos 15 Haziran 1341 tarihinde öldüğünde yerine henüz 9 yaşında bulunan oğlu 5.İoannes geçti. Ölen imparator zamanında devleti fiilen yönetmiş olan büyük Domestikos İoannes Kantakuzenos çocuk imparatorun naipliğinin kendi hakkı olduğunu iddia etti. Ancak İmparatoriçe Anna de Savoyen ile Patrik İoannes Kalekas etrafında ona karşı bir muhalefet oluştu. Kantakuzenos'un Bulgarlar üzerine gitmesini fırsat bilen muhalif parti onu vatan haini ilan ederek evini ve çiftliklerini yağmaladılar; yakınları ve taraftarları zindanlara atıldı. Ana imparatoriçe ve patrik naipler heyetinin başına geçti. Kantakuzenos bu

olup bitti karşısında 26 Ekim 1341'de Dimetoka'da kendisini imparator ilan ettirdi. Bununla beraber İmparator 5.İoannes ve ana imparatoriçeyi tanıyordu. Onun dayandığı güç Trakya soylu sınıfıydı. Böylece başlayan iç savaş Bizans'ın temellerini sarsacak bir mahiyet almakta gecikmedi. Bir yandan dış müdahaleler başlarken diğer yandan da siyasal partilerin mücadelesi sosyal ve dini ayrılıklarla daha da derinleşti. Devlet siyasal ve ağır bir sosyal kriz geçiriyordu. Daha çok dini bir mahiyet kazanmış olan Hesykhastlar ile Zelotlar karşı karşıya geldiler. Kantakuzenos'a karşı girişilen mücadelenin başında yer alan Alexios Apokavkos, karşı tarafın soylu oluşunu dikkate alarak halk yığınlarına dayandı. Edirne'de aristokrasiye karşı halk isyan etti ve alev çabucak bütün Trakya'yı sardı. Her yanda soylular ve mülk sahipleri öldürülüyorlardı. Selanik'te bu sınıf mücadelesinin en şiddetlisi cereyan etti. Halk hareketini destekleyen Zelotlar 1342'de kenti ele geçirerek kendilerine özgü yönetim kurdular.

Kantakuzenos'u destekleyen soylu sınıfın kudreti her yerde zayıflıyordu. Kantakuzenos davayı kaybetmiş sayılıyordu. Bu durum karşısında beraberindeki 2.000 kişilik bir kuvvetle Sırbistan sınırına çekilerek Stephan Duşan'dan yardım istedi. Ülkesini genişletmek isteyen Duşan, Bizans'taki iç savaşa katılmayı siyasetine uygun bularak Kantakuzenos'u Priştine'de törenle karşıladı. Duşan ile ittifak yapan Kantakuzenos uzun süre Sırbistan'da kaldı. Müttefiklerin 1242-43'te Serrhes'e yaptıkları saldırılar başarısız kaldı. Ancak bu sırada Teselya'nın onu imparator tanıdığı haberi geldi. Kantakuzenos ülkeyi eski dostu ve akrabası İoannes Angelos'a hayatı boyunca yönetmek üzere verdi. Bu kişi kısa zamanda egemenlik alanını genişletti. Kantakuzenos'un bu başarısı Sırp kralı ile arasının açılmasına neden oldu.

Sırp kralının karşı tarafa geçmesi üzerine Kantakuzenos Aydınoğlu Umur Beg'in kişiliğinde yeni bir müttefik buldu. Kuvvetli bir donanmaya sahip olan Umur Beg 1342 yılında 380 parçalık deniz gücüyle Trakya kıyılarına çıkartma yaptı. Ertesi yıl Umur Beg Selanik önlerinde demirledi. Selanik kuşatıldı ancak alınamadı. Yine aynı yıl içinde Türk birlikleri Dimetoka çevresini yağmaladılar. 1344 yılında Haçlı kuvvetlerinin İzmir'e saldırması üzerine Umur Beg geri döndü. Buna karşın Kantakuzenos Trakya'da üstünlük sağlamaya başladı.İstanbul'daki naipler heyetinin geleceği karanlık görünüyordu. Bunların kuvvetli adamı Alexios Apokavkos 11 Haziran 1345'te öldürüldü. Babasının öldürülmesinden sonra Selanik valisi olan oğlu İoannes Apokavkos, Zelotlar'ın başkanını öldürerek yönetimi tek başına ele aldı. Kantakuzenos siyasal ve ekonomik bakımdan kudretli kişiler tarafından desteklenerek hedefine yavaş yavaş yaklaşıyordu. Umur Beg'den sonra Orhan Gazi'nin kişiliğinde daha güçlü bir müttefik buldu (1346). Kızı Theodora'yı Orhan Beg ile evlendirdi. Onun gönderdiği kuvvetlerle Edirne'yi zapt ederek 21 Mayıs 1346'da imparatorluk tacını giydi. 5.İoannes ve annesinin elinde İstanbul ve çevresi kalmıştı. Sonunda 3 Şubat 1347'de başkentin kapıları Kantakuzenos'a açıldı. 5.İoannes ile birlikte imparatorluğu kabul edildi.

Kantakuzenos'un zaferi iç savaşa geçici bir zaman için son verdi. Ancak Zelotlar Selanik'te hâlâ direniyorlardı. Hatta kendi Sırp kralına teslim etmeyi planlıyorlardı. Fakat 1349'da egemenlikleri yıkıldı ve ertesi yıl Kantakuzenos 5.İoannes ile birlikte Selanik'e girdi.

Bizans İmparatorluğu'ndaki iç savaş daha çok Sırplar'ın işine yaradı. Stephan Duşan Selanik dışında bütün Makedonya'yı eline geçirmişti. Mağrur Duşan kendisini Sırplar'ın ve Grekler'in imparatoru ilan etti. İstanbul kilisesinin kabul

İmparator 2. Manuel Palaiologos'a (1391-1425) ait bir minyatür. Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u kuşatması üzerine yardım amacıyla 1399 yılında Avrupa'ya giden 2. Manuel, burada birçok başkenti dolaşmış, fakat vaatten başka bir yardım elde edememiştir. İstanbul'un alınmasının gerçekleşmek üzere olduğu bir sırada Osmanlı Devleti üzerinde Timur tehlikesinin görünmesi, Bizans İmparatorluğu'nu Osmanlı tehdidinden kurtarmıştır. Yan sayfa: Bizans İmparatorlarına ait sikkeler. Sol üst: 8. Mihail Palaiologos. Alt: 3. Andronikos Palaiologos (1328-1341). Sağ: 5. İoannes Palaiologos (1341-1391).

etmemesine karşın Sırp patriği ona imparatorluk tacını giydirdi. Törene Trnovo patriği ve Athos manastırı rahipleri de katıldılar. İmparatorluk tacının giyilmesinden bir süre sora Duşan kanunnâmesi ilan edildi. Sırp kralı Tuna'dan Korinthos Körfezi'ne ve Adriyatik'ten Ege kıyılarına kadar egemenlik sahasını genişletti. Hiçbir büyük meydan savaşı vermeden Bizans İmparatorluğu'nun elindeki toprağın yarısını almış ve kendi ülkesini de iki misli genişletmişti. Böylece Stephan Duşan'ın, son hedefi olan İstanbul'a girmek ve imparatorluk merkezini zaptetmek için az bir çabanın yetebileceği sanılıyordu. Ancak İstanbul'u almak için donanmanın bulunması şarttı ve bu da Duşan'da yoktu.

İoannes Kantakuzenos ile 5. İoannes Palaiologos arasındaki rekabet her şeye karşın devam ediyordu. Kantakuzenos oğullarına Trakya'da geniş topraklar verirken İstanbul'da Palaiologos ailesi taraftarları da onun aleyhinde faaliyetteydiler. Sonunda 1352'de 5. İoannes, Venedik'ten sağladığı destekle Kantakuzenos'un oğlu Matthaeos'un elinde bulunan Edirne üzerine yürüdü. Kent imparatora kapılarını açtı. Bu durum karşısında İoannes Kantakuzenos Türkler'in yardımıyla Edirne'yi kurtardı. 5. İoannes Sırp ve Bulgarlar'dan yardım istedi. Duşan 4.000 kişilik yardımcı kuvvet gönderdi. Kantakuzenos da Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa komutasında 10.000 kişilik yardımcı kuvvet aldı. 1352 sonlarında Dimetoka yakınlarında yapılan savaşta 5. İoannes ve müttefikleri ağır bir yenilgiye uğradılar. 10 yıldan beri Palaiologoslar ile mücadele eden Kantakuzenos, 5. İoannes'i kesin olarak bertaraf etmeye karar verdi. Önce oğlu Mattaheos'u ortak imparator ilan ederek İoannes Palaiologos'un kilise dualarında ve törenlerde adının geçmesini yasakladı. 1354 yılında Mattaheos patrik tarafından imparator ilan edildi. Fakat Kantakuzenos'un zaferi uzun sürmedi. Muhalefet gittikçe kuvvetlenmeye ve etkili olmaya başladı. Özellikle Türkler'in yardımıyla rakiplerini yenmiş olması ve Türkler'in Rumeli'ye yerleşmeye başlamaları Kantakuzenos'un aleyhindeki cereyanın kuvvetlenmesine neden oluyordu. Gerçekten 1352 yılında Kantakuzenos'a yardıma gelen Türk kuvvetleri Gelibolu yanındaki Çimbi (Tzympe) kalesini alarak buraya bir garnizon yerleştirildi. Osmanlılar'ın Rumeli'ye yerleşmeleri bu tarihte başlamaktadır. 1354 yılında Süleyman Paşa Gelibolu'yu zaptederek Bolayır ve Tekirdağ'a doğru ilerlemeye başladı. Türkler'den aldığı yardımın tehlikeli sonuçlar doğuracağını farkeden Kantakuzenos, Galibolu ve Çimbi'yi para karşılığında terk etmesi için Orhan Gazi'ye öneride bulunduysa da bu öneri kabul edilmedi.

İoannes Kantakuzenos'un düşmesinde son darbe Cenevizliler-den geldi. Cenevizliler iç savaştan yararlanarak Sakız'ı zaptetmişlerdi. Daha sonra gümrük vergileri yüzünden Galata'daki Cenevizliler ile arası açılan Kantakuzenos, 1349 yılında giriştiği savaşta yenildi ve Bizans donanması imha edildi. Yine ekonomik nedenlerle 13 Şubat 1352'de Boğaziçi'nde Cenevizliler ile Venedikliler arasındaki savaşta Bizans Venedik'in yanında yer almıştır. Cenevizliler ile Kantakuzenos arasındaki bu düşmanlıktan yararlanmak isteyen 5. İoannes Palaiologos, Francesco Gattilusio adında bir Cenovalı korsandan yardım istedi. Kasım 1354'te darbeciler İstanbul'a girdiler. İoannes Kantakuzenos imparatorluktan çekilerek bir manastıra kapanmak zorunda kaldı. Bununla beraber oğlu Mattaheos daha bir süre Rodoplar'da tutundu. 1357'de Filibe yanında Sırplar tarafından tutsak edilerek İstanbul'a gönderildi. Diğer oğlu Manuel Kantakuzenos'un Mora üzerindeki egemenliği devam etti. Üzerine gönderilen kuvvetler yenilince imparator onun egemenliğini

İmparator 6. İoannes Kantakuzenos'un dini çalışmalarından birinde bulunan bir minyatür. Bu minyatürde imparator kendini imparator ve keşiş olarak ayrı ayrı işlemiştir. 1370 yıllarında İstanbul'da yapılan bu minyatür bugün Paris Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır. Yan sayfa: İmparator 8. İoannes Palaiologos'a (1425-1448) ait bir fresko. Artan Türk tehlikesine karşı kendinden önceki imparator, babası 2. Manuel Palaiologos gibi yardım almak umuduyla Avrupa'ya gitmiştir. 1439 yılında İstanbul patriği ile gittiği Floransa'da İtalyan sanatçılar Doğulu imparatorun ilginç ve büyülü giysilerinin etkisi altında kalmışlar ve bu sanatçılardan biri olan Benozzo Gazzoli, Floransa'daki Medici Sarayı için yandaki freskoyu Magi Alayı adı altında işlemiştir. İmparatorun bu görünümü adı geçen freskodan ayrıntıdır. Arka sayfa (S.494): 1351 yılında İstanbul'da İmparator 6. İoannes Kantakuzenos'un başkanlığında toplanan konsili işleyen bir minyatür. Eser adı geçen imparator tarafından çizilmiştir. Bibliothèque Nationale-Paris.

kabul zorunda kaldı. 1380 yılında ölünce yerine ağabeyi Mattaheos geçti (1382'ye kadar).
Birbirini izleyen iç savaşlar ve dış müdahaleler, ekonomik ve siyasal bakımdan devleti çöküş noktasına daha da yaklaştırmıştı. Hazine tamtakır kalmış, gelir kaynakları kurumuş ve paranın değeri çok düşmüştü. Eskiden kalan hazineler ise çoktan tükenmişti. İdari mekanizma tam bir çözülme halindeydi. Merkez ve eyalet yönetiminin belkemiği olan thema ve logothetlik'lerin yalnız adları kalmıştı. En önemli memuriyetler sadece ünvandan ibaretti ve bunların yaptıkları görevler bile unutulmuştu.
5. İoannes Palaiologos tek başına imparatorluk tahtına sahip olduğu zaman görüldüğü gibi devletin durumu hiç de iç açıcı değildi. Mirasın tamamını veya bir kısmını ele geçirmek için Venedik, Ceneviz ve Sırp devletleri adeta birbirleriyle yarış halinde idiler. Hepsinin korkusu çökmekte olan Bizans'ın Türkler'in eline geçmesiydi. Ancak bu sırada Sırp Kralı Duşan'ın ölümü (20 Aralık 1355) ve yerine asla babasının yerini dolduramayacak olan Uroş (1355-1371)'un geçmesi Sırbistan tehlikesini kendiliğinden uzaklaştırdı. Fakat Gelibolu'ya yerleşen Türkler'i durduracak kuvvet yoktu.
İşte bu zor durum karşısında 5. İoannes daha önce denenmiş yola başvurdu. Katolik olan annesinin etkisi altında büyüyen imparator, 15 Aralık 1355 tarihinde papaya başvurarak kiliselerin birleştirilmesini önerdi. Papadan ordu ve donanma istiyor ve buna karşılık Bizans halkını 6 ay içinde katolik inancına sokacağını vadediyordu. Fakat Papa 5. İnnocentius onun bu isteğine gülüp geçmekten başka bir şey yapmadı. Diğer yandan İstanbul Patriği Kallistos ve inancına çok bağlı olan halk da bu kiliselerin birleştirilmesine büyük tepki gösterdi.
Süleyman Paşa'nın Gelibolu'ya kuvvetler yerleştirmesinden sonra Rumeli'nin Türkler tarafından düzenli bir şekilde fethi başladı. İstanbul yolu üzerindeki Çorlu alınarak 1359 yılında Osmanlı ordusu ilk kez İstanbul surları önünde göründü. Ancak kuşatma olmadı. İmparator Çorlu'yu kurtaracak kuvveti olmadığından Orhan Gazi ile iyi ilişkiler kurarak fetih hareketini durdurma yoluna başvurdu. Fakat bundan istediği sonucu alamadı. Bütün Trakya Türk kuvvetlerinin önünde savunmasız serilmiş yatıyordu. Kentler birbiri arkasından Türkler'in eline geçiyordu.
Sultan Murad zamanında (1362-89) fetihler daha büyük bir hızla devam ediyordu. 1363 yılında Edirne ve arkasından da Filibe fethedildi. Merkez Filibe olmak üzere Rumeli Beylerbeyliği kuruldu. Bu fetihlerde baş rolü oynayan Lala Şahin Paşa ilk beylerbeyi atandı. Sultan Murad 1365 yılında devletin merkezini Edirne'ye taşıdı. Türk fetihleri sistemli kolonizasyon ile birlikte yürütüldüğünden Osmanlılar daha başlangıçta Avrupa topraklarına sağlam adım atıyorlardı.
Avrupa yardımına bağladığı umutlardan hayal kırıklığına uğramış olan Bizans imparatoru, yeni müttefikler aramaya başladı. Sırbistan, Duşan'ın ölümünden sonra eski kuvvetini kaybetmiş ve Türk ilerleyişini durduracak güçte değildi. Venedik ve Cenova ile yapılan görüşmelerden elle tutulur bir sonuç alınamıyordu. Bu durumda imparator yeniden papaya başvurdu, fakat beklediği yardımı elde edemedi. Son çare olarak imparator, Macar Kralı Layoş'un yardımını sağlamak için Macaristan'a gitmeye karar verdi ve 1366 ilkbaharında İstanbul'dan hareket etti. Bir Bizans imparatoru ilk kez olarak ordusunun başında komutan olarak değil yardım dilenmek için yabancı bir ülkeye gidiyordu. Macar Kralı Layoş, Bizans imparatorunun yalnız katolik olmasını değil, katolik üsulüne göre vaftiz edilmesini istedi. 5. İoannes elleri boş döndü. Vidin'e geldiğinde Bulgarlar onun ülkelerinden

geçmesini yasakladılar. İmparatoru bu zor durumdan dayısı oğullarından Savoyen Kontu Amadeo kurtardı. 1366 yazında Gelibolu'yu zapteden Amadeo, buradan Bulgaristan üzerine yürüyerek imparatorun serbest bırakılmasını ve Mesembria ve Sozopolis'in Bulgarlar tarafından boşaltılmasını sağladı. Amadeo da kiliselerin birleştirilmesini istiyordu. Papanın, 5.İoannes ile bizzat görüşmek istemesi üzerine imparator Ağustos 1369'da Roma'ya geldi ve Ekim ayında büyük bir törenle katolik oldu. İstanbul kilisesi buna şiddetle karşı çıktı. Roma'dan Venedik'e giden (1370) İoannes, Bozcaada'nın verilmesi koşuluyla Venedik'ten mali yardım sağladı. Fakat İstanbul'da kendisine vekâlet eden oğlu Andronikos, Bozcaada'nın verilmesine karşı çıkınca imparator çok zor bir durumda kaldı. Onu bu durumdan Selanik'te hüküm sürmekte olan diğer oğlu Manuel kurtardı. Sonunda Ekim 1371 tarihinde 2 yıllık bir ayrılıktan sonra hiçbir şey elde edemeden İstanbul'a dönebildi. Aynı yılın Eylül ayında Meriç kenarında Çirmen (Çernomen)'de Sırp kuvvetlerinin Türkler'e yenilmesi (26 Eylül 1371) Bizans'a büyük bir darbe oldu. Bu zaferden pek az sonra Bizans, Osmanlı sultanının egemenliği altına girerek haraç ödemeyi ve Osmanlı ordusuna asker vermeyi kabul ediyordu. 1373 ilkbaharında 5.İoannes, Sultan Murad ile birlikte Anadolu'da bulunmasından yararlanan oğlu Andronikos, Osmanlı şehzadesi Savcı Beg ile birlikte babalarına karşı isyan ettiler. Sultan Murad hızla Edirne'ye dönerek isyanı bastırdı ve Savcı'nın gözlerine mil çektirdi. Aynı cezayı imparatorun da oğluna uygulamasını istedi. Sultanın emrine karşı çıkamayan İoannes, oğulları Andronikos ve İoannes'in gözlerine mil çektirdi, fakat onların gözleri tam kör olmamıştı.

İmparator ile oğlu arasındaki anlaşmazlık, Venedik-Cenova arasında Bozcaada yüzünden çıkan rekabet yüzünden daha da şiddetlendi. 5.İoannes adayı Venedikliler'e vermeyi vadetmişti. Buna engel olmak isteyen Cenevizliler, hapiste bulunan Andronikos'un Galata'ya kaçmasına yardım ettiler. Andronikos 32 gün devam eden kuşatmadan sonra İstanbul'a girdi (12 Ağustos 1376) ve babasını hapse attırdı. İmparatorluk tahtına oturan 4.Andronikos, Bozcaada'yı Cenevizliler'e, Gelibolu'yu da Osmanlılar'a verdi. Bizans imparatorları artık Osmanlı, Venedik ve Cenova'nın kuklaları haline gelmişlerdi. Türkler'in desteğini sağlayan 5.İoannes ve oğlu 2.Manuel, hapisten kurtulduktan sonra 1 Temmuz 1379'da İstanbul'a girerek tahtı ele geçirdiler. 5.İoannes kısa bir süre sonra oğlu 4.Andronikos ile onun oğlu 7.İoannes'i meşru halefleri olarak tanımak ve onlara Silivri, Tekirdağ ve Marmara Ereğlisi'ni terk etmek zorunda kaldı. 2 Kasım 1382'de varılan antlaşmaya göre adı var kendi yok imparatorluk, sülale üyeleri arasında bölüşüldü. 5.İoannes İstanbul'da hüküm sürüyordu. Marmara kıyılarındaki yerler, babasından çok Osmanlı sultanına tabi olarak 4.Andronikos'un yönetimindeydi. Manuel Selanik bölgesini ele geçirdi. İmparatorun üçüncü oğlu Theodoros ise Mora'ya hâkim oldu.

Balkanlar'daki Osmanlı fetihleri devam ediyordu. Manuel'in 1382'de Selanik'ten Türkler'e karşı saldırıya geçmesi, babasının siyasetine taban tabana zıt olduğu gibi tabi olduğu Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyandı. 1383'te Serez'i alan Türkler Selanik'i sıkıştırmaya başladılar. Üç yıldan fazla dayanan Bizans'ın bu önemli kenti Nisan 1387'de Türkler'e teslim olmak zorunda kaldı. Bundan 2 yıl sonra Sırplar'a karşı kazanılan Birinci Kosova zaferi (10 Ağustos 1389) bütün Balkanlar'ın Osmanlı egemenliğine girmesini sağladı.

Yıldırım Bayezid'in Osmanlı hükümdarı olmasından sonra Bizans üzerindeki Türk baskısı gittikçe artmaya başladı. Osmanlı sultanının desteğini sağlayan 7.İoannes, 14 Nisan

1390 tarihinde İstanbul'u ve imparatorluk tahtını ele geçirdi. Fakat 7.İoannes'in imparatorluğu uzun sürmedi. Midilli'ye kaçmış olan Manuel 17 Eylül 1390'da İstanbul'a girerek rakibini kaçırmayı ve babasını tekrar tahta geçirmeyi başardı. Bu sırada Anadolu'da Bizans'ın egemenliğinde bulunan Alaşehir Osmanlılar tarafından fethedildi. İmparator 5.İoannes Palaiologos uzun bir saltanattan sonra 16 Şubat 1391'de öldü.

Babasının ölüm haberini alan Manuel, imparatorluk tahtını yeğeni 7.İoannes'ten önce ele geçirmek için hızla İstanbul'a geldi ve Bizans imparatoru oldu (1391-1425). 2.Manuel aydın, yetenekli,sanat ve bilimden hoşlanan bir hükümdardı. Fakat zamanında Bizans artık can çekişiyordu. Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid, surlar dışındaki bütün arazinin kendisinin olduğunu bildiriyor ve İstanbul'da yaşayan Türkler için de bir cami ve mahkeme kurulmasını istiyordu. Manuel'in bu istekleri reddetmesi üzerine Osmanlı ordusu surlar dışındaki bütün Rum köylerini alarak kenti ablukaya aldı (1391). İstanbul'un dış dünya ile bağlantısı az olmakla beraber ancak deniz yoluyla sağlanabiliyordu. Bu ablukanın 5-6 yıl devam ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlılar'ın Bizans'ı ablukaya alması ve arkasından da bütün Bulgaristan'ı zaptetmesi Avrupa'da yeni bir Haçlı seferinin harekete geçmesine neden oldu. Yıldırım Bayezid Haçlı ordusunun Niğbolu'da perişan ettikten (25 Eylül 1396) sonra, bu seferin başlamasında rolü olan ve ülkesi için küçük bir adacık haline gelen Bizans İmparatorluğu'na kesin darbeyi indirmeye karar verdi. Karadeniz'den gelebilecek gemilere engel olmak amacıyla Anadolu Hisarı'nı yaptırdı. 1397'de devam etmekte olan abluka şiddetlendirildi. Manuel, Avrupa'dan beklediği yardımların gelmemesi üzerine Yıldırım Bayezid'in önerilerini kabul ederek kuşatmanın kaldırılmasını sağladı. Kentte bir Türk mahallesi kuruldu ve cami yapıldı. Ayrıca Osmanlı sultanına yüklüce yıllık harç verilecekti.

İmparator Manuel, Avrupa Hıristiyan dünyasından beklediği yardımı alamayınca yardım dilenmek amacıyla 10 Aralık 1399 tarihinde İstanbul'dan hareket etti. Önce Venedik'e gitti, birçok İtalyan kentini dolaştı. Buradan Paris ve Londra'nın yolunu tuttu. Gittiği her yerde iyi kabul görüyor, fakat vaadden başka birşey alamıyordu. İmparatorun Avrupa'da bulunduğu sırada 1400 yılının ilkbaharında Yıldırım Bayezid İstanbul'u yeniden kuşattı. Birkaç ay devam eden ve gittikçe şiddetlenen bu kuşatma başarıyla sonuçlanacak ve Bizans İmparatorluğu'nun kaderini tayin edecek gibi görünüyordu. Ancak bu sefer de Bizans'ı Timur'un Anadolu'yu istilaya başlaması ve Sivas'ı zaptetmesi kurtardı. Manuel 3 yıl kadar devam eden Avrupa seyahatinden döndüğü sırada Bizans şimdilik tehlikeden kurtulmuştu.

Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (1402) Timur'a yenilerek tutsak düşmesi ve arkasından da ölümü üzerine Osmanlı Devleti şehzadeler arasında bölüşülerek taht kavgaları başladı. Bizans bu karışıklıklardan büyük ölçüde yararlandı. 1405 yılında Süleyman Çelebi ile bir anlaşma yaparak başta Selanik olmak üzere Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki önemli yerler, Marmara'da bazı adalar Bizans'a verildiği gibi yıllık haraç da kaldırıldı. Musa Çelebi'nin 1411 yılında Süleyman Çelebi'yi mağlup ederek Edirne'de tahta geçmesi Bizans için yeni sıkıntılı günlerin gelmesi demekti. Musa Çelebi kardeşinin müttefiklerinden olan Bizans imparatorundan öç almak için aynı yıl içinde İstanbul'u kuşattı. Donanması Yassıada önlerinde yapılan bir çarpışmada yenilince kuşatma yalnız karadan devam etti. 2.Manuel durumun gittikçe tehlikeli bir hal aldığını görünce Bursa'da hüküm sürmekte olan Çelebi Mehmed ile ittifak yapmayı denedi ve bunda da başarılı sonuç aldı. Musa Çelebi iktidar mücadelesinde maruz kaldığı güçlükler yüzünden kuşatmayı kaldırdı. Çelebi Sultan Mehmed tek başına Osmanlı tahtını ele geçirince (1413 - 1421) Manuel ile dostluğunu devam ettirdi, hatta zaman zaman imparator ile görüştü.

Bizans ile Osmanlı Devleti arasındaki bu iyi ilişkiler 2.Murad'ın tahta geçmesine kadar devam etti. İmparator 2.Manuel, yeni padişah ile de barış içinde yaşamak istiyordu. Ancak kendisi çok ihtiyarlamış olduğundan devlet yönetimi oğlu ve ortak imparator 8.İoannes tarafından yürütülüyordu. 2.Manuel, Sultan 2.Murad'a karşı tahtı ele geçirmek için isyan etmiş olan Düzme Mustafa'yı destekliyordu. Sultan Murad , Düzme Mustafa isyanını bastırarak Edirne'ye döndükten sonra ilk iş olarak Bizans sorununu kesin olarak halletmek kararını verdi. 8 Haziran 1422 tarihinde İstanbul kuşatıldı. Bu kuşatma diğerlerinden daha ciddi, düzenli ve daha şiddetliydi. İmparator, tehlikeyi görerek kuşatmanın kaldırılması için çok miktarda para önerdiyse de bir sonuç alamadı. Osmanlı ordusu Marmara'dan Haliç'e kadar surlar önünde mevzi almıştı.Kuşatmanın ağırlık merkezi Topkapı ile Edirnekapı arasındaydı. Kuşatma 24 Ağustos'a kadar devam etti. Bu sefer de sultanın kardeşi Mustafa'nın isyan etmesi kuşatmanın kaldırılmasına ve dolayısıyla Bizans'ın ömrünün 30 yıl daha uzamasına yol açtı. Bununla beraber Bizans'ın artık sonunun geldiği de açıkça görülüyordu. Diğer yandan 1423 yılı ilkbaharında Yunanistan'a giren Türk kuvvetleri büyük masraflarla Korinthos Boğazı'nda yaptırılmış olan Heksamilion surunu tahrip ederek Mora yağmalandı. Kısa süre sonra aynı akıbet Selanik'in başına geldi. Osmanlı kuvvetleri kenti sıkıştırmaya başladılar. Kurtuluş umudu kalmayınca 1423 yazında kent Venedikliler'e teslim edildi. Selanik'teki Venedik egemenliği 7 yıl kadar devam etti ve 1430 yılında Türkler tarafından fethedildi.

Oğlu 8.İoannes'in ortak imparator olmasından sonra manen ve maddeten çökmüş olan 2.Manuel manastıra kapandı ve bir süre sonra da 21 Temmuz 1425 tarihinde öldü. Yeni İmparator 8.İoannes ancak İstanbul ve çevresine hükmedebilecekti. Bizans İmparatorluğu'nun Marmara kıyılarında, Peloponnes'te ve Mora'daki topraklarını kardeşleri yönetmekteydi. Can çekişmekte olan devletini kurtarabilmek umuduyla 8.İoannes sık sık başvurulan, ancak bir sonuç alınamayan kiliselerin birleştirilmesi çaresine yeniden başvurmak zorunda kaldı. Papa 4.Eugenius , İtalya'da imparatorun da katılacağı bir konsilde bu sorunun görüşülmesine karar verdi. Yerine kardeşi Konstantinos'u bırakarak 24 Kasım 1437 tarihinde İstanbul'dan ayrıldı. 9 Nisan 1438'de konsilin yapılacağı Ferrara'ya vardı. Uzun görüşmelerden sonra kiliselerin birleştirilmesi kararı 6 Temmuz 1439'da Floransa katedralinde ilan edildi. Buna karşın her seferinde olduğu gibi Bizans halkı bu karara karşı ayaklandı. İç karışıklıklara neden olan bu karar da uygulanamadı.

Osmanlı ilerleyişi karşısında başta Macarlar olmak üzere bazı Avrupa devletlerinin katıldığı Haçlı ordusu Varna'da 1444 yılında Sultan 2.Murad tarafından hezimete uğratıldı. Konstantinos bu sırada Yunanistan'a karşı harekete geçerek bazı yerleri itaat altına aldı. Sultan Murad 1446 yılında Yunanistan'a girerek burasını ülkesine kattı. İmparator 8.İoannes 31 Ekim 1448'de çocuk bırakmadan öldü.

12. İSTANBUL'UN FETHİ VE BİZANS'IN SONU

Doğu Makedonya Sırp hükümdar ailesi Dragaş'a mensup olan annesi Helene dolayısıyla Dragazes diye adlandırılan kardeşi Konstantinos 6 Ocak 1449 da Mora'da imparator ilan edildi ve 2 ay sonra İstanbul'a geldi. Bu son Bizans imparatorunun bazı üstün nitelikleri devleti yıkılmaktan kurtaracak güçte değildi. 2 Şubat 1451 tarihinde 2.Mehmed Osmanlı tahtına geçtiğinde Bizans'ın son saati gelmiş bulunuyordu. İstanbul yani Bizans, Osmanlı ülkesinin ortasında kanayan bir yara gibiydi. Genç Osmanlı sultanı Varna zaferinden sonra İstanbul'un fethini düşünmeye başlamıştı. Ona göre Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'deki toprakları ancak İstanbul'un fethiyle birbirine bağlanır ve böylece Balkanlar'da kesin egemenlik kurulabilirdi. Sultan 2.Mehmed, Karaman seferinden döndükten sonra İstanbul'u zaptetmek kararını aldığı zaman, önce Bizans'a nerelerden yardım gelebileceğini hesaba katmış ve ona göre önlemlerini tam isabetle ve zamanında almıştır. Önce Anadolu Hisarı'nın karşısında Rumeli Hisarı'nı yaptırarak (Mart - Ağustos 1452) Karadeniz'den gelebilecek yardımların önünü kesti. Diğer

Türklerin 1453 yılında İstanbul'u fethetmelerinden 30 yıl kadar önce yapılmış, İstanbul ve çevresini gösteren bir harita. Bu haritada aşılamaz denilen ünlü kent duvarları ve doğal savunma sisteminin bileşimi ustaca yansıtılmıştır. Yan sayfa: İstanbul'un güçlü surları ve zincirle kapatılan Haliçi gözönünde bulunduran büyük Türk Sultanı 2.Mehmed, gemilerini karadan geçirerek Kasımpaşa önlerinde Haliçe indirmiştir. Bu eşsiz savaş taktiği İstanbul'un alınmasında büyük rol oynamıştır. Yandaki tablo, gemilerin Fatih Sultan Mehmed'in önünde karadan Haliçe çekilmelerini işlemektedir.

yandan Mora'dan, imparatorun kardeşlerinden gelmesi muhtemel kuvvetlere karşı Turhan Beg komutasındaki bir kuvveti o tarafa sevketti. Üçüncü bir önlem olarak da Avrupa'dan gelecek tehlikeye karşı bir birliği Balkanlar'da görevlendirdi. Ayrıca Galata Cenevizlileri baskı altında tutuluyordu.

İmparator 2.Konstantinos Dragazes de olanaklarının elverdiği ölçüde önlemler alıyordu. O da kardeşi gibi bütün umudunu Batı'nın yardımına bağlamıştı. Bu umutların zayıf olduğunu biliyordu, fakat yapabileceği başka bir şeyi de yoktu. Bu yüzden defalarca başvurulduğu halde bir sonuç alınamamış olan kiliselerin birleştirilmesini yeniden ortaya attı. Papalık temsilcisi olarak kardinal İsidoros İstanbul'a geldi. 12 Aralık 1452 tarihinde, yani fetihten 5 ay öne İsidoros, Ayasofya'da kiliselerin birleştiğini ilan ederek Roma usulünde ayin yaptı. İstanbul halkını büyük bir heyecan sardı. Latinler'e karşı halkın duyduğu kin ve nefret, o sırada imparatorun yüksek memurlarından birisinin şu sözlerinde açıkça dile getirilmektedir: **"Ben kentin ortasında Latin papazlarının ayin taçları yerine Türk kavuğunu görmeyi yeğ tutarım"**. Osmanlı egemenliğini Roma'ya tercih edenlerin sayısı gittikçe çoğalıyordu. Konstantinos acele olarak çevredeki mezarlıkların taşları ve çeşitli malzeme ile surları onarmaya çalışıyordu. Ayrıca Osmanlı padişahına bir elçi göndererek barış önerisinde bulunuyor, bu olmadığı takdirde kanının son damlasına kadar savaşacağını ekliyordu. Bu arada Cenova ve Venedik'ten az da olsa yardımlar geliyordu. Kuşatma sırasında Bizans safları arasında 2.000 kişi kadar yabancı asker bulunuyordu.

Sultan 2.Mehmed, Rumeli Hisarı'nın bitmesinden sonra Ağustos sonlarında 50.000 kişilik bir kuvvetle surlar önüne gelmiş ve 3 gün kaldıktan sora Edirne'ye dönmüştür. Bütün kışı Edirne'de hazırlıklarla geçiren padişah, devletin askeri gücünü burada toplayarak Mart ayında harekete hazır hale gelmişti. Osmanlı ordusunun sayısı hakkında çeşitli rakamlar verilmekle beraber 80.000 - 100.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu ordu, o dönemin Avrupa devletleri de dahil en mükemmel ordusuydu. Orduda Türk-İslam âleminin her yanından gelen şeyh, derviş, tarikat pirleri ve gönüllüler, fethin bütün Türk ve İslam âlemince kutsal bir amaç olduğunu gösteriyordu. Osmanlı padişahının hizmetine girmiş olan Macar asıllı Urban, Saruca ve Mimar Muslihiddin kuşatma için toplar dökmüşlerdi. Bu topların en büyüğü olan Şahi 2 ay içerisinde Edirne'den İstanbul'a getirilmişti. Ayrıca daha çeşitli kuşatma ve hücum silahları hazırlanmıştı.

Osmanlı ordusu Nisan ayının başında surların 5 mil açığında toplandı. 2 Nisan'da savaş alanına gelen padişah 5 Nisan'da Topkapı'nın hemen karşısında otağını kurdu. Gelibolu'dan hareket eden donanma da aynı günlerde İstanbul önlerine gelerek Beşiktaş ile Dolmabahçe arasına demirlemişti. Daha önceki kuşatmalarda olduğu gibi Haliç kalın bir zincirle kapatılmıştı. 6 Nisan 1453 tarihinde büyük topun ateşlemesiyle kuşatma fiilen başladı. İlk günlerdeki savaşlar pek semereli olmadı. Ancak toplar yavaş yavaş kara surlarında gedikler açmaya başlıyordu. 18 Nisan'da ilk büyük hücum yapıldı. Her iki taraf da kahramanca savaşıyordu. 20 Nisan'da ilk deniz savaşı oldu ve yardıma gelen dört Ceneviz gemisi, Balta-oğlu Süleyman Beg'in bütün çabalarına karşın Haliç'e girmeyi başardı. Bu başarısızlık üzerine Süleyman Beg görevinden alınarak Hamza Beg kaptan-ı derya atandı. Yine aynı gün başlayan ve şiddetli bir biçimde devam eden topçu ateşi Topkapı yakınında büyük bir gedik açtı. İmparator Konstantinos bu sırada bir elçi göndererek barış önerisinde bulundu. Padişah bu öneriyi görüşmek için divanı

ve harp meclisini topladı. Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa barış yapılmasını istiyordu. Ancak Sultan 2.Mehmed ve meclisin çoğunluğu kuşatmaya devam edilmesini istiyorlardı. Sonuçta savaşa devam kararı alındı.
Kuşatmanın ilk günlerinde Haliç'teki zinciri kırmak mümkün olmayınca bizzat padişahın önerisiyle çok cesurca ve askerlik tarihinde ilk defa olarak 67 gemi Tophane'den yağlı kalaslar üzerinden yürütülerek Kasımpaşa'da Haliç'e indirildi. 21-22 Nisan gecesi gerçekleştirilen bu büyük başarı, İstanbul'un fethinde en önemli adımlardan birisiydi. İmparator kuvvetlerinin bir kısmını Haliç'teki Türk kuvvetlerine karşı Haliç surları boyunca mevzilendireceği için kara surlarındaki kuvvetlerinin azalacağını göz önüne alarak gizlice Haliç'e indirilen Osmanlı gemilerini tahrip eden hazırlıklara başladı. Fakat Galata'daki Cenevizliler bunu haber alarak Osmanlı padişahına haber verdiler. 28 Nisan'da imparatorun yaptığı girişim başarısız kaldı. İstanbul'da tam anlamıyla artık umutsuzluk hâkimdi. Hatta imparatora kenti terk ederek kaçması bile önerildi, fakat imparator ülkesini ve halkını terk edemeyeceğini söyledi. 6 ve 12 Mayıs tarihlerinde yapılan iki genel hücumda Edirnekapı ile Eğrikapı arasındaki surlar büyük ölçüde yıkılmış, ancak kesin sonuç alınamamıştı. Gün geçtikçe hücumlar şiddetleniyor, surlar altında lağımlar açılarak, hareketli ahşap kuleler ile hücuma geçilerek bir an önce sonuç alınmak isteniyordu. Bizans imparatoru ve bütün İstanbul halkı da canla başla savunma yapıyorlardı. Sultan Mehmed 23 Mayıs'ta son defa olarak bir elçi göndererek imparatordan kentin teslim edilmesini istedi. İmparator "ölmeye hazırız" diyerek teslim önerisini reddetti. 27 Mayıs'ta Sultan Mehmed savaş meclisini toplayarak durumu anlattı. İstanbul'un fethinin önemini belirtti ve komutanlara yapılacak hücumda ödevlerini bildirerek hazırlık yapmalarını emretti. Sonunda beklenen gün gelmişti. 28 Mayıs gecesi tüm hazırlıklar tamamlandı. 29 Mayıs'ta sabaha karşı bizzat padişah hücumu başlattı. Surların önünde korkunç bir savaş devam ediyordu. Sabahın ilk saatlerinde surlar üzerine Osmanlı sancağı dikildiği gibi birlikler de kente girmeye başlıyordu. Bizans'ın son imparatoru da son nefesini savaşarak verdi. İstanbul panik içinde Ayasofya'ya koşuşuyor ve bir mucize bekliyordu. Sultan Mehmed öğleye doğru devlet erkânı ile birlikte kente girdi ve doğruca Ayasofya'ya gitti. İstanbul'un düşmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu tarihin sayfalarına gömülüyordu. Yüzyıllardan beri çeşitli tarihlerde kuşatılan ancak zaptedilemeyen İstanbul'un fethi onuru henüz 20 yaşlarında olan Osmanlı Hükümdarı 2.Mehmed'e ait oluyor ve ona **"Fatih"** ünvanı veriliyordu. Bu genç hükümdar aynı zamanda yeni bir çağ açıyordu.

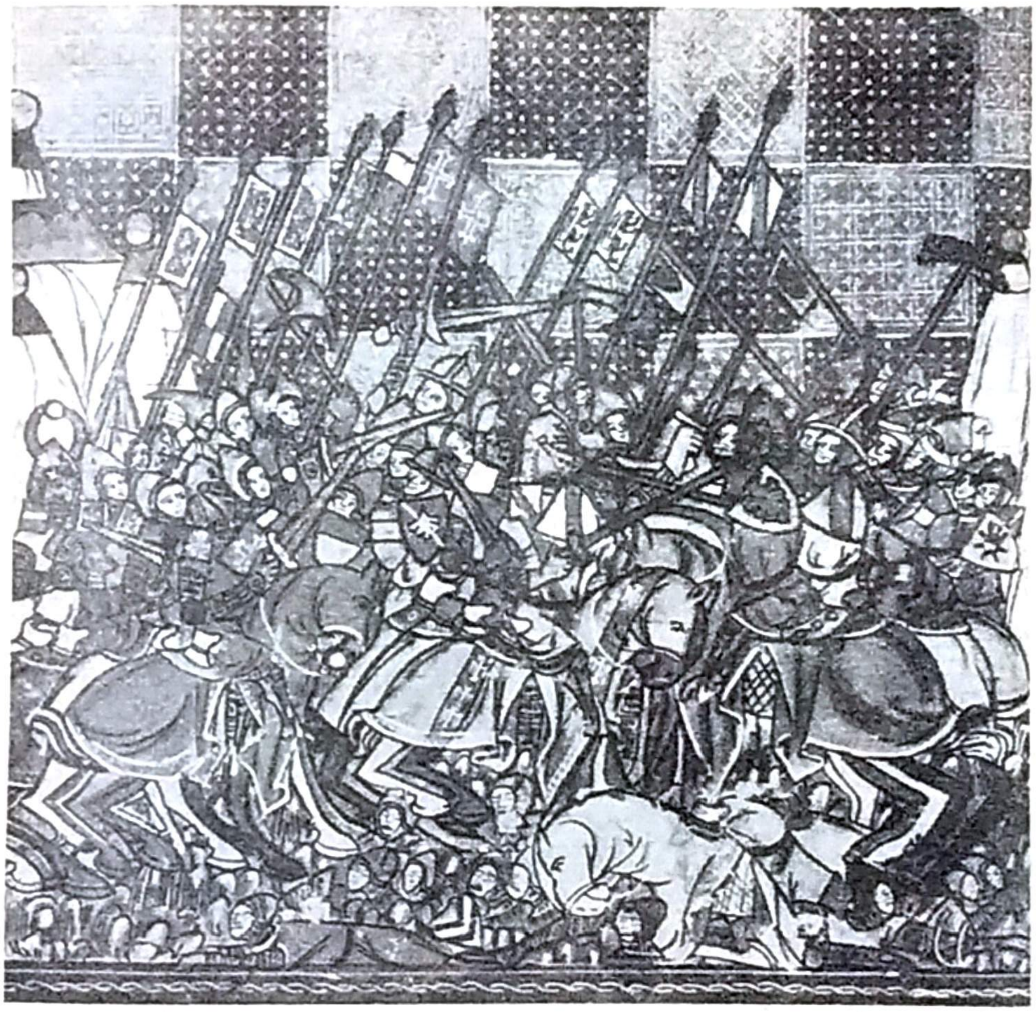
UYGARLIK

1. DEVLET YÖNETİMİ

Bizans İmparatorluğu, diğer adıyla Doğu Roma İmparatorluğu Roma İmparatorluğu'nun bir devamı olup,Roma teşkilatı, Hellenestik - Yunan kültürü ve Hıristiyan dininin şekillendirdiği bir temel üzerinde yükselmiştir. Bizans imparatorları kendilerini Roma Caesar'larının mirasçıları olarak kabul ediyorlardı. **Bizantions** (Bizanslı) deyimi sonradan ortaya çıkmış, bunu hiçbir zaman kullanmayan Bizanslılar kendilerini her zaman **Romaios** (Romalı, Türkçe Rum adı bundan gelmektedir) diye adlandırmışlardır. Bizans İmparatorluğu Eski Roma dünyasının yerini alan Hıristiyan dünyasındaki bütün ülkeler üzerinde egemenlik hakkına sahip olduğuna inanıyor ve diğer devletlerden kendini üstün görüyordu. İdeolojik ve siyasal bakımdan Roma mirasçılığı fikrine bağlı kalmakla birlikte zamanla farklı bir nitelik almıştır. Hıristiyanlığın kabulü, Grekçe'nin resmi dil olması, hayatın gittikçe dini bir görünüm alması, ekonomik ve sosyal gelişmeler nedeniyle çok geçmeden yeni bir devlet sistemi meydana gelmiştir. Bu gelişmeler sonunda adından ve bazı geleneklerinden başka Roma ile hiçbir ortak noktası kalmamıştır.

Bizans İmparatorluğu, fiilen ve hukuken bütün iktidarın kaynağı ve merkezi imparator olan monarşik bir idari yapıya sahipti. İmparatorun, Tanrı'nın iradesiyle bu makama geçmiş üstün bir kimse olduğuna inanılırdı. İmparatora karşı yapılan saygısızlık , saldırı ölümle cezalandırılırdı. Başlangıçta **augustus, semper augustus, dominus** ve **autokrator** gibi ünvanlar kullanan imparatorlar,Herakleios'tan sonra **basileus, pistos en Khristo basileus, basileus Romaion** ünvanlarını kullanmaya başlamışlardır. Yönetim şeklini, sınırlı bir monarşi veya cumhuriyet gibi, değiştirmek için en küçük bir girişimde bulunulmamış, bütün ayaklanmalar ve suikastler doğrudan iktidara yönelmemiş, sadece ve özellikle zorba ve beceriksiz yöneticilerin politikasını hedef almıştır. İmparatorlar, Roma İmparatorluğu'ndan beri bir gelenek olarak meşruiyeti kişiliklerinde taşıdıklarına inanıyorlardı.Yasalara olan saygı onların hareketlerine şekil veriyordu. Yeni imparator senato, halk ve ordu tarafından kabul edildikten sonra meşruiyet kazanıyordu. Ancak bu zamanla basit bir formalite haline geldi. Hıristiyanlığın kesin olarak kabulünden sonra İstanbul patriği imparatora çoğunlukla Ayasofya'-da taç giydiriyordu. İmparator kilisenin koruyucusu ve Ortodoksluğun savunucusuydu. 9.yüzyıldan itibaren yeni imparator tahta geçtiği zaman Hıristiyanlığı koruyacağına dair ant içiyordu. Bizans İmparatorluğu'nda zaman zaman aynı yetkileri paylaşan ortak imparatorlar da görülmektedir. Çoğunlukla ikinci imparator ya komutan veya esas imparatorun yerine geçecek oğlu oluyordu. Sülaleye bağlılık fikri özellikle Makedonya sülalesi zamanında çok kuvvetlenmiştir.

Bizans İmparatorluğu'nda idari örgüt merkez ve eyaletler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Merkez örgütü, saray memurları ile sivil ve askeri memurlardan meydana gelen bir memurlar aristokrasisinin elinde bulunuyordu. Memurlar aristokrasisinin sivil ve askeri kanatları iktidar için zaman zaman birbirleriyle mücadele etmekte ve kazanan taraf devletin kaderine hâkim olmaktaydı. Merkez örgütünde en önemli kuruluş senato idi. Roma senatosu örnek alınarak kurulmuştur. Bazı yasalar senatoda okunduktan sonra yürürlüğe konardı. Ayrıca yasalar hazırlayarak imparatora sunabilirdi. Senatonun en önemli yetkisi çoğu zaman şeklen olsa bile yeni imparatorun seçiminde ve onun tanınmasında hak sahibi olmasıydı. Bizans'ın kuruluşundan yıkılışına kadar varlığını sürdüren senato, kuvvetli imparatorların zamanla-

Bizans ve Haçlı orduları karşısında yenilen Selçuk ordularını konu alan bir minyatür.

rında etkinliğini büyük ölçüde kaybediyordu. Senato üyelerinin büyük çoğunluğunu, merkezde oturmayan ve eyaletlerdeki soylu kimselerin meydana getirdiği ve eyaletlerde yaşayan senatörler oluşturuyordu.

Senatodan başka, imparatora daha yakın olan **Hagion Konsistorion** (Kutsal Şura) bir çeşit saray şurası görevini yürütüyordu. Üyelerinin çoğunluğunu merkezdeki yüksek memurlar oluşturuyordu. Toplantılara bazen senatörler de katılırdı. Toplantıda üyeler ayakta dururdu. Toplantılara **silention** (sessizlik) deniyordu. Zamanla sürekli bir kurul olmaktan çıkmış, devlet veya kilise işini görüşmek gerekince imparator tarafından toplantıya çağrılırdı.

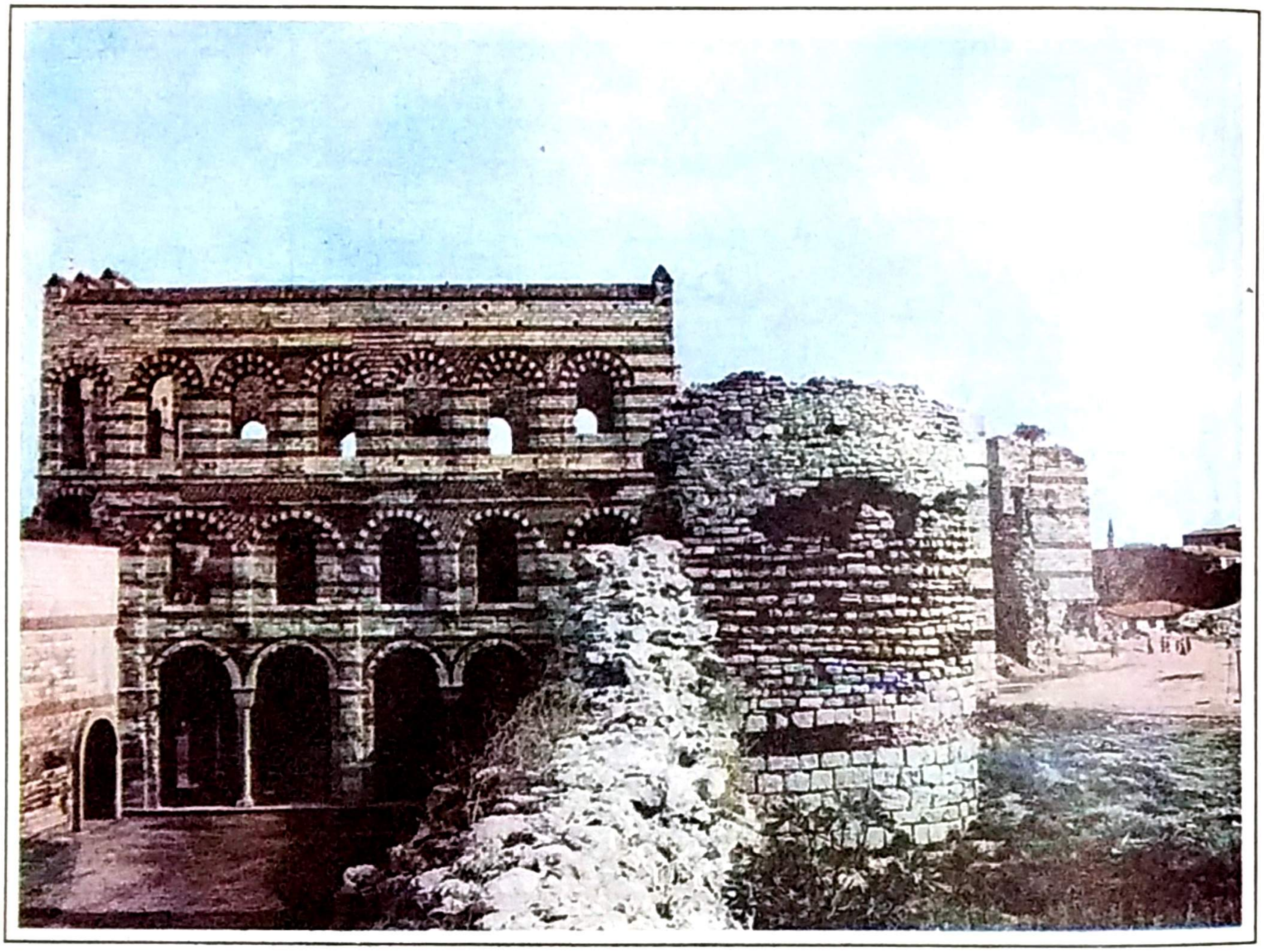
Bütün halkın veya temsilcilerinin katıldıkları toplantılarda imparator doğrudan doğruya halkla temas ederdi. İmparatorun isteklerinin halka bildirildiği bu genel toplantılar çoğunlukla Hipodrom'da (bugün Sultanahmed Meydanı) yapılırdı. Halk da isteklerini imparatora bildirirdi.

Merkez örgütünün en yüksek memuru **Magistor Officiorum** (Daireler Başkanı) olup bugünkü içişleri ve dışişleri bakanlıklarının görevlerini yürütürdü. Bütün resmi daireler, saray muhafız kıtaları, sınırlardaki birlikler, güvenlik ve posta üzerinde denetim hakkına sahipti. Yabancı elçilerin kabulü ve çoğunlukla yabancı devletlerle ilişkileri yürütme de onun görevleri arasındaydı. Magister officiorum'dan sonra **Questor sacri palatii** (Kutsal saray idare amiri) adalet işlerine bakar ve imparatorun buyruklarını hazırlardı. Maliye işlerine **Comes sacrarum largitionum** (Hazine müdürü) ile **Comes rerum privatarum** (Devlet arazileri müdürü) bakarlardı. Bunlardan birincisi vergiler, para basma, ticaret, sanayi, ikincisi ise devletin büyük mülkleri ile imparatorun özel hazinesine bakardı. Hadımlardan seçilen başmabeyinci, imparatorla devamlı temas halinde olduğu için nüfuzlu bir kimseydi.

Bizans İmparatorluğu kurulduğu zaman taşra örgütü 2 **praefectura**, 7 **dioecesis** ve 60 **provincia**'ya ayrılmıştı. Ancak bu örgüt Herakleios ve halefleri zamanında önemli değişikliklere uğradı. Eski praefectura, dioecesis ve provincia'lar kalkarak bunların yerine **thema** adı verilen askeri idare bölgeleri kuruldu. Savunması ile görevlendirildiği bölgelere temelli yerleştirilen askerlere toprak dağıtılıyordu. Bu topraklar babadan büyük oğula geçerdi. Herakleios devrinde 4 thema kurulmuştu. Halefleri zamanında themalar sistemi geliştirildi ve sayıları arttı. İki praefectura'nın başında **Praefectus praetorio** adı verilen ve imparatorun vekilleri sayılan iki genel vali bulunuyordu. Bunlardan birisi İstanbul'da, diğeri Selanik'te otururdu. Praefectus'lar başlangıçta eyaletin sivil ve askeri işlerinin başında bulunuyordu, fakat zamanla askeri yetkileri **Magister militum** (Askeri komutan)'a verildi. Themalar sistemi kurulunca her themanın başına **Strategos** adı verilen bir çeşit askeri valiler getirildi. İmparatorluğun son zamanlarında sivil yönetimde merkezileşmeye gidiliyordu. Bu devir yüksek memurlarından **Logothetes**, bütün sivil ve maliye işlerinin başında bulunuyordu. Hatta İsakios Angelos'tan itibaren Logothetes başbakan rolünü oynamıştır.

2. HUKUK

İmparator, adalet örgütünün başıydı. Yalnız onun adına adalet dağıtılabilirdi. 14. yüzyılın başlarına kadar en yüksek mahkeme imparatorun başkanlık ettiği mahkemeydi. Üyeleri yüksek memurlardan seçilirdi. Vatan hainliği ve cinayet gibi ağır suçlar burada görüşülür ve karara bağlanırdı. Diğer suçlarda ise bugünkü temyiz mahkemesinin görevini yerine getirirdi. Bu yüksek mahkemenin dışında, yüksek daire

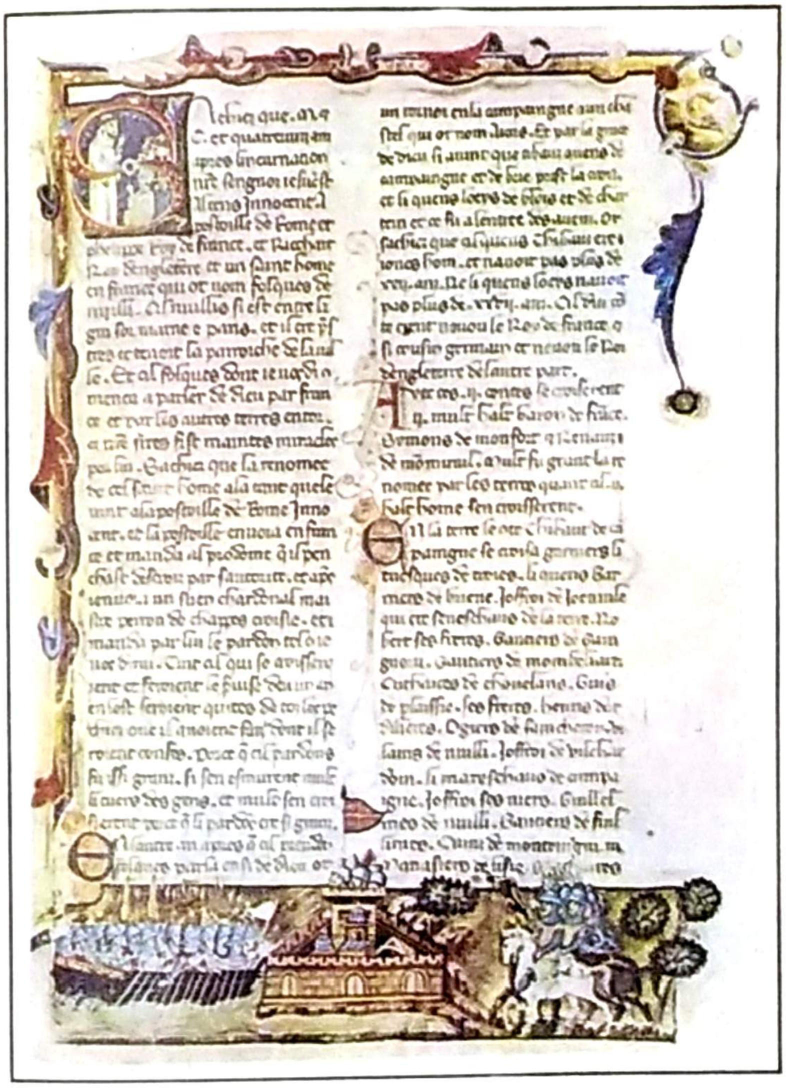
başkanlarının yönettikleri mahkemeler ve ayrıca kentlerde birçok ilk mahkemeler bulunuyordu. Hristiyanlığın kabulünden sonra cezalar biraz hafifletildi. Ancak İsauria sülalesinden itibaren yeniden ağırlaştırılırdı. Çarmıha germe cezası kaldırıldı. Ölüm cezası yerine ellerin, ayakların, kulakların kesilmesi veya gözlerin oyulması ile yetiniliyordu. Suçlular cezalarını çekmek için çoğunlukla sürgüne gönderilir veya manastıra kapatılırdı.

3. ORDU

Bizans ordusu kara ve deniz kuvvetlerinden meydana geliyordu. İmparatorluğun kurulduğu dönemde kara ordusu iyi örgütlenmiş ve iyi eğitim görmüştü. Kara ordusu sınırlarda oturan birliklerle merkezde bulunan ve her cepheye gönderilen esas kuvvetlerden oluşurdu. Ordunun başında ilk zamanlarda üç Magister militum bulunuyordu. İustinianos zamanında bunların sayısı 10'a yükseldi. İkinci derecedeki komutanlara Dux ünvanı veriliyordu. En kuvvetli olduğu zaman Bizans ordusunun 150.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. 7.yüzyılda ordu örgütünde önemli değişiklikler oldu. Thema sistemi ile eyaletlerdeki askeri birlikler yeni bir sisteme bağlandı. Strategos, aynı zamanda themasının askeri birliklerinin komutanıydı. Kara ordusu piyade ve süvari olmak üzere iki ana kola ayrılmıştı. Düzenli ordunun yanında özellikle sınır boylarında bulunan çeteler de vardı. Silah olarak kılıç, kalkan, mızrak, zırh ve çeşitli savaş baltaları, kale kuşatmalarında mancınıklar kullanılıyordu.
Bizans İmparatorluğu kurulduğu zaman düzenli bir donanması olmadığı gibi 7.yüzyıla kadar Bizans'ın denizlerde kuvvetli bir düşmanı da yoktu. Fakat Müslüman donanmasının kurulmasından ve Bizans'a karşı ilk başarıları kazanmasından sonra donanmanın önemi anlaşılmış ve deniz kuvvetleri esaslı bir biçimde örgütlenmişti. Herakleios reformları ile bütün deniz kuvvetleri Kybirraioton theması adı altında birleştirildi. 3.Leon zamanında deniz kuvvetleri İstanbul donanması ve deniz themaları donanması olmak üzere ikiye ayrıldı. Deniz kuvvetleri başkomutanlığına **Drungarios tu ploimu** deniyordu. 10.yüzyılda donanma 3-5 **Dromon** (savaş gemisi)'dan meydana gelen birliklere ayrıldı. Bunlara **Comes** veya **Navarkhos** adı verilen kişiler komuta ediyordu. Gregois veya Rum ateşi en önemli silahı idi. 11.yüzyıldan itibaren Bizans donanması gerilemeye başladı. 2.Andronikos donanmayı kaldırınca denizlerde üstünlük Venedik ve Cenova'ya geçti. 3.Andronikos donanmayı yeniden kurduysa da başarılı olamadı. İstanbul fethedildiği sırada Bizans'ın donanması olarak 4 tanesi Haliç'te olmak üzere ücretle tutulan 5 gemi bulunuyordu.

4. BİLİM

Bizans İmparatorluğu'nda bilim ve fikir hayatı, ilk iki yüzyıl boyunca Hıristiyan dünyası ile Antik Yunan ve Latin dünyası arasındaki ilişkilere sıkı sıkıya bağlıdır. Büyük Constantinus ile birlikte Hıristiyanlık resmen kabul edilmekle beraber Antik geleneğin, devlet ve fikir hayatı üzerinde birinci derecede etkili olduğu kesindir. Hıristiyanlığın kültür ve sosyal hayatta tam anlamıyla yerleşmesi için birkaç yüzyılın geçmesi gerekiyordu. Putperestliğin son kalıntıları 6. ve 7.yüzyıllarda kaybolmuş, Antik düşüncenin son kalesi olan Atina Üniversitesi 529 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Diğer yandan Herakleios döneminde Grekçe'nin resmi dil olmasıyla düşünce hayatı yeni bir değişikliğe uğramıştır. Bu arada Hellenistik düşüncenin devam ettiği Mısır, Suriye ve Filistin'in Müslümanlar tarafından fethi bütün bilim ve kültür hayatının İstanbul'da toplanmasına yol açmıştır.

4. Haçlı Seferi'ne katılan Fransız soylusu Geoffroy de Villehardouin, Haçlı Seferleri hakkında yazdığı bir el yazmasına ait sayfa. Metin altındaki resimler Haçlılar tarafından karadan ve denizden kuşatılan İstanbul'u Bizanslılar'ın savunması canlandırılmıştır. Yan sayfa: İstanbul'daki Bizans sarayları içinde günümüze kadar oldukça sağlam kalmış tek örnek olan bugünkü adıyla Tekfur Sarayı'nın genel görünümü. Komnenoslar döneminde yapılan bu saray, günümüzde onarılarak yandaki görünümü almıştır.

5. FELSEFE

Bizans felsefesi Antik geleneklere sıkı sıkıya bağlıdır; diğer bir deyişle Yunan felsefesine dayanan Hıristiyan düşüncesinden ibarettir. Hıristiyan din ve fikir adamları, putperest mirastan yararlanılıp yararlanılmayacağı üzerinde uzun tartışmalara girmişlerdir. Bunlardan bir grup Antik kültürün değerli olduğu ve Hıristiyanlık ile bağdaşabileceği,diğer grup ise bunun tam aksi bir görüşü savunuyorlardı. 9.yüzyıla kadar olan dönemde felsefeye dogmalar hâkimdi. Bu ilk yüzyıllarda felsefe ile teoloji birbirinden pek ayrılmıyordu. 6.yüzyıla kadar Atina Üniversitesi ve Hıristiyan yüksek okullarında felsefe okutuluyordu. Filozof Proklos Antik geleneğin savunucusuydu. Gazze yüksek okulunda ders veren filozof Aineias ile Prokopios ise Hıristiyan düşüncesini benimsemişlerdi. 6.yüzyılın önde gelen filozofu İskenderiye Üniversitesi hocalarından İoannes Philoponos Hıristiyan inancının açıklanmasında Aristo mantığından ve kategorilerden yararlanmıştır. Philoponos ise ortodoks skolastiğinin müjdecilerinden sayılır. Yine bu dönemde yazılan felsefi - dini eserler Yeni - Eflatunculuğun Bizans felsefesinde yerleşmesine yardımcı olmuşlardır. Maximos Homologetes (580-662) bu felsefi görüşleri Bizans mistik teolojisine mal etmiştir. Maximos'a göre Allah ile insan ruhunu akıl değil **logos** (sezgi) birleştirir. Bu dönemde mistisizm daha manastırlardan dışarı çıkmamıştı. Teologlar gerçeği muhakeme yoluyla öğrenmeye çalışıyorlardı. Kadıköy konsilinin (451) kararlarını savunanlardan Leontios Byzantios (485-542) Ortodoks dogmasının kuruluşuna yardım etmiştir. En seçkin Bizans skolastiği İoannnes Damaskenos(8.yüzyıl)her şeyden önce teolog olup çok iyi bildiği Yunan felsefesi ile dogmaları aydınlatmak bakımından ilgilenir. Ona göre gerçeği Allah vahiyle vermiştir,insanın görevi bu gerçeği anlama araçlarını bulmaktır. **Pege gnoseos** (bilginin kaynağı) adlı ünlü eseri Ortodoks dogmalarının tam ve geniş el kitabıdır.

9.yüzyılın ortalarından itibaren bağımsız felsefenin kuvvet kazandığı görülmektedir. Bardas'ın yeniden örgütlediği (863) İstanbul Üniversitesi'nin hocalarından Photios bağımsız felsefenin temellerini atmıştır.Photios derslerinde daha çok mantık ve diyalektik üzerinde duruyor ve eserlerini bu konulara ayırıyordu. Bağımsız felsefenin ilk büyük temsilcisi çok yönlü bilgin olan Mihail Psellos'tur (1018-1078). Psellos, Aristo mantığı ve fiziğini öğrendikten sonra metafizik araştırmalarına geçilmesinin daha yararlı olacağı görüşündedir. Psellos, Photios'un aksine Aristo'yu değil Eflatun, Plotinos ve Proklos'u tercih etmektedir. Psellos'un hedefi bütün disiplinleri bir sentez içinde birleştirmektir. Psellos, her varlığın, her olayın bir nedeni olduğunu ve nihayet son nedeninin Allah'a kadar gittiğini ileri sürmektedir. Ona göre öğrenilmesi gereken bu nedenlerin çoğu bizce tanınamaz; akıl yoluyla bütün ilahi varlığa yaklaşmak ve 'bütün doğayı kavramak mümkün değildir; nesneler yalnız sezişle doğrudan doğruya kavranabilir. Aristo felsefesini benimseyen İoannes Ksiphilinos (ölm. 1075) dostu Psellos'u putperestlikle itham etmektedir.

Psellos'un öğrencisi ve İstanbul Üniversitesi'nde halefi olan İoannes İtalos, Hıristiyan dogmalarına değil Aristo, Eflatun ve Yeni-Eflatuncular'ın fikirlerine itibar etmekteydi. İtalos felsefeyi teolojinin baskısından kurtarmaya çalışmıştır. Öğrenci İznik Metropoliti Eustratios (1050-1120) Yeni-Eflatuncu felsefeyi Hıristiyan görüşüne göre açıklamak için Aristo mantığına başvurmuştur. Eserleri Batı skolastikleri arasında büyük ilgi görmüştür. İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi Bizans felsefesinde yeni cereyanların kuvvetlenmesine yardımcı olmuştur. Bu dönemde Yeni-Ef-

Palaiologos sülasesi döneminde İmparator 2. Andronikos zamanında çeşitli devlet görevlerinde bulunan ve aynı zamanda büyük bir bilim adamı olan Theodoros Metokhites (1260-1332), felsefe, şiir, astronomi dallarında çalışmış, Aristoteles üzerine yorumlar yapmıştır. Miscellanea adlı eseri bir tür felsefe ansiklopedisidir. Bugünkü Kariye Camii'ne bir ek yaparak genişleten Metokhites, onu İsa'ya sunmuştur. Buradaki resimde onun Kariye'yi İsa'ya sunuşu işlenmiştir. Yan sayfa: Kariye mozayıklerinden bir sahne.

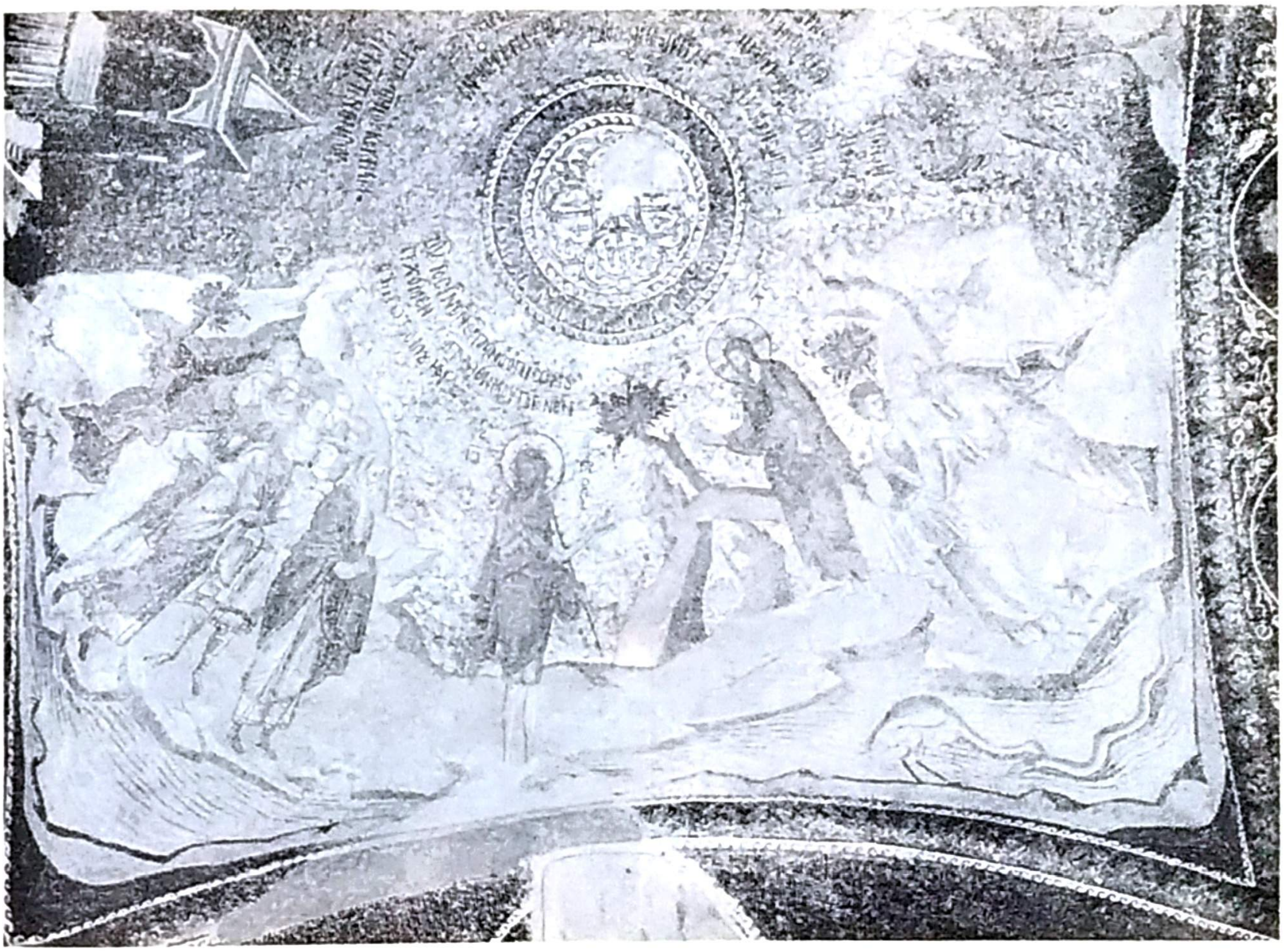
latunculuk yerine ortodoks skolastiği hâkim oldu. İznikli Nikephoros Blemmydes (1197-1272), öğrencileri arasında İmparator 2.Theodoros Laskaris'in de bulunduğu çok yönlü bir bilgindi. **Eisagogike Epitome** (Küçük Giriş) adlı eseri çok kullanılan bir el kitabıydı. 2.Theodoros Laskaris edebiyat, fizik, matematik ve teoloji yanında felsefe ile de uğraşmıştır. 13.yüzyıl sonu ile 14.yüzyılın başında Bizans felsefesi hâlâ büyük ölçüde Aristo'nun etkisi altındadır. Tarihçi Georgios Pakhymeres, Aristo felsefesini toplu bir eserde başarılı bir biçimde tanıtmıştır. 2.Andronikos zamanında büyük logothetestik (içişleri bakanlığı) yapan Theodoros Metokhites, Eflatun'un felsefesini benimsemiştir. **Miscellanea** adlı eseri bir çeşit felsefe ansiklopedisidir. Sicilyalı Barlam adlı bir keşiş Yunanistan'da Grekçe öğrendikten sonra İstanbul'a gelerek (1330) bir manastırda teoloji okutmuştur. İstanbul'da tutunamayacağını anlayınca Atos Manastırına çekilmiş ve burada mistikleri eleştirerek uzun süren fikir münakaşalarına neden olmuştur. Bizans'ın son döneminde yetişen Georgios Gemistos, Bizans'ın zayıflamasının nedenlerinin üzerinde durmuş, toplum, siyaset, ahlak ve din reformlarını **Kanunlar** adlı kitabında savunmuştur. Humanist bir görüşe sahipti. Patrik Genadios onun bu eserini yaktırmıştır.

6. TARİHÇİLİK

Bizans biliminin en önemli kollarından biri olan tarihçilik başlangıçta Antik çağın bir çeşit devamı olmuş ve zamanla bazı değişikliğe uğrayarak 1453'te İstanbul'un fethine kadar devam etmiştir. Bizans tarihçilerinin eserleri yalnız Bizans İmparatorluğu için değil ilişkide bulundukları kavimlerin tarihi için de değerli bilgiler içermektedir. Bu arada Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Bulgarlar, Peçenekler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi Türk boy ve devletleri hakkında geniş bilgi vermektedirler. Bizans tarihleri, belli bir çağın tarihini içine alan **historia** (monografi), **khronographia** (dünya tarihi) ve **ekklesiastike historia** (kilise tarihi) olmak üzere üç gruba ayrılabilir.

Bizans tarihçiliği kilise tarihi ve dünya tarihi ile başlamıştır. Her iki türün kurucusu da Eusebios (265-329)'tur. Eusebios kilise tarihini İsa'nın doğumundan 324 yılına kadar anlatmıştır. Onun eserinin devamını daha sonraki yıllarda bazı tarihçiler yazmışlardır. Onun Khronographia'sı (Dünya Tarihi) olayları dünyanın yaradılışından itibaren yıl yıl anlatır. İoannes Malalas'ın **Khronogrophia**'sı ise başlangıçtan 563'e kadar bütün dünya tarihini içine almaktadır. En seçkin Bizans tarihçilerinden birisi olan Theophanes'in (ölm. 818) **Khronographia**'sı 811 yılına kadar olan olayları anlatır. Theophanes'in eseri büyük rağbet görmüş ve daha sonraki tarihçiler üzerinde çok etkili olmuştur. Theophanes'in eserinin devamı olan **Theophanes continuatus**, imparator Konstantinos Porphirogennetos'un emri ile yazılmış olup 961 yılına kadar olan olaylar hakkında bilgi vermektedir. İstanbul Patriği (806-815) Nikephoros'un **Khronographikon syntomon** ve **Historia syntomon** adlı iki eseri vardır. 11.yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Skylitzes'in **Synopsis historion** adlı eseri ile 12.yüzyılın ilkyarısında yaşayan Zonaras'ın **Epitome historian** (dünyanın yaradılışından 1118'e kadar) adlı tarihi yalnız Bizans tarihi için değil Türk tarihi için de önemli kaynaklar arasında yer alırlar.

Genel dünya tarihlerine paralel olarak Antik tarzda yazılan monografilerde Bizans'ın kuruluşundan yıkılışına kadar devam etmişlerdir. Bunların başında sarayda önemli memuriyetlerde bulunmuş olan, 448'de Attila'ya gönderilen elçi heyetinde yer alan Priskos gelir. **Historia Byzantiake kai**

ta kat' Attelan adlı eserinin tamamı değil bazı kısımları günümüze kadar ulaşabilmiştir. Görgü tanığı olarak Hunlar ve Attila hakkında değerli bilgiler vermektedir. İustinianos'un ünlü komutanı Belisarios'un yazmanı Prokopios'un İustinianos dönemiyle ilgili üç eseri vardır: Askeri harekâttan bahseden **Historikon**, İustinianos, karısı Theodora ve bazı saray memurlarını acı bir dille eleştirdiği **Historia arcana** (Gizli Tarih) ve dönemin bayındırlık faaliyetlerinden bahseden **Peri ktismaton**. Agathios (536-582)'ın 552-558 yılları arasındaki olayları içine alan **Peri tes İustinianu basileios** adlı eseri Prokopios'un tarihinin devamı sayılır. Yine aynı dönemde yaşayan Menandros'un **Historiai** adlı kitabı 558-582 yılları arasını içine alır. Bazı kısımları günümüze kadar gelmiştir. Herakleios döneminde yüksek bir memuriyette bulunmuş olan Theophylaktos Simokattes, İmparator Maurikios dönemini içine alan bir eser **(Historiai)** yazmıştır.

Tasvirler mücadelesi döneminde (726-842) önemli bir esere rastlanmamaktadır. 10.yüzyılın en dikkate değer tarihçisi İmparator Konstantinos Porphyrogennetos'tur. Bu sanat ve edebiyatı seven imparator birçok eser yazmıştır. Bunların en ünlüleri devlet yönetiminden bahseden **De administrando imperio** ile, Bizans sarayındaki törenlerin anlatıldığı **De ceremoniis aulae byzantinae**'dir. Leon Diakonos'un 959-976 yılları arasındaki olayları içine alan **Historia**'sı da sözü edilmeye değer. Bizans bilim hayatının önemli kişilerinden birisi olan Psellos 12 imparator dönemini içine alan bir eser **(Khronographia)** yazmıştır. Özellikle saray ve çevresi hakkında geniş bilgi verir. 11.yüzyılın devlet adamlarından Mihail Attaleiates, **Historia'**sında 1034-1079 yıllarına ait olayları anlatır. İmparator Alexios Komnenos'un kızı Anna Komnena'nın kocası Nikephoros Bryennios, kayınvalidesinin isteği üzerine 1070-1079 yıllarını içine alan ve bir çeşit aile monografisi olan **Hyle Historias** adlı eserin sahibidir. Anna Komnena ise babasını konu alan **Alexias** adlı eserinde ayrıca Selçuk, Peçenek ve Kumanlar'a da geniş yer vermektedir. **Alexias**'ın devamını doğrudan doğruya olaylara katılmış kimseler yazmışlardır. İoannes Kinnamos'un **Epitome**'si 1118-1176, Nikephoros Khoniates'in **Khronike diegesis**'i ise 1118-1206 yılları arasındaki olayları içine alır. Georgios Akropolites İznik İmparatorluğu tarihini(1203-1261), Georgios Pakhymeres ise 1261-1310 dönemi tarihini yazmışlardır. Bilgin ve filozof Nikephoros Gregoros **Historia Romaike** adlı büyük eserinde 1204-1359 yılları arasındaki olayları kaleme almıştır. Kendi dönemine eserde geniş yer vermiştir. İmparator İoannes Kantakuzenos, tahttan çekildikten sonra yazdığı **Historia**'sında 1320-1356 olaylarını anlatmaktadır.

15.yüzyılın tarihçilerinden Dukas Adem'den 1462 yılına kadar bir dünya tarihi yazmıştır. Osmanlılar'a ayrı bir bölüm ayıran yazar Osmanlı tarihini 1391 yılına kadar anlatmıştır. Georgios Phrantzes'in, Palaiologos sülalesinin tarihini konu alan **Khronikon** adlı bir eseri vardır. Atinalı Laonikos Khalkokondyles (Khalkondyles) ağırlığını Osmanlı tarihinin oluşturduğu 1298-1463 yılları olaylarını içine alan **Apodeikse-is historion** adlı geniş bir eser bırakmıştır. Mihail Kritobulos **Historia** adlı eserini Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir.

Bizans'ta coğrafya üzerinde pek az çalışılmış ve bu konuda çok az eser yazılmıştır. Seyahatnameler ve hac yolları kılavuzları daha çok pratik amaçlarla yazılmıştır.Patriklik ve Piskoposluk listelerini de bu gruba katabiliriz. Bizans döneminde haritacılık üzerinde hemen hiç çalışılmamıştır. İustinianos döneminde yaşamış olan İskenderiyeli tüccar ve seyyah Kosmas, **Khristianike topographia** adıyla büyük bir

İmparator 6. Ioannes Kantakuzenos'un dini çalışmalarını içeren kitabından bir minyatür. Yan sayfa Aslı Topkapı Sarayı'nda bulunan Bizans dönemine ait bir el yazması. Tevrat'ın ilk sekiz kitabının 12. yüzyılda kopya edilen bu kitaba minyatürler de eklenmiştir. Yanda görülen sahnede Musa peygamberin doğuşu canlandırılmıştır.

coğrafya eseri yazmıştır. Yine aynı dönemde yaşayan Hierokles, **Synekdemos** adlı kitabında Bizans İmparatorluğu'nun 64 eyalet ve 912 kenti hakkında bilgi vermektedir. Yolcular ve denizciler için hazırlanan kılavuzların en iyisi **Stadiasmos etoi periplus tesmegales thelasses** adlı anonim eserdir.

Tıb, matematik, astronomi, kimya, botanik, zooloji gibi bilim dallarında bu uzun tarihi dönemde hemen hiçbir gelişmeye rastlanmaz. Başlangıçta Eski Yunan ve Latin eserleri bazı küçük eklerle tekrarlanmaktaydı. Daha sonraları, özellikle 9.yüzyıldan itibaren İslam uygarlığının etkisine girmiş ve hatta bazı eserler Arapça'dan Grekçe'ye çevrilmiştir.

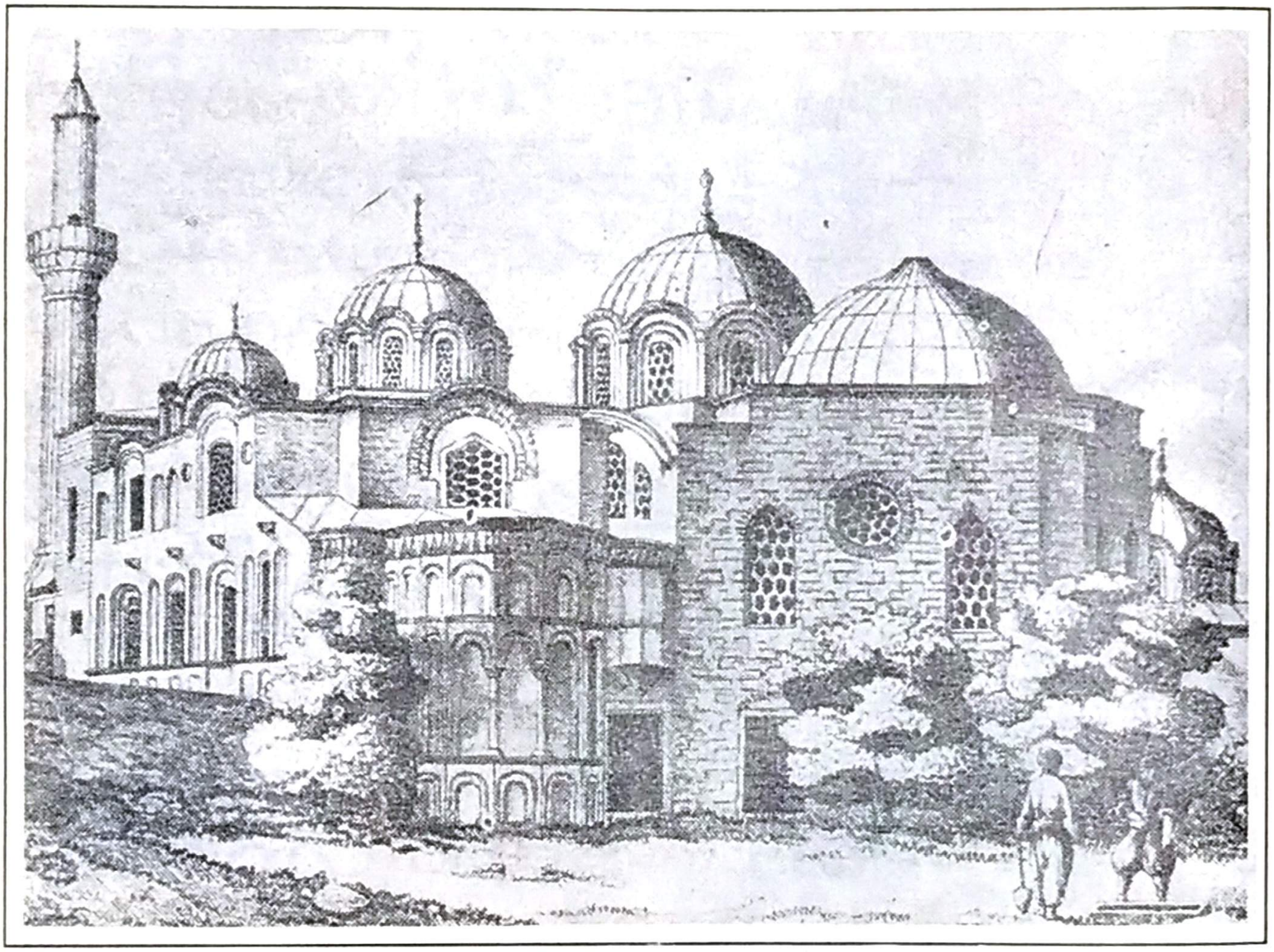
7. EDEBİYAT

Bizans edebiyatı, diğer konularda olduğu gibi ilk zamanlar Antik edebiyatın bir devamıdır. Hıristiyanlığın devlet dini olarak kabul edilmesine rağmen eski putperest edebiyat hemen ortadan kalkmamıştır. Ancak Hıristiyan düşünüşü çok geçmeden edebiyatta da ağırlığını ortaya koymuştur. Şekil olarak eskiye bağlı kalmakla beraber ruh bakımından Hıristiyan idi. Kilise babalarının etkileri oldukça fazlaydı. Bizans yazarlarının çoğunda **Kitab-ı Mukaddes**'in bilinmesi Antik eserlerin bilinmesi kadar önemli sayılırdı. Bizans edebiyatı en parlak dönemini İustinianos zamanında yapmıştır. İstanbul merkez olmakla beraber Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'daki kentlerde de canlı bir edebi faaliyet göze çarpıyordu. Tarih, hukuk, bilim ve teoloji şiirin konusunu oluşturuyor ve her çeşit düz yazı şiire çevriliyordu. Bu dönemin ilk büyük şairi 5.yüzyılda Mısır'da yaşamış olan Nonnos'tur. **Dionysiaka** adlı mitolojik destanı vardır. Ayrıca Yuhanna İncili'ni ağdalı bir üslup ile düzyazıya çevirmiştir. Mitolojik konuları işleyen şairler arasında Musaios (6.yüzyıl), tarihçi Agathios (536-82), Paulos Silentiarios ve Herakleios döneminin seçkin şairi Georgios Pisides'i sayabiliriz. Bütün bu şairler hecelerin uzunluğu ve kısalığı esası üzerine kurulmuş Antik vezinleri kullanıyorlardı.

Kökü 2.yüzyıla kadar uzanan ritmik şiir asıl gelişmeyi Bizans döneminde göstermiştir. Melodos denilen ritmik şairlerin en önemlisi Hıms'ta doğmuş ve sonra İstanbul'a gelmiş olan Romanos (6.yüzyılın ilk yarısı)'tur. İlahileri basit bir dille yazılmış olup derin bir iman ifade etmektedir. Özellikle **Noel ilahisi** çok ünlüdür. Ortodoks kiliselerinde hâlâ okunan **Himnos akathistos** (ayakta okunan ilahi)'in ilk şekli belki bu dönemde yazılmıştır. Yazarı da Patrik Sergios'tur. 4.yüzyıldan itibaren başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli kentlerinde hitabet öğretimi yapılıyordu. İlk Hıristiyan hitabet okulu ise 5.yüzyılda Gazze'de kurulmuştur. Bu okulun müdürü Prokopios, mitolojik örnekler yerine **Kitab-ı Mukaddes**'ten parçalar kullanmıştır. Ayasofya kilisesinin diyakosu ve imparator İustinianos'un mürebbisi Agapetos, öğrencisi için Hıristiyan krallarının dini, ahlaki ve siyasal ödevleri hakkında **Ekthesis kephalaion parainetikon pros basilea İustinianon** (İmparator İustinianos'a öğütler) adlı yüzyıllar boyunca sevilmiş ve çeşitli dillere çevrilmiş bir eser yazmıştır. 4.yüzyıldan itibaren dini hikâyeler değişik konuları nedeniyle ayrı bir edebi tür olarak gelişmeye başlamıştır. 6. ve 7.yüzyılın ünlü hagiografları Kyrillos, İoannes Moskhos ve Kudüs Patriği Sophronios'tur.

7.yüzyılın ortalarından itibaren Bizans edebiyatında bir duraklama dikkati çekmektedir. Özellikle İkonoklazma yalnız kutsal resimleri yok etmekle kalmamış aynı zamanda bilim ve edebi faaliyetlerin de durmasına neden olmuştur. Ancak bu dönemde çoğunlukla din adamları dini konularda şiir yazmışlardır. Bizans'ın ilk kadın şairi Kosia (veya İkosia) bu

dönemde yaşamıştır. İkonoklazma döneminde hagiografi çok gelişmiş, kutsal resimler uğruna ölenler halk nazarında "aziz" sayıldığı için bunların hayatları hakkında sayısız biyografiler yazılmıştır. Bu arada keşişlerin biyografileri de yazılmaya başlamıştır.
Bizans edebiyatı iki yüzyıl kadar devam eden bir duraklamadan sonra yeni bir parlak döneme girmiştir. İstanbul Üniversitesi'nin yeniden kurulmasıyla (863) Antik edebiyata karşı büyük bir ilgi uyanmıştır. Antik ve ilk Bizans eserleri toplanarak incelenmiş ve özetlerini toplayan ansiklopediler meydana getirilmeye başlanmıştır. İstanbul Patriği Photios'un **Myriobiblon** (bin kitap)'u ile **Suidas** adlı ansiklopedi bu türün en güzel örnekleridir. Bu parlak dönem Makedonya sülalesi döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde epigrom, didaktik ve allegorik şiir çok sevilmekteydi. 9.yüzyılın sonlarında saray memurlarından Konstantinos Kephalas epigramlardan meydana gelen bir külliyat hazırladı. Bu eser, daha sonra genişletilmiş şekli olan **Anthologia Palatina** adıyla ünlü olmuştur. Filozof Leon büyük filozoflar hakkında yazdığı epigramlar ile tanınır. İstanbul diyakosu Theodosios şiirlerinde Girit'in zaptı ile Bizans'ın Suriye'deki başarılarını dile getirmektedir. Paphlagonia Valisi Khristophoros Mytilenes (10.yüzyılın ikinci yarısı) ve büyük bilgin Psellos bu dönemin büyük şairleridirler. İmparator Alexios Komnenos'un çağdaşı Philippos Monotropos allegorik şiirin başlıca temsilcisidir. Saray şairi Theodoros Prodromos (12.yüzyıl) ve Ioannes Tzetzes (1110-1180) çeşitli türde eserler bırakmışlardır.
Bizanslılar'ın ünlü milli destanları olan **Basileios Digenis Akritas**'ta, Bizans-İslam mücadeleleri dile getirilir. Bizans edebiyatının bize kadar gelen tek tiyatro eseri, 10. veya 11.yüzyılda yazıldığı tahmin edilen **Khristos Paskhon** adlı dini manzum piyestir. Bizans'ın en ünlü hagiografı Symeon Metaphrastes 11.yüzyılda eski aziz biyografilerini toplayarak bir ansiklopedi meydana getirmiştir.
Bizans İmparatorluğu'nun siyasal ve askeri bakımdan zayıflamasına rağmen edebiyatta bir canlılık görülmektedir. Bir yandan eski Klasik gelenek devam ederken diğer yandan da İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesinden (1204) sonra Batı edebiyatından alınan konular işlenmeye başlamıştır. Dilde ise halk dilinin edebiyatta gittikçe daha geniş bir biçimde kullanıldığı dikkati çekmektedir. Edebi türlerinden epigram büyük rağbet görmeye devam etmiştir. Maximos Planudes (1260-1310)'in **Anthologia diaphoron epigrammaton** adıyla bir kolleksiyon meydana getirmiştir. Bu eser 15.yüzyıldan sonra **Anthologio Planudea** adıyla basıldığı gibi bazı Avrupa dillerine de çevrilmiştir. Bu dönemin diğer büyük şairi Manuel Philes, epigramlardan başka doğa bilimlerine dair manzumeler, manzum diyaloglar ve ilahiler yazmıştır. İstanbul'un Haçlılar'ın işgaline uğradıktan sonra Batı'daki şövalye edebiyatının etkisiyle bir takım manzum hikâyeler yazılmıştır. Bunlardan en ünlüleri şunlardır: **Ho Presbys hippotes**, **Belthandros** ile **Khrysantza**, **Lybistros** ile **Roodamne** ve **Kallimakhos** ile **Khrysorrhoe**.
Bizans'ta halk diliyle büyük eserler meydana getirilmemiştir. Ancak **Tragudia** denilen küçük halk türküleri vardı. 12.yüzyıldan itibaren halk diliyle yazılmış didaktik, satirik, lirik şiirlere, atasözlerine ve hikâyelere rastlanır. Bu eserlerin çoğunun yazarı Arkaik dille halk dilini birlikte kullanmışlardır. Diğer yandan eski mitolojik konular halk edebiyatı üzerinde etkili olmuştur.

8. EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Bizans İmparatorluğu'nda öğretim yaygın değildi. Daha çok

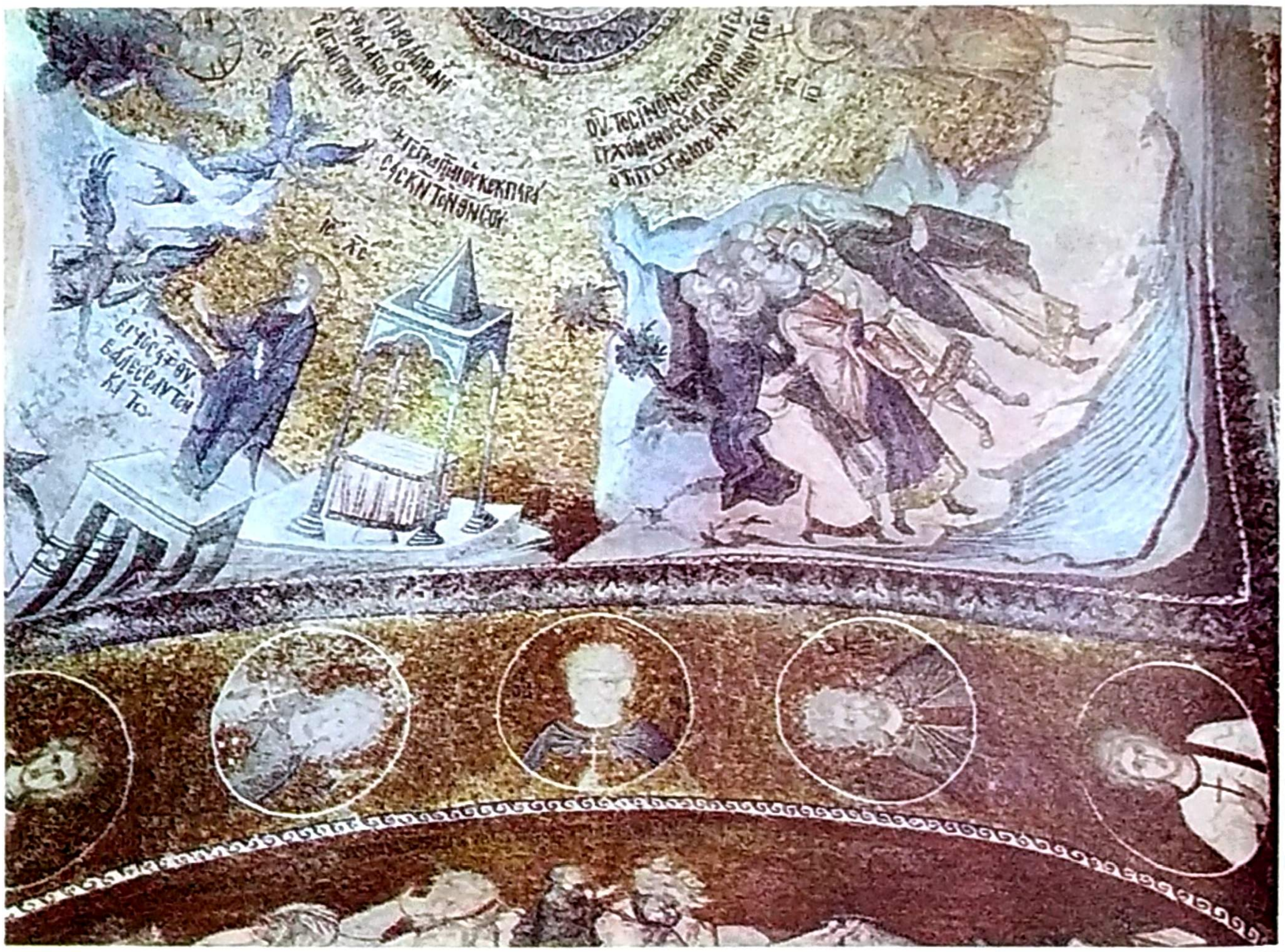

Ravenna Başpiskoposu Maximianos'a ait fildişinden yapılma bir taht. Bizans küçük el sanatları alanında eşsiz bir eser olan bu tahtın her yanı çeşitli hayvanlar ve İsa'nın yaşamından sahnelerle bezenmiştir. Koltuğun altındaki panoda Yahya ve dört havari işlenmiştir. Yan sayfa: Palaiologlar döneminde yapılan Fethiye Camii (eski Pammakaristos Manastırı)'nın 1877 yılında Paspastıs tarafından yapılmış olan bir resmi (S. Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi'nden).

erkek çocuklar okula gönderilirdi. Ortaöğretimde çogunlukla sivil, asker ve din görevlileri ile büyük toprak sahipleri ve zengin tüccarların çocukları tercih edilirdi. İstanbul'da 10.yüzyılda 200-300 öğrenciye ders veren 10 kadar okul bulunuyordu. Öğretimde Antik Yunan yazarlarının metinleri okutuluyor ve açıklanıyordu. Ortaöğretiminin amacı memur yetiştirmekti.
İmparator Büyük Constantinus'un İstanbul'u başkent yapmasından sonra imparatorluğun çeşitli bölgelerinden, özellikle Atina, Mısır ve Suriye'den gelen bilginler imparatorluğun bu yeni başkentinde toplanıyorlar ve burasını bir bilim merkezi haline getiriyorlardı. Bu nedenle Constantinus zamanında İstanbul'da bir yüksekokulun bulunduğu kabul edilmektedir. İstanbul'da ilk yüksekokul veya üniversite 2.Theodosius tarafından kurulmuştur. Üniversite, 10 Latin, 10 Yunan grameri, 5 Yunan bilimi ve felsefesi, 3 Latin hitabeti, 1 felsefe ve 2 hukuk olmak üzere 31 kürsüden meydana geliyordu. Aynı zamanda Atina, İskenderiye ve Beyrut'ta eski yüksekokullar varlıklarını devam ettiriyorlardı. İstanbul Üniversitesi'nde ders veren hocaların çoğu Hıristiyan değildi. İmparator İustinianos, Hıristiyan olmayanların ders vermelerini yasakladı. Bununla beraber hukuka önem vererek eğitim süresini beş yıla çıkardı. İustinianos'tan sonra üniversite zayıflamaya başladı ve Phokas (602-610) tarafından da kapatıldı. İstanbul'da üniversite, İmparator 3.Mihail'in dayısı Bardas tarafından 863 yılında yeniden açılmış ve filozof Leon'un yönetiminde faaliyete geçmiştir. Üniversitede felsefe, matematik, astronomi, gramer ve müzik okutuluyordu. Bardas'ın kurduğu üniversite, İmparator Konstantinos Porphyrogennetos zamanında çok gelişmiştir. 2.Basileios zamanında üniversite tekrar ihmal edilmiş ve hocaları hakarete uğramıştır. Bu dönemde İoannes Mauropous'un açtığı özel yüksekokul bu boşluğu az da olsa doldurdu. İmparator Konstantinos Monomakhos, devlet yönetiminde ihtiyaç duyulan yönetici ve siyaset adamlarının yetiştirilmesi için yükseköğrenimin yeniden düzene sokulmasını bir yasayla zorunluluk haline getirdi. Bu yasaya uyularak 1045 yılında hukuk ve felsefe yüksek okulları kuruldu. Bu iki yüksekokul 1204'te İstanbul'un Latinler tarafından işgaline kadar devam etti. Fakat 1. Alexios Komnenos'tan itibaren patrikhanenin baskısı sonunda yüksek din görevlilerinin bu okullarda ders verdiklerini görmekteyiz. İznik İmparatoru İoannes Vatatzes İznik'te bir felsefe yüksekokulu açmış ve dönemin önemli bilgini Nikephoros Blemmydes'i bu okulun başına getirmiştir. İstanbul'un geri alınmasından sonra bu yüksekokul yeniden faaliyete geçti.
İstanbul'da Theodosius'tan itibaren kurulan ve kapatılan üniversite ve yüksekokulların yanında patrikhaneye bağlı olan ve teoloji öğrenimi yapan okullar da bulunuyordu. Patrikhaneye bağlı okulda dini derslerin yanında Eski Yunan felsefesi, dil ve edebiyatı, matematik gibi dersler de okutuluyordu.

9. DİN

Bizans İmparatorluğu'nda dinin ve dolayısıyla kilisenin önemi çok büyüktü. İmparatorun kuruluşu Hıristiyanlık ile sıkı sıkıya bağlıydı. Hıristiyanlığın resmen kabulünden sonra Roma dünyasında beş patriklik vardı: Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs. Roma kilisesi ile İstanbul kilisesi arasında anlaşmazlık başlayınca Bizans İmparatorluğu içindeki patriklikler İstanbul patrikliğine 30 kadar metropolitlik ve 450 piskoposluk bağlıydı. Kilisenin devlet yönetiminde ve halk arasında zamanla kuvveti artmış ve yetki sınırları genişlemiştir. Geniş arazi ve mülkleri olan kiliseye

karşı zaman zaman imparatorlar sert önlemler almakla birlikte, her zaman kilise saygınlığını koruyabilmiştir. Patrik, imparator tarafından seçiliyor ve patrik de imparatora taç giydiriyordu. Kiliseye bağlı olarak geniş bir manastır ağı kurulmuştur. İmparatorluğun zayıflamasıyla kilise de örgüt bakımından küçülmüştür.Öyle ki, 15.yüzyılda piskoposluk sayısı 67'ye düşmüştür. Bununla beraber eski piskoposluklar bir ünvan olarak devam ettirilmiştir. İstanbul Patrikhanesi bu geleneği bugün bile sürdürmektedir.

10. EKONOMİ

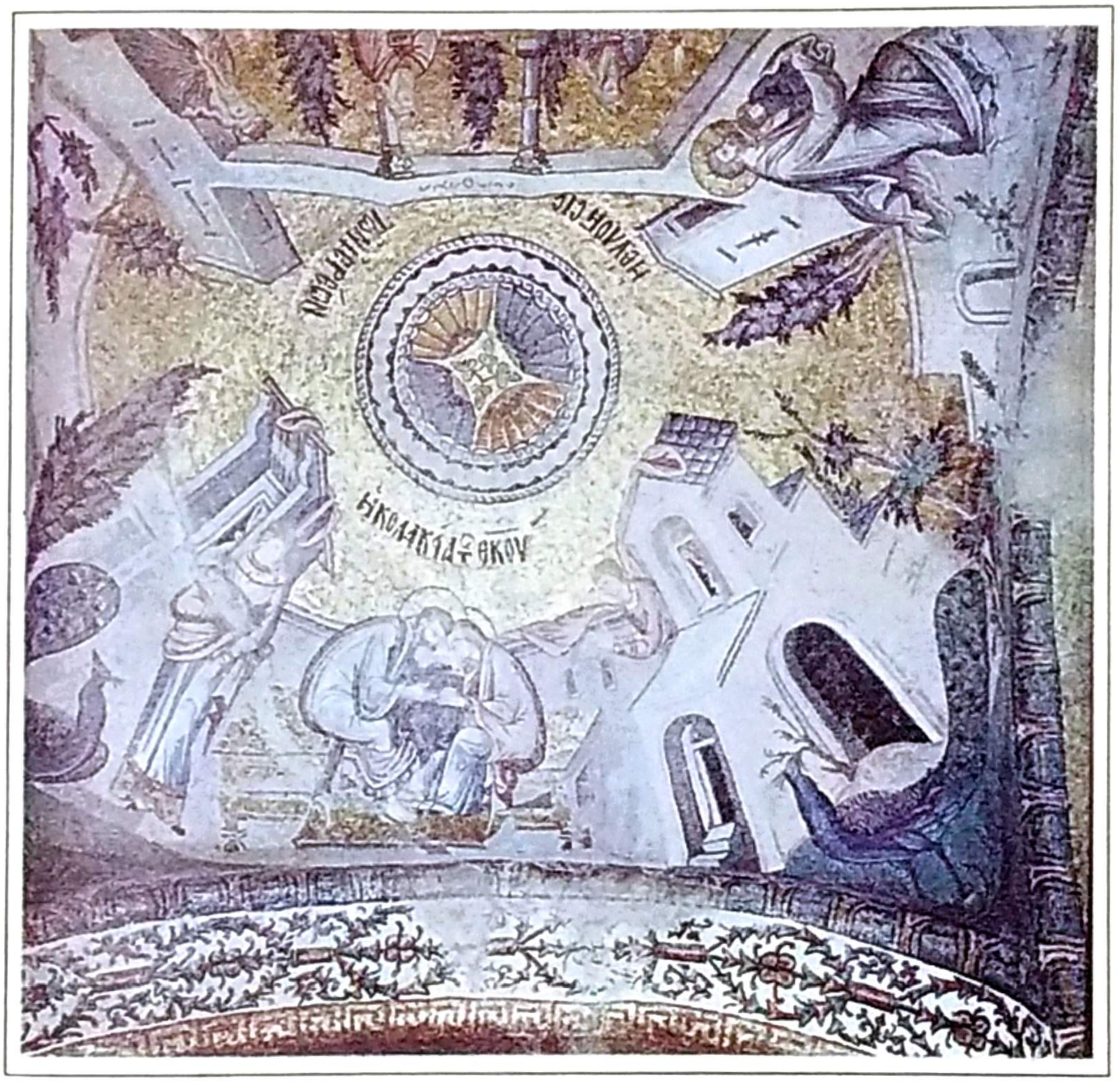
Bizans İmparatorluğu'nda ekonomik hayatın temelini toprak dolayısıyla tarım meydana getiriyordu. Bizans anlayışına göre toprak, güneş ve hava, Tanrı'ya ait olup o da bunları imparatora bırakmıştı.Böylece toprak devletin malı oluyordu. Toprak kişilere vergi karşılığında veriliyordu. Toprağı işleyenler suç işlerlerse ellerinden toprakları alınıyordu. Toprağın büyük bir kısmı imtiyazlı soyluların elindeydi. Diğer kısmı köylerde yaşayan bağımsız rençberlere verilmişti. Themaların kurulmasıyla askeri mülk meydana getirilmiştir. Büyük arazi sahiplerine karşı zaman zaman önlemler alınıyor, fakat bu devamlı olmuyordu. Elde edilen ürünler arasında tahıl birinci sırayı alıyordu. Bunu meyvecilik ve pamukçuluk izliyordu.Hayvancılık da gelişmişti. Koyun, keçi, domuz, sığır ve at yetiştiriliyordu. Devletin en önemli gelir kaynağı topraktı.

Bizans sanayii deyince akla tekstil gelmektedir. Başta pamuklu ve ipekli dokumacılık olmak üzere ketencilik ve halıcılık ileri bir düzeydeydi. İpekböceğinin yumurtaları Çin'den Bizans'a ortası oyuk değnek içinde 552-54 yılları arasında iki rahip tarafından getirilmiş ve buradan Sicilya yoluyla Avrupa'ya geçmiştir. Madencilik, camcılık, kuyumculuk da oldukça gelişmişti. Her sanayi kolu loncalar halinde örgütlenmişti. Bunlar sıkı bir devlet denetimi altındaydılar. Sanayinin büyük kısmı İstanbul'da toplanmıştı. Diğer kentlerde de hammaddeye bağlı olarak sanayi kolları kurulmuştu.

Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki başlıca kara ve deniz ticaret yolları, Bizans İmparatorluğu'nun topraklarından geçtiği için Bizans yüzyıllar boyunca dünya ticaretinde önemli rol oynamış ve Bizans altını 11.yüzyıl ortalarına kadar her tarafta aranan bir para haline gelmişti. 11.yüzyılın ikinci yarısında Bizans altını değer kaybetmeye başlamış ve son yıllarında altın para bastıramaz hale gelmişti. Bizans'ın büyük bir ticaret filosu vardı. 12.yüzyıldan itibaren Bizans uluslararası ticarette etkinliğini kaybetmeye başladı. Bu boşluk İtalya cumhuriyetleri tarafından dolduruldu. Bizans dışarıya çoğunlukla işlenmiş madde satıyor ve hammadde alıyordu.

BİZANS İMPARATORLARI LİSTESİ

Constantinus (Büyük)	324-337
Constantius	337-361
Iulianus	361-363
Iovianus	363-364
Valens	364-378
1.Theodosius	379-395

Kariye Camii'nde bulunan ve İncil'den alınmış çeşitli sahneleri içeren mozayiklerden iki ayrıntı.

Arcadius	395-408	1.Nikephoros	802-811
2.Theodosius	408-450	Stauraikos	811
Marcianus	450-457	1.Mihail Rangabe	811-813
1.Leon	457-474	5.Leon	813-820
2.Leon	474	2.Mihail	820-829
Zenon	474-475	Theophilos	829-842
Basiliskus	475-476	3.Mihail	842-867
Zenon (ikinci kez)	476-491	1.Basileios	867-886
1.Anastasius	491-518	6.Leon	886-912
1.İustinus	518-527	Alexandros	912-913
1.İustinianos	527-565	7.Konstantinos	913-959
2.İustinos	565-578	1.Romanos Lekapenos	920-944
1.Tiberios Konstantinos	578-582	2.Romanos	959-963
Maurikios	582-602	2.Nikephoros Phokas	963-969
Phokas	602-610	1.İoannes Tsimiskes (Çimiskes)	969-976
Herakleios	610-641	2.Basileios	976-1025
3.Konstantinos	641	8.Konstantinos	1025-1028
Heraklonas	641	3.Romanos Argiros	1028-1034
2.Konstans	641-668	4.Mihail	1034-1041
4.Konstantinos	668-685	5.Mihail	1041-1042
2.İustinianos	685-695	Zoe ve Theodora	1042
Leontios	695-698	9.Konstantinos Monomakhos	1042-1055
2.Tiberios	698-705	Theodora (ikinci kez)	1055-1056
2.İustinianos (ikinci kez)	705-711	6.Mihail	1056-1057
Philippikos	711-713	1.İsakios Komnenos	1057-1059
2.Anastasios	713-715	10.Konstantinos Dukas	1059-1067
3.Theodosios	715-717	4.Romanos Diogenes	1067-1071
3.Leon	717-741	7.Mihail Dukas	1071-1078
5.Konstantinos	741-775	3.Nikephoros Botaneiates	1078-1081
4.Leon	775-780	1.Alexios Komnenos	1081-1118
6.Konstantinos	780-797	2.İoannes Komnenos	1118-1143
Eirene	797-802	1.Manuel Komnenos	1143-1180

2. Alexios Komnenos	1180-1183
1. Andronikos Komnenos	1183-1185
2. İsakios Angelos	1185-1195
3. Alexios Angelos	1195-1203
2. İsakios (ikinci kez) ve 4. Alexios Angelos	1203-1204
5. Alexios Murtzuphlos	1204
1. Theodoros Laskaris	1204-1222
3. İoannes Dukas Vatatzes	1222-1254
2. Theodoros Laskaris	1254-1258
4. İoannes Laskaris	1258-1261
8. Mihail Palaiologos	1259-1282
2. Andronikos Palaiologos	1282-1328
3. Andronikos Palaiologos	1328-1341
5. İoannes Palaiologos	1341-1391
6. İoannes Kantakuzenos	1347-1354
4. Andronikos Palaiologos	1376-1379
7. İoannes Palaiologos	1390
2. Manuel Palaiologos	1391-1425
8. İoannes Palaiologos	1425-1448
11. Konstantinos Palaiologos	1448-1453

BİBLİOGRAFYA

ADIVAR, A. A., "Bizans'ta Yüksek Mektebler", *Tarih Dergisi*, sayı 8, İstanbul, 1953.

AHRWEILER, H., *Byzance et la Mer*, Paris, 1966.

BAILLY, A., Bizans Tarihi, Türkçeye çev. Haluk Şaman, İstanbul (tarihsiz).

BECK, H.G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959.

BLOCH, I.,*Byzantinische Medizin*, Berlin, 1902.

BRATIANU ,G.I., *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938.

BRÉHIER, L., *Vie et mort de Byzance*, Paris, 1948.

BREHIER, L., *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris, 1950.

BRÉHIER, L., *La civilisation byzantine*, Paris, 1950.

BURY, J.B., *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395-800)*, 2 cilt, London, 1889.

BURY, J.B., *A History of the Later Roman Empire from Death of Theodosius I to the Death of Justinian (395-565)*, 2 cilt, London, 1923.

BURY, J.B., *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basile I (802-867)*, London, 1912.

BURY, J.B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century, with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, London, 1911.

BURY, J.B., *The Constitution of the Later Roman Empire*, Cambridge, 1909.

CHALANDON, F., *Essai sur le régne d'Alexis I Comnéne* (1081-1118), Paris, 1900.

CHALANDON, F., *Les Comnénes II: Jean Comnéne (1118-1143) et Manuel Comnéne (1143-1180)*, Paris, 1912.

CLARI, R. de, *Konstantinopolis'in zaptı (1204)*, Türkçeye çev. Beynun Akyavaş, Ankara, (tarihsiz).

DIEHL, Ch., *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siécle*, Paris, 1901.

DIEHL, Ch., *L'origine de régime des thémes dans l'Empire byzantine, Etudes byzantines*, (1905).

DIEHL, Ch., *Figures byzantines* I10 ve II8, Paris, 1925, 1927.

DIEHL, Ch., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türkçeye çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul, 1938.

DİRİMTEKİN, F., *İstanbul'un Fethi*, İstanbul, 1976.

EYİCE, S., "Bizans devrinde İstanbul'da tababet, hekimler ve sağlık tesisleri", *Tıb Fakültesi Mecmuası*, cilt XXI, s. 657-691.

FINLAY, G., *History of the Byzantine Empire from 716 to 1057*, London, 1856.

FUCHS, F., *Die höheren Schulen von Konstantinopel in Mittelalter*, Bizantinische Archiv 8, Leipzig-Berlin, 1926.

GIBBON, E., *The History of the Decline and the Fall of the Roman Empire. Ed in 7 vol. with introd., notes, appendices and index by J.B. Bury*, London, 1923.

GUILLOU, A., *La civilisation byzantine*, Paris, 1974.

HONIGMANN, E., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*,Türkçeye çev.Fikret Işıltan, İstanbul, 1970.

HUSSEY, J.M., *Church and Learning in the Byzantine Empire*, London, 1937.

KRUMBACHER, K., *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*.

Sultan Abdülmecid zamanında Ayasofya'yı 1847-49 yılları arasında onaran Gaspar Fossati adlı bir mimar, onarım sırasında Ayasofya'da her gördüğünü çizmiş ve bir albüm halinde toplamıştır. Ayasofya'nın 19. yüzyılın ortalarındaki genel durumunu gösteren bu gravür adı geçen albümden alınmıştır.

München, 1897.
KURAT, A.N., *Peçenek Tarihi*, İstanbul, 1937.
KURAT, A.N., *IV-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972.
KURAT, A.N., *Çaka Bey*, Ankara.
LEBEAU, Ch., *Histoire du Bas-Empire*, M.de Saint Martin-M. Brosset neşri, 21 cilt, Paris, 1824-1836.
LEMERLE, P., *Histoire de Byzance*, Paris, 1943.
LONGNON, J., L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée, Paris, 1949.
MORAVCSIK, Gy., *Bayzantinoturcica, I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkenvölker, II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Berlin, 1958.
OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe terc. Fikret Işıltan, Ankara, 1981.
OSTROGORSKY, G., *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*, Breslau, 1929.
PEARS, E., *The destruction of the Greek Empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks*, London, 1903.
RAMSAY, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türkçe çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960.
RUNCIMAN, S., *Byzantine Civilisation*, London, 1933.
RUNCIMAN, S., *A History of the Crusades, I-III*, Cambridge, 1951, 1952, 1955.
RUNCIMAN, S., *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930.
SCHLUMBERGER, G., *L'épopée byzantine à la fin du Xe*, (3 cilt), Paris, 1896, 1900, 1905.
SCHLUMBERGER, G., *Un empreur byzantin au Xe siécle: Nicéphore Phocas*, Paris, 1923.
SCHLUMBERGER, G., *Le siége, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453*, Paris, 1915.
TATAKIS, B., *La philosophie byzantine*, Paris, 1949.
TURAN, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.
UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, cilt 1-2, Ankara, 1961, 1964.
UZUNÇARŞILI, İ.H., *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1969.
VASILIEV, A. A., *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1932; 2 cilt; I. cildin Türkçesi: *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çeviren Arif Müfid Mansel, Ankara, 1943.
VASILIEV, A. A., *Byzance et les Arabes I: La dynastie d'Amorium*, Fransızca neşri hazırlayanlar: H. Grégoire ve M. Canard, Bruxelles 1935; II: *La Dynastie Macédonienne*, Fransızca neşri hazırlayan M. Canard (1. cilt), Bruxelles, 1968.
WELLHAUSEN, J., *Die Kaempfe der Araber mit den Rhomaern in der Zeit der Umaijaden*, Göttingen, 1901.
YINANÇ, M. H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944.

Bizans İmparatorluğu'nun tarihi kaynakları *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* adı altında 51 cilt halinde yayınlanmıştır (Bonn 1828 vd. d.).
Bizans araştırmaları ile ilgili başlıca dergiler:
Byzantinische Zeitschrift (1892'den beri yayınlanmaktadır).
Vizantiyskiy Vremennik (St. Petersburg 1894-1928, 1947'den beri).
Echos d'Orient (İstanbul 1897), daha sonra Bükreş'te çıkmaya başladı ve 1943'te *Etudes byzantines*, 1946'dan itibaren de *Revue des Etudes byzantines* adıyla çıkmaya devam etmektedir.
Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher (önce Berlin ve sonra Atina'da 1920-1940 yılları arasında yayınlanmıştır).
Byzantion (Brüksel'de 1925'ten beri yayınlanmaktadır).
Epeteris tes Hetaireias Byzantinon Spudon (1924'ten beri Atina'da yayınlanmaktadır).
Byzantino- Slavica (1929'dan beri Prag'da yayınlanmaktadır).
Studi Bizantini e Neoellenici (1925-1940 yılları arasında Roma'da yayınlanmıştır).
Dumbarton Oaks Papers (Washington'da 1941'den beri yayınlanmaktadır).
The Bulletin of the Byzantine Institute (1949'dan beri Amerika'da yayınlanmaktadır).
Jahrbuch der Österreichischen- Byzantinischen Gesellschaft (Viyana'da 1951'den beri yayınlanmaktadır).

Uluslararası Bizans araştırmaları kongreleri, Bizans İmparatorluğu'nun tarih ve uygarlığının ortaya çıkarılmasında önemli yer işgal ederler. Kongrelere sunulan bildiriler çoğunlukla yayınlanmıştır. Bu bakımdan kongrelerin nerede ve ne zaman toplandıklarını vermeyi yararlı bulduk:

Bükreş	*1924*	*Selanik*	*1953*
Belgrad	*1927*	*İstanbul*	*1955*
Atina	*1930*	*Münih*	*1958*
Sofya	*1933*	*Ohri*	*1961*
Roma	*1936*	*Oxford*	*1966*
Paris	*1948*	*Bükreş*	*1971*
Brüksel	*1948*	*Atina*	*1976*
Palermo	*1950*	*Viyana*	*1981*

TÜRKİYE'DE BİZANS SANATI

Prof. Dr. Semavi Eyice

TÜRKİYE'DE BİZANS SANATI

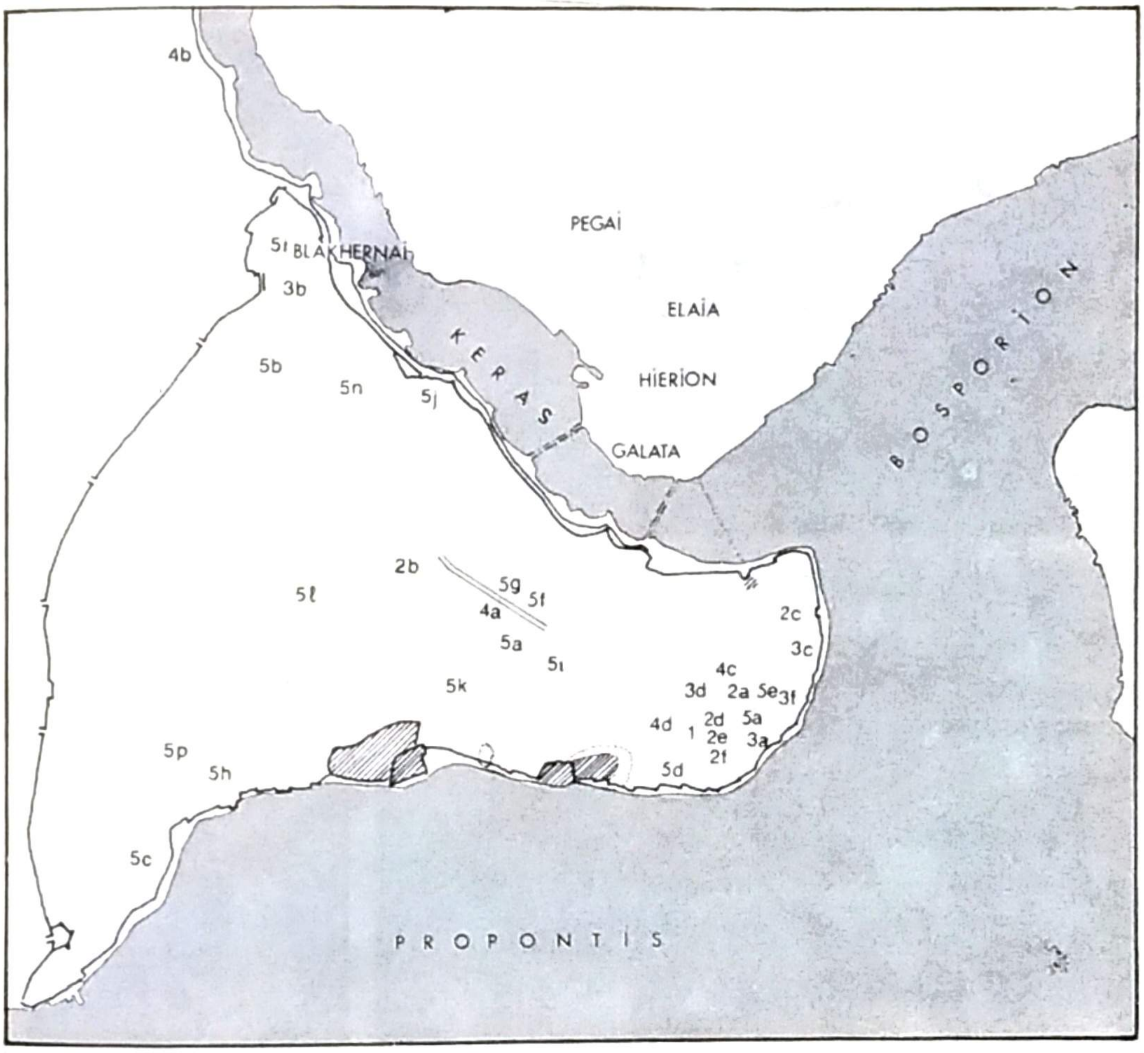
Prof. Dr. Semavi Eyice

GİRİŞ

İlkçağ'ın son yüzyıllarında sınırları Atlas Okyanusu kıyılarından Basra Körfezi'ne kadar uzanan Roma İmparatorluğu, 3. yüzyıldan itibaren ciddi krizlerle karşılaşmaya başlamıştı. Konstantin (Constantinus) bu büyük devleti Roma'dan yönetmenin güçlüğünü kavramış olduğundan askeri, politik ve ekonomik bakımlardan avantajlarını sezdiği, iki kıtayı ayıran Boğaziçi kıyısındaki Byzantion yani bugünkü İstanbul'u 11 Mayıs 330'da büyük bir törenle ikinci başkent yaptı. 1.Theodosius ise, 395'de Roma İmparatorluğu'nu, Batı ve Doğu olmak üzere iki ayrı idareye bölerek, Bizans İmparatorluğu'nun temelini atmış oldu. 19.yüzyılın Batılı tarihçilerinin Bizans İmparatorluğu olarak adlandırdığı devlet, aslında Roma İmparatorluğu'nun başlıbaşına bir varlık halinde bütün Ortaçağı kaplayan Doğu bölümünden başka bir şey değildir. İkiye ayrıldıktan az sonra Batı Roma, Barbar akınlarıyla parçalanıp dağılarak yok olurken, Doğu bölümü yepyeni bir canlılıkla gelişiyor ve değişik bir uygarlığın kurucusu oluyordu. Bu devlet Roma İmparatorluğu'nun bir parçasından meydana gelmiş, onun içinden doğmuş olmakla beraber ondan Hıristiyan olduğu için inanç, 6.yüzyıldan itibaren Grekçeyi resmi dil olarak kabullendiğinden dil, komşusu olduğu Yakındoğu'nun etkisinde dünya görüşü bakımından ondan farklıydı. Doğu Roma imparatorları, bu devletin son gününe, 1453'e kadar kendilerini **"Romalılar'ın Hükümdarı"** olarak hissetmişler ve ünvanlarını daima böyle kullanmışlardır. Komşuları da onlara **"Romalılar"** demişlerse de, modern tarih bilimi tarafından bu devlet ayrı tarihi bir varlık olarak kabul edilmiş ve ona başkenti Byzantion'un adı yakıştırılarak **Bizans İmparatorluğu** denilmiştir. Böylece Bizans İmparatorluğu adı, gerçekte hiçbir zaman var olmamış, yakıştırma bir kavram olmakla beraber artık herkesçe kabul edilmiş ve yerleşmiştir. Nitekim bu devletin kalıntısı olarak kalan halka biz, Romalı'dan bozulmuş olarak Rum demekteyiz.

Bizans İmparatorluğu Büyük Roma İmparatorluğu'nun doğu parçası olmakla beraber, Boğaziçi kıyılarında yeni bir başkente sahip olmuş, 4.yüzyıldan itibaren de Hıristiyanlığın meşru bir din olarak kabulü ile Hıristiyan bir devlet olmuştur. 6.yüzyıl içlerine kadar Bizans Devleti'nde Roma İmparatorluğu'nun resmi dili Latince ile birlikte, sahip olduğu Doğu topraklarının egemen dili olan Grekçe beraberce kullanılıyordu. Ancak 6.yüzyıldan itibaren yalnız Grek dili hâkim olmuş ve böylece kalmıştır. Bizans Uygarlığı, Akdeniz'in doğu bölgesinde, Roma İmparatorluğu'ndan alınan devlet sistemiyle yönetilen Hıristiyan inancında ve eski Grek dilini kullanan bir topluluğa dayanır. Bizans Sanatı da bu topluluğun, Doğu Akdeniz çevresindeki topraklarda meydana getirdiği çeşitli sanat ürünleridir. Doğu Roma ve Bizans İmparatorluğu, başta Anadolu olmak üzere, Trakya ve Balkanlar'a, Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan'a sahip olmuş, uzun süre Kuzey İtalya'da bir bölgede hâkim olmuştur. Doğu'da İslamiyetin çıkmasına kadar Suriye, Filistin ve Mısır'ın sahibidir. 6. yüzyılda bütün Kuzey Afrika'yı ele geçirmiş, burayı İslamiyetin yayılışına kadar elinde tutabilmiş ve İspanya'nın doğu kıyılarında kısa süreli bir yönetimi olmuştur. Bütün bu topraklarda Bizans uygarlığının izleri, anıları kalmış, Bizans sanatını gösteren eserler yapılmıştır.

Bizans sanatı bu kadar geniş bir alana yayılan ve uzun bir yaşamı olan bu devletin sanatıdır. Ortaçağ'ın bu dönemde en önemli dünya devleti olduğuna göre, yakın ilişkisi bulunan çevreler ve ülkelere etkileri ve aynı çağın başka sanat çevreleriyle de karşılıklı sanat alışverişleri vardır. Bizans sanatı adı verilen ve Bizans İmparatorluğu'nun uygarlık tarihindeki varlığını gösteren sanat, halkının bir kısmının dili

İstanbul'daki Bizans dönemi anıtlarını ve yapılarını gösteren harita.

1. Hippodrom
2. Anıtlar
a. *Çemberlitaş*
b. *Kıztaşı*
c. *Gotlar sütunu*
d. *Dikilitaş*
e. *Yılanlı (Burmalı) sütun*
f. *Örme Obelisk*
3. Saraylar
a. *Büyük Saray*
b. *Blakhernai Sarayı*
c. *Manganoi Sarayı*
d. *Lausus ve Antiochus Sarayı*
e. *Bryas Sarayı*
f. *Hormisdas*

4. Sukemerleri ve Sarnıçlar
a. *Valens (Bozdoğan) Sukemeri*
b. *Mazul veya Mazlum Sukemeri*
c. *Yerebatın Sarnıcı*
d. *Binbirdirek Sarnıcı*
5. Kiliseler
a. *Ayasofya*
b. *Karıye Camii*
c. *İmrahor İlyas Bey Camii*
d. *Küçük Ayasofya Camii*
e. *Hagia Eirene Kilisesi*
f. *Şeyh Süleyman Mescidi*
g. *Zeyrek Camii*
h. *Sancaktar Mescidi*
ı. *Kalenderhane Camii*
i. *Atik Mustafa Paşa Camii*
j. *Gül Camii*
k. *Bodrum Camii*
l. *Fenâri İsa Camii*
m. *Ahmet Paşa Mescidi*
n. *Fethiye Ca...*
o. *Vefa Kilise Camii*
p. *Koca Mustafa Paşa Camii*

Yunanca olduğu için bir Yunan Sanatı sayılmamalıdır. O, Doğu Akdeniz çevresindeki insanların, Hıristiyan inancı içinde meydana getirdikleri bir sanattır ve ana kaynağı Anadolu topraklarıdır. Anadolu'nun çok eski çağlardan beri insanlarının yaratıcı gücü ve kendilerine özgü gelenekleri ve bilgileri İlkçağ'ın Yunan-Roma Uygarlıklarının deneyimleri, Doğu Akdeniz kavimlerinin tarihin en karanlık çağlarına kadar inen görgü ve zevkleriyle birleşerek bunlara yakın ilişkisi olan Doğu Asya'nın bilgi, eğilim ve görüşlerini de katarak Bizans sanatının bütününü bir sentez halinde ortaya koymuştur. Bu sanatın ana gücünü aldığı yer Anadolu olduğuna göre, özü de Anadolu sanatıdır. Makedonya, Yunanistan, Suriye ve Mısır ile Kuzey Afrika'daki eserleri, birer eyalet sanatı ürünleridir.

4. yüzyılın ilk yarısında Hıristiyanlığın serbest bir inanç haline gelmesiyle 4 ve 5. yüzyıllarda bu sanat bir geçiş dönemi geçirmiş ve Yunan-Roma dünyasının geleneklerini yeni inanca uydurmaya çalışmıştı. Ön geçiş döneminin eserleri gerek biçim, gerek süsleme bakımından henüz İlkçağ'ın Roma sanatına sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak Hıristiyanlık buna değişik bir anlam vermiş ve onu kendi hizmetine sokmuştur. Bizans sanatının başlangıcı kesin bir çizgi ile ayrılamaz. Bu yüzden ilk yüzyılların sanatına **Erken Hıristiyan Sanatı** da denilir.

Bizans sanatı 1000 yıllık yaşamı boyunca üç büyük ve birbirinden farklı özellikleri olan devirlere sahip olmuştur. Geçiş döneminin arkasından gelen **İlk** veya **Erken Bizans Dönemi** 5. yüzyılın sonlarından 726 İkonoklazma akımının başlamasına kadar sürer, bu ilk parlayış dönemi İmparator Iustinianos (527-565) zamanında önemli ve büyük eserlerini verdiğinden bu imparatorun adıyla da anılır. Bu dönemde Bizans sanatı, Hellenistik ve Roma sanatı geleneklerinden alınan motifleri kullanmaya, geliştirmeye devam etmekle beraber, Yakındoğu'nun sanat ve duyuş unsurlarıyla estetik zevklerinin sanata sızmasından kurtulamamıştır.

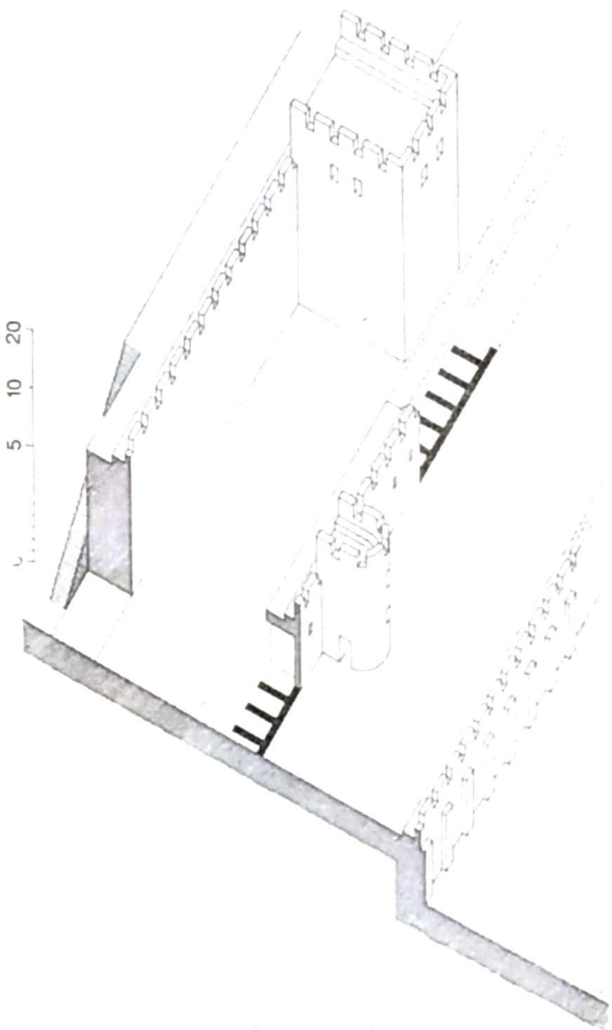
Bizans İmparatorluğu 7. yüzyıl sonlarına doğru çok önemli iç ve dış krizler içine girmiştir. 8. yüzyılda kilise ve manastırların baskısına karşı bir tepki belirdi. Bunda Anadolu'dan gelen bazı Hıristiyan mezheplerinin görüşleri de rol oynamış olmalıydı. 726'da başlayan, her türlü dini resimlere (tasvir) karşı olduğu için **İkonoklazma** (resim, tasvir aleyhtarı) denilen akım, kilisenin ve manastırların güçlerini de kırarak Bizans sanatında çok önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Dini resimler yasaklanmış ve tahrip edilmiş, manastırlar kapatılarak, içlerindeki rahip ve rahibeler laik hayata girmeye zorlanmıştır. Bu akım 842'ye kadar sürdü. İkonoklazma'nın tamamen bezemeye dayanan ve dini olmayan sanatı da 842'den sonra yok edildi.

İkonoklazma'ya karşı kilisenin zaferiyle başlayan **Orta Bizans Dönemi** 842'den 1204'e kadar sürer ve Bizans sanatının ikinci parlak dönemini, kendine özgü karakterini bulduğu bir devreyi meydana getirir. Bu devirde önce Makedonyalı denilen İmparator Basileios sülalesi, sonra da Komnenos sülalesi egemen olmuştur. Bu devir Bizans uygarlığının İslam uygarlığı ile birlikte karanlık çağ denilen Ortaçağ'da, İlkçağ'ın bilgi ve Doğu'nun sanat zevkini egemen kıldıkları bir dönemdir.

Bizans İmparatorluğu 12. yüzyıl sonlarında tekrar bir kriz içine girmiş, önce 1071'de Anadolu'ya giren ve inanılmaz bir hızla ilerleyerek, burada Selçuklu Devleti'ni kuran Türkler önünde kendisini besleyen ve gereğinde askeri gücünü sağlayan topraklarını kaybetmiş, arkasından bitip tükenmez iç huzursuzluklarla sarsıntılar geçirmeye başlamıştır. Tahtından düşürülen bir imparatorun daveti üzerine Haçlı seferle-

rinin dördüncüsü 1203'de İstanbul önüne gelmiş, fakat tahtına geri dönen hükümdarın sözünü tutmaması üzerine de 1204'de kenti işgal ederek Bizans Devleti'ni dağıtmıştır. Haçlı şövalyeleri Bizans'ın toprakları üzerinde küçük derebeylikler kurmuşlar, İstanbul'u da bir Latin Krallığı başkenti yapmışlardır. Parçalanan Bizans ise yaşamını küçük prenslikler halinde sürdürmüş, bunlardan İznik Prensliği başındaki Mikhael Palailogos 1261'de İstanbul'u geri alarak Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmıştır. Bizans sanatının son dönemi bu dağılmanın bitimi olan 1261'den başlar ve kesin sonu olan 1453'e kadar sürer. Ancak, Palaiologoslar sülalesinin hüküm sürdüğü bu dönemde Bizans kısa süreli bir canlanıştan sonra 14. yüzyıl ortalarından itibaren hızlı bir gerileme ve çöküş gösterir. Sanat varlığı da 1350'lerden başlayarak 1453'e kadar hemen hemen yok gibidir. Son dönemde Bizans'tan kopmuş Trabzon Devleti, Mora, Epiros Despotlukları gibi küçük devletlerde, özü Bizans karakterinde olmakla beraber kendilerine özgü özellikleri bulunan mahalli sanat ekolleri doğmuş ve gelişmiştir.
Bu genel anlatımdan sonra başkent ve bugünün Türkiye'sinde izlenebilecek Bizans sanatı hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1. İSTANBUL'DA BİZANS ESERLERİ

Surlar

İstanbul, kısa zamanda sınırlarının dışına taşmıştı. Sonraları yaratılan efsaneye göre bir meleğin yol göstericiliğiyle Konstantin tarafından kent, İlkçağ'daki surların dışına kadar büyütüldü. Ancak yüzyıl geçmeden 395'de Roma İmparatorluğu'nu ikiye ayıran Büyük Theodosius'un torunu 2. Theodosius (408-450) 412'de kent valisi (Praefectus praetorio) Anthemios'u yeni bir kara surunun yapılmasıyla görevlendirmişti. Bu sur Konstantin'in yaptırdığı surların birkaç kilometre ötesindeydi. Denizden denize ve Marmara'dan Haliç'e kadar 6 km. boyunca uzanan bu surlar, bugün bile hayranlıkla seyredilmektedir. Bizanslılar başkentlerine **Theophylaktos** yani tanrının koruduğu kent adını vermişlerdi. "Tanrı anası" (**Theotokos**) tarafından korunduğuna inanılan bu kentin Theodosius'un yaptırdığı sur ve kulelerin arkasında her türlü tehlikeden uzak olduğuna inanıyorlardı. Bizanslılar birçok kez Avar, Sasani, Arap, Bulgar, Rus ve Türk ordu ve donanmalarının aşılması güç bu surlar önünden geri döndüğünü görmüşlerdi. 1453 yılında Türkler'in topları ile yıkılmış ve zamanla harap olmuş bu surlar, heybetli, orijinal ve yıkık dökük görünümleriyle İstanbul'u çevrelerler. Bu surlar askeri bir eser olmakla beraber estetik bir güzellik de taşırlar. Bu surların savunma sistemi, tekrarlanan büyük kulelerle sağlamlaştırılmış çifte duvar ve bir de hendekten oluşur. Başlıca kapılar çifte kule arasına alınmak suretiyle korunmuştur. Aynı sistem çok önceleri Anadolu'da Hitit Devleti'nin başkenti Hattuşa (Boğazköy)'da da uygulandığına göre, eski bir askeri mimari geleneğini sürdürmektedir. Theodosius devrinin kara tarafı surlarının kuzeyde Haliç'e inen ucu, sonraları değiştirilmiş ve buradaki Blakhernai mahallesini içine alacak surette bir çıkıntı yapılarak bu kısım tek katlı yeni bir sur duvarı ile korunmuştur. Theodosius surları Marmara kıyısından bu sonraki parçaya kadar 5.632 m. uzunluktadır. 10 m. kadar derinliğinde ve 15-20 m. genişliğindeki bir hendekten sonra 12-15 m. genişliğinde bir boşluk geliyor, bunu 3.20 m. kalınlığında içten kazematlı ve 8 m. yüksekliğinde önsur sınırlıyordu. Bu sur 4 m. ileri taşan 10 m. kadar yükseklikte ve 70 m. aralıklarla tekrarlanan

Sağ: İstanbul Sarayburnu'nda Gotlar Sütunu olarak adlandırılan Roma İmparatorluğu dönemine ait anıt. Orta: İstanbul Fatih'te Kıztaşı olarak adlandırılan İmparator Marcianus anıtı. Sol: Bugün Çemberlitaş olarak bilinen Büyük Constantinus adına kendi formunun ortasına dikilen profir anıt. Yan sayfa sol üst: İstanbul kara tarafı surlarının genel görünümü. Alt: İstanbul surlarının imparatorlara ait girişi olan Altın Kapı'nın kuleleri (Porta Aurea-Khryse Pyle). Sağ: İstanbul kara tarafı surlarının kesiti (çizim: A.Choisy).

kulelerle güçlendirilmişti.Bunların her biri arkadaki iki büyük kulenin arasını korumaktadır. 15 m. genişliğindeki ikinci boşluktan sonra gelen ana sur ise 4.50 m. kalınlığında ve 15 m. yüksekliğinde olup, her 67-70 m. aralıkta genellikle kare, pek azı sekiz veya altı köşeli kuleler ile güçlendirilmiştir. Bu kuleler 10,75 m. ileri taşkındır. Marmara'dan Tekfur Sarayı'na kadar evvelce 96 büyük kule olduğu bilinmektedir. Aralardaki askeri kapılar(poterna)dışında güneyden kuzeye şu kapılar vardı: **Khryse Pyle** (Yedikule kapısı), **Pyle tou Ksylokerkou** (Belgrad kapısı), **Pyle tes Pigis** (Silivri kapısı), **Pyle tou Resiou** (Mevlâne kapı veya Mevlevihane kapısı), **Pyle tou Hagiou Romanou** (Topkapı), Sulukule Kapısı ve **Pyle Kharsiou** (Edirne Kapısı). Mevlânekapı'nın iç tarafında görülen Grekçe ve Latince iki yazıt, 2.Theodosius devrinde vali, Konstantinos tarafından 60 gün içinde surların önemli ölçüde onarıldığını belirtir. Bu iş, 447'de çok şiddetli bir depremde surların zarar görmesi ve aynı sıralarda Attila'nın Büyük Çekmece önlerine gelmesi sırasında duyulan korku ile acele yapılmıştır.

İstanbul'u Adriyatik Denizi'ne bağlayan, **Via Egnatia** adındaki kentlerarası büyük anayolun üzerinden başkente gelen biri için, imparatorluğun haşmeti çok uzaktan beyaz bir kitle halinde görünen bir kapıda kendini belli eder. Gösterişli Roma üslubunda yapılmış olan **Altın Kapı (Khrysai Pyle)** bugün de ayaktadır. Üç kemerli bir zafer takı şeklinde olan kapı, mermer bloklarla kaplı iki muazzam kule ile çevrilidir. Günümüzde bile bu mermerlerin parlak yüzleri üzerinde **"İmparatora uzun ömür"** dileyen ve kırmızı harflerle yazılmış övgü sözlerinin izlerini görmek mümkündür. Başarılı bir seferden dönen imparator bu kapıdan kente girerdi. Kenti katederek Augousteion Meydanı'na kadar uzanan büyük **Mese Caddesi** bu kapıdan başlardı.

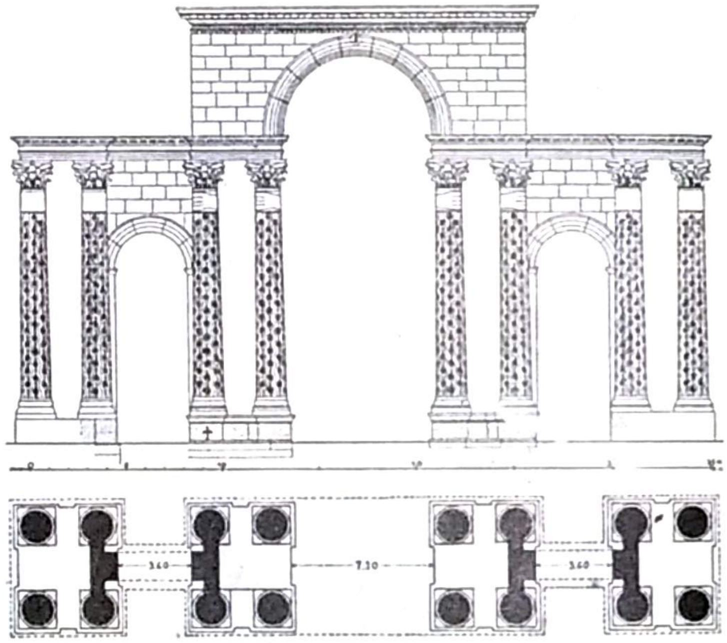
Meydanlar ve Anıtlar

İstanbul'un en önemli merkezi olan **Augousteion Meydanı**, Ayasofya'nın önünde uzanıyordu. Bu meydan bir tarafta **Ayasofya** ile **Hippodrom**, diğer yanda İmparatorların **Büyük Saray**'ının girişiyle çevriliydi. Uzun yüzyıllar boyunca burası Bizans dünyasının merkezi olmuştur. Yakın çağların bir tarihçisinin dediği gibi, bu çevrede İmparatorların Sarayı, din adamlarının Ayasofya'sı ve halkın Hippodrom'u bulunuyordu. Augousteion Meydanı'nda, Trakya yönündeki kentlerarası anayolun başlangıcına işaret eden **Milion** denilen bir anıt yükseliyordu. Bugünkü meydanın bir köşesindeki Türk devri suterazisi dibinde görülen mermer direğin, Milion'un kalıntısı olduğu ileri sürülmektedir.

Augousteion Meydanı gibi, Hıristiyan Roma İmparatorluğu'nun **Konstantin, Arcadius, Bovis, Tavros** gibi diğer büyük meydanları ve bunları birbirlerine bağlayan sütunlu caddelerinin tümü bugün yok olmuştur. Ancak hâlâ ayakta duran birkaç dikilitaş ve bazı kalıntılar bu meydanların **(forum)** ve caddelerin yerlerini bize gösterir. İmparator Büyük Konstantin'in kendi adına yaptırdığı oval biçimli meydanı süsleyen bugünkü **Çemberlitaş** porfir bloklarının üst üste konması suretiyle meydana getirilmiş bir anıttır. Aslında tepesinde Apollon-Helios kıyafetinde, yüzü doğuya bakar ve güneşi selamlar olarak Konstantin'in bronz heykeli vardı. Heykel yıldırım isabetiyle devrilmiş, İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) bugün görülen mermer tepeliği yaptırarak, üstüne altın yaldızlı bir haç koydurmuştu. Buna benzeyen ikinci bir anıtın varlığı ise, son yıllarda Topkapı Sarayı ikinci avlusundaki kazıda, mermerden iki büyük parçanın meydana çıkarılmasıyla anlaşılmıştır. Vali Tatianus'un 452'ye doğru İmparator Marcianus (450-457) için yaptırdığı anıt, Fatih'te

Sol: İstanbul Cerrahpaşa'da Arcadius Formu'nu süsleyen Arcadius Anıtı'nın tamam halini gösteren eski bir gravür. Bibliothèque Nationale - Paris. Sağ üst: İstanbul Bayezid Meydanı Simkeşhane kazısında açığa çıkarılan Büyük Theodosius Zafer Takı'nın planı ve resititüsyonu (çizim: R.Naumann). Alt: Theodosius Takı'nın büyük Bayezid Hamamı'nın temelinde yapı taşı olarak kullanılmış parçalardan biri. Üzerinde Roma askerleri kabartma olarak işlenmiştir. Yan sayfa: Veronalı Panvinius tarafından 1580 yılında yayınlanan ve fetihin hemen arkasından Hippodrom'un durumunu gösteren gravür.

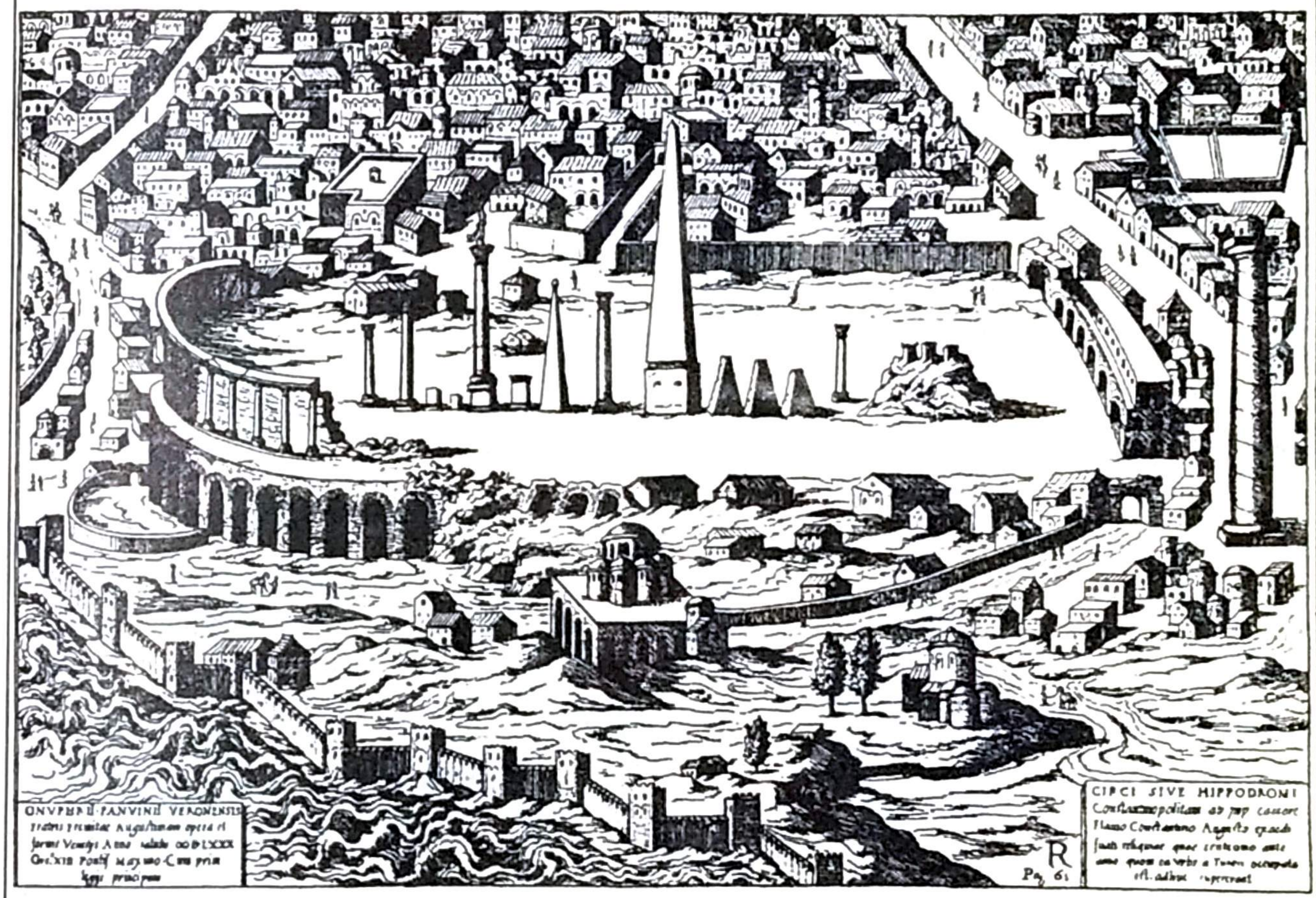

bugün **Kıztaşı** denilen sütundur. Sarayburnu'ndaki dikili sütun da bu çeşit eserlere örnektir. Bu sütunun, Tanrıça Fortuna için ve Romalılar'ın Gotları yenmelerinin anısına dikildiği sonraları kazınmış yazıtından öğrenilmektedir. Bazıları bunun 269'da Gotlar'ı yenen Claudius Gothicus için dikildiğini ileri sürerlerse de, anıt 1.Theodosius veya 1.Konstantin ile de ilgili olabilir. Bizans devrinde bir süre üstünde kentin kurucusu Byzas'ın heykelinin bulunduğu bilinir. Arcadius (395-408) için şimdiki Haseki semtinde yapılan meydanın ortasında 403'de dikilen ve bazı kaynaklara göre 2.Theodosius yıllarında tamamlanan anıt ise tarih boyunca yangınlardan ve depremlerden zarar gördüğü için 1711'de yıktırılmıştır. Bugün hâlâ duran 8-9 m. kadar yükseklikteki çok harap kaidesi bu mermer anıtın büyüklüğü hakkında bir fikir verir. Cambridge'de Trinity College'de bulunan resimlerden anıtın kaidesini süsleyen kabartmaları, Paris'te Bibliothèque Nationale'deki büyük bir resimden de anıtın bütününü öğrenmek mümkün olmaktadır. Yüksekliği 47 m. kadar olan bu anıtın Roma'daki Marcus Aurelius ve Traianus anıtlarında olduğu gibi onların yaşamlarından sahneleri gösteren spiral biçimli kabartmalarla süslendiğini biliyoruz. Evvelce içindeki bir döner merdivenden en tepesine kadar çıkılabilen bu dev ölçülü anıtın dışını süsleyen ve imparatorun savaşlarını anlatan kabartmaların Bizans devrinde İstanbul'un geleceğini gösteren bir tılsım olduklarına inanılıyordu. Roma imparatorları, **Forum Tauri**'de veya **Tavros**'da yani bugünkü Bayezid Meydanı'nda bulunan bir zafer takı veya zafer kapısı **(Tetrapylon)** üzerinde de temsil edilmişlerdi. Bu kapının kalıntıları önce 1928'de daha sonra 1955'de yapılan kazılarda meydana çıkarılmıştır. 1.Theodosius'un kendi adına kentin ortasında yaptırttığı ve 393'de açılışı yapılan büyük meydanı süsleyen bu mermerden görkemli kapı-anıt, kaideler üzerinde dörtlü olarak gruplanan 14 m. kadar yüksekliğindeki sütunlardan meydana gelmiş üç gözlü bir zafer takı biçimindeydi. Sütunların gövdeleri, bulunan parçalardan anlaşıldığına göre stilize edilmiş, palmiye ağacı kütükleri gibi bezenmişti. Bu gösterişli ve dev ölçülü anıt ana cadde (**Mese**)'nin meydana girişini işaretlemekle kalmıyor, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun kudret ve ihtişamını da gösteriyordu. Aynı Tavros Meydanı'nda ve bir yol kavşağında yükselen Theodosius Anıtı ise oğlu Arcadius'unkinin bir benzeriydi. Gövdesinin dışında helezonlu olarak kabartmalarda imparatorun savaşları anlatılan bu anıtın da içinde bir merdiven bulunuyordu. Herhalde 1509'daki Küçük Kıyamet (Kıyamet-i suğra) denilen korkunç ve sürekli depremde yıkılan bu anıtın parçaları, bugün Bayezid Hamamının temel kısımlarında görülmektedir.

Aslında araba yarışları yapılması için düzenlenmiş olan bugünkü Sultanahmet parkı yerindeki Hippodrom'un yapımını Roma İmparatoru Septimius Severus (193-211) başlatmış, Konstantin burasını genişleterek çeşitli yerlerden getirttiği anıtlarla süsletmişti. Bizans halkının yüzyıllar boyunca toplandığı yer olan Hippodrom, bir yarış alanı olmakla beraber önemli olayların, isyanların, katliamların yapıldığı ve büyük savaşlarda kazanılan zaferler sonucunda elde edilen ganimetlerin yığıldığı, İlkçağ'ın stadium'ları tipinde büyük bir meydandı. Fakat burada katledilmiş imparatorların vücutlarının sürüklendiği de görülmüştür. Hippodrom'un bugünün siyasi partilerinden daha etkin olan iki araba yarışçısı partisi, 1453'den çok önce tarihe karışmıştı. Buna rağmen, meydanın yarım yuvarlak bir teras biçimindeki bitim kısmı (üzerinde Ticaret Akademisi bulunmaktadır) ile, yarış arabalarının etrafında dolandıkları, spina denilen orta ekseni süsleyen anıtlardan üçü günümüze kadar gelebilmiş-

tir. İlkçağ'ın tanınmış sanatçılarından Lysippos'un eseri olan altın yaldızlı bronzdan dört at heykeli ise, 1204-1261'deki Latin işgali sırasında buradan kaldırılarak Venedik'e götürülmüştür. Bu atlar bugün San Marko Kilisesi'nin cephesini süslemektedir. Bugün hâlâ yerinde duran anıtlardan birincisi **Dikilitaş**'tır. Bu eski Mısır'ın Firavunlarından 3. Tutmosis (İÖ 1504-1450)'in zaferlerini anlatan büyük yekpare pembe granitten bir obelisk olup, Mısır'da Karnak Tapınağı önündeki yerinden taşınarak, uzun ve zahmetli bir yolculukla İstanbul'a getirilmiş ve 1.Theodosius zamanında, Latince ve Grekçe yazıtlarından öğrenildiğine göre 30 veya 32 günlük (iki yazıt farklı gün verir) çalışma sonunda bugünkü mermer kaide üzerine dikilmiştir. Bu çok zor işin yapılmasındaki amaç, Roma imparatorunun güçlülüğünü göstermekti. Kaidenin yüzlerini süsleyen kabartmalarda taşın dikilişini, oyun ve şenlikleri izleyen İmparator 1. Theodosius (379-395), iki oğlu, İmparator 2.Valentinianus'u görmek mümkündür. Biraz ileride başları kırık olan (bir parçası İstanbul Arkeolojisi Müzesinde) birbirine dolanmış yılanların meydana getirdiği Delfoi'dan gelen **Yılanlı (veya Burmalı) Sütun** dikilidir. Bu bronz Yılanlı Sütun İÖ 478'de Yunanlılar'ın, Persler'e karşı kazandıkları Plataiai zaferinin ganimetleriyle döktürülerek, Yunanistan'da Delfoi'da Apollon Tapınağı önüne dikilmişken buraya 1.Konstantin tarafından getirilmiştir. Hippodrom'un üçüncü anıtı 32 m. boyundaki **Örme Obelisk**'tir. Kimin tarafından yaptırıldığı kesinlikle bilinmeyen, ancak 10.yüzyılın ilk yarısında 7.Konstantin'in yaptırttığı veya onarttığı ileri sürülür, Latin işgali (1204-1261) sırasında bronz kaplamaları sökülen bu örme sütun, onu Rodos'un ünlü Apollon heykeli ile karşılaştırarak dünyanın yedi harikası gibi gösteren yazıtıyla çelişki halindedir. Bu meydanda yapılan yarışları ve bu yarışların ünlü arabacılarını hatırlamak için İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne gitmek ve orada araba yarışçısı Porphyrios ve atları onuruna dikilmiş olan iki anıtın kaideleri üzerindeki kabartmaları görmek gerekir. Bu kaidelerin üzerinde önceleri Hippodrom'daki araba yarışlarının ünlü kahramanı Porphyrios'un heykelleri bulunuyordu.

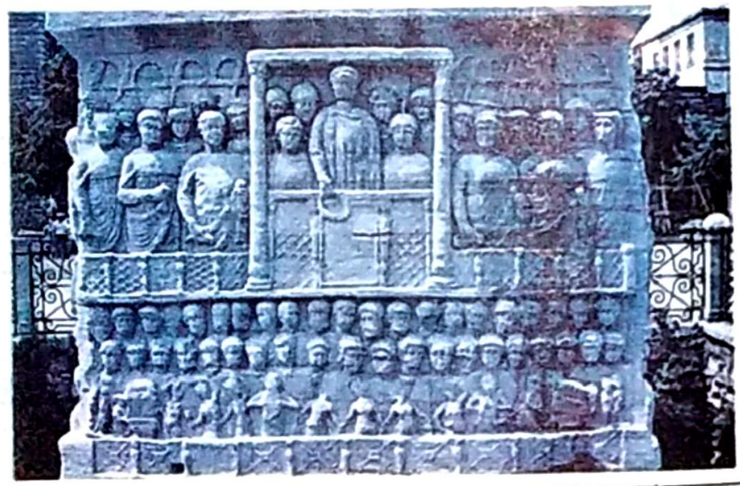
Saraylar

Bizans İmparatorluğu'nun **Büyük Saray**'ı 10.yüzyıl sonuna kadar onarılan, büyütülen bir kent görünümündeydi. Fakat 11.yüzyıl sonlarına doğru bu saray terk edilmiş ve kentin kuzeybatısında surların yakınındaki **Blakhernai**'ye geçilmişti. Bizans'a ait pek çok önemli olayın geçtiği ve bugünkü Sultanahmet parkından, Marmara kıyısına kadar uzanan bölgeyi kaplayarak sınırları içinde pek çok yapılar, tören salonları, kiliseler, bahçeler, oyun yerleri vs. bulunduğu kaynaklardan öğrenilen, zenginlik ve ihtişamı, görenler tarafından belki biraz abartılarak övülen bu saraydan günümüze, revaklı bir avlusunun mozayikli zemini kalmıştır. Araları maskelerle süslü geniş bir dal kıvrımının çerçevelediği geniş bir beyaz zeminin üstüne adeta serpiştirilmiş bir halde dağınık olarak insan, hayvan, ağaç, av, dini tören, efsane yaratıkları gibi konular işlenmiştir. **İmparatorluk Sarayı**'ndan günümüze kadar gelen en önemli yapı kalıntısı ise, kemerleri deniz surları üzerinde görülen harap bir pavyondur. Burasının Bizans Sarayı'na sığınmış Sasani prensi Hormisdas'ın ve tahta çıkmadan önce genç İustinianos'un yaşadığı ev olduğu genellikle kabul edilen bir iddiadır. İmparator olduktan sonra İustinianos burayı, Büyük Saray'ın sınırları içine aldırmıştır. Tuğladan yapılmış, peşpeşe sıralanan tonozlu ve kemerli bölümlerden oluşan bu pavyonun bir

Sol: Hippodrom'un ünlü araba yarışçısı Porphyrios ve atlarını anmak üzere dikilen anıtın mermer kaidesi. Topkapı Sarayı ikinci avlusunda bulunmuştur. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ üst: Bugünkü Sultanahmet, eski Hippodrom Meydanı'nın ayakta kalan üç anıtı ile birlikte genel görünümü. En arkada Mısır'dan getirilen obelisk (dikilitaş), ortada üç yılandan meydana gelen bronzdan Delfoi Anıtı (Burmalı Sütun), önde dünyanın yedi harikasından biri olan Rodos'taki Apollon heykeli ile boy ölçüşmek iddiası ile yapılan zamanında bronz levhalarla kaplı olan örme obelisk. Alt: Sultanahmet Maydanı'ndaki dikilitaşın mermer kaidesinde yer alan bir kabartma. İmparator Büyük Theodosius, saray ileri gelenleri, askerler ve seyircileri Hippodrom'daki eğlenceleri seyrederken göstermektedir.

kısmı buradan tren yolu geçirilirken yıkılmış, bir kısmı ise arkadaki evlerin altında kalmıştır. Bu pavyonun mermer çerçeveli bir dizi penceresi Marmara Denizi'ne bakar. Bu pencerelerin aralarındaki kapı açıklıkları ile, duvarda kalıntıları görülen mermer konsollar, bu cephede evvelce boydan boya bir de balkonun uzandığının işaretleridir. Buradan sökülerek müzeye götürülen zarif bir biçimde işlenmiş mermer pervazlarla birkaç sütun başlığı, sarayın çoktan kaybolmuş ihtişamının son kalıntılarıdır. Bu pavyonun altında ilgi çekici bir sarnıç-mahzen ile yanında sarayın denize açılan küçük bir kapısı bulunmaktadır. Az ötede ise surlardaki bir çıkıntı, Büyük Saray'ın imparator iskelesidir. Evvelce iki büyük kemeri olan bu çıkıntının eteğindeki rıhtıma yanaşan kayığından imparator, bir merdivenle saraya geçebiliyordu. Daha Bizans devri içlerinde, 11.yüzyıldan itibaren terk edilerek harap olmaya bırakılan Büyük Saray'dan bugün başkaca toprak üstünde, evler arasına sıkışmış bir merdiven kulesinden başka bir şey kalmamıştır.

Kentin diğer ucunda bir kalıntı, Türk devrinde **Tekfur Sarayı** denilen yapı 12. yüzyıldan hükümdarlıklarının sonuna kadar Bizans imparatorlarının içinde yaşadıkları **Blakhernai Sarayı**'nın ayakta kalabilen tek parçasını teşkil eden önemli bir eserdir. Haliç'e hâkim bir yerde, surlara bitişik olarak kurulmuş bir pavyondur. Surlara dayalı ve duvarlar arasında kalmış olmasına rağmen, görkemli görüntüsüyle bu askeri mimarinin arasında kendini gösterir. Bizans imparatorluk Sarayı'nın tek örneğini teşkil eden bu binanın bütün incelemelere rağmen eski adının bilinememesi hayret verici-dir. Yanlış olarak buraya genellikle **Konstantin Porphyrogennetos Sarayı** denilmektedir. Daha sonraki onarım izlerine rağmen, 11-12.yüzyıllara daha doğrusu Komnenoslar dönemine ait olabilecek bir saraydır. Biz buranın 1. Manuel Komnenos'un (1143-1180) hem kente, hem denize ve hem de dışarıdaki araziye hâkim bir yerde yaptırdığı **Yüksek Saray** olduğunu söylemek isteriz. Esas cephe iki duvarla sınırlı bir avluya açılmaktadır. Zemin katın çifte kemerli revakları ve iki üst katın pencerelerinin etrafları zengin bir tuğla işlemesiyle süslüdür. Katları belirleyen kuşaklar, pencere alınlıkları, boşaltma kemerlerinin arasında kalan üçgen alanlar açık renkli taşların ve tuğlaların oluşturduğu uyumlu geometrik motiflerle süslenmiştir. Sarayın zemin katı tonozlaı sütunlara dayanan bir giriş holü durumundadır. Diğer iki katın ahşap döşemeli oldukları ve binanın üstünün kiremit örtülü bir çatı ile kapatıldığı kalıntılardan anlaşılmaktadır. Her bir tarafa pencereleri olan üst katın imparatora mahsus daire olduğu kolayca tahmin edilebilir. Bu katın Haliç'e bakan cephesi önünde evvelce bir de balkon bulunuyordu. Kente bakan cephede ise, dışarı çıkıntı teşkil eden, içine ancak bir kişinin girebileceği çok ufak bir ibadet hücresinin, bir şapelin varlığı da dikkati çeker. Tekfur Sarayı'nın az ilerisinde, Blakhernai saraylarından başka bir pavyonun sur duvarı üstünde kalmış pencereli bir duvar parçası görülebilir.

Sarayburnu - Ahırkapı bölgesinde bulunan ve ancak 11.yüzyılda nisbeten kısa bir süre kullanılan **Manganoi Sarayı**'ndan ise sadece temeller ve mahzenler kalmıştır, bunlar da binanın esas planı hakkında fikir vermezler. Adliye Sarayı yerinde ve yanında yeni yapılan kazılarda **Lausus** ve **Antiochus** sarayları gibi birkaç özel sarayın kalıntıları bulunmuştur. Bugünkü İstanbul Belediye Sarayı'nın inşaatı sırasında bulunan çiftlik ürünlerini getiren köylüleri tasvir eden mozayiklerin, biraz ileride kalıntıları görülen 6.yüzyıla ait **Hagios Polyevktos Kilisesi**'ni de yaptıran Prenses İuliana Anicia'nın sarayına ait olduğu sanılır. İstanbul Lisesi'nin alt

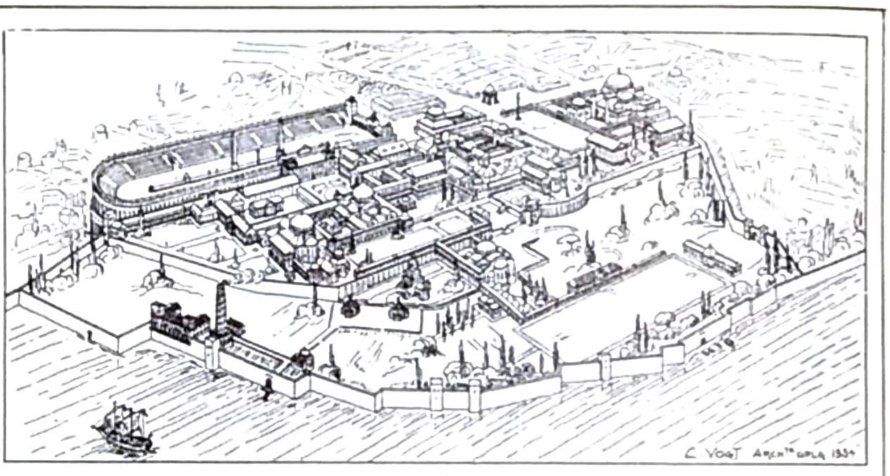
Büyük Saray'ın etrafı sütunlu bir avlusunun zeminini süsleyen döşeme mozayiklerinden bir bölüm. Katırı ile birlikte bir köylüyü canlandırmaktadır.

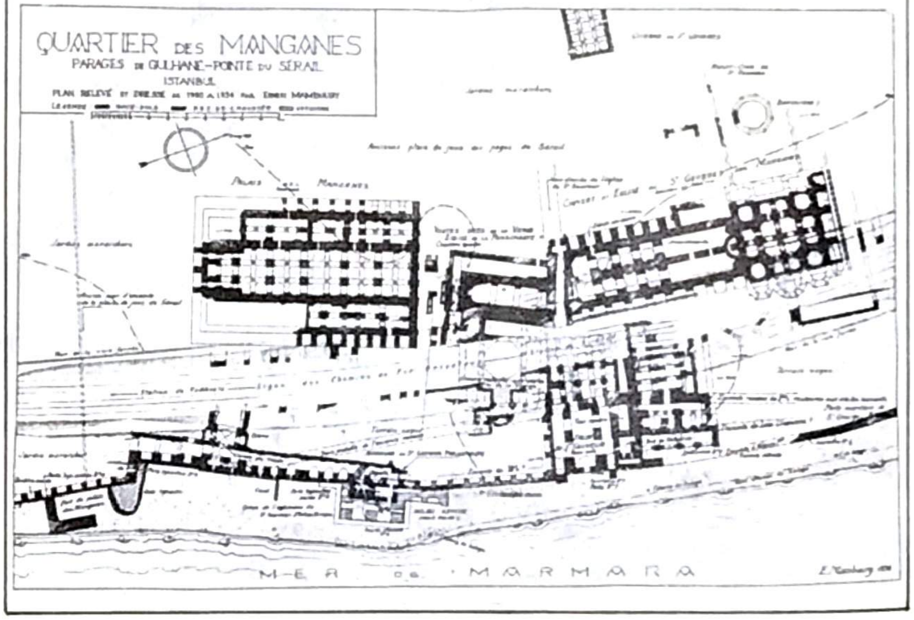
tarafında, Cemalnadir sokağında bulunan çeşitli bölümlerden meydana gelen bir altyapının da bir özel sarayın hatta belki de 11. yüzyılda yaşayan **Botaniates'in Sarayı**'nın kalıntısı olabileceği ileri sürülmüştür. Bizans imparatorlarının kaynaklarda adları geçen, kent dışındaki sayfiye saraylarından günümüze kadar hiçbir şey kalmamıştır. Küçük Çekmece'de eski **Region** kenti yerinde kazılarda bulunan kalıntıların böyle bir saraya ait olup olmadıkları kesinlikle aydınlanmamıştır. Yalnız tek istisna Anadolu yakasındaki bir saraydır. Bu İstanbul'un Bostancı semtinde bulunan **Bryas Sarayı**'dır. Binanın günümüze kalan büyük mahzenleri, üst yapısı hakkında bilgi vermeye yeterlidir. Gerçekten bu bina Emevi ve Abbasi saraylarıyla büyük benzerlik gösterir. İmparator Theophilos'un (829-842) burayı çağdaş Arap saraylarından örnek olarak yaptırdığı bilinmektedir.

Sukemerleri ve Sarnıçlar

İlkçağ içlerindeki en erken kuruluş devrinde İstanbul'un su ihtiyacı sarnıçlarla sağlanmıştı. Trakya'daki su kaynaklarından suyolları ve sukemerleri aracılığıyla kente bol akarsu sağlanması ancak Roma İmparatorluğu yıllarında mümkün olmuştur. İmparator Hadrianus (117-138) ilk su tesislerinin yapımını başlatmış, kentin içinde Fatih ile Süleymaniye arasındaki vadiyi aşan sukemeri ise daha sonraları Valens (364-378) tarafından 368-373 yılları arasında Praefectus Clearchus'a yaptırtılmıştır. Sonraları Bizans ve Türk devirlerinde bazı bölümleri onarım geçiren bazı bölümleri ise değişikliğe uğrayan bu kemer bugün hâlâ Atatürk Bulvarı üstünden heybetiyle uzanmaktadır. İki ucunda tek sıra, ortalarda ise çift sıra gözlere sahip olan **Valens Sukemeri** eksik parçalarıyla 971 m. uzunluğunda ve en yüksek yerinde 20 m. kadar yükseklikteđir. Temelde 5.56 m. olan kalınlığı üstte 3.40 m.'ye iner. Türk devrinde **Bozdoğan Kemeri** olarak adlandırılan bu eser, düzgün kesme taşlardan kurulan yapısı ile Roma devrinin sağlam tekniğini ortaya koyar. Trakya'da çeşitli yerlerde (Gümüşpınar, Keçigerme vs.) görülen irili, ufaklı birçok sukemerleri bu Geç Roma devri su şebekesinin parçalarıdır. Hepsi de özenli bir teknikle, düzgün kesme taşlardan yapılan bu kemerlerin kilit taşlarında görülen kabartma haçlar, bunların en erken olarak 4. yüzyılda yapıldıklarını belli eder. Bunlardan İstanbul'a en yakın olanı Eyüb'ün gerilerindeki **Maz'ul** veya **Mazlum** kemer olarak adlandırılandır. Trakya'dan bu sukemerleri aracılığıyla İstanbul'a getirilen sular, birtakım yeraltı kanallarıyla toplanırdı. Bu açık hava haznelerinden üçü hâlâ görülmektedir. Hebdomon'a (Bakırköy) su veren dördüncüsü surların dışında bulunmaktadır. 127×90 m. ölçülerinde ve içte 11 m. derinliğinde olan bu hazne, içindeki suyun basıncına karşı koymak için gerekli bir sıra sivri kemerli nişlerle güçlendirilmiş cephesi ve duvarlarının yapım tekniği bakımından özellikle dikkati çeker. Kent içindeki açık haznelerin veya su toplama havuzlarının hepsi de 5. yüzyıl içinde yapılmıştır. Bunlardan Sultan Selim Camii yakınında olanı 5.20 m. kalınlığında bir duvarla çevrili 152 m. kenarı olan ve 11 m. kadar derinliğinde bir karedir. Karagümrük'de olanı (şimdi Vefa Stadı) 244×85 m. ölçüsünde ve 15 m. kadar derinliktedir. Altımermer'deki **Hagios Mokios** haznesi ise 170×147 m. ölçüsünde ve 12 m. kadar derinliğe sahiptir. Kentin dışında bulunan suyolları 7. yüzyılda harap olunca üstü kapalı sarnıçlar önem kazanmıştır. Çok sayıda yapılan bu kapalı sarnıçların üstü, önemli binalara teras görevini yapıyordu. Yeraltındaki bu yapıların en muhteşem örneği İmparator Iustinianos'un yaptırdığı Basilika sarnıcıdır. Yak-

Üst: Hippodrom ile Marmara Denizi arasında uzanan imparatorlara ait Büyük Saray'ın tamamını gösteren restitüsyon (çizim: C. Vogt). Alt: Topkapı Sarayı'nın altındaki Gülhane bölgesinde 1921-22 yılları arasındaki araştırmalarda meydana çıkarılan Manganoi Sarayı'nın ve buradaki kiliselerin alt yapılarının genel planı (çizim: E. Mambory). Yan sayfa sol üst: Küçük Çekmece'de eski Region yerleşme alanında bulunan yapıların genel planı. Bazılarına göre Region'daki yapılar imparatorların yazlık saraylarının kalıntılarıdır. Alt: Bizans imparatorlarının İstanbul'da son dönemde kullandıkları Blakhernai saray kompleksinin bir pavyonu olan Tekfur Sarayı'nın avluya bakan cephesi. Sağ üst: Büyük Saray topluluğunun deniz kıyısında, surlar üstünde inşa edilmiş olan ve İustinianos Evi veya Hormisdas Sarayı denilen yapının eski bir resmi. Alt: İstanbul Bostancı Küçükyalı'da İmparator Theophilos'un Emevi ve Abbasi saraylarının benzeri olarak yaptırdığı Bryas yazlık sarayının alt yapısı.

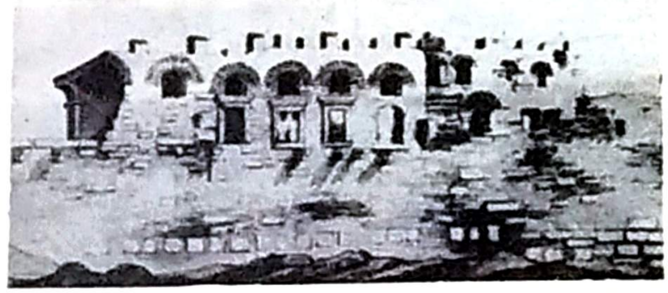

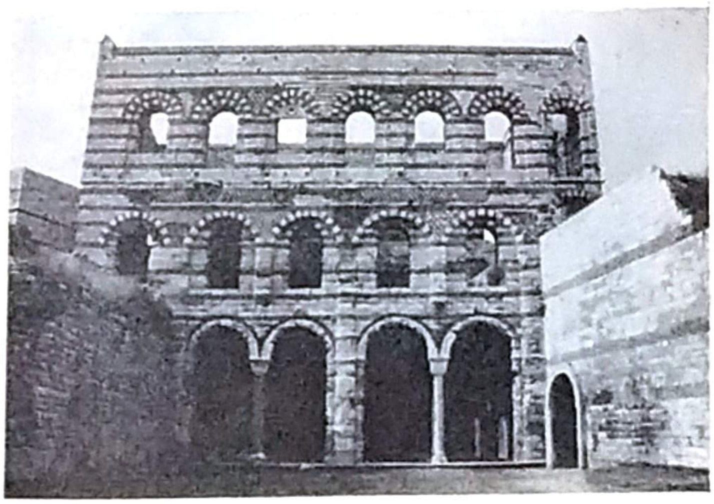
laşık 140×70 m. kadar olan heybetli ölçüleri ve bir ormanı andıran güzel kompozit üsluplu başlıklara sahip 336 sütunu ile bu sarnıç, Türkler'in ona verdiği **Yerebatan Sarayı** adına layıktır. Bir başka büyük sarnıcın Konstantin ile beraber Roma'dan İstanbul'a göç eden senatörlerden Philoxenus tarafından burada yaptırılan sarayın su deposu olduğu sanılmaktadır. Bu sarnıç komşusu olan **Lausus Sarayı** ile de ilgili olabilir. Türkler buna **Binbirdirek** adını vermişlerdir. Gerçekten 64×57 m. ölçüsündeki bu sarnıcın tonozları sağlam fakat zarif 224 mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Özenli biçimde işlenmiş başlıklarla süslü sütunları bulunan sarnıçların yanında, devşirme malzemeyle yapılmış başka sarnıçlar da vardır. Son dönemlerde Bizanslılar hemen hemen tüm mahzenleri su sarnıcı olarak kullanmak zorunda kalmışlardır. Böyle su sarnıcı haline getirilmiş yeraltı mezar odaları, kilise ve diğer bina mahzenlerine de rastlamak mümkündür. İstanbul'daki Bizans devrinden kalma sarnıçların sayısı tam olarak bilinmez. Bunlardan bazıları son yıllarda büyük inşaatlar yapılırken ortadan kaldırılmış, fakat bu arada bilinmeyen birçok yenileri de ortaya çıkmıştır. Bilhassa Sarayburnu'na uzanan kesimdeki sarnıçların çokluğu şaşırtıcıdır. Burada yakın tarihlerde, Topkapı Sarayı birinci avlusunda çok büyük ölçüde ve şimdiye kadar varlığı bilinmeyen bir sarnıç daha bulunmuştur. İlkçağ'ın sarnıç mimarisi geleneğini sürdüren Bizanslılar'ın, tuğla ve harcı ustalıkla kullanarak bu hususta ileri bir tekniğe ulaştıkları bir gerçektir.

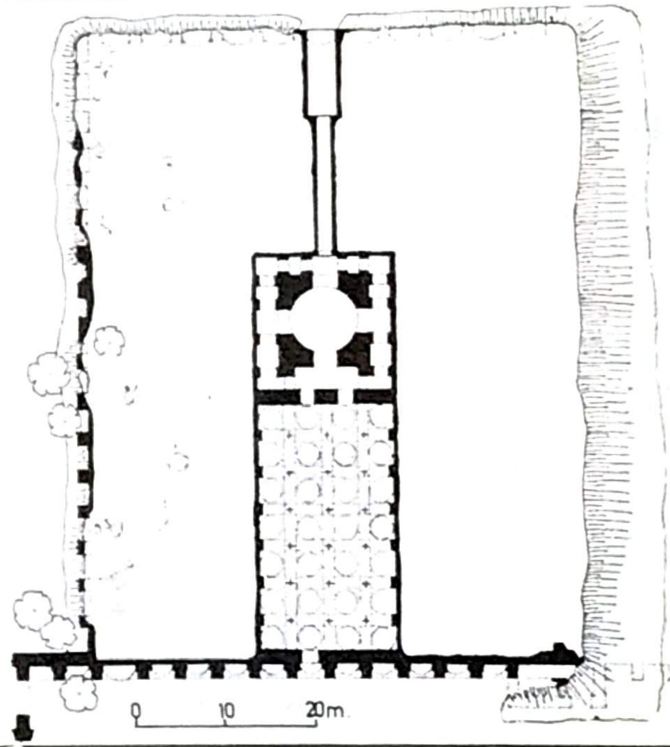
Kiliseler

451 yılında Khalkedon (Kadıköy) konsili yani Kilise ileri gelenlerinin önemli kararlar aldıkları genel kurul, Konstantinopolis kilisesi ile Roma kilisesinin eşitliğini resmen ilan etmiştir. Bu daha sonraki tarihlerde Doğu'nun Ortodoks kilisesini, Batı'nın Katolik kilisesinden ayıran büyük ayrılığın başlangıcı olmuştur. Azizler katında kabul edilen İmparator Büyük Konstantin tarafından kurulan bu kent, Doğu kilisesinin merkezi olmuştur. Söylentiye göre Aziz Andreas bu kentte vaazlar vermiştir. Yine bu kentte İmparator İustinianos tarafından 532-537 yılları arasında Hıristiyan dini yapılarının en görkemlisi inşa edildi. **Hagia Sophia** (Kutsal Hikmet) adını taşıyan kilise ard arda yangınların harap ettiği diğer kiliselerden sonra yapılmıştır. 27 Aralık 537 yılında açılışı yapılan bu anıtın Batı Anadolulu iki mimarı vardı. Tralles (Aydın)'lı Anthemios ve Miletos'lu İzidoros. İustinianos büyüklüğü ve görkemli yapısıyla, Süleyman'ın tapınağını kat kat geçen bu eserden gurur duyuyordu. **Büyük Kilise** ya da şimdiki adıyla **Ayasofya** bir bazilika planına sahiptir ve ahşap bir çatı yerine 32.37 m. çapında merkezi bir kubbeyle örtülmüştür. Yerden 55 m. yükseklikte olan bu kubbenin baskısı yarım kubbeler, kemerler ve tonoz sistemi ile karşılanmıştır. Ayasofya duygu yönünden Hıristiyan mistisizmasının anıtlaştığı bir eser olmakla beraber, onun kitlesinde eski Roma İmparatorluğu'nun haşmet ve dev ölçülü olmak eğiliminin de açık belirtisi vardır. Ancak ölçüleriyle dünyanın başlıca büyük anıtlarından sayılan bu eseri, kubbe baskısı ve yan desteklerin yetersizliği karşısında ayakta tutmak için yüzyıllar boyunca çaba harcanmıştır. Bizans, Ayasofya'nın büyüklüğü ve kubbesinin göz alıcı haşmeti karşısında onu olağanüstü bir yapı olarak duymuş ve öylece değerlendirmiş fakat onun mimari özelliklerini geliştirerek yeni çözümler aramak yoluna gitmemiştir. Bu bakımdan Ayasofya Bizans sanatının içinde benzersiz ve tek kalmıştır. Ayrıca Ayasofya Bizans sanatının henüz Roma sanatının baskısı altında

bulunduğu ve kendi varlığını bulma yolunda olduğu bir dönemin eseri olduğundan ilerlemiş Bizans mimarisinin bir temsilcisi sayılamaz.

Küçük Asya 8. yüzyılın başlarında dini bir akımın çıkış noktası olmuştur. 746'dan 842'ye kadar hüküm süren imparatorların da arasında bulunduğu ve İkonoklazma adı verilen bu akım, manastırlara ve ikonalara acımasız bir savaş ilan etti. 775'den 811'e kadar süren huzur dönemi dışında resim düşmanlığı bir yüzyıl boyunca dehşet saçmıştır. Bu akımın sona erdiği 842'den sonra Ayasofya yeni mozayiklerle süslenmiştir, bu mozayiklerin bir kısmı 1932'den itibaren ortaya çıkarılmıştır. Kilisenin bu zaferi, sanatı tamamen boyunduruğu altına alarak onu çok sıkı birtakım nizamlar içine sokmuştur. Fakat Ayasofya'nın nefis mozayiklerindeki birçok ayrıntı, bu etkinin her zaman tam olmadığını göstermektedir. Narthex'in yan girişinde Theotokos Meryem'in iki yanında Konstantin ve Iustinianos'u temsil eden mozayik görülür. İç narthex'den içeri açılan kapı üzerinde taht üzerinde oturan evrenin efendisi çok kudretli İsa'nın önünde secde eden 6. Leon (886-912)'u gösteren mozayik vardır. Bema kemeri, saray kıyafetine sürünmüş bir başmelek figürü ile süslüdür. Apsis yarım kubbesinin loş boşluğu içinde 9. yüzyılda yapılmış zarif çehreli bir Meryem vardır. Mozayik sanatının önemi, yukarıdaki yan galerilerde daha iyi görülür. Burada kısmen bozulmuş olmasına rağmen, güzel bir pano olan **Deisis**'in (Son Duruşma) orta bölümü görülür. İsa ve insanlık adına ondan merhamet dileyen Meryem ve Vaftizci Yahya üçlüsünden oluşan bu mozayiğin yapım tarzı, renk nüansları ve üslubu ile dikkati çeker. Bu mozayikte her şey eski Hellenistik resim sanatının 11-12. yüzyıllarda yeniden canlandığını gösterir. Aynı galeride iki imparatorluk ailesinin gerçek portreleri yer alır. Pencerenin solunda, tarihçilere göre, **"çok ilerlemiş yaşında bile bir genç kız tazeliğine sahip"**, İmparatoriçe Zoe, üçüncü ve son kocası 9. Konstantin Monomakhos (1042-1055) ile birlikte görülür. Aslında bu mozayikte Zoe'nin geçmişi bir roman gibi sezilmektedir. Bu mozayikteki değişiklik izlerine göre, imparatorun portresinde sadece yüzü ve ünvanları ona aittir; vücudu ise bu Bizanslı fettan kraliçenin ilk kocalarından birinindir. Aynı pencerenin sağında 2. İoannes Komnenos (1118-1143) ve karısı Macar asıllı sarışın Eirene yer almaktadır. Süslü bir imparatoriçe elbisesi içindeki Eirene'nin kaskatı duruşu bir yabancının Bizans sarayının ihtişamlı âdetlerine alışmakta çektiği güçlüğü yüzyıllar ötesinden seyirciye belli etmektedir. En sağda hastalıklı oğulları Alexios da görülür. Kuzey galerinin karanlık tonozu, kardeşinin gölgesinde yaşamış önemsiz bir İmparator olan Alexandros (tek başına olarak: 912-913)'un portresi ile süslüdür. Bu mozayikler Bizans portre sanatı hakkında fikir verecek kadar değerlidir. Bu portrelerin asıllarına uygunluğunu, aynı imparator ve imparatoriçelerin tarihi metinler veya paralar üzerindeki tasvirleriyle kıyaslayarak daha iyi anlamak mümkündür.

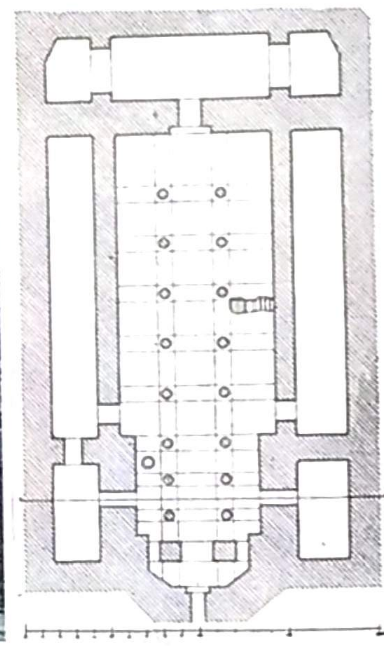
Bizans sanatının son altın çağının en zengin mozayik koleksiyonunu görmek için **Khora Manastırı**'nın (bugünkü **Kariye Camii**) küçük zarif kilisesine gitmek gerekir. Komnenoslar döneminde Kiborion biçiminde mekânlı olarak yeniden yaptırılan kilise 1310-1320 arasında hazine nazırı Theodoros Metokhites tarafından genişletilmiş ve mozayiklerle süslenmiştir. Duvarları ve kubbeleri süsleyen bu mozayik ve freskolar şaşırtıcı bir canlılık ve tazelik gösterir. Önceki çağın alışılmış yeknesak fonu burada yerini mimari motiflere Hellenistik özellik gösteren manzaralara bırakır. Bu görünümler İsa ve Meryem'in hayat sahnelerine canlı, insani ve duygusal bir hava katarlar. Giotto'nun Arena Capella'sının

Sol üst: Saraçhanebaşı'nda Belediye Sarayı yapımı sırasında bulunan Prenses Iulia Anicia Sarayı'nın döşeme mozayıklerinden yumurta ve tavuk getiren köylüyü tasvir eden bir döşeme mozayiği. Moyazik Müzesi-İstanbul. Alt: İstanbul Atatürk Bulvarı kenarında bulunan eski Pantokrator Manastırı (bugün Zeyrek Kilise Camii)'nin su sarnıcının nişli dış cephesi. Sağ üst: Sultanahmet'te Yerebatan Sarnıcı denen ve İstanbul'un en büyük su haznesi olan Bazilika Su Sarnıcı'nın içten görünümü. Alt: Son yıllarda İstanbul Fatih'te Atpazarı Meydanı'nda bulunan, bir kilisenin alt yapısı iken su sarnıcına çevrilen bir alt yapının planı (Arkeoloji ve Sanat Dergisi, yıl 2, sayı 6-7). Yan sayfa sol üst: Roma İmparatoru Valens tarafından yaptırılan ve İstanbul'un iki tepesi arasında su taşıyan bugünkü Bozdoğan sukemeri. Alt: Ayasofya'nın apsis yarım kubbesinde yer alan Theotokos Meryem mozayiği. Sağ üst: İmparator İustinianos tarafından Miletoslu İsidoros ve Trallesli Antemios adlı iki mimara yaptırdığı ünlü Ayasofya'nın genel görünümü. Alt: Ayasofya'nın içten görünümü.

freskolarıyla çağdaş olan bu freskolar, olağanüstü dengeli kompozisyonları ve zengin renkleriyle kendini gösterir. Esas ibadet mekânının kapısının üstünde ince bir zevkle yapılmış **Meryem'in Ölümü (Koimesis)** sahnesi seyirciyi özellikle etkiler. İç ve dış narthexler'de sonradan yazılmış İncillerden alınmış sahneler işlenmiştir. Kilisenin güney cephesine bitişik mezar şapeli (parekklesion) freskolarla süslüdür. Bunlar arasında **Son Duruşma,** boyutları ile dikkati çeker. Diriliş sahnesinin ihtişam ve canlılığı ile Ortaçağ sanatında özel bir yeri vardır ve Hıristiyan resim sanatının tartışılmaz bir şaheseridir. Bina cami olduğu süre boyunca mozayik ve freskoları tamamen örtülü değildi ve bu yüzden de eskiden beri bilinmekteydiler. 2. Dünya Savaşından sonraki yıllarda Amerikan Enstitüsü'nün yardımıyla mozayik ve freskolar temizlenmiş ve onarılmışlardır. Buradaki estetik prensipler Bizans Rönesansı'nın bu ünlü eserinin dış mimarisinde de kendini gösterir.

Bizans dini mimarisinin birbirini izleyen devirleri, bugün bazıları camiye çevrilmiş veya harap olmuş, bazıları da kalıntı halinde günümüze kadar gelmiş kiliselerde görülebilir. 454-463 yılları arasında yapılmış Studios Manastırı'nın bir parçasını oluşturan **Hagios İoannes Prodromos Bazilikası (İmrahor İlyas Bey Camii)** dengeli ve zarif mimari çizgileriyle göze çarpar. Yeşil mermerden yapılmış iki sıra sütunla üç nefe ayrılmış bir mekâna sahip kilisenin önünde güzel bir revak vardır. 1782 yangınından sonra sağdaki sütun dizisi ve üzerindeki galeri yok olmuştur. Buna karşılık, büyük bir ihtimalle 13.yüzyılda yapılmış birbirine geçmeli zengin mermer döşeme süslemesinin kalıntılarını bugün de görmek mümkündür. Merkezi planlı **Sergios ve Bakkhos Kilisesi, (Küçük Ayasofya Camii)** bir söylentiye göre rüyasında gördüğü Aziz Sergios'a, İustinianos tarafından 530 yılında adak olarak yaptırılmıştır. Kilisenin içini çeviren bir kuşağın üzerinde güzel harflerden meydana gelmiş bir yazıda İustinianos ve **"çok dindar karısı Theodora"**'nın adları okunur. Mimari olarak Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'ne benzeyen bu bina, yapı şekli ve mimari süslemesiyle Antik geleneğe bağlıdır.

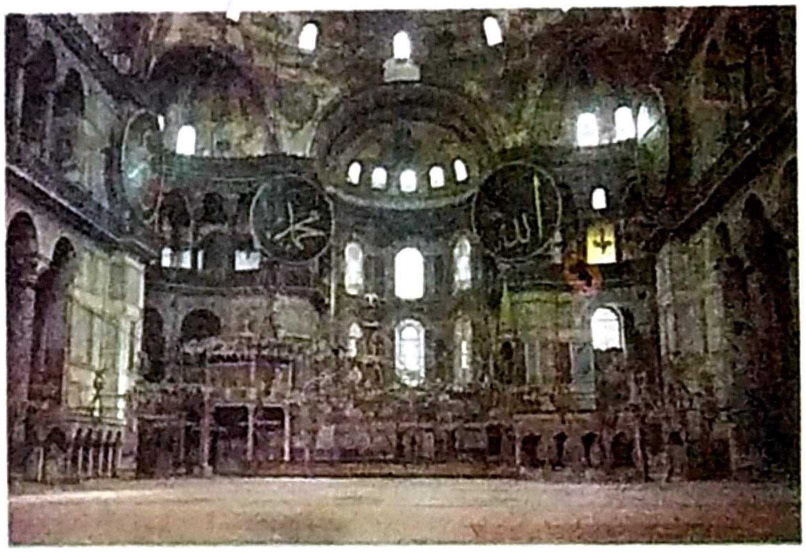
Ayasofya ile aynı alanda bulunan **Hagia Eirene Kilisesi** patrikhane kilisesi olarak 6.yüzyılda yapılmış, 8.yüzyılda önemli bir onarım geçirmiştir. Burada yapı, esas mekânın dört beşik tonozla desteklenen ana kubbesiyle Yunan haçı biçimli plan sisteminin bir öncüsü olarak belirlenmektedir. Burada apsis yarım kubbesini büyük bir mozayik haç süslemekte, kemerde Tevrat'tan alınmış bir yazı, mozayik harflerle uzanmaktadır. İkonoklazma yıllarında kiliselerde yalnız haça izin verildiğine göre bu süslemenin de o dönemde yapıldığı düşünülebilir. Kilisenin narthex kısmında ve sağ nefinde de bazı duvar süslemeleri kalıntıları vardır. İstanbul'daki eski Bizans kiliseleri içinde, atrium denilen avlusunu ana hatları ile koruyabilmiş tek yapı, Hagia Eirene Kilisesi'dir. Geçen yüzyılda önemli ölçüde değişikliğe uğrayan bu avlunun ortasında ise kırmızı porfir taşından işlenmiş büyük iki imparator lahdi bulunmaktadır. Geçen yüzyıl içlerinde bu yapı ilk Türk müzesi olduğunda buraya getirilen bu lahitler bilinmeyen bir dönemde imparatorların mezarlarının bulunduğu yerden çıkarılmışlardır.

Küçük yapılar arasında erken bir döneme ait olduğu sanılan ve aslında bir mezar binası olması mümkün görülen **Şeyh Süleyman Mescidi,** üstü kubbeyle örtülü, altı kare üstü sekizgen bir binadır. Bunun yakınındaki **Pantokrator Manastırı**'nın **(Zeyrek Camii)** kütüphanesi olduğu yolundaki iddia dayanaksız bir hipotezdir. 1894 depreminde yıkılmışken, son yıllarda yeniden yapılan dışı sekizgen ve içi haç biçiminde

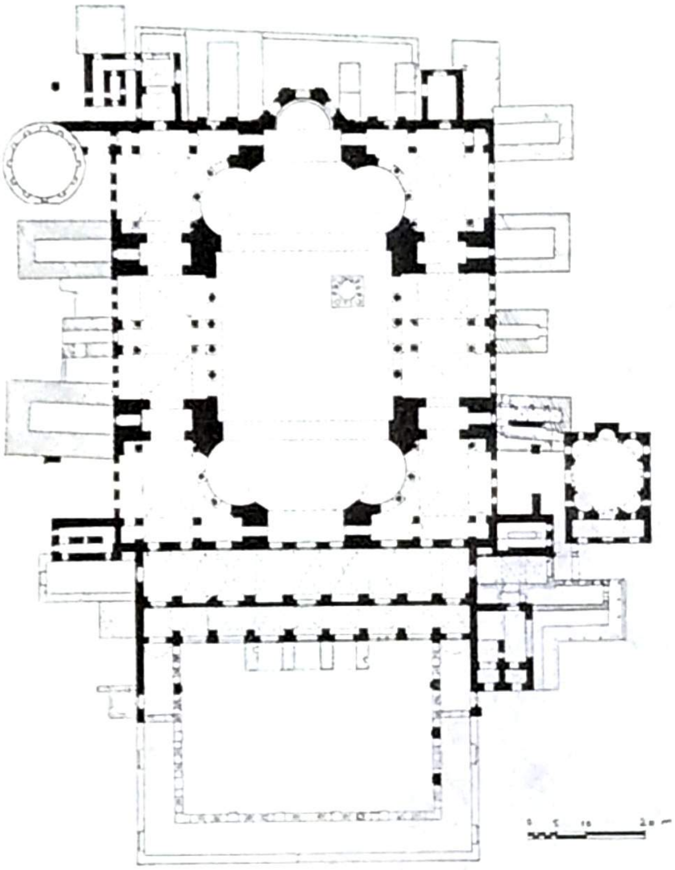

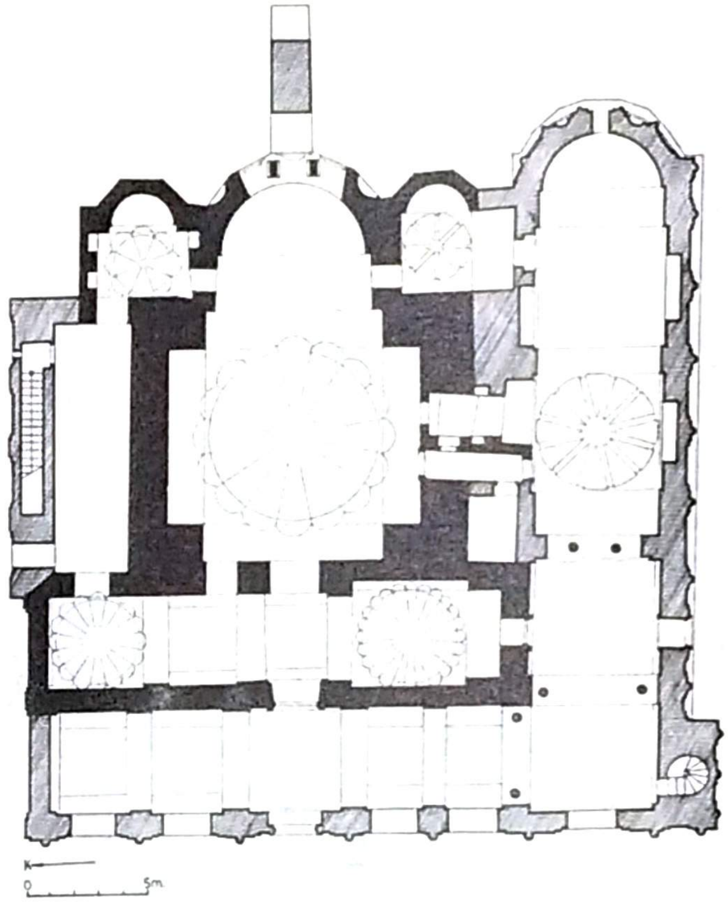

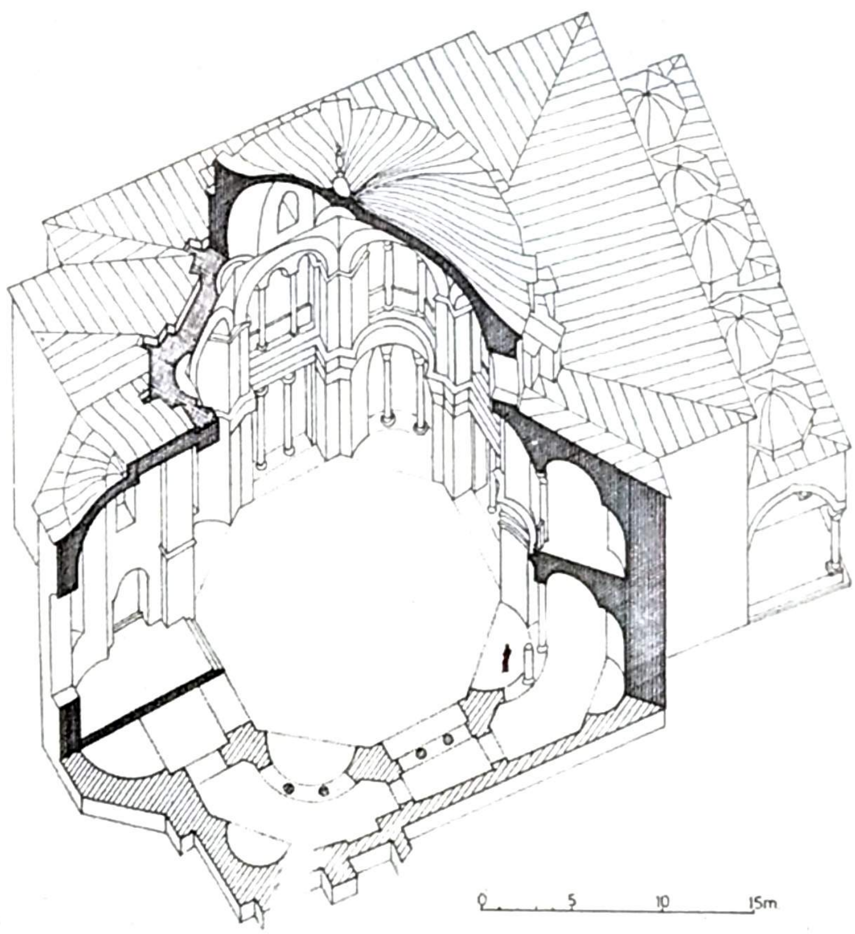

olan **Sancaktar Mescidi** de sonraları şapel haline getirilmiş, bir erken dönem (4-5.yy.?) yapısıdır.
Daha sonra haç şekli köşe duvarları ile meydana getirilen, iç görünüşü daha ağır bir biçimde olan kilise tipleri vardır. **Meryem Diakonissa** ya da **Akataleptos Manastırı (Kalenderhane Camii)**, **Hagia Thekla (Atik Mustafa Paşa Camii)**, **Hagia Theodosia (Gül Camii)** bu tipin temsilcileridir. Hiçbirinin yapıldıkları tarih kesin olarak bilinmemekle beraber bunların 8-10.yüzyıllarda yapıldıkları sanılır. Haç biçimli mekânın gelişmiş şeklinde ise kubbeyi destekleyen büyük tonozlar dört sütuna dayanır. Diğerine göre yapının içine daha hafif ve açık bir görünüş veren bir sistem İstanbul'da 10. yüzyıla ait 1.Romanos Lekapenos (920-944) tarafından yaptırılan **Myrelaion Manastır Kilisesi** olan **Bodrum Camii**, 910 yılına doğru yapılan **Lips Manastır Kilisesi** olan **Fenârî İsa Camii**'nin kuzey kanadı ve 11. yüzyıl sonlarında Komnenos sülalesinin annesi Anna Dalassena tarafından yaptırılan **Pantepoptes Manastırı Kilisesi** olan eski **İmaret Camii** ile 12. yüzyıldan kalma **Pantokrator Manastır Kilisesi** olan **Zeyrek Camii**'nde temsil olunmuştur. Bu sonuncu kilise, portreleri Ayasofya'nın galerisini süsleyen 2.İoannes Komnenos ve karısı Eirene tarafından kurulmuş büyük bir dini tesisin merkeziydi. Bitişik üç yapıdan oluşan kilisenin ortadaki parçası imparator sülalesinin mezar şapelidir. Birbirine bitişik üç yapıdan en büyüğü olan güneydekinin tabanı çok zengin renkli taşlardan desenler meydana getiren bir döşeme mozayiği ile süslenmiş, pencerelerine renkli camlar takılmış, duvarları mozayiklerle bezenmişti. Son yıllarda parçaları bulunan camlar Bizans sanatında rastlanan ender örneklerdir. Bugün sadece mahzenleri ve sarnıçları kalan manastırın, kurulduğunda bir kütüphanesi ile 50 yataklı bir de hastanesi olduğu günümüze kadar gelen kuruluş yönetmeliğinden **(Typikon)** öğrenilmektedir. Haç biçiminde mekânlı ve kubbesi dört sütun tarafından taşınan kilise tipinin çok ufak ölçüde olmakla beraber, sevimli bir örneği ise Çarşamba'da eski adı bilinmeyen, **Ahmed Paşa Mescidi** olan kilisedir. Gerçek Bizans kilise mimarisi başlangıçta meydana getirdiği Ayasofya'ya bir daha erişmeye çaba harcamamış, plan bakımından Hıristiyan sembolizmine de uygun düşen haç biçimindeki mekânlı kiliseleri tekrarlamıştır. Bu plan tipinin dışına çıkan bazı denemeler ise İstanbul'daki yapılarda görülmez.
Bizans sanatının son döneminde kiliselerin mimarisi daha değişik bir görünüm almıştır. Ana kubbenin örttüğü orta mekânı yükselten ve bunu üç taraftan saran daha basık dehlizlerden oluşan yeni bir kilise biçiminin ortaya çıktığı görülür. Ayrıca dış mimarinin de eskiye oranla çok daha hareketlilik ve renklilik kazandığı da başlıca özelliklerdendir. Palaiologos sülalesinin fertlerinin çoğunun gömüldüğü **Lips Manastırı**'nın **(Fenârî İsa Camii)** Güney kilisesi, Mikhael Glabas'ın karısı Maria'nın **"hayatının ışığı ve nefesi"** dediği kocası için yaptırdığı **Pammakaristos Manastırı**'nın **(Fethiye Camii)** mezar şapeli, **Vefa Kilise Camii** olarak bilinen ve eski adının **Hagios Theodoros** olduğu sanılan kilisenin dış narthex'i, 1261-1325 yılları arasında yapılmışlardır. Hepsi de zarif mimarileri ile dikkati çekerler. Bu dönemin mimarisinin başlıca önemli özelliği yapıların dış yüzlerinin ince, zarif, canlı ve hareketli bir görünüş almış olmasıdır. Bu dış etki, yapı malzemesinin renkli desenler meydana getirecek biçimde kullanılması ile de arttırılmıştır. Bunun için özel kesilmiş taşlar, süs tuğlaları, çömlekleri de yapılmıştır. Kilisenin cephelerinin nişler, pencereler, sütunlara dayanan kemerlerle adeta bir saray cephesi gibi süslenmesi İtalya'dan Osmanlı Beyliği'ne kadar uzanan, bütün Akdeniz ülkelerine yayılan yeni bir sanat zevkinin belirtisidir. Aynı

K
0
5m

0 5 10 15m

Üst: Bugünkü Kariye Camii (eski Khora Manastırı Kilisesi)'nin batıdan genel görünümü. Alt: Bugün Küçük Ayasofya Camii olan eski Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin batıdan görünümü (öndeki kubbeli ve sütunlu revak Türk dönemi yapısıdır). Yan sayfa üst sol: Ayasofya'nın genel planı. Sağ: Kariye Camii olan Khora Manastırı Kilisesi'nin planı. Alt: Küçük Ayasofya Camii olan Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin kesit planı (çizim: P. Sanpaolesi).

yıllarda Theodora Raouleina adında bir kadın tarafından yeniden yaptırılan **Hagios Andreas Kilisesi (Koca Mustafa Paşa Camii)** de, dehlizli kiliselerin bir örneği olmakla beraber, Türk devrinde camiye çevrildiğinde dışı yeni bir duvar kılıfı içine alındığından bu özellikler artık görülemez. Fakat Lips ve Pammakaristos manastırları kiliselerinin dışları bu hususta gayet güzel fikir verirler. Bu dönemin freskoları ve mozayikleri gibi mimarisinde de hareket, renk ve canlılık doludur. Bu döneme ait resim sanatını Kariye dışında, Vefa Kilise Camii dış narthex'i kubbelerinde ve Fethiye Camii mezar şapelinde görmek mümkündür. Kilise Camii narthex kubbelerini süsleyen mozayiklerde ortada Meryem ve İsa, kubbe dilimlerinin içlerinde ise Tevrat peygamberleri yer almaktadır. Fethiye Camii yan şapelinde kubbede bir İsa resminden başka, kemer ve tonozların çeşitli yerlerinde dini konular ve bu arada bir Deisis sahnesi dikkati çeker. Bu mozayikler üslup bakımından aynı dönemde yapılan Kariye mozayik ve freskolarına tamamen uymakta ve bunlarda da İsa'nın sıcak, insancıl bir görünümle belirmesine çalışıldığı bellidir. Figürlerin canlı ve bilhassa plastik değerlerini ortaya koyacak bir biçimde işlenmiş oldukları görülür. Sultanahmet'te Adliye Sarayı bitişiğinde 1941'de meydana çıkarılan **Hagia Euphemia Martyrionu** ise aslında 5.yüzyıla ait bir yuvarlak bina olmakla beraber, aynı dönemde duvarları fresko resimlerle süslenmiştir. Bu resimlerde Kadıköylü (Khalkedon) genç bir kız olan Azize Euphemia'nın inancı uğruna katlandığı işkenceler ve ölümü, bugünün bir resimli romanı gibi anlatılmıştır.

Müzelerdeki Bizans Eserleri

İstanbul müzelerinde Bizans küçük sanatlarına ait birçok eser vardır. Minyatürlü elyazmalarının çoğunun Batı'ya kaçırılmış olmasına rağmen, Topkapı Sarayı Kitaplığı'nda birkaç önemli elyazması bulunmaktadır. Bunlar arasında Saray Oktateukhos'u denilen ve Tevrat'ın ilk sekiz bölümünden oluşan bir elyazma özellikle dikkati çeker. İmparator Alexios Komnenos(1081-1118)'un küçük oğlu,Kariye Camii'nin iç narthex'indeki duvarda büyük bir İsa panosunun dibinde portresi görülen Sebastokrator İsaakhios Komnenos için 12.yüzyılın birinci yarısında hazırlanmış bu elyazma, Tevrat'tan alınmış sahneleri sergileyen sayısız resimle süslüdür. Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda, mutfakların önündeki bahçede yakın tarihlerde Çemberlitaş'a benzeyen bir anıtın başlığı ile gövdesinden bir boğum ortaya çıkarılmıştır. Fakat burada ayrıca dev ölçüde yekpare mermerden kare biçimde bir de başlık bulunmuştur ki, bunun bütün Bizans çağı boyunca Ayasofya önünde yükseldiği bilinen ve üzerinde atlı bir imparator heykeli taşıyan anıtın başlığı olması mümkündür. Iustinianos Anıtı olarak bilinen bu eserin Theodosius'u tasvir ettiği görüşü de geçerlidir. Bu anıtın ilk biçimi şimdi Budapeşte'de olan eski bir desen ile iki İslam minyatüründen öğrenilmektedir.

Arkeoloji Müzesi'nde, Çanakkale yakınındaki Lapseki'de bulunmuş güzel gümüş bir tepsi sergilenmektedir. Benzeri eserler arasında bu tepsi, üzerinde Hindistan'ı simgeleyen allegorik bir resimle süslü olduğundan ilginçtir. Aynı müzede Bizans çanak-çömlek parçaları ve duvar kaplama levhalarına ait zengin bir koleksiyon da vardır. Kazılarda elde edilen bu sonuncu parçalar bize Bizans yapılarının iç süslemesi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Böylece Bizans'da da Doğu'nun duvar çini sanatını andıran, fakat biçim ve motif bakımından değişik bir fayans kaplama sanatının varlığı ortaya çıkmaktadır. Yeni bulunan eserler arasında Eirene

Ayasofya'nın üst kuzey galerisinde bir tonoz kemeri içinde bulunan İmparator Alexandros'un mozayık portresi. Yan sayfa sol üst: Güney üst galeride yer alan İmparator 9. Konstantinos Monomakhos ile İmparatoriçe Zoe'yi kiliseye para bağışında bulunurken gösteren mozayık. Sağ: Ayasofya'nın güney üst galerisinde yer alan İsa, Meryem ve Ioannes Prodromos üçlüsü (Deisis) mozayiği. Orta: Ayasofya'nın nartex'ten ana mekâna geçit veren imparator kapısını süsleyen mozayık. Pantokrator İsa tahtında oturmakta, İmparator 6. Leon da ona secde etmektedir. Alt: Ayasofya'nın güney üst galerisinde yer alan İmparator 2. Ioannes Komnenos ile İmparatoriçe Eirene mozayiği.

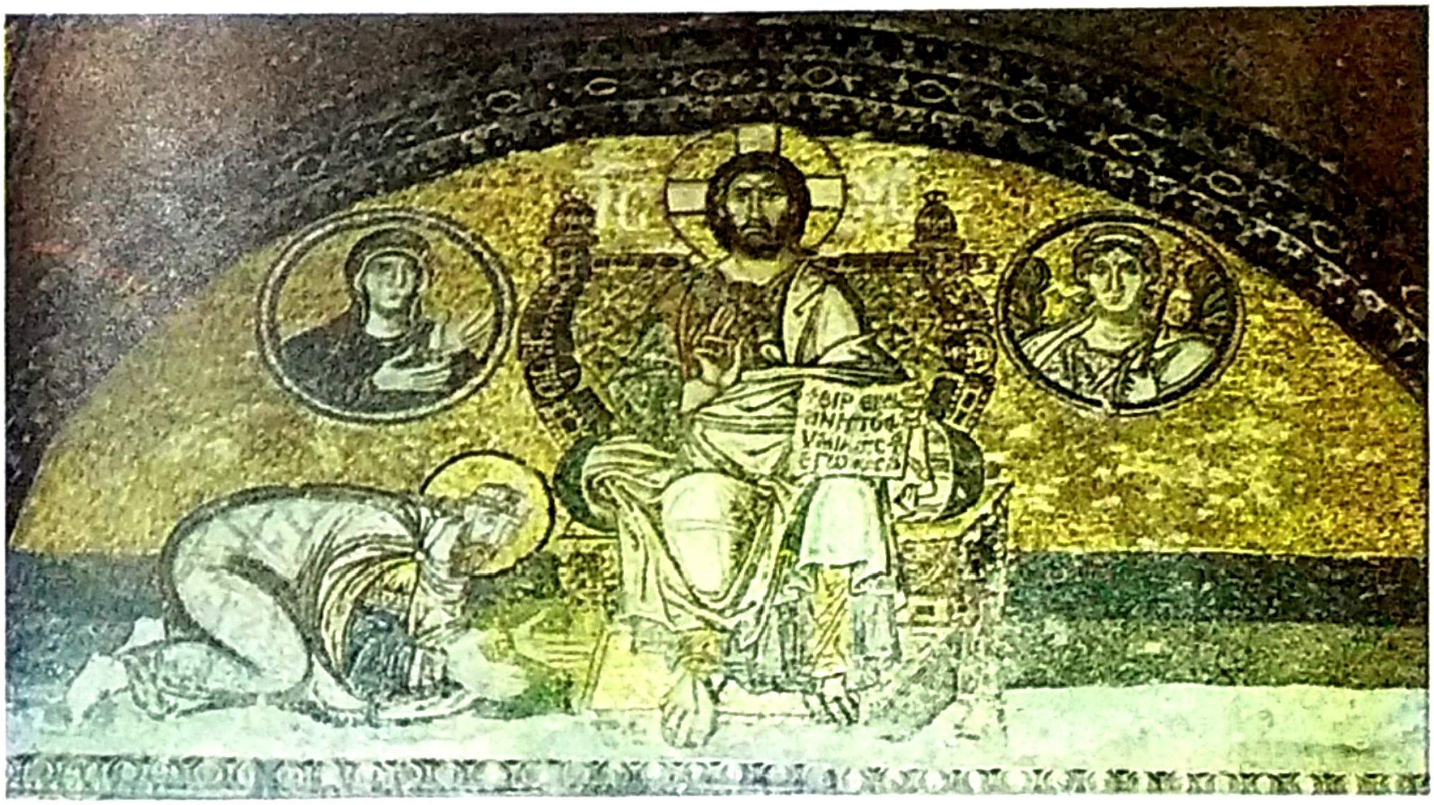

adını taşıyan bir yüzük vardır. Romantik tarihi seven arkeologlar bu yüzüğün aynı adı taşıyan Bizans imparatoriçelerinden birine ait olduğunu söylemek isterler.
Heykeltıraşlık, Roma'nın son döneminde yaşamış, 5. yüzyılın özelliklerini taşıyan genç bir prensin güzel bir portresi ile temsil edilir. Bu kullanılan malzemenin kalitesi ve işçiliğinin güzelliği ile dikkati çeken bir baştır İmparator Arcadius'a (395-408) ait olduğu sanılır. Aynı müzede sergilenen Afrodisias'ın yüksek rütbeli memurlarının heykelleri bir varsayıma göre 5. yüzyılda mahalli bir heykeltıraşlık okulunun varlığını gösterir. İlkçağ'ın serbest plastik denilen heykel sanatı, Bizans sanatında pek ömürlü olmamış ve yavaş yavaş sönmüştür. Fakat mermer kabartmalar Antik sanatın geleneklerini devam ettirmiştir. 4. yüzyılda İstanbul'da Dikilitaşın kaidesinin dört yüzündeki kabartmalardan başlamak üzere pek çok yerde uygulanma alanı bulmuştur. 11. yüzyıla ait olup, 1922'de Sarayburnu kazılarında bulunduğu için **Gülhane Meryemi** olarak adlandırılan eser, Eski Yunan heykellerinin incelik ve zarafetine sahiptir. Burada elbiseye içindeki vücudun çizgilerini aksettiren bir incelik verilmiş olduğu görülür. Arkeoloji Müzesi'nin Bizans koleksiyonu arasında Selanik'ten gelme iki **ambon** (vaaz kürsüsü) vardır. Bunlardan biri yeşil breşden tek parça halinde yapılmıştır, diğeri Üç Kâhin (veya Müneccim) Kralı tasvir eden kabartmalar ile süslüdür. Bizans eserleri salonunda yerde görülen mozayik pano ise, yüzyıl başlarında Kudüs henüz Türk yönetiminde olduğu sıralarda, oradan getirilmiştir. Belki 5. yüzyıla ait olan ve üzerindeki yazıdan iki kadın tarafından vakfedildiği öğrenilen bu mozayik döşemede, İlkçağ mitologyasının bir efsanesi, Hıristiyan sembolizmine de uygun düştüğü için algısını çalan Orfeos, onu hayranlıkla dinleyen çeşitli ayvanlarla birlikte, mahalli bir üslupta tasvir olunmuştur.

Mermer bir levha üzerine çeşitli renkli taşların kakma tekniği ile yerleştirilmesinden meydana gelmiş ve Fenârî İsa Camii olan Lips Manastırı Kilisesi'nde bulunan **Hagia Evdokia İkonası** başka benzeri bilinmeyen tekniği ile göze çarpar.
Arkeoloji Müzesi önünde 4 ve 5. yüzyılların imparatorlarına ait sadece Mısır'da çıkarılan kırmızı renkli porfir taşından yekpare olarak oyulmuş lahitler bulunmaktadır. Bizans salonunda küçük fakat Hıristiyanlığı simgeleyen motiflerle süslenmiş küçük lahitler de vardır. Bunlardan biri, vaktiyle Fatih'in Sarıgüzel semtinde bulunduğu için **Sarıgüzel Lahdi** olarak adlandırılır. Bu çok kaliteli adeta saydam bir mermerden yapılmış bir lahit teknesinin iki uzun yanında İsa'yı temsil eden monogramlar, diğer yüzlerinde ise Havarilerin kabartma tasvirleri bulunmaktadır. 5. yüzyıla ait ve örneklerine az rastlanan bu lahit anlaşıldığına göre ileri gelen bir kişinin belki de bir prensin cesedini muhafaza ediyordu. Çoğu Hagios Ioannes Studios'dan gelme birtakım süslemeli mermer levhaları dikkati çeken ayrı bir seri oluşturur. Bu mermer levhalar, süslemeleriyle küçük sütunlu lahitleri taklit ederler, gerçekte bunlar levhalardan oluşturulmuş bir tür lahit teknelerinin cepheleridir. Arkeoloji Müzesi'nin dışında sergilenen eserler arasında değişik biçimlerde, mermerden oyulmuş bir dizi vaftiz teknesi de görülür. Bunlardan başka Saraçhanebaşı'nda **Hagios Polyeuktos Kilisesi** kazısında son yıllarda bulunan bazı önemli işlenmiş mimari parçalar da burada yer alır. Bunların arasında yelpaze biçiminde açılmış tavus kuyruğu motifleri ile bezenmiş yekpare mermerden bir yarım kubbe süslemesi özellikle dikkati çeker. Son yıllarda Haliç köprüsü ayakları yapılırken, Ayvansaray'da bulunan büyük ölçüde iki sütun başlığı da yüzeylerindeki dal kıvrımları süslemesi ve bunların aralarına yerleştirilen çeşitli motifler ile dikkati çeker. Birinci

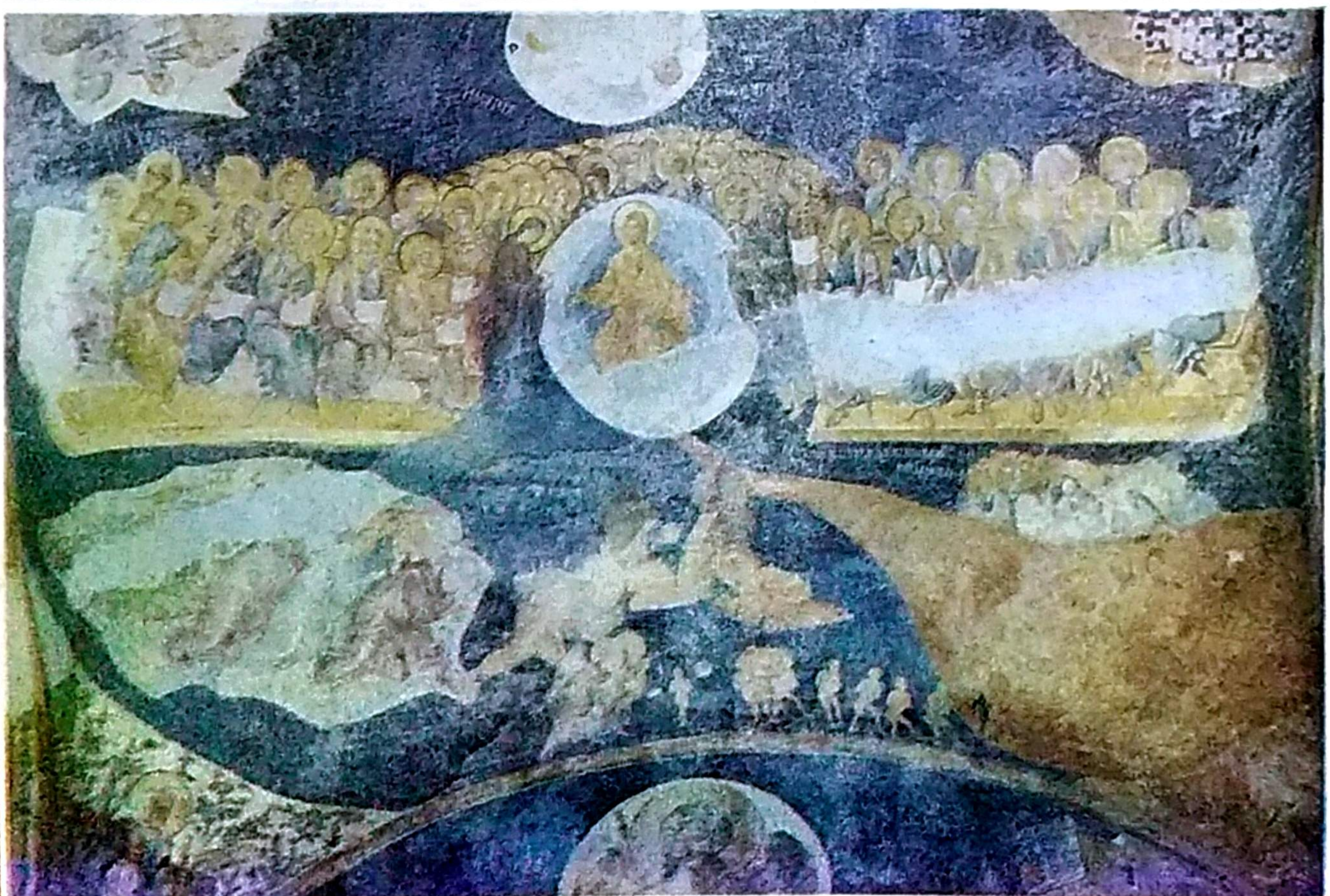

IC
XC

MP
ΘY

Üst: Kariye Camii moyaziklerinden Pantokrator İsa Alt: Kariye Camii mozayıklerinden İsa'nın dünyaya gelişini işleyen sahne. Kemerde madalyonlar halinde tek aziz figürleri görülmektedir. Yan sayfa üst: Kariye Camii'nin güneyindeki ek mezar binasında (Parekklesion) yarım kubbeyi süsleyen Yeniden Diriliş (Anastasis) freskosu. Alt: Kariye Camii freskolarından mahşer günü ruhların mahkeme edilmesi ve günahkârlarla günahsızların cennet ve cehenneme gönderilmesini işleyen sahne.

bahçede duran çifte nişli bir Bizans çeşmesi ise, kendi türünün ender örneklerinden olduğundan önemlidir. Türk devrinde bu eser, Türk üslubunda motifler ile bezenerek ve eksik kısımları tamamlanarak bir Türk çeşmesi biçimine sokulmuştur.
Ayasofya'nın müze olmasından sonra, avlusu bir açık hava müzesi haline getirilmiştir. Burada 1935 yılındaki kazılarda bulunan 2. Theodosius Ayasofya'sının mermer cephe kalıntıları durmaktadır. Bunlar Roma üslubunda kasetli tavan parçaları ile 12 Havariyi temsil eden kuzularla süslenmiş geniş bir frizden ibarettir. Buradaki pek çok sütun başlıkları ve mimari parçalar İstanbul'un çeşitli yerlerinden devşirilerek sergilenmektedir. Ayasofya'nın narthex kısmında Pantokrator Manastırı Kilisesi (Zeyrek Camii)'nden getirilmiş yeşil breşden büyük bir lahit vardır. Bunun buraya vaktiyle gömülen imparator veya imparatoriçelerden birine ait olduğu kabul edilebilir. Burada yekpare taştan işlenmiş ve dışında bir yılan kabartması olan geniş yayvan bir çanak **(fiale)** da dikkati çeker. Avludaki başlıklar ve çeşitli mimari parçalar arasında Hebdomon (Bakırköy)'daki Theodosius Anıtının yazıtlı kaidesi ile, evvelce Ayasofya'nın güneyinde Senato binası önünde dikili olan ve açılış töreni birtakım kargaşalara yol açan, Arcadius'un karısı Evdokia'nın gümüş heykelini taşıyan mermer kaide bulunmaktadır. Ayasofya'nın iç nathex'inde duvara yapıştırılmış duran uzun yazıtlı levhalar İmparator 1.Manuel Komnenos (1143-1180)'un bir emirnamesinin metnidir. Bizans yazı sanatının güzel bir örneğini veren bu levhaların asılları Sultan 2.Selim (1566-1574) yıllarına kadar burada duruyorken, 1566'da çıkarılmış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin saçağında kullanılmıştır.Son yıllarda keşfedilen levhaların asılları yerlerinde bırakılarak alçı kopyaları Ayasofya'da orijinal yerlerine yapıştırılmıştır.

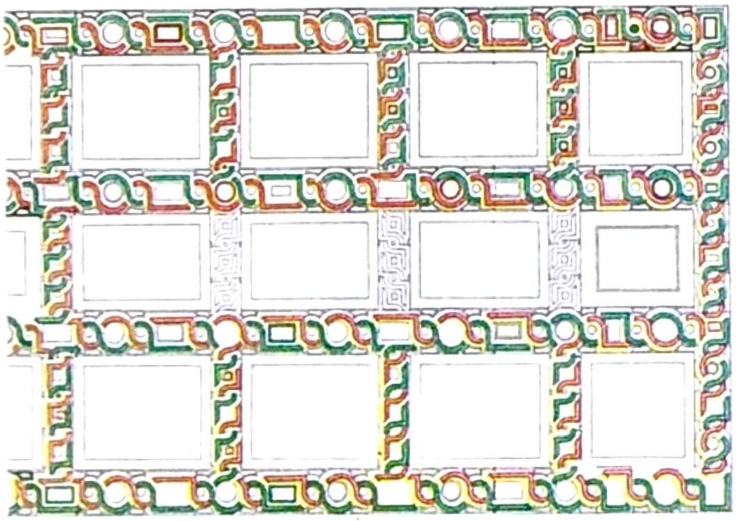
İstanbul Patrıkhanesinde de Bizans döneminden kalmış bazı önemli eserler bulunmaktadır. İçlerinde minyatürler olan bazı elyazmaları dışında burada dikkate değer eserlerin başında Pammakaristos Manastırı'ndan gelen mozayikle işlenmiş bir Meryem ikonası yer alır. 11.yüzyıla ait olarak tarihlendirilen bu resimden başka burada bir de İoannes Prodromos'un aynı teknikte yani mozayikle yapılmış bir resmi de vardır. Bu iki ikona "taşınabilir mozayikler" olarak adlandırılan ve çok az örneği olan bir ikona türünün temsilcileri olduklarından Bizans sanat tarihinde özel bir yere sahiptirler. Burada Heybeliada'daki **Kamariotissa Kilisesi**'nden gelmiş yağlı boya tekniğindeki güzel bir İsa ikonasının ise 14. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir. Bir tanesi Ayasofya'ya evvelce ait olduğu kabul edilen minyatürlü İnciller ise 11 ve 12.yüzyıllarda hazırlanmıştır.

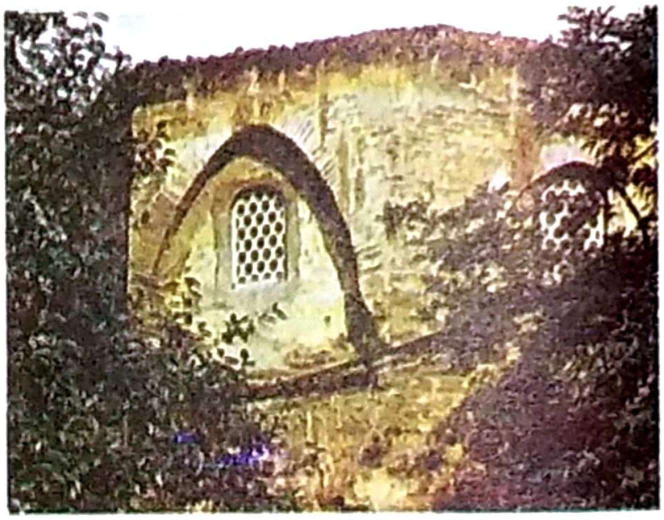
2.BAŞKENT DIŞINDAKİ BİZANS ESERLERİ

Başkent en üstün sanatın merkezi olmakla beraber yaratıcı gücünü Küçük Asya'ya borçludur. Başta kilisenin barış içinde olduğu dönemde tüm pagan tapınakları bazilika şekline dönüştürülmüştür. Büyük Didyma Tapınağı, Ankara'daki Augustus Tapınağı, Bergama'daki Roma Bazilikası, Uzuncaburç (Diokaiserea)'daki Zeus Tapınağı ve daha birçoğu Hıristiyanlık ibadeti için uygun hale getirilmişlerdir. Bazen tapınağın mimari şeklini değiştirmeksizin yanına bir de bazilika ekleniyordu. Böyle bir örneği Side Bazilikası'nda görebiliriz. Bazen Uzuncaburç'da olduğu gibi tapınağın ustaca Hıristiyan bir bazilikaya dönüştürüldüğü de görülebilir. Bunların yanı sıra bulunduğu bölgenin birbirinden farklı teknik, üslup ve mimari özelliklerine sahip çok sayıda kilise de yapılmıştır.

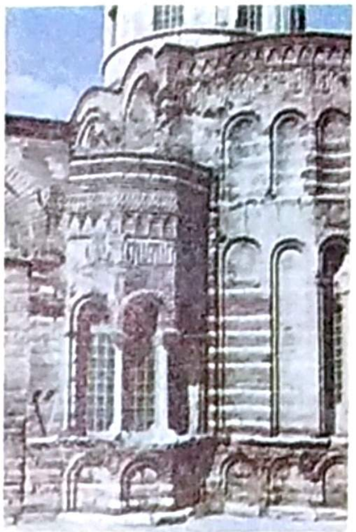

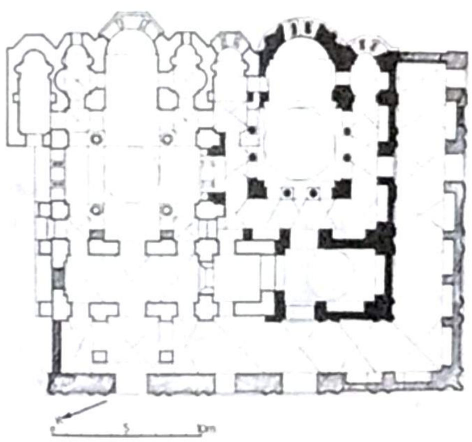
Doğu Trakya

Küçük Asya'ya geçmeden önce Türk Trakya'sının sınırları içindeki Bizans sanatından kısaca söz etmek yararlı olur Bu bölgedeki yapılar başkent yapı üslubuna göre yapılmışlardır, ancak daha geç dönemlerde yapılanlar alışılmış mimari tiplerden farklı özellikler gösterir.
Anastasios'a (507-511) atfedilen ve yarımadayı boydan boya kateden Bizansı Batı'dan gelecek tehlikelere karşı korumak amacıyla yaptırılan **Uzun Duvar** denilen surların tarih boyunca hiçbir stratejik önemi olmamıştır. Bugün bile kalıntılarına raslayabileceğimiz bu duvar, başkentin kara surları kadar etkileyici nitelikte değildir. Buna rağmen, son yıllarda büyük ölçüde tahrıp edilen Silivri (Selembria), Enez (Ainos), Vize (Bizye), Kıyıköy-Midye (Midea) gibi küçük yerleşme yerlerindeki kaleler, Türk Trakya'sında Ortaçağ mimarisi özelliklerini korumuşlardır. Bunlardan Vize kalesinin bir vadi dibinde küçük bir akarsu kenarındaki sukulesi bu tür yapılara bir örnek olarak bilhassa önemlıdir. Stratejik bir yerde Roma İmparatoru Hadrianus tarafından bir ordugâh (castrum) olarak kurulan Edirne (Hadrianopolis) kalesi ise köşelerde büyük kuleleri olan kareye yakın biçimini geçen yüzyıla kadar korumuştur. Bugün bu kaleden pek az iz kalmakla beraber, Geç Bizans Döneminde yenilenen bir kulesi hâlâ durmaktadır. Bu kulenin yukarı kesimini bir kuşak gibi saran, tuğladan harflerden meydana gelmiş Grekçe bir yazıt bu işin Bizans İmparatoru Ioannes tarafından yaptırıldığını gösteriyordu. Üzeri sıvandığından bugün bu yazının pek azı farkedilir. Yine Türk Trakya'sında Safa alanı denilen yerde başkentin su ihtiyacını sağlayan sukemerlerinin kalıntılarına rastlanır. Bu bölgenin dini mimarisi büyük **Vize Kilisesi** ile temsil edilir. Bugün bu yapı camiye çevrilmiş olup **Süleyman Paşa Camii** ya da **Ayasofya** olarak bilinmektedir. Burada karma bir mimari sistem karşımıza çıkmaktadır. Alt yapıda planın üç nefli bir bazilika görünüşüne sahip olmasına karşılık üst yapı ve örtü sistemi Yunan haçı kilise biçimini almaktadır. Birçok kez elden geçmiş ve onarılmış olan bu kilisede, 13-14. yüzyıllarda özellikle Mistra'da görülen bir mimari tipin uygulaması göze çarpar. Bizans sanatı bakımından önemli diğer bir kilise de Türk - Yunan sınırı yakınlarında Enez'de harabe halindeki kilisedir. Oldukça büyük bir yapı olan bu kilisede Yunan haçı planı kullanılmıştır. Ancak haçın batıya bakan kolunun fazla uzun olması bu kiliseye bir bazilika görünümü vermiştir. Aslında bu yapı şekli 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Komnenos İmparatorluğu'nun başkenti olan Trabzon kiliselerinde görülür. **Büyük Enez Kilisesi**'nin önceleri batı cephesinde revaklarla çevrili bir dış narthex bulunuyordu. Bu cephe, 13-14. yüzyıllarda çok moda olan zengin süslemesi ve renkli görünümüyle dikkati çeker. Bu özellikleri taşıyan cepheleri Arta'daki Paregoritissa, Arnavutluk'da Pojani, Selanik'de Havariler, Ohri'de Ayasofya kiliselerinde, İstanbul'da Kilise Camii narthex cephesinde ve nihayet bir Türk eseri olan Bursa'da Çekirge'de 1. Murad Hüdâvendigâr Camii'nde de görmek mümkündür. Edirne'de değişik bir biçimde yonca şeklinde bir plana sahip **Ayasofya Kilisesi**'nden bugün hiçbir iz kalmamıştır. Sadece eski bir fotoğrafı ile yetersiz bir planı az bir bilgi sağlamaktadır. Kentin dışındaki Yıldırım Bayezid Camii'nin de esasının haç biçiminde bir Erken Hıristiyan yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Silivri'de ise, bir teras teşkil eden büyük ve uzun bir sarnıcın üstünde yükselen ve bugün sadece bazı izleri kalan kilisenin, Bizans'da 14. yüzyılda entrikaları ile önemli bir yer alan ve 1345'de linç edilerek öldürülen Alexios Apokaukos tarafından yaptırılan kilise

Sağ üst: İstanbul Ayvansaray'da bugün Atik Mustafa Paşa Camii olan belki eski Hagia Thekla Kilisesi'nin doğudan görünümü. Orta: İstanbul Laleli'de bugün Bodrum ya da Myralaion Manastırı Kilesesi. Alt: İstanbul Vatan Caddesi üzerinde bugün Fenari İsa veya Kilise Camii olan eski Lips Manastırı'nın çifte kilisesi. Sol üst: Bugün Fethiye Camii olan Pammakaristos Manastırı Kilisesi'nin apsis dış cephesindeki tuğla süslemeleri. Alt: Fenari İsa Camii olan Lips Manastırı çifte kilisesinin planı. Yan sayfa sol üst: Yedikule'de bugün İmrahor İlyas Bey Camii olan eski Studios Manastırı Kilisesi'nin iç görünümü. Alt: Aynı kilisenin mozayik döşemesi (çizim: Yıldız Demiriz). Sağ üst: Eski Hagia Eirene Kilisesi'nin Ayasofya kubbelerinden genel görünümü. Alt: Bizans döneminde aslında bir mezar binası olan Zeyrek'teki Şeyh Süleyman Mescidi.

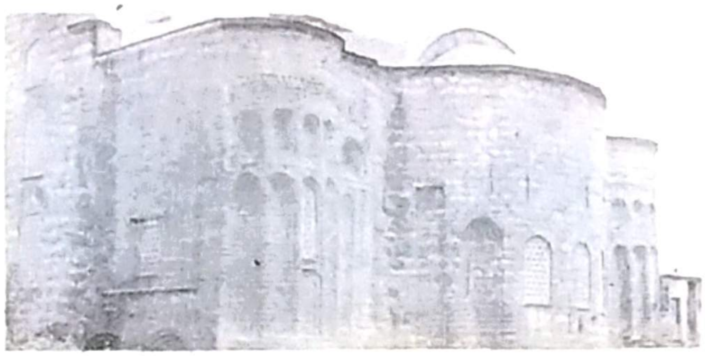
olduğu, buradan çıkarılarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne getirilen sütun başlıklarının üzerlerindeki yazılardan anlaşılmıştır.
Karadeniz kıyısında ufak bir yerleşim merkezi olan Kıyıköy (evvelce Midye) bir tepenin yamacı içinde kurulmuş bir manastır ile ona bağlı ek yapılar ve içinden kutsal bir su kaynayan ayazması ve kilisesi vardır. Arazinin içine oyularak yapılmış bu kilise ile ayazmanın bütün mimari elemanları kayadan yontularak ve çok ince bir biçimde bezenerek meydana getirildiğine göre, başka bir örneği olmayan türde bir eserdir. Büyük bir sabırla çok değişik ve kalabalık bir biçimde işlenen bu süslemenin zenginliği şaşırtıcıdır.
Türk Trakyası'nın başka yerlerinde de, Kıyıköy (Midye)'deki gibi düzenli planlı ve süslemeli olmamakla beraber, bazı kaya içine oyulmuş kilise ve manastırlar bulunmaktadır. Bunlar genellikle dağ ve tepe yamaçlarında doğal oyukların ibadete uygun hale getirilmesiyle oluşmuştur. Küçük Çekmece yakınlarındaki Yarımburgaz'da bulunan mağara ve Vize'deki manastır kompleksi örnek olarak gösterilebilir. Vize'deki, üç bölmeli küçük kilisesi ile ilginçtir. Fakat esas kilise belirgin bir şekli olmayan doğal bir mağaradır.

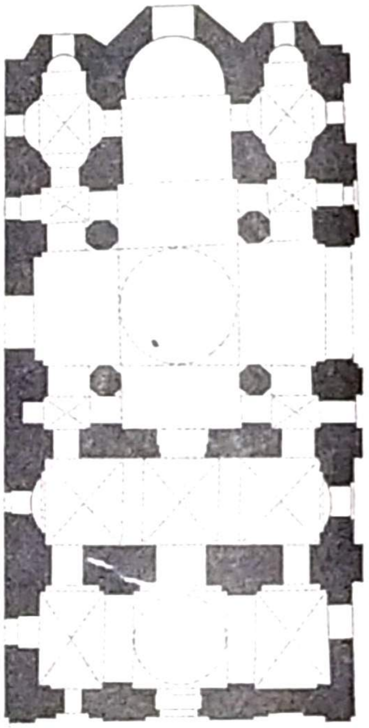
Marmara Bölgesi

Bizans sanatının çeşitliliğini ve yaygınlığını anlayabilmek için Küçük Asya'ya göz atmak gerekir. İstanbul'un doğusundaki bölgenin kendine özgü bir üslubu yoktur. Trakya gibi o da başkent mimarisinin etkisi altındaydı. Bizans İmparatorluğu, başkenti korumak için İzmit Körfezi boyunca bir dizi askeri bina ve kale yaptırtmıştır. Bugün Gebze (Dakybıza) yakınındaki **Eskihisar Kalesi** en iyi korunmuş olanıdır. Komnenoslar zamanında yapılmış ve Palailogoslar döneminde genişletilmiştir. Eskihisar hem Doğu'dan gelen yola hem de denize hâkim bir Ortaçağ kalesidir. Daha sonra yapılan bölümleri bu yapıdaki Palaiologos döneminin renkli duvar tekniğini ortaya koyar. Burası belki de İznik prensi çocuk hükümdar 4.Ioannes Laskaris'in, tahtı zorla ele geçiren naibi 8.Mikhael Palaiologos tarafından 1261'de gözleri kör edildikten sonra kapatıldığı kaledir. Yalova - İznik yolu üstünde bir tepede yükselen **Çobankalesi** de, Bizans'ın Türk akınları karşısında başkenti korumak üzere acele yaptığı küçük kalelerden bir örnektir.
İzmit Körfezi'nin güney kıyısında ve 6.yüzyıldan beri sıcak su banyolarıyla ünlü Yalova yakınlarında **Karakilise** kalıntıları bulunmaktadır. Bütünüyle tuğladan inşa edilmiş bu bina Yunan haçı planında yapılmıştır ve bir zamanlar büyük bir kubbeyle örtülüydü. Ne amaçla yapıldığı pek belli olmayan bu binanın 6. yüzyıla ait olduğu sanılır ve Erken Bizans Döneminde de kiliseye dönüştürülmüştür.
Bizans Bithyniası'ndaki en önemli ve ünlü anıt hiç kuşkusuz 559-560 yılları arasında Sakarya (Sangarios) Irmağı üzerinde yapılan **Iustinianos Köprüsü**'dür. Iustinianos devrinin ünlü yazarı Prokopios'a göre imparator bu köprüyü **"ilahi kuvvetin yardımı ile"** yaptırmıştır. Uzunluğu 430 m.'yi bulan ve 12 kemerden oluşan bu köprü, uzun yıllardan beri yatak değiştirmiş ırmağın üzerinden geçiyordu. Bursa yakınlarında küçük birkaç kasabada önemli Bizans yapıları bulunmaktadır. Kumyaka'da (Siği) **Başmelek Kilisesi** 1818 yılında onarılmasına rağmen merkezi bölümüyle kiborion şeklindeki mimari plana uymaktadır. Zeytinbağı (Tirilye) kasabasının belli başlı camii eski bir kilisedir. Bu kilisenin dış narthex'ini süsleyen sütun başlıklarına göre 6.yüzyıla ait olmalıdır, fakat dört sütunlu Yunan haçı planı ve mimarisi daha geç bir

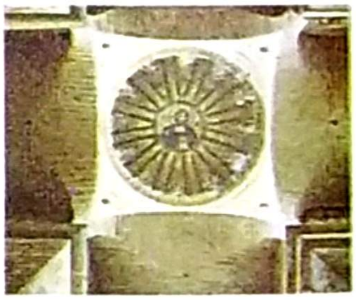
Sol üst: Fatih'te bugün Eski İmaret Camii olan eski Pantepoptes Manastırı Kilisesi'nin dış görünümü. Orta: Cibali'de bugün Gül Camii olan eski Hagia Euphemia-Hagia Theodosia Kilisesi'nin doğu cephesi. Alt: Bugün Fethiye Camii olan eski Pammakaristos Manastırı Kilisesi'nin yan şapeli. Sağ üst: Eski İmaret Camii'nin planı. Alt. Pammakaristos Manastırı ek kilesesinin kubbe düzeni ve ortasında İsa'yı tasvir eden mozayik. Yan sayfa sol üst: Zeyrek Kilise Camii'nde bulunmuş olan renkli pencere camlarından parçalar. Alt: Vefa'da bugün Molla Gürani veya Kilise Camii olan eski Bizans kilisesinin (Hagios Theodoros) dış görünümü. Sağ üst: Aynı kilisenin nartex kubbesindeki Pantokrator İsa mozayiği. Alt sol: Zeyrek Kilise Camii olan eski Pantokrator Manastırı üçüz kilisesinin doğudan görünümü. Sağ: Aynı yapıdan Komnenoslar dönemine ait döşeme mozayiğinden bir parça.

dönemi 8.yüzyılı gösterir. Aynı kasabada bulunan küçük **Pantobasilissa Kilisesi** çok haraptır. Bugün Hagios Georgios'u tasvir eden bir fresko ile süslü bir duvarı ve doğu cephesinin tuğla süslemesi bu kilisenin tarihini belirlemeye yeterlidir. Bu İznikli Laskarisler ve ilk Palaiologoslar dönemine ait bir yapıdır.

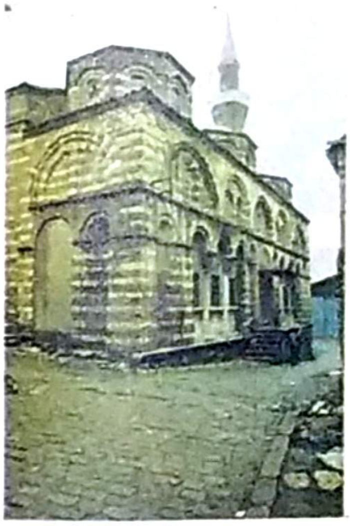
Marmara kıyılarındaki eski Bizans yerleşmelerinin arasında bazı tanınmış manastırların da yer aldıkları bilinir. Bugün bunlardan pek bir şey kalmamıştır. Yalnız Gemlik yakınında Kurşunlu'da küçük bir Bizans kilisesinin harabesi durmaktadır. Bizans kaynaklarında 9. yüzyıldan itibaren adı geçen **Elegmi Manastırı**'nın kilisesi olduğu sanılan bu küçük kilisede 1196 ve 1209 yıllarına ait iki mezar yazıtının bulunması ve duvar tekniğindeki bazı tuğla süsleme izleri bu yapının da Komnenoslar dönemine ait olabileceğine işaret sayılabilir. Türk devrinde **Hagios Aberkios** adıyla kullanılmaya devam eden kilise basit kiborion mekânlı bir yapıdır. En ilgi çekici ve değişik tarafı apsisin iki yanında başlı başına birer minyatür şapel teşkil eden kubbeli hücreleridir. Duvarlarda son yıllara kadar geç tarihlere ait fresko resimler görülüyordu. Burada çok değişik çifte kartallı bir sütun başlığı da vardı.

Bursa (Prusias)'da görünürdeki Bizans çağı izi, surların bazı kesimleridir. Bunlar da devşirme malzeme ile sanat kaygusu olmaksızın yapılmıştır. Bursa'nın uzun süren kuşatmasında, yaşlı Osman Gazi'nin burası fetholunduğunda cesedinin uzaktan kubbesi **"gümüş gibi yapıldayan"** (parıldayan) bir Bizans kilisesine gömülmesini vasiyet ettiğini Âşıkpaşazade yazar. Bu vasiyet yerine getirilmiş ve Osman Gazi **"Gümüşlü Kümbet"**'e gömülmüştür. Sonra bu yapının yanındaki eski bir Bizans kilisesi oğlu Orhan Gazi'nin türbesi olmuştur. Her iki yapı da 1852 depreminde yıkıldığından, şimdiki görünüşleriyle eski temeller üzerine yapılmışlardır. Bugün Orhan Gazi'nin türbesinde zemin döşemesinde görülen yuvarlak geçmeli mozayik parçalarından anlaşıldığına göre 11.yüzyıldan sonraya ait Bizans kilisesinin son izleridir. Uludağ'da kaynaklarda adları geçen pek çok Bizans manastırının ise kalıntıları olup olmadığı dahi bilinmez.

Bizans Bithyniası'nın en ünlü merkezi göl kenarında kurulan İznik'tir (Nikaia).13.yüzyılda dördüncü Haçlı seferleri sırasında gelen Latinler tarafından imparatorluğun parçalanması üzerine İznik, burada kurulan küçük bir Bizans Prensliği'nin başkenti olmuştur. Kasabayı çeviren Roma surları Bizans döneminde onarılmış ve takviye edilmişlerdir. Duvarlar ve kulelerde çeşitli devirlerin izlerini görmek mümkündür. Surların kara tarafına İznik Prensliği yıllarında İstanbul'da olduğu gibi bir önsur ile bir de hendek yapılmıştır. Büyük kulelerden bazılarının içlerindeki odaların duvarlarını evvelce fresko resimlerin kapladığı da görülüyordu. Kasabanın ortasındaki **Ayasofya Bazilikası**, 11.yüzyıldaki bir depremden sonra büyük ölçüde değişikliğe uğramış ve nefler paye aralıklarında ikişer sütunla ayrılan değişik bir tip meydana getirilmiştir. Apsis'in iki yanına daha sonraları eklenen hücrelerin kubbelerinde de fresko resimler vardır. Kilisenin zemininde bir bölümü, 1955'de meydana çıkarılan yuvarlak geçmeli çok güzel ve zengin bir döşeme mozayiği süsler. Bu da 11. yüzyıldan sonraki yıllara aittir. Bu kasabanın ikinci önemli kilisesi 1922'de Türk-Yunan Savaşı sırasında harap olan **Koimesis Kilisesi**'dir. Ana mekânı kiborion şeklinde olan kilisenin etrafına onu at nalı gibi saran birer dehliz eklenmiştir. Duvarlarını süsleyen 8.yüzyılda yapıldığı anlaşılan mozayiklerden şimdi hiçbir şey kalmamıştır. Bunları bugün sadece bazı renkli kopyalarından ve fotoğraflarından tanımak mümkün olmaktadır. Buna karşın, binanın bütün planı ve esas kilisesinin döşeme kalıntıları bugün bile

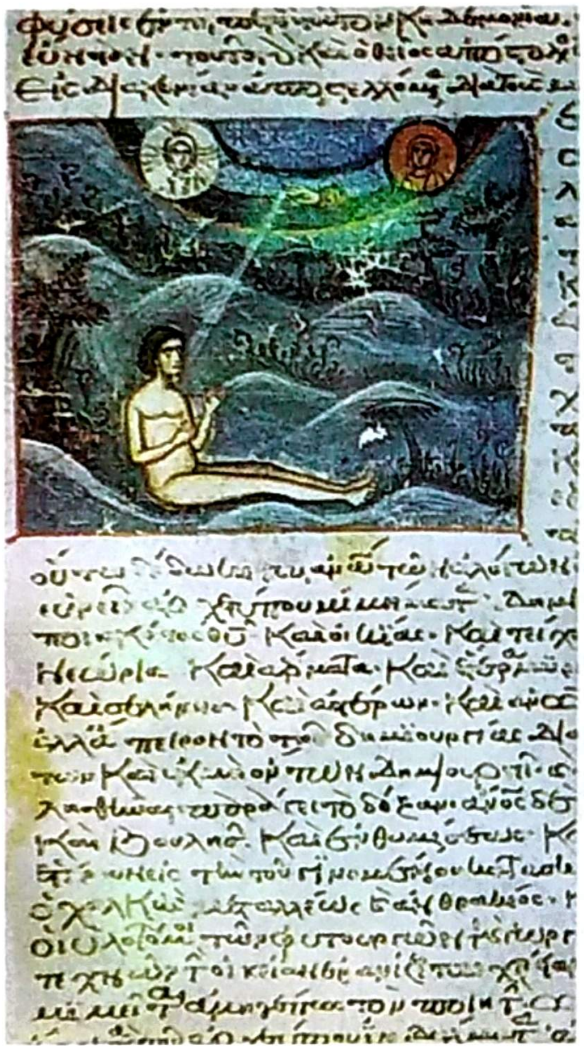

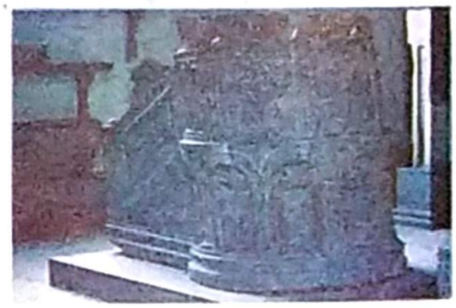
görülebilir. İznik'te ayrıca son 35 yıl içinde üç başka kilisenin altyapı kalıntıları bulunmuştur. Kasabanın dışında ve pek az uzağında ortaya çıkarılan bir mezar odası ise, duvarlarını süsleyen fresko bezemeler bakımından ilgi çekicidir. Bunlar arasında görülen çifte tavus kuşları, Erken Hıristiyan çağının başlıca sembollerinden olduğuna göre, bu küçük mezar odası da 4.-5. yüzyıllara ait olmalıdır.

Batı Anadolu Bölgesi

Küçük Asya'nın Antik kentlerinde Bizans sanatına geniş ölçüde rastlamak pek mümkün değildir. Bergama'da yapılan kazılarda sadece önemsiz birkaç yapıya ait kalıntılar bulunmuştur. Sardeis'te 63 m. uzunluğunda 6. yüzyıla ait bir bazilika kalıntısı üzerine 13. yüzyılda Yunan haçı planlı küçük bir kilise yapılmıştır. Bu ve diğer bazı küçük kiliseler ile katedral denilen yapı ilginç ve belirgin mimari özelliklerini kaybetmiştir. Fakat yine aynı kentin ana caddesi üzerinde bulunan gösterişli bir Sinagog, mozayikli döşemesi ve bazilikaya benzeyen şekli ile dikkati çeker. Bugün İzmir'den Kemalpaşa'ya (Nymphaion) giden yolun yakınında bir Bizans derebeylik sarayının ender rastlanan örneklerinden biri bulunmaktadır. İznikli (Nikaia) Laskarisler tarafından 13. yüzyılda yaptırılan bu saray, masif çok katlı bir yapı olup genel hatları ile İstanbul'daki Tekfur Sarayı'na benzemektedir.
Batı Anadolu'nun Antik kentleri arasında, Efesos (Efes)'un bir Bizans yerleşme yeri olarak da ayrı bir önemi vardır. Orada Tanrıça Artemis'e yapılan ibadetin yerini Meryem almıştır. 431 yılında ünlü Kilise büyüklerinin toplandığı **Meryem Bazilikası** çok eski ve büyük bir yapının kalıntıları üzerinde kurulmuştu. Sonradan Klasik Hellenistik tipte üç nefli bir yapı olan bu bazilika yıkılmış ve kalıntıları üzerine daha küçük boyutlarda yeni bir bazilika yapılmıştır. Daha sonra bu bina daha da küçültülmüş ve önceki Hıristiyan kilisesinin bir nefinde küçük bir kilise inşa edilmiştir. Bu orta bölümü bir kubbeyle örtülü kiborion planında ufak bir yapıydı. Böylece Efes'deki Meryem Kilisesi birbirini izleyen kiliseleriyle garip bir örnektir. Hıristiyan kent, diğeri kadar önemli ikinci bir kiliseye sahiptir. İncil yazarı Aziz İoannes'in tahmini ya da gerçek mezarı üstüne yapılmış kiborion planlı kilise daha sonra serbest haç şeklinde büyük bir bazilikanın içine alınmıştır. Bu bazilika Halep yakınında uzun yıllar bir sütun üzerinde yaşayan Aziz Simeon Stylites'in bu sütununun etrafında yapılmış hac kilisesine benzemekteydi. İmparator İustinianos 6. yüzyılda bu kompleks yapı yerine kubbelerle örtülü altı bölmeden oluşan serbest Latin haçı şeklinde çok büyük yeni bir kilise inşa ettirmişti. Bu plan, İstanbul'da Fatih Camii'nin yerinde olan **Havariler Kilisesi**'nin biraz değişik bir benzerini ortaya koymakta ve Batı'nın bazı büyük katedrallerinde çok sonraları, Venedik'te San Marco, Fransa'da Perigord'da Saint Front kiliselerinde taklit edilmiş bulunmaktadır. Kentin dışında **Yedi Uyurlar** efsanesinin kutsal ziyaret yeri bulunur. 5. yüzyıldan itibaren bir Hıristiyan mezarlığı, dini merkez haline gelmiş ve 15. yüzyılın ortalarına kadar binlerce hacı tarafından ziyaret edilmiştir. Bu mezarlığın ortasında bir bazilika bulunmaktadır. Yedi Uyurların mezarı, efsaneye göre bazilikanın mahzenindedir. Efes'te Bizans döneminin dini olmayan yapıları arasında 5. ya da 6. yüzyıldan kalma bir hamam ve iki çeşme de dikkati çeker. İlkçağ'ın büyük kenti Efesos'un Bizans çağındaki tarihi, Havarilerden ve İncil yazarlarından İoannes ile bağlantılı olduğu gibi, geçen yüzyılın sonlarında büyük bir reklam kampanyası ile ortaya atılan bir iddiaya göre Meryem

de hayatının son günlerini burada geçirmiş ve Efesos yakınındaki bir dağda yapılan küçük bir evde ölmüştür. Meryem'in evi olarak bugün ziyaret yeri yapılan küçük kilise, plan şeklinden ve duvarlarının tekniğinden anlaşıldığı kadarı ile o kadar eski bir yapı olmayıp, Geç Bizans döneminde inşa edilmiş bir şapeldir.

Antik çağın önemli kentlerinden Priene'nin Bizans tarihinde Efes kadar ünü olmamıştır. Ortaçağ'a ait birkaç sade yapının hiçbir sanat değeri yoktur. Buradaki **Büyük Bazilika** bile Antik yapılardan devşirilmiş malzemeyle yapılmıştır. Bu bölgenin tepeleri üzerinde bazı Bizans kaleleri vardır. Bu askeri yapılar arasında en ilgi çekeni Antik Miletos tiyatrosu üzerine kurulu olanıdır. Miletos (Balat-Milet)'da bir Dionysos Tapınağı 4.-6.yüzyıllarda apsis eklenmesi ile kilise haline sokulmuş, fakat sonraları Antik parçalar kullanılarak yeni büyük bir bazilika yapılmıştır. Georgios adında biri tarafından 595-605 yılları arasında inşa edilen bu bazilika, Başmelek Mikhael'in adına sunulmuş olup altışar sütunla üç nefe ayrılmış Klasik tipte, fakat Güney Anadolu'dakiler gibi doğu cephesi düz bir duvarla kapalı bir yapıdır. Bunun sağ tarafında kare, basit bir vaftizhane vardır. Sol tarafına bitişik bir avludan sonra düzgün planlı bir Başpiskoposluk Sarayı gelmektedir. Side ve Afrodisias'dakinden çok daha sade olan ve herhalde 3.-4.yüzyıllara ait mozayikli, zengin bir evin üzerine yine 595-605 yıllarında yapılan bu bina 21,45 x 11,7 m. ölçüsünde bir orta salona iki tarafından açılan birer dizi, döşemeleri mozayikli mekândan meydana gelmiştir. Batıda ise ucu apsis'li ince uzun bir dehliz (?) vardır. Buluntular bilhassa orta salonun çok süslü mermer kaplamalı olduğunu göstermiştir. Bu yapılar belki 10.-11.yüzyıllarda bir depremde yıkılmıştır.

Antik çağın büyük kenti eski Latmos, Bizanslılar'ın Latros'u Beşparmak Dağları'nın yakınında bulunmaktadır. Bu bölgedeki Bafa Gölü, kıyıları ve küçük adacıklarıyla manastırların kurulması için çok elverişli bir yer olmuştur. 7.yüzyılda Sina'dan birçok keşiş buraya göç etmiş ve kurdukları manastırları 9.yüzyılda Arap donanmasının akınlarından korumak için tahkim etmişlerdir. Kahve Asar Adası'ndaki ufak bir kilise doğu cephesindeki tuğla süslemesiyle göze çarpar. Bu süsleme kilisenin geç bir tarihte yapıldığını gösterir, bu da Yunan haçı planındadır. İkizada ve Kapıkırı adalarında da tahkim edilmiş manastırlar bulunmaktadır. Gölün etrafındaki dağlarda, 955'de ölen Aziz Genç Pavlos'un yaşadığı **Stylos Manastırı** ile **Yediler** adı verilen başka bir manastırın kalıntıları vardır. Yediler Manastırı, Bizans kaynaklarında adı geçen **Kellibaron Manastırı** olmalıdır. Bu bir vadinin içinde kurulmuş olup, ortasından bir akarsu geçen bir istihkâm görünüşündedir. Duvarların içinde dört kilise vardır. Bunlardan bir tanesi haç biçiminde olup, mimarisi bakımından İç Anadolu'da Kayseri yakınlarında Hasan Dağı bölgesindeki dini yapıları andırır. Yapı sanatı ve düzeni bakımından bu benzerlik Doğu'dan gelen bir üslubun etkilerini gösterir.

Aydın'ın doğusunda Batı Anadolu'nun önemli Antik kentlerinden Afrodisias (Geyre) bulunmaktadır. Burada Roma çağının bir profan bazilikası, Hıristiyanlık yaygınlaştıktan sonra (4.-5.yüzyıl ?) kiliseye çevrilmiştir. Akropolis'in güneybatısında olan diğer kilise ise geniş bir Bizans dönemi mezarlığının ortasında yer alan üçlü yonca biçiminde bir yapıdır. Binanın planı ve bir Hıristiyan mezarlığının içinde oluşu, onun bir azizin mezarı veya kutsal kalıntıları için yapılmış bir martyrion olabileceğine işaret sayılır. Fakat Afrodisias'ın en dikkate değer yapısı, burada New York Üniversitesi'nden gelen ve 1961'den beri kazılar yapan

Sağ: Fenari İsa Camii'nde bulunmuş olan Hagia Eudokia'nın mozayık ikonası. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sol üst: Fatih Sarıgüzel'de bulunmuş olan mermer bir lahdin yan cephesi. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt: Bayezid'de bulunmuş olan ve İmparator Arcadius'u tasvir ettiği sanılan büst. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Yan sayfa sol: Tevrat'ın ilk sekiz kitabının 12. yüzyılda minyatürler eklenerek yapılmış bir kopyası. Aslı Topkapı Sarayı'ndadır. İmparator 1. Alexios Komnenos un (1081-1118) oğlu İsakios Komnenos tarafından yaptırılmıştı. Belki bu kitapta kendisi de çalışmıştır. 352 minyatürün bulunduğu bu eserde bazı sayfalar boştur ve üzerinde birçok sanatçı çalışmıştır. Orta üst: Çanakkale Lapseki'de bulunmuş, Hindistan'ı tasvir eden bir gümüş tepsi. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt: Afrodisias'ta bulunmuş olan ve yüksek bir memuru tasvir eden heykel. Arkeoloji Müzileri-İstanbul. Sağ üst: İstanbul'da bulunmuş Bizans duvar çinilerinden bir örnek. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Orta: Kudüs'ten getirilmiş olan ve Orfeus'u tasvir eden döşeme mozayiği. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt: Selanik'ten getirilmiş olan tek parça yeşil somakiden yontulmuş ambon. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul.

ıeyetin meydana çıkardığı büyük bir yapı topluluğudur ki, Antik odeon'un hemen yanında olan bu eserin bir Başpiskoposluk Sarayı olduğu kabul edilmektedir. Böylece aşağıda görüleceği gibi, Side'deki ile birlikte Anadolu'da bu türden iki görkemli yapının varlığı öğrenilmektedir. Birçok salonlardan ve odalardan meydana gelen bu sarayın, üçlü yonca biçiminde bir salonu, yedi mavi mermerden bir revakı ve hatta bir de hamamı vardır. Afrodit Tapınağı'nın yanında da çok süslü gene Bizans çağına ait başka büyük bir bina bulunmuştur.

Daha içerde Pamukkale (Hierapolis) Bizans döneminde önemli bir kent merkezi oldu. Katedral denilen yapı, aslında sütunlarla bölünmüş nefleri olan bir bazilikadır. 535 yılından önce yapıldığı sanılan bu binanın yan nefleri, Karaman yakınında Binbirkilise'de olduğu gibi beşik tonozlarla örtülmüş olmalıydı. Orta nef ise kubbelerle örtülü üç bölmeye ayrılıyordu. Harap durumuna rağmen Hierapolis katedrali mimari şekliyle çatılı bazilikadan kubbeli bazilikaya geçiş döneminin bir aşamasını gösterir. Surların dışında Roma'daki Maxentius Bazilikası'na benzeyen üç nefli başka bir bazilika vardır. Bu yapının özelliği, Maxentius Bazilikası'nda veya İstanbul'daki Hagia Eirene Kilisesi'nde de görüldüğü gibi, nefleri ayıran payelerin yan duvarlardaki payelerle bir kitle teşkil etmeleri ve yan neflerde geçişin bu kitlelerde açılan kemerlerle sağlanmasıdır. Bu duruma göre, diğer benzer örneklerde olduğu gibi Hierapolis'deki bu binanın da üstünün tonozlu ve belki de orta nefinin kubbeli olduğu düşünülebilir. İtalyan arkeologlar nekropol'de yaptıkları kazılarda 4. yüzyılın sonları veya 5.'nin başlarına ait belki Hagios Philippos'un Martyrionu olan merkezi planlı büyük bir binanın kalıntılarını bulmuşlardır. 20 m. çaplı bir sekizgen binanın etrafını üçgen şapeller ve tonozlu hücreler çevreler. Bu yapı 60x62 metrelik bir sahayı kaplar. Evvelce toprak üstünde görülen kısımları ile eksik bir planı elde edilebilen bu yapı, düzgün kesme taşlardan yapıldığı için bir Roma yapısı sanılmıştı. Oysa kilit taşlarında kabartma haçların bulunması eserin Hıristiyan devrinden kalma olduğuna şüphe bırakmıyordu. Kazılar, sekizgen biçimli bir orta mekân etrafında toplanmış pek çok sayıda küçük, çeşitli biçimlerde mekâncıklardan oluşan, Hıristiyan sanatında başka bir benzeri olmayan bir yapının varlığını meydana çıkarmıştır.

Son yıllarda Batı Anadolu'da Uşak yakınında Selçikler (Sebaste)'de önemli bir Bizans kilisesi ortaya çıkarılmıştır. Bu kilise Yunan haçı planında yapılmıştır, bu bakımdan önemli sayılabilecek bir özelliği yoktur. Fakat İstanbul Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan kazıde bulunan, kilisenin iç süslemesine ve dini törenle ilgili mobilyasına ait mermer parçalar, süslemede kullanılan teknik bakımından son derecede değerlidir. Şimdiye kadar sadece kırık dökük ufak parçalar halinde bazı yerlerde ele geçen bir süsleme tekniğini burada geniş ölçüde görmek mümkündür. Önceden kararlaşmış desenlere göre, mermerin içine oyuklar açılarak, bunların içlerine aynı biçimde kesilmiş başka renklerde taşların ve hatta camların yerleştirilmesi suretiyle yapılan bu süsleme Selçikler Kilisesi'nde geniş ölçüde kullanılmıştır. Bir bakıma bir kakma tekniği ile bezenmiş olan bu mermerlerde figürler de vardır. Bunların kilisenin en kutsal bölümü olan bema kısmını ayıran ikonostasis'ine ait olması da Bizans çağından mermer bir ikonostasis örneği olarak önemlerini arttırmaktadır.

Güney Kıyıları

Türkiye'nin güney kıyıları Bizans eserleri bakımından çok

zengindir. Özellikle Antik Lykia ve Kilikia Dağları Ortaçağ'a ait kalıntılarla doludur. Bunlar arasında küçük Bizans yerleşme yerlerinin evleri, sokakları ve ayrıca kesme taştan yapılmış kiliseleri görülür. Fakat bu tekniği bütün bölge için genelleştirmemek gerekir. Dağlık kesimlerde çok düzenli bir kesme taş işçiliğinin bulunmasına karşılık, bazı kıyı kesimlerinde yapıların ve büyük kiliselerin bile kırık moloz taşlardan yapılmış oldukları görülür.
Güney Anadolu'nun batıdan itibaren karşılaşılan önemli tarihi merkezlerinin ilki, Fethiye'nin güneyinde, kıyıdan az içerlerde kurulmuş Xanthos'dur. Burada Hıristiyanlık ile kalabalık bir Bizans kentinin doğduğu, Antik harabelerin arasında rastlanan kiliselerden anlaşılır. Antik agora'ya komşu olan ve eski malzemenin kullanılmasıyla yapılan bir bazilikadan başka, Roma dönemi kentinin akropolisi'nin olduğu yerde büyük bir manastır kalıntısı görülür. Bir Roma tapınağının yeri üstünde kurulan bu manastırın atrium'lu ve üç nefli Klasik tipte bazilika biçiminde büyük bir kilisesi vardır. Apsis'in kuzey tarafına bitişik dörtlü yonca planında bir de vaftiz binası meydana çıkarılmıştır. Çok sonraları büyük bazilika harap olmuş ve vaftizhanede de değişiklik yapılarak burası bir kilise biçimine sokulmuştur. Bazilikanın kazısı sırasında bulunan en ilgi çekici parçalar, mermerden bir ikonostasis'in elemanları olup, bunlarda madalyonlar içinde çok "çocuksu" bir üslupta işlenmiş İsa, Meryem ve İoannes'in tasvirleri bulunmaktadır. Xanthos'un güneybatısında ve akarsuyun karşı yakasında, denizden 3 km. kadar içeride kurulan Letoon adındaki kutsal merkez de, bu özel durumunu Hıristiyanlıktan sonra da bir derece korumuştur. İlkçağ'da Paganismanın sunak ve tapınaklarının yükseldiği bu yerde, Bizans'ın ilk yüzyıllarında da bir kilise yapılmıştır. 6.yüzyılda kurulan bu manastır, burada uzun yıllardır kazı yapan Fransız arkeologlarına göre 7.yüzyıldan sonra kullanılmamıştır.
Akdeniz kıyısında çok önemli bir Hıristiyanlık merkezi olan **Demre (Myra)**'de, **Aziz Nikolaos** adına yapılmış bir kilise vardır. Yapılan incelemeler, aslında burada herhalde 6.yüzyılda bazilika biçiminde olmakla beraber, nefleri payelerle ayrılmış ve orta nefi iki veya üç büyük kare bölüme, yan nefleri ise çok ufak mekânlara bölünmüş bir kilisenin bulunduğunu ortaya koymuştur. Tahminlere göre 8.yüzyılda bu bazilikanın bazı parçalarından da yararlanılarak şimdi görülen kilise yapılmıştır. Bu kubbeli orta mekânı, üç tarafındaki mekânlardan payelerle ayrılmış bir kilisedir. 1862'ye doğru Rus hükümetinin (Aziz Nikolaos, Çarlığın koruyucu aziziydi), bir Alman mimara yaptırttığı onarımda, kubbenin yerini Bizans mimarisiyle hiç ilgisi olmayan, garip biçimli büyük bir kaburgalı tonoz almıştır. Yakın tarihlerde, bu kilisede renkli taşlardan yuvarlak geçmeli döşeme mozayikleriyle bazı duvarlarında fresko resimlere ait parçalar da bulunduğu gibi, yüzyıllardır yapının içine ve etrafına biriken ve 6 m. kadar yükseklikte bir tabaka meydana getirerek, esas binanın bitişiğindeki 12.yüzyıla ait bütün ek yapıları örten çamur kitlesi temizlendiğinde, **Hagios Nikolaos Kilisesi**'nin sanıldığından çok daha geniş olduğu görülmüştür. Bu kalın çamur tabakasının altında kalan bazı nişlerin içlerinde, dış yüzeylerindeki süslemeler bakımından dikkate değer bazı lahitler de bulunmuştur. Bunlardan birinin Batılıların çok önem verdikleri , bir manevi varlık olan Noel Baba ile aynı kabul edilen Nikolaos'un mezarı olduğuna inanılmaktadır.
Antik Myra'nın limanı olan **Andriake**'de ise, kıyıda Erken Hıristiyanlık çağından kalan en azından altı bazilikanın kalıntıları görülür. Kazı yapılmaksızın mimari özellikleri

Sağ: Bizans hat sanatı hakkında bir fikir veren ve Ayasofya'nın dış nartex'inde bulunan İmparator 1. Manuel Komnenos'un emirnâmesinin alçı kopyasından bir levha. Asılları Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'ndedir. Sol: Gülhane'de bulunmuş olan mermer Meryem ikonası. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Yan sayfa sol: Patrikhane hazinesinde korunan Meryem ikonası. Sağ üst: Ayasofya Müzesi avlusunda bulunan 2. Theodosius Ayasofyasına ait bir mermer friz. Orta sol: Bizans imparatorlarına ait bir porfir lahit. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Sağ: Mermerden yapılmış bir Bizans çeşmesi. Türk döneminde Türk çeşmesi haline getirilmiştir. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul. Alt: Sarahçahnebaşı'nda bulunan Hagios Polyektos Kilisesi'nin mermer elemanlarından bir kemer parçası. Arkeoloji Müzeleri-İstanbul

anlaşılamayan bu kiliselerin bazilika biçiminde oldukları tahmin edilmektedir. Bunlarda kullanılan yapı malzemesi düzensiz moloz taşlardır. Aynı çevrede **Sura**'da da herhalde bazilika tipinde iki kilise yıkıntısı bulunmuştur. Bunlardan bir tanesinin harap olmasından sonra orta nefi içine çok küçük yeni bir kilise yapılmıştır. Duvarları çatı hizasına kadar duran kıyıdaki ikinci kilisenin tek apsis'li, Klasik biçimde bir bazilika olduğu ve onun da moloz taşlardan yapıldığı dikkati çeker.

Demre'nin kuzeybatısında dağların arkasındaki bir düzlükte, Kasaba yakınında **Dereağzı** olarak adlandırılan ve iki akarsuyun birleştiği yerde 8-9. yüzyıllara ait çok ilgi çekici büyük bir kilisenin kalıntıları bulunmaktadır. Esası Lykia döneminde yapılan, Bizanslılar tarafından Ankara kalesinde de olduğu gibi, sivri mahmuzlar halinde dışarı taşan kulelerle güçlendirilen ve içine bir de tek nefli şapel yapılan bir kalenin eteğinde, 1850 yıllarından beri tanınan ve sanat tarihine girmiş olan bu yapı, Lykia kıyılarına akınlar yapan Arap donanmasının saldırılarına karşı bir barınak arayan Myra halkı tarafından yapılmış olmalıdır. Tamamen ıssız bir bölgede yükselen **Dereağzı Kilisesi** Yunan haçı planlı kiliselerin güzel bir örneğidir. Orta mekânı 9 m. çapında bir kubbeyle örtülü kilise, ölçülü güzel orantıları ve planı ile bu mimari şeklin büyük bir örneğini ortaya koyarak benzeri yapılardan ayrılır. İstanbul'un Bizans mimarisine uygun karakterdeki bu yapı, kesme taş ve tuğla hatıllardan inşa edilmiş olmakla beraber, bulunan bazı parçalardan anlaşıldığına göre evvelce zengin bir süslemeye sahipti. Narthex'in ve yan neflerin üstündeki galerilere çıkışı sağlayan merdiven kuleleri de belli olan bu kilisenin iki yanına bitişik sekizgen planlı iki ek bina da ayrıca dikkate değerdir.

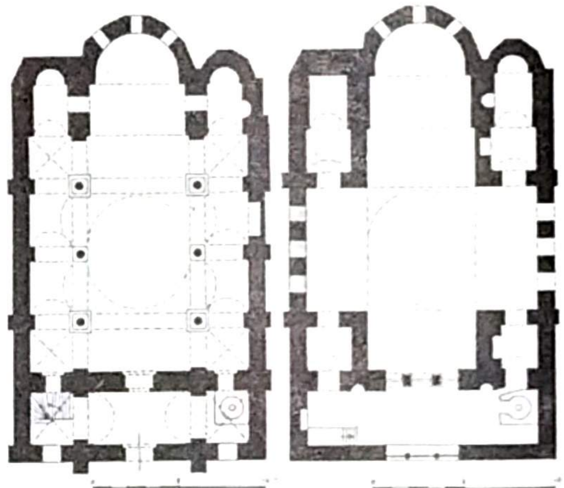
Güney Anadolu'da hemen bütün eski kentler, daha sonraları az veya çok önemli Bizans yerleşme merkezleri olmuştur. Buralarda Bizans sanatı, dini veya din dışı birtakım yapılarla temsil edilmiştir. Bazı zengin ve büyük kentlerde gelişigüzel malzemeyle yapılmış binalar yanında, adları bile bilinmeyen bazı yerleşim merkezlerinde gösterişli ve özenli işçilik ve iyi malzeme kullanılarak yapılmış yapılar bulunmaktadır. Batı-da Dalaman Çayı ağzında, **Sarıgerme**'de geniş bir kumsala kadar inen bir ormanın içinde bir Bizans kasabasının kalıntıları görülmektedir. Burada sokaklar ve moloz taşından yapılmış evlerden başka, aynı malzemeden inşa edilmiş bazilika biçiminde bir kilisenin harabesi de vardır.

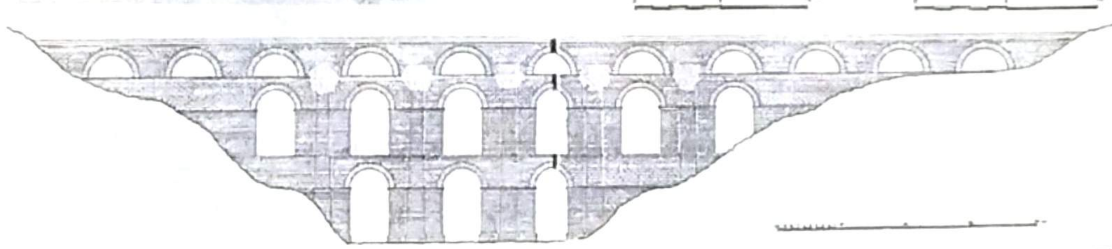
Oysa Lykia'nın dağlık bölgesinde, daha değişik bir mimarinin varlığı kendisini belli eder. Burada ayrıca çok ince işlenmiş bir mimari süsleme sanatı da kendisini gösterir. Bu dağlık kesimin en gösterişli yapılarından biri, Karabel'den Çağman'a inen yol üzerindeki büyük bir manastır kilisesi herhalde aslında bir bazilika biçiminde olmakla beraber, çok değişik bir özelliğe sahiptir. Kilisenin doğuda, bema kısmı üç yapraklı yonca şeklindedir. Evvelce bunun ortasında bir kubbe yükseliyordu. Geç bir dönemde, kilise harap olduğundan, orta nefin ucuna ufak bir apsis yapılarak, daha küçük bir ibadet yeri elde edilmiştir. Yapının bitişiğinde, dikdörtgen planlı büyük bir de vaftizhane ile kubbeli bir mezar odası bulunmaktadır. **Karabel Kilisesi**'nin 564'de öldüğü bilinen Nikolaos adında bir kişi tarafından kurulan **Sion Manastırı**'na ait olması mümkün görülmektedir. Karabel Kilisesi, çok düzenli işlenmiş iri ölçülü taş bloklarından yapıldığından kıyıdaki binalardan apayrı bir karakter gösterir. Burada ayrıca apsis'te, kapı lentosunda ve vaftizhane ile mezar odasında, tamamen Antik motiflerle yapılmış ve matkapla oyularak işlenmiş zengin bir süsleme görülür. Bema bölümünün üçlü yonca biçiminde oluşu Anadolu'da başka

Sol üst: Patrikhane hazinesinde bulunan bir mozayik ikona. Sağ üst: Edirne saat kulesi olan büyük burcun üstünde İmparator Ioannes'in adını veren bir yazıt. Orta: Vize Ayasofya ya da Süleyman Paşa Camii olan eski Bizans kilisesinin alt ve üst kat planları. Alt: Trakya'daki Bizans sukemerlerinden Safaalanı sukemerinin çizimi.

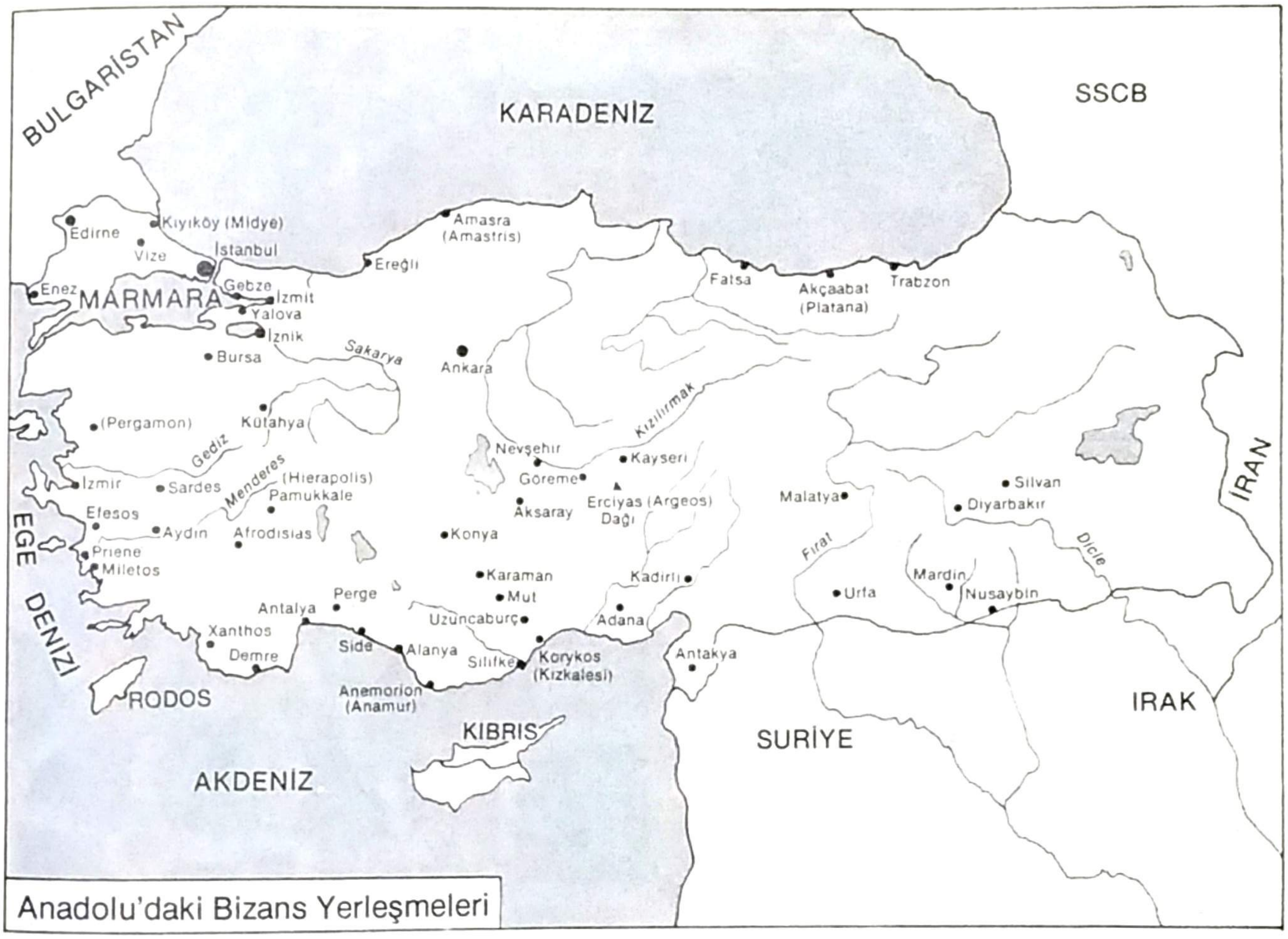

yerlerde pek rastlanmayan bir özelliktir. Oysa böyle kiliseler, Hıristiyan Mısır'ın eski Kopt kiliselerinde görülmektedir. **Karabel Manastır Kilisesi**'nin çok yakın bir benzerine az batıda bulunan **Alacahisar Kilisesi**'nde de rastlanır. Sadece batı ve güney duvarı taştan örülen ve bema kısmı üçlü yonca biçiminde olan bu bazilikanın diğer kısımları kayadan yontularak meydana getirilmiştir. Lykia'nın yalnız bu kesiminde karşılaşılan Antik motiflerle işlenmiş kuvvetli gölge ışık oyunları gösteren taş süsleme burada ve Muskar denilen yerdeki bugün sadece apsis'i kalmış çok büyük bir bazilikada da vardır. Karabel'in doğusunda gene ıssız ve ağaçlık bir yerde bulunan **Alakilise**, Başmelek Gabriel (Cebrail) adına yapılmıştır. Esasında 6.yüzyıla ait bir bazilika olan bu bina 812 yılında onarılmış ve bazı değişiklikler ile 12.yüzyıla kadar kullanılmıştır. İlk yapısı çok özenli yontulmuş taşlardan kurulan bu bazilikanın bu defa apsis'i ve sağ nefine üçlü veya dörtlü yonca biçiminde bir şapel bitiştirilmiştir. Bunun yonca şeklinde bema'lı büyük bir bazilika olması da mümkündür. Ancak bir kazı ile bu durum aydınlanabilir. Burada da Antik motifler kullanılarak matkapla (trepan) meydana getirilmiş zengin bir taş süslemesi bulunmaktadır. Bilhassa İlkçağ'ın İon tipi sütun başlıklarının yeni bir biçime sokulduğu ve "**yaprakları rüzgârdan dönmüş**" tipte çok değişik bir başlık da kullanıldığı görülür. Etrafta bir yerleşme merkezinin kalıntıları yayılmıştır. İki katlı, pencereleri yalnız üst katta açılmış olan bu evlerin her birinin fıçı biçiminde bir su sarnıcı ile şarap presi vardır. Arazide ise bağ yetiştirmek için teraslar yapılmıştır. Alakilise'nin çevresinde daha başka küçük kiliseler de vardır. Bunlardan biri **Saraylı** denilen yerde kaya içine oyulmuş bir şapel olup, içinde gene yüksek kabartma olarak kayadan işlenmiş büyük bir haç görülmektedir. Bu da onun İkonaklazma yıllarına ait olabileceğini gösterir. Alakilise güneyinde **Dikmen** ve **Devekuyusu**'nda da yonca biçiminde kilise kalıntılarına rastlanır. Kıyı ile Elmalı ilçesi arasında bulunan Antik Arykanda kenti 6.yüzyılda boşaltıldıktan sonra 2 km. ileride, şimdi **Arif** denilen yerde bir Bizans kenti kurulmuştur. 100x 250 m. ölçüsünde olan bu Bizans kentinin etrafında kuleleri olan ve girişi de çifte kule ile korunan bir surla çevrilmiştir. Bir tanesi Klasik bir bazilika biçiminde olmak üzere en az beş kilisesi olan bu küçük kentin, ana caddesi, sokakları ve küçük taşlardan yapılmış iki katlı, hatta bazıları bacalı evleri görülebilmektedir.

Finike'nin doğusunda, Antik Corydalla kentinin az güneyinde kıyıya doğru uzanan düz arazide **Kumluca**'da önemli bir Bizans yerleşmesi olmalıdır. Nitekim burada köylüler tarafından bulunan çok değerli bir kilise hazinesinin yabancı bir ülkeye kaçırılmaktan kurtulabilen bazı parçaları şimdi Antalya Müzesi'ndedir. İlkçağ'da Lykia ile batıdaki Pamfylia sınırında olduğu bilinen küçük **Trebenna** kenti de Bizans döneminde bir Bizans kalesi olmuştur. Antik lahitlerin temel olarak kullanıldığı bir bastion'dan başka eski akropolis'de de devşirme parçalarla bir kale yapılmış, ayrıca bu kalenin içinde moloz taşlardan, bugün pek az izi kalmış bir bazilika ve kalenin eteğinde yamaca yaslanmış tek nefli bir şapel inşa edilmiştir. Bu şapelin bir duvarını süsleyen fresko resimler arasında biri Hagios Kyrillos olmak üzere din adamı bir dizi azizle başı diademli bir atlı aziz seçilebilmektedir.

Daha doğuda en önemli kenti Antalya (Attaleia) olan Pamfylia uzanır. Burada Antik kalıntılar üzerinde, tahminen Meryem'e (Panagia) adanan büyük bir bazilika inşa edilmiştir. Birçok kez onarımlar geçiren bu bina, sonradan **Kesik Minare, Korkud Camii** ya da **Cuma Camii** adıyla camiye çevrilmiştir. Bugün üstü açık olmakla beraber, önceleri orta

Anadolu'daki Bizans Yerleşmeleri

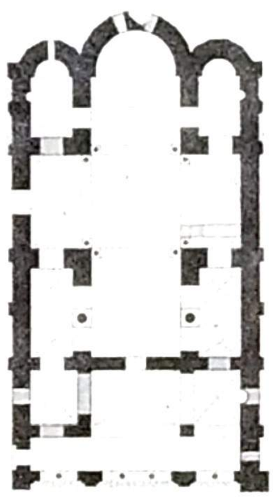
nefin üstünde kule gibi yükselen bir kubbe olduğu sanılmaktadır. Fakat bu kubbenin kâgir mi yoksa ahşaptan mı yapıldığı sorunu henüz tam bir açıklığa kavuşmamıştır. Ancak bu kilise, Anadolu Hıristiyan yapı sanatının gelişmesinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Bizans sanatında doruk noktasında İstanbul Ayasofya'sında ulaşan kubbeli bazilikalar tipinin yaradılışında bu büyük kilisenin mimarisinin başlı başına bir yeri olduğu söylenebilir. Kilisenin sütun başlığı veya friz ve konsol gibi bazı mimari organları da, Antik motiflere dayanan özenli süslemeleri bakımından değerlidir.

Havarilerden Paulus'un Anadolu'daki gezilerinde uğradığı büyük merkezlerden biri olan Antik **Perge** (Aksu)'de gayet büyük iki bazilikanın kalıntısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki kentin hemen girişinde, caddenin sağındadır. Kare biçimli büyük bir atrium (27 x 27 m. kadar)'dan geçilen esas bina üç nefli ve bema kısmında enlemesine ve uçları dışarı taşan büyük bir mekânı olan **(transept)** Hellenistik yani Klasik tipte ve uzunluğu atrium'u ile 75 m.'yi bulan bir bazilikadır. Neflerin her bir dizide 11 sütunla ayrıldığı , kalan izlerden anlaşılmıştır. Yarım yuvarlak apsis, iki yanındaki **pastophorion** odaları ile birlikte düz bir duvarla sınırlanmıştır. Böylece kilisenin doğu duvarı düz bir cephe teşkil eder, ki bu da Güney Anadolu Hıristiyan yapılarının başta gelen özelliklerindendir. Kentin akropolisi'ne giderken ana caddenin solunda yükselen ikinci bazilika da 30 m.'yi aşan genişliği, atrium'suz 50 m. kadar uzunluğu ile heybetli bir yapıdır. Bunun da bu defa uçları dışarı taşkın olmayan bir sözde - transepti, olduğu gibi, doğu cephesi de düz bir duvar halindedir, ayrıca esas girişi de üçüzlü bir açıklık biçimindedir. Böylece Perge kiliselerinde Güney Anadolu mimarisinin bazı özelliklerinin varlığı dikkati çeker. Erken Hıristiyan çağında önemli ve büyük bir merkez olan Perge, Orta Bizans Döneminde küçülmüş ve fakirleşmiş olacak ki, Antik **nymphaeum** yanında yapılmış Orta Bizans Devri üslubunda Yunan haçı biçiminde dört sütunlu bir kilise, ancak 9.80 m.'lik uzunluğu ile 5-6.yüzyılların dev ölçülü bazilikaları karşısında, pek zavallı kalır.

Antalya Körfezi'nde doğuya uzanan kıyı kesimi üzerinde Antik çağın önemli ve büyük liman kentlerinden **Side** (Selimiye) yer alır. Deniz kıyısında kayalık bir burun üstünde İlkçağ'da yan yana yapılmış Athena ve Apollon Tapınakları'nın hemen önünde 5.yüzyılda büyük bir bazilika inşa edilmiştir. Kalan parçalardan görkemli olduğu anlaşılan tapınakların sütunları, kilisenin atrium'u olmuş, kilise ise gelişi güzel devşirilmiş taşlarla gayet düzensiz bir teknikle inşa edilmiştir. Burada ilgi çekici özellik, atrium'un kuzey duvarının bir dizi yarım yuvarlak nişlerden meydana gelmiş olmasıdır. Bu üç nefli bazilikanın apsis'in iki yanında ileri doğru taşan dikdörtgen biçimli, tonoz örtülü mekânlar vardır. Belki Arap akınları ile 7. veya 8.yüzyılda yanan ve boşalan Side'de son insanlar, 9.-10.yüzyıla doğru, yıkık bazilikanın orta nefinde dört sütunlu küçük bir kilise yapmışlardır. Kentin diğer yerlerinde kalıntıları görülen daha başka irili ufaklı kiliseler de buranın önemli ve büyük bir Erken Bizans merkezi olduğunu gösterir. Bunların arasında bir tanesi Side Başpiskoposluğu'nun büyük bazilikası ona eklenmiş binalarla önem taşır. Bazilika herhalde beş nefli ve transeptli bir yapıydı. Bu da Antik binalardan devşirilen malzemeyle yapılmıştı. Ancak apsis'te bulunan, yaprakları rüzgârdan dönmüş tipteki bir sütun başlığı, bu çok büyük kilisenin 6.yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Bazilikanın sanat tarihi bakımından fazla dikkate değer bir tarafının olmayışına karşılık,dörtlü yonca biçimindeki çok gösterişli bir Vaftız

Üst: Vize Ayasofya'sının genel görünümü. Alt sol: Enez Ayasofya'sının planı. sağ: İznik Ayasofya'sının döşeme mozayiğinin bir parçası (çizim: Yıldız Demiriz). Yan sayfa sol üst: Yalova-İznik arasındaki küçük bir Bizans kalesi, Çobankale. Orta: Tirilye (bugün Zeytinbağı) Ayasofya'sında bulunan Bizans dönemine ait bir sütun başlığı. Alt: İznik'te bulunmuş olan mezar odasının fresko süslemesi. Orta üst: İznik surlarından bir görünüm. Orta: İznik Ayasofya'sının genel görünümü. Alt: Adapazarı yakınında İmparator 1. Iustinianos'un yaptırdığı Sangarios Köprüsü. Sağ üst: Vize dışında bulunan bir kaya manastırının şapelinin planı. Alt: İznik'te Yenişehir kapısına giden yolun kenarındaki eski Bizans kalesinin planı (eski Hagios Tryfon?).

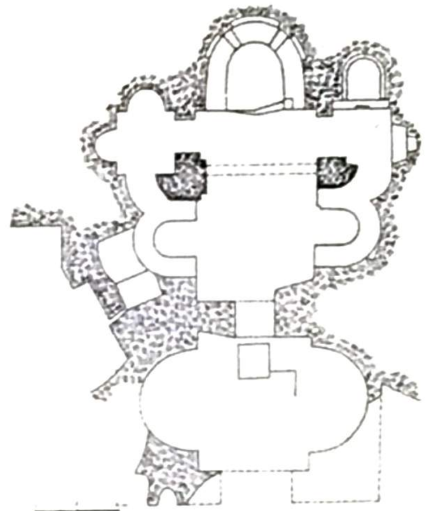

...ması Bizans sanatında başka bir benzerine rastlanmayan ...ir eserdir. Bazı izlerden buranın olağanüstü bir zenginlikle renkli mermerlerden süslemeye sahip olduğu anlaşılmıştır. Daha pek çok ek binalardan sonra güneye doğru uzanan ve tonozlu salonlardan oluşmuş çok geniş Piskoposluk Sarayı ile onun özel kilisesi dikkati çeker. Başka bir benzeri olmayan, sadece aynı görev için yapıldığı bilinen bir diğerine Batı Anadolu'da **Afrodisias (Geyre)**'de rastlanan bu yapı kompleksinin yakınında dört sütunlu Yunan haçı planında gösterişsiz Arkaik özellikler gösteren bir kilise vardır. Bu kilisenin, 9.yüzyıldan itibaren çok benimsenen bu planın ilk örneklerinden biri olduğu sanılır. Side'de Bizans döneminde Antik evler kullanıldığı gibi, yenileri de yapılmıştır. Nitekim, kentin doğu tarafındaki kıyıda, Akdeniz'in geniş ufkuna bakan bir yerde yükselen tamamen tuğladan yapılmış, küçük bir villa,Bizans dönemi ev mimarisinin zenginlere mahsus örneklerinden sayılabilir. İki katlı ve birbirine geçişli büyük salonlardan oluşan büyük bir bina, belki Prokopios'un, kentin adını vermeksizin sözünü ettiği, Iustinianos'un Pamfylia'da yaptırttığı hastane olabilir. Bu hipotez gerçek olduğu takdirde, Side sanat tarihinde başka bir örneği bilinmeyen türde bir sosyal yardım binasına sahiptir denilebilir. Side'nin Hellenistik dönem surlarının dışında geniş bir sahaya yayılan **Antik çağda kurulmuş büyük bir nekropolis**'i vardır. Buradaki mezar anıtları arasında, doğuda bulunan ve Geç Roma mimarisi eseri olduğu görülen, (belki 3.yüzyıla ait) taş ve tuğladan karma bir teknikte yapılmış dörtlü yonca biçimindeki bir mezar binası (**mausoleum**), kubbesinin tuğla örgüsü ve dört taraftan yarım kubbelerle desteklenen üst yapısı ile sonraki bu tip yapıların öncüsü olarak son derecede desteklenen üst yapısı ile sonraki bu tip yapıların öncüsü olarak son derecede önemlidir.

Alanya burnu (Korakesion) romantik ve görkemli bir kale ile çevrilidir. Surların büyük bir bölümü, limana hâkim bir kale burcu ve tersaneler Selçuk dönemi inşaatlarıdır. Fakat kalenin yukarı kesiminde kubbeli ve yonca planlı küçük kilise Bizans geçmişinin bir izidir. Herhalde Selçuklu döneminde cami olarak kullanıldığından çok iyi durumda kalabilmiş olan bu kilise de çok daha eski ve büyük bir bazilikanın arsası üzerine yapılmıştır. İçinde çok silik durumda freskolar da bulunmaktadır. Taş ve tuğladan karma teknikte inşa edilen bu küçük kilisenin pencereli ve nişli kasnaklı kubbesi oldukça geç bir döneme işaret etmektedir. Kale içinde **Arap Evliyası** denilen çok ufak bir Bizans şapelinden başka, Alanya Yarımadası'nın, güneybatısında ince bir dil halinde denize uzanan **Cilvarda Burnu** üstünde tahkim edilmiş bir manastırın kalıntıları ile tek nefli, kubbeli küçük kilisesi bulunmaktadır. Güç erişilir bir yerde, Akdeniz'in güzellik ve hırçınlığını aynı derecede duyan bir yerde kurulan bu tesis, Bizanslılar'ın manastırlarını yaparken yer seçimi hususunda göz önünde tuttukları ilkeleri göstermesi bakımından ilgi çekicidir.
Alanya'nın doğusunda kıyının az gerisinde Mahmutlar köyü yakınında Antik **Laertes** kenti olması muhtemel görülen bir ören yeri vardır. Burada da bir Bizans çağı yerleşmesinin evler, sokaklar ve bir de moloz taşlardan inşa edilmiş basit yapılı kiliseden ibaret kalıntıları görülebilir. Fakat daha önemli bir yer daha da doğudaki **Anemorion (Anamur)**'dur. Burada da pek çok kilise kalıntısı olmakla beraber, bunların sanat tarihi bakımından üzerinde durulmaya değer bir özellikleri görülmemekte. Yalnız III 10 C ile nekropolis'in içindeki A II 1 işaretli yapıların, Hellenistik tipte herhalde üç nefli bazilikalar oldukları sanılmaktadır. Bunlardan nekropolis'deki bazilikanın ayakta duran apsis'i moloz taşlardan örülmüş duvar tekniği ile özensiz bir işçiliğe sahip

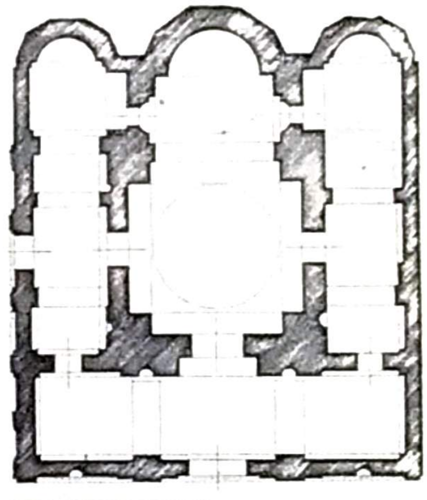

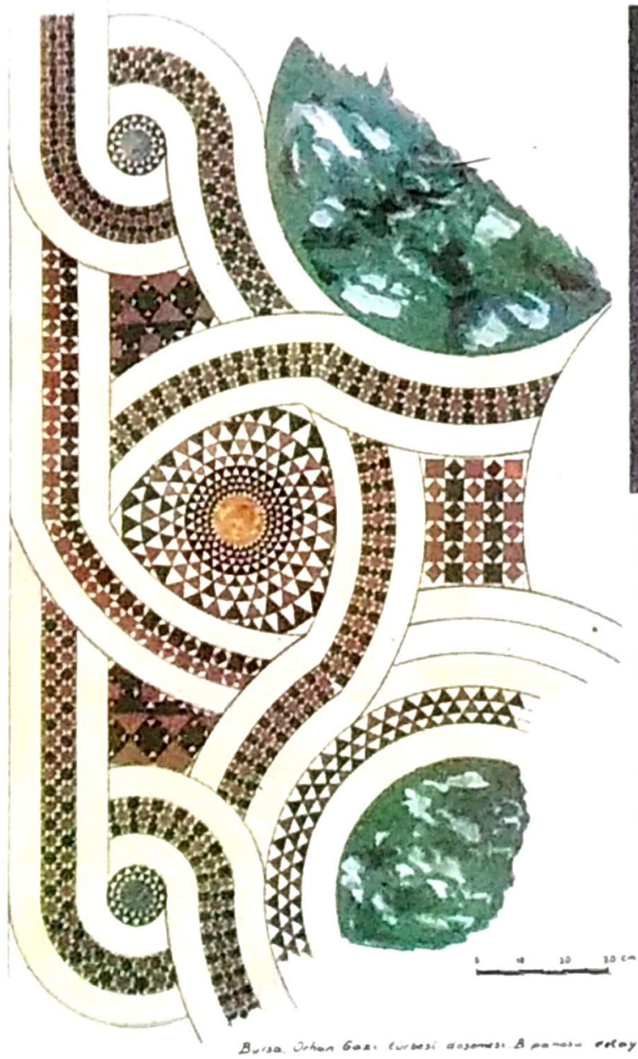
olduğunu belli eder. Bitişiğindeki apsis'li küçük bir mekân bir vaftizhanedir. Bunun girişindeki bir döşeme mozayiğindeki yazıtta, Telpullios adında bir Piskopos tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir. Kilisenin orta nefinde ise bir döşeme mozayiğinde karşılıklı bir kaplanla bir leopar ve Tevrat'ın İşaya kitabından bir cümle işlenmiştir. Herhalde İmparator Zenon'un dönemine ait olan bu 5.yüzyıl bazilikasının içine 7.yüzyılda moloz taşlardan daha küçük bir kilise inşa edilmiştir. Anemorion'a uğradıkları sonradan düzmece bir yazıda (**apokrif**) iddia edilen Havarilerden Paulus ile Barnabas'a sunulduğu sanılan başka bir kilisenin (II,16) de döşemesini yazıtlı ve zengin motiflerle bezenmiş bir mozayik süslemektedir. Böylece bu Güney Anadolu Bölgesi'nin 5. - 6.yüzyıllara ait kiliselerinin hepsinin döşemelerinin mozayikli olduğu görülmektedir ki, bu prensip Doğu'ya doğru bütün kıyı boyunca devam etmektedir. Burada ayrıca küçük bir Bizans hamamı da bulunmuştur. Nihayet tam Anamur burnunda kalıntıları görülen gene mozayikli bir yapının da bir manastır olması muhtemeldir.

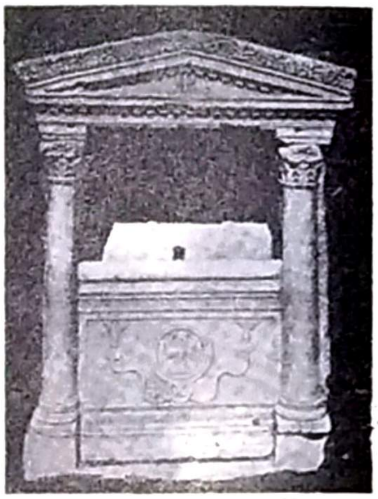
Gazipaşa'nın 20 km. kadar ötesinde bulunan **Antiokheia ad Cragum (Güneyköy - Nohutyeri)**'da üç cephesi apsisli, devri ve mahiyeti bilinmeyen bir yapıdan başka, büyükçe bir bazilika (?) ile çok basit mimarili, üstleri birer beşik tonozla örtülü ve tek nefi bir apsis'le kapanan altı tane ufak şapel görülmektedir. Gene bu kıyı boyunca Gazipaşa çevresinde Antik **Selinus** ve **İotape** kentleri ören yerlerinde de evvelce üzerleri beşik tonozlarla örtülü, tek nefli kiliselerin varlığı dikkati çeker. Böylece bu bölgede böyle bir mimari tipin yaygın olduğundan söz edilebilir. Bunlardan İotape'deki küçük kilisesinin bir duvarındaki fresko bir resim, Hagios Georgios Stratelates'i tasvir etmektedir.

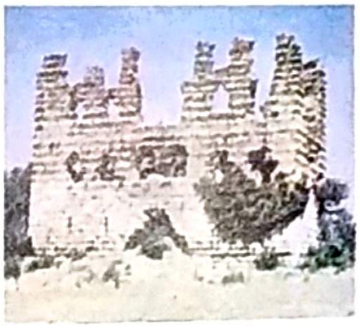
Silifke (Seleukia)'ya yaklaşırken, evvelce Afrodisias olarak adlandırılan **Ovacık Burnu**'nda kısa bir süre önce bir bazilikanın kalıntısı bulunmuştur. Burada önemli olan bu eserin bütün zeminini kaplayan çok güzel bir döşeme mozayiğinin varlığıdır. Bu döşeme mozayiklerinin özelliği, bunların herhalde 5.yüzyıl içlerinde dört ayrı kişi tarafından peyderpey adak olarak yaptırılmış olmalarıdır.Bunlardan ilki Pavlos adında bir armatördür. Hepsi de mozayikle işlenen bu yazıtlardan dördüncüsü, Sergios adında bir kişinin adını verirken bu büyük bazilikanın Hagios Pantaleimon'a sunulmuş olduğunu da bildirmektedir.

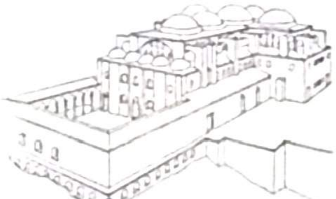
Silifke yakınlarında kıyı boyunca pek çok eski yıkıntı ve izlere rastlanır. Bunların aralarında Bizans dönemine ait olanlar da vardır. **Boğsak Körfezi** önünde ıssız, sivri ve yalnız kayadan ibaret bir adacık üzerinde çok yoğun bir Bizans yerleşmesinin varlığı insanı şaşırtır. Akdeniz'in bütün şiddetine göğüs germesi gereken bu taşlık ve sarp adacık üzerinde bir tanesi haç biçiminde ve üst kubbe ile örtülü olmak üzere 3-4 kilise, birçok evler ve mezarlar bulunmaktadır. Silifke'nin 2 km. kadar güneydoğusunda Erken Hıristiyanlığın önemli ve kutsal merkezlerinden biri bulunmaktadır. Konya (İkonion)' lı bir genç kız olan ve Havari Paulus'un müridesi olarak son derece değişik ve meraklı bir maceranın yaratıcısı durumuna giren Azize Thekla, bir efsaneye göre birçok benzeri gibi inancı uğruna öldürülmeyip, burada yer altındaki bir mağarada, kendisini kovalayan iki kötü adamın elinden kurtulmak için kaybolmuştur. Sonra burası büyük değer verilen bir dini ziyaret yeri olmuş ve mağaranın üstüne düzgün kesme taştan, üç nefli görkemli bir bazilika yapılmıştır. **Meryemlik** adı verilen yerde 1909 yıllarında bütün kalıntısı meydana çıkarılan fakat bugün sadece altındaki mağara ile apsis'inin bir parçası duran herhalde 5.yüzyıla ait olan bu bazilika, yapımında kullanılan düzgün

Sol: Bursa Orhan Gazi Türbesi'nde bulunan Bizans dönemine ait bir döşeme mozayiği parçası (çizim: Yıldız Demiriz). Sağ üst: Efesos'ta bulunan bir Bizans çeşmesi. Orta: İzmir yakınında Mustafa Kemalpaşa'da (eski Nif) bulunan Laskarisler Sarayı'nın genel görünümü. Alt: Efesos'taki İoannes Kilisesi'nin restitüsyonu. Yan sayfa sol üst: Sardes'teki sinagogun (havra) iç görünümü. Orta: Efesos'taki İoannes Kilisesi'nin genel görünümü. Alt: Trakya Kıyıköy'deki (Midye) kaya ayazmasının içten görünümü. Sağ üst: Miletos tiyatrosunun üstüne inşa edilen Bizans kalesi. Alt: Bafa Gölü'nde (Latmos) bir ada üzerindeki Bizans kilisesi.

taş tekniği ile kendisini belli eder. Bu ziyaret yeri Ortaçağ başlarından itibaren binlerce hacının toplandığı bir yer olduğundan bugün pek az kalıntısı görülen gene çok büyük, bir kubbeli bazilikadan başka, burada birçok sarnıç yapılmış. Seleukia'dan gelen ziyaret yolunun **(procession yolu)** bir kesimi kayalardan yontulmuş ve yol kenarına da Klasik tipte üçüncü bir bazilika inşa edilmiştir. İstanbul Ayasofya'sına kadar uzanan kubbeli bazilikalar gelişme zincirinin önemli bir halkası olan **Meryemlik Kubbeli Kilisesi**'nin İmparator Zenon (474-475 ve 477-491) tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir. İlkçağ'ın önemli ve büyük kentlerinden olan, **Göksu (Kalykandos)** kıyısındaki **Seleukia (Silifke)**'nin içinde Bizans dönemine ait anılmaya değer bir yapı yoktur. Yalnız kentin dışında, kale yamacında halkın Tekir ambarı adını verdiği, kaya içine oyulmuş 46 x 24 m. kadar ölçüsünde ve 12 m. derinliğinde büyük bir su sarnıcı bulunmaktadır. Bunun evvelce içine inilmek üzere bir köşesinde bir döner merdivenin olması dikkate değer. Kentin içinde ise bugün tek sütunu ayakta duran ve kalıntılarının ortaya çıkarılmasına çalışılan Zeus Tapınağı'nın Bizans döneminde, bir apsis eklenmesi suretiyle kilise haline getirildiğini 120 yıl önce yazılanlardan ve bir resminden öğrenmek mümkündür.

Silifke'nin kuzeyinde dağlık bölgede Roma çağının önemli kentlerinden **Diokaisareia (Uzuncaburç)** ile **Olba** bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde, bir İlkçağ tapınağı, büyük bir ustalıkla Bizans döneminde bir bazilika biçimine sokulmuştu. Çukur bir arazide daha eski bir kent olan Olba'da ise Bizans sanatı, önemsiz bir üç nefli bazilika ile temsil edilmektedir. Burada gerideki bir vadinin içinde, herhalde bir zamanlar kutsal olarak kabul edilen bir su kaynağı etrafında kurulmuş bir manastır daha ilgi çekicidir.

Kıyıdan içerilere doğru uzanıldığında, Karaman'dan Silifke'ye inen yolun, **Mut (Claudiopolis)** yakınında bir dağ yamacına yaslanmış olan evvelce çok daha sık ormanlık olan bir bölgedeki büyük bir manastır, Anadolu'nun en ilgi çekici Bizans eserlerinden biridir. Etrafa çok hâkim bir yerde ve bir dağın güney yamacında kayanın işlenmesi suretiyle elde edilen teras üstünde kurulan **Alacahan Manastırı**, peşpeşe sıralanan, kayaya oyulmuş mezarlar, bir mağara-şapel, İncil yazarlarına sunulduğu sanılan bir bazilika, bir vaftiz binası ve çok büyük bir esas kiliseden meydana gelmiştir. Ayrıca bütün bu binalar boyunca uzanan, bir zamanlar dışarı bakan kenarı sütunlu, bir dini tören yolu vardır. Bazilikanın girişindeki oyma ve kabartma süslemeleriyle, Hıristiyan sanatında önemli bir yeri vardır. Burada Antik çağ süslemeleriyle Hıristiyanlığın sembol ve motiflerinin yerli bir üslupla karıştığı görülür. Bunlar arasında balık kabartmaları önemli bir yer alır. Bazilikanın kapı lentosunu ise İncil yazarı Havarilerin sembolleri süslemektedir. Mimari bakımdan kilise, sütunlu bir bazilika olmakla beraber, bu bölgeye özgü özelliklerden bazıları burada görülebilir. Apsis'in iki yanındaki odalar kemerle bölünmüş mekânlar halindedir ve apsis ile bu odalar düz bir duvar içine alınmıştır. Burada da geç bir devirde bazilika harap olmuş ve orta nefe küçük bir kilise yapılmıştır. Yan yana bitişik, birinde haç biçiminde bir vaftiz havuzu bulunan, tek nefli iki küçük kiliseden oluşan vaftiz binası da kendi örnekleri içinde tektir. Büyük kilise oldukça iyi kalmış bir kubbeli bazilikadır ve Bizans Anadolu sanatının bir şaheseridir. Özenle yontulmuş kesme taşlardan yapılmış bu kilise, daha 1671'de Türk gezgini Evliya Çelebi'nin dikkatini çekmiştir. O da bunun **"mimarın elinden henüz çıkmış gibi bir yapı"** olarak tanımlar. Burada ana nefin üstü köşe tromplarıyla yükseltilmiş dört köşe bir kuleyi

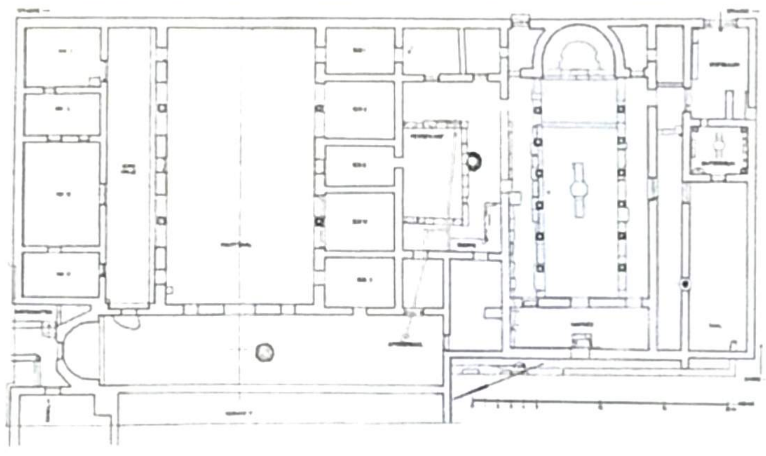

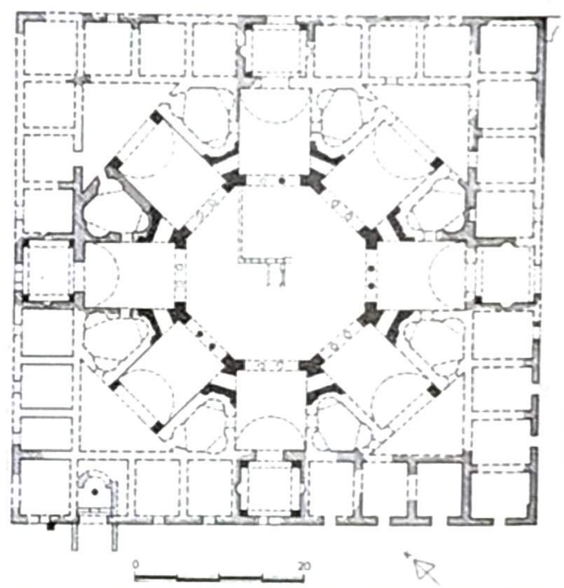
andıran bir kubbeyle örtülmüştü. Bazı izlere göre bu kubbenin hafif bir malzemeyle belki ahşap olarak yapıldığı tahmin edilebilir. 6. yüzyılın birinci yarısında yapılan bu kilise zengin kabartma süslemesiyle de eşsizdir.
Yine Mut yakınlarında, Karaman'dan gelen bugün terk edilmiş eski yol üzerinde önemli bir kentin kalıntıları görülür. Bugün **Dağpazarı** denilen burası belki Bizans döneminde ise zengin bir kent olan **Koropissos** olabilir. M. Gough'un bir bazilikanın kalıntıları arasında yaptığı kazıda mozayik süslemeli bir döşeme bulunmuştur. Burada düzgün kesme taşlardan yapılmış başka bir kilise payelerle ayrılmış nefleriyle Klasik bazilikalardan çok farklı bir görünüme sahiptir. Böylece burada, yerli bir üslubun varlığı açıkça kendisini gösterir. Dağpazarı'nın dikkat çekici olan bu yapısı, çok yakın tarihlere gelinceye kadar mükemmel bir durumdaydı. Çok iyi bir biçimde işlenmiş iri taşlardan olan bu yapının apsis yarım kubbesinin gerisinde yükselen bir duvar (şimdi yıkılmıştır), payeli bir bazilika biçiminde olan bu binanın üstünün aslında dört tarafa meyilli ahşap bir çatı ile örtülü olduğunu belli eder. Oysa yapının plan düzeni daha değişik hatta belki de kubbeyle örtülü olduğunu gösterir gibidir. Bu örnek, Güney Anadolu'nun ücra sayılabilecek bir dağ kentinde bile, ilgi çekici bazı yeni mimari denemelerin yapıldığını belli eder.
Silifke'den doğuya doğru uzanan kıyı şeridi boyunca Bizans döneminden kalma birçok kalıntıya ve yerleşmelere işaret eden ören yerlerine rastlanır. Bu satırların yazarı, 1972 yılından beri bütün bu bölgeyi tarayarak, bilhassa kıyının az gerisindeki dağlık bölgede bu çeşit pek çok harabe bulmuştur. Burada bunlardan sadece bir kaçından bahsedilecektir. Üzerinde durulmaya değer bir husus, bugün verimsiz gibi görünen kayalık ve dağlık yerlerde insanların herhalde zeytincilik ve şarapçılıkla yaşayabilmiş olmasıdır. Hemen hemen her yanda karşılaşılan, kayadan oyulmuş pres yerleri bu tarımın işaretleridir. Çok küçük yerleşmelerin bile gösterişli ve iddialı mimariye sahip büyük kiliselerinin oluşu da şaşırtıcıdır. Bu küçük Bizans kasabalarında hâlâ çok iyi durumda bulunan evler de görülmektedir. Tamamen düzenli işlenmiş taştan yapılan bu evler hep iki katlıdır. Alt katta bir duvardan diğerine atılmış geniş taş kemerler üstteki ahşap döşemeyi taşıyordu. Bu evlerin üst kattaki pencereleri aralarında bir sütun bulunan kemerli ikiz pencere şeklinde olup genellikle güneye, çok uzaklardan Akdeniz'e bakışı sağlamaktadır.
Silifke'nin doğusunda yerbiliminin, karst olayı olarak adlandırdığı bir arazi değişikliğinin meydana getirdiği obruk denilen çok büyük çukurlar vardır. Bunlardan bazıları bir yeraltı akarsuyu ile bağlantılıdır. Tarihin en karanlık çağlarından itibaren insanlar bu obrukları kutsal olarak görmüşler ve buna göre de değerlendirmişlerdir. Bizans döneminde de, aynı inanç, belki Meryem'in İsa'yı bir mağarada dünyaya getirmesinden kaynaklanarak Hıristiyanlaşmıştır. Antik çağda ünlü olan **Korykos Mağarası (Korykon antron)** bugün **Cennet** adıyla tanınır ve bunların en büyüğüdür. Çukurun başında İlkçağ'da yapılmış bir Zeus Tapınağı, bir apsis eklenmesiyle Bizans döneminde bazilika haline getirilmiştir. Obruğun dibinde, içinde bir akarsuyun aktığı büyük mağaranın ağzında, kapısı üstündeki yazıta göre Meryem'e adanmış, düzgün kesme taştan küçük bir kilise yapılmıştır. Bir duvarı galeri biçiminde bir sıra pencereli olan ve apsis'i freskolarla süslü bu kilise Hıristiyan sanatında başka benzeri olmayan bir örnektir. Yukarısında onu bir saçak gibi koruyan bir kaya çıkıntısı olduğundan üstü açık olarak bırakılmıştır. Kıyıda bugün **Narlıkuyu** olarak adlandı-

Sol üst: Miletos Mikhael bazilikası ile piskoposluk sarayın planı (çizim: W. Müller-Wiener). Alt: Efesos yakınındaki Panaya Kapulu'nun ilk bulunduğu zaman çizilmiş bir resmi (çizim: P. d'Andria). Sağ üst: Uşak Selçikler'deki bir kilise kalıntısında bulunan kakma tekniğinde yapılmış bir sesleme levhası. Alt: Hierapolis merkezi yapının planı (çizim: P. Versone). Yan sayfa sol üst: Perge trasepli bazilikanın planı (çizim H. Rott). Orta: Xanthos bazilikasının planı (çizim: J.L. Biscop). Alt: Side piskoposluk sarayının planı çizim: A. Dai). Sağ üst: Demre (Myra) Aziz Nikolaos Kilesesi planı (çizim: O. Feld). Orta: Side tapınaklar bazilikasının planı (çizim: L.Merey-A.Dai). Alt: Genç Simeon Kilisesi'nin planı (Çizim: W. Djobatze).

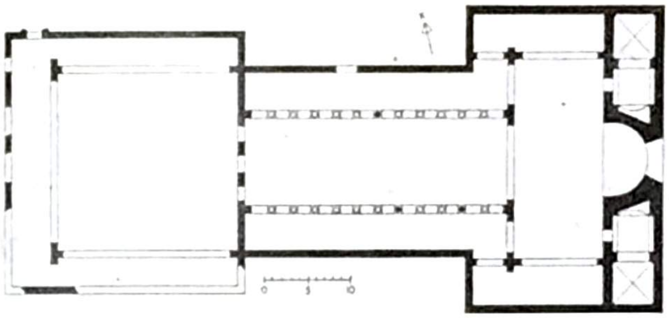

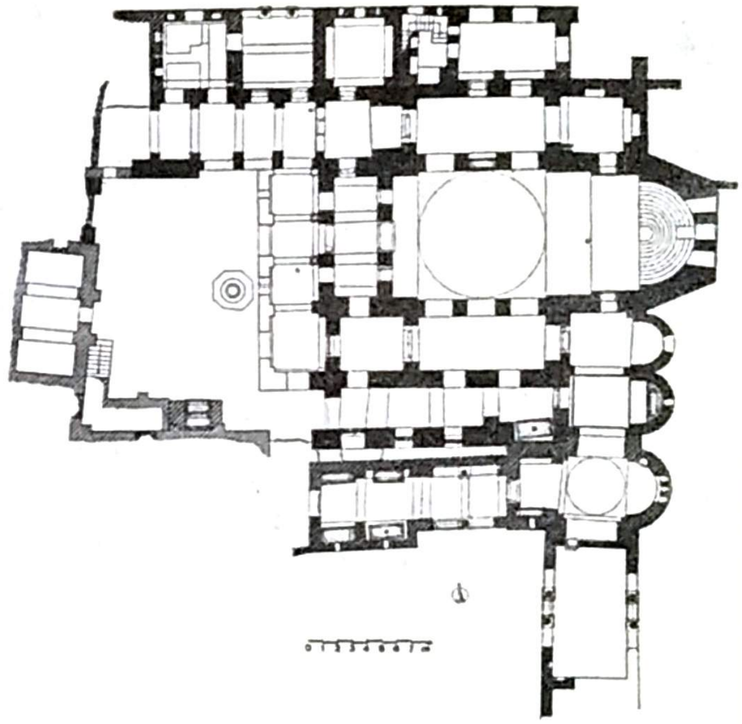

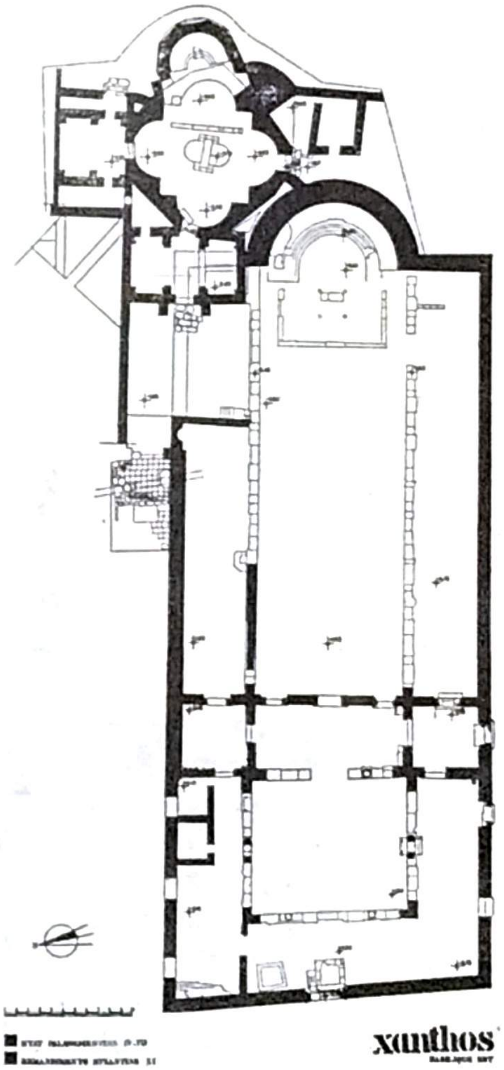

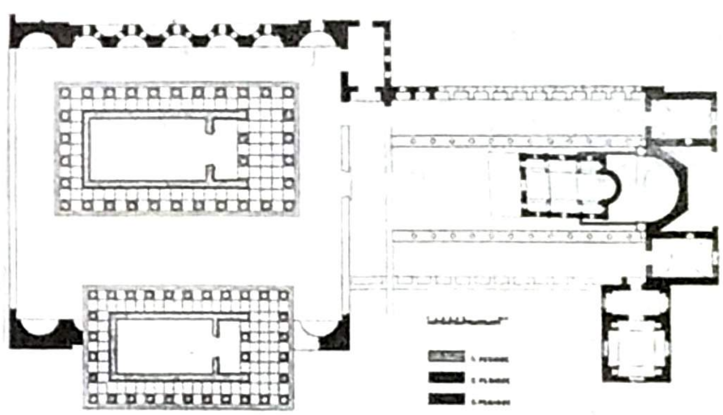

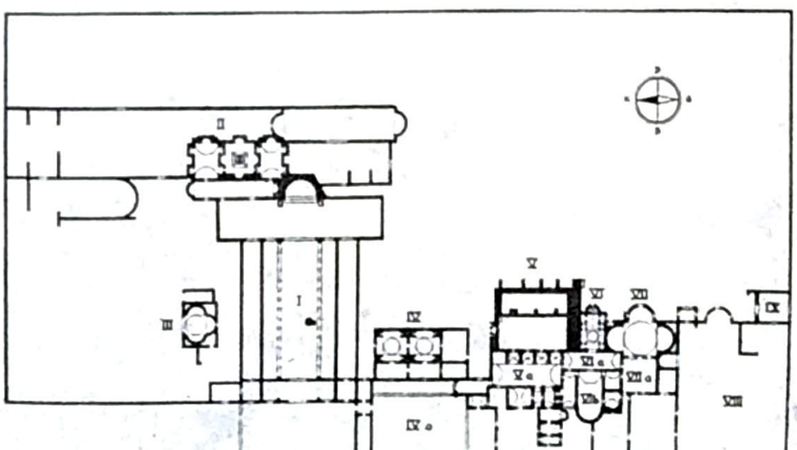
rılan küçük bir koy kenarında 4. yüzyıla ait bir hamam tabanı bulunmuştur. Bir yeraltı suyunun çıktığı yerde, yazıtına göre Poimenios adındaki bir vali tarafından yaptırılan bu hamamın döşemesini, zarif bir mozayik süslemektedir. Burada her dönem ressamlarının sevdikleri bir konu, çıplak **Üç Güzeller** tasvir edilmiştir. Bunlar Zeus'un kızları Aglaia, Thalia ve Euphrosyna'dır.
Kıyının biraz gerisinde Toros Dağları'nda, **Canbazlı** kasabasında Küçük Asya'nın en iyi korunmuş bazilikalarından biri bulunmaktadır. Hiçbir onarım ve değişiklik geçirmemiş bu binada bütün aksam yerli yerinde olduğundan yapının düzeni ve çatı sistemi hakkında kesin bilgi edinilebilir. Dışardan çıkıntı yapmayan apsis, birkaç katlı ek mekânlar, düz bir duvarın arkasında kalırlar. Üzerinde galeriler bulunan nefler iki tarafa eğimli bir çatı ile örtülmüştür. Bu yapıda bölgesel mimari üslubun belirgin özellikleri göze çarpar. Çevredeki dağlarda büyük kiliseler, evler ve daha tanınmamış birçok yerleşme merkezleri vardır. Kıyıda kurulan **Korykos** Roma döneminde çok gelişmiş bir kentti. Limanın önündeki adacık, Bizans egemenliği sırasında tahkim edilmişti. Bugün burası **Kızkalesi** olarak adlandırılır. Daha sonra Kilikia'daki Küçük Ermenistan kralları çok güzel bir Ortaçağ kalesini andıran bu askeri yapıyı onarıp, tamamlamışlardır. Karşıdaki bir kara parçası üzerinde kurulu görkemli kale ise Roma, Bizans ve Ermeni dönemlerinin eseridir. Karaman-oğulları bu kaleyi çok uzun ve kanlı bir kuşatmadan sonra fethetmişlerdir. Fakat asıl Bizans kenti kıyıdan biraz uzakta bulunur. Burada çok geniş bir alanı kaplayan bir nekropolle büyük bazilikalar, bu önemli Hıristiyan başkentin önemli kalıntılarıdır. Buradaki kiliselerden dördü iyi korunmuştur ve yerli üslubun özelliklerini taşır. Üç kemerli girişler, süssüz cepheler, çıkıntı yapmayan apsisler vs. Bu kiliselerden birinin yan girişlerini yağmurdan koruyan yarım daire biçiminde taştan saçaklar dikkati çeker. Birkaç kilometre daha ileride **Kanlıdivan (Kanytellis-Kanytelideis)** denilen yerde Antik geçmişi olan bir Bizans yerleşim merkezi vardır. Burada önce Paganlar, sonra Hıristiyanlar tarafından saygı gören bir obruğun kenarında beş bazilika inşa edilmiştir. En batıda olanı, bölge mimarisinin bütün özelliklerini gösteren çok iyi durumda olan bir yapıdır. En doğuda olanı ise kapısı üstündeki bir yazıttan anlaşıldığına göre, Papylas adında bir kişi tarafından adak olarak yaptırılmıştır. Bu, bugün çok iyi durumda ve nefleri ile apsis'i arasında enine uzanan bir ara mekânı bulunan, değişik biçimde bir bazilikadır. Bu bölge yapılarının tek süsü olan, geniş yapraklı paye başlıkları burada çok sayıda kullanılmıştır. Duvarların düzgün taş örgüsü de bölgeye özgü bir teknik özellikdir. Obruğa güneyden bakıldığında, bu kiliseden, çukurun dibine kadar uzanan, obruğun duvarı içinde oyulmuş merdivenli bir tünelin varlığı da görülür. Kiliselerin arkasındaki yamaçta bu Bizans yerleşmesinin ev kalıntıları ile çok sayıda mezarlar bulunmaktadır.
Toroslar'ın daha yüksek kesimlerinde sayısız denilebilecek kadar çok sayıda küçük Bizans yerleşmeleri bulunmaktadır. Bunlardan **Öküzlüklü** adındaki yerde taştan yapılmış iki katlı evler ortasında, bu kadar küçük bir kasaba için şaşırtıcı olan, gayet büyük bir kilise yükselmektedir. Bu heybetli ve gösterişli kilisenin bilhassa apsis kısmı yanında ileri taşan şapeller biçimindeki ek mekânları ile çok değişik bir biçim gösterir. Bütün bu küçük yerleşme yerlerinde su ihtiyacı, kaya içine oyulmuş çok sayıdaki sarnıçlar ile sağlanmıştı. Bu küçük Bizans dönemi kasabalarının etraflarında koruyucu bir sur bulunmayışı, hepsinin de bu bölgede büyük korku yaratan 7.- 8. yüzyılların Arap akınlarından önceye ait olduklarını gösterir. Yalnız yamaçlarla Akdeniz'i gören

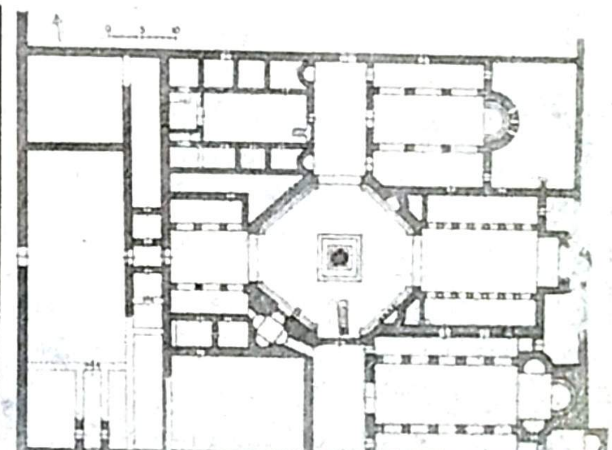

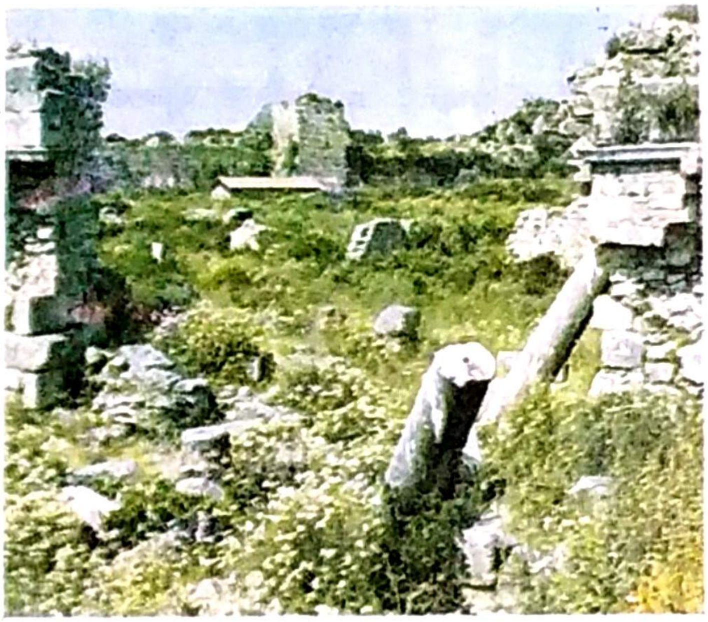

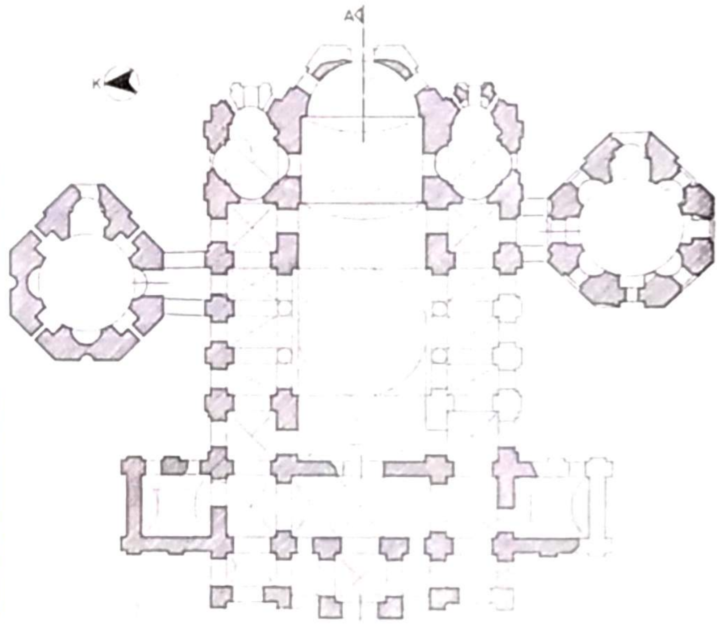

xanthos

A
K

Sağ üst: Antalya'da Güdük Minare, Kesik Minare veya Korkut Camii adını taşıyan Panagra Kilisesi'nin iç görünümü. Orta: Perge dört sütunlu küçük kilisenin görünümü. Alt: Side'de iki katlı profan bina (hastane?). Sol üst: Mut yakınındaki Alacahan Manastırı Kilisesi'nin içten görünümü. Alt: Perge B bazilikasının dış görünümü. Yan sayfa sol üst: Side'deki dört sütunlu kilisenin genel görünümü. Orta üst: Demre yakınındaki Dereağzı'nda bulunan eski Bizans kilisesi kalıntısı. Sağ üst: Aynı kilisenin planı. Sol orta alt: Alanya'da kale içinde bulunan eski Bizans kilisesi. Alt: Mut yakınında Dağpazarı'nda bulunan kilisenin kalıntısı. Sağ orta üst: Korykos'taki Bizans kiliselerinden birinin görünümü. Orta alt: Silifke yakınında bulunan Cennet obruğunun dibindeki Bizans kilisesi. Alt: Silifke yakınındaki Boğsak Adası üstündeki küçük kubbeli kilisenin kalıntısı.

taraflarında, İlkçağ'da yapılmış bazı gözetleme kulelerinin Bizans döneminde de kullanıldıkları anlaşıldığı gibi, bazı akarsu ve sel yatağı vadilerinde de, buralardan içerlere, kuzeye doğru düşmanın sızmasını önlemek için hâkim noktalarda kaleler inşa edilmiştir. Yakından incelendiğinde bu kalelerin de özlerinin İlkçağ'a ait olduğu, Bizanslılar'ın bunları genişleterek, yükselterek kullanmaya devam ettikleri görülür.

Adana yakınlarında **Kadirli**'de çok büyük ölçülerde bir bazilika vardır. Bir Antik yapının üzerine kesme taşlardan üç nefli bir bazilika yapılmıştır. İki yanında dış galerileri vardır. Ermeni Krallığı zamanında bu bazilikanın orta nefi, tek mekânlı küçük bir kilise haline getirilmiştir. Eski Bizans kilisesinin döşemesini süsleyen mozayikler hâlâ görülmektedir. **Misis'de (Mopsuhestia)** Hıristiyanlığın ilk dönemlerine ait olduğu sanılan, bugün tamamen yok olmuş bir bazilikadan kalan mozayik zemin ortaya çıkarılmıştır. Düzeni ile eşsiz olan bu yer mozayiğinde Nuh'un gemisi ve içindeki hayvanlar temsil edilmiştir.

Antakya (Antiokheia) ise Geç Roma Döneminden kalma zengin döşeme mozayikleri ile ünlüdür. Bunların büyük bir kısmı Avrupa ve Amerika müzelerine gitmiştir. Bugün Antakya Müzesi'nde sergilenenler bunların zenginliği ve güzelliği hakkında yeterli bilgi vermektedir. Antakya'nın banliyösü **Kaoussiye** adı verilen yerde 386'da serbest haç şeklinde yapılmış büyük bir kilise kalıntısı 1935'de meydana çıkarılmıştı. Bütün tabanı zengin mozayiklerle kaplı olan bu kilisenin yapı düzeni, Antakya'ya 18 km. uzaktaki bir dağ üzerinde bulunan Aziz Genç Simeon'un anısına yapılan büyük ziyaret yeri kilisesinde çok daha zengin biçimde tekrarlanmıştır. Bu kilise de, Halep dolaylarında Aziz İhtiyar Simeon için kurulmuş olan ve Kalat-ı Sem'an olarak adlandırılan dev ölçülerdeki manastır ve ziyaret kilisesinin daha ufak ölçüde benzeridir. Bu yapılar aynı çevrede bu tipin yaygınlığını gösterir. İhtiyar Simeon'u taklit eden adaşı olan aziz de, onun gibi bir mermer sütunun tepesinde uzun yıllar yaşamıştı. Sonra kutsallaşan bu sütun üstü açık bir avluda ortada kalmak üzere etrafında dört yöne uzanan kanatlar halinde Klasik tipte bazilikalar bitiştirilmiştir.

İç Anadolu Bölgesi

İç Anadolu'daki bazı kaleler Bizans askeri mimarisi bakımından önemlidir. **Kütahya (Kotaion)** kentinde bir bölümü Bizans döneminde yapılmış bir Ortaçağ kalesi bulunmaktadır. **Ankara (Ankyra)** surları çok belirgin Bizans özelliği taşır ve duvarlar üzerindeki yazıtlarda 9. yüzyılda hüküm süren aynı adlı üç imparatordan biri olan Mikhael'den söz edilir. Çok değişik bir görünümü olan bu kale hakkında Rahip G. de Jerphanion, şunları yazar: **"Ankara Kalesine özel bir görünüm verip onu güçlendiren özelliklerden biri sur duvarı boyunca eşit ve sık aralıklarla sıralanmış beşgen kulelerdir, bu Antik çağın askeri yazarı Byzantion'lu Philon'un tahkimat için tavsiye ettiği fakat ender uygulanan sistemin belki de tek örneğidir"**.

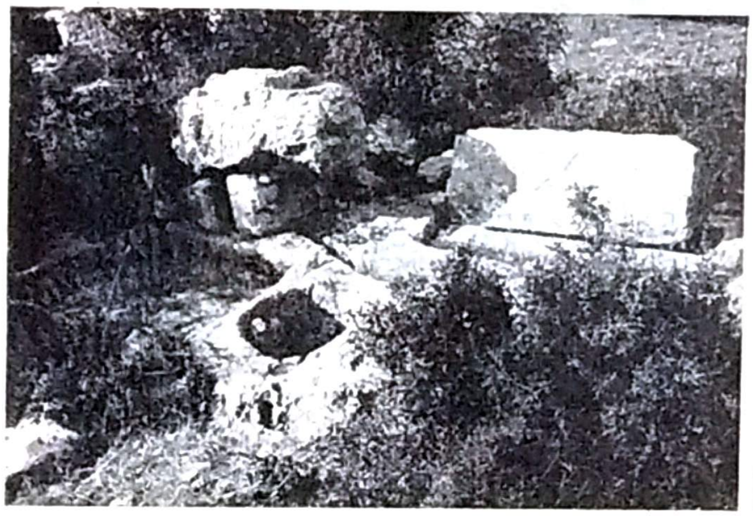
Ankara'da Bizans, döneminde kilise biçimine sokulan **Augustus Tapınağı**'ndan başka, sanat tarihinde adı geçen bir de **Hagios Klemens Kilisesi** vardı. Plan bakımından İznik'teki Koimesis Kilisesi'ne benzeyen bu yapıdan bugün görülebilir hiçbir iz kalmamıştır.

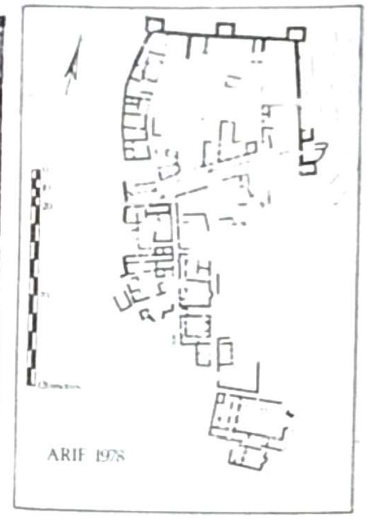
Daha güneye doğru, **Afyonkarahisar**'ında sivri bir kaya üzerinde uzanan kalenin hiç değilse bir kısmının Bizans döneminde de var olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki kayalara oyulmuş su haznelerinden birinin yan yüzündeki çeşmenin

Sol üst: Lykia Bölgesi'nde bulunan Alakilise'den bir Bizans sütun başlığı. Alt: Silifke gerisindeki dağlarda bulunmuş olan kayadan oyma bir zeytinyağı presi ve yanında bir lahit. Sağ üst: Antalya batısındaki Antik Trebenna kentinde lahitler üzerine inşa edilmiş Bizans bastionu. Alt: Lykia Bölgesi'nde yer alan Arif yerleşme alanındaki küçük bir Bizans kasabasının planı (çizim: R. Harisson).

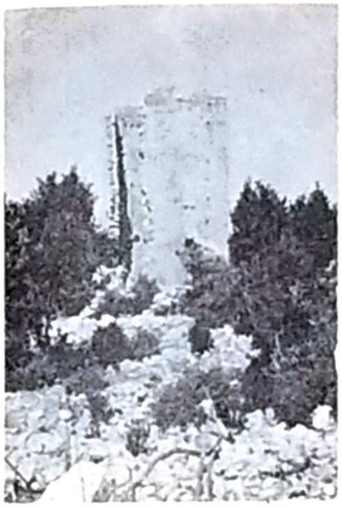

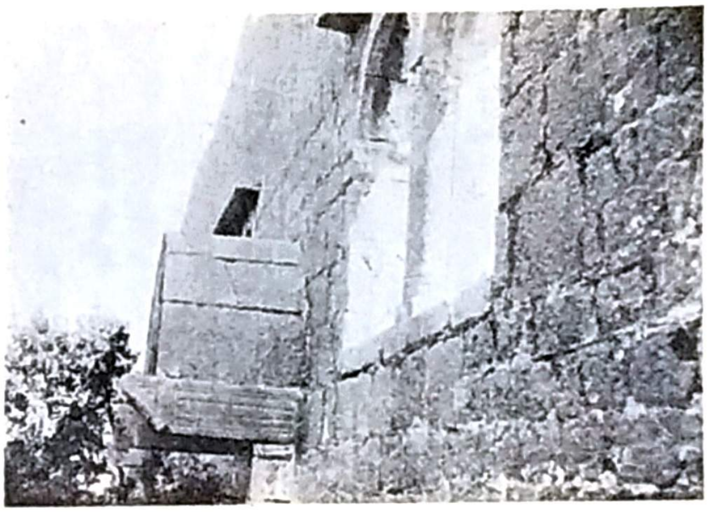

üstünde burayı yaptırıp vakfeden kişinin adını veren bir yazıt, bir haç kabartması ile birlikte bulunmuştur. Zaten bu bölgede Bizans döneminden kalan kaya anıtları da görülür. Afyonkarahisar'ın kuzeyinde Ayazin'de yer yer dağ yamaçlarında kayaya oyulmuş Antik mezarlar vardır. Bunların ortasında son derece ilgi çekici Yunan haçı planlı bir Bizans kilisesi bulunmaktadır. Bu kilisenin çıkıntı şeklindeki doğu kısmı, kaya kitlesine örme duvarlardan meydana getirilmiş bir yapı hissi verecek surette işlenmiştir. Hatta o derecede ki, apsis yarım kubbesinin üstündeki kaya yüzeyi Bizans döneminin dam kiremitlerini andıracak biçimde şekillendirilmiştir. **Ayazin Kaya Kilisesi**, Anadolu'da pek çok sayıda bulunan böyle oyma dini kuruluşların içinde özel yeri olan bir eserdir.

Küçük Asya'nın merkezinde **Konya (İkonion)** bölgesi manastır yapıları bakımından çok zengindir. Kilise büyüklerinden Nazianzos'lu Aziz Gregorios, Nyssa'lı diğer Aziz Gregorios ile Aziz Basileios Orta Anadolu'da doğmuşlardır. Ancak bunların doğum yerlerinde bugüne kadar onların anısına yapılmış olması gereken kiliselerden bir ize rastlanmamıştır. Konya çevresindeki Bizans dönemindeki küçük manastır daha doğrusu inziva yeri "keşişhane"lerden bir örnek, Ereğli yakınındaki İvriz suyu gerisinde dağların arasında, **Ambar Deresi** vadisinde bulunmaktadır. Çok dar ve yaz aylarında bile güneşin sadece öğle saatlerinde pek az girebildiği bir vadi içinde karşılıklı iki yamaçta bir kilise ile bir şapel yapılmıştır. Halk tarafından **Kızlar Sarayı** olarak adlandırılan bu yapıların mimari bakımından bir özellikleri yoktur. Apsis'i kaya içine oyulmuş olan kilisenin apsis'inde ve bazı yerlerinde, başları hâleli azizleri tasvir eden freskolar bulunmaktadır. Bu küçük tesis, Bizans keşişlerinin içinde yaşanması ve erişilmesi güç yerleri seçtiklerine güzel bir örnektir. Konya yakınlarında **Sille** yolu üzerinde **Khariton Manastırı**'nın kalıntıları bulunur. Türk döneminde **Akmanastır** adını alan bu manastırda ünlü düşünür Mevlâna Celâleddin bir süre inzivaya çekilmiştir. Bu yapı topluluğunun bir kısmı dağın yamacına oyularak yapılmıştır. Esas kilise Yunan haçı plandadır. Fakat bu kaya kilisesinin yapılışında Ayazin'in incelik ve ustalığı yoktur. Daha batıda **Sille**'de birçok kaya manastırları vardır. Bunlar hem planları hem de duvarlarını süsleyen freskolarıyla dikkati çeker. Daha yukarıda anılmış olan bazı kaya kiliseleri, böyle manastırların yalnız Kappadokia Bölgesi'ne özgü olmadığını gösterir.

Kayseri ve Nevşehir kentleri yöresinde bilhassa **Göreme** çevresinde bulunan eski Kappadokia'nın tüf arazisi içine oyulmuş kilise ve evleri ünlüdür. Şapeller, kiliseler, keşiş hücreleri ve bazen büyük manastırlar bu kayalara oyulmuştur. Bunlar bu bölgede o kadar çeşitli ve o kadar çok sayıdadır ki, özet halinde olsa bile burada bahsedilmeleri mümkün değildir. Bu kiliselerin duvarları az ya da çok usta sanatçılar tarafından freskolarla süslenmiştir. Bu resimler genellikle İkonaklazma döneminden sonra yapılmışlardır. Duvar resimleri Hıristiyanlığın çeşitli konularını, zengin renkli resimler halinde, kâh bilgili bir çizgi geleneğine dayanan, yani Klasik üslupta, kâh sadece konuyu gösteren, oran ve çizgi güzelliklerine önem vermeyen basit bir üslupta yapmışlardır. Göreme'deki **Tokalı Kilise**'de bu iki üslubu bir arada görebiliriz. Kappadokia resimlerinde Aziz Helena, Konstantin, Aziz Georgios tasvirleri çok işlenmiştir. Kaya kiliselerinin bazıları belli plana göre yapılmıştır, hatta bunların arasında **Soğanlı Kilisesi**'nde olduğu gibi, kaya kitlesinin içi oyulduktan başka dışının da aynen bir kubbeli kilise biçiminde işlenerek biçimlendirildiği görülür. Fakat

Sağ üst: Korykos'taki bir bazilikanın kapısını koruyan yağmur saçağı. Alt: Silifke geresinde bulunan Yenibahçe deresi vadisi üstündeki Barakçı kalesi. Sol üst: Toroslar'da Bizans döneminde kullanılan gözetleme kulelerinden biri. Alt: Silifke yakınında bulunan Karakabaklı'da iki katlı bir Bizans evinin kalıntısı.

birçoğu da kabaca oyulmuş ve dışarıda sadece bir giriş yeri ile bazen bir iki hava ve ışık deliği olan mağaralardır. Niğde yakınlarında **Eskigümüş Manastır Kilisesi**'nin büyük bir özen ve zengin bir süsleme ile tamamlanmış bir iç mimarisi vardır. Buna karşılık Alacahan yakınlarında **Aloda Mağara Kilisesi** İkonaklazma dönemin eserleri olarak kabul edilen freskolarla süslü bir mağaradır. Tamamen kayalık bir yer olan Kappadokia'da **Ihlara Vadisi**, yapılarının yoğunluğu, büyüleyici manzarası ve duvar resimlerinin çeşitliliği ile dikkati çeker. Orta Anadolu'nun bu bölümünde manastır yaşamının yanında dünyevi bir yaşamın da sürdüğü göz önünde bulundurulmalıdır. Buradaki yerleşim merkezlerinin çoğu birbirine dehlizlerle ve kuyularla bağlı kayaya oyulmuş çeşitli katlardan meydana gelmiştir. Kuzeyde Kırşehir'den güneyde Karaman'a kadar uzanan vadilerde Bizans döneminde halkın yoğun olarak yaşadığı oyma yerleşme yerlerine rastlanır. Bu kayalık yerleşim yerlerinin en ünlüsü **Derinkuyu**'dur. Fakat Kırşehir'in kuzeyinde **Yarımkale**'de ve Karaman doğusunda **Gödet**'te de böyle çok katlı, yerleşim merkezleri bulunmaktadır. İç Anadolu'daki bu arazi içine oyulmuş dini merkezler ve yerleşimler, bazen sanıldığı gibi ilk Hıristiyanların saklanması düşüncesiyle yapılmış değildir. Bu yerlerin tek girişleri ağır bir taşla kapatıldığında korunmaları kolaydır. Yapma yerine oyma binaların meydana getirilmesinin gerçek sebebi, araziyi oluşturan tüfün kolay işlenmesi ve ancak hava ile temas edince sertleşmesidir. Ayrıca bu şekilde oyma mekânlarda sıcaklık ve soğukluk tesir etmemekte, ısı hep aynı kalmaktadır. Rutubet hiç olmadığından, ambarlardaki ürün de böceklenmeden durmaktadır. Bütün bu hususları göz önünde tutan bu bölgede yaşayan Bizanslılar, oyma yapılar meydana getirmeyi tercih etmişlerdir. Türkler'in 1071'de Anadolu'ya girmesinden sonra Türkleşen bu bölgede Hıristiyanlar hayatlarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Ihlara Vadisi'ndeki **Kırkdamaltı Kilisesi** olarak adlandırılan küçük bir mağara şapelin duvarını süsleyen fresko resmin yanındaki vakıf yazısında buranın, Bizans İmparatoru 2.Andronikos (1282-1328) ile Selçuklu Sultanı 2.Mesud (1288 - 1305) yıllarında Tamara adında bir kadın tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir. Azız Georgios'a sunulan bu şapel'in bu freskosunda kadın ile kocası da tasvir edilmiştir. Erkeğin Türk kıyafetinde oluşu, onun Selçuklu Sultanlığı'nda görevli bir Hıristiyan olabileceğini akla getirmektedir.

Orta Anadolu yapı sanatına dayanan gerçek mimariyi de tamamen terk etmemiştir. **Erciyas(Argeos)** Dağı'nın yamaçları kesme taşlardan yapılmış mahalli özellikler gösteren yapılarla doludur. Bütün bölgede bu özellikler hem plan hem de mimaride kendini belli eder. Nitekim 6.yüzyılın Klasik üslubunu çok değişik biçimde uygulayan eski **Andaval Bazilikası**'ndan söz edilebilir. Kayseri'nin güneydoğusunda **Tomarza**'daki **Meryem Kilisesi**'nin kalıntısı, kesme taştan yapılmış cephelerinin güzel işçiliğiyle göze çarpar. Serbest haç planında yapılan kilise 5.yüzyıldan kalmadır. Haçın kollarının kesiştiği yerde meydana gelen mekân tromplarla yükseltilmiş dört köşe kule gibi bir kubbeyle örtülüydü. Aynı bölgede görülen diğer uygulamalara göre bu plan tamamen mahalli bir mimari anlayışıdır. Aynı uygulama birkaç değişiklikle Aksaray doğusunda **Sivrihisar**'daki **Kızılkilise**'de de görülür. Bu güzel yapı **"sade fakat çok etkileyici bir kilise"** olarak tarif edilir. Hacim ve kitlelerin bağdaşması sağlam ve etkileyici güzelliktedir. Buna karşılık yine Aksaray yakınında **Akhisar**'da kaya kilise ve mezarları arasında 9.yüzyıla ait bir kilise kalıntısı vardır. **Çanlıkilise** denilen bu kilise dört sütunlu Yunan haçı planında yapılmıştır; kör kemerleri, taş ve tuğlanın ustalıkla kullanılmasıyla süslenen cepheleriyle

Sol üst: Silifke-Mersin yolu üzerinde bulunan Kanlıdivan obruğu ve kenarındaki 4 numaralı bazilika. Alt: Erdemli dolaylarındaki Öküzlü'de bulunan bazilikanın genel görünümü. Sağ üst: Silifke yakınındaki Narlıkuyu'da bir hamam döşemesini süsleyen ve üç güzelleri tasvir eden taban mozayiği. Alt: Kappadokia Bölgesi'nde Soğanlı'da kayadan yontulma Kubbeli Kilise. Yan sayfa sol üst: Kappadokia'dan bir genel görünüm. Orta: Konya yakınında bulunan Sille'den fresko olarak bir aziz tasviri. Alt: Ankara kalesinin genel görünümü. Sağ üst: Kappadokia freskolarından Aziz Georgios freskosu. Orta sol: Kırşehir-Yerköy arasında bulunan ve Üçayak denilen çifte kilise. Sağ: Göreme kaya kiliselerinden bir görünüm.

başkent mimarisini tekrarlar. Kırşehir'in kuzeyinde inşa edilmiş **Üçayak** adlı kilisede de başkent mimari üslubunun özelliklerini görmek mümkündür. Ev ve ağaçtan yoksun bir yaylanın ortasında bulunan bu ıssız kilisenin 10-11. yüzyıllarda iki imparator tarafından adak olarak yaptırıldığı sanılmaktadır. Birbirine bitişik iki kiliseden oluşan bina tamamen tuğladan yapılmıştır. Her kilise kiborion şeklinde bir mekâna sahiptir. 1938 yılındaki depreme kadar kalıntıları görülen iki kubbe bu iki mekânın üstünü örtüyordu.

Anadolu Bizans mimarisinin bölgelere göre çok değişik görünümlere sahip olduğunu söylemiştik. Gerçekten Karaman'ın 40 km. kadar kuzeyinde **Binbirkilise** yapıları ayrı bir grup oluşturur. Karadağ denilen bir dağın tepeleri ve eteklerine yayılmış bu yapılarda erken Hıristiyanlık mimari özelliklerinin yerli sanat üslubu ile karıştığı görülür. Buradaki bazilikalar Hellenistik tipe benzemezler. Bunlarda iki veya dört eğimli ahşap çatılar yoktur, neflerin üzeri içerden kemerlerle desteklenmiş taş tonozlarla örtülüdür. Apsis'lerin ikiz pencereleri vardır. Giriş birer sütunla birbirinden ayrılmış kemerli ikiz açıklıktan ibarettir. Sütun başlıkları bilinen hiçbir sınıfa girmez. En iyi korunmuş ve bu tipi en iyi temsil eden yapı, **Madenşehir (Madenşar)** denilen aşağı kentteki 1 no'lu bazilikadır. Antik **Baretta** olduğu sanılan bu yerleşim yerinde , merkezi planlı birkaç bina da vardır. Bunların arasında en önemlisi çıkıntı halinde dört kanadı bulunan sekizgen bir kilise idi. Arethas'ın ideal martyrion tanımına uygunluk gösteren bu yapının son yıllarda tamamen harap olması ve bugün sadece temellerinin kalması sanat tarihi bakımından bir kayıptır. 8 no'lu olarak ayırt edilen bu yapının yok olmasına karşılık, ören yerine hâkim bir tepede bulunan 10 no'lu kilise hafifçe oval biçimi ile henüz durmaktadır. Hiçbir süslemesi olmayan ve çok özenli işlenmiş taş bloklarından yapılan Binbirkilise yapıları pek çok sayıdadır. Çevredeki dağların doruklarında da daha pek çok kilise ve **manastır** kalıntıları bulunmaktadır. Bunların arasında **Değle** adı verilen köyde ikinci bir ören yeri önemlidir. Daha Hitit çağında kutsal sunak bulunan bu yerde, hep aynı özellikler ve taş tekniğiyle kiliseler (özellikle 31 ve 32 no'lular) ve evler yapılmıştır. Hıristiyan mimarisinin kıyılarında tamamen değişik bir biçimde ve eski Anadolu yapı geleneklerine uygun bir biçimde tamamen mahalli bir üslupta eserler verdiği bu bölge, bu bakımdan Bizans sanatı içinde önemli ve özel bir duruma sahiptir. Karadağ'ın 2.000 metreyi aşan yükseklikteki doruk noktasında, son yıllarda televizyon vericisinin kurulduğu **Mahalaç** tepesinde, Başmelek Mikhael için herhalde 5. yüzyılda yapılmış bir ziyaret yeri kilisesi ile manastırı da bulunmaktadır. Yılın 8 ayı kar altında olan bu yerdeki kilise manastıra taştan bir tünel ile bağlanmıştı. Kilise ise bir haç şeklindedir.

Karaman'ın doğusunda **İbrala**'da bugün cami olarak kullanılan küçük bir kilise, dört sütunlu tipte olmakla beraber, bir dikdörtgen meydana getiren dış duvarları ve cephelerinin kapalı oluşu ile bu bölgenin yerli üslubunun çok sade bir temsilcisidir. Daha güneyde olan **Fisandon (Dereköy)** köyündeki kilise ise başkentin Yunan haçı biçimindeki Klasik planına sahip olmakla beraber, burada üst yapının İstanbul mimarisinden tamamen değişik bir uygulama ile yapıldığı görülür. Burada da yalnız taş kullanılmış olmakla beraber, ortasında bir kubbe bulunan bu binanın dış yüzeyleri bazıları kör bazılarının içlerinde pencereler açılmış dizi halindeki kemerlerle hareketlendirilmiştir. Fisandon-Dereköy kilisesi de bu özellikleri ile Bizans mimarisinin genel kurallarından ayrılan yerli üslubun bir temsilcisidir. Bu bakımdan değerli bir sanat eseridir.

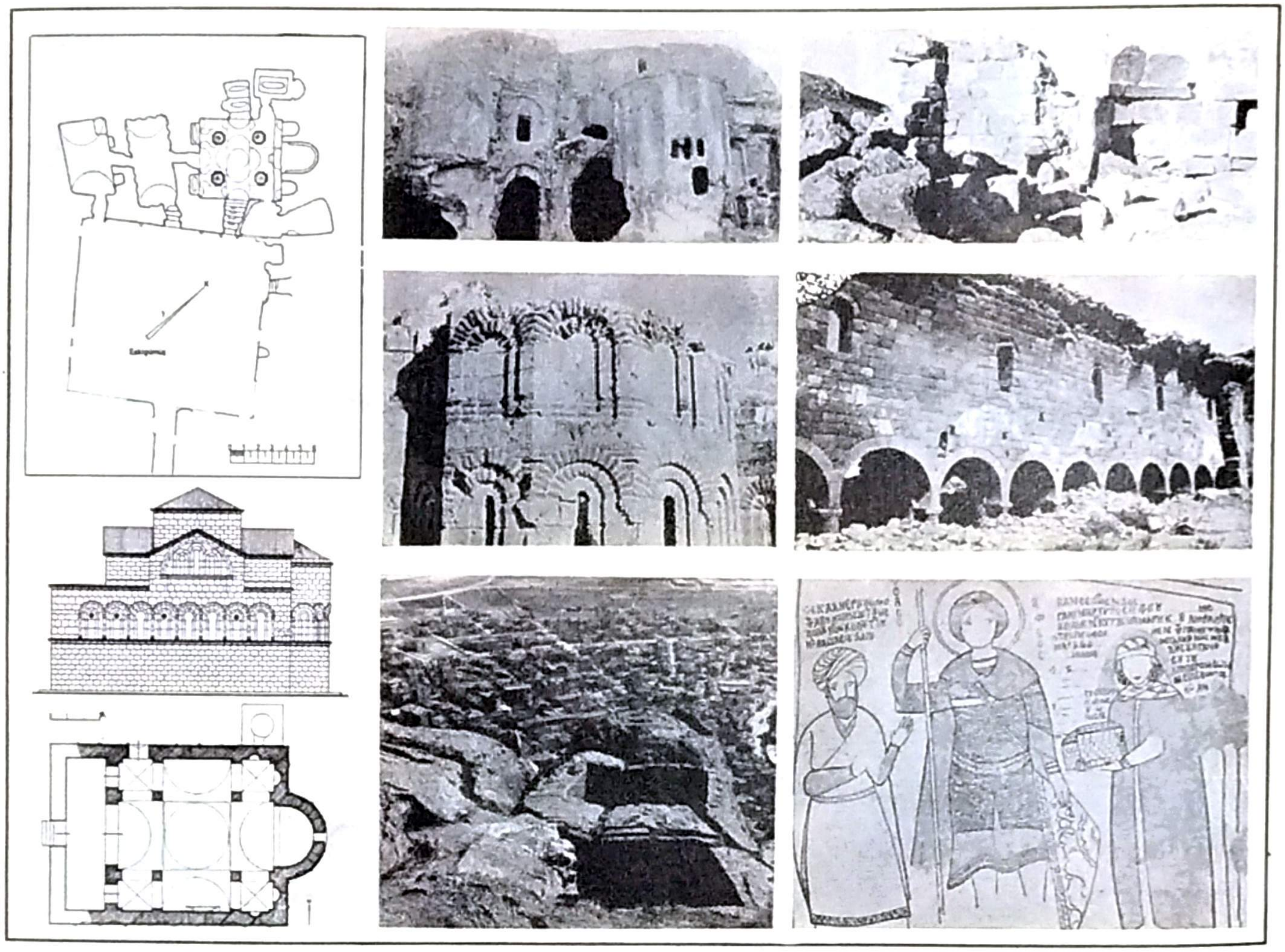

Seydişehir ile Karaman arasında, Bozkır ilçesi yakınında, çevreye çok uzaklara kadar hâkim bir dağın yamacında Antik **İsaura** kenti bulunmaktadır. Bu büyük ve zengin merkezin belli başlı bütün yapıları Roma dönemine ait olmakla beraber, Bizanslılar da burada kiliseler inşa etmişlerdir. Bunların içinde en önemlisi, tam bir sekizgen biçimindedir. Bir kenarda dışarı taşkın apsis'i olan bu yapının içinde sütunlardan meydana gelmiş bir destek dizisi bulunuyordu. Özenli bir taş işçiliği gösteren, içte çapı 15 m. olan bu merkezi planlı yapının her cephesinde dördüz pencereler bulunuyordu. Bu değişik karakterdeki kilisenin yapımı belki de 5. yüzyıl sonralarında, 1. Leon'un komutanıyken, İmparatorluğu ele geçiren İsaura'lı Zenon (474-475 ve 476-491) ile ilgilidir. Onun ve beraberinde başkente gelen memleketlilerinin, İmparatorluğa bir süre tam hâkim oldukları bilinir.

Doğu Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu'da Bizans sanatı eserleri iyice tanınmamıştır. Kaynaklara göre 591'de İmparator Maurikios (582-602) tarafından yaptırılan biri Meryem'e diğeri Aziz Sergios'a adanmış **Silvan**'daki iki kiliseden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Fakat birçok eski fotoğraftan tanıdığımız **Meryem Kilisesi** büyük önem taşımaktaydı. **Malatya'da (Melitene)** keşfedilen bazı döşeme mozayikleri ile Arapgir'in güneydoğusunda Ağın yakınında **Karamağara Köprüsü** bu bölgedeki Bizans sanatının çok yetersiz örnekleridir. Tek kemerli ve açıklığı 14,5 m. olan köprü, kemer taşları üstünde kurucusunun adını vermeyen bir yazıt taşır. Keban baraj gölü içinde kalan bir yerde olduğundan, Karamağara köprüsü son yıllarda sökülerek başka yere taşınmış fakat yeniden henüz kurulmamıştır. Daha güneyde **Viranşehir**'de sınır yakınlarında merkezi planlı büyük martyrion'un kalıntıları görülür. 4.-5. yüzyıldan kalma büyük boyutlu olan bu bina bir Bizans yerleşim merkezinin içinde bulunmaktadır. Bugün toprak üstünde sadece büyük ve yüksek bir parçası görülebilen bu yapının çok uzun ve ucu bir apsis ile biten bir bema kısmının oluşu, aslında ortadaki yuvarlak kısmı çepeçevre saran daha geniş çapta bir dış duvarın var olabileceğini akla getirir. Eğer bir kazı ile bütünü ortaya çıkarılacak olursa, mimarlık tarihi bakımından çok önemli bir yapının kazanılacağı kesindir. Çevredeki Bizans kentinin yapılarına ait bazı mozayik döşemelerden başka Viranşehir'de iki de Grekçe yazıt bulunmuştur. Bunların iki misafirhanenin (veya kervansarayın) yapımıyla ilgili oluşu dikkate değer. Diyarbakır ile Silvan arasında **Hasnun**'da bir tepede bir Bizans kilisesi bulunmaktadır. Aynı yerde kayaların içine oyulmuş bir yerleşim merkezi ve İç Anadolu'da olduğu gibi kaya içine oyulmuş bir kilise daha dikkati çekmektedir.
Viranşehir'in doğusunda Mardin ve Nusaybin arasında 507'de İmparator Anastasius (491-518) tarafından kurulmuş **Dara - Anastasiopolis** kentinin kalıntıları görülebilir. Burada surlar, büyük sarnıçlar, mezarlar ve evler özellikle ilgi çeker. **Dara**'daki en ilgi çekici eserlerden biri, kaya içine oyulmuş bir mezar odasının giriş cephesinin kabartma süslemesidir. 6. yüzyılda yapıldığı kabul edilen bu süslemede, Tevrat'da bahsi geçen bir olay, Ezekiel kuru kafalar ve kemikler dolu vadide tasvir olunmuştur ki, bu da Dara'daki Hıristiyan sanatının Bizans'dan çok Musevi, Mezopotamya ve Sasani sanatları ile bağlantılı olduğuna işaret eder. **Urfa (Edessa)** kenti de yakın zamanda ortaya çıkarılan döşeme mozayikleriyle aynı şekilde önem taşır. Önceleri Midyat- Mardin gibi kentlerin etrafındaki **Tur-Abdin** denilen bölgede ise Süryani ekolü hâkimdir. Bu ekol Bizans sanatından tamamen ayrıdır.

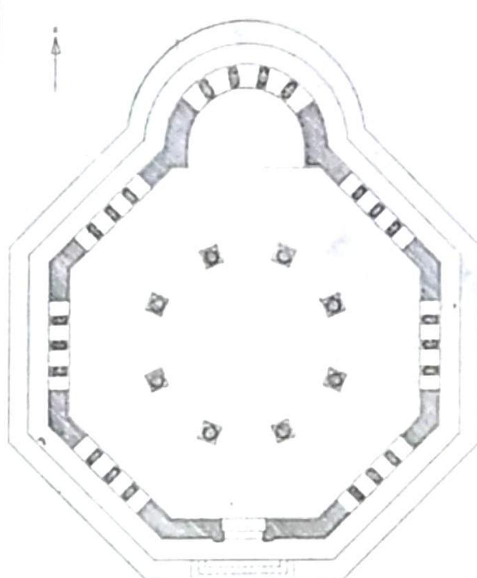
Karadeniz Kıyıları

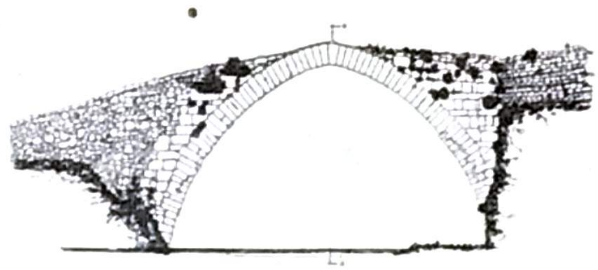
Bu bölgede Bizans yapılarına sahip birkaç yerleşim yeri vardır. **Ereğli'de (Herakleia)** çıkıntılı apsis'i ve içinde iki sıra sütunla ayrılmış nefleri olan Hellenistik bir bazilikanın bir kısmı bugün cami olarak kullanılmaktadır. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, kenti çeviren taşlarla yapılmış olan surlar Bizans döneminden kalmadır. Bunların arasında bulunan uzun bir yazıt Porphyrogennetoslar'dan biri tarafından yaptırılan bir deniz fenerinden bahseder. Bu ünvan babasının imparatorluğu sırasında dünyaya gelen prenslere mahsus olduğundan, kime ait olduğu kesinlikle anlaşılamaz. Söz konusu fener, herhalde bu yazıtın üstünde bulunduğu kulenin tepesindeydi. Bizans sanatında şimdiye kadar bu türden bir eser tanınmadığına göre, Ereğli'deki bu yazıt büyük bir tarihi değere sahiptir. Kentin dışında bir vadinin içinde, İlkçağ'ın tanrılarından Herakles (Ereğli adını ondan almıştır)'in maceraları ile bağlantılı görülen bir dizi büyük mağaralar vardır. Paganizma döneminde kutsal olarak kabul edilen bu mağaralar Bizans döneminde de Hıristiyanlar tarafından kutsallığını sürdürmüştür. İçlerinde su bulunan bu mağaralardan bir tanesi işlenerek, düzeltilmiştir. Bir başkasında ise, suyun dışında kalan kısmın tabanı bütünüyle bir döşeme mozayiği ile bezenmiştir.

Daha doğuda 14.yüzyılın ortasından 1461 tarihine kadar Cenova'nın kolonisi olan küçük **Amasra (Amastris)** kasabası yer alır. Kasabanın iki limanına da hâkim kale, eski Roma yapılarından devşirilmiş malzeme ile inşa edilmiştir. Bu kalenin 861'de kenti yakan ve yağmalayan Rhôs (Güney Rusya Vikingleri) akınlarından sonra yapılmış olması çok muhtemeldir. Bu surlar hâlâ İtalyan işgalinin anısı olan birçok Cenova armalarıyla süslüdür. Surların içinde camiye dönüştürülmüş iki küçük kilise vardır. Bunlar hiçbir mimari özelliği bulunmayan, üzerleri çatı ile örtülmüş tek nefli sade dini yapılardır. Amasra'da ve çevresinde pek çok Bizans dönemi yapıları bulunduğunu, karşılaşılan bazı işlenmiş mimari parçalar kanıtlamaktadır. Burada limanın dışında Karadeniz'in bütün şiddetine açık, Büyükada denilen bir kayalık tepesinde kurulan bir manastırın kalıntısı olan kilise ise, Yunan haçı biçimindeki planın bir örneğidir. Gerilerdeki bir yerden Amasra Müzesi'ne getirilen büyük ve işleniş bakımından güzel, değişik tipte bir sütun başlığı, Bizans sanatının bazı iddialı binalarının bu uzak ve ücra sayılabilecek yerlerde de yapıldığını gösterir.

Aynı kıyı şeridinde Fatsa yakınında **Bolaman**'da denize hâkim tek nefli küçük bir Bizans kilisesi üzerine oturtulmuş Haznedar-oğullarına ait eski bir Türk evi bulunmaktadır. Bu kilise mimari açıdan büyük bir önem taşımaz, fakat bulunduğu yer ve bir ev ile bütünleşmesi ona çok değişik ve romantik görünüm verir.

Bizans'ın taşra sanatı, 1204'den 1461'e kadar Bizans'tan ayrı küçük bir devletin başkenti olan **Trabzon'da (Trapezus)** temsil edilir. Komnenoslar'ın sarayından kalenin yukarı kesiminde sur duvarı üzerine oturan ancak ikiz pencereleri olan, bir duvar parçası kalmıştır. Buna karşılık dini mimari burada oldukça iyi korunmuş birçok kiliselerle kendini gösterir. Bu yapılarda da Trabzon ve çevresine özgü, esas Bizans sanatından farklı bazı teknik ve estetik özelliklerin varlığı görülür. Mimaride düzgün yontulmuş taşlar kullanılmış, dış cephelerde bir süsleme yapılmamıştır. Kiliselerin plan bakımından esas eksen üzerinde ince ve uzun oldukları görülür. Kubbeler ise daha çok Kafkasya yapılarındaki gibi çokgen köşelidir. Dini yapılar arasında en eskisinin taş yazıtına göre 885'e doğru İmparator 1.Basileios (867-886)

Sağ üst: Karamağara Bizans köprüsü (çizim: ODTÜ). Orta: Fatsa yakınında bulunan Bolaman'da üstüne konak yapılmış olan Bizans kilisesi (Haznedaroğulları konağı). Alt: Trabzon Ortahisar Camii (eski Krizokefalos Kilisesi). Sol üst: Konya Bozkır yakınındaki İsaura ören yerinde bulunan merkezi planlı kilisenin planı. Alt: Güneydoğu Anadolu'da bulunan Dara kaya mezarlarından birinin cephesi. Yan sayfa sol üst: Niğde Eskigümüş kaya kilisesinin planı (çizim: M. Gough). Alt: Karaman civarında bulunan Fisandon (bugün Dereköy)'deki Bizans kilisesinin planı ve cephe restitüsyonu (çizim: O. Tuncay). Orta üst: Afyonkarahisar yakınındaki Ayazin kaya kilisesinden bir görünüm. Orta: Kayseri yakınındaki Çanlıkilise'nin apsis dış cephesi. Alt: Afyonkarahisar kalesinin içinde bir Bizans çeşmesine su veren kayadan oyma çifte su hazinesi. Sağ üst: Karaman kuzeyinde bulunan Binbirkilise Değle'de 44 numaralı kilisenin apsis kısmı. Orta: Karaman'ın kuzeyinde bulunan Madenşehir'deki 1 numaralı bazilikanın içten görünümü. Alt: Göreme'deki Ihlara Vadisi'nde Tamara adında bir kadının vakfettiği ve Selçuklu hizmetinde bulunan kocası, kendisi ve Aziz Georgios'u tasvir eden fresko.

tarafından onarıldığı anlaşılan **Azize Anna Kilisesi** olduğu sanılmaktadır. Bu, Karaman yakınlarındaki Binbirkilise'de olduğu gibi üstü beşik tonozla örtülü, üç nefli ve sade görünüşlü bir kilisedir. Bugün **Ortahisar Camii** olarak bilinen Meryem **Khryoskephalos Kilisesi**'nin aslında sütunlu bazilika olarak yapıldığı sonradan bir kubbeyle örtüldüğü sanılmaktadır. Böylece kilise uzunlamasına Yunan haçı planlı bir yapı şeklini almıştır. Bugün **Yeni Cuma Camii** olan **Hagios Evgenios Kilisesi** de ortası yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülü, Yunan haçı şeklinde, kesme taştan yapılmış bir kilisedir. Köşelerindeki hücreleri örten beşik tonozlar, buradaki yerli mimarinin özelliklerini taşır. Kentin dışındaki **Ayasofya Kilisesi** aslında 13. yüzyılda yapılmış bir manastır kilisesiydi. Kilisenin çok iyi korunmuş bir çan kulesi vardır. Anadolu'da bir benzeri daha olmayan bu kulenin içinde birçok katlar bulunur. Bunlardan dışarı çıkıntı yapan biri, küçük bir şapel meydana getirir. Çan kulesinin iç duvarları 1444'de yapılmış freskolarla süslü bölmelerden oluşur. Esas kilise ise Yunan haçı planında fakat yerli bir üslupta inşa edilmiştir. Cephelerin görünüm, dışta mimari çizgilerin oranları, çıkıntılı sundurmalar, kubbenin ve kasnağın şekli bölgeye özgü özellikler gösterir. Kilisenin taş kabartma süslemeleri tamamen Bizans sanatına yabancıdır. Bunlar bir yandan Kafkasya sanatlarının, diğer yandan da Türk-Selçuk sanatlarının etkilerini gösterir. Ana mekân birçok renkli taşlarla yapılmış yuvarlak geçmeli nefis bir döşemeyle süslüdür. Son yıllarda bir İngiliz araştırma heyeti, kilisenin bütün duvar resimlerini ortaya çıkarmıştır. 1260 yıllarına doğru yapılmış bu freskoların üslubu, bazı değişik özelliklerine rağmen, genel hatlarıyla başkentin sanat geleneğini devam ettirir. Fakat burada sahnelerin bina içinde yerleştirilmesi Batı Bizans sanatından farklıdır. Kubbenin tam ortasında görülen Pantokrator İsa tasviri Mezamir'den (Tevrat'tan) alınmış bir yazıtla çevrilmiştir. Kubbenin alt kısmı melek tasvirleriyle süslüdür; pandantiflere dört İncil yazarından başka, doğum, vaftiz, çarmıha gerilme ve arafa iniş sahneleri işlenmiştir. Trabzon'a hâkim tepeler üzerinde manastırlar (**Kızlar manastırı**) ve kayalara oyulmuş keşiş mağaraları (**Boztepe mağaraları**) vardır. Trabzon yakınında **Akçaabat (Platana)**'da iki önemli kilise bulunmaktadır. Bunlardan birinde renkli mermerlerle yapılmış geçmeli güzel bir döşeme görülebilir.

Bölgenin en önemli ve ünlü dini kuruluşu, arkalarda Maçka yolunda, bir dağ yamacına yaslanmış olan **Panagia (Meryem) Sumela Manastırı**'dır. Buranın çok eski olduğunu ve İsa'nın yaşadığı çağa kadar çıkaran efsanenin gerçekle bir ilgisi yoktur. Dağın yamacındaki bir mağara önce bir kilise biçimine sokulmuş, sonra bunun etrafında manastır gelişmiştir. Bu tesis, Trabzon Komnenoslar'ı dönemine ait olup, 14. yüzyılın ortalarında, 3. Alexios (1349-1390) tarafından kurulmuştur. Ancak bir zamanlar çok büyük ve çok zengin olan bu manastırın, şimdi harabeleri görülen kışla gibi yapıları geçen yüzyıldan kalmadır. Manastırın ortasında bulunan ve yukarıdan damlayan bir kutsal suyun toplandığı yerde olan mağara-kilisenin dış yüzlerini kaplayan freskolar Sumela Manastırı ile devamlı ilişki halinde olan Moldavia kiliselerinin duvar resimleriyle şaşırtıcı bir benzerlik göstermektedir. Fakat 18. yüzyılda yapılan bu resimlerin altında, çok daha eskiden, hiç kuşkusuz Pontoslu Komnenoslar döneminden kalma resimlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu eski resimlerin üslubu ve konuları üst tabakadaki geç resimlerden çok farklıdır.

İçeriye dağlık bölgeye gidildiğinde adlarını veremeyeceğimiz Hıristiyan sanatına ait daha birçok eserler vardır. Bayburt'ta, Şebinkarahisar'da önemli eserlerin varlığı bilinmektedir.

Sol üst: Akçaabat'ta (eski Platana) bulunan Bizans kilisesinin zeminini süsleyen mozayik. Sağ: Trabzon gerisinde Maçka yolunda bulunan Sumela Meryemi Manastırı'nın genel görünümü. Alt: Trabzon Ayasofyası'nın dış görünümü.

Daha batıya doğru ise Amasya (Amaseia)'da, Fethiye adıyla camiye çevrilmiş büyük bir bazilikanın sadece apsis kısmını görmek mümkündür. Burada, kent dışındaki kaya içine oyulmuş Antik mezarlardan **Aynalı Mağara** olarak adlandırılanın Bizans döneminde küçük bir kilise olarak kullanıldığı, duvarlarını ve tonozunu süsleyen fresko resimlerden anlaşılmaktadır.

Anadolu Müzelerindeki Seçme Bizans Eserleri

Anadolu ve İstanbul kökenli pek çok eser bugün Avrupa ve Amerika müzeleri ile özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Birkaç örnekle bunları söylemek gerekirse; Leningrad Müzesi'ndeki İstanbul'dan gitme İyi Çoban heykeli, Washington'a götürülen Antalya Kumluca maden eserleri, Londra ve Paris'teki yer mozayikleri yine Paris'teki Sinop ve 139 sayılı İnciller ile Viyana'daki Dioskurides elyazması verilebilecek yüzlerce örnekten sadece birkaçıdır. Anadolu müzelerinde yurdumuzda kalanların bazı seçme eserlerini tanıtmaya geçmeden önce bunların bir bölümünün de metinde geçtiğini hatırlatmak isteriz. Bu müzelerde bulunan pek çok sayıdaki Bizans sikkeleri ile küçük madeni eserden burada bahsedilmemiştir.

Anadolu müzelerinden, Marmara Bölgesi'ndeki **İznik Müzesi**'ndeki seçme Bizans eserlerinin başında, yüksekliği 0.60 ve çapı 0.88 m. ölçülerinde İznik içinden müzeye giren dış yüzü madalyonlar ile süslü mermer kuyu bileziği gelir. İstanbul ve Anadolu müzelerinde bir eşine daha rastlamadığımız orijinal bir taş eserdir. Ayrıca yine aynı müzede, geldiği yeri ve yılı belli olmayan Korint düzeninde yaprakları "rüzgârdan dönmüş" tipte bir sütun başlığı dikkati çeker. İznik Müzesi'nin diğer önemli bir yanı da Bizans keramiğinin en güzel örneklerinin bu müzede yer almış olmasıdır. Yalnız İznik'te görülen tahin renkli, çok parlak sırlı Bizans keramiklerinin arasında, kuşlu, balıklı, kafesli kazıma **(sgrafitto)** tekniğinde yapılmış tam veya tama yakın parçalar halinde örnekler bulunmaktadır.

Marmara Bölgesi'ndeki ikinci müze olan **Bursa Müzesi**'nin Bizans devrine ait belki de en önemli eseri, 1957 yılında müzeye getirilen 2.51 m. x 0.63 ölçülerinde mermerden bir lahittir. Burada ayrıca küçük bir lahit biçiminde, kapağı Lykia mezarları gibi kavisli, mermerden bir rölik mahfazası da vardır. İçinde hâlâ bir azizin kutsal kalıntısı olan bir kuru kafa durmaktadır.

Anadolu'nun Antik merkezlerinden Bergama'nın Bizans devrine ait eserlerinden monogramlı ve haçlı impost biçimli sütun başlığı önemli bir eserdir. İznik Müzesi'nde olduğu gibi **Bergama Müzesi**'nde de **sgrafitto** tekniğinde yapılmış tam veya parçalar halinde kuşlu keramiklere rastlanmaktadır.

İzmir (Agora) Müzesi'nde çok sayıda Bizans eseri bulunmaktadır. Bunların arasında korkuluk levhaları üzerinde en çok durulması gereken parçalardır. 1927 yılında askeri depodan agoraya getirilmiş olan bir kantaros'un iki yanındaki antitetik duruşlu tavuslar ile yine aynı yıl ve aynı yerden agoraya getirilme bir bölümü kırık, ince uzun bir kaptan su içen antitetik duruşlu tavusların yer aldığı 6.-7. yüzyıla ait olması muhtemel korkuluk levhaları, kaliteli birer örnektir. Yine aynı müzede 1913 yılında Antik Kolofon olan Değirmendere mevkiinden getirilen geometrik motifli korkuluk levhaları, eşine pek az rastlanan güzellikte parçalardır. Üstleri boş yere bırakılmamacasına doldurulmuş ve ilk bakışta bir halı işlemesini andıran bu parçalar 8. yüzyıla aittir denilebilir.

İzmir yakınında ikinci bir il olan **Manisa Müzesi**'nde de önemli Bizans eserlerine rastlamaktayız. Bunlar arasında alt tarafı

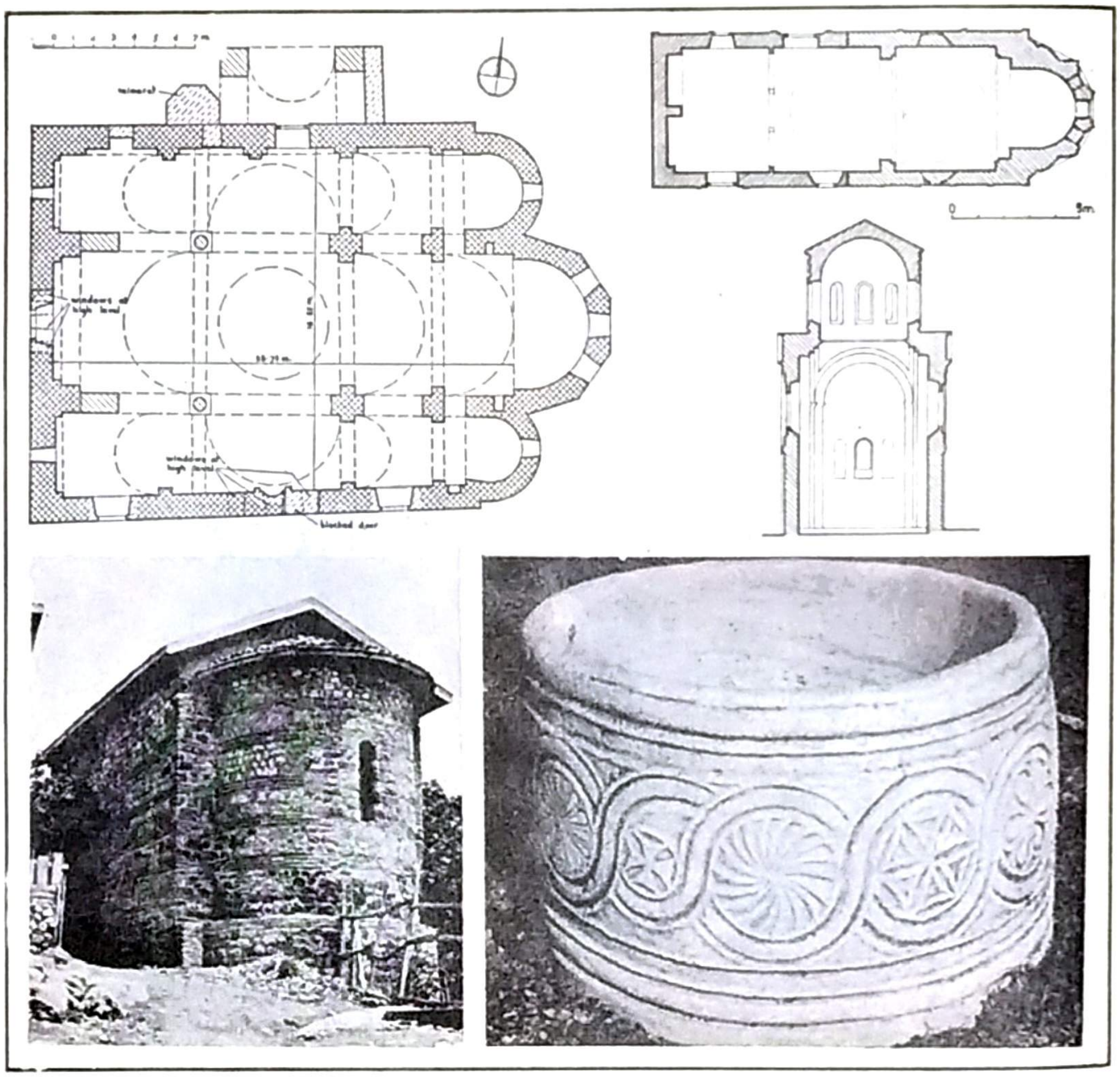
Sol ve orta: Sumela Manastırı'nda bulunan iki freskodan ayrıntı. Alt sol ve sağ: Trabzon Ayasofya'sında bulunan iki freskodan ayrıntı

Sol üst: Trabzon Eski Cuma Camii planı (çizim: Ballance). Alt: Amasra'daki küçük kilisenin dış görünümü. Sağ üst: Akçaabat'taki (eski Platana) kiliselerinden birinin planı ve kesiti. Alt: İznik'te bulunan bir kuyu bileziği. İznik Müzesi

yarım daire şeklinde sonradan kesilerek kullanılmış üzeri yazıtlı parça ile üzeri haç ve rozetlerle süslü kesik piramit şeklindeki sütun başlığı bu müzede Bizans döneminin en güzel parçalarıdır.

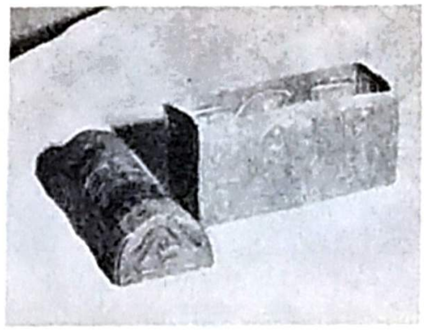
İç Batı Anadolu'daki önemli tarihi merkezlerden biri de **Afyonkarahisar** ilidir. Bu ilin müzesinde de önemli Bizans eserleri vardır. Bunların arasında, 1932 yılında Emirdağ ilçesinin Hisarköyü'nden getirilme kesik piramit şeklinde bir sütun başlığı hemen dikkati çeker. Üzerinde bereket boynuzu, kantaros ve kuşların görüldüğü zengin kompozisyonlu bir başlıktır. Yine aynı müzede, bulunduğu yer ve tarihi bilinemeyen bir ıkonostasis parçası bulunmaktadır. Üzerinde yarım daire şeklinde süsler, bitki motifleri görülmektedir. Süsleme oygu delikleri kullanılmak suretiyle yapılmıştır. Ayrıca Afyon'da 1928 yılında kaldırılan büyük mezarlıktan müzeye getirilen bir lento parçası üzerinde de sitilize edilmiş bir kantaros karşısında antitetik duran iki tavuskuşu ile bir yan kenarda sitilize bitki motifleri görülmektedir.

Güney Anadolu'nun önemli tarihi ve turistik illerinden biri olan **Antalya Müzesi**'nde birinci sınıf Roma heykeltıraşlık eserlerinin yanında oldukça kaliteli Bizans eserleri de bulunmaktadır. Bunların içinde, Kemer'den satın alınarak müzeye getirilen sütun başlığı hemen dikkatleri çeker. Çünkü çok az sayıda görülen yaprakları rüzgârdan dönmüş başlıklar grubuna giren 5. veya 6.yüzyıla ait bir parçadır. Bu parça kadar önemli bir diğer eser de Elmalı'da bulunup, müzeye getirilen, kalkerden yapılma üzeri yerli bir Lykialı azizin kabartmaları ile süslü ve çok kuvvetli bir biçimde mahalli bir üslubu belli eden ambon'dur. Eser herhalde 6.yüzyıla aittir.

Antalya Müzesi'nin Bizans sanatında özellikle Bizans maden sanatında ayrı bir yeri vardır. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, 1963 yılında Antalya ilinin Finike ilçesinin Kumluca-Karaveliler mevkiinde 6.yüzyıla ait bir kilise hazinesi bulunmuş, ilgililer olay yerine gelene kadar buluntuların bir kısmı çalınmış, kalan bir kısım da müzeye intikal ettirilmişti. Daha sonra öğrenildiğinde, çalınan gurubun Washington'daki Dumbarton Oaks'da olduğu anlaşılmış, ele geçirilenlerin ise büyük bir çoğunluğu maden olarak satılmak üzere, katlanmış ve küçültülmüş olarak ele geçmiştir. Daha sonra bu parçalar İstanbul Arkeoloji Müzeleri laboratuvarında eski haline getirilmişlerdir. Bu parçalar arasında, 77 cm. çapında gümüşten, yazıtlı tepsi, ortasında haç ile süslüdür. Yine 60,7 cm. çapında gümüşten yazıtlı bir diğer tepsi, diğerinden farklı olarak ortada bir krizma vardır. Tepsilerin dışında buhurdanlıklar, **polykandilion**'lar Kumluca definesinin önemli parçalarıdır.

Güneyin ikinci büyük müzesi olan **Adana Müzesi**'nde Bizans devrine ait oldukça enteresan çok sayıda Bizans eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında, mermer bir röliker; 1973 yılında Kozanlı bir antikacıdan satın alınarak müzeye kazandırılmıştır. Röliker'in dört yüzünde birer çelenk içinde haç motifi vardır. Çelenklerin altında iki yana uzanan birer kurdele bulunmaktadır. Eser 5. veya 6.yüzyıla aittir. Yine aynı müzede, 1970 yılında Misis'den getirilme ince grenli beyaz mermerden yapılma esası Roma devrine ait sonradan bir cephesi Bizans devrinde işlenerek kullanılmış yazıtlı bir lahit vardır. Üçüncü önemli taş eser ise; 1933 yılında Misis'den getirilme taştan bir ambon'dur. Üzerinde nişler içinde üstte istiridye kabukları, altta yaban keçileri, kartal motifleri görülmektedir. 6.yüzyıla ait bir eserdir. Ayrıca müzede biri 1933 yılında Osmaniye'den getirilme, diğeri ise buluntu ve getirildiği yerleri bilinemeyen tunçtan yapılma 5.yüzyıla ait olması muhtemel iki adet çok iyi durumda kandil bulunmaktadır. Bunlardan başka, yine tunçtan yapılma

Üst sol: Misis'te bulunmuş bir ambon. Adana Müzesi. Orta: Dağpazarı'nda bulunmuş olan tunçtan bir buhardanlık. Adana Müzesi. Sağ: Çırga'da bulunmuş bir röliker. Adana Müzesi. Alt: Elmalı'da bulunmuş bir ambon. Antalya Müzesi.

Mut'un Dağ Pazarı ören yerinde, sur dışındaki bazilikanın kalıntıları arasında köylüler tarafından bulunup 1959 yılında müzeye getirilen bir buhurdanlık vardır. Buhurdanlığın gövdesi altı bölmeye ayrılmış ve bölmelerde bir İsa, iki melek ve üç keşiş görülmektedir. Yazıtlı olan bu eserin 5.yüzyılın sonlarına ait olabileceği söylenebilir. Mut yakınında Çırga'da 1957'de bulunarak Adana Müzesine konulan bir rölik mahfazası ise gümüş plakalardan meydana gelmiştir. Kabaca bir lahit biçiminde olan bu kutunun tekne kısmında kabartma olarak İsa ve Havari resimleri vardır. Bunun bir benzeri de Bulgaristan'da bulunmuştur. Böylece çok ender rastlanan bir tipteki bu küçük eserlerin benzerlerinin birbirine uzak yerlerde ortaya çıkması da Bizans sanatının yayılışını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Ayrıca müzenin salonlarında Tarsus ve Misis'den getirilme panolar halinde mozayikler görülmektedir.
Güneydoğudaki bir diğer önemli müze de **Hatay Müzesi**'dir. Mozayikleri dünyaca ünlü olan bu müzede hemen göze çarpan sahneler şunlardır: Tarsus mozayiği diye geçen Orfeus mozayiği, Orfeus'u Klasik görünüşü içinde göstermektedir. Çevresinde yine vahşi hayvanlar ve doğa yer almaktadır. İS 3.yüzyılın sonlarına aittir. Bir diğer önemli mozayik de "Yakto mozayiği"dir.Harbiye (Yakto)'den müzeye getirilmiştir. İç içe üç kısımdan meydana gelmiştir. Ortada madalyon içinde bir kadın büstü tasvir edilmiştir. Madalyonla kenardaki bordürün arası avlanan mitoloji kahramanlarıyla süslenmiştir. Mozayik 5.yüzyıla aittir.
Anadolu'nun güneydoğu köşesinden Orta Anadolu'nun merkezi bir noktasına, **Konya**'ya geldiğimizde, müzesinin Bizans eserleri açısından da zengin olduğunu görürüz. Meliz köyünden müzeye getirilen mermerden bir pencere üstü dikkati çeker. İki kemerin birleştiği bir orta nokta üzerinde bir kantaros ve bunun iki yanında antitetik duran iki tavuskuşu görülmektedir. Yine aynı müzede taş eserler arasında belki de en önemlisi Selçuklu devri sandukaları biçimindeki bir lahittir. Önce Akmanastır'dan Sille'ye sonra da müzeye getirilen bu eser yazıtlıdır. Yazıtından anlaşıldığına göre, "Mikhael Emir Arslanes"e aittir (Selçuklu Sultanı Alaeddin'in yanındaki Emir Komnenos'un torunu 1297'de ölen Emir Arslan olmalıdır). Üçüncü bir eser de siyah damarlı mermerden yapılma bir piskopos koltuğudur. Konya Ereğlisi'nden getirilme koltuğun sırt ve dirsek taraflarında birbirine düğümlerle bağlanan madalyonlar görülür. **Kayseri Müzesi'**nde, dış yüzü gayet zengin asma dalı kıvrımları ile süslü, 5.yüzyıla (?) ait bir sunak taşı başka bir benzerine pek rastlanmadığı için değerli bir örnektir. **Karaman Müzesi**'nde ise şimdiye kadar hiçbir yerde başka bir benzeri olmayan ve Binbirkilise'de bulunarak köylülerden el konulan ağaç kapı kanatları son derece değerlidir. Bunların yüzlerinde oyma olarak işlenmiş, mahalli bir üslupta süsleme bulunmaktadır.
Kuzey Anadolu'da **Amasra Müzesi**'nde ise, yukarıda bahsi geçmiş olan değişik ve zengin bir süslemeye sahip ve Arıt'tan geldiği söylenen sütun başlığından başka, üzerinin işlenmesi bitirilmemiş bir başlık, bu tür eserlerin nasıl yapıldıklarını göstermesi bakımından değerlidir. Bu müzede ayrıca, Anadolu'da yalnız burada görülen, Amara'nın 14.—15.yüzyıllarda Cenovalılar tarafından işgalinin hatırası olan armalı taşlar da bulunmaktadır.

Sol üst: Bizans keramiğine ait bir örnek. İznik Müzesi. Alt: Misis'te bulunmuş bir moyazık. Adana Müzesi. Sağ üst: Afyonkarahisar Müzesi'nde bulunan Kantaroslu bir başlık. Alt: Bir Bizans sütun başlığı. Amasra Müzesi. Yan sayfa sol ve sağ: Hatay Müzesi'nde bulunan Bizans dönemine ait iki mozayikten ayrıntı.

BİBLİOGRAFYA

1. İstanbul Hakkında

Genel Yayınlar

DEICHMANN F.W., *Studien zur Architektur Konstantinopels*, Baden-Baden 1956.

EYİCE S., *İstanbul. Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul, 1955

EYİCE S., *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul, 1976.

JANIN, R., *Constantinople byzantine, developpement urbain et répertoire bibliographique*, Paris, 1964, 2. Baskı.

MORDTMANN, Dr., *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille, 1892.

MÜLLER-WIENER, W., *Bildlexion zur Topographie Istanbuls*, Tübingen, 1977.

SCHNEIDER A.M., *Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Berlin,1936 (Tıpkıbasım/Amsterdam, 1967).

Surlar

DİRİMTEKİN, F., *Fetihden önce Marmara Surları-Les murs propontides de Byzance*, İstanbul, 1953.

DİRİMTEKİN, F., *Fetihden önce Haliç Surları-The Walls of the Golden Horn*, İstanbul, 1956.

MILLINGEN VAN, A., *Byzantine Constantinople, The Walls of the City*, London, 1899.

KRISCHEN, F., *Die Landmauer von Konstantinopel, I-Zeichnerische Wiederherstellung*, Berlin, 1938.

SCHNEIDER, A.M., MEYER-PLATH, B., *Die Landmauer von Konstantinopel, II-Aufnahme, Beschreibung und Geschichte*, Berlin, 1943.

Anıtlar ve Hippodrom

BECATTI, G., *La colonna coclide istoriata*, Roma, 1960.

BRUNS, G., *Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel*, İstanbul, 1935.

CAMERON, A., *Porphyrius the Charioteer*, Oxford, 1973.

CASSON, S., RICE TALBOT, D., *Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople*, London, 1928.

CASSON, S., RICE TALBOT, D., *Second Report upon the Excavations carried out in and near the Hippodrome of Constantinople*, London, 1929.

DİRİMTEKİN, F., Augustaion ve Milion-*Ayasofya Müzesi Yıllığı*, VIII (1969) s.13-48.

EYİCE, S., Neue Fragmente der Theodosius-Saeule, *Istanbuler Mitteilungen*, VIII (1958) S.144-147.

FIRATLI, N., ERGİL, T., Divanyolu "Milion" sondajı, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XV-XVI (1969) s.199-207, İng. s.208-212.

GEOFFROY, E., La colonne d'Arcadius à Constantinople, *Monuments et Mémoires-Monuments Piot*, II (1895) s. 99-130.

GIGLIOLI, G.Q., *La colonna di Arcadio a Costantinopoli*, Napoli, 1952.

GROSVENOR, E.A., *The Hippodrome at Constantinople and its still existing monuments*, London, 1889.

GURLITT, C., *Antike Denkmalsaeule in Konstantinopel*, München, 1909.

KOLLWITZ, J., *Oströmische Plastik der theodosianischen Zeit*, Berlin, 1941.

LEHMANN, P.W., Thedosius or Justinian ? A Renaissance Drawing of a Byzantine Rider, *The Art Bulletin*, XLI (1959) s.39-57.

MÜNZ, E., La colonne théodosienne de Constantinople, *Revue des Etudes Grecques*, I (1888) s. 318-325.

NAUMANN, R., Neue Beobachtungen am Theodosiusbogen und Forum Tauri in İstanbul, *Istanbuler Mitteilungen*, XXVI (1976) s.117-141.

VERZONE, P., Il "Tetrapilo Aureo", *Monumenti Antichi d.Accad. dei Lincei* XLIII (1956) s. 125-204.

VOGT, A., L'hippodrome de Constantinople, *Byzantion*, X (1935) s. 471-488.

Saraylar

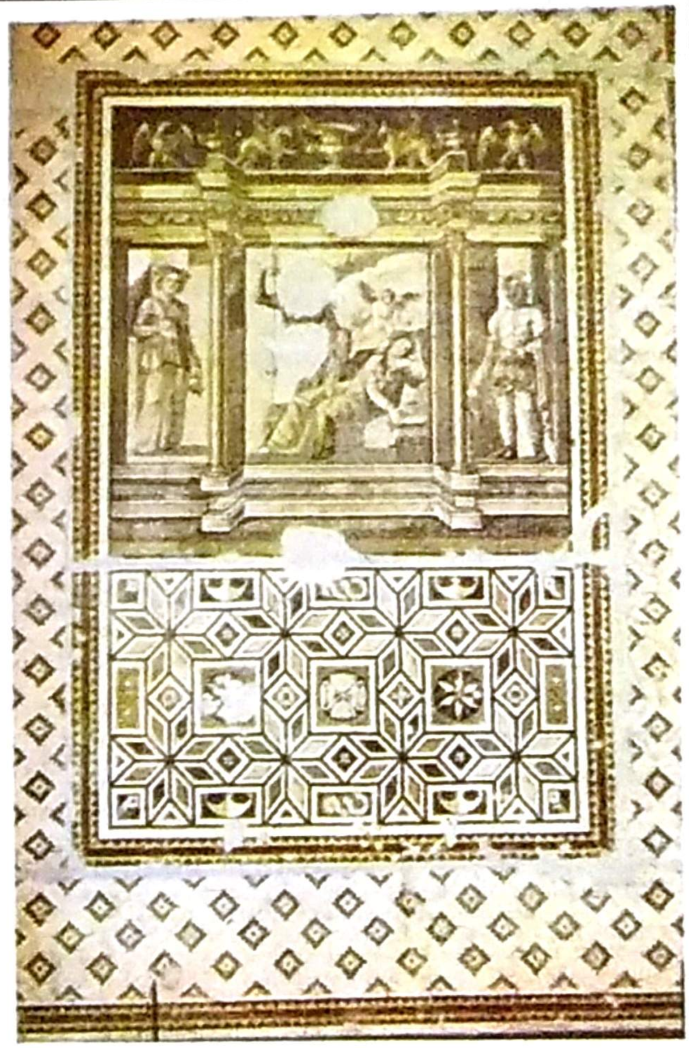
EBERSOLT, J., *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*, Paris, 1910.

DEMANGEL, R., MAMBOURY, E., *Le Quartier des Manganes*, Paris, 1939.

ENGQVIST, H.H., Aeldre tyrkiske byhuse : Tekfur Seraillet, *Arkitekten - Meddelelser fra Danske Arkitekters Landsforbund*, Sayı 6 (1960) s.102-105.

EYİCE, S., Abbasi saraylarının benzeri olarak yapılmış bir Bizans sarayı -

Bryas sarayı - Le palais de Bryas, *Belleten*, XXIII (1959) s.79-99 ve fr. s.101-104.
EYİCE, S., Tekfur sarayı, *İlgi-Shell Dergisi*, Sayı 32 (1981) s.34-37
MAMBOURY, E., WIEGAND, Th., *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel, zwischen Hippodrom und Marmara-Meer*, Berlin, 1934.
MANGO, C., *The Brazen House*, Copenhague, 1959.
MIRANDA, S., *Les palais des empereurs byzantins*, Mexico, 1965.
MIRANDA, S., *Etude de Topographie du palais sacré de Byzance*, Mexico 1976, 2. Baskı.
PAPADOPOULOS, J.B., *Les palais et les églises des Blachernes*, Selânik, 1928.
VOGT, A., *Le Livre des Cérémonies-Commentaires*, Paris, 1935, I.
WALKER TRUST, *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, I, London, 1947.
WALKER TRUST, *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, II, Edinburgh, 1958.
WULZINGER, K., *Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel*, Hannover, 1925.

Sutesisleri

DALMAN, K.O., *Der Valens - Aquädukt in Konstantinopel*, Bamberg, 1933.
ERDER, A., S. Irenin Güney-Doğusundaki Bizans sarnıcı, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, II (1960) s. 22-23.
ERGİL, T., Fildamı, Büyük Bizans açık sarnıcı, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII, 2 (1968) s. 91-99.
ERGİL, T., A Byzantine cistern near Istanbul, *Archaeology*, XXVII, 1 (1974) s.42-47.
EYİCE, S., Byzantinische Wasserversorgunsanlagen in Istanbul, *Leichtweiss-Institut für Wasserbau der Technischen Uni. Braunshcweig Mitteilungen*, sayı 64, 1979, 16 s. ve res.
FIRATLI, N., YÜCEL, F., Some unknown Byzantine cisterns of Istanbul, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı 120 (1952) s. 23-26.
FIRATLI, N., New Discoveries concerning the First Settlemenets of Ancient Istanbul, *X. Uluslararası Arkeoloji Kongresi*, *Ankara-İzmir 1973*, Ankara 1978, I, s. 565-574.
FORCHHEIMER, Ph., STRZYGOWSKI, J., *Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Wien, 1893.
JANIN, R., Etude de topographie byzantine: les citernes d'Aetius, d'Aspar et de Bonus, *Revue des Etudes Byzantines*, I (1943) s. 85-115.
MAMBOURY, E., La nouvelle citerne byzantine de Tchifté Sérail, *Byzantion*, XI (1936) s. 165-180.
PAPADOPOULOS, J.B., *Les citernes à ciel ouvert et le fossé des murailles de Byzance*, Istanbul, 1919.
TİĞREL G., ERGİL, T., Atpazarı sarnıcı, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, II, sayı 6-7 (1979) s. 28-32.
WULZINGER, K., Byzantinische Substrucktionsbauten Konstantinopels, in *Jahrbuch d. archäol. Inst.* XXVIII (1913) s. 370-395.
WULZINGER, K., *Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel*, Hannover, 1925.

Ayasofya

ANTONIADES, E.A., *Ekphrasis tes Hagias Sophias*, Athènes 1907, 3 cilt.
BONFIGLIOLI, G., *S.Sofia di Costantinopoli, l'architettura*, Bologna, 1974.
EYİCE, S., Le baptistère de Sainte Sophie d'Istanbul, *IX Congresso Int. di Archeologia Cristiana - 1975*, II (1978) s.257 - 273.
JANTZEN, H., *Die Hagia Sophia des Kaisers Justinian in Konstantinopel*, Köln, 1967.
KÄHLER, H., MANGO, C., *Hagia Sophia*, London, 1967.
MANGO, C., *Materials for the Study of the Mosaics of St.Sophia at Istanbul*, Washington, 1962.
NICE VAN, R., *Saint Sophia in Istanbul, An Architectural Survey*, Washington, tarihsiz (1968).
SCHNEIDER, A.M., *Die Hagia Sophia zu Konstantinopel*, Berlin, 1939.
SCHNEIDER, A.M., *Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu İstanbul*, Berlin, 1941.
SCHNEIDER, A.M., Das Architektursystem der Hagia Sophia zu Konstantinopel, *Oriens Christianus*, XXXVI, (1939) s.1-13.
SCHNEIDER, A.M., Die Hagia Sophia in der politisch-religiösen Gedankenwelt der Byzantiner, *Das Werk des Künstlers*, II, (1941) s.4-15.
SWIFT, E.H., *Hagia Sophia*, New York, 1940.
WHITTEMORE, Th., *The Mosaics of St.Sophia at Istanbul*, Oxford, 1933-1952, 4 cilt.

ZALOZIECKY, W.R., *Die Sophienkirche in Konstantinopel*, Roma, 1936.

Kiliseler

BELTING, H., MANGO, C., MOURIKI, D., *The Mosaics and Frescoes of St.Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*, Washington, 1978.
EBERSOLT, J., THIERS, A., *Les eglises byzantines de Constantinople*, Paris, 1913, 2 cilt (Tıpkıbasım, London 1981)
EYİCE, S., *Son devir Bizans mimarisi, İstanbul'da Palaiologoslar devri anıtları - Spaetbyzantinische Architektur. Bauten der Palaiologenzeit in Istanbul*. İstanbul, 1981, 2. Baskı.
EYİCE, S., Les églises byzantines d'Istanbul du IXe siècle au XVe siècle, *VIII. Corso di Cultura sull'arte ravennate e bizantina*, (1965), s.109-165.
EYİCE, S., Les basiliques byzantines d'Istanbul *XXVI.Corso di Cultura*, (1979), s.91-113.
EYİCE, S., Les églises byzantines à plan central d'Istanbul, *XXVI. Corso di Cultura* (1979), s.115-149.
HARRISON, R.M., FIRATLI, N., Excavations at Saraçhane in Istanbul, *Dumbarton Oaks Papers*, XXI (1967) s.267-271; XXII (1968) s.185-193; XXV (1971) s.251-258; XXIX (1975) s.306-318.
JANIN, R., *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I-Le siège de Constantinople, 3-Les églises et les monastères*, Paris, 1969, 2. Baskı.
MACRIDY, Th., ve başkaları ., The Monastery of Lips (Fenari Isa Camii) at Istanbul. *Dumbarton Oaks Papers*, XVIII (1964), s.251-315.
MATHEWS, T.F., *The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy*, Pennsylvania - London, 1971.
MATHEWS, T.F., *The Byzantine Churches of Istanbul - A Photographic Survey*, Pennsylvania - London, 1976.
MEGAW, A.H.S., Notes on Recent Work of the Byzantine Institute in Istanbul, *Dumbarton Oaks Papers*, XVII (1963), s.333-371.
MILLINGEN VAN, A., *Byzantine Churches of Constantinople, their History and Architecture*, London, 1912 (Tıpkıbasım/London 1974).
NAUMANN, R., BELTING, H., *Die Euphemia-Kirche am Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken*, Berlin, 1966.
PASADEOS, A., *Epi duo Byzantinon mnememion tes Konstantinoupoleos agnostou onomasias*, Atina, 1965.
PESCHLOW, U., *Die Irenenkirche in Istanbul*, Tübingen, 1977.
SANPAOLESI, P., La chiesa dei Ss. Sergio e Bacco a Costantinopoli, *Rivista dell' Istituto Naz. d'Archeologia e Storia dell'Arte*, yeni seri, X (1961), s.116-180.
SCHÄFER, H., *Die Gül Camii in Istanbul*, Tübingen, 1973.
UNDERWOOD, P.A., *The Kariye Djami*, New York.1966-1975, 4 cilt.

Müzelerdeki Eserler

ASGARİ, N., Edirne kapı başlığı, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 1. Sayı 2, s.14-17.
BECKWITH, J., *The Art of Constantinople, An Introduction to Byzantine Art*, London, 1961.
DOWNEY, G., The Tombs of the Byzantine Emperors at the Church of the Holy Apostles in Constantinople, *Journal of Hellenic Studies*, LXXIX (1959), s. 27-51.
EYİCE, S., İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Bizans - Türk çeşmesi, *Belleten*, XXXIX (1975), s.429-444, İng. s.445-446.
FIRATLI, N., *A Short Guide to the Byzantine Works of Art in the Archaeological Museum of Istanbul*, Istanbul, 1955
FIRATLI, N., A Late Antique Imperial Portrait Recently Discovered at Istanbul, *Amer. Journal of Arch.* LV (1951), s.67-71.
FIRATLI, N., Dördüncü yüzyıl sonuna ait bir imparator portresi, *Belleten*, XVI (1952), s.17-20.
FIRATLI, N., İstanbul'da bulunan iki Bizans mezar kabartması, *Türk Arkeoloji Dergisi*, IX,2 (1959), s.46-54.
FIRATLI, N., Deux nouveaux reliefs funéraires d'Istanbul et les reliefs similaires, *Cahiers Archéologiques* XI (1960), s.73-92.
FIRATLI, N., ROLLAS, A., Topkapı Sarayı'ndan yeni buluntular, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XI-XII (1964) s.96-103 İng. s.199-206.
FIRATLI, N., Deux chapiteaux rares a décoration animale trouvés à Istanbul, *Cahiers Archéologiques*, XXIII (1974), s.41-46.
GRABAR, A., *Sculptures byzantines de Constantinople*, Paris, 1963.
GRIERSON, Ph., The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337-1042), *Dumbarton Oaks Papers*, XVI (1962), s.1-63.
MANGO, C., The Conciliar Edict of 1166, *Dumbarton Oaks Papers*, XVII (1963) s.315-330.
[MANSEL] MÜFİT, A., *İstanbul'da bulunan bir prens lâhti-Ein Prinzensarkophag aus Istanbul*, İstanbul, 1934.
MENDEL, G., *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines des Musées Impériaux Ottomans*, İstanbul, 1912-1914, 3 vols.
OUSPENSKY (USPENSKIJ), F., L'Octateuque de la Bibliothéque du Sérail, *Izvestija (=Bulletin) de l'Institut Archéologique Russe de Constantinople*, XII (Sofia ve München 1907), 2 cilt.

SOTIRIOU, G.A., *Keimelia tou Oikoumenikou Patriarkheiou, Patriarkhikos naos kai skeouphylakion*, Atina, 1938.
VASILIEV, A.A., Imperial Porphyry Sarcophagi in Constantinople, *Dumbarton Oaks Papers*, IV (1948), s.1-26.

2. Trakya ve Anadolu Hakkında

Genel Yayınlar

BEAN, G.E., *Aegean Turkey*, London, 1966.
BEAN, G.E., *Turkey's Southern Shore*, London, 1968.
BEAN, G.E., *Turkey beyond the Maeander*, London, 1971.
BEAN, G.E., *Lycian Turkey,An archaeological guide*, London, 1978.
DEICHMANN, F.W., Frühchristliche Kirchen in antiken Heiligtümern, *Jahrbuch des Arch. Instituts*, LIV (1939), s. 105-136.
EYİCE, S., Monuments anatoliens inédits ou peu connus, *XVIII. Corso di Cultura sull'arte ravennate e bizantina*, (1971), s. 275-298.
GUYER, S., Die Bedeutung der christlichen Baukunst des inneren Kleinasiens für die allgemeine Kunstgeschichte, *Byzantinische Zeitschrift*, XXXIII (1933), s. 78-104 ve 313-330.
GUYER, S., *Grundlagen Mittelalterlicher Abendländischer Baukunst*, Einsiedeln-Zürich-Köln, 1950.
JANIN, R., *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris, 1975.
KRAUTHEIMER, R., *Early Christian and Byzantine Architecture*, Middlesex, 1965.
MANGO, C., *Byzantinische Architektur*, Stuttgart-Milano, 1974.
ROTT, H., *Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig, 1903.
SWOBODA, H., KNOLL, F., *Denkmäler aus Lykaonien,Pamphylien und Isaurien*, Brünn-Prag-Leipzig, 1935.
THIERRY, N., L'art monumental byzantin en Asie Mineure du XIe siècle au XIVe, *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX (1975), s. 75-111.

Trakya

DİRİMTEKİN, F., Anastase surları, *Belleten*, XII (1948), s.1-10.
DİRİMTEKİN, F., Le mura di Anastasio, *Palladio*, V (1955), s.80-87.
DİRİMTEKİN, F., Adduction de l'eau à Byzance, *Cahiers Archeologiques* (1959), s.217-243.
DİRİMTEKİN, F., İnceğiz mıntıkasında mağara-manastır ve kiliseleri, *Türk Arkeoloji Dergisi*, VII, 2 (1957) s.26-31, fr.32-37.
DİRİMTEKİN, F., Leylekkale, *Byzantinische Forschungen*, III (1968) s.117-119.
EYİCE, S., Bizans devrinde Edirne ve bu devire ait eserler, *Edirne Fethi'nin altıyüzüncü yıldönümü*, Ankara, 1964, s.39-76.
EYİCE, S., Trakya'da Bizans devrine ait eserler-Les monuments byzantins de la Thrace, *Belleten* XXXIII (1969), s.325-358.
EYİCE, S., THIERRY, N., Le monastère et la source sainte de Midye en Thrace turque, *Cahiers Archéologiques* XX (1970), s.47-76.
EYİCE, S., Les monuments byzantins de la Thrace turque, *XVIII.Corso di Cultura sull' arte ravennate ebizantina* (1971), s.299-314.
EYİCE, S., Edirne saat kulesi ve üzerindeki Bizans kitabesi, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, VIII-IX (1980), s.1-14.
EYİCE, S., Alexis Apocauque et l'église byzantine de Selymbria (Silivri), *Byzantion*, XXXIV (1964), s.77-104.
EYİCE, S.,Encore une fois l'église d'Alexis Apocauque a Selymbria (Silivri), *Byzantion*, XLVIII (1979), s.406-416.

FELD, O., Noch einmal Alexios Apokaukos und die byzantinische Kirche von Selymbria, *Byzantion*, XXXVII (1967), s.57-65.
HARRISON, R.M., The Long Wall in Thrace, *Archaeologia Aeliana*, XLVII (1969), s.33-38.
HARRISON, M., Trakya'da Uzun Duvar, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVIII,1 (1969) s.77-83.

Marmara Bölgesi

BUCHWALD, H., *The Church of the Archangels in Sige near Mudania*, Wien - Köln - Graz, 1969.
DİRİMTEKİN, F., Pelakon, Philokrini, Nikitiaton, Ritzion, Dakibyza, *Fatih ve İstanbul*, II, Fas. 7-12 (1954) s.45-81.
EYİCE, S., Bursa'da Orhan ve Osman Gazi türbeleri, *Vakıflar Dergisi* V (1962), s.131-147.
EYİCE, S., Two Mosaics pavements from Bithynia, *Dumbarton Oaks Papers*, XVII (1963), S.373-383.
EYİCE, S., Contributions a l'histoire de l'art byzantin: IV-L'édifice cruciforme près de Yalova, *Cahiers Archéologiques* X (1959) s.256-258.
HASLUCK, F.W., Bithynica, *Annual of Brit. School at Athens*, XIII (1906/07), s.286-308.
MANGO, C., The monastery of St.Abercius at Kurşunlu (Elegmi) in Bithynia, *Dumbarton Oaks Papers*, XXII (1968), s.169-176.
MANGO, C., SEVÇENKO, I., Sevçenko, Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara, *Dumbarton Oaks Papers*, XXVII (1973), s.235-277.
PESCHLOW, U., Neue Beobachtungen zur Architektur der Koimesiskirche in İznik, *Istanbuler Mitteilungen*, XXII (1972), s.145-187.
SCHMITT, Th., *Die Koimesiskirche von Nikäia, Das Bauwerk und die Mosaiken*, Berlin, 1927.

SCHNEIDER A.M. KARNAPP W., *Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)*, Berlin, 1938.

SCHNEIDER, A.M., *Die römischen und byzantinischen Denkmäler von Iznik -Nicaea*, Berlin, 1943.

Batı Anadolu

BUCHWALD, H., Sardıs Church E-A Preliminary Report, *Jahrbuch der Öster. Byzantinistik*, XXVI (1977), s.265-299.

ERİM, K., Aphrodisias 1963 hafriyatları, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIII, 2 (1964), s.86-92.

ERİM, K., Aphrodisias 1966 Campaign, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XV,2 (1966), s.57-65.

ERİM, K., The ninth campaign of Excavations at Aphrodisias, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVIII, 2 (1969), s.87-110.

EYİCE, S., Le palais byzantin de Nymphaion pres d'Izmir, *Akten des XI. Int. byzantinisten Kongresses*, München.1960, s.150-153.

EYİCE, S., İzmir yakınında Kemalpaşa'da Laskarısler Sarayı, *Belleten*, XXV (1961), s.1-7.

EYİCE, S., Bafa gölü ve Herakleia, *İlgi-Shell Dergisi*, Sayı 26 (1978) s.9-13.

FIRATLI, N., Découverte d'une église byzantine à Sébaste de Phrygie, *Cahiers Archéologiques* XIX (1969), s.151-166.

FIRATLI, N., Uşak-Selçikler kazısı ve çevre araştırmaları 1966-1970, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIX, 2 (1970), s.109-160.

FIRATLI, N., Excavations at Selçikler (Sebaste) in Phrygia, *Yayla*, II (1979), s.18-21.

FOSS, C., *Byzantine and Turkisch Sardis*, Cambridge Mass.-London, 1976

GABRİELOVICH (gerçek adı POULIN, E.), *Panaghia-Copouli ou la Maison de la Ste Vierge pres d'Ephèse*, Paris, 1896.

GABRİELOVICH (gerçek adı POULIN, E.), *Le tompeau de la Sainte Vierge à Ephèse*, Paris, 1905.

KEIL, J., HÖRMANN H., *Die Johanneskirche in Ephesos*, Wien, 1951.

KEIL, J., *Führer durch Ephesos*, Wien, 1964, 5. Baskı.

KIROVA KIRILOVA, T., Un palazzo ed una casa di età tardo-bizantina in Asia Minore, *Felix Ravenna*, CIII-CIV (1972), s.275-305.

MILTNER, F., Ephesos, *Stadt der Artemis und des Johannes*, Wien, 1958.

MÜLLER-WIENER, W., Milet 1973-75, *Istanbuler Mitteilungen*, XXVII-XXVIII (1977/78) s.93-103.

MÜLLER-WIENER, W., Milet 1978-1979, *Istanbuler Mitteilungen*, XXX (1980) s.24-30.

MÜLLER-WIENER, W., Mittelalterlicher Befestigungen im südlichen Jonien, *Istanbuler Mitteilungen*, XI (1960), s.5-122.

MÜLLER-WIENER, W., Die Stadtbefestigungen von Izmir, Sığacık und Çandarlı, *Istanbuler Mitteilungen*, XII (1962), s.59-114.

MÜLLER-WIENER, W., Das Theaterkastell von Milet, *Istanbuler Mitteilungen*, XVII (1967), s.279-290.

PRASCHNIKER, C., MILTNER, F., GERSTINGER, H., *Das Coemeterium der Sieben Schlaefer*, Wien, 1937.

RAMAGE, A., MAJEWSKI, L.J., The Fourteenth Campaign at Sardis (1971), *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, Sayı 206 (1972), s.20-39.

REISCH, E., KNOLL, F., *Die Marienkirche in Ephesos*, Wien, 1937.

SEAGER, A., The Building History of the Sardis Synagogue, *American Journal of Archaeology*, LXXVI (1972) s.425-435.

VERZONE, P., Le chiese di Hierapolis in Asia Minore, *Cahiers Archéologiques* VIII (1956), s.37-61.

VERZONE, P., Il martyrium ottagono a Hierapolis di Frigia, *Palladio* X (1960), s.1-20.

WIEGAND, Th., SCHAEDER, H., Priene, Berlin, 1904, s. 475-492.

WIEGAND, Th., *Der Latmos*, Berlin, 1913.

YEGÜL, F.K., Early byzantine capitals from Sardis, *Dumbarton Oaks Papers*, XXVIII (1974).

Güney Anadolu

BALLANCE, M.H., Cumanun Camii at Antalya-A Byzantine Church, *Papers of Brit. School at Rome*, XXIII (1955), s-99-114.

BUDDE, L., *Antike Mosaiken in Kilikien*, Recklinghausen 1969-72, 2 cilt.

BUDDE, L., Die Pantaleons - Kirche von Aphrodisias in Kilikien, *Mitteilungen d. Deutsch-Türkische Gesellschaft*, sayı 90 (1973), s.1-4.

DEMİRİZ, Y., Demre'deki Aziz Nikolaos kilisesi,*Türk Arkeoloji Dergisi*, XV, 1 (1966), s. 13-21; Die Nikolaos-Kirche zu Demre, s. 23-24.

DJOBADZE, W., Vorläufiger Bericht über die Grabungen und Untersuchungen in der Gegend von Antiocheia am Orontes, *Istanbuler Mitteilungen* XV (1965), s. 218-242.

ERDEMGİL, S. ÖZORAL, F. Antiocheia ad Cragum, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXII, 2 (1975), s. 55-71.

EYİCE, S., Einige byzantinische Kleinstaedte im Rauhen Kilikien, *150 Jahre Deutsches Archaelogische Institut*, Mainz, 1981. s. 204-209.

EYİCE, S., Un site byzantin de la Cilicie: Öküzlü et ses basiliques, *Rayonnement Grec - Hommages à Charles Delvoye*, Bruxelles, 1982.

EYİCE, S., L'église cruciforme byzantine de Sidé en Pamphylie, *Anatolia*, III (1958), s. 35-42.

EYİCE, S. Kanlıdivan (=Kanytelleis, Kanytelideis) basilikaları, *Anadolu Araştırmaları*, IV-V (1976/77), s. 411-442.

EYİCE, S., Alacahan manastırı, *Türkiyemiz*, sayı 24 (1978), s.4-11.

EYİCE, S., La basilique de Canbazlı en Cilicie, *Zographe-Revue d'art médiévale* 10 (1979), s. 22-29.

FELD, O., Bericht über eine Reise durch Kilikien, *Istanbuler Mitteilungen*, XIII-XIV (1963/64), s. 88-107.

FELD, O., Beobachtungen an spätantiken und frühchristlichen Bauten in Kilikien, *Römische Quartalschrift*, LX (1965), s. 131-143.

FELD, O., Tempel und Kirche über die Korkykischen Grotte (Cennet - Cehennem) in Kilikien, *Istanbuler Mitteilungen*, XVII (1967), s. 254-278.

FORSYTH, G.H., Architectural notes on a trip through Cilicia, *Dumbarton Oakos Papers*, XI (1957), s. 223-236.

GOUGH, M., Dağ Pazarı-The Basilical Church extra-muros, *Studies in Memory of D.Talbot Rice*, Edinburgh, 1975, s. 147-163.

GOUGH, M., Alahan, *Anatolian Studies*, V (1955), s. 115-123; XII (1962) s 173-183, XIII (1963) s. 106-115; XIV (1964) s. 185-190; XVII (1967), s. 37-47; XVIII (1968), s. 159-167.

GOUGH, M., A Temple and Church at Ayas (Cilicia), *Anatolian Studies*, IV (1954), s. 49-64.

GOUGH, M., Anazarbus, *Anatolian Studies*, II (1952), s. 85-150.

GOUGH, M., Early Churches in Cilicia, *Byzantinoslavica*, XVI (1955) s 201-211.

GOUGH, M., The Emperor Zeno and some Cilician Churches, *Anatolian Studies*, XXII (1972), s. 199-212.

GOUGH, M., A Church of the Iconoclast (?) Period in Byzantine Isauria (Aloda) *Anatolian Studies*, VII (1957), s. 153-161.

HARRISON, R.M., Churches and Chapels of Central Lycia, *Anatolian Studies*, XIII (1963), s. 117-151.

HARRISON, R.M., A Note on Architectural Sculpture in Central Lycia, *Anatolian Studies*, XXII (1972), s. 187-197.

HARRISON, R.M., Nouvelles découvertes romaines tardives et Paléobyzantines en Lycie, *Académie des Inscriptions et Belles - Lettres, Comptes Rendus*, (1979), s. 222-239.

HARRISON, R.M., Lycia in Late Antiquity, *Yayla* I (1977), s. 10-15.

HARRISON, R.M., An Early Byzantine town at Arif in Lycia, *Yayla* II (1979), s. 13-17.

HARRISON, R.M., Upland settlements in Early Medieval Lycia, *Actes du colloque sur la Lycie antique*, Paris, 1980.

HERZFELD E., GUYER, S., *Meriamlik und Korykos, Zwei christliche Ruinenstätten des Rauhen Kilikiens*, Manchester, 1930.

HILL, S., Dağ Pazarı and its Monuments, *Yayla* II (1979), s. 8-12.

KEIL, J., WILHELM, A., *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, Manch.1931.

LEVI, D., *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton-London, 1947, 2 cilt.

LLOYD,S., STORM RICE, D., *Alanya (Ala' iyya)*, London, 1958.

MANGO, C., Isaurian Builders, Polychronion - Festschrift F. Dölger, München, 1966, s. 358-365.

MANSEL, A.M., *Side, 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmaları sonuçları*, Ankara, 1978.

MORGANSTERN, J., The Church at Dereağzı, A Preliminary Report, *Dumbarton Oaks Papers*, XXII (1968), s. 217-225.

MORGANSTERN, J., STONE, R.E., The Church at Dereağzı, Second Preliminary Report, *Dumbarton Oaks Papors*, XXIII-XXIV (1969/70) s.383-393.

MORGANSTERN, J., The Church at Dereağzı,*Türk Arkeoloji dergisi* XXV, 1 (1967), s. 161-172.

MORGANSTERN, J., STONE, R.E., The Church at Dereağzı, Second Report *Türk Arkeoloji Dergisi* XVIII, 1 (1969), s. 85-97.

MORGANSTERN, J., The settlement at Dereağzı, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXV, 1 (1930), s. 201-220.

PESCHLOW, U., FELD, O., Die Nikolaoskirche in Myra, J. Borchhardt, *Myra-Eine lykische Metropole*, Berlin,1975.

RUSSELL, J., Excavations at Anemurium, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXII, 2 (1975), s. 121-139.

RUSSELL, J., Excavations at Anemurium, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXV, 1 (1980), s.263-290.

SODINI, J.P., Uni iconostase byzantine à Xanthos, *Actes du colloque sur la Lycie antique*, Paris, 1980, s. 121-140.

VERZONE, P., Le rovine delle Panagia di Adalia, *Pepragmenon (=Actes) du Congrès Int. des Etudes Byz.*, Atina, 1954, I, s. 500-509.

İç Anadolu

BELL, G.L., RAMSAY, W.M., *The Thousand and One Churches*, London, 1909.

DALLEGGIO, E., d'Allessio,Aux confins de la Cappadoce, *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier*, Atina, 1952, I, s. 165-180.

DALLEGGIO, E., d'Allessio, La vallée d'Ambar Derossi dans le Taurus Cilicien, *Revue des Etudes Byzantines*, XXIV - *Mélanges Venance Grumel*, (1966), s. 284-291.

EYİCE, S., *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman çevresinde arkeolojik incelemeler - Recherches archéologiques dans la région de Karaman*, İstanbul, 1971.

EYİCE, S., Konya ile Sille arasında Akmanastır, Menakıb - al Arifin'deki Dayr-i Eflâtun, *Şarkiyat Mecmuası*, VII (1965), s. 133-160.

EYİCE, S. Akmanastır (S. Chariton) in der Nähe von Konya und die Höhlenkirchen von Sille, *Polychordia-Festschrift F. Dölger*, Amsterdam, 1967, II, s. 162-185.

EYİCE, S., La ruine byzantine dite "Üçayak" près Kırşehir en Anatolie

centrale, *Cahiers Archéologiques* XVIII (1968), s. 137-155.
EYİCE, S., La fontaine et les citernes byzantines de la citadelle d'Afyon Karahısarı, *Dumbarton Oaks Papers* XXVI (1973), s. 303-307.
EYİCE, S., Ihlara vadisi, *İlgi-Shell Dergisi*, sayı 21 (1975), s. 17-23.
EYİCE, S., Ankara'nın eski bir resmi, *Atatürk Konferansları* IV (1970), ayrıca kitap halinde, Ankara 1972, s. 61-124.
FOSS, C., Late Antique and Byzantine Ankara, *Dumbarton Oaks Papers* XXXI (1977), s. 29-87.
GOUGH, M., The monastery at Eski Gümüş, *Anatolian Studies*, XIV (1964), s. 147-162, XVIII (1967), s. 157-164.
GOUGH, M., The Monastery Church of Eski Gümüş, *Archaeology*, XVIII (1965), s. 254-263.
GÜRÇAY H., AKOK, M., Yeraltı şehirlerinde bir inceleme ve Yeşilhisar ilçesinin Soğanlıdere köyünde bulunan kaya anıtları-Monuments antiques aux environs de Gülşehir, Villes souterraines de Kaymaklı et de Derinkuyu, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIV (1965), s. 35-68.
HILD, F., RESTLE, M., *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, Wien, 1981.
HILL, S., The Early Christian Church at Tomarza-Cappadocia, *Dumbarton Oaks Papers*, XXIX (1975), s. 151-164.
JERPHANION, G.de, *Mélanges d'archéologie anatolienne*, Beyrouth, 1928 2 cilt.
JERPHANION, G.de, *Une nouvelle province de l'art byzantin: les églises rupestres de Cappadoce*, Paris, 1925-1942, 4 cilt metin ve 3 cilt atlas.
JERPHANION, G.de, *La voix des monuments-Notes et études d'archéologie chrétienne*, Paris, 1930-1938, 2 cilt.
RESTLE, M., *Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien*, Recklinghausen, 1967, 3 cilt.
RESTLE, M., *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, Wien, 1979, 2 cilt.
THIERRY, M., N., *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce-Région du Hasan Dağı*, Paris, 1963.

Göreme ve çevresi (Kappadokia)'ndeki oyma kilise ve manastırlar hakkında J. Lafontaine-Dosogne, P. Schiemenz ve N. Thierry tarafından yayınlanmış pek çok sayıda makale vardır. Bibliografyanın hacmini çok büyüteceğinden bunların başlıkları burada verilmemiştir. Bu yazıların künyelerini tanımak için *Byzantinische Zeitschrift*'in bibliografya bölümüne başvurulmalıdır.

Doğu Anadolu

BELL, G.L., *Churches and Monasteries of the Tûr Abdîn and Neighbouring Districts*, Heidelberg, 1913.
COLLINET, P., Une "ville neuve" byzantine en 507, la fondation de Dara (Anastasiopolis) en Mésopotamie, *Mélanges G. Schlumberger*, Paris, 1924, s. 55-60.
İLTER, İ., Karamağara köprüsü sökümü - Dismatling of Karamağara Bridge *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara, 1976, s. 195-205.
MUNDELL, M.C., A sixth century funerary relief at Dara in Mesopotamia, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* XXIV (1975), s. 209-227.
Middle East Technical Univ.- Faculty of Architecture, *Doomed by the Dam*, Ankara, 1967.
SEGAL, J.B., *Edessa, the "Blessed Citty"*, Oxford, 1970.
VILLARD, Ugo Monneret de, *Le chiese della Mesopotamia*, Roma, 1940.

Kuzey Anadolu

ANABOLU, M., *Trabzon'daki Bizans çağı yapıları*, İstanbul, 1969.
BALLANCE, S., The Byzantine Churches of Trebizond, *Anatolian Studies* X (1960), s. 141-175.
BAKLANOV, N., Deux monuments byzantins de Trébizonde, *Byzantion* IV (1927/28), s. 363-391.
EYİCE, S., Trabzon yakınında Meryem Ana (Sumela) manastırı, *Belleten* XXX (1966), s. 243-264.
EYİCE, S., Deux anciennes églises byzantines de la citadelle d'Amasra, *Cahiers Archéologiques* VII (1954), s. 97-105.
EYİCE, S., *Küçük Amasra tarihi ve eski eserleri kılavuzu*, Ankara, 1965.
HOEPFNER, W., *Herakleia Pontike-Ereğli, Eine Baugeschichtliche Untersuchung*, Wien, 1966.
HOEPFNER, W., ASHERI, D., *Über die Frühgeschichte von Herakleia Pontike, Topographische Forschungen*, Wien, 1972.
MILLET, G., Les monastères et les églises de Trébizonde, *Bulletin de Correspondance Héllenique* XIX (1895), s. 419-459.
MILLET, G., TALBOT RICE, D., *Byzantine Painting at Trebizond*, London 1936.
TALBOT RICE, D., Religious Buildings of Trebizond, *Byzantion* V (1929/30).
TALBOT RICE, D., Trebizond, A Medieval citadel and palace, *Journal of Hellenic Studies* LII (1932), s. 47-54.
TALBOT RICE, D., ve başkaları, *The Church of Hagia Sophia at Trebizond*, Edinburgh, 1968.
TALBOT RICE, T., Decorations in the Seljukid Style in the Church of Saint Sophia of Trebizond, *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens - In Memoriam Ernst Diez*, İstanbul 1963, s. 89-120.
WINFIELD, D., A note on the South-Eastern Borders of the Empire of Trebizond *Anatolian Studies* XII (1962), s. 163-172.
WINFIELD, D., WAINWRIGHT, J., Some Byzantine Churches from the Pontos, *Anatolian Studies*, XII (1962), s. 119-130.
WINFIELD, D., DEMUS, O., Aynalı Mağara, Amasya, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* XX (1971), s. 281-297.

ANADOLU TÜRK TARİHİ

(Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar)

Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız

ANADOLU TÜRK TARİHİ

(Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar)

Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız

SİYASAL TARİH

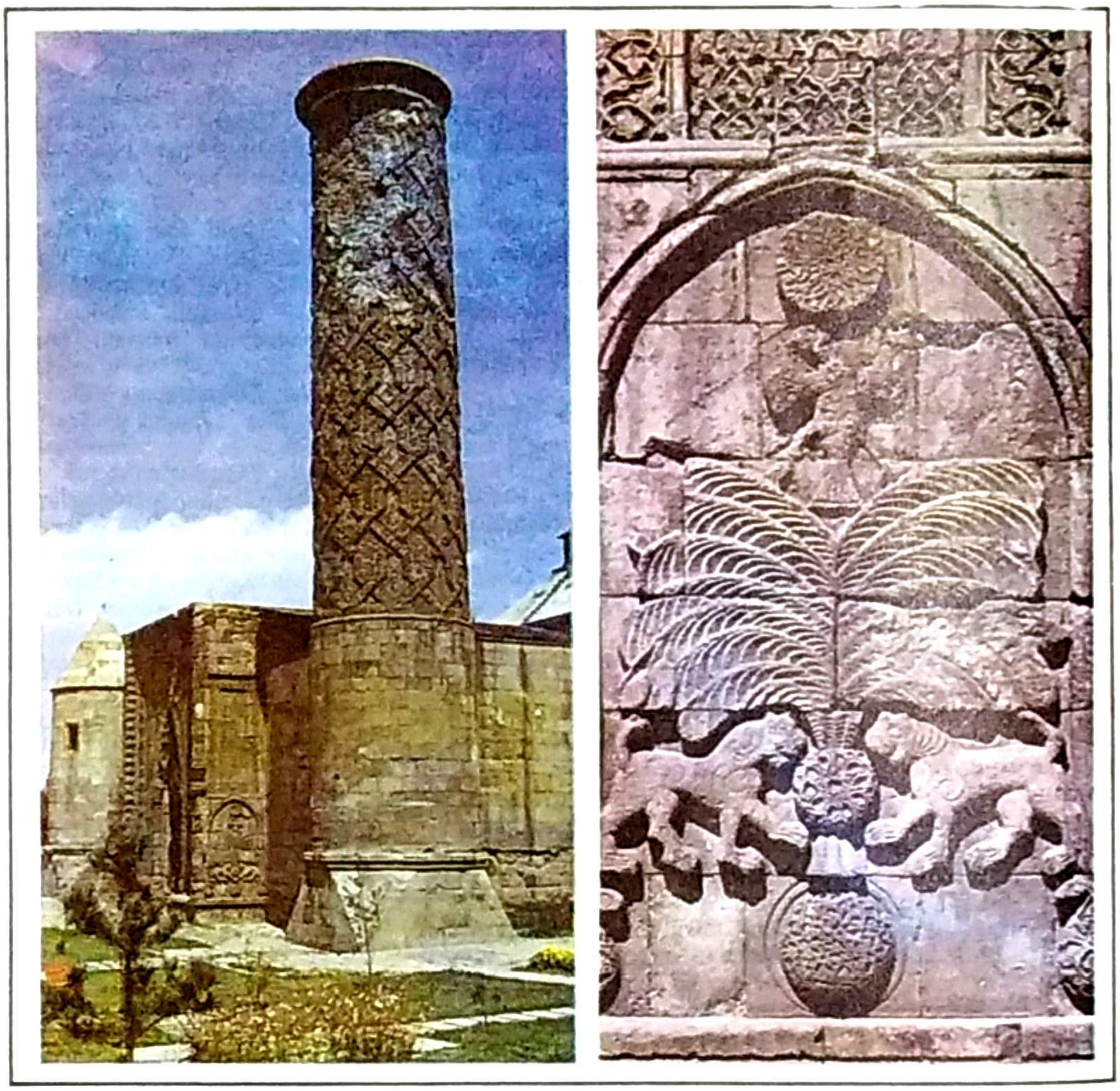
1. ANADOLU'NUN TÜRKLER TARAFINDAN FETHİ

Anadolu, tarihin değişik dönemlerinde yabancı kavimler tarafından işgal edilmiş ve bu ülkede birçok devlet kurulmuştur. Ancak bunların hiçbirisi burasının Türkler tarafından fethedilerek bir Türk devletinin kurulması ve Türkler'in ikinci anayurdu olması kadar dünya tarihinde büyük sonuçlar meydana getirmemiştir. 11. yüzyılın başlarında Selçuklu Türkleri'nin fethe başlamalarından çok önce Anadolu uzun süre müslüman akınlarına hedef olmuş ve bu akınlar Türk fethine zemin hazırlamıştır. İlk İslam fetihleri sırasında Fırat'ın doğusundaki kısımları ele geçirilmiş ve Armeniye vilayeti kurulmuştur. Diğer yandan Tarsus'tan doğuya kadar Toroslar'ın güney kısımları da Emeviler zamanında müslümanların eline geçmiştir. Hemen her yıl, yaz ve kış Anadolu içlerine akınlar yapılıyor ve bazen de kalabalık ordular Ege ve Marmara kıyılarına kadar ilerliyorlardı. Abbasiler zamanında da bu gazalara büyük önem verildi. Sugur denilen sınır bölgelerine ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen birlikler yerleştiriliyor ve bunlarla sefer yapılıyordu. Sınır kentlerine yerleştirilen birlikler arasında Maveraünnehr'den gelmiş çok sayıda Türk de vardı. Diğer yandan halife Me'mun'dan itibaren Abbasi ordusuna alınan Türkler de halifelerin ve büyük komutanların emrinde Anadolu seferlerine katılıyorlardı. Dolayısıyla Selçuklular'dan önce Anadolu'ya Türkler girmeye başlamıştı. Müslümanların yüzyıllarca yaptıkları bu gazalar Anadolu'yu oldukça yıpratmış ve nüfusça büyük kayıplara neden olmuştu. Böylece Türkler geldiği zaman ülkenin büyük bir kısmını boş bulmuşlar kendilerine vatan edinmişlerdir.

Selçuklu Devleti kurulmadan Tuğrul ve Çağrı Beg'lerin maiyetindeki Türkmenler Maveraünnehr'de kötü duruma düşmüşlerdi. Bu iki kardeş kendileri için daha elverişli sahalar bulmak üzere bir keşif seferi yapmaya karar verdiler. Tuğrul Beg taarruza uğramayacağı sahralara çekilirken, ağabeyi Çağrı Beg 3.000 kişilik bir süvari kuvveti ile batıya, Anadolu'ya doğru hareket etti. Çağrı Beg Horasan ve Azerbaycan'ı geçerek 1018 yılında **"rüzgar gibi uçan atlar üstünde uzun saçlı, yaylı ve mızraklı"** Türkmenleri ile Van Gölü etrafına egemen olan Ermeni Vaspurakan krallığı topraklarına girdi. Çağrı Beg, Ermeni kuvvetlerini yendikten sonra kuzeye yönelerek Şeddadiler'in ülkesine yöneldi. Daha sonra Nahcivan Bölgesi'nde Gürcü kuvvetleri savaşa cesaret edemeyip çekildikleri için yürüyüşüne devam etti ve daha kuzeyde onları durdurmak isteyen Ani Ermeni Krallığı'nın Beçni kalesi komutanı Vasak Pahlavuni'nin ordusunu yendi. Bu yenilgi üzerine Vaspurakan kralı Senekherim yönetiminde Ermeniler yurtlarını terk ederek Orta Anadolu'ya gittiler. Çağrı Beg, Ermeni ve Gürcü ülkelerinde bir süre kaldıktan sonra Maveraünnehr'e Tuğrul Beg'in yanına döndü. Çağrı Beg'in hem askerî kudretini göstermek hem de ganimet elde etmek bakımından başarı ile sonuçlanan bu keşif seferi, Anadolu'da Türkler'e karşı koyabilecek bir kuvvetin olmadığını ve buraya yerleşebileceklerini açıkça ortaya koymuştur.

Bu ilk keşif seferinden sonra Anadolu'ya akınlar devam etmiştir. Horasan'da daha Selçuklu Devleti kurulmadan bu bölgede zor durumda kalan Türkmenler'den 2.000 kadar çadır halkı Azerbaycan'a geldiler ve buranın hükümdarı Vehsudan'ın maiyetine girerek Bizans arazisine akınlara devam ettiler (1028). Yine aynı yıllarda Kızıl Beg, Anası-oğlu, Boğa, Göktaş ve Mansur gibi beglerin yönetiminde Azerbaycan'a yürüyen Türkmenler, soydaşları ile birleşerek burada yaylak ve kışlaklar kurdular. Birçok zorluklarla karşılaşan Türkmenler, 1042'de Urmiye'de toplanarak Van

bölgesine girmişler ve buradaki Ermeni Krallığı ordusunu yenmişlerdir.
1040 Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçuklular bağımsız bir devlet kurduktan sonra Anadolu gazalarına daha büyük bir önem vermişler ve burasını sistemli bir şekilde fethe koyulmuşlardır. Tuğrul Beg 1043'de Kazvin'e geldiği zaman onun boyun eğme önerisini reddeden Oğuzlar, ertesi yıl yeni göçlerle kuvvetlendi ve büyük kitleler halinde Doğu Anadolu'ya girdiler. Bir çağdaş yazar **"Türkistan'dan kartal gibi hızlı atlara binmiş ordular ortaya çıktı"** diyerek akıncıları tasvir ediyordu. Van ve Erzurum bölgelerinde akınlar yaparak bol miktarda ganimet ele geçirdiler. Diğer Oğuz boyları Diyarbakır yönünde ilerleyerek Meyyafarikin (bugün Silvan), Mardin ve Cizre'ye ulaştılar.
Bizans'ın kuvvetli İmparatoru 2. Basileios (976-1025) zamanından beri imparatorluğun doğuda izlediği ilhak siyaseti daha sonraları da devam etmiş ve İmparator Konstantinos Monomakhos (1042-1055) Ermeniler'i ve Gürcüler'i baskı altında tutmak ve akınları durdurmak için Türkler'e karşı harekete geçerek bir yandan Ani'ye diğer yandan da Dovin'e kadar ordu gönderdi. Sultan Tuğrul Beg bu Bizans saldırısına karşı İbrahim Yınal ile birlikte Kutalmış'ı büyük bir ordu ile Azerbaycan'a gönderdi. Bu sefere Musa Yabgu'nun oğlu Hasan da katılıyordu. Selçuklu kuvvetleri Gence surları önünde Bizans ordusunu hezimete uğrattılar (1046). Bu zafer üzerine Kutalmış Aras Irmağı boyunca ilerlemiş ve Tuğrul Beg'e **"Bu bölgenin zengin ve Rumlar'ın da kadın gibi korkak insanlar olduğunu ve bu nedenle kolaylıkla fethedilebileceğini"** bildirmişti. Hasan ise ana ordudan ayrılıp Pasinler ve Erzurum Ovaları'nı istila edip Van bölgesine girdi. Hasan, Gürcü kralı Liparit komutasındaki Gürcü-Ermeni-Bizans kuvvetleri tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Bu sırada Kutalmış da Gence'yi kuşatıyordu. Hasan'ın öldürülmesi Tuğrul Beg'i çok üzmüş ve Dicle boylarında fetihlerde bulunan İbrahim Yınal'ı Azerbaycan valiliğine atayarak Bizans ile mücadeleye memur etmişti. Kutalmış da onun maiyetine girecekti. Selçuklu şehzadeleri Erzurum Ovası'na kadar ilerlediler ve önce Erzurum yakınındaki büyük ve zengin Erzen (Kara Erzen, Erzen'ur-Rum, bugünkü Karaz) kentini ele geçirdiler. Bu sırada Bizans imparatorunun emri ile Liparit yönetimindeki bütün Gürcistan ve Abhaz kuvvetleri ile takviye edilmiş Katakalon komutasındaki 50.000 kişilik Bizans ordusu Pasinler Ovası'na gelmiş bulunuyordu. İki ordu Hasankale önlerinde karşılaştı. Çok çetin geçen savaş Bizans'ın hezimeti ile son buldu. Tutsak edilen binlerce kişi arasında Liparit de bulunuyordu (18 Eylül 1048). İbrahim Yınal tutsak ve ganimetle birlikte Rey'de bulunan Tuğrul Beg'in yanına dönerken, bu bölgede kalan Türkler Van bölgesinden Trabzon'a kadar olan sahada faaliyet gösteriyorlardı. Selçuklular'ın Bizans'a karşı kazandıkları bu ilk büyük Pasinler zaferi, İmparator Konstantinos Monomakhos'u Tuğrul Beg ile anlaşmak zorunda kalmıştı. Zengin armağanlarla Tuğrul Beg'e bir elçi gönderen imparator, fidye vererek Liparit'i kurtarmak istiyordu. Tuğrul Beg fidyeyi kabul etmediği gibi Liparit'i serbest bıraktı ve onunla birlikte barış görüşmelerini yapmak için Bizans başkentine kendi elçisi Şerif Nasireddin b. İsmail'i gönderdi (1049-50). Yapılan antlaşmaya göre Emeviler zamanında onların baskısı sonunda İstanbul'da yaptırılmış olan cami onarılacak, içinde beş vakit namaz kılınacak ve Tuğrul Beg adına hutbe okunacaktı. Ancak yıllık vergiyi kabul etmeyen imparator, korku içinde doğudaki sınır kent ve kalelerini tahkime başladı.
Bizans imparatoru Selçuklu Devletine yıllık vergiyi ödemediği gibi, Gürcü kralı Bagrat tarafından desteklenen bir Bizans ordusunu Gence'ye göndermiş ve burayı kuşatmakta olan Kutalmış'ı Tebriz'e çekilmek zorunda bırakmıştı. Kutalmış'ın daha sonra Kars'a hücum ettiği sıralarda (1054), Azerbaycan'a gelen Tuğrul Beg, Tebriz ve Gence'de adına hutbe okutturduktan sonra, Bargiri'yi ele geçirip **"ateş fışkıran kara bulut"** gibi Erciş'e gelerek kenti aldı. Buradan Vasil tarafından korunan müstahkem Malazgirt kalesine giderek kuşattı. Maiyetindeki birliklerin bir bölümünü Canik, Tercan, Oltu, Bayburt yönlerine göndermiş ve kendisi de Pasinler ve Erzurum'a kadar ilerleyerek, hasadın kaldırılmasından sonra tekrar Malazgirt'e dönerek kuşatmayı sürdürdü. Bir ay kadar devam eden savaşta her iki taraf da mancınık kullanıyordu. Ancak kışın yaklaşması nedeniyle ertesi yıl tekrar devam etmek düşüncesiyle kuşatmayı kaldıran Tuğrul Beg, Rey'e döndü. Tuğrul Beg, yanında kalabalık Türkmen kuvvetleri bulunan Çağrı Beg'in oğlu Yakuti'yi Anadolu'ya akınlar yapmakla görevlendirmişti. Yakuti, imparatorun bu bölgeye atamış olduğu ünlü komutan Nikephoros Bryennios'a karşın, Azerbaycan'da başarılı harekâtta bulunmuştur. Tuğrul Beg'in Büveyhiler ve iç sorunlar ile uğraşırken sınırlarda bulunan Türkmen kuvvetleri akınlarına devam ediyorlardı. Tuğrul Beg'in Bizans başkentine elçi gönderip İmparatoriçe Theodora'dan bol miktarda armağan ve para almasından sonra da Türkmenler kollar halinde Erzurum, Ahlat, Muş ve Malatya'ya kadar sokulmuşlar, Malatya ile Şarki-Karahisar'ı ele geçirmişler, Urfa'yı kuşatmışlar, diğer yandan Kızılırmak havzasına kadar ilerleyerek Sivas'ı ele geçirmişler (1060) ve İmparator Konstantinos Dukas'ın gönderdiği Bizans kuvvetlerini 1061'de yenmişlerdi. Dinar, Kapar, Cemcem, Tuğ-tigin, Salar-ı Horasan ve diğer beylerin yönetiminde hareket eden bütün bu kuvvetler Yakuti'nin emrinde olup kışları Azerbaycan'a dönüyorlardı.
Sultan Tuğrul Beg'in ölümünden (4 Eylül 1063) sonra Selçuklu sultanı olan Alp Arslan, Kutalmış'ın isyanını bastırdıktan ve içte birliği sağladıktan sonra Anadolu'nun fethine büyük önem vermiştir. Sultan Alp Arslan 1064 yılı ilkbaharında Azerbaycan'a hareket etti. Kendisi Erran'da Lori adlı küçük Ermeni Krallığı'nı buyruğu altına alıp Gürcistan'a girerken, yanında bulunan oğlu Melikşah ile vezir Nizamülmülk de Aras Irmağı boyunca Sürmari (Sürmeli-Çukuru) ve Meryemnişin kalelerini ele geçirdiler. Oğlunun başarılarından çok hoşnut kalan Alp Arslan, Ermeni Bagrat sülalesinin merkezi olup Bizans'a bağlı bulunan ve surları ile ünlü Ani üzerine yürüdü ve şiddetli hücumlar ile bu kenti ele geçirdi (16 Ağustos 1064). Daha sonra Kars'a gelerek burasını da ele geçirdi. Ani'nin fethi İslam dünyasında büyük sevinç yaratmış ve her yana fetihnameler gönderilmiştir. Abbasi halifesi, Alp Arslan'ın başarılarını belirten bir beyannâme yayınladı ve ona **Ebu'l-Futûh** ünvanını verdi.
Sultan Alp Arslan, Ani ve Kars'ın fethiyle sonuçlanan bu ilk seferinden sonra bir süre Türkistan'ın ele geçirilmesiyle uğraşmış ve bazı isyanları bastırarak doğuyu tam anlamıyla güvence altına almıştır. Bundan sonra bütün çabalarını batı cephesine, yani Türkmen kuvvetlerinin aralıksız olarak akınlarına devam ettikleri ve Orta Asya'dan sürekli kalabalık kitleler halinde buralara gelen Türkler nedeniyle fethedilmesi zorunlu hale gelmiş olan Anadolu üzerine yoğunlaştırdı. Sultan'dan aldıkları emirlere uygun olarak Kümüş-teğin, Afşın, Ahmed-şah, Salar-ı Horasan gibi komutanlar Malatya, Ergani, Ahlat, Siverek, Âmid (Diyarbakır), Meyyafarikin, Urfa, Adıyaman, Harran, Nizip ve Antakya yönlerinde görünüyor (1065-66), kaleler zaptediyor, kentlere giriyor ve düzenli bir biçimde görevlerini yapıyorlardı. Bunlar arasında dikkati çeken Afşın, Malatya civarında bir Bizans ordusunu bozguna uğratmış, çevreyi istila ve Kayseri'yi ele geçirmiş (1067) ve buradan Kilikya bölgesine girmiştir. Bütün Orta ve Doğu Anadolu, Türkler'in kaynaştığı yerler haline gelmişti. Bizans İmparatoru Dukas'ın 1067'de ölümü üzerine imparatoriçe, Anadolu'da Türkler'i durdurmak ve onları geri atmak düşüncesiyle Balkanlar'da Peçenek Türkleri'ne karşı başarılar kazanmış olan Romanos Diogenes ile evlendi. 1068 yılı başında imparator ilan edilen Romanos Diogenes, Türkler'i Anadolu'dan çıkarmak kararı ile harekete geçti. Fakat onun kalabalık bir ordu ile Kayseri üzerinden Haleb'e kadar ilerlemesine, Malatya ve Sivas'a yeni komutanlar atamasına karşın, Niksar Türkler tarafından tahrip edilmiş, Ahlat'taki üssünden hareket eden Afşın, Eskişehir yakınlarına kadar sokularak ünlü Amorion (Amuriye) kentini ele geçirmiştir. İmparatorun 1069'da Orta Anadolu'daki ikinci harekâtı sırasında Türkler Konya'yı ele geçiriyor ve yağmalıyorlardı.

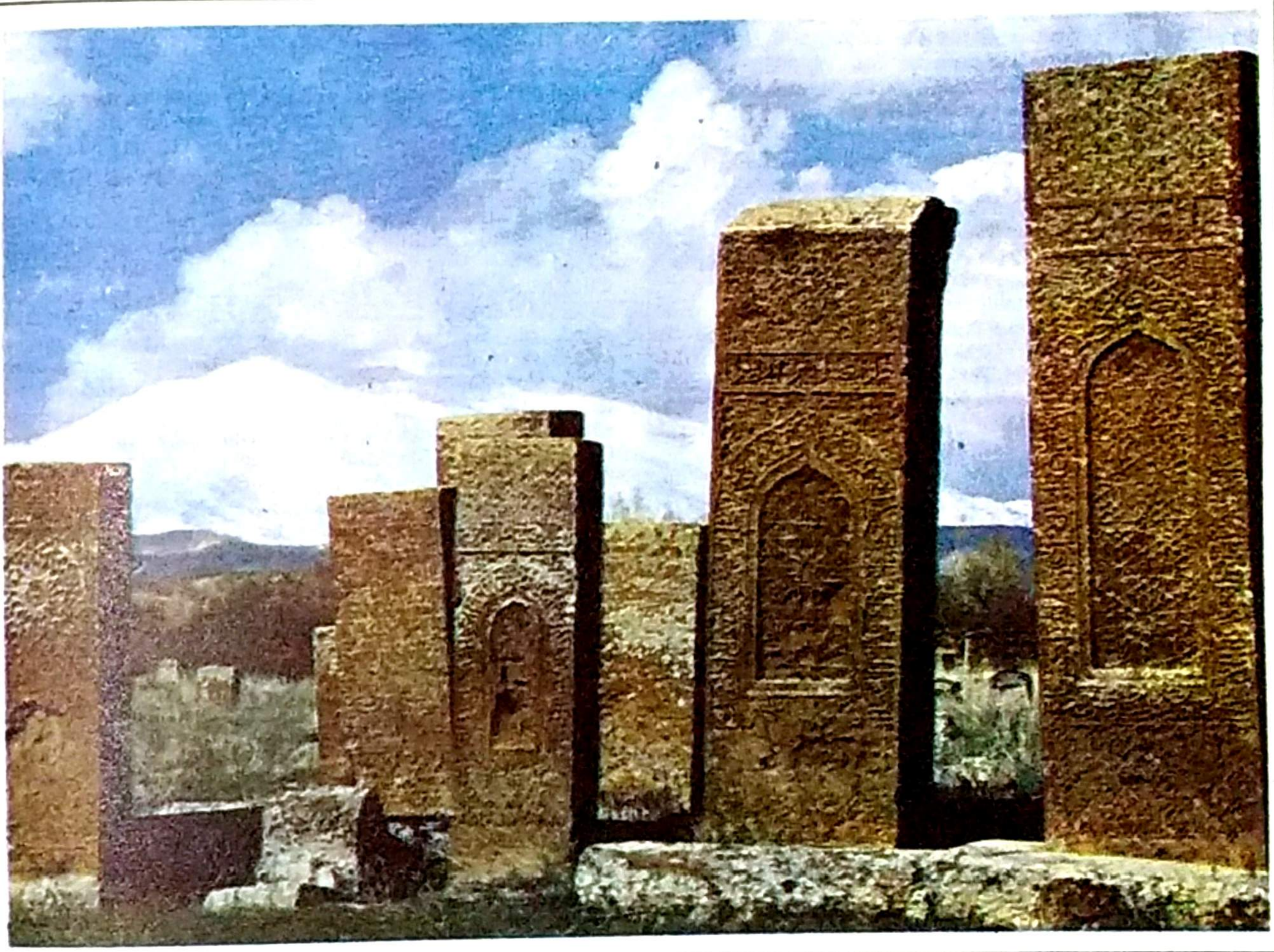

Sol: İlhanlıların Anadolu Valisi Cemaleddin Yakut tarafından Erzurum'da yaptırılan Yakutiye Medresesi. Adını validen alan bu medrese 1310 yılında yaptırılmıştır. Çinili minaresi çok ünlüdür. Sağ: Aynı medresenin portalinden bir ayrıntı. Yan sayfa: Ahlat'ta bulunan Selçuklular dönemine ait mezar taşları.

Diğer yandan Afşın, Batı Anadolu'ya girerek Denizli yakınındaki Honaz kentini alarak yağmaladı ve Marmara kıyılarına kadar akınlarını devam ettirdi.

İmparator Romanos Diogenes, Türkler'i Anadolu'dan attıktan başka Selçuklu başkentine kadar gitmek kararı ile, uzun hazırlıklardan sonra 13 Mart 1071 tarihinde büyük bir ordu ile İstanbul'dan hareket etti. Sakarya kıyısında ve Erzurum'da konakladıktan sonra Malazgirt'e geldi. Sultan Alp Arslan ise Mısır'daki Fatımi hilafetini yıkmak üzere Azerbaycan yolu ile harekete geçmiş (Temmuz 1070) ve Malazgirt'i ele geçirdikten sonra Urfa kuşatmasını yarıda bırakarak Haleb önüne varmıştı. Burada Bizans ordusunun Anadolu'da ilerlediğini haber alarak (7 Nisan 1071) cebri yürüyüş ile Malazgirt önlerine gelerek Bizans ordusu ile karşılaştı. İki ordu arasında sayı bakımından büyük fark vardı. Ancak Bizans ordusu çeşitli din ve ırklara mensup askerlerden meydana geliyordu. Buna karşılık Alp Arslan'ın ordusunda her bakımdan birlik vardı. Sultan Alp Arslan, Bizans imparatoruna bir elçi heyeti göndererek devamlı bir barış ve iki devlet arasında dostluk kurulmasını önerdi. İmparator, ordusunun kalabalık olmasına güvenerek bu öneriyi kaba bir biçimde reddederken, elçilere sultanın nerede teslim olacağını sorar, **"İsfahan mı daha güzeldir, Hemedan mı, bana ondan haber verin"** diye ekler. Elçinin **"İsfahan"** yanıtını vermesi üzerine **"Hemedan'ın soğuk olduğunu öğrendik. Biz İsfahan'da ve hayvanlarımız da Hemedan'da kışlar"** ifadesi ile gururunu açığa vurur. Türk elçisi artık dayanamayarak **"Hayvanlarınız orada kışlar ama sizin nerede kışlayacağınızı bilemem"** biçiminde anlamlı bir yanıt verir.

Sultan Alp Arslan, imparatorun olumsuz yanıtını 24 Ağustos 1071 Çarşamba günü alır ve buna çok üzülür. Artık savaştan başka çare kalmamıştır. Sultanın imamı Buharalı Muhammed b.Abdülmelik, onun maneviyatını kuvvetlendirmek için kesinlikle zaferi kazanacağını, Cuma günü bütün camilerde kendisine dua edileceğini ve bu nedenle savaşı Cuma günü yapmasını söyledi. Sultan hocasının bu önerisini kabul etti. Savaşın yapılacağı Cuma günü Abbasi halifesi Ka'im bi'emrillah'ın bizzat hazırladığı şu dua metni bütün camilerde okundu: **"Tanrım İslam'ın sancağını yükselt... Sultan Alp Arslan'ın senden istediği yardımı esirgeme... Senin dinini onurlu ve yüce tutabilmek için onu desteğinden yoksun kılma. Ordusunu meleklerinle destekle, niyet ve azmini hayır ve başarı ile sonuçlandır. Çünkü o senin rızan için rahatını terk etti, malı ve canıyla buyruklarına uymak için senin yoluna düştü... Ona zafer kısmet eyle... Ey müslümanlar onun için Tanrı'ya yalvarıp yakarınız, onun düşmanlarını yok etmesi, sancağını yükseltip zaferlerin en son derecesine erişmesi için Tanrı'ya dua ve yakarıda bulununuz. Tanrım, onun bütün güçlüklerini kolaylaştır ve düşmanlarına onun önünde boyun eğdir"** Savaşın başlamasını Cuma namazı vaktine kadar tehir eden sultan, hep birlikte kılınan namazdan sonra beyazlar giyinmiş ve kokular sürünmüş olarak askerlere yaptığı söylevde, şehit düşerse vurulduğu yerde gömülmesini, savaşa bir hükümdar olarak değil er gibi katılarak din ve devlet uğrunda dövüşeceğini, savaşmak istemeyenlerin çekilip gitmekte serbest olduklarını söyledi. Atının kuyruğunu bizzat bağladı ve ön saflarda çarpışacağı için ok ve yayını bırakarak kılıç ve topuzunu aldı. 26 Ağustos 1071 Cuma günü öğleden sonra tarihin en büyük savaşlarından biri başlıyor, Türkler tekbir sesleri, kös, boru gürültüleri ve haykırmalar ile hücuma geçiyorlardı. Selçuklu kuvvetleri Turan taktiğine uygun olarak sahte bir geri çekilme ve kanatlardan hücuma geçme suretiyle Bizans ordusunu kıskaç içine aldılar ve

büyük bir hezimete uğrattılar. Bizans'ın Türkler'e karşı son ve en kuvvetli ordusunun Malazgirt Ovası'nda perişan edilmesi ile Bizans'ın savunma barajı yıkılmış ve Sultan Alp Arslan, İslam ve Batı dünyasında büyük yankılar uyandıran bu büyük zaferi ile Türk yurdu haline gelecek olan Anadolu'nun geleceğini tayin etmiş oluyordu. Artık Anadolu'nun kapıları Türkler'e açılıyor ve bu ülkeye büyük bir Türk göçü başlıyor ve yeni yeni devletler kuruluyordu.

Sultan Melikşah, imparatorluk merkezini İsfahan'a naklederek fetihlere başlamıştır. Malazgirt Savaşı'nda esir düşen İmparator Romanos Diogenes, bir Türk müfrezesinin korumasında ülkesine dönerken, yeni İmparator 7. Mihail tarafından gözleri çıkarılarak öldürülmesi üzerine, yapılan antlaşma bozulmuş ve Anadolu'ya akınlar büyük bir hızla gelişmeye başlamıştır. Kutalmış'ın oğulları Süleyman-şah, Mansur maiyetindeki kuvvetlerle, Artuk Beg ve Tutak gibi Türkmen reislerine bağlı Türkmenler Anadolu içlerine doğru hareket halindeydiler. İmparator Mihail'in Türkler'e karşı oluşturduğu **"ölmezler"** adlı özel kıtalar ve bu askerlerin dahil olduğu doğu orduları komutanı İsakios Komnenos'un emrinde ücretli Franklar ile takviye edilmiş Bizans orduları yer yer yeniliyorlardı. Selçuklu birlikleri Sapanca civarında görünüyorlar ve Bizans kuvvetlerini yeniyor, İzmit yöresinde görünüyorlar ve Ege kıyılarına ulaşıyorlardı. Alaşehir'i ele geçirerek Ege kıyılarına ulaşıyorlardı. Malazgirt zaferini izleyen 5-6 yıl gibi çok kısa bir zamanda Anadolu'nun büyük bir bölümü artık Türkler'in egemenliğine geçmiş bulunuyordu. Yine bu kısa dönemde merkez İznik olmak üzere Anadolu Selçukluları, Erzurum'da Saltuk-oğulları, Orta Anadolu'da Danişmendliler, Erzincan ve Divriği'de Mengücükler gibi devletler kuruluyor ve Anadolu'nun fethini tamamlayarak burasını ikinci Türk vatanı haline getiriyorlardı.

Anadolu'nun fethinden sonra üzerinde durulması gereken sorun, Türkler gelmeden önceki durumu ile bu ülkenin kısa zamanda nasıl Türkleştiği konusudur. 6. yüzyıl ile 7. yüzyılın başlarında meydana gelen İran - Bizans mücadeleleri Anadolu için bir felaket olmuş ve bu ülkenin kent ve kasabalarının büyük bir bölümü harap olmuştur. Bunu izleyen İslam - Bizans mücadeleleri ise birkaç yüzyıl sürmüş ve bu mücadeleler nüfus bakımından büyük kayıplara neden olmuştur. Hemen her yıl, hatta yaz ve kış, bazen bizzat halifelerin, büyük komutanların ve sınır garnizonlarının yaptıkları seferler kentlerin çoğunu harabe haline getirmiş, ülkenin nüfusunu çok azaltmış ve bazı bölgeleri ıssız hale getirmişti. Türkler geldiği zaman Anadolu'yu ıssız ve harabe halinde buldular ve kentleri yeniden kurarak bayındır hale getirdiler.

Malazgirt zaferini izleyen yıllarda Anadolu'ya yoğun bir göç başlamıştır. Sultan Melikşah, Türkistan, Horasan ve Irak-ı Acem'e yayılarak buralarda sık sık bir Selçuklu şehzadesinin etrafına toplanarak isyanlara neden olan Türkmen boylarına ve diğer Türk gruplarına yeni fethedilmiş olan Anadolu'yu yurt olarak vermiştir. Böylece Anadolu'ya büyük bir göç başlıyordu. Anadolu'nun ilk açılışı sırasında bu ülkeye gelip yerleşen Türk öğesinin miktarını kesin olarak saptamak eldeki kaynaklara göre mümkün olmamakla beraber, bazı tahminler ileri sürülebilir. Bizans kaynakları, Sultan Melikşah'ın saltanatının ilk yıllarında Artuk Beg ve Tutak komutasında Anadolu'nun fethi için 100.000 asker gönderdiğini ve bunların da Orta Anadolu'ya yerleştiklerini yazmaktadırlar. İslam kaynakları ise Anadolu'ya gönderilen ordunun miktarı hakkında 80.000 ile 200.000 arasında çeşitli rakamlar vermektedirler. Ancak Anadolu'ya gelenleri asker olarak düşünmemek gerekir; onların aileleri ve sürüleri de arkadan

geliyordu. Askerlerin her birinin birer aile reisi olduğu düşünülerek her birine ortalama 4'er nüfus verilecek olursa bu yolla Anadolu'ya gelen nüfusun 550.000-600.000 kişiye ulaştığı ileri sürülebilir. Bunlardan başka Anadolu'da yaylak ve kışlak kurmak, çobanlık etmek ya da yeni açılan bu ülkede arazi sahibi olarak çiftçilik yapmak üzere gelip yerleşen ya da başka nedenlerle göç edenlerin miktarını da 500.000 olarak tahmin etmek olasıdır. Bu durumda Malazgirt zaferini izleyen yıllarda Anadolu'ya gelip yerleşen Türkler'in sayısı 1.000.000'u geçiyordu. Bunlara Bizans İmparatorluğu zamanında çeşitli tarihlerde Anadolu'ya yerleştirilmiş olan Türkler'i de eklemek gerekir. 6. yüzyıldan itibaren Bulgarlar, Avarlar, Hazarlar ve Peçenekler gibi çeşitli Türk boylarına mensup kalabalık gruplar özellikle askeri amaçlarla bu ülkeye yerleştirilmiştir. Hatta Malazgirt Savaşı'nda bile Bizans ordusunda bulunan Türkler, savaş sırasında Selçuklular'ın safına geçmişler ve zaferin kazanılmasında rol oynamışlardır. Bunlar daha sonra Müslümanlığı kabul ederek ülkenin Türkleşmesinde az da olsa rol oynamışlardır. Fetihten sonra da Anadolu'ya Türk göçleri devam ediyordu. Özellikle Moğol istilası sırasında Orta Asya ve İran'da yaşayan çeşitli Türk boyları Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir. Sonuç olarak Anadolu'ya, Malazgirt zaferini izleyen ilk çeyrek yüzyıl içinde gelip yerleşen Türkler'in sayısı yerli halktan daha fazlaydı. Bu sayededir ki, bu yeni ülke kısa zamanda tam anlamıyla bir Türk vatanı haline gelmiştir. Bunun aksi kabul edilecek olursa Anadolu'nun bir Türk ülkesi olması konusu kolaylıkla açıklanamaz.

2. ANADOLU'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

SALTUKLULAR

Malazgirt zaferinden sonra Doğu Anadolu'da kurulan ilk Türk devleti Saltuklular'dır. Beyliğin kurucusunun Ebu'l-Kasım Saltuk olduğu ve adını da kurucusundan aldığı son yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Emir Saltuk'un Malazgirt Savaşı'nda Türk ordusu saflarında komutan olarak yer aldığı kuvvetle sanılmaktadır. Sultan Alp Arslan, zaferden sonra Erzurum bölgesini ikta olarak Emir Saltuk'a vermiş ve bu bölge onun tarafından açılmıştır. Kuruluş tarihi olarak 1072 yılı kabul edilmektedir. Emir Saltuk'un önemli bir kişi olması ve Malazgirt'ten önce birtakım hizmetler yapması doğaldır. Saltuklular'ın merkezi Erzurum olup Bayburt, Tercan, İspir, Oltu, Micingird, Koçmaz ve diğer kent ve kaleler bu devlete bağlı bulunuyordu.

Emir Saltuk'un siyasal ve askeri faaliyetleri hakkında kaynaklarda pek az bilgi bulunmaktadır. Beyliğin başında 1102 yılına kadar hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Ali geçmiştir. Selçuklu sultanı Berk-yaruk 1102 yılında kardeşi Mehmed Tapar'ı Hoy önünde yenince Mehmed Tapar Erciş üzerinden Ahlat'a sığınmıştır. Emir Ali burada Mehmed Tapar'a katıldı. Berk-yaruk ile Mehmed Tapar arasında barış yapılınca Azerbaycan, Kafkasya, Doğu Anadolu ve Suriye Mehmed Tapar'a bırakıldı. Böylece bu bölgelerde hüküm süren Türk beyleri, Emir Ali de dahil Mehmed Tapar'ın uyrukluğunu kabul ettiler. Mehmed Tapar 1105 yılında bütün ülkeyi ele geçirmek için Meyyafarikin'den hareket edince yanında diğer Türk beyleri ile birlikte Emir Ali de bulunuyordu. Selçuklu sülalesi arasında meydana gelen iktidar mücadelesinden faydalanan Gürcü kralı David 1115 yılında Türkler'e karşı hücuma geçti. Çoruh Vadisi boyunca Pasin Ovası'na kadar ilerledi. 1118'de de Azerbaycan yöresine akınlar yaptı. Artuk-oğlu İl-gazi komutasındaki orduda Saltuklu Emir Ali de bulunuyordu. Fakat bu ordu David'e yenildi. Gürcüler Tiflis'i ele geçirdiler. Bu Gürcü saldırıları karşısında Ani hükümdarı Ebu'l-Esvar, kenti koruyamayacağını düşünerek burasını 6.000 dinara Emir Ali'ye satmak istedi; fakat Anili hıristiyanlar bunu haber alarak David'i çağırdılar ve 1124'te kenti ona teslim ettiler. Emir Ali 22 yıl Saltuklar'ın başında bulunmuş ve hıristiyanlarla yaptığı mücadelelerle kendini göstermiştir.

Saltuklular'ın üçüncü hükümdarı Ziyaeddin Gazi'dir, hakkında fazla bilgi yoktur. Erzurum'daki Kale Camii ile Tepsi Minare'yi yaptırmış olduğu, bu eserlerin yazıtlarından anlaşılmaktadır. Artuklular'dan Hüsameddin Timur-taş onun kız kardeşi ile evlenmiş ve bundan Necmeddin Alpı ve Cemaleddin Sevti adlı iki çocuğu dünyaya gelmiştir. Onun zamanında da Gürcüler tekrar taarruza geçerek İspir ve Pasin Ovası'na kadar ilerlemişler ve Oltu'yu yakmışlardır. Bu Gürcü saldırıları karşısında Gazi fazla varlık gösterememiştir. Necmeddin Gazi 1132 yılında ölmüştür.

Emir Gazi'nin ölümünden sonra Saltuklu tahtına Emir Ali'nin oğlu İzzeddin 2. Saltuk geçmiştir. Diğer Saltuklu emirleri gibi bu da Ahlat-şahlar ve Erzen beyleri ile ittifak yapmış ve onlarla sıhrî yakınlık kurmuştur . Saltuk'un kızı Şah-banu hatun, Ahlat-şah'ı 2. Sökmen ile,diğer kızını da Erzen beyi ile evlendirdi. Bu kız ile Ani emiri Fahreddin Şeddad da evlenmek istemiş, ancak isteği reddedilmiştir. Buna kızan Fahreddin Şeddad, kendisinin kuvvet bakımından zayıf olduğunu ve Ani'yi Gürcüler'e karşı koruyamayacağını ileri sürerek kenti ona vermeyi öneriyordu. Diğer yandan gizlice Gürcü kralına bir mektup gönderip onu Ani'ye davet etti. İzzeddin Saltuk, Ani önlerine gelince Gürcü kuvvetleriyle karşılaştı ve yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğradı. Kendisi de tutsaklar arasında bulunuyordu (1153). Bunun üzerine damadı Ahlat-şahı Sökmen ile Artuklu hükümdarı Gürcü kralına 100.000 dinar fidye vererek onu kurtardılar.

Gürcüler bu başarılarına karşın Ani'yi ele geçiremediler. Bununla beraber Gürcüler çeşitli entrikalar sonucunda 1161 yılında Ani'yi ele geçirebildiler. Buna çok üzülen komşu Türk hükümdarları birleşerek Temmuz ayında harekete geçtiler. Bu yandaş kuvvetler arasında İzzeddin Saltuk da bulunuyordu. Türkler Ağustos 1161'de Ani'yi kuşattılar. Bunu haber alan Gürcü kralı Giorgi derhal harekete geçti. Daha önce kral Dimitri'ye esir düşmüş olan Saltuk, bir daha onunla ve çocukları ile savaşmayacağına dair ant içtiğinden savaş meydanını ani olarak terk etti. Onun bu hareketi yandaş Türk kuvvetlerinin ağır bir yenilgiye uğramalarına neden oldu. Gürcüler bu başarılarından sonra Kars, Dovin ve Gence'yi yağma ve tahrip ederek Müslüman halkı tutsak ettiler ve katlettiler (1162). Bu felaket üzerine Ahlat-şahı Sökmen, Erzen beyi Devlet-şah, Saltuklu emiri Saltuk, Azerbaycan atabegi İl-deniz ve Selçuklu sultanı Arslan-şah Temmuz 1163'te Gürcüler'e karşı sefere çıktılar. Bu müttefik Türk kuvvetlerinin karşısına çıkamayan Gürcü kralı dağlık bölgeye çekildi. Türkler Dovin'i ve diğer kentleri geri aldılar, bol miktarda tutsak ve ganimet ele geçirdiler.

Anadolu Selçuklu Sultanı 2. Kılıç Arslan, belki de siyasi nedenlerle İzzeddin Saltuk'un kızıyla evlenmek istemiş ve Saltuk da bu isteği sarsılan saygınlığını sağlamlaştırmak için sevinerek kabul etmiştir. Kızını zengin bir çeyizle 2. Kılıç Arslan'a gönderirken Danişmendli emiri Yağı-basan gelin alayının yolunu kesmiş ve Saltuk'un kızını Kayseri meliki yeğeni Zünnun ile evlendirmiştir ki, bu Danişmendliler ile Kılıç Arslan arasında savaş çıkmasına neden olmuştur. Tarihsel kaynaklarda kendisinden en çok bahsedilen İzzeddin Saltuk Nisan 1168 tarihinde ölmüştür. Uyruğunda olanlara karşı şevkatli ve adil yönetimi ile tanınmaktadır.

İzzeddin Saltuk'un yerine oğlu Nasırüddin Muhammed geçmiştir. Bu emir hakkında çok az bilgiye sahibiz. 1189 yılında basılmış olan bir sikkeden onun, Irak Selçuklu sultanı 3. Tuğrul ve asıl iktidarı elinde bulunduran Azerbaycan atabegi Kızıl Arslan'a tabi olduğu anlaşılmaktadır. Gürcüler'in Erzurum'a karşı yaptıkları ilk ve son hücum da Nasırüddin zamanında olmuştur. Gürcü Kraliçesi Tamara'nın kocası David komutasında Erzurum önlerine gelen Gürcüler, burada Saltuklu kuvvetleriyle iki gün süren çetin savaşlar yapmışlar ve Saltuklu kuvvetlerini yenerek kente çekilmek zorunda bırakmışlardır. Bununla beraber Gürcü kuvvetleri kenti kuşatmıyarak etraftan yağmaladıkları ganimet ile ülkelerine dönmüşlerdir. Kaynaklar bu Gürcü seferinin tarihi hakkında kesin bir bilgi vermemekle beraber seferin 1183 ya da 1184 yılında olması kuvvetle muhtemeldir. Bu arada İzzeddin Saltuk'un torunu Muzafferiddin Kraliçe Tamara ile evlenebilmek için kalabalık maiyetiyle Gürcü başkentine gitti; kraliçe ile bir süre aşk hayatı yaşadıktan sonra Tamara tarafından

ülkesine gönderildi. Muzafferiddin'in kraliçe ile evlenebilmek için dinini değiştirdiğine de kaynaklarda değinilmektedir. Nasırüddin Muhammed'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir, fakat 1190 ya da 1191 yılında öldüğü kabul edilebilir. Çünkü 1191 yılında Saltuklular'ın başında İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hatun bulunuyordu. Erzurum'daki Ulu Cami Nasırüddin Muhammed tarafından yaptırılmıştır.

Saltuk'un kızı ve Muhammed'in kardeşi olan Mama Hatun'un, yeğenleri dururken nasıl olup da beyliğin başına geçtiği açıklanamamaktadır. 1191 yılında Saltuklu tahtına geçen Mama Hatun, aynı yıl Mısır ve Suriye hükümdarı Selahaddin-i Eyyubi'nin yeğeni Meyyafarikin hakimi Takiyüddin Ömer, Malazgirt kalesini kuşatmış ve Mama Hatun da ona yardım için asker göndermişti. 1200 yılında Mısır ve Suriye hükümdarı el-Âdil'e başvurarak, ülkesini yönetebilecek büyük bir adam ya da tanınmış bir kimse ile evlenmesi konusunda aracı olmasını rica etmişti. Melik el-Âdil, Nablus valisi Farisüddin Meymun'a Erzurum'a giderek Mama Hatun ile evlenmesini önermişti. Fakat bu sırada Mama Hatun, Muhammed'in oğlu Melikşah tarafından tahttan indirildi. Bu Saltuklu melikesinin Tercan'da kendi adını taşıyan bir kervansaray ve kendisi için de bir türbe yaptırdığını biliyoruz.

Melikşah'ın beyliği fazla uzun sürmedi. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu Selçuklular'ı ve Eyyubiler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk beyliklerini tehdide başlamışlardı. Nitekim Anadolu Selçuklu sultanı Rükneddin 2. Süleyman-şah, 1202 yılı ilk baharında Konya'dan hareket etti. Erzincan'a geldiğinde eniştesi Mengücük-oğlu Fahreddin Behram-şah askeri ile kendisine katıldı. Erzurum'a yaklaştığında Melikşah onu karşıladı (25 Mayıs 1202). Fakat Selçuklu hükümdarı Melikşah'ı hapsettirdi. Sultan Süleyman-şah, Erzurum'u kardeşi Mugisüddin Tuğrul-şah'a verdi. Böylece bir yüzyıldan fazla Erzurum ve çevresine egemen olan Saltuklu Devleti sona ermiş oluyordu.

Saltuklular döneminde Erzurum ve çevresinin refah içinde bir bölge olduğu anlaşılıyor. Türkler, bu bölgenin ekonomik yaşamına bir canlılık getirmişlerdir. Kışı Mardin-Musul yöresinde geçiren Türkmenler, yazın otu bol Erzurum yaylalarına çıkıyorlardı. Bununla ilgili olarak Erzurum çevresinden İran'a, Gürcistan'a ve Trabzon'a koyun dışsatımı yapılıyordu. Bölgeden İran, Gürcistan, Sivas, Ahlat ve Trabzon'a giden önemli ticaret yolları geçtiği gibi, bizzat Erzurum da komşu bölgeler tüccarının toplanıp alış-veriş yaptığı bir merkezdi. Saltuklular'dan günümüze kadar gelmiş olan mimari eserler Kale Mescidi, Tepsi Minare, Ulu Cami, Tercan'daki Mama Hatun Kervansarayı ve kümbetlerdir.

MENGÜCÜKLER

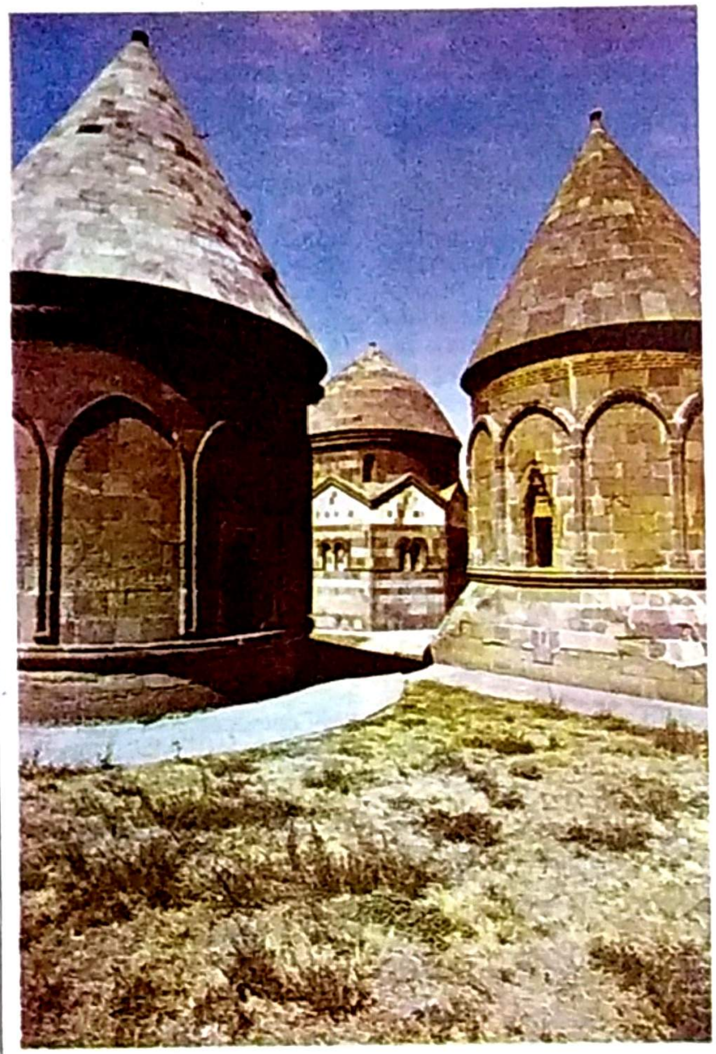
Malazgirt zaferinden sonra Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki-Karahisar (Kogonya) kentlerine egemen olan bir Türk devletidir. Sülalenin kurucusu olan Mengücük Gazi, Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'na katılmış komutanlarından birisidir. Beyliğin kuruluşu hakkında kesin bir tarih verilmemekle birlikte, 1072 yılında kurulduğu genellikle kabul edilmektedir. Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinden sonra yukarıda sözü edilen kentleri Mengücük Gazi'ye ikta olarak vermiş ve buraların fethiyle görevlendirmiştir. Onun Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman-şah'a tabi olduğu kabul edilmektedir. Mengücük Gazi'nin ölüm tarihi bilinmemektedir. Divriği'de torunlarından Şahin-şah'ın türbe yazıtında Mengücük Gazi, el-şehid el-gazi sıfatları ile geçmektedir ki, bundan onun bir savaş sırasında öldüğü sonucuna varılabilir. 1118 yılında oğlu İshak, Kemah emiri olarak kaynaklarda geçtiğine göre, Mengücük Gazi'nin bu tarihten önce ölmüş olması gerekiyor.

Mengücükler'in ikinci hükümdarı olan İshak, Danişmendliler'den Melik Gazi'nin kızı ile evliydi. Bu sıralarda Artuklular'dan Emir Belek, Mengücükler'in topraklarına hücum ederek Dersim ve Palu'yu ele geçirmişti. İshak ise Belek'in Haçlılar ile mücadelesinden yararlanarak Malatya bölgesini yağmaladı (1118). Belek, ona karşı ancak 1120'de harekete geçebildi. İshak, Artuklu kuvvetleri karşısında bir varlık gösteremeyeceğini bildiğinden Trabzon dukası Konstantinos Gabras'tan yardım istedi. Maiyetinde Türkler'e karşı bir birlik bulunduran Gabras, bu isteği kabul etti. Belek de bunlara karşı Danişmendli Melik Gazi ile birleşti. İki ordu Erzincan yakınında karşılaştı ve yapılan savaşta İshak ile Konstantinos Gabras yenildi ve tutsak alındı. İshak, bu yenilgiden sonra kendisini toparlayamamış ve Danişmendliler'in korumasına girmiştir. Nitekim onun 1142 yılında ölümünden sonra Danişmendliler Kemah'ı ele geçirmişlerdir. Fakat aynı yıl Danişmend hükümdarı Melik Muhammed de ölünce kent tekrar Mengücükler'in eline geçti. Emir İshak'ın ölümünden sonra Mengücükler'in biri Erzincan'da, diğeri Divriği'de olmak üzere iki kola ayrıldıkları görülüyor.

Kemah-Erzincan kolu: Bu kolun ilk meliki Emir İshak'ın oğlu Davud olup hakkında yok denecek kadar az bilgi vardır. Onun ölümü hakkında birbirinden çok farklı iki söylenti vardır. Bunlardan birincisinde Davud'un 1151 yılında karısı tarafından boğdurulduğu ve Divriği'ye egemen olan kardeşi Süleyman'ı çağırarak onunla evlendiği, ikincisinde ise Danişmend emiri Yağı-basan tarafından 1162'de öldürüldüğü belirtilmektedir. Ancak bu iki söylentiden hangisinin doğru olduğunu saptamak, eldeki bilgilere göre şimdilik olası değildir.

Emir Davud'un öldürülmesinden sonra Mengücükler'in Erzincan kolunun başına oğlu Fahreddin Behram-şah geçmiştir. İyi bir hükümdar olan Behram-şah zamanında Erzincan önemli bir ticaret ve kültür merkezi haline getirilmiştir. Genceli Nizâmî, **Mahzen'ül Esrâr** adlı eserini onun adına yazmıştır. Behram-şah, Anadolu Selçuklu sultanı 2. Kılıç Arslan'ın damadı idi. 1189'da Kılıç Arslan ile büyük oğlu Kutbeddin Melikşah arasında çarpışmaya varan anlaşmazlıkta arabuluculuk yapmış, onları barıştırmış, fakat bu uzun ömürlü olmamıştır. Behram-şah, Selçuklu sultanı Rüknüddin Süleyman-şah'ın 1202 yılındaki Gürcistan seferine katılmış ve tutsak düşmüştü. Fidye verilerek tutsaklıktan kurtarıldı. Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus 1216-18 yılları arasında Behram-şah'ın kızı Selçuk Hatun ile evlenmiş ve bu evlenme ile iki sülale arasındaki yakınlık daha da kuvvetlenmiştir. Behram-şah, Alaeddin Keykubad'ın saltanatının ilk yıllarında da yaşamış ve 60 yıldan fazla hükümdarlık edip 1225 yılında ölmüştür. Erzincan civarında Aşağı Ula köyü yakınında bulunan yazıtsız ve harap türbe Fahreddin Behram-şah'a aittir.

Behram-şah'ın ölümünden sonra Erzincan Mengücüklü Beyliği'nin başına oğlu 2. Davud-şah geçti. Bilim ve kültürle bizzat meşgul olan Davud-şah bilim adamlarını korurdu. Ünlü tabib ve tarihçi Abdullatif Bağdadi birkaç yıl onun sarayında kalmış ve eserlerinden bazılarını onun adına yazmıştır. Davud-şah son zamanlarında yaşlı ve deneyimli beylerinin sözlerini dinlememiş, hatta bunlardan birkaçını öldürtmüş, diğerlerini de hapsettirmiştir. Aynı duruma uğramaktan korkan bazı beyler kaçıp Sultan Alaeddin Keykubad'a sığınmışlardır. Selçuklu sultanı bu beylere iyi davrandıktan başka, mektup yazıp hapiste olanların serbest bırakılmalarını, mallarının geri verilip kendisine gönderilmelerini istemiştir. Davud-şah ilk önce bu beylerin suçlu olduklarından dolayı layık oldukları cezayı bulduklarını ileri sürerek Selçuklu sultanının önerilerini reddetmek istemiş ise de, sonra bu hareketinin doğuracağı tehlikeyi düşünerek sultanın arzusunu yerine getirmiştir. Bu durum karşısında Davud-şah'ın beyleri onun emirlerini dinlememeye başladılar. Durumun tehlikeli bir biçimde geliştiğini gören Davud-şah, değerli armağanlarla birlikte Kayseri'de bulunan Alaeddin Keykubad'ın yanına gitti. Sultan onu dostane karşıladı ve ona bir ahidname verdi; buna göre Davud-şah, sultana bağlı kaldıkça kendisine dokunulmayacak ve yardım edilecekti. Bu anlaşmaya karşın, Davud-şah Erzincan'a döndükten sonra Erzurum meliki Cihan-şah'a mektup yazarak Alaeddin Keykubad'a karşı birleşme önerisinde bulundu. Ayrıca Eyyubiler'den Melik Eşref ve Celaleddin Harzem-şah'tan yardım istedi, fakat bir şey elde edemedi. Davud-şah, bu girişimlerinden bir sonuç alamayınca tekrar Alaeddin Keykubad ile anlaşma yolunu aramış ve oğullarını ona rehine

Sol: Erzurum'da bulunan Üç Kümbetler. 12. yüzyılda Saltuklular döneminde yapılan bu kümbetler, içlerinde yazıt bulunmadığından kimlere ait oldukları bilinmemektedir. Sağ: Divriği Ulu Cami'de yer alan Mengücük-oğulları Beyliği arması. Yan sayfa: Mengücük-oğulları döneminden kalma Divriği kalesinden bir görünüm.

olarak göndermiştir. Fakat Erzincan'ı almaya karar vermiş olan Keykubad onun isteğini kabul etmedi. Erzurum'a sefer yapma bahanesi ile Sivas'tan hareket eden Alaeddin Keykubad, Davud-şah'ı yakalatmış, Erzincan ve Kemah'ı ele geçirerek Mengücükler'in bu kentlerdeki egemenliğine son vermiştir (Ekim 1228). Davud-şah, kendisine ikta olarak verilen Akşehir ve Ilgın'a gönderildi. Şarki-Karahisar'da hüküm süren kardeşi Muzafferüddin Muhammed de Selçuklu komutanlarından Er-Tokuş tarafından yakalanarak Kırşehir'e sürüldü.

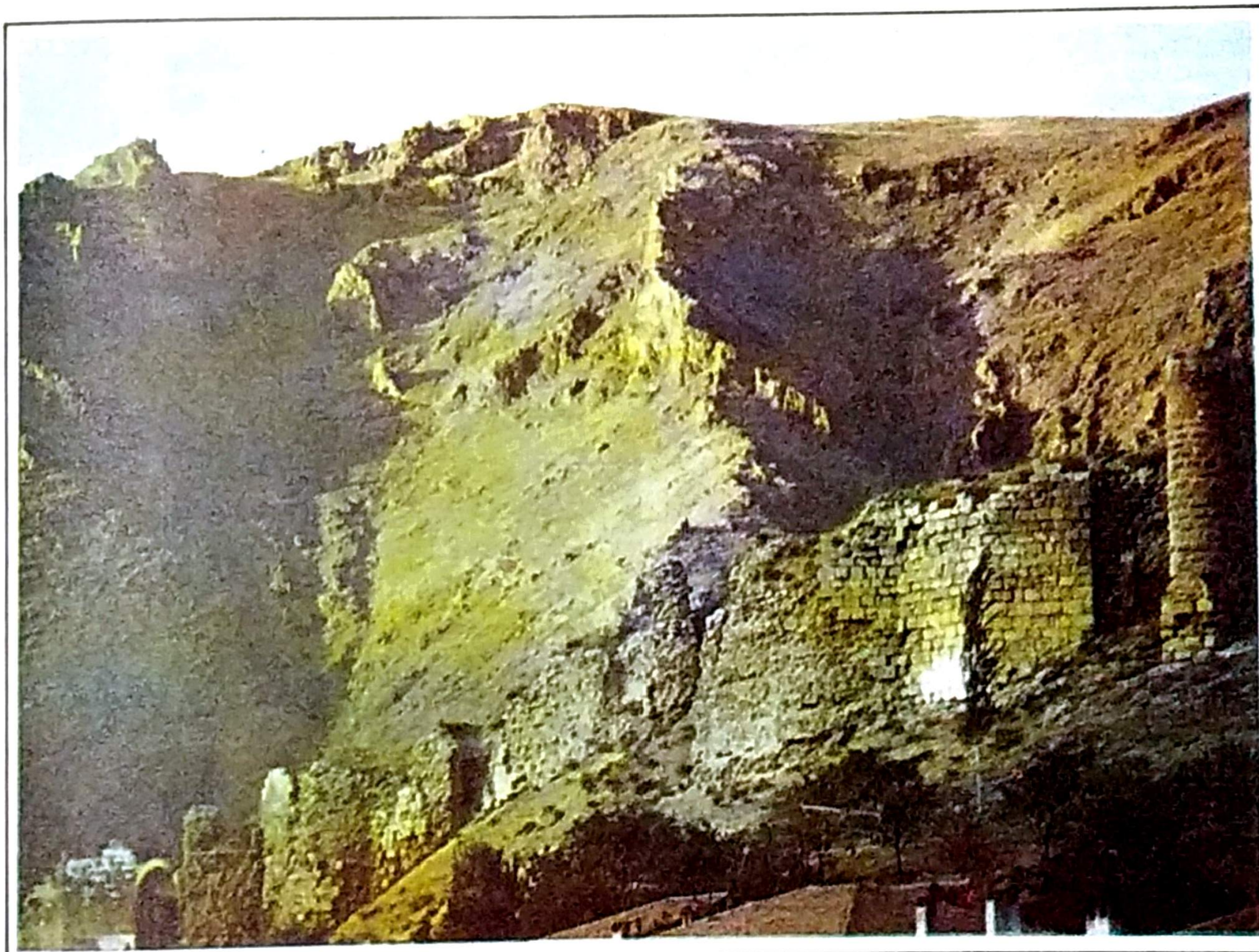
Divriği kolu: Mengücükler'in bu kolundan tarihlerde söz edilmez. Bunların varlığı Divriği'de yaptırmış oldukları hayır kurumlarının araştırılmasından anlaşılmaktadır. Bu kolun ilk begi İshak'ın oğlu Süleyman'dır. Süleyman'ın ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Onun oğlu Şahin-şah, babasının yerine geçmiş olup adına bastırılmış iki sikke vardır. 1181'de KaleCamisi'ni yaptırdı. Şahin-şah, kentin ortasında kendisine 1196'da bir türbe yaptırdı ki, buna halk arasında Sitti Melik denmektedir. Bu türbe ve sikkelerden onun 1197 yılından sonra öldüğü anlaşılıyor. Şahin-şah'ın Süleyman ve İshak adlı iki oğlunun adlarına yazıt ve vakfiyelerde rastlıyoruz. Divriği'deki ünlü Ulu Cami'yi yaptıran Mengücük beyi, Şahin-şah'ın torunu ve Süleyman'ın oğlu Ahmed-şah'tır. Bu eserin inşa tarihi 1228 olup yazıtında Sultan Alaeddin Keykubad'ın da adı geçmektedir. Ulu Camii'nin yanında Behram-şah'ın kızı Turan Melek tarafından yaptırılan bir darüşşifa bulunmaktadır. Turan Melek'in Ahmed-şah'ın karısı olduğu söylenmektedir. Ahmed-şah, 1243 yılında yaptırdığı cami için bir vakfiye düzenletmiştir. Onun bu tarihten sonra hangi yıl öldüğüne dair bilgimiz yoktur. Kendisinin yerine oğlu Salih geçti. Bu konu hisar burçlarından birisi üzerine koydurduğu 1252 tarihli yazıttan anlaşılmaktadır. Melik Salih, Divriği Mengücükleri'nin bilinen son hükümdarıdır. Kendisinin ne zaman öldüğü, yerine kimin geçtiği ve Divriği Mengücükleri'nin ne zaman ortadan kalktığı konuları şimdilik bilinmiyor. Ancak 1277 yılında Divriği'nin artık Mengücükler'in elinde olmadığı anlaşılıyor.

Mengücükler, Erzincan, Kemah, Divriği, Şarki-Karahisar gibi fethettikleri kentlerle yetinmiş, bunlara yeni kentler katma yoluna gitmemişlerdir. Buna karşılık ülkelerinin gelişmesine çaba harcamışlar ve ölmez eserler meydana getirmişlerdir. Bilgin ve şairleri korumuşlardır ki, bu ailenin başlıca özelliği budur.

DANİŞMENDLİLER

Malazgirt zaferini izleyen yıllarda Sultan Melikşah'ın emirlerinden Danişmend Gazi tarafından Sivas, Amasya ve Tokat taraflarında kurulan bir Türk devletidir. Devletin kurucusu Danişmend Gazi'nin kökeni hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Onun, ünlü İslam kahramanı Battal Gazi'nin soyundan geldiğini belirten kaynaklar olduğu gibi, Anadolu fatihi Kutalmış-oğlu Süleyman-şah'ın dayısı olduğunu yazan kaynaklar da vardır. Asıl adı Taylu olup İslami ad olarak da Ahmed ya da Muhammed adlarını kullandığı ve kendisinin öğretmen (danişmend) olduğu araştırıcılarca kabul edilmektedir. Emir Danişmend'in Anadolu'ya ne zaman geldiği de münakaşalıdır. Çoğunlukla onun 1080 yıllarında Anadolu'ya geldiği ve Artuk Beg tarafından fethedilen Sivas, Tokat, Amasya taraflarına yerleştiği benimsenmektedir. Böylece Danişmendli Devleti'nin kuruluşunu da kesin olmamakla beraber 1080 yıllarına koyabiliriz.

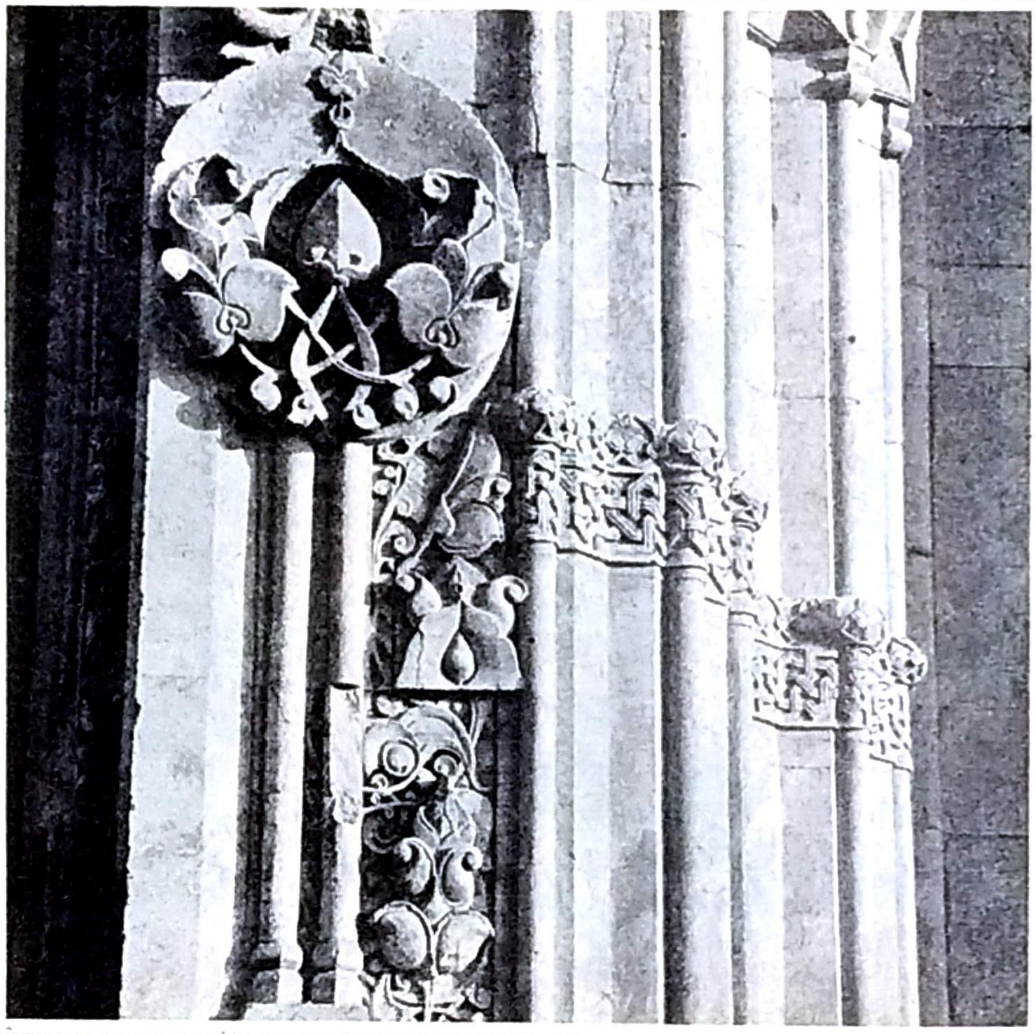
Artuk Beg'in Arap ülkelerini fethe memur edilip Irak'a gitmesinden sonra belki de onun açtığı kentlere emir atanan

Danişmend Gazi, Sivas'a gelerek hiçbir karşı koyma ile karşılaşmaksızın bu yöreye egemen olmuştur. Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman-şah'ın ölümünden (1086) sonra emirler arasında çıkan anlaşmazlıklardan yararlanan Danişmend Gazi, Yeşilırmak ve Kızılırmak havzalarında fetihlerde bulunarak ülkesini genişletmiştir. Haçlı orduları Anadolu'dan geçerken Sultan 1. Kılıç Arslan ile birlikte onlarla mücadele etmiştir. Bu iki Türk hükümdarı, Eskişehir yakınında Godefroy de Bouillon komutasındaki Haçlılar ile çetin bir savaşa tutuştular, ancak zırhlı ve kalabalık Haçlılar karşısında yenilmekten kurtulamadılar. Bu arada Niksar'ı ele geçiren Danişmend Gazi, 1098 yılında Ermeni Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı kuşattı. Gabriel Antakya prinkepsi Bohemond'dan yardım istedi. Bohemond derhal onun yardımına koştu ise de Emir Danişmend ani bir baskınla Malatya önünde onu esir aldı (1100). Bohemond'un tutsak edilmesi üzerine 1101 yılında üç büyük Haçlı ordusu birbiri arkasında Anadolu'ya girdi. Lombard ve Normanlar'dan meydana gelen Haçlı ordusu Ankara, Çankırı, Merzifon yoluyla ilerliyordu. Bağlaşık Selçuklu ve Danişmendli ordusu Haçlılar'ı Merzifon ile Amasya arasında ağır bir bozguna uğrattılar (5 Ağustos 1101). Yine aynı yıl içinde Nevers kontu ve Akitanya dükünün komutasındaki iki Haçlı ordusu Türkler tarafından hezimete uğratıldılar. Bu başarılardan sonra Malatya'ya dönen Danişmend Gazi burasını da ele geçirdi. Kılıç Arslan ile Danişmend Gazi arasındaki ittifak, Danişmend Gazi'nin büyük bir meblağ karşılığında Bohemond'u serbest bırakması,aldığı bu paradan Kılıç Arslan'a vermemesi nedeniyle bozuldu. Kılıç Arslan, Ağustos 1103 tarihinde Maraş civarında Danişmend Gazi'yi yendi ve perişan etti. Bu yenilgiden sonra Anadolu'daki siyasal kuvvet ve kudreti sarsılan Danişmend Gazi 1105 yılında öldü.

Emir Danişmend'in 12 oğlu olduğu söylenmektedir. Bunlardan Emir Gazi babasının yerine geçmiştir. Sultan Kılıç Arslan, Danişmend Gazi'nin ölümünden yararlanarak ülkesinin bir bölümünü ve Malatya'yı ele geçirmiştir (Eylül 1105). Kılıç Arslan ile iyi geçindiği ve onu uyruk tanıdığı anlaşılan Emir Gazi, bu sultanın ölümünden sonra, ülkeyi aralarında paylaşan ve kendilerini sultan ilan eden oğullarının saltanat kavgalarına karışmış ve bunlardan damadı olan Mes'ud ile birleşerek onun 1116'da Konya'yı almasına ve Selçuklu tahtına geçmesine yardımcı olmuştur. Bundan sonra Malatya sultanı Tuğrul Arslan ve onun atabegi Belek ile anlaşarak 1120'de Erzincan Saltuklu emiri İshak ve onun müttefikı Trabzon Rum dükü Kostantinos Gabras savaşmış ve onların yenilmesinde başlıca rolü oynamıştır. Damadı Saltuklu emiri İshak'ı serbest bırakması nedeniyle Tuğrul Arslan ve Belek ile arası bozulmuştur. 1124 yılında Belek'in ölümünü fırsat bilen ve Tuğrul Arslan'ın kendisine karşı koyamayacağını anlayan Emir Gazi, Sultan Mes'ud ile birleşerek Malatya'yı ele geçirdi, fakat Harput'u almak için yaptığı girişimde başarısızlığa uğradı. Sultan Mes'ud'un Malatya'yı almada Emir Gazi'ye yardımı, onun kardeşi ve Ankara ile Kastamonu bölgelerinin hükümdarı Melik Arab'ı kızdırmıştı. Melik Arab, Sultan Mes'ud üzerine yürüyerek onu yendi ve Konya'yı kuşattı. Sultan Mes'ud Gazi'ye sığındı. Her ikisi 1126'da Arab'ın üzerine yürüyerek onu yendiler. Melik Arab, ertesi yıl topladığı kuvvetlerle tekrar Mes'ud ve Emir Gazi ile savaştı ise de yenildi ve Kayseri ile Ankara, Danişmend hükümdarının eline geçti. Melik Arab üçüncü girişiminde de başarısızlığa uğrayınca Bizans'a sığındı ve oradan aldığı yardım ile Anadolu'ya döneceği sırada öldü.

Emir Gazi bu başarılarından sonra Fırat'tan Sakarya Irmağı'nın kaynaklarına kadar uzanan Orta ve Kuzey

Mengücük-oğulları döneminde yapılmış olan Divriği Ulu Camii'nin üzerinde yer alan eşsiz taş işçiliğinden bir örnek

Anadolu'ya egemen oluyor ve Anadolu'nun en kuvvetli hükümdarı haline geliyordu. 1129 yılında Karadeniz kıyılarında bazı kent ve kaleyi ele geçirmeyi başaran Gazi, aynı yıl Kilikya Ermeni prensi Toros'un ölümü üzerine buraya kuvvet gönderdi. Danişmendli ordusu, Kilikya'yı zapta gelen Antakya prinkepsi 2. Bohemond'un kuvvetlerini Anazarba Ovası'nda büyük bir yenilgiye uğrattı (Şubat 1130). Bu başarıdan sonra bizzat Emir Gazi Kilikya'ya girerek Ermeni Leon'u boyun eğdirdi (1131). Buradan Urfa Haçlı kontluğu topraklarına girerek Keysun kalesini kuşattı, ancak kaleyi almadan geri çekildi. Sultan Mes'ud ve Emir Gazi'nin faaliyetlerinin, Bizans aleyhine gelişmesi üzerine Bizans İmparatoru İoannes Komnenos 1132 yılı sonlarında İstanbul'dan hareket ederek Kastamonu'ya geldi ve burasını ele geçirdi. Ayrıca Kızılırmak kıyılarına kadar etrafa asker göndererek yağma ve tahrip ettirdi. İmparatorun geri çekilmesi üzerine ertesi yıl derhal harekete geçen Emir Gazi, Kastamonu ve Bizans'ın eline geçen diğer yerleri geri aldı. Emir Gazi'nin Haçlılar'a ve Bizans İmparatorluğu'na karşı yaptığı seferler ve kazandığı başarılar her yanda ona büyük bir saygınlık ve itibar kazandırmıştı. Abbasi halifesi el-Musterşid ile Büyük Selçuklu sultanı Sencer, kendisine 4 siyah sancak, huzurunda çalınmak üzere kös ve diğer değerli armağanlar göndererek onun **Melik** ünvanını onaylamışlardı. Fakat bu sırada Emir Gazi hasta olduğundan elçilerle görüşme olanağını bulamamış ve birkaç gün sonra da ölmüştür (1134).

Emir Gazi'nin ölümü ile boşalan Danişmendli tahtına daha önce veliaht atanmış olan oğlu Mehmed geçti. Bu sırada Bizans İmparatoru İoannes Komnenos, Danişmendli tahtındaki değişiklikten yararlanmak isteyerek harekete geçti. Bu arada çeşitli entrikalarla Sultan Mes'ud'u da kendi tarafına kazanmıştı. İmparatorun Çankırı'yı kuşatması üzerine Melik Mehmed, bazı vaatlerle Sultan Mes'ud'u imparatordan ayırdı. Bu iki Türk hükümdarının anlaşması İoannes'i Çankırı kuşatmasını terke zorunlu kılmıştı. Fakat 1135 yılında Kastamonu'yu ve arkasından da Çankırı'yı ele geçirdi. İmparatorun İstanbul'a dönmesinden kısa bir süre sonra Danişmendliler bu iki kenti geri aldılar. Melik Mehmed, aynı yıl içinde tahtta hak iddia eden kardeşlerinden Yağan'ı bertaraf etti. Malatya taraflarında yağmacılık yapan diğer kardeşi Aynüddevle'ye önce Elbistan'ı ikta olarak vermesine karşın onun hala bazı faaliyetlerde bulunması üzerine ülkesinden kovmuştur.

Melik Mehmed, babası gibi Haçlılar ve Bizanslılar ile uğraşmaktan geri durmuyordu. 1138 yılında Kilikya'ya girerek Rumlar'ın eline geçmiş olan kaleleri aldı. Diğer yandan Canik yöresinde fetihlerde bulundu. 1139'da ise Menderes Irmağı'nın kaynaklarına kadar ilerledi. İmparator İoannes karşı harekete geçerek 1140 ilkbaharında Karadeniz kıyılarına yapılan akınların üssü olan Niksar'ı kuşattı. Kuşatma 6 ay kadar sürdü. Sultan Mes'ud'dan da yardım alan Melik Mehmed ile İoannes arasında birçok çarpışma oldu; sonuçta başarısızlığa uğrayan imparator, geri çekilmek zorunda kaldı. 1141 yılında Haçlı kuvvetleri Zibatra ve Elbistan'a girerek yağma ve tahribatta bulundular. Mehmed derhal harekete geçerek Haçlılar'ın elinde bulunan Maraş bölgesine girdi ve bir kaleyi ele geçirerek geriye döndü. Kayseri'yi büyük ölçüde imar ederek devletine merkez yapmış olan Mehmed, 8 yıllık hükümdarlıktan sonra öldü (1141-1142). Dindar ve erdemli bir hükümdar olan Melik Mehmed, ömrünü mücadelelerde geçirmişti. İslamiyet'in Anadolu'ya yayılmasını sağlamak için çok çaba harcamış ve birçok bilim adamını Anadolu'ya getirerek rahat çalışma ortamı sağlamıştır.

Melik Mehmed'in ölümü ile Danişmendli Devleti'nin taht kavgaları ile temelleri sarsılırken, Anadolu'da siyasal üstünlük yavaş yavaş Selçuklular'a geçiyordu. Zünnun, İbrahim ve Yunus adlı oğullarından birincisi veliaht atanmıştı. Fakat Sivas valisi olan Melik Mehmed'in kardeşi Yağı-basan, onun dul eşi ile evlenmiş ve kendisini hükümdar ilan etmiştir. Bu sırada Zünnun, Kayseri'yi ve daha önce Danişmendli ülkesinden kovulmuş olan Aynüddevle de Elbistan ve Malatya'yı ele geçirmişlerdi. Danişmendli Devleti'nin bu şekilde parçalanması, Danişmendli ülkesini kendisine bağlamak isteyen Selçuklu sultanı Mes'ud için iyi bir fırsattı. Derhal Sivas üzerine yürüdü; Yağı-basan'ın kenti terk etmesi üzerine kolaylıkla burasını ele geçirdi. Bundan sonra Elbistan'ı alarak Aynüddevle'yi kendisine boyun eğdirdi (1144).

Yağı-basan, Selçuklular'a karşı Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ile anlaştı; imparator da bundan cesaret alarak 1146'da Konya önlerine kadar geldi. Bu durum karşısında Sultan Mes'ud, Yağı-basan ile anlaşmak zorunda kaldı. Bu sırada 2. Haçlı seferinin başlaması nedeniyle Manuel İstanbul'a döndü. Diğer yandan Yağı-basan, Sultan Mes'ud'un kızı ile evlenerek Selçuklular'ın uyrukluğunu kabul etti. Yağı-basan 1153 yılında Sultan Mes'ud'un Kilikya Ermenileri'ne karşı yaptığı sefere katıldı. 1155'te Mes'ud'un ölümü ve kardeşler arasında taht kavgalarının başlaması üzerine Yağı-basan Kayseri üzerine yürüdü. Bunu haber alan 2. Kılıç Arslan derhal harekete geçti ise de araya din adamlarının girmesi savaşı önledi. Ancak Suriye hükümdarı Nureddin Mahmud'un teşvik ve tahrikleri sonunda Yağı-basan, yeğenleri Zünnun, İbrahim ve Zulkarneyn ile birleşerek Aksaray önünde 2. Kılıç Arslan ile savaştılar ve yenildiler (Ekim 1155). Ertesi yıl Yağı-basan ile Kılıç Arslan karşılaştı iseler de yine din adamlarının araya girmesiyle anlaştılar. Ancak bu anlaşma uzun sürmedi; 2. Kılıç Arslan ile evlenmek üzere İzzeddin Saltuk'un kızı Konya'ya gelirken yolda Yağı-basan tarafından ele geçirilmiş ve yeğeni Zünnun ile evlendirilmiştir. Bu olay iki Türk hükümdarı arasında bir savaşı kaçınılmaz hale getirdi ve 1160 yılında yapılan savaşta Kılıç Arslan yenildi ve Elbistan Danişmendliler tarafından işgal edildi. Yağı-basan, bundan sonra Artuklular'dan Fahreddin Kara Arslan tarafından kuşatılan Amid (Diyarbakır)'ın yardımına koştu ve damadı Kara Arslan'a bağlı olmasına karşın Harput ile Çemişkezek'i yağmaladı. Kara Arslan bölgedeki diğer hükümdarlarla birleşerek Sivas üzerine harekete geçti. Bu sırada 2. Kılıç Arslan da Yağı-basan üzerine yürümek için hazırlanıyordu. Bu kuvvetlere karşı duramayacağını anlayan Yağı-basan, ülkesinin içerilerine çekildi. Ancak Nureddin Mahmud'un araya girmesi ile ağır bir yenilgiden kurtulan Yağı-basan gittiği Çankırı'da öldü (3 Ağustos 1164).

Yağı-basan'ın oğullarının küçük yaşta olması nedeniyle, Sultan Mes'ud'un kızı olan dul eşi, Yağı-basan'ın yeğeni İbrahim'in 16 yaşındaki oğlu İsmail ile evlenerek hükümdarlığını ilan etti. Bu durum Danişmendli şehzadeler arasında iktidar mücadelesine sebep oldu. Bu taht kavgaları Sultan 2. Kılıç Arslan'ın işine yaradı; Elbistan Bölgesi'ni, Tohma Vadisi'ni, Darende ve Gedük taraflarını ele geçirdi (1165). Çok geçmeden de Zünnun'un elinde bulunan Kayseri ve Zamantı'yı işgal etti. Bu arada Sivas'ta meydana gelen kıtlık nedeniyle halk ayaklanmış ve İsmail ile eşini öldürmüştü (1172). Sivaslılar Zünnun'u davet ettiler. Zünnun Sivas'a gelerek Danişmendli tahtına oturdu. 1174 yılında Suriye hükümdarı Nureddin Mahmud'un ölümü Zünnun'u zor durumda bıraktı. Bu da Sultan 2. Kılıç Arslan'ı derhal harekete geçirdi. Zünnun, Manuel Komnenos'tan yardım almak için İstanbul'a gitti. Bizans imparatorundan aldığı yardıma karşın bir başarı gösterememiş ve sonunda Sultan 2. Kılıç Arslan tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (1175). Böylece Danişmendli ülkesi, Malatya dışında Anadolu Selçukluları'nın sınırlarına katılıyordu.

Malatya Danişmendliler'ine gelince, amcası Yağı-basan'a tabi olan Zulkarneyn'in Ekim 1162 tarihinde ölümünden sonra başa oğlu Nasıreddin Mehmed geçti. İçki ve eğlenceye düşkün olan Mehmed, maiyetinin baskısı ile kenti terk etti. Yerine geçen kardeşi Fahreddin Kasım, attan düşerek öldü. Bu durumda üçüncü oğlu Efrîdûn emir ilan edildi. Malatya Danişmendliler'i Nureddin Mahmud'un desteği sayesinde ayakta durabiliyorlardı. Onun ölümünden sonra Sultan 2. Kılıç Arslan 25 Ekim 1178 tarihinde Malatya'yı ele geçirerek Danişmendli sülalesine son verdi.

Danişmendliler Anadolu'nun büyük bir bölümüne bir yüzyıl kadar egemen olmuşlardı. Danişmend Gazi, Emir Gazi ve Melik Mehmed zamanlarında Bizans ve Haçlılar'a karşı başarılı mücadeleler vermişler ve Anadolu'da Türk nüfuzunun yerleşmesinde önemli roller oynamışlardır. Egemen oldukları bölgelerde cami, medrese ve diğer dinsel ve sosyal kurumlar kurarak ülkenin bayındırlığına yardımcı olmuşlardır.

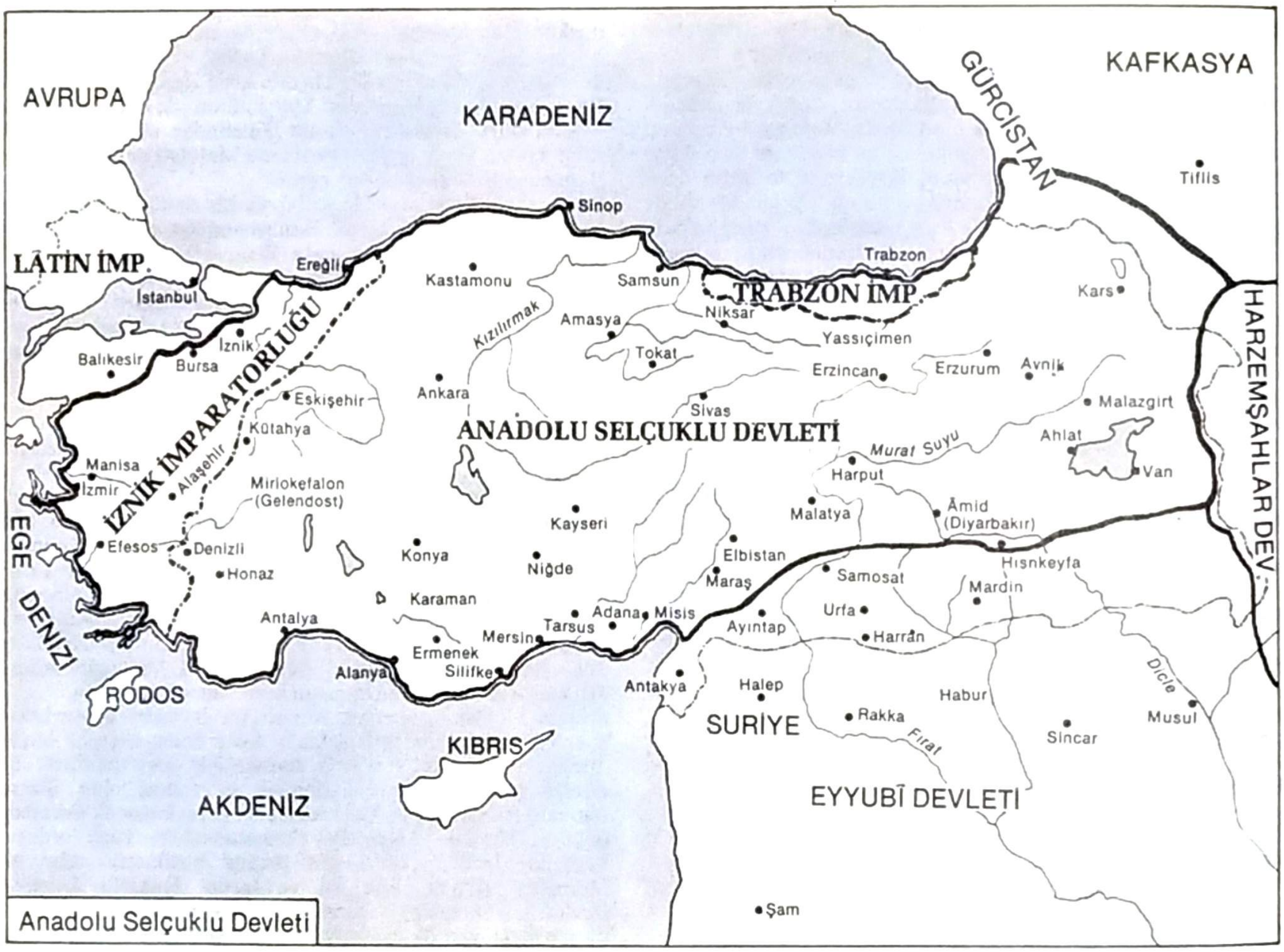
ANADOLU SELÇUKLULARI

Anadolu Selçuklu Devleti, 1071 Malazgirt zaferini izleyen birkaç yıl içinde büyük bir Türk nüfusunun Anadolu'ya yerleşmesiyle kurulma olanağını bulmuştur. Daha İran'da Selçuklu Devleti kurulmadan 1018 yılında başlayan ve 1040 yılına kadar devam eden Türk akınları bir keşif hareketinden ibaretti. Devletin kurulmasından Malazgirt zaferine kadar süren 30 yıllık gaza ve savaşlar, Anadolu'da Bizans direncini kırmak ve burada yeni bir vatan kurmak bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Türk ve dünya tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan 26 Ağustos 1071 Malazgirt zaferi, Türkler'e Anadolu'nun kapısını kesin olarak açıyordu.

Sultan Melikşah, amcası Kavurd'un isyanını bastırdıktan sonra Anadolu'nun fethine daha fazla önem vererek büyük Türkmen beylerini bu fetih hareketiyle görevlendirdi. Bu sırada taht kavgaları nedeniyle zayıflamış olan Bizans İmparatorluğu, Türk akınlarına fazla karşı koyacak durumda değildi. Nitekim Artuk Bey komutasındaki Türk ordusu, bugünkü İzmit yakınlarında Bizans birliklerini ağır bir hezimete uğrattı. İşte bu sıralarda Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmış-oğlu Süleyman-şah'ı Anadolu'da görmekteyiz. İlk zamanlar Sultan Melikşah'a karşıt tavır takınmış, fakat halifenin araya girmesiyle sonunda Anadolu'nun fethine memur edilmiş olan Kutalmış-oğulları, Melikşah'tan fethedecekleri ülkelerin emirlik fermanını da almışlardı. 1074 yılından itibaren Süleyman-şah'ın Anadolu'da faaliyetlerini saptayabiliyoruz. Aynı yıl Antakya ve Haleb'i kuşatan Süleyman-şah, Suriye meliki Atsız ile anlaşmazlığa düşmüş ve bunun üzerine Orta Anadolu'ya yönelerek 1077 yılında Konya'yı ele geçirmiştir. Bundan sonra Bizans'taki taht kavgalarına karışma olanağını bulan ve bu sayede fazla zorlukla karşılaşmadan bir çok kent ve kaleyi ele geçiren Süleyman-şah, 1078'de İznik'i fethederek merkezini oraya taşıdı. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmış oluyordu.

Malazgirt zaferinden sonra Türkler'in hiçbir engelle karşılaşmaksızın Anadolu'ya girmelerinin Hıristiyanlık bakımından sonuçlarını duyarlılıkla kavrayan Papa 7. Gregorius, 9 Temmuz 1073 tarihinde Bizans imparatoruna yazdığı bir mektupta Ortodoks ve Katolik kiliselerinin anlaşması zamanının geldiğini bildiriyor ve imparatorun uygun davranması üzerine bütün Hıristiyanlara hitaben 2 Şubat ve 1 Mart 1074 tarihli ünlü metuplarını yayınlıyordu. Gregorius, Haçlı seferlerinin ilk alarmı sayılan bu davetinde Türkler'in tehlikeli ilerleyişini açıkladıktan ve müslümanların Hıristiyanları **"koyun gibi boğazladıklarını"** şiddetli bir dille iddia ettikten sonra din kardeşlerini kurtarmak üzere, Türkler'e karşı Bizans İmparatorluğu'nun yardımına koşmak gereğini ilan ediyordu. Bu alarm, Papa ile Roma-Germen İmparatoru 4.Henri arasındaki anlaşmazlık yüzünden o sırada bir etki meydana getirememiştir.

Süleyman-şah fetihlerine devam ederek kısa zamanda Bizans aleyhine sınırlarını oldukça genişletti. 1080 yılında İznik'i Türkler'den geri almak amacıyla İznik önlerine gelmiş olan Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Üsküdar'a kadar ilerleyen Süleyman-şah, burada kurduğu gümrük daireleri ile Boğaz'dan geçen gemilerden gümrük

Anadolu Selçuklu Devleti

vergisi almağa başladı. Fakat I. Alexios Komnenos'un Bizans tahtına geçmesinden sonra durum Bizans lehine gelişmeye başladı. Türk birlikleri yavaş yavaş geri çekilmek zorunda kalıyorlardı. İmparator bu sırada Kilikya cephesinde olan Süleyman-şah'a baş vurarak vergi karşılığında barış istedi. Doğu ve güney cephesinde meşgul bulunan Süleyman-şah, Alexios'un bu önerisini kabul etti. Yapılan antlaşmaya göre iki devlet arasında, Kocaeli Yarımadası'ndaki Drakon Çayı sınır olacak ve aynı zamanda Türkler Bizans imparatoruna yardım edeceklerdi (1082). Batı sınırından emin olan Süleyman-şah, Anadolu'da ayrı noktalar halinde kalan Bizans kalelerini ele geçirmeye başladı. Tarsus, Adana, Misis, Anazarva (Ayn-ı Zarba) ile Kilikya'nın bazı kentlerini ele geçirmiş ve Malatya'yı haraca bağlamıştır.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethi sırasında Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler batıya çekilerek Kilikya ve Urfa taraflarında yeni yeni siyasal örgütler kurmaya başlamışlardı. Bunlardan birisi de Antakya'ya egemen olan Ermeni Filaretos idi. İktidar uğrunda her şeyi mübah sayan, yalnız hasımlarına değil uyruğu Rumlar'a ve hatta soydaşı Ermeniler'e bile en bayağı ve zalimane davranışları reva gören ve çıkarları uğruna mezhep ve din değiştiren Filaretos, hiç kimse tarafından sevilmemiş, kendi yurttaşlarının ağır suçlamalarına hedef olmuş ve oğlunun bile hıyanetine hedef olmuştu. Oğlu Barsam, hapisten kaçarak İznik'e gitti ve Süleyman-şah'ı Antakya'nın fethine teşvik etti. Süleyman-şah yeter miktarda kuvvetle, kimseye sezdirmemek için yalnız geceleri ilerleyerek 12 günde Antakya'ya geldi ve saptanan noktalardan kente girerek, halkının da desteği ile kolaylıkla kenti ele geçirdi (1084 Aralık başı). Süleyman-şah'ın, Elcezire ve Suriye'nin kilit noktası durumundaki Antakya müstahkem kentini ele geçirmesi Suriye meliki Tutuş ile aralarının açılmasına neden oldu ve Süleyman-şah'ın Nisan 1086 tarihinde Haleb'i kuşatması iki Selçuklu şehzadesini savaşa götürdü. Ayn-ı Selm mevkiinde yapılan savaşta ordusu dağılan Süleyman-şah yenildi ve hayatını kaybetti (5 Haziran 1086). Sultan Melikşah'a bağlı olan Süleyman-şah, 10 yıl gibi kısa zamanda Anadolu'nun büyük bir bölümünü fethetmiş ve burada yeni bir Türk devletinin temellerini atmıştı. Yaptığı fetihler İslam âleminde büyük bir sevinç yaratmış, Abbasi halifesi ona sancak ve hil'at göndermiş ve Nasır'üd-devle Ebu'l Fevâris ünvanını vermişti. Süleyman-şah, Müslüman olmayan ülkelerde fetihlerde bulunduğundan dolayı Gazi ünvanını da almıştı.

Süleyman-şah'ın ölümünden sonra İznik'te vekil bırakmış olduğu Ebu'l-Kasım, yeni kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasını önlediği gibi Bizans'a karşı başarılı akınlar yapmıştır. Fakat Emir Porsuk'un İznik üzerine yürümesi ve İmparator Alexios Komnenos'un barış istemesi karşısında İstanbul'a giderek Bizans ile antlaşma yapmak zorunda kaldı. Porsuk, İznik'i kuşattı ise de Bizans imparatorunun yardımcı kuvvetler göndermesi üzerine kuşatmayı kaldırdı. Emir Porsuk 3 ay süren kuşatma esnasında kenti ele geçiremeyince Sultan Melikşah onu geri çağırarak yerine Urfa emiri Bozan'ı atadı. Bozan, İznik'i kuşattı ve etrafa akınlar yapmaya başladı. Durumun nezaketi dolayısıyla Ebu'l-Kasım, Alexios Komnenos'tan yardım istedi. Çevirdiği entrikalarla Türkleri birbirine düşürmeğe çaba harcayan Alexios, bunu bir fırsat bilerek Ebu'l-Kasım'ın yardım isteklerini yanıtsız bıraktı. Artık kurtuluş ümidi kalmayan Ebu'l-Kasım, Sultan Melikşah'tan af dilemek için İsfahan'a gitti. Burada da yüz bulamayınca tekrar Anadolu'ya dönmek zorunda kaldı ve yakalanarak Emir Bozan tarafından öldürüldü. Onun yerine geçen kardeşi Ebu'l-Gazi devleti

Selçuklular'ın arması olan çift başlı kartal. Konya kalesinde yer almaktaydı. 13. yüzyıl başlarına ait olan bu taş kabartma, Konya Müzesi'nde bulunmaktadır.

ayakta tutmasını bildi. Sultan Melikşah'ın ölümüyle oğulları arasında saltanat kavgaları başlayınca, Süleyman-şah'ın oğlu Kılıç Arslan Horasan'dan gelerek İznik'te Anadolu Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı sıfatıyla 1092 sonralarında tahta oturdu.

Sultan 1. Kılıç Arslan, İznik'te Selçuklu tahtına geçtiği sırada Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Saltuk, Danişmend, Mengücükoğulları ve İzmir'de Çaka Bey bağımsız hükümdar gibi hareket ediyorlardı. Dolayısı ile Anadolu'da Türk birliğinden söz edilemezdi. İzmir'i devletine merkez yapan Çaka Bey, Adalar denizinde meydana getirdiği ilk Türk donanması ile birçok zaferler kazandıktan sonra Balkanlar'daki Peçenek Türkleri ile ittifak yaparak Bizans imparatorunu ortadan kaldırmak tasavvurunda idi. Kılıç Arslan bu kudretli Türk beyi ile ilişkiye girişmiş ve onun kızı ile evlenmişti. Anadolu sultanı sıfatıyla kendisine tabi olması gereken Çaka'nın bu derece kuvvetlenmesi Selçuklu sultanını endişelendiriyordu. Kılıç Arslan ile Çaka arasındaki durumdan ustaca yararlanmasını bilen Bizans imparatoru, çeşitli entrikalarla Kılıç Arslan'ı onun aleyhine tahrik etti ve ittifak yapmayı başardı. Sonunda iki hükümdar ortaklaşa Çaka'ya karşı harekete geçtiler. İkisine karşı koyamayacağını fark eden Çaka, Kılıç Arslan'ın yanına gitti. Kılıç Arslan onu iyi karşıladı, fakat ziyafette bir yolunu bulup idam ettirdi (1094). Çaka'nın ortadan kaldırılması ve Bizans imparatoru ile antlaşma yapılmasıyla batı sınırlarını güvence altına alan Sultan Kılıç Arslan, doğuya yönelerek Ermeni Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı kuşattı. Kuşatma devam ederken Haçlı ordularının Anadolu'ya doğru ilerlemekte olduklarını haber alınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı (1096).

Anadolu'nun ve arkasından da Filistin ve özellikle Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethi, Bizans imparatorlarının papalar nezdindeki girişimleri, yavaş yavaş Avrupa'da Müslümanlara karşı bir hareketin başlamasına neden oldu. Özellikle Alexios Komnenos'un 1091 yılında Papa 2. Urbain'e baş vurarak yardım istemesi ve onun da çalışmaları sonucunda tarihin en büyük askeri harekâtı olan Haçlı seferleri başlamıştır. Haçlı orduları 1096 yılında gruplar halinde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden hareket ettiler. Bizans İmparatoru Alexios Komnenos, gelen Haçlı birliklerini süratle Anadolu'ya geçiriyor ve onları Türkler'e karşı tahrik ediyordu. Pierre l'Ermit yönetimindeki çapulcu Haçlı grubu İzmit yakınlarında Kılıç Arslan'ın kardeşi Davud tarafından yok edildiler. Fakat kısa bir süre sonra, kontların, düklerin ve şövalyelerin yönetimindeki düzenli Haçlı birlikleri gelince, Türkler geri çekilmek zorunda kaldılar. Haçlılar Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi İznik'i kuşattılar. Kuşatma devam ederken Kılıç Arslan yetişti, ancak sayı ve donatım bakımından çok üstün olan Haçlı kuvvetleri karşısında, düşmana ağır kayıplar verdirmesine karşın kuşatmayı kıramadı. Kuşatmanın uzamasının daha büyük kayıplara mal olacağını farkeden Türkler, Bizans imparatoru ile anlaşarak kenti ona teslim ettiler (Haziran 1097). Kılıç Arslan da harp taktiğini değiştirerek Eskişehir'e doğru çekilmeye karar verdi. Haçlılar'ın ilerleyişi karşısında Danişmend Gazi ve Kayseri hâkimi Emir Hasan ile ittifak yaparak onların kuvvetleriyle birlikte Eskişehir Ovası'na çıkan vadiyi tuttu. Eskişehir Ovası'nda Temmuz ayında cereyan eden bu meydan savaşında her iki taraf da kahramanca döğüştü. Fakat düşmanın ezici üstünlüğü ve özellikle Türk silahlarının zırhlı şövalyelere tesirsizliği karşısında Kılıç Arslan daha fazla kayıp vermemek için savaş alanını terk etti. Bundan böyle onlarla meydan savaşı yerine, onların geçeceği bölgelerde su kuyularını kapatarak, ekinleri

tahrip ederek ve yerleşme alanlarını boşaltarak yıpratma taktiğine başvurdu. Haçlılar Orta Anadolu'yu geçerken çok kayıp verdiler. Kılıç Arslan, Danişmend Gazi ve Emir Hasan ile birlikte Ereğli'de yeniden Haçlılar'ın karşısına çıktı, fakat yine başarılı olamadı. Haçlılar'ın İznik'i ele geçirmesi üzerine Konya'yı kendisine merkez yapan Kılıç Arslan, bu sırada harekete geçen Bizans İmparatoru Alexios'a karşı gerekli kuvvetleri göndermemiş ve Eskişehir-Antalya hattına kadar olan topraklar Bizans'ın eline geçmişti. Bu arada uzun bir kuşatmadan sonra Antakya, Haçlılar tarafından ele geçirilerek burada bir kontluk kuruldu. Bununla beraber Antakya kontu Bohemond'un Danişmendliler tarafından tutsak edilmesinden sonra 1101 yılında harekete geçen Haçlı birliklerini birbiri arkasından Amasya yakınlarında ve Ereğli'de yok etti (1102).

Haçlılar'a karşı kazanılan bu son zafer, Selçuklular'ın sarsılan güvenini kazandırdığı gibi, Haçlılar'a ve Bizanslılar'a Anadolu'dan geçmenin zorluklarını gösterdi. Bununla beraber daha önce Haçlılar'a karşı ittifak yapmış olan Kılıç Arslan ile Danişmend Gazi'nin arası açıldı. Danişmend Gazi, Kılıç Arslan'ın uğraşından yararlanarak Malatya'yı ele geçirdi (1102). Bu arada Bohemond'dan alınan fidye sorunu de aradaki soğukluğu iyice artırdı. Sonunda 1104 yılında Danişmend Gazi'nin ölümü üzerine Kılıç Arslan iki aylık bir kuşatmadan sonra Malatya'yı zaptetti (2 Eylül 1106). Bundan sonra Bizans imparatoru ile barış yapıp batı sınırlarını güvence altına aldıktan sonra Harran'ı ve Suriye meliki Dokak'ın elinde bulunan Meyyafarikin'i ülkesine kattığı gibi Diyarbakır ve Musul bölgelerine de egemen oldu. Bu gelişmeler karşısında Emir Çavlı, Artukoğlu İlgazi ve Melik Rıdvan, Kılıç Arslan'a karşı ittifak yaptılar. İki taraf Habur Irmağı üzerinde karşılaştı. Temmuz 1107 tarihinde meydana gelen savaşta Kılıç Arslan'ın birlikleri yenildi; kendisi de tutsak olmamak için atıyla birlikte Habur Irmağı'na daldı, fakat zırhların ağırlığı nedeniyle boğuldu. Sultan 1.Kılıç Arslan, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusudur. Bütün ömrü Bizans, Haçlılar ve Anadolu'da Türk birliğini sağlamak için mücadele ile geçmiştir. Dönemin Müslüman ve Hıristiyan kaynakları onun adil ve cesur bir hükümdar olduğunda birleşirler.

Sultan 1.Kılıç Arslan'ın ölümü ve bu sırada Musul'da bulunan 11 yaşındaki oğlu Şahinşah'ın Emir Çavlı tarafından yakalanarak İsfahan'a götürülmesi üzerine Anadolu Selçuklu tahtı boş kaldı. Bu durum devleti oldukça sarstı ve başta Bizans İmparatoru Alexios Komnenos olmak üzere Haçlılar ve Ermeniler harekete geçerek bazı kent ve kaleleri ele geçirdiler. 1110 yılında Şahinşah, Anadolu'ya dönerek Konya tahtına oturdu. Onun devletin başına geçmesiyle kısa sürede toparlanan Türkler, Bizanslılar'a karşı bazı başarılar kazanarak batı sınırlarını genişlettiler (1113). 1116 yılında İmparator Alexios Komnenos genel bir hücuma geçerek Akşehir'e kadar ilerledi ve burada yapılan savaşta Şahinşah'ı yendi; fakat seferin asıl hedefi olan Konya'yı alma fikrinden de vazgeçerek İstanbul'a döndü. İmparator'un çekilmesinden sonra Şahinşah, kardeşi Mes'ud'un isyanıyla karşı karşıya geldi. İki kardeş arasındaki taht kavgaları 1116 yılına kadar devam etti ve Mes'ud, kayınpederi Danişmendli Emir Gazi'nin yardımı ile Konya tahtını ele geçirdi.

Sultan Mes'ud'un tahta çıkışından bir süre sonra İmparator Alexios Komnenos'un ölümü ve yerine Ioannes'in geçmesi (1118) üzerine iki taraf arasında mücadeleler yeniden başladı. Türkler Denizli'yi aldılar. Fakat yeni imparator 1119 ve 1120 yıllarında yaptığı iki seferle Denizli başta olmak üzere bazı kentleri ele geçirdi. Fakat Balkanlar'da Peçenekler'in

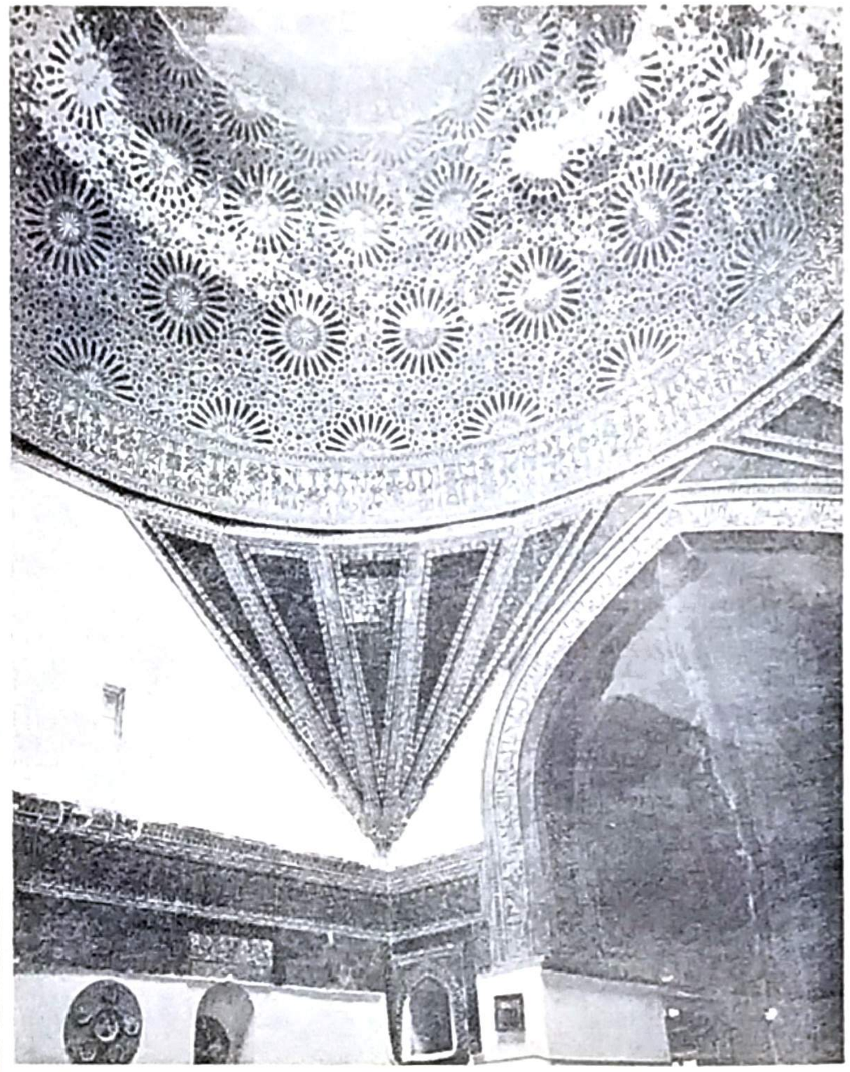
Sağ: Bugün müze olarak kullanılan Konya Karatay Medresesi'nde yer alan Selçuklu dönemine ait bir çini. Sol üst. Konya kalesinde bulunmuş olan Selçuklu dönemine ait bir taş kabartma. Konya Müzesi. Alt: Konya kalesinde bulunmuş Selçuklu dönemine ait bir grifon. Konya Müzesi. Yan sayfa sol: Melek figürü. Konya Müzesi. Konya kalesinde bulunmuş olan Selçuklu dönemine ait iki taş kabartma. Üstte ejder, altta ikili asker figürü. Konya Müzesi.

görülmesi, imparatoru bu cepheye dönmeğe itti. Sultan Mes'ud uzun süre kayınpederi Emir Gazi ile işbirliği yapmak zorunda kaldı. Bizans ve Haçlılar'a karşı yaptığı savaşlarla ülkesini bir hayli genişletmiş olan ve Abbasi halifesi tarafından **Melik** ünvanı verilen Emir Gazi Anadolu'nun en kuvvetli hükümdarı haline gelmişti. Sultanlık Selçuklular'da olmakla beraber artık Anadolu egemenliği Danişmendliler'e geçmişti. Sultan Mes'ud'un bu tutumu, Ankara ve Kastamonu taraflarına egemen olan kardeşi Melik Arab'ı tahtı ele geçirmek için harekete geçirdi. Emir Gazi'nin Artuklular ile meşgul olmasından yararlanan Melik Arap, kardeşi Mes'ud ile yaptığı savaşı kazandı. Sultan Mes'ud Bizans imparatorundan yardım istemek zorunda kaldı. İoannes Komnenos, Türkler'in birbirleriyle savaşmasından yararlanarak Kastamonu'yu ele geçirdi. Diğer yandan Emir Gazi'nin gelmesi sonucunda Melik Arab yenildi ve Kilikya'ya kaçmak zorunda kaldı. 1127 yılında Melik Arab, Türk ve Ermeniler'den topladığı kuvvetlerle harekete geçti. Emir Gazi ile aralarında birkaç defa daha savaş oldu ve sonuçta Melik Arab Bizans'a kaçarak tarih sahnesinden çekildi.

Sultan Mes'ud 1134 yılında kayınpederinin ölümüne kadar adeta onun korumasında idi. Babasının yerine geçen Melik Muhammed ile Sultan Mes'ud ortaklaşa hareket ederek Bizans aleyhine sınırlarını genişletiyorlardı. Ancak 1143'te Melik Muhammed'in ölümüyle Sultan Mes'ud üzerindeki Danişmendli baskısı kırılmış oldu. Danişmendli şehzadeler arasındaki taht kavgalarından yararlanarak Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu Danişmendliler'den geri aldı (1143). Bir yıl sonra da Elbistan'ı ülkesine kattı. Bu süratli gelişme ile yeniden Anadolu'nun en kuvvetli hükümdarı haline gelen Sultan Mes'ud, Musul Atabegleri ile Artuklular arasındaki mücadelelerden yararlanarak doğuya doğru sınırlarını genişletirken, kendisine bağlı Türkmen akıncıları da Menderes ve Gediz Vadileri'ni izleyerek batıya doğru ilerliyordu. Bu gelişmeler karşısında Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Türkler'i Anadolu'dan atmak için büyük bir ordu ile harekete geçti. Batı Anadolu'daki bazı kentleri ele geçirdikten sonra Selçuklu başkenti Konya üzerine yürüdü. Akşehir'de bulunan Selçuklu kuvvetlerini bozguna uğratıp bu kenti tahrip ettikten sonra Konya'ya doğru ilerledi. Sultan Mes'ud bu haber üzerine hızla doğudan döndü. Aksaray'da ordusunu hazırlayarak Konya önünde imparatorun karşısına çıktı. Bizanslılar Konya civarını çok tahrip etmişler ve halkı öldürmüşlerdi. Selçuklular'ın savaş taktiği karşısında çok kayıp verdiler ve yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu sırada yeni Haçlı ordularının harekete geçmesi bu iki hükümdarın ittifak yapmalarına neden oldu.

Sultan Mes'ud, Anadolu'da kuvvet ve kudretini sağlamlaştırdığı sırada İmadeddin Zengi 1144 yılında Urfa Haçlı kontluğunu ortadan kaldırmıştı. Türkler'in bu başarısı Haçlılar'ı endişelendirdiği gibi Avrupa'da da büyük bir heyecan uyandırdı. Alman İmparatoru 3. Konrad ve Fransa kralı St. Louis, bizzat ordularının başında olarak harekete geçtiler. St. Louis'den önce İstanbul'a varan Konrad, İmparator Manuel tarafından derhal Anadolu'ya geçirildi. Birinci Haçlı seferi yolunu izleyen Konrad, Eskişehir Ovası'na geldiği zaman karşısında Sultan Mes'ud'u buldu. Ekim 1147 tarihinde cereyan eden savaşta Almanlar ağır bir yenilgiye uğrayarak geri çekildiler. Alman ordusunun yenilgi haberini alan St. Louis, Orta Anadolu'ya girmekten çekinerek Efes-Denizli-Antalya yolunu izlemek zorunda kalmıştı. Bununla beraber yolda Türkmenler'in hücumlarına maruz kalan ve bir hayli kayıp veren St. Louis, Antalya'dan gemilerle Akkâ'ya gidebildi. Haçlılar'a karşı kazandığı zaferinden

Selçuklu Veziri Celaleddin Karatay tarafından yaptırılmış olan ve onun adını taşıyan Karatay Medresesi'nin kubbesinden bir görünüm. Eşsiz güzellikte siyah ve mavi çinilerle bezeli olan bu kubbeyi taşıyan duvarlarda da aynı güzellikte mozayik çiniler bulunmaktadır. Günümüzde bu yapı Selçuklu-Osmanlı çinilerini barındıran bir müze olarak kullanılmaktadır.

sonra 1149 ve 1150 seferleri ile Suriye Haçlıları'nı yenerek Maraş, Göksun, Ayıntâb, Ra'ban ve Delûk'u fethetti. Sivas ve Malatya Danişmendlileri'ni uyruğuna alarak Kilikya'ya girdi ve 1154 yılında bu bölgede Ermeniler'in elinde bulunan bazı kent ve kaleleri ele geçirdi. Bütün Kilikya'yı fethe karar verdiği sırada çıkan veba salgını nedeniyle hızla geri döndü. Sultan Mes'ud 39 yıllık saltanattan sonra 1155 yılında öldü. Basiretli bir siyaset ve sabırlı bir mücadele ile Anadolu Selçuklu Devleti'ni yok olmaktan kurtaran Sultan Mes'ud, Konya civarında yer alan devleti Anadolu'ya egemen bir hale getirmiştir. Haçlılar'a karşı kazandığı zaferler onu İslam'ın büyük mücahidleri arasına katmıştır. Adaleti ve sağlam yönetimi sayesinde Hıristiyanları bile Bizans'tan koparıp kendisine bağlamıştı. Selçuk Devleti'nin ilk bayındır ve uygar kurumları da onunla birlikte ortaya çıkmağa başlamıştır.

Sultan Mes'ud ölümünden kısa bir süre önce ülkesini üç oğlu arasında bölüştürmüştü. Başkent Konya ve havalisini alan ve kardeşlerinin hâkimi durumunda olan Kılıç Arslan, babasının yerine Selçuklu tahtına geçti, fakat kardeşlerinin muhalefetiyle karşılaştı. Önce kendisine rakip saydığı ortanca kardeşini bertaraf etti. Bundan korkan küçük kardeşi Şahinşah, Ankara ve Çankırı taraflarına kaçarak Danişmendli emiri Yağı-basan ile işbirliği yaptı. Taht kavgalarının başlaması Sultan 2. Kılıç Arslan'a karşı Bizans, Ermeni ve Nureddin Mahmud'un harekete geçmelerine neden oldu, Sultan önce Danişmendli Yağı-basan ile anlaştı, bundan sonra Ermeniler'i sindirdi ve arkasından da Nureddin karşı harekete geçerek Ayıntâb'ı ele geçirdi.

Kılıç Arslan'ın artan kudreti ve kazandığı başarılar düşman ve rakiplerini daha sıkı bir işbirliğine yöneltti. Ordusu ile Kilikya'da bulunan Bizans İmparatoru Manuel Komnenos 1159 yılında Nureddin Mahmud ile Kılıç Arslan'a karşı bir ittifak yaptı. Kilikya seferinden dönerken ordusunun Kütahya civarında Türkmenler tarafından baskına uğratılması sultan ile imparatorun aralarının iyice açılmalarına neden oldu. Ertesi yıl Türkler'e karşı sefere çıkan imparator, Eskişehir civarında yine Türkmenler tarafından oldukça hırpalandı. Manuel Komnenos, Kılıç Arslan'a karşı Suriye'deki Franklar'dan yardım istediği gibi Yağı-basan ile Ankara ve Çankırı taraflarını elinde bulunduran Şahinşah ile de gizli antlaşmalar yaptı. Sultan Kılıç Arslan bütün siyasal faaliyet ve entrikaların merkezi olan imparator ile bizzat anlaşmak üzere 1162 yılında İstanbul'a gitti. İmparator Manuel, onun bu gelişini Bizans'ın düşmanlarını birbirine ezdirmek siyasetine uygun bularak büyük bir törenle sultanı karşıladı ve ağırladı. İki hükümdar arasında varılan antlaşmaya göre karşılıklı yardımlaşma ve Türkmenler'in Bizans'a akın yapmamaları kabul edildi.

Sultan 2.Kılıç Arslan batı sınırlarını güvence altına aldıktan sonra doğuya dönerek Danişmendliler üzerine yürüdü, Elbistan, Darende ve Tohma suyu boyunu ele geçirdi (1165). Bu sıralarda Yağı-basan ölmüş ve yerine Zu'n-nun geçmişti. Bundan da yararlanarak Kayseri ve Zamantı havalisini ülkesine kattı. Ankara ve Çankırı havalisini kardeşi Şahinşah'ın elinden aldı (1169). Kılıç Arslan'ın Malatya'yı kuşatması üzerine Nureddin Mahmud harekete geçti. Ancak bu iki kudretli kişi arasında bir savaş olmadı. 1174 yılında Nureddin Mahmud'un ölümü, Selçuklu sultanını bu kudretli rakibinden kurtarmıştı. Artık Anadolu'da Türk birliğini kurmak için önünde engel kalmamıştı. Ertesi yıl Sivas, Tokat ve Niksar ile bütün Danişmend ilinin ele geçirilmesi tamamlandı. Rakipleri kurtuluşu Bizans imparatoruna sığınmakta buldular.

Sultan 2.Kılıç Arslan'ın bu başarıları Bizans imparatorunun

gözünden kaçmıyordu. Aynı zamanda İstanbul'da yapılan antlaşmanın aksine Türkmen akıncıları Bizans'a karşı akınlara yeniden başlamışlardı. Bu gelişmeler Anadolu Selçuklu Sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu'nu yeniden karşı karşıya getirdi. İmparator Manuel Komnenos, aleyhindeki bu gelişmeleri kökünden halletmek için Anadolu Selçuklu Devletini yıkmak kararı ile büyük bir ordunun başında olduğu halde yürüyüşe geçti. Yapılan barış önerilerini kesinlikle reddederek Denizli yönünde ilerledi. Asıl hedefi Konya'yı ele geçirmekti. Türkmenler, bir yandan çete savaşına devam ederek Bizans ordusunu hırpalarken, diğer yandan da onları Denizli civarında dar ve sarp Myriokefalon Vadisi'ne sokmayı başardılar. Zaten sultanın istediği de yıpranmış düşmanını bu vadide karşılamaktı. Bizans kuvvetleri vadiye girdikten sonra vadinin yamaçlarında pusu kurmuş olan Türkler düşmanı ok yağmuruna tuttular. Vadinin giriş ve çıkışı da Türkler tarafından tutulmuştu. Eylül 1176 yılında meydana gelen savaşta Manuel ağır bir hezimete uğradı. İmparator Batı Anadolu'daki istihkâmları kaldırmak ve ağır bir tazminat ödemek koşuluyla İstanbul'a dönebildi. Bu zafer, Bizans'ın Malazgirt zaferinden beri Anadolu'yu geri alma ümitlerini tamamen ortadan kaldırmıştır. O zamana kadar Hıristiyan dünyasında bir tür **"Türkler'in işgali altındaki ülke"** olarak görülen Anadolu'nun bu zaferle kesin olarak bir Türk yurdu olduğu ortaya konmuştur. Diğer yandan 1.Haçlı seferinden beri hücumda olan Bizans İmparatorluğu bu tarihten itibaren savunmaya çekilmek zorunda kalmıştır. 1071 Malazgirt zaferi Türkler'e Anadolu'nun kapılarını açmış ve 1176 Myriokefalon zaferi de burasının artık Türkler'den geri alınamayacağını ortaya koymuştur.

Bizans derdini ortadan kaldıran Kılıç Arslan, yıllardan beri kendisini uğraştıran Danişmendliler üzerine yürüdü ve Malatya'yı alarak bu devlete son verdi. Ancak bu kez de karşısına Selahaddin Eyyubi çıktı. Aradaki küçük beyliklerin tahriki bu iki kuvvetli hükümdarı karşı karşıya getirdi. Sultan Kılıç Arslan'ın ılımlı tutumu sayesinde anlaşma sağlandı. Diğer yandan Türkler, Kilikya Ermeni Krallığı'nın elinde bulunan bazı kent ve kaleleri alarak Silifke'ye kadar sınırlarını genişlettiler. Bizans İmparatoru'nun antlaşma gereğince istihkâmları yıktırmaması, batıdaki fetihlerin yeniden başlamasına fırsat hazırladı. 1182 yılında geniş bir fetih hareketi ile Uluborlu, Kütahya ve Eskişehir ele geçirilerek sınır Denizli'ye kadar genişletildi. Antalya uzun süre kuşatıldı ise de alınamadı.

Sultan 2. Kılıç Arslan uzun ve onurlu bir mücadele hayatından sonra ihtiyarlamış, yorulmuş ve artık seferlere çıkamaz olmuştu. Bu nedenle ülkesini 11 oğlu arasında bölüştürdü. Kendisi Konya'da oturuyor ve tabi hükümdar mevkiinde onlara nezaret ediyordu. 11 şehzade babalarına sözde bağlı olup iç ve dış işlerinde tamamen bağımsız hareket ediyordu. Sultan ülkesini oğulları arasında bölüştürmekle son günlerini huzur içinde geçireceğini umuyordu, fakat çok geçmeden oğulları arasında taht kavgaları başladı (1185).

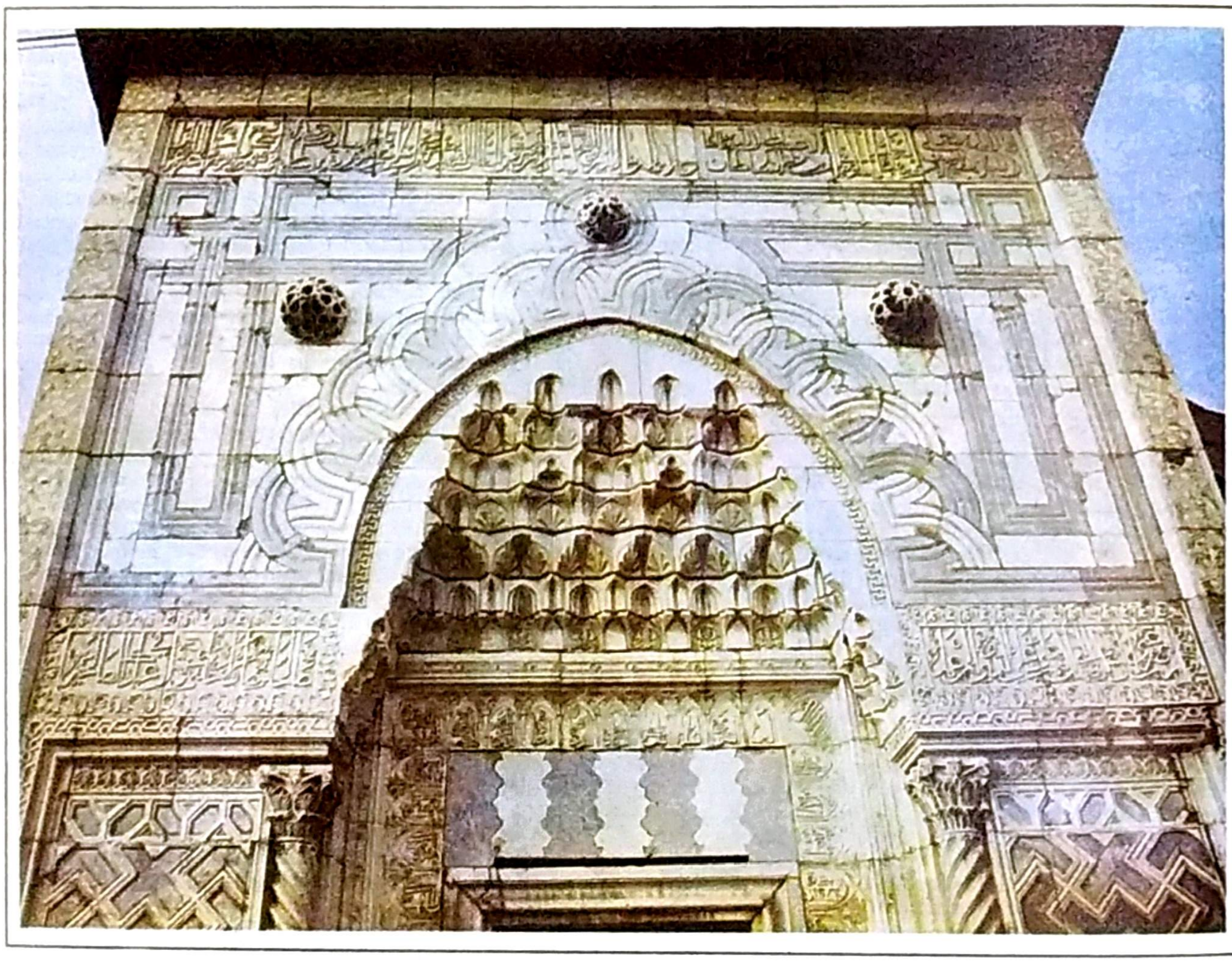
Anadolu'da şehzadeler arasında taht kavgaları devam ederken Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethetmesi (1189) üzerine Avrupa'da yeni bir Haçlı seferi hazırlıkları yapılıyordu. Alman İmparatoru 1.Friedrich Barbarossa komutasındaki 3.Haçlı orduları Anadolu'ya girdi. Kardeşler arasındaki mücadeleler nedeniyle Haçlılar'a karşı koyamayacağını anlayan sultan, onların Anadolu'dan geçmelerine izin verdi. Fakat Akşehir'de sultanın oğlu Melikşah'ın Haçlılar ile savaşması üzerine Friedrich Barbarossa Konya'ya gelerek kenti işgal etti. Haçlılar burada fazla kalmayarak Kilikya'ya doğru hareket ettiler.

Sultan Kılıç Arslan son günlerini oğullarının elinde bir oyuncak olarak geçirdi. Sonunda aradığı huzuru Uluborlu meliki oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanında buldu. Onunla beraber Konya'yı Melikşah'ın elinden almak için harekete geçti. Halkın yardımı ile kenti ele geçirdi. Aksaray'ı giderek kuşattığı sırada hastalandı ve Konya'ya dönerken öldü. Sultan 2.Kılıç Arslan siyasal kudreti, askeri zaferleri, irade ve enerjisi, geniş görüşü ile Türk tarihinin büyük simalarından birisidir. 37 yıllık saltanatı sırasında Anadolu'da Türk birliğini kısmen gerçekleştirmiş ve ülkenin bayındırlığına ve gelişmesine büyük çaba harcamıştır. Sultan 2.Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra şehzadeler arasındaki taht kavgaları daha da şiddetlendi. İhtiyar babasına iyi davranarak veliaht atanan Uluborlu meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in sultanlığı diğer kardeşleri tarafından kabul edilmedi. Gıyaseddin Keyhüsrev, bir yandan kardeşleri ile mücadele ederken diğer yandan da Bizans İmparatoru 3. Alexios Komnenos ile savaşıyordu. Selçuklu tahtı konusunda onun en kudretli rakibi, askeri bakımdan kendisinden üstün olan Tokat meliki Rüknüddin Süleyman-şah idi. Süleyman-şah, kardeşlerini kendisine tabi duruma getirdikten sonra asıl hedefi olan Konya üzerine yürüdü. Onunla savaşamayacağını bilen Gıyaseddin Keyhüsrev kardeşlerinin canına dokunmayacağı konusunda güvence vermesine karşın ona güvenemeyerek İstanbul'a gitti (1196).

Anadolu'da sarsılmış olan Türk birliğini yeniden kurmak amacıyla kardeşlerinin elinde bulunan Amasya, Niksar ve Elbistan'ı buyruğu altına aldı. Bu mücadelelerden yararlanan Bizans imparatoru doğrudan doğruya olmasa bile Karadeniz kıyılarında harekete geçti. Süleyman-şah bu gelişmeleri önleyerek imparator ile antlaşma yaptıktan sonra Toroslar'ın kuzeyine akınlara başlamış olan ve bazı kaleleri ele geçiren Kilikya Ermeni kralı 2.Leon'u yenerek onları Toroslar'ın güneyine çekilmeye zorladı. Bizans imparatorunu haraca bağladıktan ve Ermeni Krallığı'nı cezalandırdıktan sonra Doğu Anadolu'ya yönelerek Malatya'yı aldı. Diğer yandan Erzincan Mengücükoğullarını kendisine bağladı. 1202 yılında Erzurum'u ülkesine katarak Saltuklular'a son veren Süleyman-şah Gürcüler ile komşu oldu. Aynı yıl içinde Sarıkamış yakınlarında Gürcüler ile yapılan savaşı kaybeden Süleyman-şah, kardeşi Mes'ud'un elinden Ankara'yı aldıktan sonra ikinci Gürcistan seferine çıkarken Konya ile Malatya arasında öldü (6 Temmuz 1204). Yerine geçen oğlu 3.Kılıç Arslan'ın çocuk yaşta olması nedeniyle uçta bulunan Türkmenler hâlâ İstanbul'da bulunan Gıyaseddin Keyhüsrev'i Konya tahtına davet ettiler. Bu sırada İstanbul, Latinler tarafından işgal edilmiş ve Bizans İmparatorluğu parçalanmıştı. Gıyaseddin Keyhüsrev uçtaki Türkmenler'den topladığı birliklerle Konya üzerine yürüdü ve bir aylık bir kuşatmadan sonra kenti ele geçirerek ikinci kez olarak Selçuklu tahtına geçti (Şubat 1205).

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev kısa sürede içte güvenliği sağladıktan ve İznik İmparatoru Theodoros Laskaris ile anlaşma yaptıktan sonra Karadeniz ticaret yolunu tehdit eden ve bu kıyılarda yerleşmeğe çalışan Trabzon Komnenosları'na karşı bir sefer yaptı. 1206 yılında yapılan bu seferde Aleksios Komnenos yenilerek bir süre için kapanmış olan Karadeniz ticaret yolu açıldı. Gıyaseddin Keyhüsrev, ticari ve ekonomik bakımdan ülkenin içinde bulunduğu koşulları takdir ve buna uygun bir siyaset izleyerek Karadeniz seferinden sonra bizzat ordusunun başında Antalya'yı kuşattı. Anadolu'nun önemli dışalım ve dışsatım limanlarından birisi olan Antalya bu sıralarda Aldobrandini adında bir İtalyanın elinde bulunuyordu. Ancak Kıbrıs'dan gelen yardım üzerine sultan kenti ele geçiremedi. Bununla beraber kentte Latinler ile anlaşmazlığa düşen Rum halkı sultanı kente davet etti ve Mart 1207 tarihinde Antalya fethedildi. Selçuklu tahtındaki değişiklikten yararlanmak isteyen Kilikya Ermeni kralı 2.Leon'a karşı yapılan sefer zaferle sonuçlandı ve onun ele geçirdiği yerler geri alındı (1209). Bunu Eyyubiler'in Kuzey Suriye ve Anadolu'yu istilalarını önlemek izledi.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in Karadeniz, Akdeniz kıyılarında ve Ermeniler aleyhinde kazandığı zaferler İznik İmparatoru Theodoros Laskaris ile aralarını açtı. Diğer yandan Laskaris'in kuvvetlenmesi de Selçuklu sultanını kuşkulandırıyordu. Dış kışkırtmalar ve imparatorun yıllık vergiyi ödememesi Gıyaseddin Keyhüsrev'i İznik imparatoruna karşı bir sefer yapmaya zorladı. Sultan ordusu ile hareket ederken yanına eski İmparator Alexios'u da almıştı; onu tahtına geri vermek istiyordu. İki ordu Alaşehir sınırında karşılaştı. Yapılan savaşta Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev savaşırken şehit edildi ve Selçuklu ordusu yenildi (1211).

Gıyaseddin Keyhüsrev'den boşalan Selçuklu tahtına devlet erkânının, onun büyük oğlu İzzeddin Keykaus'u geçirmesi üzerine kardeşi Alaeddin Keykubad isyan etti. Erzurum meliki Tuğrul-şah ve Ermeni kralı ile ittifak yapan Keykubad, Kayseri'de Keykaus'u kuşattı;fakat bir süre sonra Ermeni kralı ile Tuğrul-şah'ın kuşatmayı terk etmeleri nedeniyle kendisi de, tek başına mücadele edemeyeceğini anlayarak Ankara'ya çekildi. Kayseri'deki tehlikeli durumu atlatan Keykaus, Konya'ya gelerek resmi törenle tahta geçti. Bununla beraber Ankara'da bulunan kardeşi kendisi için hala tehlikeliydi. Ertesi yıl Ankara'yı uzun bir kuşatmadan sonra kardeşi teslim oldu ve Malatya civarında bir kaleye hapsedildi.

İznik İmparatoru Theodoros Laskaris bir elçi heyeti göndererek onun tahta çıkışını kutluyor, Alaşehir savaşı ve babasının şehadeti dolayısıyle iki devlet arasında bozulan ilişkilerin düzeltilmesini istiyordu. İzzeddin Keykaus, Laskaris'in bu önerisini kabul ederek onunla anlaşma yaptı. Bundan sonra gelişen ticari faaliyetlere paralel olarak babası tarafından izlenmekte olan siyaseti devam ettirdi. Kıbrıs kralı Hugues ile ticaret anlaşmasını yenileyerek ada ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesini sağladı. Akdeniz ticaretini kısmen güvence altına aldıktan sonra kuzey ticaretini de güvenceye almak amacıyla Trabzon ve İznik imparatorlukları arasında mücadele alanı olan Sinop üzerine yürüyerek Aralık 1214 tarihinde kenti fethetti ve buraya başta tüccar sınıfı olmak üzere Türk nüfus yerleştirdi. Sultan İzzeddin Keykaus'un Sinop'un fethiyle uğraştığı sıralarda Antalya Rumları, Kıbrıs'tan da aldıkları destekle isyan ederek kenti ele geçirmişlerdi. Sultan hızla Antalya'ya giderek bir aylık bir kuşatmadan sonra kenti tekrar kuyruğu altına aldı (23 Ocak 1216). Antalya'dan Konya'ya dönen sultan, kardeşi ile iktidar mücadelesinde kendisine cephe almış olan ve bu mücadeleden yararlanan Karaman, Ereğli ve Ulu-kışla'yı işgal etmiş bulunan Kilikya Ermeni kralı 2.Leon'a karşı sefere çıktı. Bu üç kenti geri aldıktan sonra yürüyüşüne devam ederek Ermeni Devleti'nin sınır kasabası olan Keban'da Ermeni ordusuyla karşılaştı ve onları ağır bir yenilgiye uğrattı (1216). Sultan son askeri harekâtını Eyyubiler'e karşı yapmış, fakat Haleb yakınlarında öncü kuvvetlerinin yenilgisi üzerine Elbistan'a çekilmişti (1218). Eyyubiler karşısında uğradığı bu yenilginin öcünü almak amacıyla 1220 yılında Konya'dan Malatya'ya geldi. Burada hastalandı ve daha 30-35 yaşlarında iken Viranşehir'de öldü.

Anadolu Selçuklu sultanlarının büyüklerinden birisi olan İzzeddin Keykaus, sarsılmaz bir iradeye, tükenmez bir kudrete ve sağlam bir siyasal görüşe sahipti. Komşu devletler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak ülkenin sınırlarını genişletmiş ve devletinin nüfuzunu artırmıştı. Siyasal ve askeri başarılarının yanında ülkesinin ekonomik bakımdan da kalkınmasına büyük çaba harcamış ve bunda da oldukça başarılı olmuştur. Buna bağlı olarak ülkenin her yanında bayındırlık faaliyetleri sürdürülüyordu. Bilgin ve sanatkârları koruyarak ve teşvik ederek ülkesinin fikri bakımdan da kalkınmasına büyük hizmetleri geçmiştir.

İzzeddin Keykaus'tan sonra Selçuklu tahtına daha önce giriştiği iktidar mücadelesinde başarısızlığa uğrayan ve hatta bir süre hapiste kalmış olan Alaeddin Keykubad geçti. Kendisine Abbasi halifesi tarafından **saltanat menşuru** gönderilen Keykubad, Mısır Eyyubileri'ne karşı el-Melik'ül-Eşref ile bir anlaşma yaptı. Bundan sonra Kalonoros (bugün Alanya) kalesini karadan ve denizden kuşatarak ele geçirdi (1223). Birkaç yıl içinde kent ve kalenin yeniden ve görkemli bir biçimde inşasının tamamlanmasından (1226) sonra

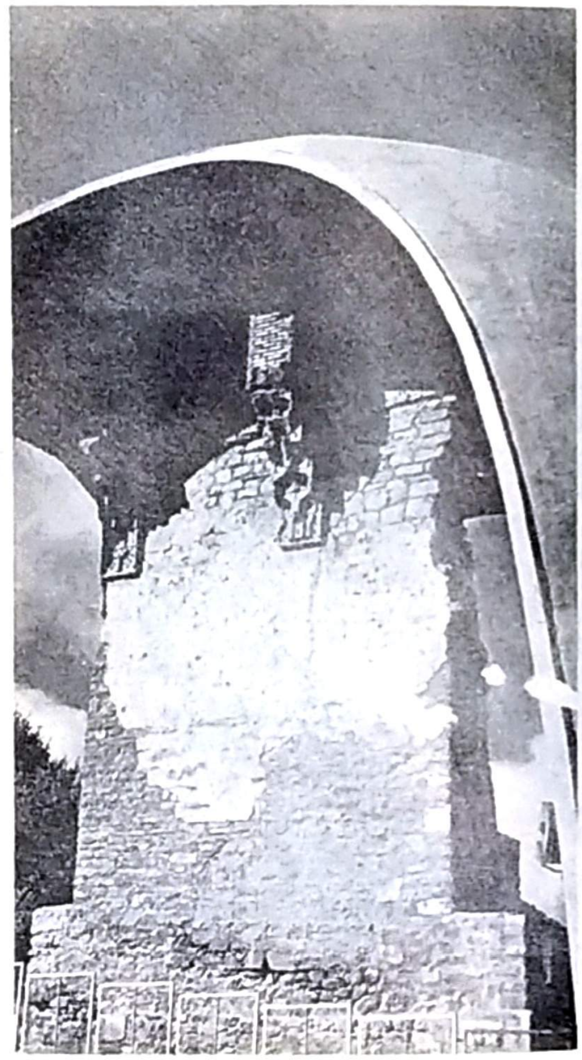
Üst: Konya Karatay Medresesi'nde bulunan güzel çinilerden bir örnek. Alt: Konya kalesinde bulunmuş olan Selçuklu dönemine ait bir taş kabartma. Üzerinde fil ve aslan işlenmiştir. Konya Müzesi. Yan sayfa: İçindeki çinilerinin güzelliği kadar dışta taş işçiliği de aynı güzellikte olan Karatay Medresesi'nin giriş kapısından bir ayrıntı.

sultanın adına izafeten Ala'iye adını aldı. İlk Selçuklu tersanesi Alaeddin Keykubad tarafından burada kuruldu. Ala'iye, Keykubad ve haleflerinin kışlık merkezi haline getirildi. Sultan Alaeddin Keykubad, kendisine karşı bir tavır takınmış olan emirlerden bazılarını bertaraf ettikten sonra Sinop'ta inşa edilen bir donanmayı Kastamonu beyi Emir Çoban komutasında Kırım'daki önemli ticaret limanı Suğdak üzerine gönderdi. Selçuklu Devleti'nin satvetini ve deniz kuvvetlerinin önemini göstermek bakımından dikkate değer olan bu denizaşırı sefer sonucunda Türk ordusu yalnız Suğdak'ı fethetmekle kalmadı, içerilere kadar nüfuz ederek birtakım Kıpçak beyleri ve Rus knezlerini de buyruğu altına aldı. Burada bir cami yapılıp, kadı, hatip ve müezzinler atandıktan ve bir miktar kuvvet bırakıldıktan sonra geri dönüldü. Suğdak seferinden belki de bir yıl sonra (1224?) Kilikya Ermeni Krallığı üzerine kuvvetler yöneltti. Selçuklu kuvvetleri Batı ve kuzeyden ilerleyerek Silifke'ye kadar sahili fethettiler. Kral Hetum, sultana asker vermek, ödediği haracı iki katına çıkarmak ve paralarını Selçuklu sultanı adına bastırmak koşullarıyla Alaeddin Keykubad ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Ermeniler'den ele geçirilen yerlere Türkmenler yerleştirildi.

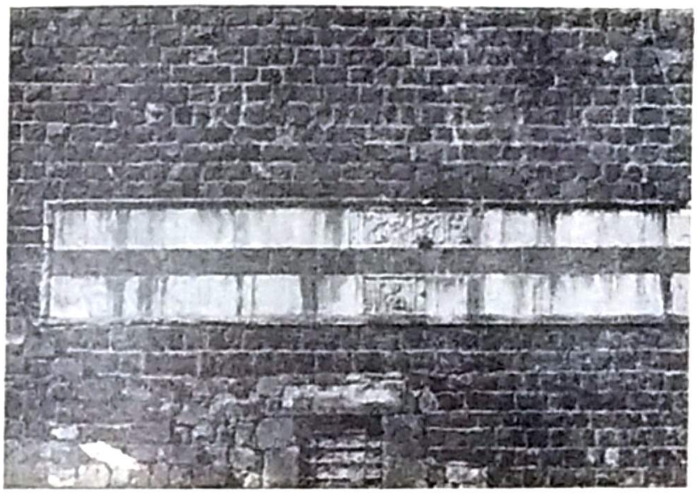
Sultan Alaeddin Keykubad, Anadolu işleriyle uğraştığı sıralarda Asya içlerinden batıya doğru ilerlemekte olan Moğol tehlikesi Anadolu sultanını da karşı önlemler almaya yöneltmiştir. Doğu Anadolu'nun bir bölümünü ellerinde bulunduran Artuklu ve Eyyubi melikleri sık sık cephe değiştiriyorlardı. Bunlara bir son vermek ve Moğol istilasını durdurmak için gerekli önlemleri almak amacıyla Doğu Anadolu seferine çıktı. Kahta, Hısn-ı Mansur ve Çemişgezek'i (1226), daha sonra da Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı ele geçirerek Mengücük-oğulları sülalesine son verdi (1228). Sultanın uğraşısından yararlanma yönüne giden Trabzon İmparatoru Andronikos, Samsun ve Sinop'u almak için harekete geçti. Bunu haber alan Keykubad derhal Bayburt - Maçka üzerinden Trabzon'a giderek kenti kuşattı, fakat havaların çok kötü gitmesi nedeniyle kenti ele geçiremedi.

Moğol istilası karşısında büyük kahramanlıklar gösteren, fakat yine de onları durduramayan Harezmşahlar hükümdarı Celaleddin Mengübirti batıya doğru çekilerek Gürcistan, Batı İran, Kafkasya ve Doğu Anadolu da Meraga merkez olmak üzere bir devlet kurmuş ve Moğol istila selini durdurmağa çalışmıştır. Bu şekilde Anadolu Selçuklu Devleti ile komşu olan Celaleddin ile Alaeddin Keykubad arasında dostane ilişkiler kurulmuştu. Fakat Celaleddin Mengübirti, Türk-İslam kültürünün önemli merkezlerinden birisi olan Ahlat'ı ele geçirip tahrip edince bu iyi ilişkiler bozuldu. Bu arada Erzurum meliki Cihanşah ile ittifak yapması durumu daha da gerginleştirdi. Bu iki Türk hükümdarının aralarını düzeltmek için Abbasi halifesinin aracılığı ve Eyyubiler'in girişimleri de bir sonuç vermeyince Alaeddin Keykubad büyük bir ordu ile Celaleddin Mengübirti üzerine yürüdü. İki ordu Erzincan yakınlarında Yassı-Çimen mevkiinde karşılaştı. 10 Ağustos 1230 tarihinde cereyan eden kanlı savaşta Celaleddin Mengübirti yenildi. Sultan bundan sonra Erzurum'u ele geçirdi. 1231 yılında Celaleddin'in ölümünden sonra Moğollar ile Anadolu Selçuklu Devleti komşu oldu. Moğollar'ın yağma akınları Malatya'ya kadar uzanıyordu. Moğol tehlikesinin daha önce farkına varan Alaeddin Keykubad, ülkesini bu tehlikeden uzak tutmak için Ögedey'in oldukça ağır koşullarını kabul etmiş göründü. Bununla beraber gerekli önlemleri almaktan da geri durmuyordu. Sınır boylarındaki kaleleri tahkim ederek, Celaleddin'in ölümünden sonra Selçuklu hizmetine girmiş olan Harezmli askeri birlikleri bu

sınır kalelerine yerleştirildi.
Sultan Alaeddin Keykubad son yıllarını Eyyubiler ile mücadele ederek geçirmiştir. 1234 yılında yapılan ilk çarpışmada Eyyubiler yenildiler. Ertesi yıl Eyyubiler'i Doğu Anadolu'dan tamamen uzaklaştırmak için ordusunu Kayseri'de toplayarak hareket etti. Bir kısım kuvvetler Diyarbakır'ın kuşatmasına gönderildikten sonra bizzat sultanın komuta ettiği kısım Rakka, Urfa, Harran ve Siverek'i şiddetli kuşatmalardan sonra ele geçirdi. Ancak Selçuklu kuvvetlerinin çekilmesinden sonra el-Melik el-Kâmil Urfa ve Harran'ı ele geçirip halka çeşitli zulümlerde bulundu. Artık kesin olarak sorunu halletmek gerekiyordu. Alaeddin Keykubad, el-Melik el-Kâmil'e kesin darbeyi indirmek amacıyla ordusunu Kayseri'de topladı. Fakat ordusunu harekete geçirmeden önce bir ziyafette zehirlenerek öldürüldü (1 Haziran 1237) ve cesedi Konya'ya nakledilerek kendisinin adı verilen türbeye gömüldü.
Sultan Alaeddin Keykubad, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve döneminin en büyük hükümdarlarından biridir. Onunla devlet siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan en yüksek düzeyine ulaşmıştı. Ülkenin hemen her yanında büyük bayındırlık faaliyetlerine girişmiştir. Bilim ve sanattan zevk alır, meclislerinde tarih ve siyasetle ilgili söyleşiler yaptırır, bilgin ve sanatkârları korurdu. Hükümdarlık zamanı Türkiye tarihinin en müreffeh dönemlerinin başında gelmektedir. Onun inşa ettirdiği cami, medrese, kervansaray, köprü ve hastanelerin çoğu hâlâ görkemini korumaktadırlar. Moğol tehlikesinin ortaya çıktığı bir zamanda ve genç yaşında ölmesi Türkiye tarihi bakımından büyük bir talihsizliktir.
Sultan Alaeddin Keykubad'dan sonra, komutanların ve beylerin rekabetleri arasında oğlu 2.Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçti. Bu zayıf kişilikli hükümdar komutan Sa'deddin Köpek'in etki ve nüfuzu altına girdi. Sultanın tahta geçişindeki rolü, kurnazlığı ve garip tabiatlı hükümdarı istediği yöne yöneltmesi sayesinde kendisine rakip saydığı büyük devlet adamlarını bertaraf etmekle Selçuklu Devleti'ni başsız bir hale getirdi. Sa'deddin Köpek, devlet erkânından kendisine karşı çıkabilecekleri bertaraf ettikten sonra Selçuklu tahtına geçmek emelindeydi. Ancak bu hile ve entrikaları ortaya çıkınca derhal idam edildi (1239). Sa'deddin Köpek'in ortadan kaldırılmasında baş rolü oynayan Celaleddin Karatay gibi devlet adamlarının iş başına geçmesiyle durum biraz düzelir gibi olduysa da, siyasal ve idari açıdan zaafları tamamiyle ortadan kaldırılamadı. 1240 yılında bir Türkmen şeyhi olan Baba İshak'ın isyanı güçlükle bastırılmakla beraber Anadolu Selçuklu Devleti'nin artık çökmekte olduğunu da ortaya koydu. Baba İshak isyanının bastırılmasından sonra Moğol istilası başladı. 1242'de Erzurum'u işgal ve tahrip eden Moğollar 1243 yılında Baycu Noyan komutasında 30.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'yu istilaya giriştiler. Selçuklu Devleti, tabi devletlerin gönderdiği yardımcı kuvvetlerini de alarak Moğol ordusundan daha kalabalık bir ordu ile bizzat Sultan 2.Keyhüsrev'in yönetimindeki Moğollar'ı karşıladı. Sivas'ın 80 km doğusunda Köse-dağ mevkiinde iki ordu karşılaştı. Moğollar Selçuk öncü kuvvetlerini bir manevra ile perişan edince artık eski değerli komutanlarından yoksun kalan ordu, başta sultan olmak üzere savaş meydanını terk etti. Sultan Antalya'ya kadar kaçtı. Moğollar Sivas'a, oradan Kayseri'ye geldiler; kent hücumla teslim alındı, yağma ve tahrip edildi.
Kösedağ bozgunu Anadolu Selçukluları tarihinde çöküntünün ve felaketlerin başlangıcıdır. 2.Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra çeşitli devlet adamları onun üç oğlu adına

Sağ üst: Selçuklu Sultanı 1.İzzeddin Keykaus'un Sıvas'ta bulunan türbesi. Alt: Selçuklu Veziri Şemseddin Mehmed tarafından 13. yüzyıl ortalarında yaptırılan medrese. İki minareli oluşu nedeniyle Çifte Minare adını almıştır. Sol üst: İlk kez Roma İmparatoru Büyük Constantinus tarafından yaptırılan, daha sonra Bizans, Artuklular, Abbasiler, Selçuklular, Eyyubiler, Ak-Koyunlular ve Osmanlılar tarafından çeşitli zamanlarda onarılarak kullanılan Dıyarbakır'ın ünlü kalesinden bir ayrıntı. Alt: Konya kalesinde bulunmuş olan Selçuklular dönemine ait bir taş kabartma. Aslan ve boğa. Konya Müzesi. Yan sayfa sol: Konya kalesinde bulunmuş olan Selçuklular dönemine ait bir taş kabartma. Oturan melek figürü. Konya Müzesi. Sağ: Selçuklu Sultanı 2.Kılıç Arslan'ın Konya'daki köşkünün bugüne ulaşan kalıntıları.

birbirleriyle mücadelelere giriştiler. Böylece Moğollar'ın bütün Anadolu'yu rahatlıkla işgallerine, ağır vergi taleplerine olanak verdiler. Mu'ineddin Süleyman Pervane duruma hâkim olarak 4. Kılıç Arslan (1257-1265) ve 3.Gıyaseddin Keyhüsrev (1265-1282) adlarına devlet işlerini eline alarak 1261 yılından itibaren kısmen güveni sağladı. Fakat Anadolu Türkleri putperest Moğol baskısını ağır bularak kurtulma çareleri aramışlardır. 1261 yılında Moğollar'a karşı Ayn Calut'ta zafer kazanan Mısır Türk sultanı Baybars Anadolu'ya davet edilir. 1276 yılında Kayseri'ye gelen Baybars, Moğollar'a karşı bir ümit ışığı olur, fakat çok kalmadan Mısır'a dönünce eski durum devam eder. Baybars'ın dönmesinden sonra Anadolu'ya giren Abaga Han çok insan öldürdü ve Mu'ineddin Süleyman Pervane'yi idam etti (1277). Bu tarihten 1308 yılına kadar Selçuklu sülalesi ad olarak var olmakla birlikte, ülke yönetimi fiilen Moğol genel valilerine ve komutanlarına geçmişti. Selçuklu devlet yönetimi ve ordusu çökmüştü. Ancak ekonomik ve kültürel hayatta Mu'ineddin Süleyman Pervane'nin ölümüne kadar gelişme devam etti. Böylece Anadolu'da sarsılan Türk birliği Osmanlılar zamanında yeniden kurulacaktır.

Anadolu Selçuklu Devlet örgütü Büyük Selçuklu İmparatorluk örgütünün adeta devamı gibidir. Devletin başında hükümdar bulunmaktadır. İlk zamanlar Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı olmakla beraber 1092 yılından itibaren bağımsız hareket etmeğe başlamışlardır. Devlet, sülalenin ortak malı kabul edildiğinden şehzadeler arasında bölüştürüldü. Bu durum, devletin başına büyük dertler açıyordu. Hükümdarlar, **Sultan-ı A'zam, Sultan-ı Muazzam** gibi ünvanlar kullanıyorlardı. Saltanat simgesi olarak çetr, nevbet ve sancak görülmektedir. Anadolu Selçuklu sultanlarına Bağdad Abbasi halifeleri tarafından saltanat ya da hükümdarlık menşur, yani cismani hükümetlerini doğrulayan ve onaylayan fermanla beraber hil'at, sarık, asa vs. gönderilmesi kuraldı. Saray örgütünde başta Atabeg olduğu halde Hâcib'ül-hüccab ya da Melik'ül-hüccab, Üstad'üd-dâr, Çaşnigîr, Emir Candar, Emir-i silah, Emir-i meclis, Emir-i şikâr, Emir-i ahûr, Emir-i alem, Emir-i mahfel, Câmedâr, Şarabdâr, Taştdâr, Çavuş ve Serhenk gibi memuriyetler yer almaktaydı.

Anadolu Selçukluları'nda devlet işleri askeri, mali, şer'i ve hukuki olmak üzere başlıca dört kısımda toplanırdı. Ordunun esasını timarlı sipahiler oluştururdu. Bunlar ocakzade, yani babadan oğula geçmek suretiyle devletin esaslı Türk askeriydiler. Timarlı sipahiler toprağa bağlı olup ülkenin çeşitli bölgelerine yayılmışlardı; önemli vilayet merkezindeki komutanlara sü-başı denirdi. Sü-başılar, Emir-i sipehsâlâr ve Serleşker adı verilen mıntıka komutanlarına bağlıydılar. Ordunun ikinci büyük grubunu kapı-kulu adı verilen ve çeşitli öğelerden oluşan ve merkezde hükümdarın yanında bulunan hassa askerleri meydana getirmekteydi. Sipahiler çoğunlukla süvari, kapı-kulu askeri ise piyade ve süvarilerden oluşturulurdu. Bu iki gruptan başka aşiret kuvvetleri de ordu içinde önemli bir yer tutarlardı. Ordunun başkomutanına Beylerbeyi ya da Melik'ül-ümera ünvanı verilirdi. Hükümdar sefere çıkmadığı zamanlar orduya bunlar komuta ederlerdi. Selçuklu ordusunda çarh, ok, yay, kılıç, kargı, çomak, gürz ya da topuz, nacak, zırh, taş gülle, mancınık, kale merdiveni gibi silah ve malzeme kullanılırdı. Selçuklu ordusu eğitim, öğretim ve donatım bakımından komşu ülkelerin ordularının düzeyinde, bazı dönemlerde onlardan bile üstündü.

İdari ve mali işler Büyük Divan tarafından yürütülürdü. Divan-ı Saltanat ve Divan-ı Âli adı verilen Büyük Divan'a Vezir, bazen de hükümdar başkanlık ederdi. Vezir sultandan

Mamuriye kalesinin genel görünümü. Yan sayfa sol: Selçuklu ağaç işçiliğine ait üç örnek. Konya Müzesi. Sağ üst: İbni Sina'nın "Şifa" adlı eserinin başında yer alan 1275 tarihli Besmele yazısı. Selçuklu tıp bilgini Bahtu Nasr bin Şemun'un özel kitaplığında bulunan nüsha (Kültür Bakanlığı, Sanat s.6'dan). Alt: Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad döneminde Niğde'de yaptırılan Alaeddin Camii'nin giriş kapısında bulunan yazıt.

sonra ikinci sırayı işgal ederdi. Sahib-i âzam da denilen vezir, hükümdar tarafından atanır ve vezaret alameti olarak altın divit ve taç verilirdi. Büyük Divan'a, hükümdarın merkezde bulunmadığı sıralarda ona niyabetle görevlendirilen Niyabet-i saltanat, mali işlere bakan Divan-ı istifa, arazi defterlerinde has ve ikta, yani dirlik olan timara ait donatımı yapan ve buna dair menşur ve beratları hazırlıyan Pervanecilik, ordunun araç, gereç ve gereksinmelerine bakan, maaşlarını veren, defterlerini tutup yoklamalarını yapan Divan-ı arız, berat, menşur ve namelerin yazıldığı ve hükümdarın tuğrasının çekildiği Divan-ı Tuğra, devletin mali ve idari işlerini denetleyen ve gereken yerlere naib gönderen Divan-ı İşraf ve Adliye bakanı görevini gören Emir-i dâd bağlıydı.

Anadolu Selçukluları'nda ülkenin şer'i ve hukuki işlerine kadılar bakıyorlardı. Hükümler Hanefi fıkhı üzerine verilirdi. Askeri davalar ile sivil davalara bakan kadılar ayrıydılar. Askeri davalara bakan kadılara Kadıleşker denirdi. Devletin en yüksek bilim başkanı Kadıl-kudad ünvanını taşıyan Konya kadısıydı. Bu aynı zamanda bütün şer'i ve hukuki işlere bakan kurumların da başıydı.

Anadolu Selçukluları'nda toprak emiri, yani devletin olup ikta, vakıf ve mülk olarak üç kısımdı. Arazi-yi emiriyenin ikta ve has kısımları hükümdar, hükümdar ailesi, vezir, emir, devlet adamları ve sipahilere ayrılmıştı. İkta görevle geçerliydi, görevinden alınanın iktaı da elinden alınırdı. Timarlı sipahilerin timarı hizmet koşuluyla erkek evladına intikal ederdi. Bunlara Ocakzade timarları denirdi. Vakıf arazi, Emiri araziden olup vergileri bilimsel ve sosyal kurumların harcamalarına karşılık olarak ayrılan arazi olup geliri, vakfiyeleri gereğince harcanırdı. Arazinin diğer bir şekli olan mülk arazi, arazi-yi emiriyeden ayrılarak çeşitli nedenlerle birtakım kişilere ve hizmetleri görülenlere verilmiş ve daha sonra onların evlatlarına geçmiş ve bir kısmı da vakıf haline getirilmiştir. Mülk araziye sahip olan kimse tam tasarruf hakkına sahipti ve toprağı elinden alınamazdı. Halk, arazinin yönetim biçimine göre ikta, mülk ve vakıf reayası idi. Bunlar öşür ve vergilerini kimin reayası iseler ona verirlerdi. Reayanın itiraz ve şikayet hakkı olup köle değildi. Ülke zaman zaman arazi yazımına tabi tutulduğu gibi bir ülke fethedildiği zaman derhal oranın da yazımı yapılırdı.

Anadolu Selçuklu hükümdarları bilim ve sanata büyük önem veriyorlardı. Aynı zamanda birer sanat eseri olan ve ülkenin belli başlı kentlerinde kurulmuş olan medreseler Anadolu'da bilimsel faaliyetlerin ne derece gelişmiş olduğunu göstermektedir. Başta Konya olmak üzere Sivas, Kayseri, Erzurum, Mardin gibi kentlerde bir ya da daha çok medrese bulunuyordu. Medreselerin ülke içinde yayılması, bilim yaşamının çok yaygın olduğuna aracılık etmektedir. Medreselerde Kur'an, hadis, fıkıh, tefsir ve kelam gibi dinsel bilimler ile tıb, astronomi ve matematik gibi pozitif bilimler okutuluyordu. Örneğin Kırşehir'deki Cacabey medresesinin başlangıçta bir gözlemevi olduğu bilinmektedir. Diğer yandan Divriği'de Turan Melik Darüşşifası, Sivas'ta İzzeddin Keykaus Darüşşifası ile Kayseri'de Cevher Hatun Şifaiyesi tıb eğitiminin yapıldığı ve aynı zamanda hastaların tedavi edildiği birer tıb fakültesiydiler.

Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'da Türk - İslam merkezleri kurulunca İslam âlemindeki tasavvuf cereyanları bu merkezlerde yayılmağa ve sağlam bir çevre bulmağa başladı. Çeşitli İslam ülkelerinden ve özellikle Moğol istilası nedeniyle Türkistan, İran, Irak, Harezm gibi ülkelerden çok sayıda bilim adamı ve mutasavvıf gelip yerleştiği gibi Anadolu'da yetişen mutasavvıflar da bu cereyanın kuvvetlen-

mesine hizmet etmişlerdir. Yalnız İslam âleminin değil dünya fikir âleminin önde gelen kişilerinden Muhyiddin ibn el-Arabi ömrünün bir bölümünü burada geçirmiş, Mevlana Celaleddin-i Rumi, daha çocuk yaşta bu ülkeye gelerek eserlerini burada yazmıştır. Tek başına Mevlana bile Anadolu'daki bilim, fikir ve dinsel yaşamın ne derece gelişmiş olduğunu göstermeye yeter düzeydedir. Mevlana, **Divan-ı Kebir, Mesnevî, Fihi mâ Fih, Mektubât ve Mevâ'iz Mecâlis Seb'a** adlı ünlü eserlerini Konya'da kaleme almıştır. Muhyiddin İbn el-Arabî'nin öğrencisi ünlü mutasavvıf Sadreddin Konevî, Nizâmeddin Gencevî, Şihabeddin Suhreverdî (maktul), Necmeddin Dâye, Ravendî, Kadı Burhaneddin Anevî, İbn Bibi, Kerimüddin Aksarayî, Hoca Dehhanî, tasavvufî fikirlerini nefis türkçesiyle dile getiren Yunus Emre ve Türk mizah edebiyatının ölümsüz adı Nasreddin Hoca gibi bilgin, mutasavvıf, tarihçi ve yazarlar Anadolu Selçukluları zamanında yetişmiş önemli kişilerin ilk akla gelen adlarıdır. Bunlardan bazıları yalnız kendi dönemleri için değil günümüzde bile hala değerlerini ve etkilerini devam ettirmektedirler.

Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'da bayındırlık faaliyetleri çok gelişmişti. Yıllardan beri ihmale uğrayan ve adeta harabeye dönen Anadolu, Türkler'in burayı vatan tutmasından sonra yeni bir canlılık kazanmış, ülkenin her yanında dini düşünsel, sosyal ve ticari amaçlarla cami, medrese, han, kervansaray, köprü ve kümbet yapılmıştır. Mimari eserlerin başında cami ve mescidler gelmektedir. Camiler çok sütunlu Ulu Cami tipindeydiler. Diğer yandan kubbe mimarisi büyük bir gelişme göstermiş ve Osmanlı mimarisindeki görkemli kubbelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Kayseri, Sivas, Konya, Niğde, Divriği ve Malatya ulu camileri dini mimarinin başlıcalarını oluştururlar. Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yapılmış olan ve birbirinden güzel medreseler mimari bakımdan avlulu ve kubbeli olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydılar. Konya'da Sırçalı medrese, Karatay medresesi, İnce minareli medrese, Sivas'ta Gök medrese, Buruciye medresesi, Çifte minareli medrese, Kayseri'de Hacı Kılıç medresesi, Huand Hatun medresesi, Çifte medrese, Erzurum'da Çifte minareli medrese bu dönemden kalma 30 civarındaki büyük medresenin başlıcalarıdır.

Anadolu Selçukluları döneminde yapılmış olan Kervansaraylar, sivil mimarlığın en önemli eserleri arasında yer alır. Bunlar ticaret eşyası taşıyan kervanların konaklamaları için büyük ticaret yolları üzerinde bir günlük mesafeler hesaplanarak inşa edilmiştir. Kervansaraylar, aynı zamanda hem misafirhane, hem de pazar yeri olup savaş zamanlarında erzak ve savaş gereçleri deposu hizmetini de görüyorlardı. Sayıları 34 civarında olan kervansarayların büyük bir kısmı bugün bile ayakta, bazıları da harap bir durumdadır. Selçuklu kervansaraylarının en büyükleri ve önemlileri kışlık ve yazlık tiplerini birleştirenlerdir. Konya-Aksaray arasındaki Sultan hanı, Kayseri-Sivas arasındaki Zazadin hanı, Kayseri-Malatya arasındaki Karatay hanı, Nevşehir-Aksaray arasındaki Ağzıkara han, Akşehir-Aksaray arasındaki İshaklı hanı Selçuklu kervansaraylarının en büyüklerinden olup ve hemen hepsi de 13. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.

Tarihin eski dönemlerinden beri doğu-batı ticaretinin kavşak noktaları üzerinde bulunan Anadolu, Türk fethinden önce ekonomik bakımdan oldukça geri bir durumdaydı. Türkler'in bu ülkeyi fethi ve buraya büyük sayıda nüfus yerleşimi, durmuş olan ekonomik faaliyetlere yeniden canlılık kazandırmıştır. Özellikle 1. Haçlı seferinden sonra ziraat, ticaret ve sanayi ülke çapında gözle görülür bir biçimde hızlı bir

gelişme göstermiştir. Selçuklu sultanları bu ekonomik faaliyetlere bilim ve bayındırlık faaliyetleri kadar ve hatta onlardan fazla önem veriyorlar ve teşvik ediyorlardı. Ülke, güney-kuzey ve doğu-batı yönlerinde giden yollar ve bu yollar üzerinde köprü, han ve kervansaraylarla donatılmış ve böylece iç ve dış ticaretin gelişmesine fırsat hazırlanmıştır. Selçuklu sultanları Kıbrıs, Venedik ve diğer bazı devletlerle anlaşmalar yaparak dış ticaretin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Sinop ve Antalya başlıca dışsatım ve dışalım limanları haline getirilmiştir. İçteki ticaret merkezlerinin başında Sivas, Kayseri ve Konya gelmektedir. Anadolu'da ziraat ve çeşitli sanatların ilerlemesine büyük bir özen gösteriliyor ve bunun sonucu olarak dışarıya işlenmiş madde dışsatımı yapılıyordu. Her çeşit dokuma, kumaş, ince yün, ipek, deri ve maden bol miktarda dış pazarlara sürülüyordu. Ayrıca buğday ve arpadan başka susam, nohut, safran, pirinç, pamuk ve her çeşit meyve dışsatım malları arasında yer alıyordu. Bu ekonomik gelişme sonucunda ülke insanlarının refah düzeyi de oldukça yükselmişti. Ancak Moğol egemenliğiyle birlikte siyasal çöküş kadar olmasa bile bilimsel, ekonomik ve sosyal açıdan ülke içinde bir duraklama başlamıştır.

ARTUKLULAR

Anadolu'nun fethini izleyen yıllarda Güneydoğu Anadolu'da kurulan bir Türk devletidir. Sülalenin kurucuları, Selçuklu komutanlarından Artuk b.Eksük'ün soyundan geldikleri için bu adı almışlardır. Artuklu ailesinin, Oğuzlar'ın Döger boyuna mensup oldukları bazı kaynaklarda yazılı ise de paralarında bulunan Kayı damgası, bunların 24 Oğuz boyunun en önemlilerinden olan Kayı boyuna mensup olduğunu ortaya koymaktadır. Artuk Beg, Sultan Alp Arslan'ın hizmetinde bulunarak Malazgirt Savaşı'na komutan olarak katılmıştır. İmparator Romanos Diogenes'in tahttan indirilmesi üzerine Bizanslılar ile yapılan antlaşma bozulunca, Alp Arslan Anadolu'nun fethini emretmiş ve Artuk Beg'i Orta Anadolu'da Kızılırmak ve Yeşilırmak havzalarının fethiyle görevlendirmişti. Kısa zamanda İzmit'e kadar ilerleyen Artuk Beg, Melikşah ile kardeşi Kavurt arasında taht kavgası başlayınca merkeze çağrılmış ve Kavurt isyanının bastırılmasında önemli rol oynamıştır. Melikşah bu hizmetlerinden dolayı Artuk Beg'e Hulvan'ı ikta olarak verdi (1076). Artuk Beg, ertesi yıl Ahsâ ve Bahreyn Karmatileri'ni buyruğu altına aldı. Sultan Melikşah'ın Mervan-oğulları'nın yönetiminde bulunan Diyarbakır bölgesini ele geçirmek için gönderdiği orduda Artuk Beg de bulunuyordu. Fakat Âmid (Diyarbakır) kuşatması (1084) sırasında ordu komutanı Fahruddevle ile çıkan anlaşmazlık, Artuk Beg'in Sultan Melikşah'a küskünlüğüne ve askerleriyle birlikte Suriye Selçuklu sultanı Tutuş'un hizmetine girmesine yol açtı. Tutuş da ona Kudüs ve çevresini ikta olarak verdi (1085/86). Anadolu Selçuklu sultanı Süleyman-şah ile Tutuş arasındaki savaşta Tutuş'un yanında yer almış (1086) ve sonra Kudüs'e çekilerek 1091 yılında bu kentte ölmüştür. Onun yerine oğulları Sökmen ve İl-gazi geçmiştir. Sökmen, Tutuş'un ikta olarak verdiği Suruc'u ele geçirdi (1095). Çok geçmeden 1. Haçlı orduları büyük kayıplar vererek Antakya önlerine gelerek Yağı-basan'ın yönetimindeki kenti kuşattılar. Kuşatma oldukça uzun sürdü. Selçuklu komutanı Kür-boğa yönetimindeki Haçlılar'a karşı gönderilen orduya Sökmen ve İl-gazi'nin oğlu Süleyman da katıldılar (1098). Aynı yıl içinde Mısır Fatımileri, Kudüs'ü Artuklular'dan almayı başardılar. Bundan sonra Sökmen Dımaşk'a, İl-gazi de Irak'a gittiler. Selçuklu hükümdarı Mehmed Tapar, 1101 yılında İl-gazi'yi imparatorluğun en önemli görevlerinden biri olan Bağdad şahnalığına atadı. Sökmen ise Haçlılar'ın eline geçmiş olan Suruc'u almak istedi ise de başarılı olamadı (1101).

Hısn Keyfa Artukluları: Sökmen bu sırada meydana gelen olaylar sonucunda Hısn Keyfa'ya yerleşmek olanağını buldu. Cezîret-i İbn Ömer sahibi Çökürmüş, Musul hâkimi Musa'yı bu kentte kuşatınca, Muineddin Sökmen onun yardımına koşmuş ve bu yardımına karşılık Hısn Keyfa kalesini almış ve burada Artuklular'ın Hısn Keyfa ya da Sökmeniye denilen kolunu kurmuştur (1102). 1103 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Mehmed Tapar'a itaatını sunduktan sonra kardeşi İl-gazi ile birlikte bazı isyanları bastırdı. Ertesi yıl, yine aynı aileden Ali'nin elinde bulunan Mardin'i aldı. Bu sırada Urfa Haçlı Kontu Boudouin'in komutasında Haçlılar Mardin ve Harran yörelerine saldırarak Müslümanlara ağır kayıplar verdirmişlerdi. Sökmen, Çökürmüş ile karşı hücuma geçerek 7 Mayıs 1104 tarihinde Harran Savaşı'nda Haçlılar'ı ağır bir hezimete uğrattı. Ele geçirilen tutsaklar arasında Baudouin ile yeğeni Josclein de bulunuyordu. Bu değerli tutsaklarını Hısn Keyfa'ya götüren Sökmen, kısa bir süre sonra Şam hâkimi Tuğ-tegin'den aldığı çağırı üzerine bu kente giderken yolda öldü (Ekim 1104). Yerine oğlu İbrahim geçti ise de, 1108'de onun da ölümü üzerine tahta çıkan oğlu Rükneddin Davud, sınırlarını genişletmek amacıyla Harput, Palu (1122/23) ve daha sonra da Siirt bölgesini (1131) ülkesine katmıştır. Onun bu genişleme siyaseti, Mardin Artukluları'ndan Timurtaş'ın, Şam atabegi İmadeddin Zengi ile birleşmesine neden oldu. Bu iki müttefike karşı yaptığı savaşı kaybetti. Bundan sonra ölümüne kadar (22 Temmuz 1144) önemli bir faaliyetine rastlanmaz. Oğlu Fahreddin Kara Arslan Zengi ile pek geçinememiş ve hatta ona karşı Urfa kontu 2.Josclein ile birleşmiştir. 1150'de Gerger ve Harput çevresini ele geçirmesi, Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı ile arasının açılmasına neden oldu. Ancak bir savaş çıkmadan anlaştılar (1157). Diyarbakır'a yaptığı harekat başarısızlıkla sonuçlandı (1163). Nureddin Mahmud'un 1164 yılında Haçlılar'a karşı yaptığı cihat çağrısına katıldı. 12 Temmuz 1167 tarihinde ölümü üzerine yerine geçen Nureddin Muhammed, kendisine karşı kayınpederi tarafından başlatılan muhalefet karşısında Selahaddin Eyyubi'nin korumasına girmek zorunda kaldı. Selahaddin Eyyubi, 9 Mayıs 1183'de Diyarbakır'ı ele geçirerek hizmetinden dolayı ona verdi. Nureddin'in oğlu Kutbeddin 2.Sökmen, kardeşini sevmediği için, Ayaz adlı bir kölesini kız kardeşi ile evlendirerek kendisine veliaht atadı. Ancak Ayaz birkaç gün hüküm sürebilmiş; bu durumu hoş karşılamayan emirler, kardeşi Nasıreddin Mahmud'u Artuklu tahtına getirdiler. Bazen Anadolu Selçukluları, bazen de Eyyubiler'in korumasında varlığını devam ettiren Nasıreddin Mahmud'un ölümünden (1222) sonra başa geçen oğlu Melik Mes'ud zamanında Eyyubiler, önce Diyarbakır ve sonra da Hısn Keyfa'yı ele geçirerek Hısn Keyfa Artukluları'na son verdiler (1231/32).

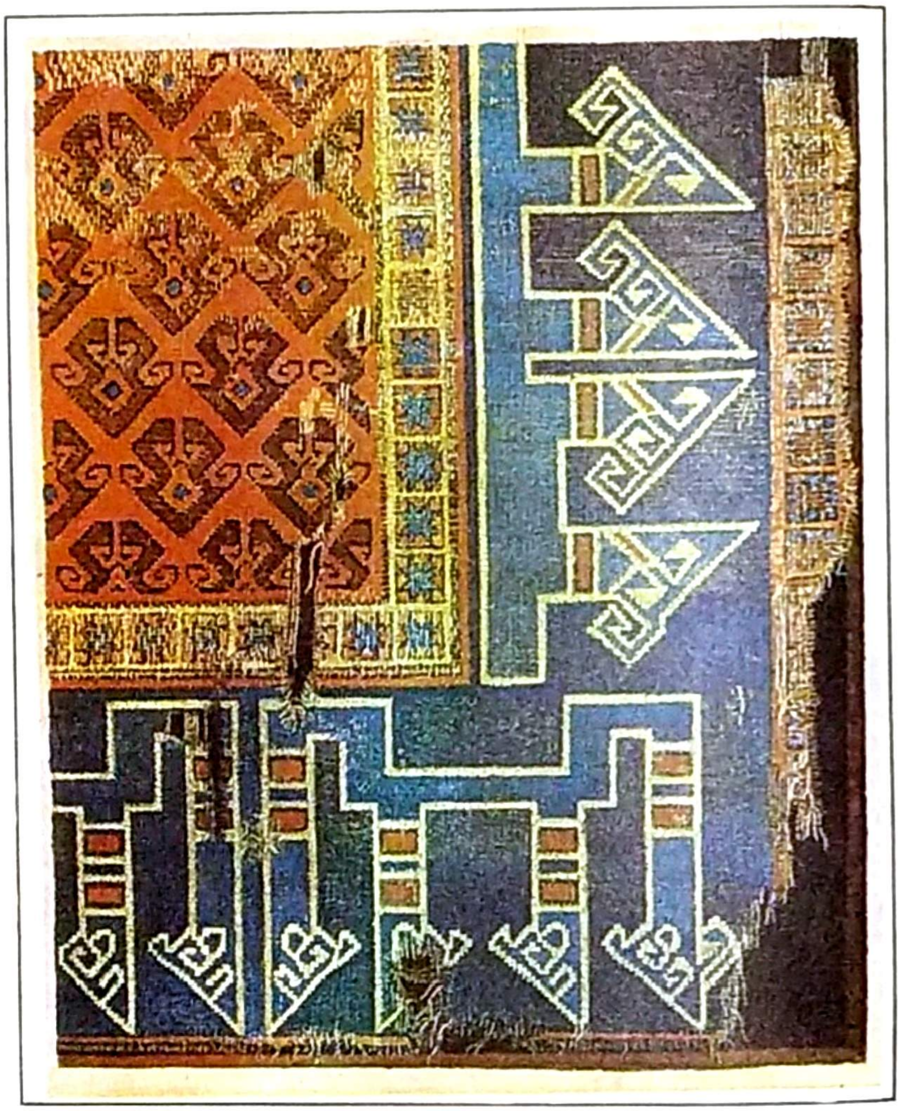
Mardin Artukluları: Artuklular'ın bu kolu Artuk Beg'in oğlu Necmeddin İl-gazi'nin 1105'te Bağdad şahnalığından azledilmesinden sonra bu kente gelmesi sonunda bu kişi tarafından 1108 yılında kurulmuştur. Selçuklu sultanı Kılıç Arslan'ın siyasal sahneden çekilmesi, Sökmen'den sonra yeğeni Yakuti'nin de ölmeleri İl-gazi'yi kolayca Mardin'i ele geçirme fırsatını vermiştir. Musul emiri Mevdud da, İl-gazi'ye Harran kentini verdi. Sultan Mehmed Tapar'a, kendisini Bağdad şahnalığından azlettiği için kırgın olan İl-gazi, 1111 ve 1113 yıllarında Mevdud komutasındaki Haçlılara karşı yapılan sefere katılmamış ve oğlu Ayaz'ı göndermiştir. Mevdud'un Batıniler tarafından şehid edilmesi (1113) üzerine yerine atanan Ak-sungur Porsuki ile arası açılmış; ikisi arasında yapılan savaşta İl-gazi'nin oğlu Ayaz tutsak düşmüştür. İl-gazi 1115'te Ak-sungur ile sultanın oğlu Mes'ud'u yenerek oğlu Ayaz'ı kurtardı ve sultan'ın tehditleri karşısında Dımaşk hâkimi Tuğ-tegin ile ittifak yaptı. Bu arada Haleb hâkimi Rıdvan'ın ölümünden sonra kent halkı İl-gazi'yi davet etti; bu davet üzerine Haleb'e giden İl-gazi buraya sahip olarak yönetimi oğlu Timurtaş'a verdi (1117). Ertesi yıl Tuğ-tegin ile birlikte Haçlılar ile başarılı savaşlar yaptı. 1119'da Bitlis ve Erzen hâkimi Togan Arslan'ın da bulunduğu 20.000 kişilik bir ordu ile harekete geçerek Tell Afrin Savaşı'nda Antakya prinkepsi Roger'in komutasındaki Haçlılar'ı büyük bir yenilgiye uğrattı (28 Haziran 1119). Bunu Tell Danis'te Kudüs kralı 2.Baudouin'e karşı kazanılan zafer izledi (14 Ağustos). Bu başarılarına ödül olarak Meyyafarikin de Selçuklu sultanı tarafından ona verildi. Gürcü kralı 2.David'in Tiflis üzerine baskı yapması ve Tiflis Müslümanlarının Sultan Mahmud'dan

Selçuklu Sultanı 1.Alaeddin Keykubad'ın Beyşehir Gölü kıyısında yaptırdığı Kubâdabâd Sarayı'nı süsleyen figürlü çinilerden dağ keçisi figürü (Kültür Bakanlığı, Kültür ve Sanat S.5'den).

yardım istemeleri üzerine İl-gazi Gürcüler'e karşı seferle görevlendirildi. İl-gazi Gürcüler karşısında yenilmekten kurtulamadı (Ağustos 1121). Aynı yıl oğlu Süleyman'ın Haleb'de çıkardığı isyanı bastırarak buranın yönetimini yeğeni Süleyman'a verdi. Haçlılar'a karşı başarılı savaşlar yapmış olan İl-gazi, yine onlar üzerine bir sefer yaptıktan sonra hastalanarak öldü (19 Kasım 1122).

Ölümünden sonra oğullarından Timurtaş Mardin'e, Süleyman Meyyafarikin'e hâkim olmuş, Haleb ise yeğeni Süleyman'ın yönetiminde kalmıştı. Ailenin başı ise diğer yeğeni Nuruddevle Belek b. Behram idi. Belek, Harput, Palu ve Dersim'i ele geçirdikten sonra ve Sultan 1.Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile evlenmesi sonucunda Malatya da onun yönetimine geçmişti. 1120 yılında Mengücük-oğlu İshak ile Trabzon dükası Konstantinos Gabras'ın kuvvetlerini yendi. Belek 1122'de Urfa kontu Josclein de Courtenay ile Birecik senyörü Galeran'ı Suruc yakınındaki savaşta yendi ve bu iki kişiyi tutsak aldı. Daha sonra Gerger'deki Ermeniler'in yardımına gelen Kudüs kralı 2.Baudouin de tutsak edilerek her üçü Harput kalesinde hapsedildiler. 30 Haziran 1123 tarihinde de Haleb, Belek'in egemenliğini kabul etti. Kendisinin uzakta bulunmasını fırsat bilen tutsaklar Ermeniler'in yardımı ile Harput'un iç kalesini denetimlerine aldılar. Bunu haber alan Belek, hızla Harput'a gelerek iç kaleyi ele geçirdi ve tutsakları önce Harran'a sonra da Haleb'e götürdü (1124). Haçlılar'a karşı çok başarılı savaşlar yapmış olan Belek, Menbic kentini kuşattığı sırada kaleden atılan bir okla yaralanmış ve 6 Mayıs 1124 tarihinde ölmüştür. Belek'in şehit edilmesinden sonra Mardin Artukluları'nın başına Hüsameddin Timurtaş geçti. Haleb'de hapiste bulunan 2.Boudouin ile bir anlaşma yaparak onu serbest bıraktı. Ancak Baudouin bu anlasmanın koşullarına uymadığı gibi bölgedeki Müslüman emirleriyle birleşerek Haleb'i kuşattı. Timurtaş, Mardin'de bulunması ve yeteri kadar kuvvetinin olmaması nedeniyle Haleb'e giremedi. Haleb halkı yardıma çağırdıkları Ak-sungur Porsuki sayesinde Haçlı tehlikesinden kurtuldu ve aynı zamanda Ak-sungur'un yönetimine geçti (Ekim 1124). Diğer yandan Musul hâkimi İmadeddin Zengi de Nusaybin ve Dara gibi kentleri Artuklular'dan aldı. Zengi'ye karşı savaşamayacağını anlayan Timurtaş, onunla anlaşma yönüne giderek onun uyrukluğunu kabul etmişti (1233). Fakat bununla yetinmeyen Zengi, 1144 yılında Diyarbakır bölgesine girerek Artuklu kentlerini ele geçirmeye başladı. İmadeddin Zengi'nin 1146'da ölümü, Timurtaş'a karşı hücuma geçme olanağını vermiş ve bu sayede bazı kentlerini geriye almıştır. Timurtaş'ın 19 Ocak 1154 tarihinde ölümü üzerine oğullarından Necmeddin Alpı Artuklu tahtına geçti. Necmeddin Alpı, Haleb atabegi Nureddin Mahmud'un Haçlılar'a karşı cihad çağrısına uyarak 1164 yılındaki sefere katıldı. Bu müttefik Türk kuvvetleri Artah'da, Antakya prinkepsi 3.Bohemond ve Trablus kontu Raymond'un komutasındaki Haçlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı (10 Ağustos). Necmeddin Alpı'nın 1176 yılında ölümünden sonra Artuklular eski kuvvet ve kudretlerini tamamen kaybederek bazen Anadolu Selçukluları'nın, bazen de Eyyubiler'in korumasına girerek varlıklarını sürdürüyorlardı. 13. yüzyılın ortalarında Moğollar Anadolu'ya egemen olunca, Artuklular bu sefer de onların egemenliklerini tanımak zorunda kalmışlardı. Bunu Kara-Koyunlular ve Timur'un koruması izledi. Böylece 2 yüzyıl kadar bir zaman varlıklarını devam ettiren Artuklular'ın Mardin kolu, 1409 yılında Mardin'in Kara-Koyunlu hükümdarı Kara Yusuf tarafından ele geçirilmesi üzerine ortadan kalkmış oluyordu.

13. yüzyılda Anadolu'da yapılmış Selçuklu dönemine ait bir yün halı. Türk ve İslam Eserleri Müzesi-İstanbul (Oktay Aslanapa-Yusuf Durul, Selçuklu Halıları'ndan). Yan sayfa: Selçuklular dönemine ait olan Sivas Darüşşifası (çizim: Dr A.S. Ünver- İlgi s. 26'dan).

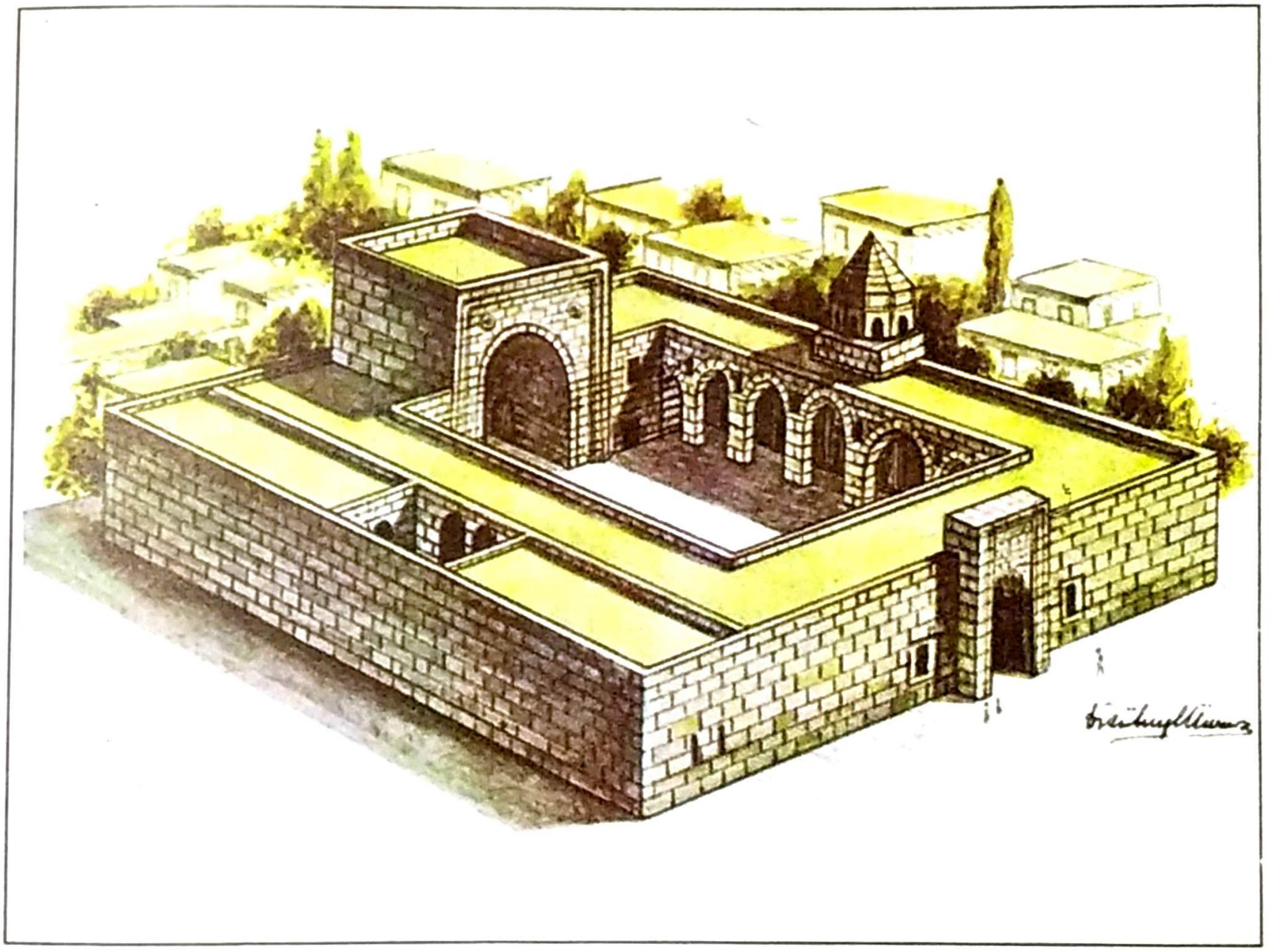
Harput Artukluları: Harput'un 1121'de Belek'in elinde bulunduğu ve burasını 1124 yılına kadar elinde tuttuğu bilinmektedir. Yine bu sülaleden Süleyman bu yıl Harput'u ele geçirdi ise de, belki de aynı yıl içinde ölmüş ve Harput sırasıyla Hısn Keyfa sahibi Davud'a, oğluna ve torununa geçmiştir. Nureddin Muhammed'in 1185'te ölümünden sonra kardeşi İmadeddin Ebu Bekir burada Artuklu sülalesinin ayrı bir kolunu kurdu. Kardeşinin ölümü sırasında Musul'da Selahaddin'in ordusunda bulunuyordu. Bu haberi alır almaz tahtı ele geçirmek için hızla Hısn Keyfa üzerine yürüdü;fakat yeğeni 2.Sökmen daha çabuk davranarak kaleyi ele geçirmiş ve Selahaddin tarafından hükümdar olarak tanınmıştır. Ebu Bekir, bu durum karşısında Harput ve çevresi ile yetinmek zorunda kaldı. Ebu Bekir olasılıkla 1204 yıllarında ölmüştür. Onun yerine geçen İmadeddin'in oğlu Nizameddin İbrahim zamanında Hısn Keyfa Artukluları'ndan Mahmud Harput'u almak istedi ise de, Nizameddin, Anadolu Selçuklu sultanı 1.Gıyaseddin Keyhüsrev'in yardımını sağlayarak buna engel oldu. Harput Artukluları'nın son hükümdarı Nizameddin'in oğullarından İzzeddin Ahmed ya da Hızır'dır. Harput 1234 yılında Sultan Alaeddin Keykubad tarafından ele geçirilince Artuklular'ın bu kolu da tarihe karışmış oluyordu.

Artuklular, Anadolu'da kurulan Türk devletlerinden en uzun ömürlü olanlarından birisidir. Haçlılar'a karşı yaptıkları başarılı mücadeleleriyle ün yapmışlardır. Büyük Türkmen kitlelerine dayanan bir devlet olmaları nedeniyle milli örgüt ve geleneklerini korumuşlardır. Eski Türk hukukuna göre devletin sülalenin ortak malı olduğu görüşünü benimsemişler ve ayrı beylikler halinde hüküm sürmek istemişlerdir. İl-gazi ve Belek gibi kuvvetli kişiler, Artuklu devletinin siyasal birliğini sağlayabilmişlerdir. Artuklu hükümdarları Müslüman ve Hıristiyan halka adaletle hizmet etmişler, yönetimleri altındaki ülkelerde düzen ve güveni sağlamışlardır. Buna paralel olarak ekonomik yaşamın gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır. Bu ekonomik gelişme, Artuklu döneminde yapılan cami, medrese, kervansaray, kale ve köprü gibi mimari eserlerin çokluğundan da anlaşılmaktadır. Bu sülale mensupları bilim ve sanat adamlarını korumuşlar ve böylece bilim hayatının gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Onların zamanında Meyyafarikin, Âmid, Harput ve Mardin gibi kentler birer bilim ve kültür merkezi haline gelmiştir.

DİLMAÇ-OĞULLARI

Erzen ve Bitlis'te hüküm süren beyliğin kurucusu ve beyliğe adını veren Dilmaç-oğlu Mehmed Beg, Sultan Alp Arslan'ın komutanlarından olup diğer Türk emirleriyle birlikte maiyetindeki kuvvetlerle Anadolu'ya akınlarda bulunmuştur. Dilmaç-oğlu Mehmed Beg, Malazgirt Savaşı'na katılmıştır. Haleb Mirdasi emirlerinden Sabık tahta geçtikten (1076) sonra egemenliğini devam ettirebilmek için Türkmenler'e dayanarak kendi boyu Benu Kilab üzerinde nüfuz kurmağa çalışıyordu. Fakat Benu Kilab mensuplarının isyanı Sabık'ı, Türkmen emirlerinden Ahmed-şah'tan yardım istemeğe zorunlu hale getirdi. Ahmed-şah da, emrindeki 500 kadar Türkmen ile Anadolu'ya akınlar yapmakta olan Dilmaç-oğlu Mehmed Beg'den yardım istedi. Bu iki Türkmen emirinin yardımını sağlayan Sabık, asileri kolaylıkla bozguna uğrattı.

Kutalmış-oğlu Süleyman-şah, Anadolu'nun büyük bir bölümüne egemen olunca Afşin, Sanduk ve Dilmaç-oğlu Mehmed Beg gibi komutanlar ona tabi olmak istemediler. Bunun üzerine Sultan Melikşah, bu emirlere Suriye'nin fethiyle görevlendirdiği kardeşi Tutuş ile birleşmelerini emretti (1078). Dilmaç-oğlu Mehmed Beg bir süre Tutuş'un yanında

kaldı; fakat Tutuş'un Atsız'ı öldürmesi üzerine (1079) diğer emirlerle beraber onun yanından ayrıldı.
Anadolu'nun fethi sırasında Selçuklular'a yardımda bulunan ve daha sonra da bu devletin uyrukluğunu kabul eden Mervan-oğulları, Diyarbakır ve çevresini hâlâ ellerinde bulunduruyorlardı. Ancak Selçuklu sarayında büyük bir saygınlık gören Fahrüddevle Muhammed'in teşvikleri sonunda Sultan Melikşah, bu bölgeyi egemenliği altına almaya karar verdi. 1083 yılında Fahrüddevle'yi Diyarbakır ve Ahlat bölgesi emirliğine atayarak merkezden bir miktar kuvvet gönderdiği gibi Artuk Beg'e de maiyetindeki Türkmenler ile onunla birleşmesini emretti. Artuk Beg'in maiyetinde Dilmaç-oğlu Mehmed de bulunuyordu. Türkmenler 1084 Temmuz'unda Diyarbakır ve Meyyafarikin'i kuşattılar. Bu arada Mardin, Siirt ve Erzen kentleri Selçuklular tarafından ele geçirilmişti. Mayıs 1085 tarihinde Diyarbakır'ın ele geçmesinden sonra, Fahrüddevle Bitlis ve Ahlat'ı da ele geçirdi. Bitlis ve çevresini Dilmaç-oğlu Mehmed Beg'e ikta olarak verdi. Böylece Dilmaç-oğulları beyliğinin temelleri atılmış oluyordu. Dilmaç-oğlu Mehmed'in ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Kesin olmamakla beraber onun yerine geçen Hüsamüddevle Yel-tegin, 1100'e doğru Erzen kenti ile çevresini Şaruh'un elinden alarak ülkesini genişletmiştir.
Doğu Anadolu'da kurulan diğer Türk beylikleri tarihinde olduğu gibi, Dilmaç-oğulları tarihinde de bazı bilinmeyen noktalar bulunmaktadır. Öncelikle onların önce hangi devlete tabi olduğu bilinmiyor. Bir görüşe göre Diyarbakır emirlerine, diğer bir görüşe göre de Ahlat-şahlar'a bağlıydılar. Yel-tegin'den sonra beyliğin başına oğlu Togan Arslan geçti (1104 yıllarında). Başlangıçta Anadolu Selçuklu Sultanı 1.Kılıç Arslan'a tabi olan Togan Arslan, onun ölümünden sonra da Ahlat-şahlar'a bağlandı. Ahlat-şahlar'dan İbrahim'in zayıf yönetiminden yararlanan Togan Arslan, 1115 yılında Meyyafarikin'e bağlı 25 köyü ele geçirmiş ve bağımsızlığını kazanmıştı. Fakat onun bu bağımsızlığı fazla uzun sürmemiş ve Artuklular'dan İl-gazi'ye bağlanmak zorunda kaldı ve onunla birlikte Haçlılar'a ve Gürcüler'e karşı savaştı. Togan Arslan, İl-gazi'nin 28 Haziran 1119 tarihindeki Haçlılar'a karşı kazandığı Tell Afrin zaferinde önemli rol oynamıştır. Bundan sonra yine onunla birlikte Gürcü seferine çıkmıştır. Gürcü kralı David'in Tiflis Müslümanlarına baskı yapması ve onların da Selçuklu hükümdarı Mahmud'dan yardım istemeleri üzerine İl-gazi, Saltuklu emiri Ali ve Togan Arslan birlikte harekete geçtiler; fakat yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğradılar (Ağustos 1121).
Togan Arslan Artuklular'a bağlı olması ve onların desteği ile Meyyafarikin'in bazı kısımlarını ele geçirmesi Ahlat-şahlar'dan İbrahim'i kızdırmıştı. Togan Arslan'a karşı yürüyen İbrahim onu yenerek Bitlis'i kuşattı (1124); fakat kuşatmadan bir sonuç alamadı. Bundan sonra Togan Arslan'ın, egemenlik sahasını genişletmek isteyen Hısn Keyfa Artukluları'ndan Rükneddin Davud ile başının derde girdiğini görmekteyiz. Rükneddin Davud da başarısız bir biçimde Bitlis'i kuşattı. 1133 yılında Hıms hâkimi Kırhan ile birlikte Haçlılar ile savaşmıştır. Diğer yandan Musul atabegi İmadeddin Zengi, Ahlat-şahlar'dan İbrahim'in kızını istemiş, aynı kıza Togan Arslan da oğlu için talip olmuştu. Bu durum iki emirin aralarının açılmasına neden oldu. İmadeddin Zengi Ahlat üzerine yürürken ordusunun bir kısmını da Bitlis'e gönderdi. Togan Arslan, gelen orduyu çok iyi karşıladı ve onlara 10.000 dinar vererek ülkesini bir felaketten kurtardı (1134). Togan Arslan'ın ölüm tarihi hakkında iki söylenti vardır; bunlardan

Selçuklu dönemine ait bir bronz plaka. 13.yüzyıl sonu. Türk ve İslam Eserleri Müzesi-İstanbul (E.Akurgal. Kunst in der Türkei'den). Yan sayfa: Konya Alaeddin Sarayı'nda bulunmuş olan yıldız biçimli duvar süsü Selçuklu Sultanı 2.Kılıç Arslan döneminde yapılmıştır. Ortada sultan, iki yanında nöbetçiler yer almaktadır. Karatay Medresesi (Çini Eserler Müzesi) - Konya (E.Akurgal. Kunst in der Türkei'den).

birincisinde onun 1134'de, ikincisinde ise 1137 yılında öldüğü belirtilmektedir.

Togan Arslan'ın yerine oğlu Hüsamüddevle Kurtı geçti. Kurtı daha babasının sağlığında Gürcüler'e karşı yapılan seferlere katılmıştır. Kurtı 1130 tarihinde Dovin kentini ele geçirmiş ve 1131'de de Gürcü kralı İvane'yi ağır bir hezimete uğratmıştı. Bu başarıları nedeniyle Saltuklu emiri İzzeddin Saltuk, ona kızını verdi. Saltanatının son yıllarına doğru Irak Selçuklu sultanı Mes'ud'un kardeşi Selçuk-şah'ın ve Hısn Keyfa Artukluları'ndan Rükneddin Davud'un baskıları sonunda yine Artuklular'dan Timurtaş'ın korumasına girdi. Kurtı, başarılı bir egemenlik döneminden sonra 1143 yılında öldü.

Kurtı'dan boşalan Dilmaç-oğulları tahtına önce kardeşi Yakut Arslan geçti; onun kısa zaman sonra ölümü üzerine ikinci kardeşi Fahreddin Devlet-şah tahta oturdu. Bu sıralarda Ani'nin Gürcüler'in eline geçmesine çok üzülen Anadolu'daki Türk emirleri Gürcüler'e karşı bir sefer düzenlediler. Temmuz 1161 tarihinde hareket eden Türk ordusunda Devlet-şah, Ahlat-şahlar'dan 2.Sökmen ve İzzeddin Saltuk bulunuyordu. Bu emirlerin tedbirsiz davranmaları Gürcü kralı 3.Giorgi'nin başarısına fırsat verdi. Gürcüler bu zaferden sonra Dovin'i alarak tahrip ettiler (1162). Devlet-şah, Harput emiri Kara Arslan ve Necmeddin Alpı ile birleşerek Danişmendli Yağı-basan'a karşı yürüdüler ve Sivas sınırına kadar geldiler. Ancak Atabeg Nureddin Mahmud'un araya girmesi savaşı önledi (1164). Irak Selçuklu sultanı Arslan-şah'ın önderliğinde Atabeg İl-deniz ve Devlet-şah, Gürcüler'den öç almak amacıyla sefere çıktılar, onları perişan ettiler ve kaybedilen kentleri geri aldılar. Bir süre sonra Devlet-şah ile Necmeddin Alpı'nın araları açıldı. Artuklu emiriyle tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Devlet-şah, onun egemenliğini kabul ederek bir savaşı önledi (1175). Bu tarihlerde Selahaddin Eyyubi, Güneydoğu Anadolu'yu devletine bağlamak için Musul'u ve daha sonra da Sincar'ı kuşatmıştı. Devlet-şah'ın da dahil olduğu Türk emirleri birleşerek Mardin yakınındaki Kızıltepe mevkiine kadar ilerlediler, fakat Selahaddin'in karşı harekete geçmesi üzerine onunla mücadeleye cesaret edemeyerek dağıldılar (Nisan 1183). Devlet-şah'ın ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber 1192'de öldüğü kuvvetle ileriye sürülmektedir. Aynı yıl Ahlat emiri Begtimur Bitlis'i ele geçirdi. Bundan sonra Dilmaç-oğulları Erzen ve çevresinde hüküm sürmüştür.

Devlet-şah'ın ölümünden sonra Erzen'de, oğlu olduğu sanılan Tuğrul yönetimi ele aldı. Harezmşahlar'dan Celaleddin Mengübirti, Ahlat'ı kuşattığı sıralarda Erzen'i de ele geçirmek istedi (1229). Bu amaçla elçi olarak ünlü tarihçi Muhammed Nesevi'yi Tuğrul'a gönderdi. Tuğrul, Erzen ve çevresinin kendisine bırakılması koşuluyla Celaleddin'e tabi olacağını söyledi. Celaleddin onun bu önerisini kabul etmiş, ancak onu uzun süre yanından ayırmamıştır. Moğollar'ın Anadolu'yu işgalleri sırasında onlara bağlı olarak varlıklarını devam ettirebilen Dilmaç-oğulları'nın bu tarihlerde başlarında hangi emirlerin bulunduğu şimdiye değin saptanamamıştır. İlhanlı hükümdarı Hülagu, 1259 yılında Mardin ve Diyarbakır'ı almak için gönderdiği ordu, Erzen ve çevresini de yağmaladı. Artık siyasal önemlerini tamamen kaybetmiş olan Dilmaç-oğulları, bölgedeki büyük devletlerin korumalarında yaşamlarını sürdürebiliyorlardı. 1339 yılında İlhanlı Devleti'nin yıkılması Doğu Anadolu'daki beyliklere rahat nefes aldırmış, fakat bu sefer de kendi aralarında rekabet başlamıştır. Timur'un Anadolu seferi sırasında Dilmaç-oğulları'nın başında Sultan Ali adında birisi bulunuyordu. 1394 yılında Timur'u değerli armağanlarla

karşılayan Sultan Ali, ona boyun eğerek ülkesini yağma ve tahripten kurtardı. Dilmaç-oğulları beyliği Ak-Koyunlular tarafından ortadan kaldırıldı.

AHLAT-ŞAHLAR

Ahlat-şahlar, 12. yüzyılın başında Ahlat'ta kurulmuş bir Türk devletidir. Devletin merkezi olan ve devlete adını veren Ahlat, Ortaçağ'da bölgenin önemli kentlerinden birisiydi. Selçuklular'ın Anadolu'ya akınları sırasında bir askeri üs olarak kullanılmıştır. Ahlat-şahlar Devleti'ne, Ermen-şahlar ve kurucusu Sökmen'in adına izafeten Sökmenliler (Sökmeniyye) de denilmektedir. Devletin kurucusu olan Sökmen, Sultan Melikşah'ın amcası Yakuti'nin oğlu Kutbüddin İsmail'in kölesiydi. Bu nedenle kaynaklarda Sökmen el-Kutbi olarak geçmektedir. Kutbüddin İsmail, Berkyaruk ile yaptığı saltanat mücadelesinde ölünce (1093), Sökmen onun oğlu Mevdud'a bağlandı. Sultan Berkyaruk ile Mehmed Tapar arasındaki taht kavgalarında Mevdud ve Sökmen Mehmed Tapar'ın yanında yer almışlardı.

Adaleti ve iyilik severliği ile ün sahibi olan Sökmen, Ahlat hâkimi Emir'in kötü yönetimi nedeniyle halk tarafından Ahlat'a davet edildi ve o da askerleriyle gelerek kenti ele geçirdi. Mehmed Tapar, başarılı hizmetlerinden dolayı Ahlat ve Van çevresini ona ikta etmesiyle Ahlat-şahlar Devleti kurulmuş oldu (1100). Berkyaruk ile Mehmed Tapar arasında Hoy kenti önünde yapılan savaşta Mehmed Tapar'ın saflarında yer alan Sökmen, Mehmed Tapar yenilince onunla birlikte önce Erciş'e sonra da Ahlat'a geldiler. İki kardeş arasında 1104'de yapılan anlaşmaya göre Azerbaycan, Doğu Anadolu, Elcezire ve Musul Mehmed Tapar'ın egemenlik alanında kalıyor ve Sökmen de ona tabi oluyordu. Aynı yıl Mehmed Tapar, Musul'da Emir Çökürmüş'ü kuşattığı zaman Sökmen de onunla beraberdi.

Berkyaruk'un ölümü ve Mehmed Tapar'ın sultan olmasından sonra Emir Çavlı'nın elinde bulunan Musul'u almak için gönderilen komutanlar arasında Sökmen de yer alıyordu. Gittikçe yavaş yavaş kuvvetlenen Sökmen el-Kutbi, sınırlarını genişletmek amacıyla Meyyafarikin'i ele geçirdi (1108). Sultan Mehmed Tapar, Haçlılar'a karşı savaş açmak için Sökmen ve Musul emiri Mevdud'a emir verince, bunlar Artuklu İl-gazi'nin katılmasıyla harekete geçtiler ve Urfa'yı kuşattılar (Mayıs 1110). Urfa Kontu Boudouin du Bourg, Kudüs Kralı 1. Boudouin'den yardım istedi. Urfa'nın kuşatması 2 ay kadar sürdü; yeni Haçlı kuvvetlerin geldiğini haber alınca Mevdud ve diğer komutanlar kuşatmayı kaldırdılar. Ertesi yıl yine sultanın emriyle Mevdud kumandasındaki Türk ordusu Haçlılar üzerine hareket etti. Temmuz 1111 tarihinde Tell-Başir'i kuşattılar. 26 gün süren bu kuşatma sırasında Sökmen'in hasta olduğu kaynaklarda geçmektedir. Haleb emiri Rıdvan'ın yardım istemesi üzerine kuşatma kaldırıldı; fakat Melik Rıdvan bu davetinde samimi değildi. Sökmen'in de dahil bulunduğu Selçuklu ordusuna kentin kapılarını açmadı; Mevdud güç durumda kalmıştı. Buna karşılık Haçlılar toparlanmışlar ve durumu lehlerine çevirmişlerdi. Bu sırada Sökmen el-Kutbi ansızın öldü ve askerleri onun cenazesini alarak kuzeye çekildiler (1112). Sökmen'in cenazesi Meyyafarikin üzerinden Ahlat'a getirilerek gömüldü. Sökmen zamanında Ahlat-şahlar, merkez Ahlat olmak üzere Malazgirt, Erciş, Adilcevaz, Eleşgirt, Van, Tatvan, Bitlis, Muş, Hani, Meyyafarikin ve Bargiri kentlerine hükmediyorlardı.

Sökmen'in yerine oğlu İbrahim geçti. İlk zamanlar başarısız yönetimi nedeniyle Ahlat-şahlar zayıflamaya ve toprak kaybetmeye başladılar. İbrahim'in bu idari zaafına biraz

Kubâdabâd Sarayı çinilerinden bağdaş kurmuş bir saraylı figürü. Karatay Medresesi (Çini Eserler Müzesi) - Konya (Kültür Bakanlığı, Kültür ve Sanat s.5'den).

da annesi İnanç Hatun'un devlet işlerine fazla karışması neden olmuştur. Diğer yandan Erzen ve Bitlis Begi Hüsamüddevle Togan Arslan Ahlat-şahlar'dan ayrılarak bağımsızlığını kazandı. Bu gelişmeler karşısında biraz kendisini toparlayan İbrahim, Togan Arslan'ı yenerek Bitlis'i kuşattı (1124). Ertesi yıl Artuklu hükümdarı Davud ile birlikte Gürcistan'a karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir sefere katıldı. İbrahim 1126 yılında öldü. Onun yerine geçen kardeşi Ahmed ancak 10 ay kadar saltanat sürdü.

Ahmed'in ölümü üzerine İnanç Hatun tekrar siyaset sahnesinde görünmeğe başladı. Başa İbrahim'in küçük yaştaki oğlu 2.Sökmen geçirildi. İnanç Hatun onun adına devleti yönetiyordu. Onun devlet işlerine fazla karışmasını hoş karşılamayan devlet ileri gelenleri bir suikast sonunda onu öldürdüler. 2.Sökmen'in ilk yılları oldukça buhranlı geçmiştir. Irak Selçuklu sultanı Mes'ud, kardeşi Selçuk-şah'a Ahlat ve Malazgirt'i ikta olarak verdi. Ahlat-şahlar Devleti yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı; fakat Selçuk-şah'ın halka kötü davranması ve bir süre sonra da Fars bölgesine gitmesi bu tehlikenin atlatılmasını sağladı (1138). Yine aynı yıl içinde 2.Sökmen yeni bir tehlike daha atlattı. Sasunlular ile yaptığı savaşta onlara tutsak düştü. Bir yıl sonra Artuklu Timurtaş'ın aracılığı ile kurtuldu. 2.Sökmen kız kardeşini Artuklu emiri Necmeddin Alpı ile evlendirerek ve kendisi de Saltuklu emiri Saltuk'un kızı Şahbanu ile evlenerek diğer beyler ile aralarındaki bağları kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Musul atabegi İmadeddin Zengi'nin ölümünden yararlanan 2.Sökmen ona bağlı Hızan ve Maden kentlerini ele geçirdi. Diğer yandan Artuklu Kara Arslan da Ahlat-şahlar'dan Malazgirt ve Tuğtab kentlerini aldı. Fakat Necmeddin Alpı'nın aracılığı sayesinde Kara Arslan aldığı yerleri terk ederek ülkesine döndü. Gürcüler'in Ani'yi ele geçirmeleri üzerine 2.Sökmen'in de dahil bulunduğu Türk beylerinin 1161'deki seferleri başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat 1163 yılındaki sefer çok parlak oldu ve Sökmen Ahlat'ta büyük bir törenle karşılandı (1175).

Haleb ve Musul atabegi Nureddin Mahmud'un ölümünden (1174) sonra bağımsızlığını kazanan Selahaddin Eyyubi, ülkesini genişletmeğe başladı ve ilk adım olarak da Musul'u kuşattı. 2.Sökmen ve Atabeg Kızıl Arslan'ın aracılığı sayesinde Selahaddin, Musul kuşatmasını kaldırdı, fakat bu sefer de Sincar'ı kuşattı. Sökmen'in bu kuşatmayı kaldırtmak için yaptığı girişimler başarısızlığa uğrayınca Erzen hâkimi Devlet-şah, Artuklu İl-gazi, Atabeg Mes'ud ile birlikte harekete geçtiler. Onların toparlanıp harekete geçtiği sırada Selahaddin, Sincar ve Harran'ı almış, Anadolu Selçuklu sultanı 2.Kılıç Arslan'ın kendisine karşı bir ittifaka giriştiğini haber alınca geri çekilmişti. 1184 yılında Artuklu İl-gazi ölmüş ve yerine çocuk yaşta olan oğlu Yavlak Arslan geçmişti. Yavlak Arslan'ın dayısı olan 2.Sökmen Artuklu ülkesinin yönetimine karışmağa başladı. Çok geçmeden 2.Sökmen de öldü (10 Temmuz 1185). 2.Sökmen uzun süren hükümdarlık döneminde (1128-1185), Ahlat-şahlar ülkesi çok gelişmiş ve uygarlık açısından ileri bir düzeye ulaşmıştı. Bugüne kadar varlıklarını devam ettiren kümbetlerin büyük bir kısmı onun zamanında yapılmıştır.

2.Sökmen'in oğlu olmadığı için yerine kimin geçeceği bir sorun olduğu gibi etraftaki devletlerden bazıları bu durumdan faydalanarak Ahlat'ı ele geçirmek istiyorlardı. Bir kısım emirler Selahaddin Eyyubi'ye başvurarak onu Ahlat'a davet ettiler. Diğer yandan Azerbaycan atabegi Pehlivan da Ahlat'a göz dikmiş ve hükümdarın ölümünü öğrenince harekete geçerek kentin civarında karargâh kurmuştu. Bu zor durumda emirlerden Seyfeddin Beg-timur başa geçerek

Kubâdabâd Sarayı çinilerinden. Üzerinde El Sultan yazılıdır Karatay Medresesi (Çini Eserler Müzesi) - Konya (Kültür Bakanlığı, Kültür ve Sanat, s.5 den)

duruma hâkim oldu. Eyyubiler Doğu Anadolu'yu alma fikrinden vazgeçmiyorlardı. Nitekim bu sülaleden olan Harran meliki Takiyüddin Ömer, Hani'yi ele geçirdi, arkasından da Ahlat'ı ve Malazgird'i kuşattı. 1193 yılında Selahaddin Eyyubi'nin ölümü Beg-timur'a rahat bir nefes aldırdı. Hatta Meyyafarikin'i kurtarmak için harekete geçmeyi bile düşünüyordu; ancak bu arzusunu gerçekleştiremedi, çünkü damadı Aksungur tarafından öldürüldü (19 Mayıs 1193). Aksungur'un saltanatı da uzun sürmedi (ölm. 1197). Yerine Ermeni asıllı Kutluğ geçti ise de halk ayaklanarak tahta geçmesinden 7 gün sonra onu öldürdü ve Beg-timur'un oğlu Mehmed geçti. Onun zamanında Gürcüler 1204 ve 1205 yıllarında Ahlat çevresini yağmaladılar. Gürcüler'in ikinci akınlarında din adamlarının teşviki ile halk harekete geçerek Gürcüler'e ağır kayıplar verdirdiler. Onun kötü yönetimi nedeniyle halk isyan ederek Artuklu hükümdarı Artuk Arslan'ı Ahlat'a davet ettiler. Diğer yandan Sökmen'in emirlerinden Balaban da tahta geçmek istiyordu. Sonunda Balaban duruma hâkim oldu (1206). Ama artık devlet iyice zayıflamıştı, üstelik iç karışıklıklar devam ediyordu. Sonunda 1207 yılında Eyyubiler'den Necmeddin Eyyub Ahlat'a girerek bu devlete son verdi.

Ahlat-şahlar döneminde Ahlat, sanat, ticaret, bilim ve kültür açısından çok ilerlemişti. İslam kaynaklarında **Kubbet-ül-İslam** olarak geçmektedir. Bu kentte yetişmiş ve etrafa dağılmış mimar, tabib, astronom, kimyacı birçok kişi Ahlat'taki bilimsel düzeyi göstermektedir. Din bilginleri, şeyhleri ve mutasavvıfları ile de ünlüydü.

İNAL-OĞULLARI

Diyarbakır'da (Âmid) 1 yüzyıl kadar hüküm süren bir Türk beyliğidir. Türkmen emirlerinden İnal tarafından kurulduğu için bu adı almıştır. Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklar esnasında Mervan-oğlu Nasırüddevle Mansur, Meyyafarikin'i alarak Diyarbakır bölgesindeki emirliğini yeniden canlandırmağa çalışmış, fakat Suriye sultanı Tutuş ondan önce davranarak burasını işgal etmiştir (1093 sonları). Tutuş, Emir Tuğ-tegin'i oğlu Dukak'a atabeg ve aynı zamanda bu bölgenin valiliğine atadı. Tutuş ile Berkyaruk arasında Rey civarındaki yapılan savaşta (26 Şubat 1095) Tutuş ölmüş ve Tuğ-tegin de tutsak düşmüştü. Tuğ-tegin'in bu yokluğu sırasında Diyarbakır bölgesi Türk emirleri arasında paylaşıldı. Bu sırada Sadr adlı bir Türk emiri Amid'e egemen olmuş ve bir süre sonra Musul emiri Kürboğa'nın bu kenti alma girişimini başarıyla önlemişti. Çok geçmeden Sadr ölünce yerine İnal-oğulları sülalesinin kurucusu kabul edilen oğlu İnal geçti (1096). Ancak bir yıl dolmadan İnal da ölmüş ve onun yerini oğlu İbrahim almıştır (1098).

Emir İbrahim, Tutuş'un ölümünden sonra ikiye ayrılan Suriye Selçukluları'nın Dımaşk kolunun başında bulunan Dukak'a tabi oldu. Haçlılar'dan Antakya'yı kurtarmak için 1098 yılında Kürboğa'nın yönetimindeki Selçuklu ordusunda İnal-oğulları da bulunuyordu. Kürboğa 1101 yılında Zengi b.Aksungur ile Amid'i kuşattı. İbrahim, Artuklu Devleti'nin kurucusu Sökmen'den yardım istedi. Sökmen, yeğeni Yakuti ile birlikte onun yardımına koştu. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Kürboğa galip geldi ise de büyük surlarla çevrili olan kenti ele geçiremeyeceğini anlayarak kuşatmayı kaldırdı. İbrahim daha sonra Mehmed Tapar'ın uyrukluğuna girmiş ve onun 1105 yılında tahtı ele geçirmek için harekete geçtiğinde yanında yer almıştır.

Anadolu Selçuklu sultanı 1. Kılıç Arslan 1105 yılında Meyyafarikin'e geldiği sırada İnal-oğlu İbrahim başta olmak

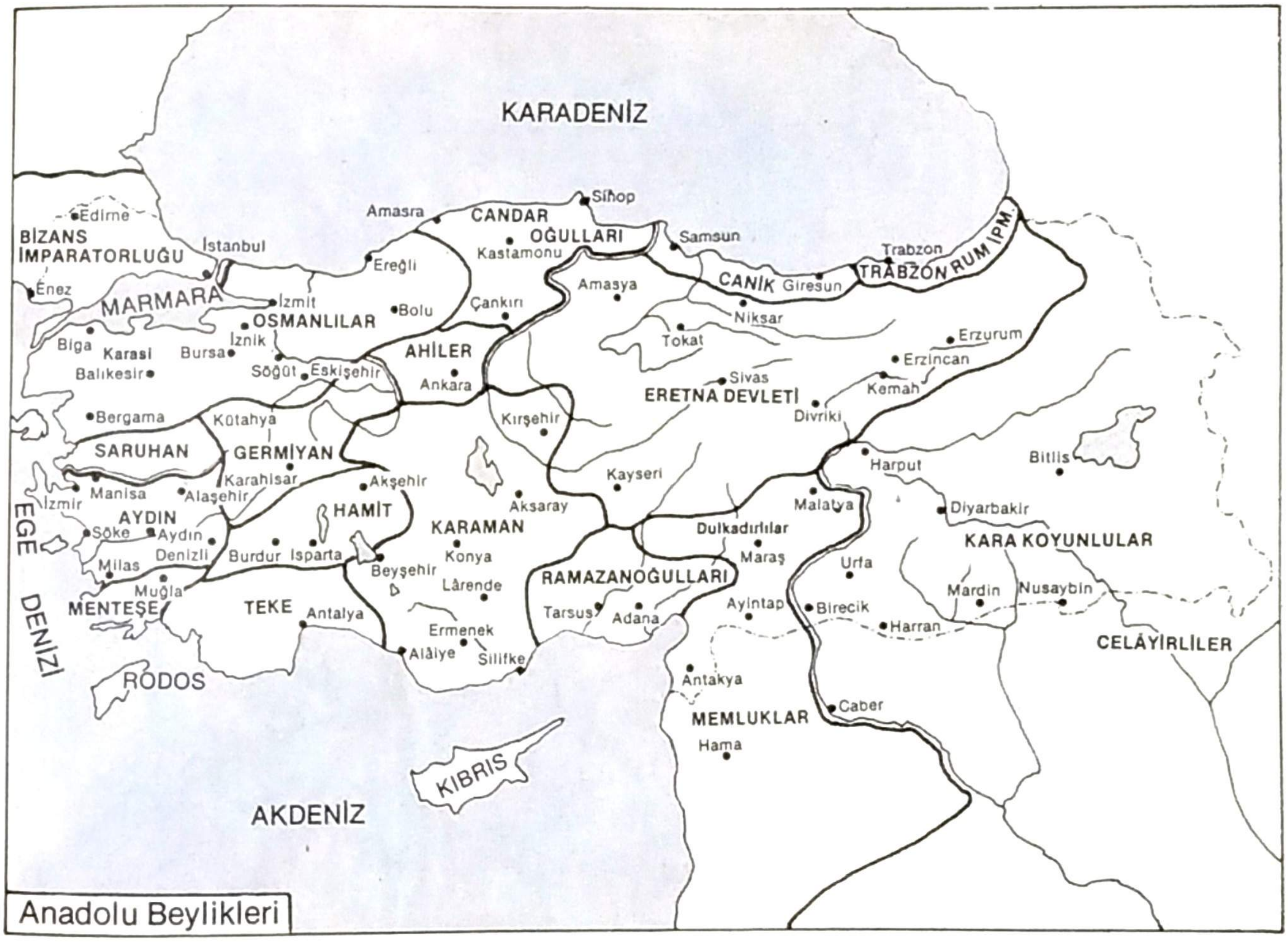
Kubâdabâd Sarayı çinilerinden bir harpi figürü Karatay Medresesi (Çini Eserler Müzesi) - Konya (Kültür Bakanlığı, Kültür ve Sanat s. 5'den).

üzere diğer emirler de uyrukluğunu kabul ederek etrafında toplandılar ve onunla birlikte Musul seferine katıldılar. Kılıç Arslan'ın ölümünü izleyen kısa bir süre İbrahim'in kimseye bağlı olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat Ahlat-şahlar hükümdarı Sökmen el-Kutbi'nin Meyyafarikin'i ele geçirmesi (1109) üzerine İbrahim onun vasali olmak zorunda kalmıştır. İbrahim 10 yıllık bir saltanattan sonra 1110 yılında ölmüş ve beyliğin başına oğlu Sa'düddevle Ebu Mansur İl-aldı geçmiştir. Bu sırada Meyyafarikin valisi isyan etmiş ve Selçuklu emirlerinden Karaca Saki ile birleşmişti. Sultan Mehmed Tapar'ın Karaca Saki'yi İran'a çağırması üzerine Ebu Mansur yalnız kalmış ve bölgedeki emirler onun bu yalnızlığından yararlanmak için harekete geçmişlerdir. Bu arada İl-aldı, Meyyafarikin'e bağlı 40 kadar köyü ele geçirdi. Onun zamanında Amid'deki Ulu Cami yanmış ve İl-aldı onu yeniden yaptırmıştır. Haçlılar'a karşı Temmuz 1122 tarihinde yapılan seferde İnal-oğulları'nın da bulunduğu sanılmaktadır. İki yıl sonra da Amid'de sayıları gittikçe artan İsmaililer'e karşı kent halkı tarafından hücuma geçildi ve İsmaililer tamamen bertaraf edildi.

Musul ve Haleb emiri Atabeg Zengi, devamlı olarak sınırlarını genişletmek istiyor ve bu amaçla Nusaybin'i ele geçiriyordu. Daha sonra Mardin ile Nusaybin arasındaki Serci kasabasını kuşattı. Zengi'nin bu istilacı tutumu karşısında Artuk-oğlu Timurtaş, yeğeni Davud ve İnal-oğlu İl-aldı topladıkları 20.000 kadar Türkmen ile Zengi'ye engel olmak istediler, fakat başarılı olamadılar. Zengi'nin Serci'yi ele geçirişinden bir süre sonra bu sefer Timurtaş, Zengi'nin tarafına geçti ve onunla birlikte Amid kentini kuşattı. İl-aldı ise Artuk-oğlu Davud'dan yardım istedi. Davud oğlu Kara Arslan ile birlikte İl-aldı'nın yardımına koştu. Amid kenti önünde Nisan 1134 tarihinde yapılan savaşta Davud ve İl-aldı yenildiler. Amid, kuvvetli surları sayesinde kurtuldu.

1142 yılında Amid emiri İl-aldı öldü. Veziri Nisan-oğlu Müeyyedüddin, İl-aldı'nın oğlu Şemsülmülk Mahmud'u emirlik tahtına geçirdi. Mahmud'un annesi Yumna Hatun, Artuk-oğlu İl-gazi'nin kızı idi. Vezir Müeyyedüddin, oğlu ve torunu fiilen yönetimi ellerinde tutmuşlar ve Mahmud'u işe karıştırmayarak bir kukla gibi kullanmışlardır. 1144 yılında Atabeg Zengi yeniden Diyarbakır bölgesine girerek İnal-oğulları'na ait bazı kale ve kasabaları ele geçirdi. Zengi'nin ölümünden sonra bu yerler Artuklular'dan Hısn Keyfa emiri Fahreddin Kara Arslan'ın eline geçti. 1148'de Mahmud, Artuklular'dan Mardin hükümdarı Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun ile evlendi. Ancak bir yıl sonra Safiye Hatun ölünce Mahmud, ağırlık olarak kararlaştırılan 50.000 altını ödemedi. Timurtaş, bu paranın ödenmesini defalarca istedi ise de bir sonuç alamadı ve bu nedenle Mart 1151'de Amid'i kuşattı, çevreyi yağma ve tahrip ettikten sonra Mardin'e döndü. İnal-oğulları'nın veziri Müeyyedüddin, Timurtaş'ı bu konuda kışkırtan veziri Zeyneddin'den öç almak için Mardin'e iki fedai gönderdi ve onu öldürttü. Timurtaş, bu olay üzerine Amid'i ikinci defa kuşattı. Ahlat-şahlar'dan 2.Sökmen'in vezirinin araya girmesiyle anlaşmaya varıldı. Bu anlaşmaya göre Timurtaş'a boyun eğecekler ve onun isteklerini yerine getireceklerdi.

Vezir Müeyyedüddin 1156 yılında öldü ve yerine oğlu Kemaleddin Ebu'l-Kasım Ali vezir olarak babası gibi beyliği yönetmeye başladı. Nisan-oğlu ailesinin Mahmud üzerindeki baskısı o derece artmıştı ki, komşu Türk devletleri buna karışmak gereğini duydular. Aslında bu devletler bölgenin en önemli kenti olan Amid'i ele geçirmek istiyorlardı. Nitekim 1163 yılında Artuklular'dan Fahreddin Kara Arslan ve Necmeddin Alpı, vezirin Emir Mahmud'a ve halka baskısını

Anadolu Beylikleri

bahane ederek harekete geçtiler ve Amid'i kuşattılar. Kuşatma 4 ay sürdü. Kent içindeki Hıristiyan ve Museviler, ihanetlerinden korkularak dışarı atılmıştı. Kentin daha fazla dayanamayacağını anlayan Emir Mahmud ve veziri, Danişmendli emiri Yağı-basan'dan yardım istediler. Yağı-basan bu öneriyi kabul ederek Kara Arslan'ın ülkesine girdi, yağma ve yıkımda bulunduktan sonra geri döndü. Bu durum karşısında Kara Arslan, Amid kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı. Kara Arslan, ertesi yıl Amid'i tekrar kuşattı ise de bir sonuç alamadı ve anlaşma yaparak ülkesine döndü.
İnal-oğlu veziri Ebu'l-Kasım Ali 1179 yılında öldü ve yerine oğlu Bahaüddevle Mes'ud geçti. Bu kişinin de Emir Mahmud'u büyük bir baskı altında tuttuğu bilinmektedir. Hısn Keyfa ve Harput Artuklu emiri Nureddin Muhammed b.Kara Arslan, öteden beri Selahaddin Eyyubi'ye bağlı kalmış, bir çok savaşta asker vererek ona yardımda bulunmuştur. Selahaddin de onun bu hizmetine karşılık Amid'i alarak ona vermeyi vaat etmişti. Bu vaadini yerine getirmek üzere Selahaddin, Nureddin Muhammed ile birlikte Nisan 1183'de Amid'i kuşattı. İki yandaş kentin etrafına mancınıklar yerleştirerek suru dövmeye başladılar. Halk vezirin zulmünden bıktığı için fazla karşı koymuyordu. Vezir Bahaüddevle Mes'ud, halkın öcünden korkarak, Selahaddin'-in veziri ünlü Kadı Fazıl'a teslim olmak için elçi gönderdi. Vezir, 3 gün içinde toplayabildiği malları ile birlikte Anadolu Selçuklu sultanı 2. Kılıç Arslan'ın yanına gitti. 9 Mayıs 1183 tarihinde Selahaddin Eyyubi kente girdi. Kentin burçları silah, zahire ve eşya ile doluydu. Ayrıca, biraz abartmalı olmakla beraber 1.040.000 kitabı içine alan büyük bir kütüphane bulunuyordu. Selahaddin bu kütüphaneyi Kadı Fazıl'a armağan etmiş, o da bunların bir kısmını 70 deve ile Mısır'a götürmüştür. Selahaddin Amid'i Artuklu Nureddin Muhammed'e verdi ve böylece İnal-oğulları beyliği de sona ermiş oldu.
İnal-oğulları zamanında Amid, ekonomik ve kültürel bakımdan çok ilerlemişti. Yukarıda belirttiğimiz gibi büyük bir kütüphanenin varlığı kültürel faaliyetlerin çokluğunu gösterir. 1140 yılında Amid'den geçen birisi, bu kentte birçok bilim adamı ve edebiyatçı bulunduğunu yazmaktadır. İnal-oğulları zamanında Amid'de dokuma sanayii çok gelişmişti. Halı, kumaş ve çeşitli bezler üretiliyordu. 1122'de Amid'e bağlı Zu'l-karneyn ve Ergani'de bakır madeni bulunmuş ve işletilmeğe başlanmıştı. Kentte büyük ölçüde bayındırlık faaliyetleri olduğu kalan eserlerden anlaşılmaktadır.

3. ANADOLU BEYLİKLERİ

ALAİYE BEGLERİ

Ortaçağ'da Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında önemli liman kentlerinden birisi olan Alaiye (bugün Alanya), Anadolu Selçuklu sultanı 1.Alaeddin Keykubad tarafından 1223 yılında fethedilmiş ve ona atfen bu adı almıştır. Sultan, ilk Selçuklu tersanesini bu kentte kurmuş ve bugün bile bütün görkemiyle ayakta duran surlarını yaptırmıştır. Selçuklu sultanlarının kışlık başkenti olan Alaiye, 1293 yılında Karamanoğulları'ndan Mecdeddin Mansur'un eline geçti. Aynı yıl içinde Kıbrıs kralı 2.Henri, burasını ele geçirmek istediyse de bir başarı gösteremedi. Bu tarihten itibaren Alaiye ve çevresinde Karaman-oğulları'na bağlı beyler hüküm sürdüler. Mecdeddin Mahmud Beg, Mısır Memluklu sultanı Melik Eşref Halil adına hutbe okutmuş, dolayısıyla onun egemenliğini kabul etmiştir. Bu beyliğin kurucularının, anne tarafından Selçuklu ailesine bağlı olduğu hakkında ileriye

Kubâdabâd Sarayı çinilerinden ayakta duran bir insan figürü. Yan sayfa: Aynı sarayın çinilerinden çifte kuş figürü. Karatay Medresesi (Çini Eserler Müzesi) - Konya (ikisi de Kültür Bakanlığı. Kültür ve Sanat s.5'den).

sürülen rivayeti destekleyecek bir bilgiye henüz rastlanmamıştır. 1333 yılında Alaiye'ye uğrayan İbn Battuta, buranın Türkmenler ile meskûn olduğunu, ayrıca Mısır ve Suriyeli tüccarların bulunduğunu belirtmektedir. İbn Battuta bu kentin Karaman-oğullarından Yusuf Beg tarafından yönetildiğini eklemektedir. 1361 yılında Antalya'yı ele geçiren Kıbrıs kralı Pierre, Alaiye begini, Manavgat begi ile birlikte kendine tabi olmaya zorunlu kılmıştı. Adını bilmediğimiz bu beg, Hamid-oğlu Mahmud Beg'in Antalya'yı geri almak için giriştiği harekâta katılmış, kenti denizden kuşatmak için gönderdiği gemiler yakılmış ve bu girişim başarısızlıkla sona ermiştir. Alaiye beginin bu hareketini affetmeyen kral Pierre, 1366'da bir donanma göndererek Alaiye'yi ele geçirme girişiminde bulundu. Limanı ele geçiren Kıbrıslılar'ın taarruzu kale önünde kırıldı ve kasabayı boşaltarak geri çekildiler. Bu başarıda Karaman-oğlu'nun gönderdiği yardımın rolü büyük olmuştur. Alaiye, 1427 yılında Karaman-oğulları tarafından 5.000 altın karşılığında Mısır Memluklu sultanlığına satıldı. Alaiye begleri bu kez de Memluk Devleti'nin egemenliği altına girdiler.

Memluklu sultanının 1440 yılında Rodos'a karşı yaptığı seferde Mısır donanması Alaiye'ye gelmiş ve buradan, Alaiye emirinin verdiği iki kadırga ile birlikte Rodos'u kuşatmış, fakat bir başarı elde edememiştir. Mahmud Beg'den sonra 15. yüzyılın ortalarına doğru Alaiye begliğini torunları Savcı ve onun oğlu Karaman yönetmişlerdir. Karaman-oğlu İbrahim Beg'in teşviki ile Lütfi Beg, kardeşi Karaman Beg'i öldürerek başa geçti. Lütfi Beg, Karaman-oğulları'nın desteğini eden baskılarından kurtulmak için Osmanlılar'ın desteğini kazanmak amacıyla kızını Vezir-i azam Rum Mehmed Paşa'ya vermiştir. 1450 yılında Kıbrıs kralı Jean bir dostluk ve ticaret anlaşması imzaladı. Fakat 1453'te Alaiye begi, kendi vatandaşlarından bazılarının Kıbrıslılar tarafından fena muameleye maruz kaldığını ileri sürerek, ittifak yaptığı Türk begleri ile Kıbrıs'a hücuma hazırlandı. Ancak bu girişim gerçekleşmedi ve anlaşma yenilendi. Lütfi Beg, yaklaşık olarak 1461 yılında öldü. Lütfi Beg'in yerine geçen Kılıç Arslan, olasılıkla onun kardeşi Ali Beg'in oğludur. Osmanlılar'ın Karamanlılar'ın ülkesini ele geçirmesiyle Karaman tehlikesinden kurtuldu ise de, bu kez de Osmanlılar ile karşı karşıya geldi. Çok geçmeden de Gedik Ahmed Paşa, Alaiye'yi ele geçirerek bu beyliğe son verdi. Kılıç Arslan önce Gümülcine'ye gönderildi, buradan Mısır'a kaçtı ve daha sonra Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına giderken yolda öldü.

AYDIN-OĞULLARI

Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılması üzerine Aydın ve çevresinde kurulan ve yaklaşık olarak 1 yüzyıl kadar devam eden Aydın-oğulları beyliğinin kurucusu Mübarizeddin Gazi Mehmed Beg, Germiyan-oğulları ordusunda komutan (subaşı)görevindeydi. Bizans'ın zayıf durumundan yararlanan Türkmen begleri, Batı Anadolu'yu fethe giriştiler. Balıkesir taraflarını Kalem Beg ile oğlu Karası Beg, Alaşehir'in batısında İzmir'e doğru olan sahayı Saruhan Beg, Büyük Menderes'ten itibaren Tire, Efes taraflarını Menteşe Beg'in damadı Sasa Beg fethetmişlerdi (1304). Fakat Sasa Beg'e rakip çıkan Aydın-oğlu Mehmed Beg onun aldığı yerleri ele geçirerek 1308 yılında Aydın-oğulları beyliğinin temellerini atmış oldu. Mehmed Beg, fetihlere devam ederek 1310'da Müslüman İzmir'i ve daha sonra Ayaslug (Selçuk), Tire, Sultan Hisarı, Bodemya ve 1326'da da Gavur İzmir'i fethetti. İlk donanmasını Selçuk'ta kuran Mehmed Beg, İzmir'i aldıktan sonra burada da bir donanma vücuda getirdi. İzmir begi Umur Beg, babasının sağlığında bu donanma ile Sakız,

Kubâdabâd Sarayı çinilerinden bağdaş kurmuş insan figürü. Karatay Medresesi (Çini Eserler Müzesi) - Konya (Kültür Bakanlığı. Kültür ve Sanat s.5'den). Yan sayfa: Kubâdabâd Sarayı çinilerinden çeşitli örnekler. Sol üst. Bir siren figürü (E. Akurgal. Kunst in der Türkei'den). Alt: Bir av köpeği figürü (Kültür Bakanlığı. Kültür ve Sanat s.5'den). Sağ üst Selçuklu kartalı figürü (Kültür Bakanlığı. Kültür ve Sanat s.5'den). Alt: Bir sfenks figürü (E. Akurgal. Kunst in der Türkei'den). Hepsi Karatay Medresesi (Çini Eserler Müzesi) Konya.

Bozcaada, Ağrıboz, Mora ve Rumeli kıyılarına başarılı akınlar yapıyordu. Mehmed Beg ülkesini oğulları arasında paylaştırarak Ayaslug ve Sultan Hisarı büyük oğlu Hızır Beg'e, İzmir'i ikinci oğlu Umur Beg'e, Ödemiş'i üçüncü oğlu İbrahim Bahadır Beg'e, Tire'yi dördüncü oğlu Süleyman'a vermiş ve küçük oğlu İsa'yı da yanında alıkoymuştu. Mehmed Beg, beyliğin merkezi olan Birgi'de cami ve medrese yaptırdı. 11. yüzyılın ünlü bilginlerinden Sa'alibî'nin **Araisü'l-mecâlis** adlı peygamberler tarihi Türkçeye çevrilerek Mehmed Beg'e ithaf edilmiştir. Yine Mehmed Beg'in emriyle bazı kitaplar Türkçeye çevrilmiştir. Dönemin kaynakları, Aydın-oğulları'nın 60 kenti, 300'den çok kalesi ve 70.000 süvarisi olduğunu yazmaktadırlar. Ancak asker sayısının oldukça abartmalı olduğu açıktır. Mehmed Beg 1334 yılında öldü ve yerine, kardeşlerin ittifakı ve ısrarıyla Umur Beg geçti.

Aydın-oğulları tahtına çıktığı zaman daha 25 yaşında olan Gazi Umur Beg, bütün saltanatı boyunca aralıksız olarak zamanını gaza ve cihadla geçirmiştir. Daha başa geçtiği sıralarda İzmir'i almak isteyen Latinler'i geri püskürten Umur Beg, Saruhan Beg ile anlaşarak onun oğlu Süleyman Beg'le birlikte Mora'ya karşı bir sefer yapmışlar, bol miktarda tutsak ve ganimetle geri dönmüşlerdir. Diğer yandan Bizans'ın isteği üzerine Midilli ve Foça'nın Latinler'den kurtarılmasında Umur Beg'in de payı vardır. Bizans ile Umur Beg arasında başlayan bu iyi ilişkiler daha da gelişmiş ve Bizans imparatoru Sakız Adası'nı Umur Beg'e vermiştir. Buna karşılık Umur Beg'in de Arnavutlar'ın isyanının bastırılmasında ve diğer seferlerde payı oldukça büyüktür. Bizans İmparatoru 3.Andronikos'un ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklarda Umur Beg'in, Kantakuzenos'un yardımına koştu. 1342 yılında 380 parçalık bir donanma ile Trakya kıyılarına gelen Umur Beg, Kantakuzenos'un yenilmesi üzerine bir şey yapamadı. Ertesi yıl yeniden Trakya kıyılarına gelen Umur Beg, Selanik yakınlarında karaya çıktı. Kantakuzenos ile birlikte Selanik'i kuşattı, fakat kent alınamadı.

Adalar denizinin en kuvvetli donanmasına sahip olan Umur Beg'den kurtulabilmek için Bizans imparatoriçesi Papa'ya baş vurarak yardım istedi ve Umur Beg'in yenilmesi halinde Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesine yardım edeceğini vaat etti. Papa'nın teşvikiyle Venedik, Ceneviz, Rodos ve Kıbrıs Krallığı'nın donanmaları İzmir'i tahdide başladılar. Umur Beg, ilk gelen Haçlı kuvvetlerini yendiyse de, kalabalık olan ikinci kuvvet önünde bir varlık gösteremedi; Türk donanması yakıldı. Karaya çıkan Latinler Gavur İzmir'i ele geçirdiler; Umur Beg, daha içte Müslüman İzmir'de tutundu. Latinler de İzmir'i alamayacağını anlayınca onlarla bir anlaşma yapmak zorunda kaldı (Aralık 1344). Donanmasını kaybeden Umur Beg, bu sefer de kara ordusuyla harekete geçerek ve Saruhan ve Karası-oğulları'nın desteğini sağlayarak Çanakkale'den Rumeli'yi geçti (1345). Bazı askeri faaliyetlerde bulunduktan sonra İzmir'e döndü. Bu sırada Papa Haçlı hareketinin devamı için çaba harcıyordu. Latin kuvvetlerinin komutanı Humbert Danfin, 1346'da hücuma geçti ise de Türkler'in sert karşı koymaları üzerine bir şey yapamadı. Haçlı kuvvetlerinin Rodos'a çekilmesini fırsat bilen Umur Beg, Gavur İzmir'deki Hıristiyanları sıkıştırarak onlarla bir anlaşma yaptı. Müttefik Haçlı donanmasının Avrupa'ya dönmesi Aydın-oğlu'na yeniden harekete geçme fırsatı verdi. Rodos şövalyeleri İzmir'i Umur Beg'e bırakıp bazı ticari haklar elde ettiler, ancak Papa bu anlaşmayı kabul etmeyince yine silaha baş vuruldu. Askerinin başında hücuma geçtiği sırada alnından vurularak

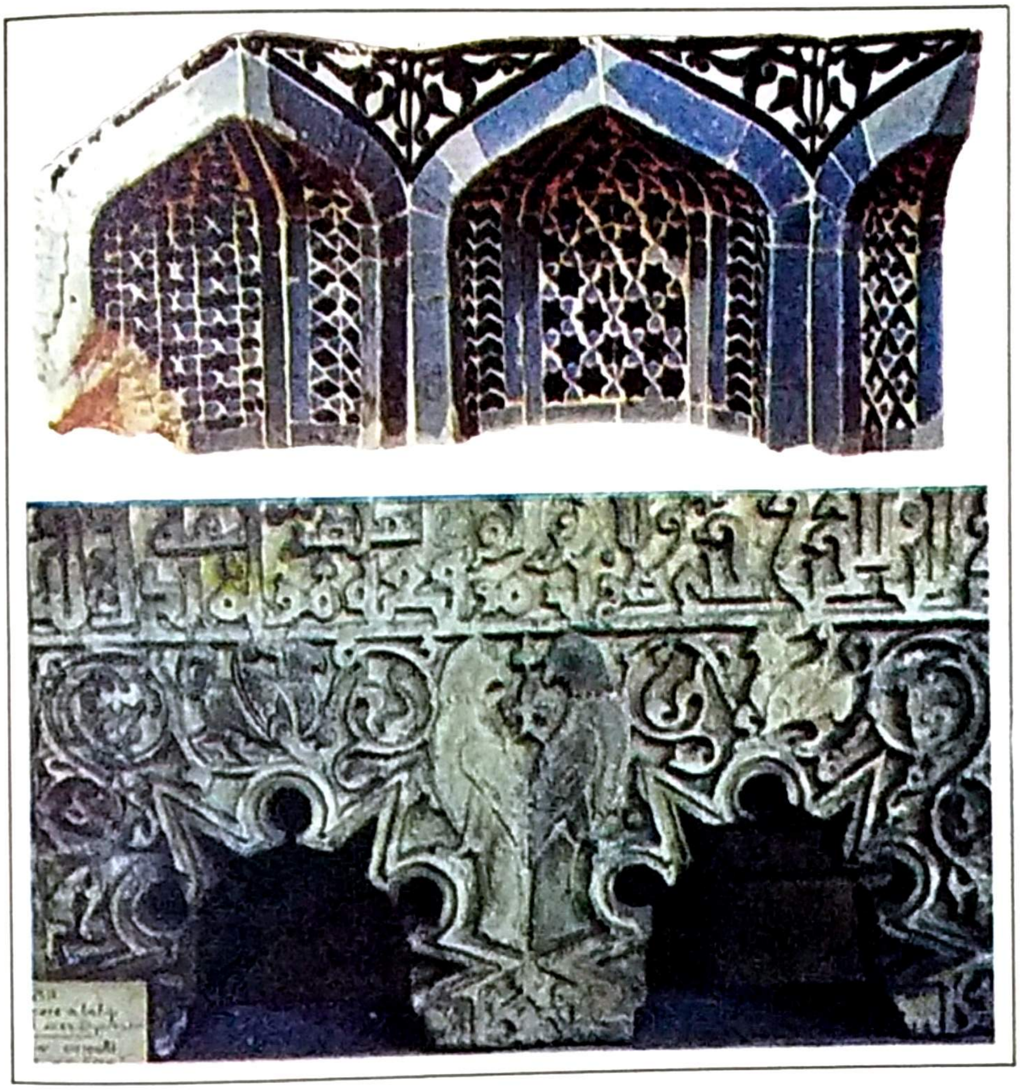

39 yaşında şehit düştü (1348) ve Birgi'de babasının yanına gömüldü. Kahramanlığı, cömertliği ve Hıristiyanlara karşı verdiği amansız mücadele ile döneminin en önde gelen Türk büyüklerinden birisidir.
Umur Beg'in şehit düşmesinden sonra Ayaslug emiri Hızır Beg, Aydın-oğlu sülalesine Ulu-beg oldu. Bu kişi Umur Beg gibi enerjik birisi olmadığından Latinler ile çok ağır bir antlaşma imzaladı. Papa tarafından da onaylanan bu antlaşma siyasal, askeri ve ticari bakımdan Aydın-oğulları beyliğini Latinler'in denetimi altına alıyordu. Bu bakımdan beylikte çökme işaretleri başladı. Ancak Avrupalılar'ın denetiminde ipekli kumaşlar, safran, bal, balmumu, halı, meyankökü ve zahire gibi maddelerin Avrupa pazarlarına dışsatımı yapılıyordu. Hızır Beg'in hangi tarihte öldüğü bilinmemekle beraber Memluk Devleti'ne gönderilen bir mektuptan 1365'ten önce öldüğü anlaşılmaktadır.
Hızır Beg'in ölümünden sonra beyliğin başına Aydın-oğlu Mehmed Beg'in en küçük oğlu İsa Beg geçti. İsa Beg zamanında cereyan eden olaylar hakkında çok az bilgi sahibiyiz. 1371 yılında, Venedik ile daha önce imzalanmış olan antlaşmayı aynı koşullarla yeniledi. Bu da beyliğin gittikçe zayıfladığını gösteriyor. Sultan 1.Murad'ın Kosova Savaşı'na giderken Anadolu beylerinden istemiş olduğu yardım dolayısıyla İsa Beg bir miktar kuvvet göndermiştir. Kosova zaferinden sonra Osmanlı tahtına geçen Yıldırım Bayezid, Anadolu'da kendisine karşı başlayan hareketi bastırmak için hızla Anadolu'ya geçmiş ve duruma hâkim olmuştur. Yıldırım 1390 yılında Aydın-oğulları'nın korumasında bulunan Alaşehir'i ele geçirdi. İsa Beg Osmanlı padişahına bağlı olmayı kabul etti. Yıldırım İsa Beg'in kızı Hafsa Hatun ile evlendi. 1402 Ankara Savaşı'ndan önce öldüğü sanılan İsa Beg, kendisi de bilgin olduğundan bilim adamlarına her türlü olanağı vermeye büyük çaba harcadı. Zamanında bilim ve fikir hareketleri oldukça gelişmişti. Ünlü tabib Hacı Paşa (Hızır b. Ali), uzun süre İsa Beg'in yanında bulunarak **Şifâ'ül-askam...** adlı eserini İsa Beg'e ithaf etmiştir. Bizans tarihçisi Dukas'ın babası Bizans'tan kaçarak İsa Beg'e sığındı ve ondan büyük destek gördü.
Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine Timur, Osmanlılar tarafından ele geçirilen beylikleri yeniden kurdurttu. Ülkeleri kendilerine verilen begler arasında İsa Beg'in oğulları Musa ve 2. Umur Begleri de görmekteyiz. Musa'nın bir yıl sonra (1403) ölümü üzerine Aydın ili 2.Umur Beg'e kaldı. Fakat amcasının oğlu Cüneyd ortaya çıkınca aralarında taht kavgaları başladı. İzmir beyi olan Cüneyd, Ayaslug'ta oturan 2.Umur Beg üzerine yürüyerek onu bu kentten kaçırttı. Aynı zamanda Osmanlılar'a baş vurarak onlardan da mali destek gördü. Umur Beg, Menteşe-oğlu İlyas Beg'in desteği ile İzmir'i ele geçirdi. Daha sonra Ayaslug'a gelerek kaleye sığınmış olan Umur Beg'i kuşattı. Sonunda aralarında anlaşmaya varıldı ve Umur Beg kızını Cüneyd Beg'e verdi. Böylece Cüneyd Beg fiilen Aydın-iline hâkim oluyordu. 1405 yılında 2.Umur Beg ölünce daha rahat bir nefes aldı.
Son derece cesur, savaşçı ve kahraman olan Cüneyd Beg, Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgalarına katılmış, Menteşe ve Saruhan-oğulları ile birlikte İsa Çelebi'yi desteklemiştir. Çelebi Mehmed'in duruma hâkim olması üzerine ona yanaşmış, onun yüksek egemenliğini tanıyarak beylikte kalmayı başarmıştır. Çelebi Mehmed'in uğraşısından yararlanma yönüne giden Emir Süleyman, Aydın-iline geldi ve kendisine cephe aldığını öğrendiği Cüneyd üzerine yürüdü. Cüneyd ona teslim oldu ve mevkiini koruyabildi. Bir süre Ayaslug'ta kalan Emir Süleyman, Cüneyd Beg'i de yanına alarak Trakya'ya gitti ve Cüneyd'i Ohri sancak-beyliğine atadı. Bir süre sonra Ohri'den kaçan Cüneyd, İzmir'e ve oradan da Ayaslug üzerine yürüdü ve kenti ele geçirerek tekrar beyliğin başına geçti. Kardeşler arasındaki mücadeleden galip çıkan Çelebi Mehmed Bergama'ya gelerek Cüneyd Beg'e sahip olduğu yerleri kendisine bırakması için haber gönderdi; fakat Cüneyd bu öneriye aldırmayarak savunma tedbirleri almaya başladı. Çelebi Mehmed fazla zorluk çekmeden İzmir'e geldi. Cüneyd kaçtı; İzmir'de bulunan annesi, karısı ve çocukları teslim oldular. Annesinin ricası üzerine Cüneyd affedilerek Niğbolu sancak beyliğine atandı; Aydın-ili ise tamamen Osmanlı yönetimine girdi.
Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi ortaya çıkınca Cüneyd onun saflarında yer aldı. Selanik önlerinde yapılan savaşta galip gelen Çelebi Mehmed bu iki müttefiki Bizans'a kaçmaya zorladı. Çelebi Mehmed'in ölümüne kadar Bizans'ta rehin olarak tutulan Cüneyd Beg, onun ölümüyle serbest bırakıldı ve Rumeli'ye geçirildi. Mustafa Çelebi'nin isyanında onu destekleyen Cüneyd, Mustafa'yı terk edip Ayaslug'a geldi ve yeniden Aydın bölgesine sahip oldu. Sultan 2.Murad, isyanları bastırdıktan sonra Cüneyd'e karşı harekete geçti ve Akhisar taraflarında onun ordusunu yendi. Cüneyd müstahkem İpsili kalesine sığındı. Ancak burada da rahat durmayan Cüneyd Beg, Karaman-oğulları ile ilişkiye geçti. Onlardan aldığı az bir yardımla Osmanlı kuvvetlerine oldukça kayıp verdirdi. Sonunda Hamza Beg komutasındaki Osmanlı kuvvetleri İpsili'yi sıkı bir biçimde kuşatınca Cüneyd teslim oldu ve gece uyurken öldürüldü (1426). Böylece Aydın-oğulları beyliği son bulmuş oluyordu.
Bizans ve Haçlılar'a karşı mücadeleleriyle Anadolu beylikleri arasında seçkin bir yere sahip olan Aydın-oğulları, ülkelerinde refahın artması için çaba harcamışlardır. Birgi, Tire ve Ayaslug'ta çok güzel mimari eserler bırakmışlardır. Selçuk (Ayaslug)'taki İsa Beg camii bunların en güzelidir. Diğer yandan bilim ve sanat yaşamı da oldukça gelişmişti.

CANDAR-OĞULLARI (İSFENDİYAR-OĞULLARI)

Kastamonu ve Sinop çevresinde 2 yüzyıla yakın hüküm sürmüş bir Türkmen beyliği olup, adını kurucusu Şemseddin Yaman Candar'dan almaktadır. Anadolu Selçuklu sultanı 2.Gıyaseddin Mes'ud'un ilk saltanat döneminde (1284-1296) kardeşi Kılıç Arslan, Kastamonu valisi Yavlak Arslan'ı kendisine atabeg yaparak sultanlığını ilan etti. Gıyaseddin Mes'ud onların üzerine yürüdü ise de yenilerek tutsak düştü. Arkadan yetişen kuvvet Sultan Mes'ud'u kurtardı ve yapılan savaşta da Kılıç Arslan ile Yavlak Arslan öldüler (1292). Sultan Mes'ud kendisinin kurtarılmasında büyük yararlığı görülen Şemseddin Yaman Candar'a Kastamonu ve çevresini verdi; böylece Candar-oğulları beyliği kuruluyordu. Ancak Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsameddin Beg, Kastamonu'da duruma hâkimdi. Şemseddin Yaman Candar'ın kendisine verilen kenti tam anlamıyla ele geçiremedi. Onun tarihi bilinmeyen ölümünden sonra oğlu Süleyman Paşa ani bir hücumla Kastamonu'ya sahip oldu (Temmuz 1309). Pervane-oğullarından Gazi Çelebi de onun egemenliğini tanıdı. Gazi Çelebi'nin 1322'deki ölümünden sonra Sinop da Candar-oğulları toprağına katıldı.
Süleyman Paşa 30 yıl kadar hüküm sürdü. Bunun büyük bir kısmını İlhanlılar'a bağlı olarak sürdürdü. İlhanlı hükümdarları adına para bastırıyor ve her yıl düzenli bir biçimde vergisini ödüyordu. Ebu Sa'id Bahadır Han'ın ölümünden (1335) sonra tamamen bağımsızlığını kazandı. Süleyman Paşa'nın son zamanlarında Sinop'ta vali olarak bulunan büyük oğlu İbrahim, babasına isyan ederek Sinop'u, arkasından da Kastamonu'yu ele geçirerek beyliğin başına geçmiştir (1339). Bir isyan sonunda beyliği ele geçirmiş olan İbrahim-şah hakkında hemen hiç bilgimiz yoktur. Beyliğinin 1345 yılına kadar devam ettiği bilinmektedir. Ancak amcası oğlu Adil Beg'in beyliği ne şekilde ele geçirdiği bilinmiyor. Belki de geldiği gibi bir isyanla tahtını ve hayatını kaybetti. Adil Beg'in beyliği 1361 yılına kadar devam etmiştir. Onun zamanında cereyan eden iç ve dış olaylar hakkında bilgi sahibi değiliz. Bir rivayete göre savaş sırasında öldü.
Adil Beg'in ölümünden sonra yerine oğlu Celaleddin Bayezid Beg geçmiştir. Osmanlı tarihlerinde bu kişiye Kötürüm Bayezid denmektedir. Sert bir yaradılışa sahip olan Bayezid Beg zamanında, kendi sert tutumu nedeniyle içte bir çok huzursuzluklar meydana gelmiştir. Dışta da Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ve Osmanlı padişahı 1.Murad ile mücadele etmiştir. Bayezid Beg, yerine oğlu İskender'i bırakmak istiyordu. Bunu öğrenen büyük oğlu Süleyman-şah,

Üst: Mozayik tekniği ile yapılmış bir mihrap çinisi. 13. yüzyıl. Selçuklu dönemi. Türk ve İslam Eserleri Müzesi-İstanbul (Zahir Güvemli - Can Kerametli. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nden). Alt: Kûfi yazılı ve kuş kabartmalı bir pencere alınlığı. 13. yüzyıl. Artuk-oğulları dönemi. Türk ve İslam Eserleri Müzesi-İstanbul.

bir fırsatını bularak İskender'i öldürtüp Osmanlılar'a sığındı. Buna çok kızan Bayezid Beg, iki torununu öldürme vahşetini gösterdi. Sultan 1.Murad, Süleyman Paşa'nın istediği yardımcı kuvvetleri verdi. Kastamonu'ya gelen Süleyman Paşa babası ile yaptığı savaşı kazanarak onu Sinop'a kaçmaya zorlayarak Kastamonu'da beyliğini ilan etti (1383). Böylece Candar-oğulları beyliği Kastamonu ve Sinop olmak üzere ikiye ayrılmış oluyordu. 2.Süleyman Paşa'nın beyliği fazla uzun sürmedi. Sultan 1.Murad, Kastamonu'yu ele geçirerek Süleyman Paşa'yı hapsetti ise de kent halkının gösterdiği sert tepki karşısında onu yine beyliğine vermek zorunda kaldı. Ancak bunu fırsat bilen babası Kötürüm Bayezid, Kastamonu üzerine yürümüş ve oğlunu kaçmak zorunda bırakmıştır. Bu durum karşısında 1.Murad'a elçi göndererek yardım istedi. Sultan Murad'ın yardımı sonunda Süleyman Paşa yeniden Kastamonu'ya sahip olabildi (1384). Bu son seferi sırasında hastalanan Bayezid Beg, Sinop'a döndükten kısa bir süre sonra öldü (1385).

İki defa da Osmanlılar'ın yardımı ile beyliği ele geçiren Süleyman Paşa, Osmanlı Devleti ile özellikle iyi geçinmeye dikkat ediyordu. Sultan 1.Murad ve ondan sonra tahta geçen Yıldırım Bayezid'in yıllarında devam eden dostane ilişkiler, Yıldırım'ın Anadolu beyliklerinden bazılarını ülkesine katması üzerine bozuldu. Süleyman Paşa aynı akibetin kendi başına geleceğinden korkarak Kadı Burhaneddin Ahmed ile ittifak yaptı. Hatta Yıldırım'ın Karaman seferinde Karaman-oğlu'na yardım bile gönderdiler. Osmanlı padişahı, bu iki müttefikin birleşmesine fırsat vermeden hızla Kastamonu üzerine yürüdü ve kenti ele geçirdi. Süleyman Paşa çarpışmada hayatını kaybetmişti (1391). Yıldırım Bayezid, beyliğin Sinop kolunun başında bulunan İsfendiyar Beg'e dokunmamış ve hatta onun beyliğini tanımıştır.

İsfendiyar Beg, Kötürüm Bayezid'in oğludur; annesi Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın kızıdır. Babasının ölümünden sonra Sinop'a hâkim olmuş ve son derece tedbirli davranarak ağabeyi 2.Süleyman Paşa ve Yıldırım Bayezid karşısında ayakta kalabilmiştir. İsfendiyar Beg, Ankara Savaşı'na kadar Sinop ve çevresine hükmederken, bu savaşta Osmanlılar'ın yenilmesi üzerine Timur'un yanına giderek ona tabi olmuş ve böylece Candar-oğulları'nın eski toprağını elde etmiştir. Yıldırım'ın şehzadeleri arasındaki taht kavgalarında son derece tedbirli davranarak işine gelen tarafı tutuyor ve kimsenin düşmanlığına hedef olmuyordu. Çelebi Mehmed tek başına Osmanlı tahtını ele geçirince onunla dostluk kurmuş, Osmanlılar'ın yüksek egemenliğini kabul etmiş, hatta Çelebi Mehmed'in Karaman seferine oğlu Kasım Beg komutasında kuvvet göndermiştir. Osmanlı padişahının 1417 yılındaki Eflâk seferine yine oğlu Kasım Beg kumandasında kuvvet göndermiştir. Kasım Beg, seferden sonra Kastamonu'ya dönmedi ve Çelebi Mehmed'den Candar-oğulları'na ait Çankırı, Tosya, Kalecik ve Kastamonu'nun kendisine verilmesini sağlamasını rica etti. Çelebi Mehmed onun bu isteğini benimseyerek durumu İsfendiyar Beg'e bildirdi. Buna çok üzülen İsfendiyar Beg, istenilen yerleri Kasım Beg'e değil Osmanlı Devleti'ne bıraktığını bildirdi. Bunun üzerine Çankırı Kasım Beg'e bırakıldı ve diğer kentler Osmanlı topraklarına katıldı. Diğer yandan, Ankara Savaşı'ndan sonra Candar-oğulları tarafından ele geçirilen Bafra ve Samsun da geri alındı.

2.Murad'ın tahta çıktığı sıralarda meydana gelen huzursuzluklardan yararlanmak isteyen İsfendiyar Beg, önce oğlu Kasım'ın elinde bulunan Çankırı'yı ele geçirdi ve daha sonra Osmanlılar'a ait Safranbolu'yu kuşattı. Sultan 2.Murad, kendisine sığınmış olan Kasım Beg ile birlikte harekete

geçerek Bolu ile Gerede arasında yapılan savaşta İsfendiyar Beg'i yendi. Sinop kalesine sığınan İsfendiyar Beg, barış önerisinde bulundu. Yapılan antlaşmaya göre Kastamonu ve Küre İsfendiyar Bey'de kalacak, o da gereği halinde Osmanlı ordusuna yardımcı kuvvet gönderecekti (1423-24). İsfendiyar Beg, yarım yüzyıldan fazla hüküm sürdükten sonra 1440 yılında öldü. Candar-oğulları'na İsfendiyar-oğulları denmesi İsfendiyar Beg'in uzun saltanatından kaynaklanmaktadır.

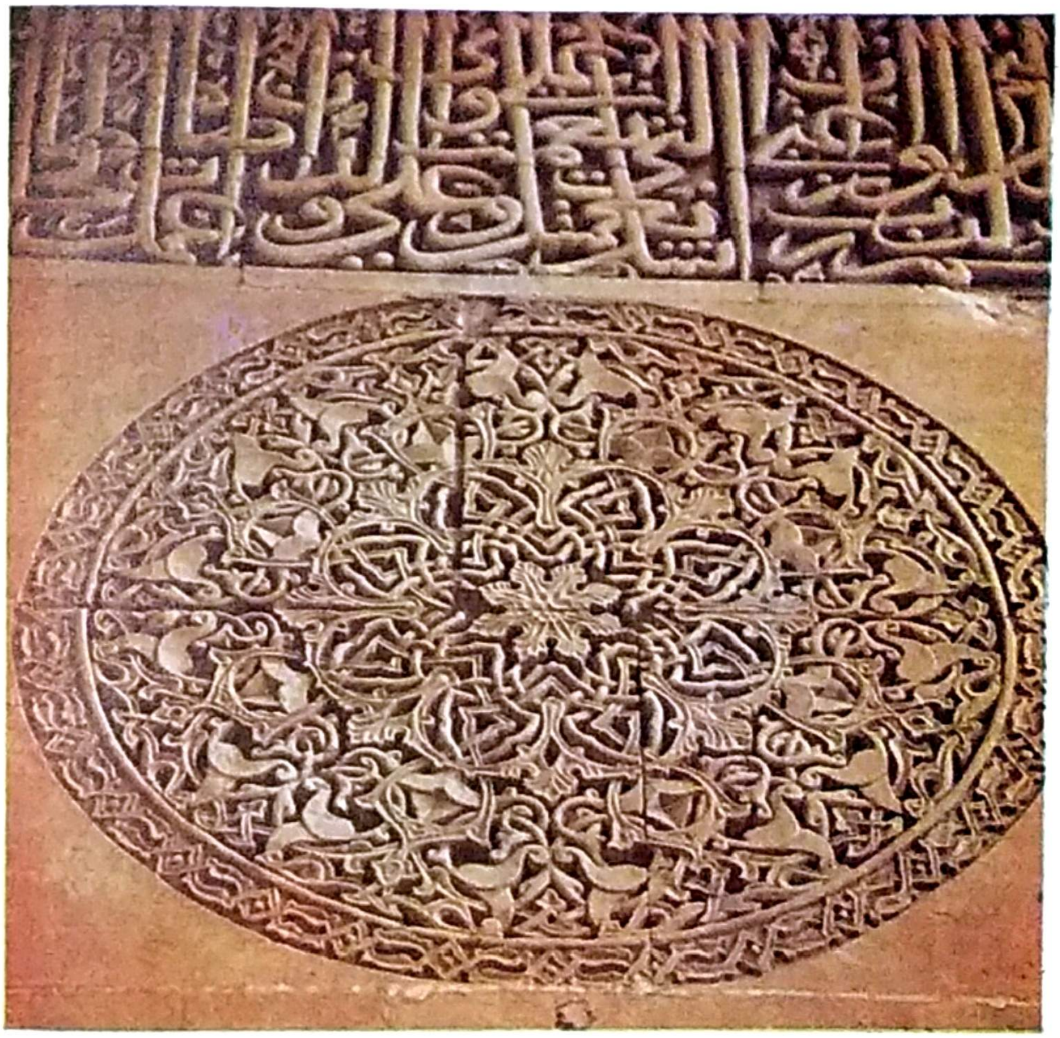
İsfendiyar Beg, aile arasında taht kavgalarını önlemek için oğlu Taceddin İbrahim'i veliaht atamış ve diğer oğullarına da bazı iktalar vererek çıkacak anlaşmazlıkları daha başlangıçta önlemek istemişti. Gerçekten de onun ölümünden sonra taht kavgası olmadı ve İbrahim Beg başa geçti. Dönemi hakkında pek az bilgi sahibi olduğumuz İbrahim Beg, 3 yıl hüküm sürdükten sonra 1443 yılında öldü ve Sinop'ta gömüldü.

Candar-oğulları sülalesi içinde bilim ve erdemi, yüksek karakteri ve hayır kurumları meydana getirmesi, bayındırlık faaliyetleri bakımından en değerlisi olan İsmail Beg, en büyük oğul olması dolayısıyla babasının yerine geçti. İsmail Beg'e kardeşi Kızıl Ahmed Beg muhalefet etti ise de başarılı olamayarak Osmanlılar'a sığındı. Kızıl Ahmed Candar-oğulları beyliğini ele geçirmek için Osmanlı vezirlerini kışkırtıyordu. Trabzon Rum İmparatorluğu'na yapılan sefer sırasında Fatih Sultan Mehmed, Kastamonu üzerine yürüdü. İsmail Beg Sinop'a çekildi ise de direnmenin bir sonuç vermeyeceğini bildiğinden kenti kuşatan Vezir-i azam Mahmud Paşa'ya kaleyi teslim etti (1461). Onun yerine geçen Kızıl Ahmed'in beyliği uzun sürmedi. Sefer dönüşünde kendisine Mora sancak beyliği verilerek Kastamonu ve Sinop Osmanlı topraklarına katıldı (1462).

Candar-oğulları, çeşitli mimari eserlerle hem ülkelerini süslemişler, hem de vatandaşlarının gereksinmelerini en iyi bir biçimde karşılamaya çaba harcamışlardır. Kastamonu, Sinop, Küre, Taşköprü, Çankırı gibi kentler, cami, kervansaray, mescid, medrese, köprü, çeşme gibi eserlerle süslenmişti. Özellikle bu sahada İsmail Beg'in faaliyetleri hepsinden üstündür. Candarlı beyler bilim ve sanat adamlarını korumuşlar ve adlarına bir çok eser yazılmış ya da çevrilmiştir. İsmail Beg'in **Hulviyât-ı Şâhî** adında büyük bir eseri vardır. Candar-oğulları ülkesinde, özellikle Sinop sayesinde ticari faaliyetler çok gelişmişti. Sinop önemli dışalım ve dışsatım limanıydı. Dış ticaret Cenevizliler'in elinde bulunuyordu. Kastamonu'dan bakır ve demir dışsatımı yapılıyordu. Dışarıdan Sinop'a gelen mallar Anadolu'ya ve diğer Ortadoğu ülkelerine gönderiliyordu. Bu ticari faaliyetler sonucunda ülkede refah düzeyi oldukça yüksekti. Bunu, mimari eserlerin çokluğu da göstermektedir.

ÇOBAN-OĞULLARI

Çoban-oğulları Beyliği, Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad döneminde (1220-1237), olasılıkla 1211 yılından itibaren Kastamonu'da uç-begi (Beglerbegi) olarak bulunan Hüsameddin Çoban Beg tarafından kurulmuştur. Çoban Beg'in Oğuzlar'ın Kayı boyuna mensup olduğunu bazı kaynaklar ileri sürmektedirler. Bölgede yer alan Kayı yer adları bu bilgiyi kuvvetlendirmektedir. Sultan Alaeddin Keykubad, bazı gelişmeler karşısında Kırım'a, Suğdak limanına karşı bir sefer yapmağa karar verdi. Sultan, devlet hizmetinde yüksek bir mevki kazanmış, zekâsı, kahramanlığı ve cesareti her yanda söylenen Hüsameddin Çoban Beg'i Kırım'a karşı gönderilecek olan kuvvetlerin başına getirdi. Sinop'tan hareket eden Çoban Beg, Suğdak kentine çıkartma yaparak burasını ele geçirdi (1227). Çoban Beg'in bu sefer

*Mardın Ulu Cami'den ağaç işçiliğini yansıtan bir ayrıntı. Artuk-oğulları dönemi. Yan sayfa: Hayvan figürlü ve kûfi yazılı bir tunç davul. Artuk-oğulları dönemi. Türk ve İslam Eserleri Müzesi-***İstanbul**.

sırasında kazandığı başarı sonunda, kendisine Kastamonu arazisi, hizmetine karşılık kendisine ödül olarak verildi. Bu tarihten itibaren beyliğin kurulmuş olduğu kabul edilmektedir.

Çoban Beg ve oğlu Alp-yürük hakkında bilgimiz çok azdır. Nitekim Çoban Beg'in hangi tarihte öldüğünü, Alp-yürük'ün ne gibi faaliyetlerde bulunduğunu bilmiyoruz. Bu arada Kastamonu'nun Sahib Şemseddin Tuğrai'ye ikta edildiğini görüyoruz (1258). Tuğrai, 1260'da ölünce Moğollar, ödenmemiş borçlar yüzünden kentin gelirine el koydular. Sülalenin üçüncü üyesi olan Müzafferiddin Yavlak Arslan, babasına oranla daha faal bir kişiydi. Selçuklular ve İlhanlılar arasında durumunu gayet iyi korumuş ve bu sayede iktidarını devam ettirebilmiştir. Ancak bu tutumu fazla devam etmedi ve Yavlak Arslan Anadolu Selçukluları taht kavgalarına karışmaya başladı. O, Rükneddin 4.Kılıç Arslan'ı sultan ilan ederek tam bağımsızlığını kazanmayı hesaplıyordu. İlhanlı hükümdarı Geyhatu, Sultan Mes'ud ve ezir Necmeddin yönetiminde bir Selçuklu-Moğol ordusunu Kastamonu üzerine gönderdi. Yapılan savaşta Yavlak Arslan öldü (1292). Sultan Mes'ud, bu savaşta kendisine yardımcı olan Şemseddin Yaman Candar'a Kastamonu ve çevresinin yönetimini verdi. Ancak Yavlak Arslan'ın oğlu Nasıreddin Mahmud, bir süre daha Kastamonu'da hüküm sürdü. Sonuçta Candar-oğlu Süleyman Paşa bir baskınla Kastamonu'ya hâkim oldu ve Çoban-oğulları beyliğine son verdi (1309).

Çoban-oğulları zamanında Kastamonu'da kültür ve bayındırlık faaliyetleri ilerlemiş, birtakım önemli eserler yazılmıştır. Çoban Beg ve Yavlak Arslan, bilim ve edebiyatın gelişmesinde çok dikkati çeken hizmetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Anadolu'da uzun süre müderrislik ve başkadılık yapmış, astronomi, fizik ve felsefede büyük ün sahibi olan Kutbeddin Şîrazî, **İhtiyarat-i Muzafferî** adlı eserini Muzafferiddin Yavlak Arslan adına yazmış ve ona sunmuştur. Bundan başka Yavlak Arslan adına birkaç eser daha yazılmıştır. Bunlar, onun bilim ve kültüre ne kadar değer verdiğini göstermektedir. Diğer yandan Kastamonu'da hastahane (maristan), cami, Taşköprü'de medrese ve buna bağlı olarak zaviye ve hamamlar Çoban-oğulları'nın yaptırdığı önemli mimari eserlerdir.

DULKADIR-OĞULLARI

Beyliğe adını vermiş olan Dulkadırlı Türkmenleri, Oğuzlar'ın Bozok grubuna mensuptular. Dulkadırlı aşireti çeşitli boyların bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Sülalenin ilk emiri Zeyneddin Karaca Beg 1335 yılında 5.000 kadar atlı ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın arazisine bir akın yapmıştır. İlhanlı hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han'ın ölümü üzerine meydana gelen karışıklıklar sırasında Elbistan'ı ele geçiren Karaca Beg, Mısır'a giderek Memluklu sultanından Elbistan naibliğinin menşurunu aldı ve böylece Dulkadırlı beyliği kurulmuş oldu (1337). Karaca Beg bundan sonra Eretna'nın elindeki yerleri işgale kalkışmış, Eretna ile arası açılmış ve yapılan savaşta onu yenmişti. Memluklu sultanının araya girmesiyle barış yapıldı. Bu arada bağlı olduğu Şam valisi Teniz'in katli üzerine Mısır'a boyun eğmekten vazgeçti ve hatta Eretna ile birleşerek Haleb'i tehdide başladı. Aynı yıl içinde Mısır'da meydana gelen siyasal gelişmelere de katılan Karaca Beg, Melik Nasir Ahmed'in sultan olmasında yardımcı olmuş, bu sayede itibarı artmıştır.

Karaca Beg Mısır'dan döndükten sonra Haleb valisi Yıl-Boğa ile anlaşmazlığa düşmüş ve 1343/44'de Düldül Dağı'nda yapılan çarpışmada galip gelmiştir. 1346 yılı başlarında Karaca Beg, Kilikya Ermeni Krallığı'nın müstahkem bir kalesi

olan Geben'i almış ve burayı kurtarmaya gelen kral 3.Konstantin'i ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Fakat Haleb valisi ile aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Ermeniler bu kaleyi geri aldılar. Memluklu sultanı tarafından Haleb valiliğine düşmanı Arıktay'ı atayınca Karaca Beg Mısır sultanına boyun eğmekten vazgeçti (1348). Hatta Kilikya Ermeni kralına, Mısır'a ödemekte olduğu vergiyi bundan böyle kendisine ödemesini bildirdi. Diğer yandan Memluklu Devleti'nin topraklarına akınlarını sıklaştırdı. 1352 yılında kendisine katılan bazı Mısırlı emir ve komutanla birlikte Şam çevresini yağmaladı. Sonunda Memluklu sultanı harekete geçti ve sultanın geldiğini öğrenen Karaca da Elbistan'a döndü.Sultan Melik Salih, Karaca Beg'in yumuşamaz tutumu nedeniyle onun iktalarını ve Suriye'nin kuzeyindeki Türkmenler'in reisliğini onun rakibi ve Üç-Ok Türkmenleri'nin reisi Ramazan Beg'e verdi. Aynı zamanda topladığı büyük bir orduyu Elbistan üzerine gönderdi. Haleb valisi Argun komutasındaki ordu, Elbistan ve çevresindeki bütün köyleri tahrip etti. Karaca Beg Düldül Dağı'na sığınmıştı. Burada Mısırlılar ile 20 gün kadar savaştı. Sonunda bozguna uğrayarak Kayseri'ye kaçabildi. Burada Moğol emirlerinden Kutlu Şah tarafından yakalandı ve Eretna'nın oğlu Mehmed'e gönderildi. Karaca Beg çeşitli işkencelerden sonra 11 Aralık 1353 tarihinde idam edildi.

Karaca Beg'in yerine, Memluklu Devleti'ne bağlı kalmak koşuluyla oğlu Halil Beg geçirildi. Halil Beg, kısa süre sonra Malatya'yı almak istedi ise de kent halkının Mısırlılar'a teslim olması sonunda isteğine ulaşamadı, fakat Eretnalılar'a bağlı olan Harput'u ele geçirmekte fazla zorluk çekmedi. Halil Beg'in Harput'u alması ve Malatya'yı tehdit altında tutması Mısırlılar'ı endişelendirmiş ve üzerine kuvvet gönderilmiştir. Mısırlı kuvvetler Mayıs 1366'da kenti kuşattılar, fakat alamadılar. Bununla beraber Halil Beg, Memluklu sultanının affına uğradı, Mısır'a gitti, kendisine hil'at giydirildi. Elbistan'a döndükten sonra yine başına buyruk hareket etmeğe başladı. Sonunda Atabeg Berkuk, Mübarekşah komutasında bir orduyu Halil Beg sorununu kesin olarak çözümlemek amacıyla Elbistan'a gönderdi. Temmuz 1378'de Elbistan'a gelen Mübarekşah, önce galip geldiyse de, daha sonra Eylül ayında yenilerek Halil Beg tarafından öldürüldü. Bu başarıdan sonra Dulkadırlılar Malatya'yı iyice sıkıştırmaya başladı. Diğer yandan Haleb çevresine akınlar yapıyorlar, tutsak ve ganimet ele geçiriyorlardı. Berkuk, Suriye'deki bütün valilere, Halil Beg'in bertaraf edilmesini emretti. Temmuz 1381 tarihinde Maraş'a gelen Memluklu ordusu, Halil Beg'in küçük kardeşi Süli Beg'in komutasındaki Dulkadırlı kuvvetlerini yendi. Süli Beg Elbistan'a ve Harput'a çekildi. Mısır ordusu Elbistan'ı aldıktan sonra Malatya'ya geldi, fakat Fırat'ı geçmeye cesaret edemedi. Bu sırada Halil Beg de boyun eğeceğini bildiriyordu. Fakat Mısır ordusunun Suriye'ye dönmesinden sonra Halil Beg vaadini yerine getirmedi. Ertesi yıl Haleb valisi Yıl-Boğa'nın Dulkadırlı toprağına girdiğini, bazı başarılı harekâttan sonra döndüğünü görmekteyiz.

Orta Anadolu'daki siyasal gelişmeler ve Kadı Burhaneddin Ahmed'in ittifak yapma önerisini kabul eden Halil Beg, onun yanına oğlu Osman Beg'i gönderdi. 1384 yılında Maraş ve Elbistan Dulkadırlılar tarafından alındı. 1385'de Halil Beg ile kardeşi Süli Beg'in araları açıldı. Aile arasındaki anlaşmazlık gittikçe büyüyordu. Süli Beg'den sonra diğer kardeşleri Osman ve İbrahim Beg'ler de ondan ayrılarak Mısır'a gittiler. Sultan Berkuk, yıllardan beri mücadele edildiği halde bir türlü ortadan kaldırılamayan Halil'i bir suikastle bertaraf etmeğe karar verdi ve hemen harekete geçti. Bu planın gerçekleştirilmesi görevi de Haleb'deki Türkmen reislerinden Umur-oğlu İbrahim Beg'e verildi. Umur-oğlu,Halil Beg'i bir pusuya düşürerek öldürdü ve başını keserek Mısır'a gönderdi (1386).

Halil Beg'in öldürülmesinden sonra Dulkadırlı ulusunun çoğu, küçük kardeşi Süli Beg'in etrafında dolanıp onu emir yaptılar. Bu taht değişikliğinden yararlanmak isteyen Mısır sultanı derhal Süli Beg üzerine asker gönderdi. Göksun yaylasında Mayıs 1386 tarihinde yapılan savaşta Mısır ordusu yenildi. Bu yenilgi haberini alan Sultan Berkuk, Süli Beg'e karşı rakip çıkarmak düşüncesiyle Mısır'da hapiste bulunan kardeşleri Osman ve İbrahim'i serbest bıraktı. Ancak bundan istediği sonucu alamadı. 1387 yılında gönderilen diğer bir Mısır ordusu da yenilince Berkuk Süli Beg'in emirliğini tanımak zorundu kaldı. Süli Beg, bölgede cereyan eden siyasal ve askeri olaylara katılmaktan büyük bir zevk duyuyordu. Berkuk'un tahttan indirilmesi sonunda meydana gelen olaylardan yararlanmak isteyen Süli, Haleb ve çevresini yağma ve tahrip etti. 1389'da Berkuk'un yeniden tahtı ele geçirmesi Süli'nin aleyhine oldu. İki yıl sonra Berkuk ona Türkmen emirliği ve Elbistan naipliği görevlerini verdi. Ancak Süli Beg, siyasal ve askeri faaliyetlerinden geri kalmıyordu. 1395 yılında Berkuk tarafından gönderilen büyük bir kuvvet Süli'yi yendi. Canını zor kurtaran Süli ile Memluklu sultanının araları hiç düzelmedi. Berkuk işi yine suikastle halletmeğe karar verdi ve Ali Han adında birisini bu işle görevlendirdi. Bu kişi Mayıs 1398 tarihinde Maraş yukarısına yaylaya çıkan Süli Beg'i pusuya düşürerek öldürdü.

Süli Beg'in ölümünden sonra oğlu Sadaka Mısır'a giderek Sultan Berkuk'tan babasının yerine geçmesine izin vermesini istediyse de, amcasının oğlu Nasireddin Mehmed Beg, onunla mücadeleye girişti. Belki de Mehmed Beg'in teşviki ile Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid Elbistan'a yürümüş ve 2 Ağustos 1399 tarihinde burasını ele geçirerek Sadaka'yı kaçmak zorunda kalmıştır. Yıldırım Bayezid, Elbistan valiliğini ve Dulkadırlı ulusunun beyliğini Mehmed Beg'e verdi. Timur'un Anadolu'yu istilasında devamlı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan ve bu yüzden çok zarar gören Mehmed Beg, Çelebi Mehmed'e kızlarından birini vermiş ve onunla ittifak yapmıştı. Karaman-oğulları ile Ramazan-oğulları'na karşı savaşan Mehmed Beg'i Memluklu hükümdarı koruması altına aldı ve Kayseri'yi ona verdi (1419). Sultan Murad 1436 yılında Kayseri'yi alarak Dulkadırlılar'a bıraktı. Hayatını mücadelelerle geçiren Nasireddin Mehmed 44 yıl saltanat sürdükten sonra 83 yaşında olduğu halde 1443 yılında öldü. Babasının yerine, babasının saltanatı sırasında Maraş beyi olan oğlu Süleyman Beg geçti. Süleyman Beg'in kızı Sitti Hatun daha sonra Fatih olacak olan 2.Mehmed ile evlendi. 1454 yılında Süleyman'ın ölümünden sonra yerine Şah Budak geçti; Osmanlı padişahı Fatih'in müdahalesi ile Süleyman Beg'in Şehsuvar adlı oğlu bu mevkiye getirildi.Şah Budak ise Mısır'a kaçtı (1466). Şehsuvar Beg, Osmanlılar'ın korumasında Memlukler ve Ramazan-oğulları'na karşı başarılı mücadeleler verdi. Ancak büyük bir hazırlıktan sonra gelen Memluklu ordusu tarafından Zamantı kalesinde uzun bir kuşatmadan sonra yakalanarak Kahire'ye götürüldü ve orada öldürüldü.

Memluklu sultanı Şah Budak'ı Dulkadırlı beyliğine yeniden getirdi; bu sefer de yine Osmanlılar'ın desteğini sağlayan Alaeddevle Bozkurt tarafından beylikten uzaklaştırıldı. Osmanlılar ile dost geçinen Bozkurt Ak-Koyunlular'dan Diyarbakır'ı aldı, fakat daha sonra Şah İsmail karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (1507). Bozkurt Beg Osmanlılar'a cephe alınca Hadım Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Turna Dağı savaşında onu yendi ve dört oğlu ile birlikte tutsak aldı;Bozkurt Beg ve oğulları öldürüldüler (1515). Beyliğin başına atanan Şehsuvar Beg'in oğlu Ali Beg, Sultan 1.Selim'in Mısır seferinde ve Kanuni zamanında çıkan Canberdi Gazali isyanında Osmanlılar'a büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fakat isyanı bastırmaya memur edilen Ferhat Paşa'nın kışkırtmaları sonunda cezalandırılmasına karar verildi. Ferhad Paşa onu Artukabad'daki karargahına çağırdı ve iki oğlu ile birlikte öldürttü. Böylece Dulkadırlı beyliği Osmanlı topraklarına katılıyor, 1337'den beri devam eden beylik 1521 yılında sona ermiş oluyordu.

ERETNA DEVLETİ

Merkez Sivas olmak üzere Orta Anadolu'da kurulan bu beyliğin kurucusu Eretna, Uygur Türkleri'nden olup İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın maiyetindeydi. Diğer yandan Timurtaş, onun kızkardeşi ile evlendiği için arada bir akrabalık bağı da kurulmuştu. Timurtaş Anadolu'da hareket

etmek için planlar hazırlarken babası Emir Çoban'ın Ebu Sa'id Bahadır Han tarafından öldürülmesi üzerine o da Mısır'a sığındı. Onun yerine Anadolu'nun işlerini vekili sıfatıyla Eretna üslendi (1328). Timurtaş'ın yerine Celayirli Büyük Şeyh Hasan Anadolu valiliğine getirilmiş ve ülke işleri hakkındaki bilgisi sayesinde Eretna, Şeyh Hasan'ın vekili olarak iş başında kaldı. Ebu Sa'id Bahadır Han'ın 1335 yılında erkek evlat bırakmadan ölmesi sonucunda meydana çıkacak olan karışıklıklardan yararlanarak kendisine bir mevki kapmak isteyen Büyük Şeyh Hasan Azerbaycan'a gitmiş ve Eretna yine Anadolu'da vekil kalmıştır (1335). Bu tarih aynı zamanda Eretna Devleti'nin kurulduğu tarih olarak kabul edilmektedir. İlhanlı sülalesi arasındaki saltanat mücadeleleri esnasında Irak'ta yerleşen Büyük Şeyh Hasan'dan ümidini kesen Eretna, Kayseri kadısı Siraceddin Süleyman aracılığıyla Memluk sultanı Melik Nasır'a başvurarak onun korumasına girmiş, hutbe ve sikkeyi onun adına okutmuş ve bastırmıştır (1338). Bu sırada Azerbaycan'da yerleşen Küçük Şeyh Hasan, Anadolu'yu da yönetimi altına almak istediğinden Eretna'ya kendisine boyun eğmesini önerdi ve o da bunu reddetti. Bunun üzerine Küçük Şeyh Hasan Doğu Anadolu'yu işgal etti ve daha sonra da hükümdar ilan etmiş olduğu Süleyman Han ile birlikte Eretna'nın üzerine yürüdü. İki ordu Sivas ile Erzincan arasında Karanbük mevkiinde karşılaştı. Çok çetin geçen savaşı Eretna Beg kazandı ve bol miktarda ganimet ele geçirdi (1343). Hiç beklemediği halde böyle bir zafer kazanmak Eretna'ya içte ve dışta büyük bir saygınlık sağladı; o da bundan yararlanarak bağımsızlığını ilan etmiş, sultan ünvanı ile sikke bastırmıştır.

Orta Anadolu'da iyice kuvvetlenen Eretna'nın Erzurum, Bayburt, Erzincan, Niksar, Tokat, Amasya, Samsun, Merzifon, Ankara, Niğde, Kayseri ve Sivas gibi o dönemin önemli kentleri yönetimi altında bulunuyordu. Moğol zulmünden bıkmış olan halk onun adil yönetimi sayesinde güzel günlere kavuştu. Halk sevgi ve saygısını göstermek için köse olması nedeniyle ona "Köse Peygamber" lakabını takmıştı. Devletin ilk merkezi Sivas idi, fakat daha sonra Kayseri'ye taşındı. Eretna 1252'de öldü ve Kayseri'de Köşk adı verilen yerde gömüldü. Eretna, yönetimdeki becerisi kadar bilimsel yönden de tanınmıştır. Arapçayı çok iyi bilir, bilimsel sorunlarla uğraşmaktan büyük bir zevk duyardı.

Eretna'nın ölümünden sonra emirlerin aldığı karar gereğince küçük oğlu Gıyaseddin Mehmed hükümdar ilan edildi. Mehmed Beg pek gençti ve devletin yönetimi Vezir Ali Şah'ın elindeydi. Eretna'nın ölümünü fırsat bilen Türkmen aşiretleri baş kaldırıp Canik taraflarını denetimlerine aldılar. Güney taraftan da Memlukler'in Malatya valisi harekete geçti. Dulkadır-oğlu ile birleşen Ali Şah'ın kuvvetleri Memluklu kuvvetlerini yendiler. 1364 yılında Mehmed Beg'in veziri Hoca Ali Şah isyan ederek Kayseri üzerine yürüdü. Mehmed Beg onun karşısında yenilmekten kurtulamadı ve Memluklu sultanı Melik Eşref'ten yardım istedi. Mısır'dan gelen kuvvetlerle ordusunu güçlendiren Mehmed Beg, asiyi yendi. Hoca Ali Şah savaş meydanında ölmüştü. Vezir'in ölümünden sonra serbest harekete alışmış olan emirler ve bu arada Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa bu işten hoşnut değillerdi. Aralarında anlaşarak Mehmed Beg'i tahttan indirdiler ve yerine oğlu Alaeddin Ali Beg'i geçirdiler (1365).

Mehmed Beg'in öldürülmesi ve yerine çocuk yaşta olan Alaeddin Ali'nin geçirilmesini fırsat bilen Karaman-oğlu Alaeddin Ali Beg Niğde ve Aksaray'ı işgal etti. Diğer yandan bazı emirler adeta bağımsız olarak bulundukları kentlerde hüküm sürüyorlardı. Alaeddin Ali Beg'in yaşı ilerledikçe sefahate düşüyordu. Karaman-oğlu, devletin merkezi Kayseri'yi ele geçirdi; Ali Beg Sivas'a kaçmak zorunda kaldı (1375). Fakat Sıvas emiri İbrahim buna hiç önem vermedi. Bu arada Kayseri kadısı Burhaneddin Ahmed, Kayseri emiri olmak istedi ise de Ali Beg tarafından yakalanarak hapsedildi. Burhaneddin'i destekleyen Sivas Emiri İbrahim, Ali Beg'i hapsetti ve Burhaneddin'i kurtardı. Kayseri'nin Karamanlılar'dan alınmasından sonra Kadı Burhaneddin Ahmet vezir atandı (1378). Alaeddin Ali Beg'in 15 yıl kadar süren saltanatı sırasında önemli bir iş yapılamadı. Ali Beg 1380 yılında öldü.

Ali Beg'in yerine 7 yaşındaki oğlu 2.Mehmed Beg'i geçirdiler. Küçük olması nedeniyle Kılıç Arslan naib atandı. Vezir Kadı Burhaneddin ile naib Kılıç Arslan'ın araları açıldı ve sonuçta Kadı Burhaneddin Kılıç Arslan'ı ortadan kaldırır ve işlerin yönetimini ele alır. Sonuçta Ocak 1381 tarihinde küçük hükümdarı bertaraf ederek kendisinin sultanlığını ilan etti. Böylece Eretna Devleti yıkılıyor ve Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti kuruluyordu.

EŞREF-OĞULLARI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde, yani 13.yüzyılın ikinci yarısında Beyşehir ve Seydişehir taraflarında kurulmuş bir Türkmen beyliğidir. Daha sonra Ilgın, Bolvadin ve Akşehir de beyliğin topraklarına katıldı. Beyliğin kurucusu Selçuklular'ın uç beylerinden olan Seyfeddin Süleyman Beg'dir. Eşref-oğulları'nın merkezi Gargorum iken Süleyman Beg Beyşehir'i kurarak oraya taşıdı. Anadolu Selçuklu sultanı 3.Gıyaseddin Keyhüsrev'in uç beylerinden olan Süleyman Beg'in devlet içinde iyi bir saygınlığı vardı. Gıyaseddin Keyhüsrev Moğollar tarafından öldürülüp (1283) yerine 2.Gıyaseddin Mes'ud geçince devlet merkezini Konya'dan Kayseri'ye taşımak istedi. Çünkü Konya'da Eşref-oğlu ve Karaman-oğlu kuvvetlerinden çekiniyordu. Öldürülen hükümdarın annesi devletin iki torunu ile Mes'ud arasında paylaşılmasını istedi ve bunu sağlamak için de Karaman ve Eşref-oğulları'ndan yardım isteyerek onları Konya'ya çağırdı. Eşref-oğlu'na bu iki şehzadenin saltanat naipliği verildi. 15 Mayıs 1285 tarihinde şehzadeler tahta çıkarıldı ise de kısa bir süre sonra Selçuklu veziri Fahreddin Ali'ye mensup Has Balaban'ın ordusu ile gelmesi üzerine Eşref-oğlu ülkesine çekilmek zorunda kaldı. Sultan Mes'ud'a cephe almış olmasına karşın, bir süre sonra araları düzeldi. Süleyman Beg, 1288 yılında Beyşehir'deki kaleyi yaptırdı.

Sultan Mes'ud'un kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan, Kırım'dan Anadolu'ya geçerek saltanat iddiasında bulununca Sultan Mes'ud, Eşref-oğlu Süleyman Beg'in yardımıyle onu yakalayarak Viranşehir kalesine hapsetti. Kesin olmamakla beraber Süleyman Beg ile Sultan Mes'ud'un araları yeniden açıldı ve sultan ona karşı bir sefer yaptı. Selçuklu-Moğol ordusu kuzeyde bulunan Türkmenler üzerine giderken, Eşref-oğulları 1291 yılında Gevele kalesine kadar ilerleyip bol miktarda ganimet ele geçirdiler. Süleyman Beg, 1297 yılında Beyşehir'de bir sanat şaheseri olan Eşref-oğlu camisini yaptırdı. Seyfeddin Süleyman Beg 27 Ağustos 1302 tarihinde ölmüş ve caminin yanındaki türbesine gömülmüştür.

Süleyman Beg'in Mehmed ve Eşref adlarında iki oğlu vardı. Beyliğin başına büyük oğlu Mehmed Beg geçti. Mehmed Beg, babasının bıraktığı ülkeyi genişletmeğe çalıştı ve bunda da başarılı oldu. Kuzeye doğru ilerleyerek Akşehir ve Bolvadin'i ele geçirdi. Türkmen beyliklerinin Moğollar'a karşı isyanlarını önlemek ve Anadolu'da tam anlamıyla düzeni sağlamak için gönderilen Emir Çoban'a boyun eğenler arasında Mehmed Beg de bulunuyordu (1314). Mübarizeddin Mehmed Beg'in 1320 yılından sonra öldüğü anlaşılıyor. 1320 yılında Bolvadin'de bir cami yaptırmıştır.

Mehmed Beg'den sonra Eşref-oğulları tahtına oğlu 2.Süleyman Beg geçti. Süleyman Beg'in beyliği, İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmak için şiddetli bir biçimde harekete geçtiği döneme rastlar. Timurtaş, Beyşehir'i ele geçirdikten sonra Süleyman Beg'i yakaladı, işkence ettirdi ve Beyşehir Gölü'ne attırmak suretiyle öldürttü (1326). Süleyman Beg'in öldürülmesiyle Eşref-oğulları beyliği de sona erdi. Bu beyliğin ömrünün çok kısa olmasına karşın, özellikle mimari alanda çok güzel eserler yapılmıştır. Dönemin önde gelen bilginlerinden Mehmed Tuşterî, Mehmet Beg adına **el-Fusûlul Eşrefiye** adlı bir eser yazmıştır.

GERMİYAN-OĞULLARI

Germiyan-oğulları, Kütahya ve çevresinde hüküm sürmüş bir Türk beyliğidir. Beyliğin adı Germiyanlı aşiretinden gelmek-

Artuk-oğulları döneminde yaşamış İsmail bin Razzaz adlı bir bilgin, Kitab-ül-cami-i beyn-el ilm-i vel-amel El nafi-i fi sınaat-il-hiyel adlı bir eser hazırlayarak, Artuk-oğulları'ndan Ebul Feth Mahmud bin Mehmed bin Kara Arslan'a sunmuştur. Bu eşsiz eserde o döneme göre oldukça yüksek düzeyde sayılabilecek birtakım makineler ve çalışma sistemleri resmedilmiştir. Bir nüshası Topkapı Sarayı 3.Ahmed Kitaplığında, diğeri de Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. S. 608, 609 ve 612'de yer alan resimler, adı geçen kitaptan alınmıştır.

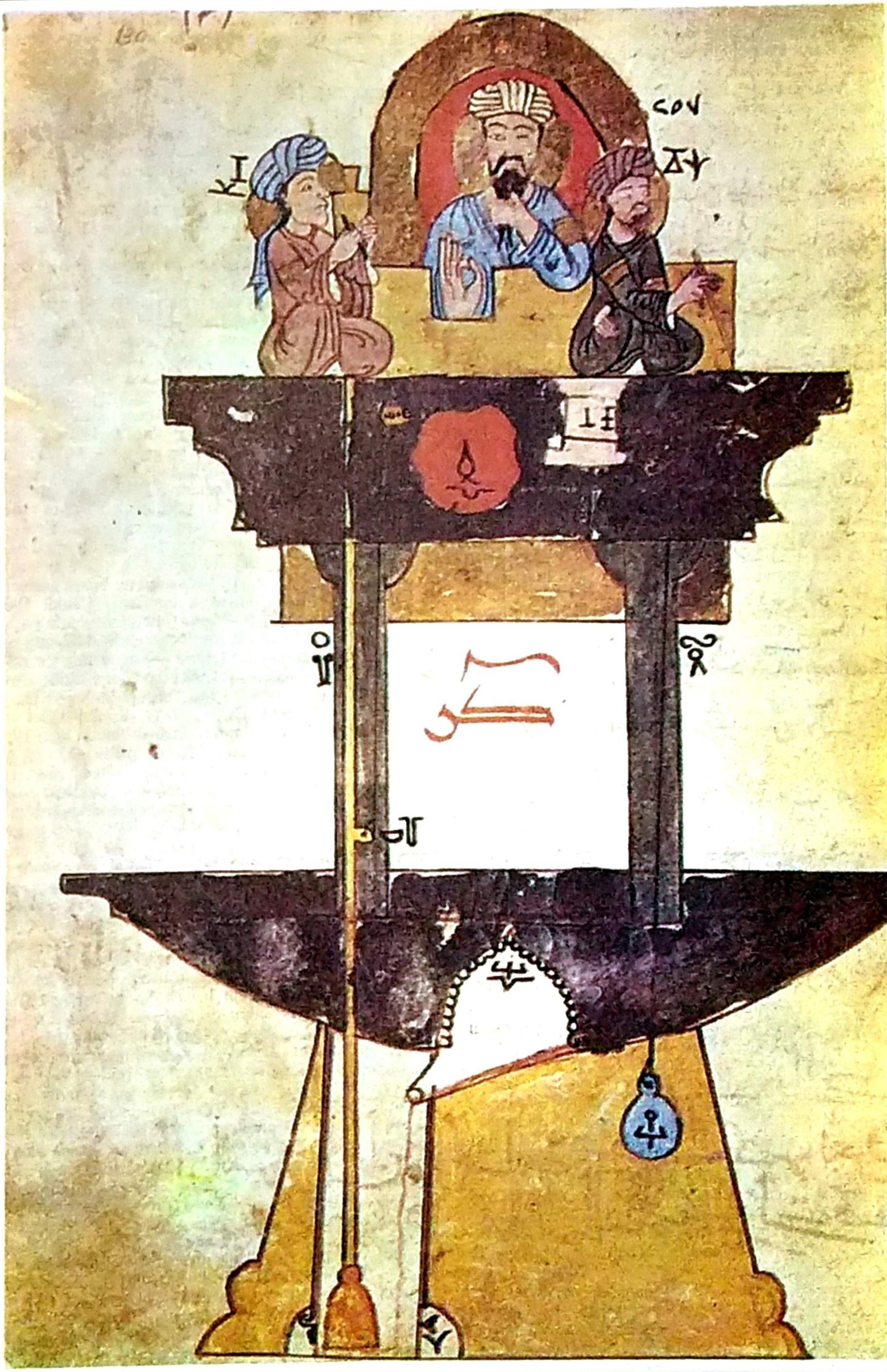

tedir. Bu aşiretin, Oğuzlar'ın Afşar boyundan geldikleri veya Harezmli oldukları hakkında iki söylenti vardır. Germiyanlılar tarih sahnesine, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetinde Baba İshak isyanını bastırmağa memur edilerek (1240) çıkmışlardır. Anadolu'da ilk defa Malatya taraflarında görülen Germiyanlı aşireti, 4.Kılıç Arslan ile 2.İzzeddin Keykavus arasındaki taht mücadelelerine katılmaları nedeniyle batıya doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. 1277 yılında önce Kütahya yöresine geldikleri anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarihte çıkan Cimri isyanında Selçuklu sultanının saflarında yer almışlar; bu hizmetlerine karşılık olarak da Kütahya ve çevresi onlara ikta olarak verilmiştir. Ancak 13. yüzyılın sonlarında Germiyanlılar ile Selçuklular'ın arası açıldı ve Germiyan-oğlu Ya'kub Beg 1300 yılında bağımsızlığını ilan etti.

Ya'kub Beg, bağımsızlığını kazandıktan sonra Batı Anadolu'da Bizans'ın elinde bulunan kent ve kasabaları fethe başladı. Buldan yakınında yer alan Tripolis'i ele geçiren Ya'kub Beg, Alaşehir'i kuşattı. Türkler'in ilerlememesini isteyen Bizans imparatoru, Roger de Flor komutasındaki Katalanlar'dan yardım istedi. Ya'kub Beg, Bizans-Katalan kuvvetleri ile 1304 yılında Alaşehir önünde yaptığı savaşı kaybetti ve geri çekildi. Bu yenilgiye karşın, Germiyanlılar'ın akınları devam ediyordu. Nitekim kısa bir süre sonra Tire ve Ayaslug Türkler'in eline geçti; hatta Sakız Adası bile yağmalandı. Ya'kub Beg, 10 yıllık bir aradan sonra 1314 yılında tekrar Alaşehir üzerine yürüyerek burasını fethetti.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan beyliklerin İlhanlı Devleti'ne bağlılıklarını kuvvetlendirmek amacıyla 1314'de Olcaytu Han'ın veziri Emir Çoban, kalabalık bir ordu ile Anadolu'ya geldi. Erzincan ile Sivas arasında karargah kuran Emir Çoban'a boyun eğenler arasında Germiyan-oğulları'nın ileri gelenleri de bulunuyordu. Daha sonraki yıllarda Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmak isteyen İlhanlılar'ın Anadolu valisi Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş, 1325'te Hamid ve Eşref-oğulları beyliklerine son verip kendisine boyun eğmeyen Ya'kub Beg'in ülkesini ele geçirmek istediyse de, daha sonra bu düşüncesinden vazgeçerek Sivas'a döndü.

Ya'kub Beg zamanında Germiyanlılar ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler düşmanca bir görünüm içindeydi. Batı Anadolu'daki beylikleri korumasına almış olan Ya'kub Beg, Osmanlılar'ın kuvvetlenmesini istemiyor ve fırsat buldukça onların topraklarına akınlar yapmaktan geri kalmıyordu. Bu arada 1313 yılında yapılan savaşta Ya'kub Beg Osmanlılar karşısında yenilmişti. Ya'kub Beg'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1340 yılından sonra öldüğü sanılmaktadır. Çünkü aynı yılda, onun Mısır Memluklu sultanına yazmış olduğu mektup kaynaklarda yazılıdır. Uzun süre beylik yapan Ya'kub Beg zamanı, Germiyan-oğulları'nın en parlak dönemidir. Anadolu beylikleri içinde Karaman-oğulları'ndan sonra en kuvvetli beyliğin başında bulunan Ya'kub Beg'in 20.000 civarında eğitimli askeri vardı. Onun, büyük hükümdarlar gibi emirleri, vezirleri ve kadılarının olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Onun zamanında Kütahya ekonomik ve kültürel bakımdan büyük gelişmelere sahne olmuştur. Mevlana Celaleddin Rumi'nin torunu Ulu Arif Çelebi ile görüştükten sonra onun müridi olan Ya'kub Beg, bilginleri, şairleri ve sanatkârları korur ve onları desteklerdi. Ya'kub Beg'in ölümünden sonra yerine oğlu Mehmed Beg geçmiştir. Mehmed Beg dönemine ait kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Askeri faaliyetleri arasında Kula ve Simav'ın Bizans'tan alınmasını sayabiliriz. Buna karşın Germiyan-oğulları, babası zamanındaki kuvvet ve kudretini

koruyamamıştır. Nitekim Aydın-oğulları'nın artık Mehmed Beg'e tabi olmadığı görülmektedir. Mehmed Beg'in, kesin olmamakla beraber 1361 tarihinde öldüğü sanılıyor.
Mehmed Beg'in ölümünden sonra Germiyan-oğulları tahtına geçen oğlu Süleyman-şah (Şah Çelebi de denir) iki büyük rakiple karşı karşıyaydı. Osmanlılar ve Karamanlılar. Süleyman-şah, Karaman-oğlu Alaeddin Beg ile Hamid-oğlu İlyas Beg arasındaki mücadelede İlyas Beg'in yanını tutarak daha önce Karaman-oğulları tarafından işgal edilmiş topraklarını geri alması için yardımda bulundu. Böylece çok çekindiği Karamanoğulları ile sınırdaş olmaktan kurtuldu. Süleyman-şah'ın bu hareketi, Alaeddin Beg ile arasının açılmasına neden oldu. Karaman-oğulları tehlikesi karşısında Osmanlılar ile iyi ilişkiler kurmak amacıyla kızı Devlet Hatun'u Sultan 1.Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid'e verdi. Devlet Hatun'un Yıldırım Bayezid ile evlenmesi üzerine Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı çehiz olarak Osmanlılar'a verildi. Osmanlı tarihçileri düğünün 1381 yılında olduğunu yazmaktadırlar. Kütahya Osmanlılar'a geçince Yıldırım Bayezid buraya vali atandı ve Süleyman-şah da beyliğin merkezini Kula'ya taşıdı. Süleyman-şah, hükümdarlığının son yıllarını Kula'da geçirmiş ve 1387 yılında ölmüştür.
Süleyman-şah'ın halefi ve oğlu 2.Ya'kub Beg'in ilk yılları barış içinde geçti. Sultan 1.Murad'ın Kosova'da şehit edilmesi ve Yıldırım Bayezid'in Osmanlı tahtına geçmesi üzerine Osmanlılar aleyhine harekete geçen Beyler ile ittifak yapan Ya'kub Beg, kardeşinin çehizi olarak Osmanlılar'a verilmiş olan yerlerin bir kısmını geri aldı. Aleyhinde kurulan bu ittifakı haber alan Yıldırım Bayezid, Rumeli'nde gerekli önlemleri aldıktan sonra Anadolu'ya geçmiş Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerini ülkesine katmıştır. Bu durum karşısında korkuya kapılan Ya'kub Beg, değerli armağanlarla Yıldırım Bayezid'i karşıladı ise de yakalanarak İpsala kalesinde hapsedilmekten kurtulamadı. Böylece 1390 yılında Germiyan-oğulları ülkesi Osmanlı devletine katılmış oluyordu.
Ya'kub Beg'in tutsaklık yaşamı 1399 yılına kadar sürmüştür. Bu yıl İpsala kalesinden kaçmayı başaran Ya'kub Beg, Timur'a sığınarak ülkesini Osmanlılar'dan geri almak için yardım istemiş ve Timur da yardım edeceğini vaat etmiştir. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine diğer Anadolu beyliklerinde olduğu gibi, daha önce çehiz olarak Osmanlılar'a verilmiş yerler de dahil bütün Germiyan arazisi Ya'kub Beg'in yönetimine verilmiştir. Timur, savaştan sonra Kütahya'ya gelmiş ve bir süre burada kalmıştır. Ya'kub Beg, Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht kavgalarından yararlanmak için Osmanlılar'a cephe almış, fakat bu tutumunu uzun süre devam ettirememiştir. Bir süre sonra yine Karaman-oğulları'ndan çekinerek Çelebi Mehmed ile anlaşma yönüne gitti. Karaman-oğlu Mehmed Beg, 1411'de Kütahya'yı kuşatıp ele geçirdi; Ya'kub Beg de Çelebi Mehmed'e sığınmak zorunda kaldı. Çelebi Mehmed'in Rumeli'nde Musa Çelebi ile uğraşmasını fırsat bilen Karaman-oğlu Mehmed Beg, Bursa'yı kuşattı; fakat Musa Çelebi tehlikesinin ortadan kaldırıldığını haber alınca kuşatmayı kaldırdığı gibi Germiyan-oğulları'ndan aldığı yerleri de terk etti. Ya'kub Beg, Osmanlılar'ın sayesinde ülkesine yeniden sahip oldu. Çelebi Mehmed zamanında Osmanlı-Germiyanlı ilişkileri dostluk içinde devam etti (1414). Sultan 2.Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Ya'kub Beg, daha serbest hareket etmeye başladı ve hatta 2.Murad'a karşı taht kavgasına kalkan kardeşi Mustafa Çelebi'nin tarafını tuttu. Mustafa Çelebi'nin İznik'te öldürülmesinden (1423) sonra yeniden Osmanlılar ile iyi geçinmeye başladı.
Ya'kub Beg ihtiyarlamış ve yaşı sekseni geçmişti; yerine geçecek erkek evladı da yoktu. Memleketini kız kardeşinin çocuklarına bırakmak istemiyordu. Bu nedenle Osmanlı padişahı ile bizzat görüşmek ve ülkesini ona bırakmak için Edirne'ye gitti. Sultan 2.Murad onu büyük bir törenle karşıladı. Yapılan görüşmelerde ölümünden sonra ülkesini Osmanlı padişahına vasiyet etti (1428). Edirne'den ayrıldıktan bir yıl sonra Ya'kub Beg öldü ve vasiyeti üzerine Germiyanlı ülkesi Osmanlılar'a geçti (1429). Böylece Anadolu beyliklerinin en önemlilerinden birisi olan Germiyan-oğulları tarihe karışmış oluyordu.

HAMİD-OĞULLARI

Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda Eğridir, Yalvaç, Keçiborlu, Uluborlu ve Isparta taraflarında, hatta Antalya bölgesi ile Akdeniz kıyısına kadar inerek bir beylik kurmuş olan Hamid-oğulları, Selçuklu sultanları tarafından sınıra yerleştirilmiş, belki de Teke aşiretinin bir kısmını meydana getiren Türkmenlerden idiler. Beyliğin kurucusu olan Feleküddin Dündar Beg, beyliğe dedesi Hamid Beg'in adını verdi. Dündar Beg'den önce babası İlyas Beg, Anadolu Selçukluları'nın uç beyi olarak bu taraflarda bulunmuş ve Dündar Beg, hiçbir hüküm ve etkisi kalmayan Selçuklular'ın son yıllarında (1300) göller bölgesine gitmiş ve beyliğini kurmuştur. Beyliğin başkenti başlangıçta Uluborlu, daha sonra Eğridir olmuştur. Hamid-oğulları daha sonra güneye doğru genişleyip Göl-Hisar, Korkut-ili ve Antalya'ya kadar inmişlerdir. Antalya ve çevresi 1301 yılında Dündar Beg tarafından kardeşi Yunus Beg'e verildi ve böylece beyliğin Antalya şubesi de ortaya çıkmış oldu.
Anadolu beylerinin İlhanlılarla olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla 1314 yılında Anadolu'ya gelen Emir Çoban'a boyun eğenler arasında Dündar Beg de bulunuyordu. Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş, beylikleri ortadan kaldırmak için harekete geçmiş ve onu Antalya'da yakalatarak idam ettirmiştir. Eğridir'i kendi topraklarına kattı ve yalnız Antalya'yı Yunus Beg'in oğlu Mahmud'a verdi.Timurtaş, İlhanlı hükümdarı Ebu Sa'id'e isyan ederek Mısır'a sığınınca, Dündar Beg'in oğlu Hızır Beg meydana çıkarak babasının bir kısım yerlerini aldı. Fakat onun beyliği çok uzun sürmedi. Çünkü Dündar'ın Mısır'da bulunan oğlu İshak Çelebi Anadolu'ya gelerek yönetimi ele aldı (1328). İbn Battuta'nın Eğridir sultanı dediği İshak Çelebi zamanında kardeşi Mehmed Beg de Göl Hisar beyi idi. İshak Çelebi 1344 yılından önce öldü; Burdur'da bulunan bir yazıta göre yerine kardeşi Mehmed Beg'in oğlu Muzafferiddin Mustafa Beg geçti. 14.yüzyılın ikinci yarısının başında Hamid-oğulları'ndan Mustafa Beg'in oğlu Hüsameddin İlyas Beg'in hüküm sürdüğünü Eğridir'deki 1365 tarihli Baba Sultan yazıtından anlamaktayız. İlyas Beg, komşusu Karaman-oğlu Alaeddin Ali Beg ile oldukça uğraşmış, sonunda yenilenerek Germiyan-oğlu Süleyman-şah'ın yanına giderek ondan sağladığı yardımla kaybettiği yerleri geri aldı. İlyas Beg 1375'ten önce ölünce yerine oğlu Kemaleddin Hüseyin geçti. Hüseyin Beg, Osmanlı padişahı Sultan 1.Murad'ın isteği üzerine ülkesinin en güzel parçaları olan Yalvaç, Kara-Ağaç, Beyşehir, Seydişehir ve Akşehir gibi önemli kentleri 80.000 altın karşılığında Osmanlılar'a satmaya zorlanmış ve istemeyerek satmıştır. Kendisinde ise Isparta, Eğridir ve diğer bazı kentler kaldı. Sultan 1.Murad'ın Kosova Savaşı'nda Hüseyin Beg'in oğlu Mustafa komutasında bir kuvvet gönderildi. Hüseyin Beg 1391 yılında ölmüş ve ülkesi Osmanlılar ile Karamanlılar eline geçmiş ve Hamid-oğulları'nın Eğridir şubesi yıkılmış oluyordu.
Hamid-oğulları'nın Antalya şubesine gelince, burası 1321 yılında ele geçirilip Dündar Beg tarafından kardeşi Yunus Beg'e verildi. Antalya sultan 1.İzzeddin Keykavus tarafından fethedildiği zaman buraya Teke Türkmenleri yerleştirilmişti. Bu nedenle Hamid-oğulları'nın Antalya koluna Teke-oğulları da denmektedir. 14.yüzyılın başlarında Yunus Beg ölünce yerine oğlu Mahmud geçti. Bunun zamanında Timurtaş Eğridir Hamid-oğulları'nı işgal etmiş, Dündar Beg de Antalya'ya kaçmıştı; bu bölgede yakalanarak idam edildi. Bu durum karşısında Timurtaş'a boyun eğen Mahmud, onun Memlukler'e sığınması üzerine kendisi de Antalya'da tutunamayarak Mısır'a kaçtı ve Kahire'de hapsedildi. Yerine kardeşi Sinaneddin Hızır Beg emir oldu (1327). İbn Battuta 1330-35 yılları arasında Antalya'ya geldiği zaman Hızır Beg'in hükümdar olduğunu yazar. Hızır Beg'in ne zaman öldüğü ve yerine kimin geçtiği bilinmiyor. Ancak ondan sonra oğlu Sinaneddin, Dadı Beg ve yukarıda adı geçen Mahmud Beg'in oğlu Mübarizeddin Mehmet Beg'in Antalya hükümdarı

Cizre Ulu Camii'ne ait tunçtan yapılma bir kapı tokmağı. 13. yüzyıl başları. Artuk-oğulları dönemi. Türk ve İslam Eserleri Müzesi-İstanbul.

oldukları görülüyor. Mehmed Beg zamanında Kıbrıs kralı Petro, denizden hücumla Antalya'yı ele geçirdi ve kuzeye dağlık bölgeye çekilen Mehmed Beg, 12 yıllık bir mücadeleden sonra 1373 yılında Antalya'yı geri almayı başardı. Zincirkıran lakabı ile ünlü olan Mehmed Beg'in 1378 yılından sonra öldüğü anlaşılıyor. Daha sonra burada Osman adında ve olasılıkla Mehmed Beg'in oğlu olan bir kişiyi emir olarak görmekteyiz. Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid 1392 yılında Antalya'yı ele geçirerek beyliğe son verdi. Fakat 1402 Ankara yenilgisinden sonra Osman Beg, Antalya kenti dışında diğer yerlerde beyliğini yeniden canlandırdı. Tek başına Antalya'yı Osmanlılar'dan alamayacağını anlayan Osman Beg, Karamanlılar'dan yardım istedi. Bunu duyan Osmanlılar'ın Antalya beyi Firuz oğlu Hamza Beg, iki taraf kuvvetlerinin birleşmesinden önce Osman Beg'in merkezi olan Korkut-ili'ne ani bir baskın yaparak Osman Beg'i öldürmüş ve Antalya'yı kuşatmakta olan Karaman-oğlu Mehmed Beg de, kaleden atılan bir gülle parçası ile ağır yaralanmış ve ölmüştür (1423). Osman Beg'in öldürülmesi sonucunda Teke-oğulları beyliği sona eriyordu.

KADI BURHANEDDİN AHMED DEVLETİ

Anadolu'da kurulan Türk devletlerinin en kısa ömürlülerinden biri olan bu devletin kurucusu Kadı Burhaneddin Ahmed'in ailesi aslen Harezmli olup, Oğuzlar'ın Salur boyuna mensuptu. Ailenin büyük atası Mehmed b.Resul b.Sevinç, Harezm'den ayrılarak Kastamonu'ya gelmiş ve yerleşmiştir. Ataları birkaç göbekten itibaren kadılık yapan Burhaneddin Ahmed 1344 yılında Kayseri'de dünyaya gelmiştir. Daha 5 yaşında iken babasından ders almaya başlamış, 14 yaşında Mısır'a giderek eğitimine devam etmiş, Şam ve Haleb'de dönemin ileri gelen bilginlerin derslerini dinledikten sonra 1364 yılında vatan hasretine dayanamayarak Kayseri'ye dönmüştür. Burada hükümet süren Eretna-oğulları'ndan Gıyaseddin Muhammed tarafından henüz 21 yaşında iken babasının yerine kadılığa atandı ve hükümdarın kızı ile evlendi.

Eretna hükümdarı Gıyaseddin Muhammed'in 1365 tarihinde öldürülmesi ve yerine oğlu Ali Beg'in geçmesi üzerine Kadı Burhaneddin yeni hükümdarın veziri oldu. Ali Beg'den sonra başa geçen oğlu Mahmud Çelebi'nin 7 yaşında olması nedeniyle Kılıç Arslan ona atabeg atandı (1380). Kılıç Arslan iktidarı tamamıyla ele geçirmek için bazı girişimlerde bulundu ve en büyük engel olarak gördüğü Kadı Burhaneddin'i öldürmeye karar verdi. Bunu öğrenen Kadı Burhaneddin daha önce davranarak Kılıç Arslan'ı öldürttü ve halkın isteği ile atabeg oldu. Kadı Burhaneddin Ahmed, 1381 yılında da kendisini sultan ilan ederek Sivas'ta tahta çıktı.

Kadı Burhaneddin Sivas'ta tahta çıkmasından kısa bir zaman sonra Ak-Koyunlu Türkmenleri reisi Kutluk Beg'in oğlu Ahmed'in Sivas üzerine yürüdüğü görülmektedir. Kadı Burhaneddin tarafından gönderilen Yusuf Çelebi yenildi. Fakat 1387 yılında Ak-Koyunlular'ın Kadı Burhaneddin'den yardım istedikleri ve Ak-Koyunlu Devleti'ni kuracak olan Kara Yülük Osman Beg'in rehine olarak bırakıldığını görüyoruz. Memluk sultanına isyan eden Malatya naibi Mintaş'ı koruması ve Malatya'yı almak istemesi nedeniyle Memlukler ile arası açıldı. Yel-Boğa komutasındaki Mısır ordusu Sivas'ı kuşattı. Kuşatma 40 gün sürdü; içerde de hainlerin bulunmasına karşın, Kadı Burhaneddin olağanüstü bir cesaret ve dayanma göstererek Memluk kuvvetlerini kente sokmadı.

Yıldırım Bayezid'in Candar-oğlu Süleyman Paşa ve Karaman-

oğlu Alaeddin Beg ile mücadelesinde Kadı Burhaneddin bu iki hükümdara yardım etmiş ve Yıldırım'ın düşmanlığını kazanmıştı. Kastamonu'nun Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi sırasında Sivas hükümdarı bir varlık gösteremedi. Yıldırım Bayezid, Kadı Burhaneddin üzerine büyük oğlu Ertuğrul komutasında bir kuvvet gönderdi. Kadı Burhaneddin Osmanlı kuvvetlerini Çorum yakınında Kırıkdilim mevkiinde karşıladı. Yapılan savaşta (1391) Osmanlılar yenildi. Şehzade Ertuğrul savaş meydanında hayatını kaybetti.

Bu sırada Timur Kadı Burhaneddin'e bir elçi göndererek kendisine tabi olmasını istedi. Elçiye çok iyi davranan Kadı Burhaneddin, Timur'un müslümanlara karşı yaptığı zulümleri söyleyerek öneriyi reddetti. Bundan sonra emirlerini toplayarak Timur ile mücadeleye karar verdi ve aynı zamanda bu tehlikeye karşı Memluklu Devleti ile Osmanlı Devleti'ne işbirliği önerisinde bulundu.

Kayseri valisi olan Şeyh Müeyyed, Kadı Burhaneddin Ahmed'in kız kardeşinin oğlu idi. Karaman-oğlu Alaeddin Beg'in kışkırtma ve teşvikleri sonunda Şeyh Müeyyed isyan etti. Kadı Burhaneddin, kısa bir kuşatmadan sonra Kayseri'ye girdi; Şeyh Müeyyed iç kaleye sığındı. Sonunda Kadı Burhaneddin'in yanında bulunan Ak-Koyunlu aşireti reisi Kara Yülük Osman'ın araya girmesiyle Müeyyed'in canını bağışlayacağına söz verdi. Fakat teslim olmasından sonra sözünde durmayan Kadı Burhaneddin yeğenini öldürttü. Bu olay Kara Yülük Osman ile Kadı Burhaneddin'in aralarının açılmalarına neden oldu. Kayseri valiliğini oğlu Alaeddin Ali'ye veren Kadı, Şeyh Müeyyed'i kışkırtan ve teşvik eden Karaman-oğlu'nun topraklarına akın yapmaktan geri durmadı.

Kadı Burhaneddin, kendisine küserek ayrılan Kara Yülük Osman'ı izlerken tutsak düştü. Osman efendisini salıvermek istediyse de, Burhaneddin'in Tokat'ı elinden almış olduğu Şeyh Necib'in kışkırtmaları sonunda öldürüldü (8 Temmuz 1398). Devamlı olarak asker kıyafetinde gezmeyi alışkanlık haline getiren Kadı Burhaneddin, 14. yüzyılın son çeyreğinde bilimde, siyasette, devlet yönetiminde, edebiyatta eşine pek az rastlanır büyük kişilerden birisiydi. Dayanacağı bir ulus ve kabile olmamasına ve etrafı gayet çetin düşmanlarla çevrili olmasına karşın, tek başına bir devlet kurmuş ve hayatı boyunca devletini ayakta tutabilmiştir. Bu onun kudret ve dehasını, azim ve iradesini ortaya koymaktadır.

Kadı Burhaneddin Ahmed'in ölümünden sonra Sivas halkı Kayseri valisi oğlu Alaeddin Ali'yi hükümdar ilan etti. Tahta geçtiği sırada 14 yaşlarındaydı. Kara Yülük Osman Beg, Sivas önlerine gelerek kentin kendisine teslimini istedi; fakat Sivas halkı öneriyi reddederek savunmaya karar verdi. Kara Yülük bir süre kenti kuşattı ise de bir sonuç alamayacağını anlayarak kuşatmayı kaldırdı. İşte bu sırada Timur tehlikesi baş gösterdi. Sivas'ta bu tehlikeye karşı devleti koruyacak bir kimse yoktu. Bu bakımdan kent halkı, kenti Memlukler'e, Osmanlılar'a ve Karamanlılar'a teslim etmek gibi fikirler karşısında tereddüt içindeydi. Aynı zamanda Erzincan hâkimi ve Dulkadır-oğlu da Sivas'ı almak istiyorlardı. Sonuçta Sivas'ın, Amasya'yı ele geçirmiş olan Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'e teslim edilmesine karar verildi. Böylece 1398 yılında Sivas Osmanlılar'a verildi ve Yıldırım'ın oğlu Çelebi Mehmed buraya vali atandı.

KARAMAN-OĞULLARI

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve yıkılması sırasında kurulan Türk beyliklerinin en uzun ömürlülerinden ve aynı zamanda en kudretlilerinden birisi olan

Karaman-oğulları, Oğuzlar'ın Afşar boyuna mensuptur. 13.yüzyılın ilk yarısından beri devam eden Moğol istilası sırasında ülkelerini terk ederek Azerbaycan ve Şirvan taraflarına gelmişler ve bu bölgelerden Anadolu'ya geçerek Sultan Alaeddin Keykubad tarafından Ermenek vilayetine yerleştirilmişlerdir (1228). Karamanlı aşiretinin bilinen ilk reisi Nure Sufi olup bu sıralarda Anadolu'da yayılmakta olan Babailer tarikatine girerek o bölgedeki Türkmenler üzerinde de nüfuz kurmuştur. Nure Sufi'nin, Babai şeyhi olarak müridleriyle birlikte gazaya çıktığı, Ereğli ve Silifke taraflarında başarılar kazandığı bilinmektedir. Ne zaman öldüğü bilinmiyor; mezarı Mut kazasının Sinanlı bucağının Değirmenlik yaylasında olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Nure Sufi'nin yerine oğlu Kerimüddin Karaman geçti. Babası gibi tarikat ehli olan Karaman , Ermenek, Mut, Gülnar ve Silifke kalelerine çeşitli zamanlarda akınlar yapıyordu. Daha sonra Ermenek'i ele geçirerek "Ermenek beyi" unvanını almıştır. Diğer yandan Kilikya Ermenileri ile çetin ve başarılı mücadeleler yapıyordu. Onun gittikçe kuvvetlendiğini gören Selçuklu sultanı 4.Kılıç Arslan, Larende (Karaman) kalesini ona verdi ve ayrıca Karaman ile sıhrî yakınlık kurdu. Fakat bu sırada Denizli taraflarında bazı Türkmen reislerinin sultan tarafından cezalandırılmaları Karamanlılar'ı harekete geçirdi. Karaman, Zeynelhac ve Bonsuz kardeşlerin yönetimindeki 20.000 kişilik bir kuvvet ile Konya üzerine yürüdüler. Pervane Muineddin Süleyman, Gevele kalesi önünde onları karşıladı; yapılan savaşta Karamanlılar yenildiler. Zeynelhac ve Bonsuz tutsak edilerek Konya'ya götürüldüler ve orada idam edildiler (1261). Karaman Beg 1261 veya az daha sonra ölmüştür. Yerine ailenin kararı üzerine büyük oğlu Şemseddin Mehmed Beg geçti. Moğol zulmüne karşı acz içinde kalan Selçuklular'a cephe olan Mehmed Beg, sultana, daha doğrusu Moğol baskınına karşı isyan etmiş olan Hatır-oğulları ile ittifak yaptı ve onların yardımına Türkmen kuvvetleri gönderdi. Moğol-Selçuk baskısına cephe alan Mehmed Beg, üzerine gönderilen kuvvetleri Göksu derbendinde yendiği gibi kıyılar emiri Hoca Yunus'u da yendi.

Mehmed Beg, Anadolu'daki Moğollar'a karşı tam anlamıyla bağımsızlık bayrağını açtı; Eşref ve Menteşe-oğulları ile işbirliği yaptıktan ve Memluk sultanı Melik Zahir Baybars'tan gerekli manevi desteği aldıktan sonra Konya üzerine yürüdü. Cimri lakabıyla bilinen Gıyaseddin Siyavuş, Mehmed Beg tarafından sultan ilan edildi. 10.000 kişi kadar olan Karamanlı kuvvetleri kente girmeyi başardılar. Konya önünde toplanan divanda: **"Bugünden sonra divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmamaya"** karar verildi (Mayıs 1277). Konya'da işlerini yoluna koyduktan sonra Sahib Ata-oğulları ve Germiyanlılar üzerine yürüdü. Dönüşte Konya'nın kapıları ona açılmadı; o da Ermenek'e çekilmek zorunda kaldı. İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın emri ile Selçuklu-Moğol kuvvetlerinin geldiğini öğrenen Mehmed Beg, bu ordudan önce kenti ele geçirmek istediyse de başeramadı ve Ermenek taraflarına çekildi. Konya'nın tekrar Moğollar'ın denetimine geçmesinden sonra Mehmed Beg'i izlemeye birlik gönderildi. Bu birlik ile yapılan çarpışmada Mehmed Beg ile kardeşleri öldüler.

Şemseddin Mehmed Beg ve kardeşlerinin öldürülmelerinden sonra bir süre Karamanlılar sindiler. Ailenin reisliğini Mehmed Beg'in kardeşi Güneri Beg üstlenmişti. Bu arada Moğol-Selçuklu ittifakı, Karamanlılar ile işbirliği yapan Türkmenler'e karşı acımasız bir yıldırma hareketine girişmişti. Bu sindirme siyasetine karşı Karamanlılar da boş durmuyorlardı. 3.Gıyaseddin'in annesi ile anlaşarak emirlik menşuru aldılar (1283). Güneri Beg beylerbeyi, Eşref-oğlu Süleyman Beg de naib atandı. Konya'yı almak için giriştikleri bir iki girişim başarısızlıkla sonuçlandı. 1286'da Tarsus üzerine bir sefer yapan Güneri Beg, Kilikya Ermeni Krallığı'nın arazisinde oldukça tahribatta bulundu. Ermeni kralı ve Selçuklu sultanının İlhanlı hükümdarına devamlı yakınmaları sonucunu verdi ve Argun Karaman-ili'ne bir ordu gönderdi. Güneri Beg dağlık bölgeye çekildi; Selçuklu-Moğol kuvvetleri Larende'yi tahrip ettiler. Kısa bir sessizlik döneminden sonra Selçuklu-Karamanlı rekabeti yeniden alevlendi. Karaman-ili'ne giren Keyhatu, birçok köyü tahrip etti ve Larende'yi ateşe verdi. Güneri Beg'in saklandığı dağlık bölgeye birlikler gönderildi, ancak onu yakalayamadılar. Büyük tahribatın yapıldığı Keyhatu'nun bu seferi de hedefine varamadan sona erdi.

Güneri Beg 20 Nisan 1300 tarihinde öldü. Karaman-oğulları beyliğine Karaman Beg'in oğlu Mahmud Beg geçti. Dönemi hakkında pek az bilgiye sahibiz. Kısa süren beyliği sırasında Moğol-Selçuklu kuvvetleri ile mücadele ettiği sanılmaktadır. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1307 yılı elimizdeki bilgilere en uygun tarihtir. Mahmud Beg'den sonra Karamanlı tahtına geçen Yahşi Han b.Karaman, Konya'yı tahkim etmiş ve bu bölgedeki Moğol baskısını oldukça kırmıştır. Onun bu hareketi diğer beyleri de etkilemiş ve Anadolu'da bağımsızlık havası esmeye başlamıştır. Bu nedenle İlhanlılar Emir Çoban'ı Anadolu'ya göndermek zorunda kaldılar (1314). Diğer beyler Emir Çoban'a boyun eğdikleri halde, Karaman-oğlu buna kesinlikle yanaşmadı. Bunun üzerine Konya kuşatıldı ve aç bırakılarak teslim alındı. Yahşi Beg, belki de bu olaydan sonra ölmüş olmalıdır. Ondan boşalan Karaman tahtına Mahmud Beg'in oğlu Bedreddin İbrahim Beg geçti. Onun zamanında Karamanlılar tekrar Konya'ya egemen oldular. 1318 ve 1319 yıllarında Kilikya Ermenileri üzerine iki sefer yaptı. İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın Mısır'a sığınması, Anadolu'daki Türkmenler'e rahat bir nefes aldırdı. İlhanlılar'ın çöküşü ile birlikte Karamanlılar sınırlarını genişletmeye başladılar. Beyşehir ve Gevele kalesini ele geçirdiler. 1.İbrahim Beg 1333 yılında beylikten çekilerek yerini Larende'de hüküm sürmekte olan Alaeddin Halil Beg'e bıraktı. Halil Beg hakkında bilgimiz çok azdır. Ondan sonra 1.İbrahim Beg ikinci kez Karaman begi oldu. Ölüm tarihi bilinmeyen İbrahim Beg'in oğlu ve halefi Ahmed Beg, Moğollar ile savaşırken öldü (17 Ocak 1352). Ondan sonra kardeşleri Süleyman ve Şemseddin Begler kısa sürelerle başa geçtiler. Bu iki kardeşi Burhaneddin Musa Beg izledi. Yine kısa sürelerle tahtta değişiklikler oluyordu. Sonunda 1361 yılında Alaeddin Ali Beg, Karaman tahtına sahip oldu. Osmanlı-Karamanlı ilişkileri ilk kez onun zamanında başlamıştır. Alaeddin Ali Beg'in Osmanlılar aleyhine Eretna-oğulları ve diğer Türkmen beyleri ile ittifak yapma çabaları, Sultan 1.Murad'ın aldığı yerinde önlemlerle sonuçsuz kaldı. Alaeddin Ali Beg, daha sonra Kıbrıslılar'ın elinde bulunan Korykos (Kız kalesı) üzerine yürüdü ve kuşattı (1366-67). Fakat onu bu sefere teşvik eden Moğol komutanı Yelboğa Nasıri'nin ölümü, Karamanlılar'ın geri çekilmesine neden oldu. Aynı zamanda Kıbrıs kralı 1.Pierre ile bir antlaşma yaptı. Alaeddin Ali Beg, bazı küçük kent ve kasabaları aldıktan sonra Kayseri üzerine bir baskın yaptı; Eretna-oğlu Ali Beg Sivas'a kaçmıştı (1376). Bununla beraber Kadı Burhaneddin onu geri çekilmeye zorladı (1376). Alaeddin Ali Beg, kayınpederi Sultan 1.Murad'ın Rumeli'nde fetihlerde bulunmasından yararlanarak Osmanlı toprakları içinde olan Beyşehir'i ele geçirdi. Bu hareket, Sultan Murad'ın Karamanlılar üzerine sefer yapmasına neden oldu. Konya önlerinde yapılan savaşta Karamanlılar yenildi ve Alaeddin Ali Beg kente sığındı. Sonuçta Karamanlılar'ın daha önce almış oldukları yerleri geri vermeleri koşuluyla anlaşmaya varıldı (1386). Bu barış, 1.Kosova Savaşı sonunda Sultan 1.Murad'ın şehit düşmesi üzerine Karamanlılar tarafından bozuldu (1389). Alaeddin Beg, yeniden Osmanlı topraklarına saldırdı. Yıldırım Bayezid, Rumeli'deki işleri düzene koyduktan sonra hızla Anadolu üzerine döndü ve Konya'yı kuşattı. Yıldırım Bayezid ile Alaeddin Ali Beg, iki devlet arasında Çarşamba suyu sınır olmak koşuluyla anlaştılar (1390). Timur'un Doğu Anadolu'da görünmesi üzerine Alaeddin Ali Beg, onun yüksek egemenliğini tanıdı (1394). İki düşman arasında kalan Kadı Burhaneddin, Karamanlılar'a karşı harekete geçti. 1396'da Konya önlerine kadar gelerek ülkeyi yağmalattı. Osmanlı padişahının Rumeli'de olmasını fırsat bilen Alaeddin Ali Beg, Osmanlı topraklarına saldırdı, Ankara'ya bir baskında bulundu. Bunu haber alan Yıldırım Bayezid büyük bir ordu ile Karaman seferine çıktı. Alaeddin Beg, Akçay'da Osmanlı-

lar'a yenilerek Konya'ya sığındı. On günlük bir kuşatmadan sonra halk kenti Sultan Bayezid'e teslim etti. Alaeddin Beg, yakalanarak öldürüldü; oğulları Ali ve Mehmed Begler Bursa'ya gönderildiler (1397-98).

Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda yenilmesi ve Timur'a tutsak düşmesi üzerine Karaman-oğulları'ndan Mehmed ve Ali Begler Bursa'da hapisten çıkarıldılar. Timur, onlara Karaman ülkesini ve Alaşehir'i verdi. Yeniden kurulan beyliğin başına Mehmed Beg geçti. Ali Beg de ona tabi olarak Niğde emiri oldu. Mehmed Beg, Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht mücadelelerinden yararlanmasını bildi. Çelebi Mehmed'in yandaşı Germiyan-oğlu Ya'kub Beg'in toprağına saldırdı, sonra Bursa üzerine yürüyerek kenti yakıp yıktı (1413). Buna karşılık Çelebi Mehmed de harekete geçerek Konya önlerinde onları yendi (1414). Çelebi Mehmed'in Canik taraflarında bulunduğu bir sırada Mehmed Beg'in tekrar Osmanlı topraklarına saldırdığı görülmektedir. Osmanlı komutanı Bayezid Paşa onu tutsak aldı. Yapılan görüşmeler yine barışla sonuçlandı. Mehmed Beg, bu olaylardan sonra Memluklere tabi oldu; fakat Ramazanoğlu İbrahim Beg ile birleşip Tarsus'u alması Memlukler ile arasını açtı. 1419 yılında Anadolu'ya gönderilen Memluk ordusu Niğde, Konya, Larende'yi ele geçirdi ve beylik de Ali Beg'e verildi. Mehmed Beg de Ramazan-oğlu tarafından yakalanarak Kahire'ye gönderildi. Mehmed Beg'in oğlu İbrahim Beg, Osmanlılar'ın yardımı ile Konya ve Larende'yi ele geçirdi; Ali Beg Niğde'ye çekildi. Bu gelişmeler karşısında Memlukler Mehmed Beg'i serbest bıraktılar. Mehmed Beg, ikinci defa Karaman-oğulları'nın başına geçti. Hamid-oğulları ile birleşerek Osmanlılar'ın elindeki Antalya'yı kuşattığı sırada öldü (1423).

Mehmed Beg'in oğlu 2.İbrahim Beg, Osmanlılar'ın yardımı ile amcası Ali Beg'i Niğde'ye çekilmeye zorladı. Başlangıçta iyi başlayan bu ilişkiler çok geçmeden bozuldu ve İbrahim Beg Osmanlılar aleyhine Macarlar ile ittifak yaptı. 1433 yılında Macarlar hücuma geçtiği sırada İbrahim Beg de Beyşehir'i ele geçirdi. Macar tehlikesinin ortadan kaldırılmasından sonra Anadolu'ya dönen Osmanlı ordusu, Karamanlılar'ı yenerek Konya önlerine kadar ilerledi ve İbrahim Beg'i aldığı yerleri terk etmeye ve anlaşma yapmaya zorladı (1435). Ancak bu antlaşmaya karşın İbrahim Beg ilk fırsatta verdiği sözü unutarak Kayseri'yi aldı (1435), fakat Osmanlı-Dulkadırlı kuvvetleri Kayseri'yi geri aldılar. Bu sıralarda Osmanlılar'ın desteğini sağlayan İbrahim Beg'in kardeşi İsa Beg, Karaman ülkesine yaptığı akınlardan birinde öldü. Yine Macarlar ile bir ittifak yapan Karaman-oğlu, Ankara ve Kütahya'ya kadar Osmanlı topraklarını yağmaladı. Sultan 2. Murad, Haçlı ordularıyla savaştığı sırada giriştiği harekât nedeniyle dönemin bilginlerine başvurarak İbrahim Beg aleyhine resmen fetva aldı ve Varna Savaşı'ndan sonra 2.İbrahim Beg üzerine yürüdü. Çaresiz barış yapmak zorunda kaldı. 2.Kosova Savaşı'nda Osmanlı ordusuna destek kuvvetleri gönderdi. İbrahim Beg 1448'de Kıbrıslılar'ın elinden Gorigos'u aldı.

Sultan 2.Mehmed'in Osmanlı tahtına geçmesi İbrahim Beg'i ümitlendirdi. Antalya'yı ele geçirmek istiyordu. Sultan 2.Mehmed'in Karaman üzerine yürümesi onu yeniden barış istemeye zorladı. İstanbul'un fethi hazırlıkları sırasında (1453 başları) Karaman-oğulları Venedikliler ile bir ticaret antlaşması yaptılar (12 Şubat 1453). Aslında antlaşma ticaretten daha çok siyasal içerikli olup Osmanlı Devleti'ni hedef alıyordu. İbrahim Beg, 1456 yılında Tarsus, Adana ve Külek taraflarını almak için harekete geçti. Onun bu hareketi Memlukleri çok kızdırdı. Gönderilen Memluklu ordusu Karaman ülkesini tahrip etti. Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon seferine oğlu komutasında bir birlik gönderdi (1461).

İbrahim Beg daha hayatta iken oğulları taht mücadelesine başlamıştı. İbrahim Beg, büyük oğlu İshak Beg ile birlikte Gevele kalesine kaçtı. Diğer oğlu Pir Ahmed, Konya'da hükümdarlığını ilan etti; İbrahim Beg, Temmuz-Ağustos 1464 tarihinde Gevele'de öldü. Veliaht olarak seçtiği İshak Beg'in karşısına Pir Ahmed'in çıkması Karaman beyliğinin işlerine Osmanlı, Memluk ve Ak-Koyunlu devletlerinin karışmasına neden oldu. Sonuçta Pir Ahmed Osmanlılar'ın desteğini sağladı ve Antalya valisi Hamza Beg'in kuvvetleri ile Karaman'a girdi. İshak Beg, bu kuvvetler karşısında yenilerek Silifke'ye çekildi. Buradan yardım sağlamak amacıyla Ak-Koyunlu padişahı Uzun Hasan'ın yanına gitti. Karaman tahtına geçen Pir Ahmed Beg, Osmanlılar'ın yardımlarına karşılık Akşehir, Beyşehir ve Ilgın'ı onlara terk etti (1465). Ancak onun gizlice Osmanlılar aleyhine Ak-Koyunlular ve Venedikliler ile anlaşmasının öğrenilmesi, Fatih Sultan Mehmed'in Karaman üzerine yeni bir sefer yapmasına neden oldu. Osmanlı kuvvetleri Konya'yı aldılar; Pir Ahmed, Larende önünde Mahmud Paşa'ya yenilerek Tarsus'a kaçtı. Fatih, oğlu Mustafa'yı bir vilayet haline getirdiği Karaman valiliğine atadı. Bununla beraber kent halkı beylerine bağlıydı. Pir Ahmed kardeşi Kasım Beg ile anlaşarak beyliğin yeniden canlanması için birlikte mücadeleye karar verdiler. Yapılan girişimler bir sonuç vermiyordu. Otlukbeli Savaşı'nda Uzun Hasan'ın yenilmesinden sonra bütün Karaman-ili Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

KARASI-OĞULLARI

Bu beyliğin kurucularının atası 11.yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu'da bir devlet kurmuş olan Melik Danişmend Gazi idi. Anadolu Selçukluları, Danişmendliler'in 1174'te Sivas, 1178'de de Malatya koluna son verdiler. Danişmendli ailesine mensup olanlar Selçuklular'ın hizmetine girdiler ve Bizans sınırında uç beyi olarak görev aldılar. Danişmendli Yağı-basan oğullarından Zahireddin İli, Muzaffereddin Mahmud ve Bedreddin Yusuf, Bizans'a sığınmış olan 1.Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1204 yılında ikinci kez tahta geçmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu üç kardeşten Zahireddin İli, Keyhüsrev zamanında pervanelikte bulundu. 13.yüzyılın sonlarında, Anadolu Selçukluları'nın iyice çökmeye başladığı sıralarda bu aileden olup uç beyliğinde bulunmakta olan Kalem Beg ve oğlu Karası Beg, Batı Anadolu'daki Bizans kentlerini fethe giriştiler. Onların bu fetih hareketi yaklaşık olarak 1297 yıllarında başlamış olmalıdır. Kalem ve Karası Begler, ele geçirdikleri Balıkesir'i kendilerine merkez yaparak Karası beyliğini kurdular. İbn Battuta'ya göre Balıkesir, Karası Beg tarafından kurulmuştur. Karası Beg, gerek Moğollar'dan kaçarak ülkesine sığınan ve gerekse Ece Halil komutasında gelen Sarı Saltuk Türkmenleri'ni kendi topraklarına yerleştirerek bölgenin Türkleşmesini sağlamıştır.

Karası beyliği kısa zamanda sınırlarını genişletmiş ve başta Balıkesir ve Bergama olmak üzere Susurluk, Aydıncık, Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Burhaniye, Bayramiç, Edremit, Altınova gibi kent ve kasabalara sahip olmuştur. Bergama, Burhaniye ve Troya tarafları 1302 yılından sonra alınmış olmalıdır. Bizans imparatorunun daveti üzerine gelen ücretli Katalanlar'ın 1304 yılında Erdek kıyılarında karşılarına çıkan kuvvetler, hiç kuşkusuz Karası beyliği kuvvetleriydi. Kalem Beg ile oğlu Karası Beg'in ölüm tarihleri belli değildir. Bununla beraber Bizans İmparatoru 3.Andronikos'un Kapıdağ Yarımadası'nda Pege kasabasında 1328 yılında Karası Beg'in oğlu Demirhan ile görüşmüştür. Bundan anlaşılacağı gibi Karası Beg'in 1328'den önce öldüğü anlaşılmaktadır.

Karası Beg'in ölümünden sonra beyliğin ikiye ayrıldığı ve merkez Balıkesir olmak üzere büyük kısmına Demirhan Beg'in Bergama taraflarına ise kardeşi Yahşi Beg'in hâkim oldukları görülmektedir. Kaynaklar Yahşi Beg'in elinde 15 kent ve bir o kadar da kale bulunduğunu ve emrinde 20.000 asker olduğunu yazmaktadırlar. Yahşi Beg 1341 ve 1342 yıllarında iki defa Gelibolu'ya çıkartma yaptı , ancak bir başarı gösteremeyince Bizans tahtını ele geçirmek için uğraşan Kantakuzenos ile anlaşmak zorunda kaldı. Bizans kaynakları Troya taraflarına sahip olan Karası-oğlu Süleyman Beg'den bahsetmektedirler. Bu bölge Demirhan'ın olması nedeniyle Süleyman Beg'in onun oğlu olduğu hükmüne varılabilir. Süleyman Beg 1343 yılında Kantakuzenos'a yardımcı kuvvetler göndererek onun durumunu düzeltmesine yardımcı

oldu. 1345 yılında Aydın-oğlu Umur Beg ile birlikte Kantakuzenos'a yardım için Rumeli'ye geçen Süleyman Beg'in 1357 yılında da Troya taraflarının hükümdarı olduğu görülmektedir. Bununla beraber Karası ülkesinin Bergama'dan itibaren Burhaniye, Edremit ve Edremit Körfezi'nin kuzeyinden Çanakkale Boğazı'na kadar olan kısmı 1345'ten sonra Osmanlılar'ın eline geçti.

Karası beyliği ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler, Demirhan zamanında başlamış ve iyi bir biçimde devam etmiştir. Demirhan (Osmanlı kaynaklarında adı Aclan olarak geçer) Osman ve Orhan Gaziler ile dostça geçinmiştir. Onun 1335 veya 1337 yıllarında ölümünden sonra başa geçen oğlu Süleyman Beg, sert ve hırçın bir yaradılışa sahipti. Bu nedenle kardeşi Dursun Beg, öldürülmekten korkarak Orhan Gazi'ye sığındı. Fakat Süleyman Beg'in kötü yönetimi sonucunda Karası emirleri, en nüfuzlu kişi olan Hacı İl-Begi aracılığı ile Dursun Beg'e başvurarak onun beyliğini istediler. Dursun Beg bu öneriyi kabul ederek Orhan Gazi'nin yardımını istedi. Bu yardımlarına karşılık Balıkesir, Aydıncık, Bergama, Edremit ve diğer bazı kentleri Osmanlılar'a terk edeceğini kabul ediyordu. Orhan Beg ile Dursun Beg, beraberce Balıkesir'e geldiler. Karası-oğlu Bergama'ya kaçtı. Hacı İl-Begi ile Dursun Beg onu Bergama'da kuşattılar. Kuşatma sırasında kaleden atılan bir okla Dursun Beg öldürüldü. Buna çok üzülen Orhan Gazi Bergama'ya gelerek kuşatmaya katıldı. Sonuçta halk Karası beyini tehdit ederek teslim olmasını sağladılar; Bursa'ya getirildi ve iki yıl sonra burada vebadan öldü. Karası emirlerinden Hacı İl-Begi, Evrenoz, Ece Halil ve Gazi Fazıl Begler Osmanlılar'ın hizmetine girdiler. Karası beyliğinin Osmanlı ülkesine katılması hakkında çok çeşitli rakamlar verilmektedir (1335, 1337, 1349, 1354). Cereyan eden olaylar son tarihin daha doğru olabileceğini göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Süleyman Beg'in 1357'de Troya taraflarında hüküm sürdüğüne göre beyliğe tam anlamıyla son verilmemiştir. Son araştırmalar bu beyliğin 1360 yılında Sultan 1.Murad tarafından ortadan kaldırıldığı görüşünü kuvvetlendirmiştir. Hemen hemen yarım yüzyıl hüküm süren Karası beyliği'nin Batı Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük hizmeti olmuştur.

MENTEŞE-OĞULLARI

13.yüzyılın ikinci yarısında Güneybatı Anadolu'da beylik kuran ve yaklaşık olarak bir buçuk yüzyıl bu bölgede hüküm süren bir Türk sülalesidir. Menteşe beyliğinin ne şekilde, yani Türk fethinin doğudan Batı Anadolu'ya yayılması ya da Akdeniz kıyılarındaki Finike ve Meğri (Fethiye) taraflarında denizden gelerek kuzeye doğru yayılıp, karadan gelen Türk birlikleri ile birleşmek suretiyle mi kurulduğu hakkında kesin bir fikir ileri sürmek bugün için olası değildir. Ancak kaynaklardaki bazı kayıtlar ve son yıllarda yapılan araştırmalar, Germiyan beyliğinin deniz yoluyla gelen Türkmenler tarafından kurulduğu ihtimaline kuvvet kazandırmaktadır. Beyliğin kurucusu Menteşe Beg'in türbesine ait vakıfların Meğri'de bulunması, bu görüşe kuvvet kazandırmaktadır. Bu kayıtlara dayanarak Menteşe begliğini kuran Türkmenler'in, Anadolu Selçukluları'nın elinde bulunan Antalya kıyılarından deniz yolu ile bu bölgeye gelerek iç kısımlara ilerlediklerini ve aynı zamanda çöküntü içinde olan Bizans donanmasına mensup gemicilerini de beraberlerinde alarak, oluşturdukları donanma ile korsanlık ettiklerini kabul edebiliriz.

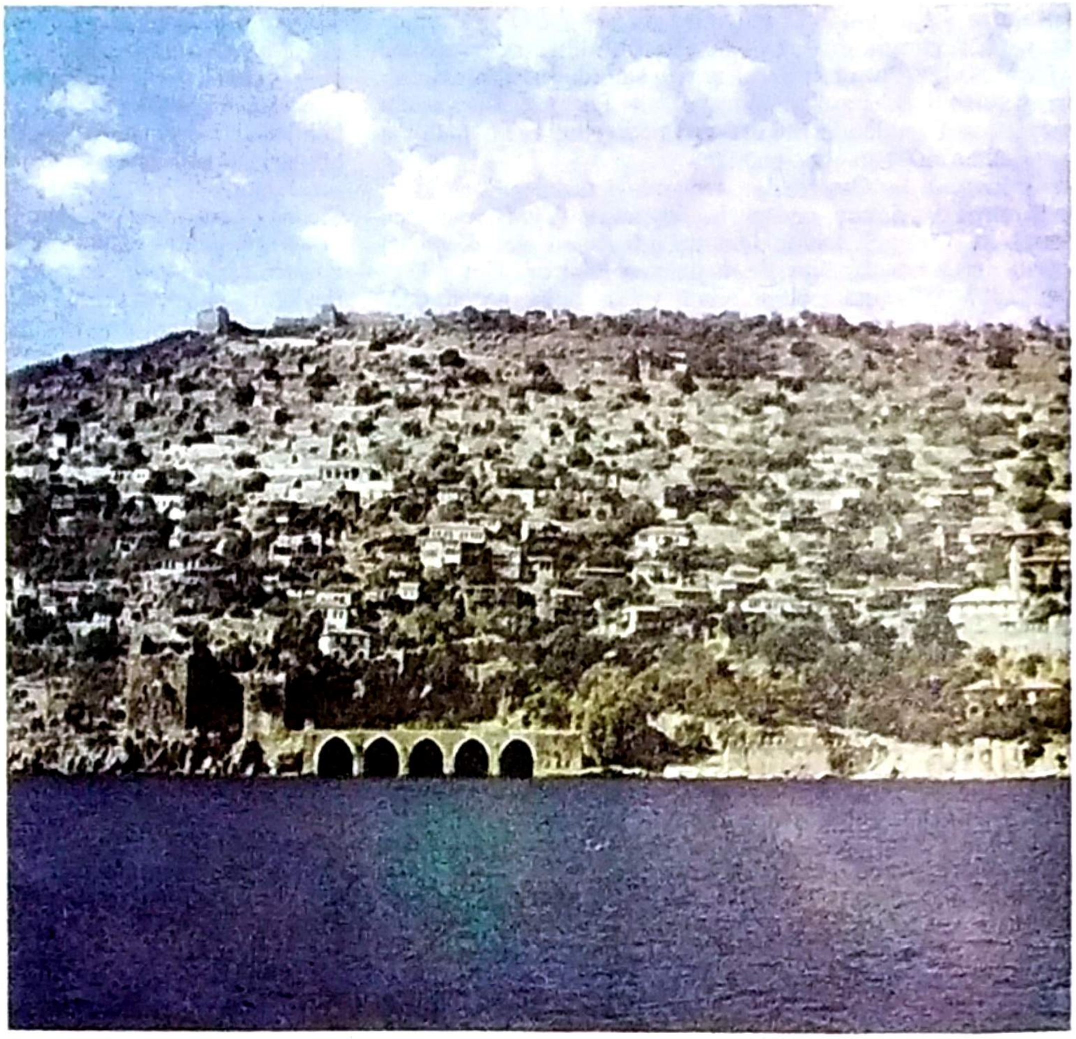
Muğla ve çevresi 1261 yılından sonra kıyıdan itibaren Türkler tarafından ele geçirilmeye başladı. Bizans İmparatoru 8.Mihail Palaiologos, Türkler'i bu havaliden çıkarmak için oğlu Andronikos komutasında Batı Anadolu'ya bir ordu gönderdi ise de, Menteşe Beg komutasındaki Türk kuvvetleri Bizans'ın elinde bulunan Aydın ve Güzel Hisar'ı ele geçirerek bölgedeki Bizans nüfuzuna ağır bir darbe indirdi. Beyliğe adını veren Menteşe'yi bu tarihten (1282) itibaren görebiliyoruz. Menteşe Beg'in babasının adı, bazı kaynaklarda Hacı Bahaeddin olarak geçmekteyse de aileye ait yazıt ve vakfiyelerde Elbistan olarak verilmektedir. Menteşe Beg dönemine dair fazla bir bilgimiz yoktur. Onun 1282 yılından sonra öldüğü kabul ediliyor. Menteşe Beg'den sonra iki oğlundan Mes'ud Beg ülkenin hemen tamamına sahip olup diğer oğlu Kırman, belki kardeşine tabi olarak, belki de ona karşı gelmek suretiyle Finike taraflarında bağımsız bir hayat yaşamıştır. 1291 yılında İlhanlı hükümdarı Geyhatu, kendisine karşı gelen Menteşe iline kuvvet göndererek o bölgeyi yağmalatmış ve çok miktarda tutsak alarak Konya'ya dönmüştür.

Bizans imparatoru, Filantropos Alexios adlı komutanını 1296'da Karia'ya göndererek bu bölgeden Türkleri çıkarmak istiyordu. Bizanslı komutan Aydın kalesini ele geçirdi. Beyliğin ileri gelenleri kıyıya, Fethiye'ye çekildiler. Alexios, bu başarısına güvenerek imparatora isyan etti; Türkler'in desteği ile bazı başarılar kazandı, fakat sonunda yakalanarak idam edilmekten kurtulamadı. Onun katlinden sonra Türkmenler kesin olarak Karia Bölgesi'ni ellerine geçirdiler. Babasından sonra beyliğin yönetimini ele geçiren Mes'ud Beg, 1300 yılında donanması ile Rodos'a karşı bir sefer düzenlemiş ve adanın önemli bir bölümünü Rumlar'dan almıştır. Ancak 10 yıl sonra ada St. Jean şövalyelerinin yönetimine geçti. Mes'ud Beg, Rodos'u geri almak için büyük çabalar harcıyordu. Şövalyelere karşı Ceneviz donanmasından destek gören Mes'ud Beg, papanın karışması ve Cenevizliler'in desteği çekmesi üzerine istediği başarıyı gösterememiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi, kendisinin muhiblerinden olan Mes'ud Beg'i ziyaret için 1312-1314 yılları arasında Menteşe iline gelmiş ve onunla görüşmüştür. İlhanlılar'ın Anadolu beylerbeyi Emir Çoban, 1314 yılında Anadolu'ya geldiği zaman, ona boyun eğen ve elçi gönderen Anadolu begleri arasında Menteşe beyliğinden hiç kimseye rastlamıyoruz. Mes'ud Beg'in Orhan ve İbrahim adlarında iki oğlu vardı. Babalarının ölümünden sonra taht için mücadeleye girdiler ve Orhan kısa sürede kardeşini bertaraf ederek tek başına kaldı (1319). Orhan Beg, Rodos'u şövalyelerden geri almak amacıyla 1320 yılında donanma ile ada üzerine bir sefer yaptı ise de başarılı olamadı. Ünlü gezgin İbn Battuta, 1332 yılında güzel binalarla süslü olarak vasıflandırdığı Peçin'de Orhan Beg ile görüştü. Orhan Beg'in 50 kenti, 200 kalesi ve 100.000 civarında askeri olduğu söylenmektedir ki, bunların hemen hepsi oldukça abartmalıdır. Bununla beraber Batı Anadolu'da Germiyan-oğulları'ndan sonra ikinci sırayı alıyorlardı. Şucaeddin Orhan Beg'in Latinler ile ticari ilişkileri olduğu, Balat'ın da bu ticaretin merkezi bulunduğu bilinmektedir. Orhan Beg'in hangi yıl öldüğü bilinmiyor. Ancak oğlu İbrahim Beg'in Muğla'da yaptırdığı Ulu cami yazıtına göre 1344 yılından önce ölmüş olmalıdır. Olasılıkla mezarı da Peçin'deki caminin yanında yer almaktadır.

İbrahim Beg, Aydın-oğlu Gazi Umur Beg zamanında Latinler'in eline geçmiş olan kıyı İzmir'i kurtarmak için hazırlandığı sırada, Umur Beg'in şehit düşmesi (1348) ve kardeşi Hızır Beg'in Latinler ile çok ağır koşullarla bir antlaşma yapmaya zorunlu kalması üzerine bu yardımı yapamamıştı. İbrahim Beg 1360 yılından önce ölmüş olup Balat'ta bir camisi ve mahallesi vardır. Üç oğlundan Musa Beg, başa geçmiş,diğer iki oğlu da ona bağlı kalmak koşuluyla babaları zamanında valilik yaptıkları yerlerde kaldılar. Musa Beg'in Memluk sultanı ile mücadelesi olduğu bilinmektedir. Haçlılar'a karşı yapılacak sefer için diğer Anadolu beyleri ile birlikte Menteşe beyine de aynı davet geldi. Orhan'ın verdiği yanıtta 200 kadar kadırga ile sefere katılabileceği bildirilmişti. Menteşeli yardımcı kuvvetlerin Mısır'a gidip gitmediğini saptayamıyoruz. 1365'te Kıbrıs donanması, Aydın ve Menteşe beylerinin kıyılarında gözükmüş ve küçük çapta bir askeri harekâttan sonra geri dönmüştür.

Balat, Peçin ve Milas taraflarının, Musa Beg'in kardeşi Ahmed Gazi'nin yönetiminde bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer kardeşi Mehmed Beg de Muğla ve havalisine hükmediyordu. Balat ve çevresinin 1389 yılında Menteşe-oğlu Gıyaseddin Mahmud'un elinde bulunduğu bir belgede zikredilmektedir. Ancak Mahmud Beg'in kimin oğlu olduğu belirtilmiyor. Diğer yandan Yakub adlı bir Menteşe beginin Mahmud ve İlyas adında iki oğlu olduğu bazı kaynaklarda

1227 yılında Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat tarafından yaptırılan Alanya tersanesinden bir görünüm. Alanya kalesinin doğusunda yer alan bu tersane, dönemde aynı zamanda önemli bir deniz üssü görevini de yüklenmişti. 1948 yılında onarılan bu tersane günümüzde de küçük tekneler için kullanılmaktadır.

yazılıyorsa da yazıt ve sikkelerde İlyas'ın babasının Mehmed olduğu açıkça görülmektedir. İlyas ile Mahmud arasındaki mücadele Mahmud'un galibiyeti ile sona erdi. Her halde bu savaş 1389 yılından önce olmuş olmalıdır. Çünkü aynı yıllarda Mahmud Beg, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'e sığınarak ülkesini ona vermiştir. Sultan 1.Murad'ın oğlu Bayezid ile Germiyan beginin kızının düğününe gelen Balat begi Mahmud Beg olmalıdır. Diğer yandan 1389 Kosova Savaşı'nda Osmanlılar'a yardıma gelenin ise İlyas Beg olması muhtemeldir.

Kosova Savaşı'nda babasının şehit düşmesi üzerine Yıldırım Bayezid hükümdar olunca, Karaman-oğlu'nun teşviki ile Osmanlılar aleyhine yapılan ittifaka Menteşe beginin de katıldığı anlaşılmaktadır. Yıldırım Bayezid, Rumeli'ndeki işlerini yoluna koyduktan sonra hızla Anadolu'ya geçerek Denizli yoluyla Aydın bölgesine girip bu tarafları rahatlıkla ele geçirdikten sonra Menteşe beyliğinin topraklarını da ele geçirdi. Ülkeleri istila edilen Mehmed ve İlyas Begler, Candar-oğlu İsfendiyar Beg'in yanına kaçtılar. Menteşe-oğulları'nın Milas ve Peçin şubesine gelince, buraların o tarihlerde Osmanlılar'ın eline geçmediği anlaşılıyor. Ahmed Gazi, ya Yıldırım Bayezid aleyhine yapılan ittifaka katılmamış ya da ülkesinin dağlık olması nedeniyle ülkesi Osmanlılarca işgal edilmemiştir. Ahmed Gazi'nin donanma ile Kıbrıs ve Rodos'a karşı seferler yaptığı ve başarılı sonuçlar aldığı dönemin kaynaklarında yazılıdır. Ahmed Gazi Temmuz 1391'de öldü ve Peçin'deki türbesine gömüldü. Ülkesi de onun ölümünden sonra Osmanlılar'ın eline geçti. Ahmed Gazi'nin Peçin, Milas, Fethiye ve Eski Hisar'da cami ve medreseleri vardır.

1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in yenilmesi üzerine Osmanlılar tarafından son verilen Anadolu beylikleri ve bu arada Menteşe beyliği de yeniden bağımsızlığını kazandı. İlyas ve babası Mehmed Begler ülkelerine döndüler. İlyas Beg, Timur'un ölümüne kadar (1407) ona bağlı olarak beyliğini devam ettirdi. Onun ölümünden sonra bazen bağımsız, bazen de Osmanlılar'a bağlı olarak 19 yıl hüküm sürdü. Aydınoğlu Umur Beg ile amcasının oğlu Cüneyd Beg arasındaki iktidar mücadelesinde kız kardeşinin oğlu olan Umur Beg'i tutmuş ve onun tahtta kalmasını sağlamıştır. Yıldırım Bayezid'den sonra şehzadeler arasındaki taht kavgalarında çok dikkatli davranmıştır. Ancak Çelebi Mehmed 1413 yılında tek olarak tahta geçince İlyas Beg de kesin olarak Osmanlı padişahına tabi olmuş ve 1415'te bastırdığı sikkede Osmanlı hükümdarının adına da yer vermiştir. İlyas Beg, Balat tersanesinde meydana getirdiği donanma ile adalardaki Latinler üzerine akınlar yapıyordu. Venedikliler onunla 1403 yılında bir anlaşma yaptılar ise de, İlyas Beg'in akınları durmadığından bir sonuç alınamadı. Çelebi Sultan Mehmed, Aydın-oğlu Cüneyd Beg'den İzmir'i alınca burada bulunan Rodos şövalyelerinin kalesini yıktırmış, ayrıca daha güneyde Rodos'a yakın kıyılarda yeni kaleler yaptırdı. Bugün bile ayakta duran Bodrum kalesi bu sıralarda inşa edilmiştir. İlyas Beg 1321 yılında öldü ve Balat'ta cami yanındaki türbesine gömüldü. İlyas Beg, uzun süren saltanatı sırasında başta Balat olmak üzere diğer kent ve kasabalarda cami, medrese, imaret vs. gibi mimari eserler yaptırtmıştır.

İlyas Beg'in Osmanlı sarayına rehine olarak gönderdiği oğulları Ahmed ve Üveys (Leys), babalarının öldüğünü haber alınca bir fırsatını bularak Menteşe-iline kaçtılar ve beyliğin başına geçtiler. Ancak bu pek uzun ömürlü olmadı. Sultan 2.Murad, 1424 yılında Menteşe-ili'ni kesin olarak Osmanlı topraklarına katarak beyliğe de son verdi. Menteşe-oğulları

ülkelerini bilimsel ve sosyal kurumlarla süslemişler ve adlarına bazı eserleri çevirtmişlerdi.

LADİK (DENİZLİ) BEYLERİ

13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk yarısında Ladik, yani Denizli'de hüküm sürmüş bir Türkmen beyliğidir. Ladik'in Türkler tarafından ilk fethi 11. yüzyılın son yıllarındadır. Ancak Haçlı seferlerinin başlamasıyla tekrar Bizans'ın eline geçti. Türkler ile Bizans arasında birkaç kere el değiştirdikten sonra 13. yüzyılın ilk yarısında tamamen Türkler'in eline geçmiştir. Bu beylik hakkında yapılan ilk araştırmalarda beyliğin kurucusu İnanç Beg'in Germiyanlı Ali Beg'in oğlu olduğu merkezinde idi. Bununla beraber son yıllarda yapılan araştırmalarda ise beyliğin, Moğol istilası önünden kaçarak Denizli, Honaz ve Dalaman taraflarına yerleşen Türkmenler tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir. Bu havaliye yerleşen Türkmenler'in başlarında kahraman ve "Uç gazisi" sıfatını taşıyan Mehmed Beg, kardeşi İlyas Beg ve damadı Ali Beg gibi komutanlar bulunuyordu. Anadolu Selçuklu sultanına tabi olan Mehmed Beg Konya'ya gidip geliyor, beyliğine ait sorunları ve devlet ile olan ilişkilerini düzene koyuyordu.

Mehmed Beg, 2.İzzeddin Keykavus'a karşı 1261 yılında isyan etti ve dolayısıyla bağımsızlığını ilan etmiş oldu. Fakat İzzeddin Keykavus, özellikle son savaşta Moğollar'a karşı cihadın temsilcisi olarak ortaya çıktığı için Mehmed Beg ve Türkmenler onun tarafını tutmağa karar verdiler. Kılıç Arslan'ın Moğollar'a dayanan saltanatını kesinlikle benimsemezler. Kılıç Arslan ve Alıncak Noyan'a mensup Selçuklu-İlhanlı kuvvetleri Türkmenler üzerine yürüyünce, kuvvetini yeterli bulmayan Mehmed Beg, Hülagu'ya elçi gönderip ona uyrukluğunu sunduktan sonra Hülagu ile son derece yakın ilişkiler kurar. Hülagu Mehmed Beg'in elçisini iyi karşılar ve ona yakınlık gösterir; Mehmed Beg'i, resmen Beg olarak tanır. Buna karşın ona bir türlü güvenemez ve İzzeddin Keykavus'un tarafını tuttuğunu sanır. Hülagu, Mehmed Beg'in huzuruna gelerek bizzat uyrukluğunu sunmasını ister, ancak Mehmed Beg de ona güvenmediği için bu öneriye yanaşmaz. Bu durum karşısında Kılıç Arslan ve adamlarına inanmayan Hülagu, anlaşmaya karşın Mehmed Beg üzerine asker yollar. Bu arada Mehmed Beg'in damadı, beylik vaat edilerek kazanıldı. Selçuklu ve Moğol askerleri Ali Beg'in rehberliğinde Türkmenler'in yaşadıkları bölgelere girdiler. Dalaman Ovası'nda meydana gelen kanlı savaşta, Ali Beg'in ihaneti nedeniyle Mehmed Beg yenildi ve dağlık bölgeye çekildi. Mehmed Beg, kendisine aman verildiği takdirde boyun eğeceğini bildirdi. Onun bu isteği kabul edilerek teslim olması sağlandıktan sonra Konya'ya götürülürken yolda öldürüldü (1262).

Mehmed Beg'den sonra yerine damadı Ali Beg geçti. Uzun süre Selçuklular'a bağlı kalan Ali Beg, 1277 yılında Karamanlılar'ın isyan ederek Konya'yı ele geçirmeleri üzerine bu fırsattan yararlanarak bağımsızlığını kazandı. Fakat Selçuklu-Moğol ordusu, Karamanlılar'ı ve diğer Türkmenler'i itaat altına alırken Ulu-borlu Ovası'na gelince Denizli ve Honas ileri gelenleri, artık karşı koymanın olanaksızlığını anlayarak Selçuklular'a sadakatlerini sundular. Ali Beg de yakalanarak Karahisar (Afyon) kalesine hapsedildi ve burada öldü (1278). Ali Beg'den sonra beyliğin başına geçen oğlu İnanç Beg'in, beyliğin başına babasının ölümünden hemen sonra mı yoksa daha sonra mı geçtiği hakkında açık bir bilgiye sahip değiliz. Bu arada Sahip Ata-oğulları'nın Denizli bölgesine hâkim olmuşlardır. Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi sık sık Denizli'ye gider ve İnanç Beg'in de dahil bulunduğu müridleri ile görüşürdü. İlhanlı beylerbeyi Emir Çoban 1314 yılında Anadolu'ya geldiği zaman ona boyun eğen beyler arasında İnanç da bulunuyordu. 1332 yılında İbn Battuta Denizli'ye gelince İnanç Beg'le de görüşmüştür. İnanç Beg 1334 yılından sonra, olasılıkla 1335'te öldü ve yerine oğlu Murad Arslan geçti. Onun zamanına ait bilgimiz çok azdır. Bilginleri teşvik ettiği ve bilimsel çalışmaları desteklediği, onun adına ya da onun emriyle yazılmış eserlerden anlamaktayız. Yerine geçen oğlu İshak Beg'in 1360 tarihli bir sikkesi bulunduğuna göre Murad Arslan bu tarihten önce ölmüş olmalıdır. İshak Beg de babası gibi bilim adamlarını korurdu. Denizli'nin Germiyan-oğulları tarafından ele geçirilmesi üzerine Ladik beyleri tarih sahnesinden silindiler (1268). Ancak İshak Beg daha uzun süre 1391 yılına kadar yaşamıştır. Küçük bir beylik olan Ladik beyleri Anadolu Türk tarihinde fazla bir önem taşımazlar.

PERVANE-OĞULLARI

Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keyhüsrev tarafından 1214 yılında fethedilen ve bir deniz üssü haline getirilen Sinop, uzun süre Türkler'in elinde kaldıktan sonra taht kavgaları nedeniyle 1261 yılında yeniden Rumlar'ın eline geçmişti. Selçuklu veziri Pervane Muineddin Süleyman 1266 yılında burasını yeniden ele geçirdi. Muineddin Süleyman, Sultan 4.Kılıç Arslan'dan Sinop'un kendisine verilmesini istemiş ve bu isteği derhal yerine getirilmişti. Pervane, oğlu Muineddin Mehmed'i naip olarak Sinop'un yönetimiyle görevlendirdi. İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın 2 Ağustos 1277 tarihinde Muineddin Süleyman'ı öldürmesi üzerine oğlu Mehmed Sinop'ta bağımsızlığını ilan etti. Böylece tarih sahnesine çıkan Pervane-oğulları yarım yüzyıl kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Mehmed Beg, Moğollar ile iyi geçinmek ve onların verdiği görevleri yerine getirmeye çok çalışıyor ve bu sayede bağımsızlığını devam ettiriyordu. Bu cümleden olarak Türkiye dört mali bölgeye ayrılmış ve Muineddin Mehmed bu bölgelerden birisinin başına pervaneliğe atanmıştır. O, bu görevi sırasında halkı ağır vergiler ile ezmiş ve çok zalim davranmıştır. Mehmed Beg, Moğollar'a karşı bir hareketin hazırlıkları içinde iken öldü (1297).

Bundan sonra Pervane Muineddin Süleyman'ın diğer bir oğlu olan Ali'nin oğlu Mühezzibeddin Mes'ud'u Sinop hâkimi olarak görmekteyiz. Mes'ud Beg ülkesinin sınırlarını genişletmek amacıyla Bafra ve Samsun'u ele geçirdi. Önemli bir ticaret merkezi olan Sinop'ta bir Ceneviz kolonisi bulunuyordu. Bu nedenle kente alış-veriş yapmak için gelen bir Frenk donanmasının askerleri ani bir hücumla Mes'ud Beg'i tutsak aldılar ve Kefe'ye götürdüler. Mes'ud Beg, çok ağır bir kurtuluş akçesi ödeyerek ülkesine dönebildi (1298). Onun 1299 yılından itibaren İlhanlılar ile ilişkilerinin düzeldiği anlaşılıyor. Mes'ud Beg, tutsaklıktan kurtulduktan iki yıl sonra öldü (1300). Yerine oğlu Gazi Çelebi geçti. Gazi Çelebi, Trabzon Rum İmparatorluğu ile anlaşarak 1313 yılında Kırım kıyılarına ve Kefe'ye bir sefer yaptı. Kefe yakınında bir Ceneviz donanmasını ağır bir yenilgiye uğrattı. 1319 yılında ise bu sefer Trabzon'a karşı hücuma geçti. Diğer yandan Sinop'a baskın yapmak isteyen Cenevizliler onun kuvvetleri tarafından perişan edildiler (1322). Erkek çocuğu olmayan Gazi Çelebi, son yıllarında Candar-oğulları'ndan Süleyman Paşa'nın egemenliğini kabul etmişti. 1322 yılında ölünce Sinop doğrudan doğruya Candar-oğulları'na bağlandı.

RAMAZAN-OĞULLARI

Adana bölgesinde 14. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüş olan bir Türkmen beyliği olup, beyliğin kurucuları Oğuzlar'ın Üçok boyuna mensuptular. Üçoklu Türkmenleri Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir. Beyliğe adını veren Türkmen beyi Ramazan'ın adına ilk kez 1353 yılı olayları arasında rastlamaktayız. Memluklu valilerinden Bay-Boğa'-nın isyanı sırasında Dulkadır beyi Karaca'nın Bay-Boğa ile birlikte Memluk sultanı aleyhine hareket etmesi üzerine, Dulkadır beyliği Türkmen beylerinden Ramazan Beg'e verilmiştir (1352-53). Bundan kısa bir süre sonra da 9 Haziran 1354 tarihinde Ramazan Beg'in oğluna Türkmen beyliği verildi. Ramazan bu tarihten önce ölmüş olmalıdır. Oğullarından Sarımeddin İbrahim Beg, Memluklu sultanlığına bağlı olarak 1381 yılında Türkmenler'in başbuğu ve 1383'te de Adana valisi olarak görülmektedir. İbrahim Beg, Memlukler ile mücadele halinde olan Dulkadır-oğlu Halil Beg'e yardım etti. Daha sonra Sis valisi Torum-tay aracılığıyla Memluk sultanından affedilmesi hakkında ricada bulundu. İbrahim Beg'in bu sadakatı çok kısa sürdü.

Karaman-oğlu Alaeddin Beg ile ittifak ettiği ileri sürülerek üzerine kuvvet gönderildi. Haleb valisi Yelboğa en-Nasıri, bu seferde Sis'de İbrahim Beg ile kardeşi Kara Mehmed'i öldürdü (1383). İbrahim Beg'den sonra kardeşi Şihabeddin Ahmed, Türkmen beyi ve Adana hâkimi oldu. Ahmed bazen Memlukler'e bağlı kalarak onların yardımına koşuyor, bazen de onlara cephe alıyordu. Memluk sultanı Nasireddin Ferec, Ahmed Beg'in kızı ile evlendi. 1410 yılında Ahmed, Kahire'ye giderek damadını ziyaret etti. 1415'de ise 7 aylık bir kuşatmadan sonra Karaman-oğulları'ndan Tarsus'u alarak oğlu İbrahim Beg'e verdi. Hutbeyi Memluklu sultanı Melik Mü'eyyed adına okutuyordu. Ahmed Beg 1416 yılında öldü. Adana'dan başka Sis ve Ayas kentlerine de sahipti.

Ahmed Beg'in ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgaları başladı. Bunlardan İbrahim, beyliğin yönetimini ele geçirmeyi başardı ve 1417'de Haleb'e gelmiş bulunan Sultan Melik Mü'eyyed'in huzuruna giderek itaatini bildirdi. Fakat ertesi yıl Karaman-oğlu ile birleşerek Memlukler'e bağlı olan Tarsus'u kuşattı. Bu nedenle beylikten azledilerek yerine kardeşi İzzeddin Hamza atandı (Eylül 1418). Hamza Beg kardeşine karşı etkili olamadığından, duruma yine İbrahim Beg hâkimdi. Memlukler'in Şam Valisi Ten-Beg yönetimindeki kuvvetleri, İbrahim Beg ile yandaşı Karaman-oğlu'nu yendi. İbrahim Beg Karaman ülkesine gitti (1419). Aynı yıl içinde iki yandaş Dulkadırlılar'ın elinde bulunan Kayseri'yi kuşattılar, ancak Dulkadırlı-Moğol kuvvetleri karşısında yenilmekten kurtulamadılar. İbrahim Beg bir süre saklanabildiyse de daha sonra Karaman-oğlu İbrahim Beg tarafından Sultan Bars-bay'ın adamlarına teslim edildi ve 15 Aralık 1427'de öldürüldü.

Hamza Beg'in yerine oğullarından önce Mehmed, sonra da Ali geçti. Hamza Beg bu muhalifleri ile yaptığı mücadele sırasında öldü (1426). İbrahim Beg'in yerine ise Mehmed Beg emir atandı. Böylece Ramazan-oğulları beyliği yavaş yavaş eski önemini kaybediyordu. 1435 yılında Ramazan-oğulları'nın başında Gündoğdu oğlu Mehmed Beg adında birisi görülmektedir. Ancak bu beyin, İbrahim Beg'in öldürülmesinden sonra yerine geçen Mehmed Beg ile aynı kişi olup olmadığı saptanamıyor. 1439-1440 yıllarında Ramazan-oğulları'nın başında Eylük adında bir beg bulunup Adana ve Misis'e hâkimdi. Eylük, Varsak beylerinden Musa'ya karşı giriştiği savaşta öldü. 1457 yılında Ramazan-oğulları beyi olarak Dündar Beg'i görmekteyiz. O, Tarsus'un Karaman-oğulları'ndan Memlukler adına alınmasında Memlukler'e yardımcı olmuştur. Dündar Beg'i Hasan ve Gazi Begler izledi. Ekim 1469'da Ramazan-oğlu Ömer Beg, Dulkadırlı Şehsuvar Beg'den Sis'i aldı. Ömer Beg aynı yıl içinde Adana'yı işgal etmiş, Osmanlı kuvvetlerine karşı Özeroğlu Mekki Beg ve Gündüzoğlu Mehmed Beg ile birlikte çarpışırken tutsak düşmüş ve Osmanlı padişahı 2.Bayezid'e gönderilmiştir. Onun akibeti hakkında bilgimiz yoktur. Ömer Beg'in bir ara azledildiği ve yerini kardeşi Davud'un aldığı anlaşılıyor. Davud 1480'de Memlukler ile yaptığı çarpışmalardan birinde öldü. Ömer Beg'den sonra Halil Beg başa geçti ve uzun bir saltanattan sonra 1510-11'de öldü. Onun yerine kardeşi Mahmud, Ramazan-oğulları beyi oldu ise de çok geçmeden azledildi (1514) ve amcasının oğlu Selim Beg tahta geçirildi. Bundan sonra İstanbul'a giden Mahmud Beg, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılmış ve Ridaniye Savaşı'nda ölmüştür (1517). Bundan sonra Ramazan-oğlu beyliğine Halil Beg'in oğlu Kubad'ın atandığı ve onun yalnız Adana'ya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Halil Beg'in diğer oğlu Piri Beg, bütün Çukur-ova'yı elinde bulunduruyordu. Çok geçmeden beyliğin tamamı Piri Beg'e verildi. Piri Beg, bölgedeki isyanları hızla bastırdı. Daha sonra Karaman, Haleb ve Şam beylerbeyiliklerinde bulundu. Ricasının Kanuni Sultan Süleyman tarafından kabul edilmesi üzerine tekrar beyliğin başına dönmüş ve 90 yaşını aşmış olduğu halde 1568 yılında ölmüştür. Yerine oğlu Derviş Beg atandı ise de, 6 ay sonra öldü ve ağabeyi İbrahim Ramazan-oğulları beyi oldu. İbrahim Beg'i oğlu Mehmed Beg ve onu da Pir Mansur beg izledi. Pir Mansur'un 1608-9 yıllarında beylikten çekilmesiyle Adana bir Osmanlı vilayeti olarak Kıbrıs beylerbeyliğine bağlanmıştır. Anadolu beyliklerinin en uzun ömürlülerinden biri olan Ramazan-oğulları beyliği zamanında Adana ve Tarsus'ta büyük bayındırlık faaliyetleri görülmüş ve bir çok cami, han, medrese ve hamam yapılmıştır. Diğer yandan ekonomik açıdan da bu beylik zamanında Çukur-ova'nın oldukça geliştiği anlaşılıyor.

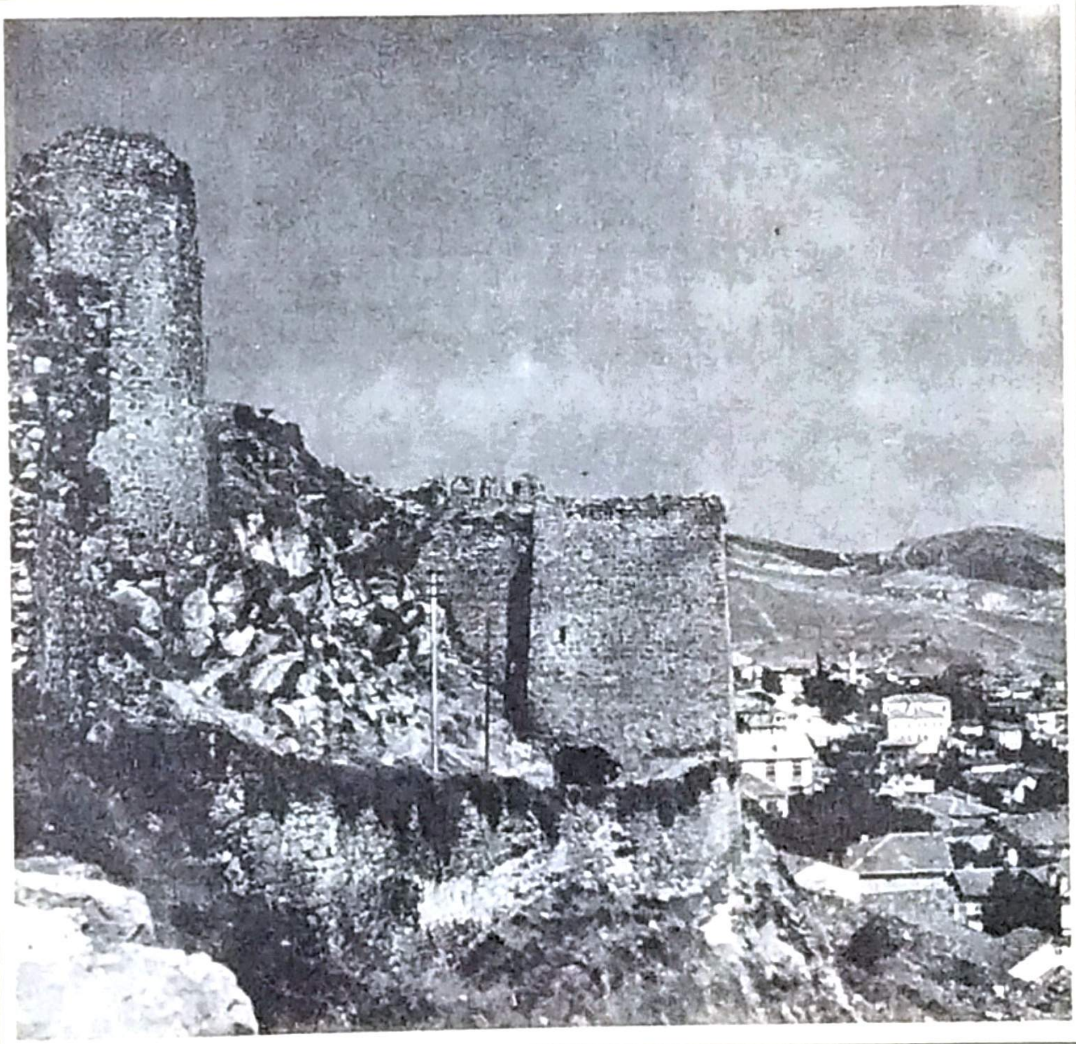
SAHİB ATA-OĞULLARI

Eski adı Karahisar-ı Sahib olan Afyonkarahisar ve çevresinde Anadolu Selçuklu veziri Sahib Ata Fahreddin Ali'nin oğulları ve torunları tarafından kurulmuştur. Anadolu Selçukluları'nın sonlarına doğru devlet işlerinin yürütülmesinde önemli rol oynayan Vezir Sahib Ata Fahreddin Ali, Konya, Sivas ve diğer bazı kent ve kasabada çeşitli hayır kurumları ile ünlüdür. Çok zengin olduğu da rivayet edilir. Pervane Muineddin Süleyman Sahib Ata'nın oğulları Taceddin Hüseyin ile Nusreteddin Hasan'a Kütahya, Sandıklı, Akşehir ve Beyşehir'i has olarak verdi. Aynı zamanda onları uç vilayetinin beyliğini de vermişti (1262). Sahib Ata ve diğer devlet ileri gelenleri Muineddin'in entrikalarına karşı koyamadılar; nitekim Pervane bir fırsatını bulup Sahib Ata'yı tutuklattı (1272). Sahib Ata bir süre sonra hapisten kurtularak İlhanlı hükümdarı Abaka'nın huzuruna giderek, tekrar vezirlik hakkını kazandığı gibi oğullarından Taceddin Hüseyin'e Ladik ve Honaz, Nusreteddin Hasan'a ise Karahisar-ı Devle kale komutanlıklarını sağladı. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyenSahip Ata-oğulları'nın kuruluşunu bu tarihten itibaren başlatmak gerekir (1274-1275).

Karaman-oğlu Mehmed Beg ile düzme Selçuklu şehzadesi Siyavuş (Cimri)'un Konya'ya hâkim olmaları üzerine Sahib Ata-oğulları, Karahisar'da asker toplayarak onlara karşı yürüyüşe geçtiler. Siyavuş ve Mehmed Beg de Akşehir yönünde ilerliyorlardı. İki taraf arasında 26 Mayıs 1277 tarihinde yapılan savaşta Taceddin ve Nusreteddin öldürüldü. Beyliğin başına, Şemseddin Mehmed geçti. Onun zamanında komşu beyliklerle, özellikle Germiyan-oğulları ile uzun süren çekişme ve mücadeleler olmuştur. Şemseddin Mehmed Beg daha dedesi Sahib Ata hayattayken (ölm. 1288) Germiyan-oğullarının bir saldırısını önlemek için savaşırken öldü (1287). İlhanlı Devleti'nin Anadolu beylerbeyi Emir Çoban Anadolu'ya geldiği zaman (1314), ona boyun eğen Anadolu beylikleri arasında Sahib Ata-oğulları da bulunuyordu. Beyliğin başına olasılıkla Şemseddin Mehmed'den sonra oğlu Nusreteddin Ahmed geçmiştir. İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş, ülkenin batı ucunda gaza yapan Türkmenler'i itaat altına almak için ilerlediği sırada Nusreteddin Ahmed, Germiyan-oğulları'na sığındı. Timurtaş, Eretna Beg'i Karahisar'ı kuşatmakla görevlendirdi. Ancak babası Emir Çoban'ın İlhanlı sultanı Ebu Sa'id tarafından öldürülmesi üzerine Timurtaş kuşatmayı kaldırdı ve daha sonra da Mısır'a kaçtı (1327). Nusreteddin Ahmed ülkesine döndü ve Germiyan-oğulları'nın egemenliğini tanıdı. Onun 1342 yılında öldüğü sanılmaktadır. Bu tarihten sonra Sahib Ata-oğulları'nın toprağı Germiyan-oğulları ülkesine katıldı.

SARUHAN-OĞULLARI

Merkez Manisa olmak üzere Menemen, Gördes, Demirci, Kemal Paşa, Turgutlu, Ilıca, Gördük, Akhisar, Atala vs. gibi kent ve kasabaları içine alan bölgede kurulmuş ve gelişmiştir. Beyliğin kurucusu ve beyliğe adını veren Saruhan Beg'in, Celaleddin Harezmşah'ın ölümünden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin hizmetine giren komutanlarından Saruhan'ın torunu ve Alpağı'nın oğlu olduğu artık kesinlik kazanmıştır. Anadolu Selçuklu sultanı 2.Mes'ud'un emirlerinden olan Saruhan Beg'in uçtaki ilk faaliyeti, aynı hükümdarın ikinci kez tahta çıktığı yıla rastlar (1302). Bizans İmparatoru 2.Andronikos, Türkmenler'in faaliyetlerinin artması üzerine oğlu ve ortağı 9.Mihael'i Batı Anadolu'ya gönderdi. Bu kişi Türkmenler karşısında bir sonuç alamadan geri çekilmek zorunda kaldı. Saruhan Beg, Bizans'ın yardımına gelen Katalanlar ile mücadele etmiş, kıyıya doğru akınlarını devam ettirmiş ve 1313 yılında Manisa'yı fethederek Saruhan

Anadolu beyliklerinden Candar-oğulları tarafından onarılarak ve burçlar eklenerek kullanılan Kastamonu kalesi. Bizanslılar tarafından yaptırılan kale, Candar-oğulları'nın yanı sıra Selçuklular ve Osmanlılar tarafından da onarılarak kullanılmıştır. Günümüzde ise oldukça harap bir durumdadır

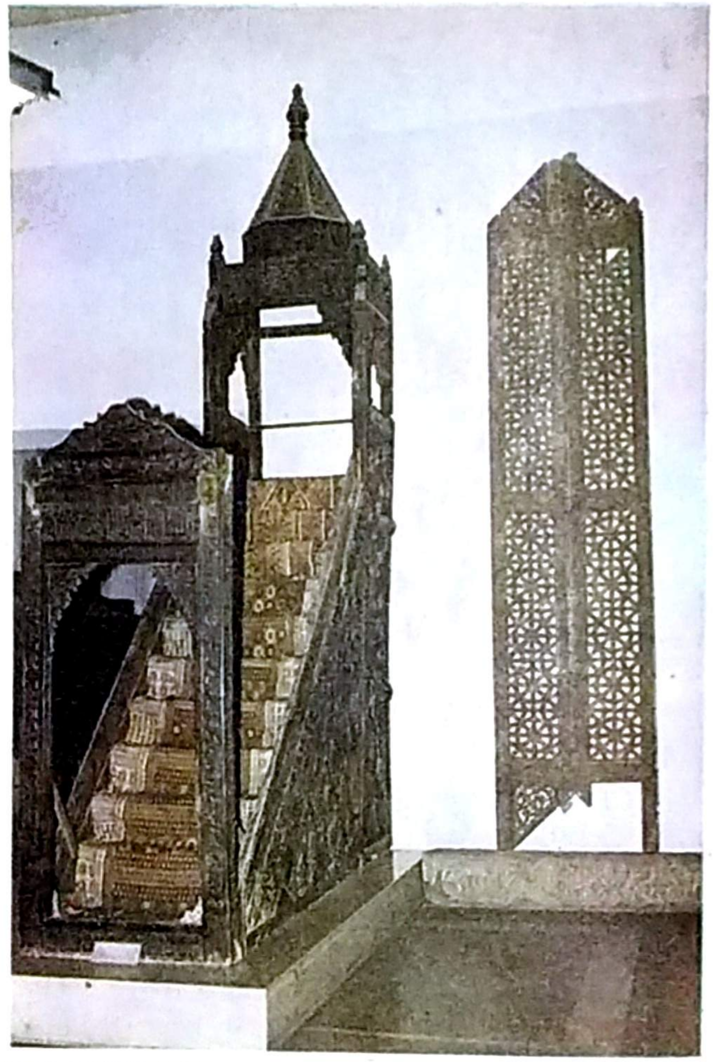
beyliğini kurmuştur. Manisa'nın fethine katılan kardeşlerinden Çuğa Beg'e Demirci bölgesini ve Ali Paşa'ya da Kemal Paşa taraflarını verdi. Saruhan Beg kurduğu donanma ile Foça, Naksos ve Sakız'daki Cenevizlileri ve Midilli'yi vergiye bağladı. Saruhan beyliğinin üç tarafı diğer Türkmen beylikleriyle çevrildiği için yalnız kıyı tarafı genişlemeye uygundu. Bu nedenle kısa zamanda kuvvetli bir donanma kuruldu. Osmanlı hükümdarı Orhan Beg'in Bursa'yı ele geçirip Bizans'ı sıkıştırmaya başlayınca Saruhan-oğulları donanmasının da hareketlendiği görülmektedir. Nitekim Bizans ve Aydın-oğulları ile bir ittifak yapılarak Gelibolu'ya karşı sefer yapılmış ve tutsak ve ganimetle dönülmüştür. Aydın-oğlu Umur Beg ile birlikte 1334 yılında 270 gemilik bir donanma ile Yunanistan kıyılarına bir sefer düzenlenmiş ve bu seferde Saruhan gemilerine Saruhan Beg'in oğlu Süleyman Beg komuta etmiştir. Bundan kısa bir süre sonra Foça valisi Dominik, bir hile ile Saruhan-oğlu Süleyman Beg ve adamlarını tutsak etti. Bizans İmparatoru 3.Andronikos, tek başına bu asi valiyle başa çıkamayınca Saruhan Beg'den yardım istedi. Saruhan Beg, oğlu ve adamlarının kendisine teslim edilmesi koşuluyla bu öneriyi kabul etti ve Foça'yı karadan kuşattı. Kuşatma 5 aydan fazla devam etmesine karşın Foça alınamadı, ancak Kantakuzenos'un araya girmesiyle Dominik, Süleyman Beg ile adamlarını serbest bıraktı (1336).

1341 yılında 3.Andronikos'un ölümü ve Bizans'ta iktidar mücadelelerinin başlaması Saruhan Beg'e fetihleri için iyi bir fırsat olmuştur. Nitekim Gelibolu taraflarına başarısız bir akın düzenledi, hatta Bizans donanması karşı hücuma geçerek bir Saruhan kentini ele geçirdi. Bunu, Aydın-oğlu Umur Beg'in Haçlılar'ın saldırısına uğraması ve İzmir'in Latinler'in eline geçmesi izledi. İzmir'in Latinler eline geçmesi (1344) Saruhanlı denizciler için bir felaket olmuştur. Bu sırada Kantakuzenos, dostu Umur Beg'e haber göndererek yardım istedi. Saruhan Beg, oğlu Süleyman Beg komutasında Umur Beg'e bir miktar asker verdi. Aydın ve Saruhan kuvvetleri Kantakuzenos ile birleşerek İstanbul üzerine yürüdüler ise de Süleyman Beg şiddetli bir humma sonucunda öldü (1345). Diğer yandan Bizans imparatoriçesi, Saruhan Beg ile ittifaka karar verdi ve bu amaçla Manisa'ya bir elçi gönderdi. Bizans elçisi Manisa'ya geldiği sırada Saruhan Beg ölmüş bulunuyordu. Saruhan Beg'in Haziran 1346 tarihinde öldüğü kabul edilmektedir; Manisa'da Kör-Hane dedikleri türbede yatmaktadır. Saruhan Bey'in, Manisa ve Gediz'de cami, köprü, çeşme yaptırdığı bilinmemekle beraber bunların hiçbirisi günümüze kadar gelmemiştir.

Saruhan Beg'in yerine geçen oğlu İlyas Beg, Bizans imparatoriçesi ile yaptığı anlaşmaya bağlı kaldı. İmparatoriçeye yardım için bir miktar kuvvet gönderdi. Umur Beg'in gönderdiği 2.000 kişi ile anlaşan bu kuvvetler, önce İstanbul'a giderek imparatoriçeden bol miktarda para aldılar, daha sonra Trakya'ya geçerek Kantakuzenos'un hizmetine girdiler ve bol miktarda ganimet aldıktan sonra ülkelerine döndüler. Bu sefer Saruhan-oğulları'nın Rumeli'ye son seferi oldu; çünkü Osmanlılar Gelibolu ve Trakya'yı fethetmişler ve onların yolunu kapamışlardı. Diğer yandan Umur Beg'in şehit düşmesi üzerine İzmir'i ele geçiren Latinler de Adalar denizi yolunu kestiler. Saruhan-oğulları denizlerdeki üstünlüğünü tamamen kaybediyor, ticari olanakları elinden kaçırıyor ve böylece parlak dönem sona eriyordu (1348).

Orhan Beg'in İzmir Körfezi'nde Foçalı Cenevizli korsanlar tarafından kaçırılan (1356) oğlu Halil'in kurtarılması için

Anadolu beyliklerinden Eşref-oğullarına ait bir ahşap mimber. Etnoğrafya Müzesi-Ankara.

Bizans İmparatoru İoannes bir donanma ile Foça'ya gitti ve kenti kuşattı. Cenevizliler'in ısrarla karşı koymaları üzerine Saruhan-oğulları'ndan yardım istedi. İlyas Beg bu öneriyi kabul ederek karadan Foça'yı kuşattı. İmparator, İlyas Beg'i gemisine davet etti ve onu rehin alarak denize açıldı. Karısı onu kurtarmak için büyük miktarda kurtuluş akçesi ödedi. Ancak bu sırada İlyas Beg'in tutsaklıktan kurtulup kurtulamadığı kesin olarak bilinmemektedir. İlyas Beg'in ne zaman öldüğü kesin olarak saptanamamakla beraber, 1357 yılında beyliğin başında İshak Çelebi'nin bulunduğu bilinmektedir.
İshak Beg zamanında Saruhan-oğulları, yeni komşuları Osmanlılar ile iyi geçinmeye dikkat ediyorlardı. Sultan 1.Murad, oğlu Yıldırım Bayezid'in sünnet düğününe İshak Çelebi'yi davet etmiş, o da bu davete katılmıştır. Bu dostluk 1.Kosova Savaşı'na yardımcı kuvvetler gönderilerek daha da kuvvetlendirilmiştir. İshak Beg, beyliğin siyasal bakımdan zayıf olduğu bir sırada başa geçmesine karşın büyük ölçüde bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuş, ülkesinin her tarafında cami, çeşme, medrese, hamam, köprü gibi birçok eser yaptırmıştır. Bilim adamlarına büyük bir saygınlık gösteren İshak Çelebi zamanında Manisa'da Mevlevilik gelişmeye başladı. Kendisinin "Çelebi" ünvanını alması Mevleviliğe duyduğu sevgiden ileri gelmektedir. 1378 yılından sonra kaynaklar İshak Çelebi'den bahsetmezler. Osmanlı kaynakları onun 1388-1390 yıllarında öldüğünü kaydetmektedirler. Uzun süre Manisa'da valilik yapan Fatih, düzenlediği vakfiyede İshak Beg'den övgüyle söz eder.
İshak Çelebi'nin yerine oğlu Hızır-şah geçti. Hızır-şah'ın paraları üzerinde tarih yoktur. Bununla beraber 1389 tarihli bir belge, Hızır-şah'ın bu yılda begliğin başında olduğunu göstermektedir. Hızır-şah'ın beyliğini kardeşi Orhan kabul etmedi ve aralarında taht kavgaları başladı. Bu sıralarda Yıldırım Bayezid Osmanlı padişahı olmuş ve Osmanlı tahtındaki değişiklikten yararlanmak isteyen Karaman-oğlu Alaeddin Beg'in Osmanlılar aleyhindeki hareketine Saruhan-oğlu Orhan Beg de katıldı. Yıldırım Bayezid hızla Anadolu'ya geçti, Alaşehir'den sonra Manisa'ya geldi ve beyliğin doğu taraflarını Hızır-şah'a verdi. Orhan ise af dilemesine karşın, İznik'e sürüldü. Osmanlı padişahı, Karası ile Manisa'yı birleştirerek bey sancağı haline getirdi. Hızır-şah dönemi olayları hakkında kaynaklarda pek az bilgi bulunmaktadır. Ankara Savaşı'na Yıldırım Bayezid'in saflarında katılan Saruhanlı askerler, İznik'ten kaçarak Timur'a sığınmış olan Orhan'ı karşı tarafta görünce o tarafa geçtiler. Savaşı kazanan Timur, Orhan Beg'e tekrar eski beyliğini verdi. Bu dönemde Hızır-şah ile Orhan arasında ne gibi olayların cereyan ettiğini bilmiyoruz. Bilinen tek şey, Orhan'ın kısa bir süre sonra öldüğü ve yerine Hızır-şah'ın geçtiğidir. Hızır-şah, Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadelelerde Emir Süleyman'ın tarafını tutuyordu. Diğer bazı beyler de Hızır-şah ile birleşerek Çelebi Mehmed'e açıkça cephe aldılar. Fakat yapılan savaşı kaybettiler. Çelebi Mehmed, hemen Manisa'ya gelerek kenti ele geçirdi ve Hızır-şah'ı yakaladı, çok geçmeden de idam ettirdi.
Hızır-şah'ın öldürülmesi ile birlikte Saruhan-oğulları'nın Manisa kolu sona ermiş oluyordu (1410). Demirci kolu ise, fazla etkili olmamakla beraber daha bir süre varlığını devam ettirebilmiştir. Bir yüzyıl kadar Manisa ve çevresine egemen olan Saruhan-oğulları, Anadolu beylikleri arasında önemli bir yer alır. Saruhan beylerinin hemen hepsi olanak ve fırsat buldukça ülkenin bayındırlığına da büyük önem vermişler ve çeşitli sosyal kurumlar oluşturmuşlardır.

Anadolu Beylikleri'nden Eşref-oğulları'na ait ahşap pencere kanatları. Etnoğrafya Müzesi-Ankara.

N-OĞULLARI
z kıyılarında, bugünkü Bafra ile Ordu arasında, Niksar'a kadar uzanan saha üzerinde kurulmuş bir beyliğidir. Emir Taceddin Beg tarafından kurulmuş kurucusundan almıştır. Taceddin Beg'in babası Beg, Anadolu'da İlhanlı Devleti'nin nüfuzu oldukça saygınlık gören biri olup, yaklaşık olarak larında ölmüştür. Taceddin Beg, ilk zamanlar emiri Hacı Şadgeldi'ye bağlıydı. Kadı Burhaneddin karşı ülkesini başarılı bir biçimde koruyabilmiştir.
Rum İmparatoru 3. Alexios, sınırları boyunca ıen Türk beylikleri karşısında, devletinin devamlılı-aygınlığını koruyabilmek için iki yüzlü bir siyaset Bir yandan bu beyliklerle dost geçiniyor, diğer la onları birbirine düşürmeye çalışıyordu. Taceddin, ırun kızı Eudokia ile evlendi (1381). Bu durum o Taceddin Beg'in saygın bir emir olduğunu göster-. Taceddin Beg, Ordu'daki Türkmen emiri Hacı le Süleyman Beg'in ülkesine yapmış olduğu bir akın . yenildi ve öldürüldü (1387). Ölümünü fırsat bilen haneddin, Niksar ve İskefser'i işgal etti. Fakat çok n Niksar ve çevresini Taceddin'in oğlu Mahmud eri verdi. Mahmud Beg ise Osmanlılar'a boyun Buna kızan Kadı Burhaneddin, onun elinde bulunan ve bölgesini ele geçirdi ve Amasya'yı kuşattı. Çok n Mahmud Çelebi ile kardeşi Alp Arslan'ın arası lp Arslan Niksar havalisinin bir kısmını ele geçirerek rhaneddin'e tabi oldu. Kadı Burhaneddin, onun, Eretna'nın akrabasından Feridun ile işbirliğinden ıdı ve Alp Arslan'ı yakalayarak öldürdü (1394). Alp n oğulları Hüsameddin Hasan ve Mehmed Yavuz ıa düşen Samsun ve Çarşamba taraflarını yönetmeye devam ettiler. Mahmud Beg ise Sultan Yıldırım Bayezid'in Amasya, Tokat ve Sivas'ı almasından sonra Osmanlılar hizmetine girdi (1398). Mahmud Beg, daha sonra 2.Murad'a karşı isyan eden Şehzade Mustafa'nın beylerbeyi oldu ve bu isyan sırasında İznik'te öldürüldü (1423).
Ankara Savaşı'ndan sonra Hüsameddin Hasan Beg, Timur'un korumasında hükümet sürdü. Sonra Candar-oğlu İsfendiyar Beg ile birleşerek Samsun begi Cüneyd'in üzerine saldırdılar. Hasan Beg, Cüneyd Beg'i öldürerek onun bir kısım toprağına el koydu (1458). O ve kardeşi Mehmed Yavuz, Çelebi Sultan Mehmed ile iyi geçiniyorlardı. Hasan Beg, Cüneyd Beg'i öldürerek onun bir kısım toprağını ele geçirdi. Hasan Beg, daha sonra Osmanlılar'ın Amasya begi Lala Yörgüç Paşa'nın ülkesini ele geçirmek istediğini anlamış ve hakim olduğu yerleri teslim etmekten başka çare görmemişti (1428). O, önce Bursa'da hapsedildi ise de, buradan kaçmayı başardı, fakat ülkesini geri alamayacağına karar vererek 2.Murad'a sığındı. Hasan Beg'e olasılıkla Rumeli'nde bir sancak verildi. Ölüm tarihi bilinmiyor.

4. ANADOLU BEYLİKLERİ'NDE ÖRGÜTLENME VE KÜLTÜR

Anadolu Beylikleri'nin ilk örgütlenmeleri aşiret örgütüne dayanıyordu. Anadolu Selçukluları zamanında sınırlara yerleştirilen Türkmen aşiretleri, savaş zamanlarında aşiret reislerinin komutası altında savaşa giderler ve savaştan sonra da hükümdar tarafından aşiret begine ikta edilmiş olan yerlerine dönerlerdi. Anadolu Selçuklu sultanları çeşitli zamanlarda Anadolu'ya gelmiş olan Türkmen aşiretlerinin büyük bir kısmını Bizans İmparatorluğu ile Kilikya Ermeni Krallığı ile olan sınırlara yerleştirmişler ve sınırlardaki toprağı aşiret beylerine ikta, yani timar olarak vermişlerdi. Bu Türkmen beyleri daha sonra bağımsızlıklarını kazanmaya

başlayınca Selçuklu örgütünü taklid ederek, doğal olarak daha küçük çapta memuriyet ve görevler, saray ve teşrifat yöntemleri uygulamışlardır.

Anadolu Beylikleri'nde devlet, daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi bir ailenin malı sayılıyordu. Ailenin en yaşlısına ya da aile tarafından seçilmiş olan en nüfuzlusuna Ulu Beg denirdi. Bu ünvan halk ve aşiret arasında kullanılırdı. Teşrifat, ferman, sikke, hutbe ve yazıtlarda daha çok Emir-i azam ya da Sultan-ı azam terimleri tercih edilirdi. Ulu Beg hükümet merkezinde oturur, vilayetlere ise evlat ve kardeşlerini gönderirdi.

Anadolu Beylikleri'nde merkezde devlet işlerini yürütmek için bir Divan örgütü vardı. Divanın reisine genellikle vezir ya da sahib-i azam denirdi. Divan, devletin yönetim işleriyle uğraşırdı. Devletin mali işleri Divan-ı istîfâ denilen ayrı bir divan tarafından yürütülürdü. Hükümdarın emir ve fermanlarını yazmak için Nîşan Divânı ile mali ve askeri işlere bakan ayrı makamlar bulunuyordu. Vilayetlerde şehzade ya da beylerin maiyetinde de merkezdekinin aynı, fakat daha küçük çapta divanlar bulunuyordu. Vilayetleri yönetmek ve böylece devlet yönetiminde deneyim sahibi olmak için şehzadeler görevlendirilirdi. Şehzade küçük olduğu takdirde onun yanına hükümdarın güvendiği beylerden biri Atabeg ya da Lala yanına verilirdi. Vilayetlerin yönetiminde validen sonra kadı ve subaşılar gelirdi. Vilayetlerde Müstevfi denilen mali divan reisinin tahsil memurları bulunur ve bunlar topladıkları parayı verilen emre göre gereken yerlere harcarlar ya da merkezdeki mali divana gönderirlerdi. Kadılar şer'i işlere bakarlar ve kişiler arasındaki hukuki sorunları hallederlerdi. Subaşılar ise vilayetin bütün askeri ve güvenlik işlerinden sorumluydular.

Anadolu Beylikleri saray örgütü, Anadolu Selçuklu Devleti'nin saray örgütünden alınmıştı. Hâcib, Mirahur, Çaşnigir, Candar, Şarabdar, İnak, Rikabdâr, Musahib gibi memuriyetler ve örgütü bulunuyordu. Bu örgüt, beyliğin büyük ve küçük oluşuna göre değişiyordu. Sikke, Ulu Beg adına basılır ve hutbe onun adına okunurdu.

Anadolu Beylikleri'nde orduyu, hükümdarın atlı ve yayalardan meydana gelen hassa birlikleri ile beylerin timarları dolayısıyla beslemeğe zorunlu oldukları timarlı sipahiler, çerik denilen aşiret süvarilerinden meydana geliyordu. Savaş zamanlarında bu kuvvetlere gönüllü denilen birtakım yardımcı kuvvetler de katılırdı. Umara denilen maiyet beyleri, derecelerine göre kendilerine verilen timar oranında asker beslemekle yükümlüydüler. Timar sahibi ölünce timarı evlatlarına geçerdi. Uç beylerine bağlı serhad süvarileri de önemli timarlara sahiptiler. Savaşta ordu, merkez, sağkol, solkol olarak üç kısım üzere düzenlenir ve ordunun önünde Çarhacı veya Talî'a denilen öncü kuvvetleri ve arkasında da yedek kuvvetler bulunurdu. Merkezdeki kuvvetlere hükümdar, kollara da şehzadeler komuta ederlerdi. Bu kuvvetlerin dışında Ahîler'in de askeri örgüte benzer mükemmel silahlı örgütleri olduğu bilinmektedir. Ancak bunlar mahalli güvenlik kuvveti olarak görev yapıyorlardı. Silah olarak ok, yay, kılıç, kalkan, kargı, hançer, zırh, çomak, balta, mancınık, arrade kullanılıyordu. Ayrıca birliklerin davul, kös, zurna, nakkare, zil ve borulardan meydana gelen mehterleri vardı. Denizle ilişkisi olan beyliklerde küçük çapta donanmanın bulunduğu sanılmaktadır.

Anadolu Beylikleri zamanında Anadolu'da siyasal birliğin olmamasına ve beylikler arasında askeri mücadelelerin olmasına karşın 14. ve 15. yüzyıllarda bilim ve fikir hayatı ile ekonomik gelişme parlak bir biçimde devam etmiştir. Bu dönemde Konya, Kayseri, Niğde, Sivas, Kastamonu, Sinop, Kütahya, Bursa, İznik, Kırşehir, Amasya, Ankara vs. gibi başlıca Anadolu kentleri birer bilim merkezi olmuşlardı. Bir yandan bilim adamlarını getirerek onları ihsan ve iltifatlarıyla teşvik eden Anadolu hükümdarları, diğer yandan onların bilimsel bilgilerinden yararlanma yoluyla öğrenci yetiştirmeleri için medrese, kütüphane, imaret ve misafirhaneler kurmağa büyük önem veriyorlardı. Belli başlı kentlerde bir ya da daha fazla medrese ve kütüphane gibi bilimsel kurumlara rastlanıyordu. Hükümdarların bu yakın ilgi ve teşvikleri sayesinde tıb, astronomi, riyaziye, edebiyat, tarih, tasavvuf ve dinsel alanlarda birçok değerli eser meydana getirilmiştir. Bu cümleden olarak otların ilaç olarak kullanılmasına dair **Müntahab-ı Şifâ-ı Tıb** (ya da **Hulâsatü't-Tıb**) adlı eserin yazarı İshak b.Murad adlı tabibten başta söz etmeliyiz. 1380 yılında Aydınoğlu İsa Beg adına **Şifa'ül-Askam** adlı kitabı yazan Hacı Paşa da dönemin önde gelen tabiblerindendi. 14.yüzyılda İslam âleminin en büyük bilgin ve tabibi olarak kabul edilen Hacı Paşa (Hızır b.Ali)'nin diğer eserleri yanında **Teshîl** adlı tıbla ilgili bir eseri daha vardır. Tıb sahasında diğer önemli bir eser de Germiyanlı Ahmedi'nin **Tervîh-ül-Ervâh**'ıdır. Döneminin bilginleri arasında "allâme-i mutlak" olarak ün yapan Mahmud b.Mes'ud Şirazî'nin **Nihâyet'ül-idrâk fî dirâyet'il-eflâk** adlı eseri, döneminin astronomi sahasında önemli bir araştırmadır. Mahmud b.Mes'ud, bu kitabını özetleyerek **İhtiyârât'ül-Müzafferî** adı altında Kastamonu begi Müzafferüddin Yavlak Arslan'a ithaf etmiştir.

Anadolu Selçukluları zamanında Mevlana Celaleddin Rumî ile parlak bir düzeye ulaşan tasavvuf cereyanı beylikler döneminde de aynı gelişmeyi göstermiş ve Anadolu'nun manevi hayatında büyük etkiler meydana getirmiştir. Gülşehirli Şeyh Ahmed'in 1317'de kaleme aldığı **Feleknâme**, şeyhi Ahî Evren'in menakıbına dair **Keramat-ı Ahî Evren**, Aşık Paşa'nın Mevlana ile oğlu Sultan Veled'den mülhem olarak yazdığı **Garibnâme**, oğlu Ulu Arif Çelebi ile Anadolu'da Mevleviliğin yayılmasına büyük çaba gösteren Bahaüddin Sultan Veled'in **Velednâme**, **İptidanâme** ve **İntihanâme** adlı eserleri, Ahmed Eflaki'nin **Menakib'ül-Arifin**'i ve yalnız döneminde değil günümüzde de zevkle okunan Yunus Emre'nin **Divan**'ı ve **Risalet'ün-nushiye**'si tasavvuf alanında yazılan ve çok ilgi gören başlıca eserlerdir. Bunların yanında tarih, felsefe, şiir, tefsir, fıkıh vs. alanında daha birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların yanında Kastamonu begi Müzafferüddin Yavlak Arslan, Sivas hükümdarı Eretna ve Kadı Burhaneddin Ahmed, Amasya begi Hacı Şadgeldi Paşa, Aydınoğlu İsa Beg ve Saruhanoğlu İshak Beg, bizzat bilim ve edebiyatla uğraşmışlar ve eser yazmışlardır.

Anadolu Beylikleri'nde toprak yönetimi Selçuklular'da olduğu gibi ikta (timar), mülk ve vakıf biçiminde kısımlara ayrılarak düzenlenmiş, halk ve vergiler de bu sisteme bağlanmıştır. Halk, köylü ve kentli olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Kent ve kasabalarda her sanat erbabının kendilerine özgü örgütleri vardı. Bu örgüt, hem mensuplarının haklarını korur hem de üretilen malın kalitesini denetlerdi. Kent ve kasaba halkı şer'i ve örfi vergilerini kime ayrılmış ise ona verirlerdi; yani o vergi bir hizmet karşılığında ya da bir hayır işinde nereye düzenlenmişse oraya verilirdi. Köylülere gelince, kendilerine verilen ve aslında devlete ait olan toprağı işlemekle yükümlüydüler. Toprağı işlediği sürece toprak kendisinde kalır, oğul ve torunlarına geçerdi. Köylü işlediği toprağın vergisini devletin gösterdiği kimseye verirdi. Reaya, ikta reayası, vakıf reayası ve malikane reayası olmak üzere başlıca üç kısma ayrılmıştı. Köylü kimin reayası ise toprağını kullanma iznini ondan alır ve vergisini ona öderdi. Bazı köyler, bir hizmet karşılığında, örneğin derbend beklemek, madenlerde çalışmak, av kuşları yetiştirmek vs. birkısım vergilerden muaftı. Bilim ve din adamları her türlü vergilerden muaftılar.

Anadolu Beylikleri zamanında sanayi, ziraat ve ticarete verilen önem, fikir hayatına verilen önem kadar, belki de ondan daha fazlaydı. Anadolu Selçukluları zamanında ülkeyi doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde kesen yollar ve bu yollar üzerinde bulunan kervansaraylar, beylikler döneminde de varlıklarını devam ettirmişlerdir. Anadolu'nun her yanında Ahîler'in esnaf örgütlerine rastlanıyordu. Bunlardan her sanatın kendine özgü bir örgütü vardı. Bu konu, bütün sanatların Anadolu'da revaçta olduğunu ve dışardan pek az miktarda eşya dışalımı yapıldığını, buna karşılık dışarıya işlenmiş ve hammadde olarak bol miktarda mal dışsatımı yapıldığını göstermektedir. Ekonomik yaşamın temelini ziraat

oluşturuyordu. Ülkenin iklim koşullarına bağlı olarak çeşitli bölgelerde tahıl, her çeşit meyve, pamuk, ipek yetiştiriliyor ve hayvancılık yapılıyordu. Elde edilen ürünün büyük bir kısmı iç tüketimi karşılıyor, fazlası ise komşu ve Avrupa ülkelerine dışsatımı yapılıyordu.

Beylikler zamanında başlıca ticaret merkezleri Karadeniz kıyısında Trabzon, Farya, Samsun ve Sinop, Ege Denizi kıyısında Foça, İzmir ve Ayaslug, Akdeniz kıyısında Antalya ve Alanya, İç Anadolu'da ise Sivas, Kayseri ve Konya idi. Bunlardan Sivas, Anadolu'nun en büyük ticaret merkeziydi. İran, Irak, Suriye ve Mısır'dan gelen Müslüman tüccarlar ile Ceneviz ve Venedik tüccarları büyük kafileler halinde buraya gelirler ve mallarını satarlar ya da mal alırlardı. Sivas'tan dört yöne giden ticaret yolları üzerinde de küçük ticaret merkezleri bulunurdu.

Dışsatım mallarının başında her çeşit kumaş, halı, kilim, ipek ve pamuk gelirdi. Germiyan, Denizli ve Alaşehir'de dokunan kumaşlar dış pazarlarda rahatlıkla alıcı buluyordu. Diyarbakır, Siirt, Alaşehir ve Balıkesir yörelerinde üretilen ipek ve ipekli kumaşlar İstanbul ve Avrupa pazarlarına gönderiliyor ve buralarda emsallerine rahatlıkla rekabet edebiliyordu. Anadolu'da dokunan halı ve kilim, dayanıklılığı ve zerafeti ile Avrupa'da "deniz aşırı halıları" diye ün yapmıştı. Ünlü gezgin İbn Battuta, Anadolu'da dokunan halı ve kilimlerin Suriye, Mısır, Irak, Hindistan ve hatta Çin'e kadar gönderildiğini yazmaktadır. Dışsatım malları arasında pamuk birinci sırayı alıyordu. Avrupa pazarlarında Mısır, Suriye ve Kıbrıs pamuğuna başarıyla rekabet ediyor ve kolaylıkla alıcı buluyordu. Kütahya, Ulukışla, Amasya ve Bayburt çevresinde çıkarılan gümüş madeni ile Foça, Şarki Karahisar, Ulubat ve Kütahya'da elde edilen şap madenlerinin dışarıya bol miktarda dışsatımı yapılıyordu. Bunların yanında Germiyan atları, çeşitli av kuşları, koyun ve keçi önemli miktarda gelir getiriyordu. Bütün bunlar beylikler döneminde Anadolu'da halkın refah içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

5. DOĞU ANADOLU'DA KURULAN TÜRK DEVLETLERİ

AK - KOYUNLULAR

Ak-Koyunlu oymağının Doğu Anadolu'ya geliş tarihi hakkında güvenilir bilgiyi, Ak-Koyunlu sülalesinin tarihi olan, Ebu Bekr-i Tihrani'nin Kitab-ı Diyarbekiriyye'sinde bulmak olasıdır. Devletin kurucusu Kara-yülük Osman Bey'i Bayındır Han aracılığıyla 52. göbekte Oğuz Han'a bağlayan yazar, oymağın ilk önce 13. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da göründüğünü, Moğol istilasına karşı koyduklarını, giderek Diyarbakır yöresine egemen olup, bu arada Trabzon-Rum İmparatorluğu'na ve Gürcüler'e karşı da seferlere giriştiklerini yazar. Siyasal bir birlik kurmadan önce bunlar güneyde Urfa ve Mardin, kuzeyde Bayburt olmak üzere Fırat ve Dicle yöresinde yaylayıp, kışlayarak dolaşmaktaydılar. En büyük rakipleri olan Kara-KoyunluTürkmenleriyle amansız mücadeleleri, hem tarafların ağır kayıplar vermesine hem de bulundukları bölgelerin harab olmasına neden olmuştur.

İlhanlılar'ın yıkılmasından sonra,onun çöküntüsü üzerinde birbirleriyle mücadele eden Celayir, Çoban ve Sotay sülalelerinin kavgalarına katılan bu iki oymaktan Kara-Koyunlular Celayirliler'in, Ak-Koyunlular ise, bu ailenin rakibi olup, Musul ve Diyarbakır bölgelerinde egemen olan Sotayoğulları'nın hizmetine girmişlerdi. Bu sonuncu sülale Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kalınca, Ak-Koyunlular Mardin'de egemen olan Artuk-oğulları ile işbirliği yapmış ve Diyarbakır yöresindeki bazı kent ve kalelere egemen olmuşlardı. Böylece Ak-Koyunlu oymağı yavaş yavaş kuvvetlenmeye ve diğer boy ve oymakları kendisine bağlayarak bir ulus durumuna gelmeye başlıyordu. Bunlara katılan boy ve oymaklar kendi adlarını korumakla birlikte hep Ak-Koyunlu oldular.

Diyarbakır bölgesini yurt edinen Ak-Koyunlular'ın reisi Tur Ali Bey 1340 - 1341 ve 1343'te Trabzon-Rum İmparatorluğuna ve hatta başkentine saldırmış, 1348'de Bayburt ve Erzincan emirleriyle yeniden Trabzon üzerine yürümüşse de, başarı kazanamamıştı. İmparator 3. Alexios, bu yandaş Türk beyleri içinde en kuvvetlisi olan Tur Ali Bey'i kazanmak ve böylece diğerlerinin saldırısını önlemek arzusuyla kız kardeşi Maria Despina'yı bu beyin oğlu olan Kutlu Bey ile evlendirdi (1352). Ak-Koyunlu Devleti'nin kurucusu Kara- yülük Osman Bey'in annesi işte bu prensestir. Büyük olasılıkla 1363'e doğru babasının yerine geçen Kutlu Bey, 1365'te karısı Despina ile, Alexios'u ziyaret için Trabzon'a gitmiş, aynı yıl imparator bu ziyareti iade etmiştir. Kutlu Bey'in oğlu Kara-yülük Osman Bey de Alexios'un kızlarından birisiyle evlenmiştir. Kutlu Bey , 14. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Anadolu'da sürüp giden emaret kavgalarının çoğuna katılarak çıkar karşılığı, beylik iddiasında bulunanlara hizmet etmiştir. Hâkimi Pir Hüseyin'in ölümü üzerine (1378) Erzincan'ı ele geçiren Mutahharten, aynı yıl Sıvas hükümdarının burasını ele geçirme girişimi üzerine, Ak-Koyunlular'dan yardım istedi. Kutlu Bey'in oğullarından birisinin komutasındaki Ak-Koyunlu ordusu, üzerine gönderilen Sivas kuvvetlerini yendi. Kutlu Bey oğlu Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin'in Sivas'ta hükümdarlığını ilan etmesinden (1381) sonra, Sivas üzerine yürüyerek kenti savunmayla görevlendirilen Emir Yusuf Çelebi'yi yenmesine ve öldürmesine karşın, burayı ele geçirememiştir. Ancak 6 yıl sonra, Kutlu Bey oğulları Kadı Burhaneddin'e sığınarak, hareketlerinden ötürü bağışlanmalarını istediler; ricalarının kabulü üzerine de küçük kardeşleri Kara-yülük Osman Bey'i rehin bırakarak ayrıldılar. Diğer bir söylentiye göre, cesaret ve ününü kıskanan kardeşlerinin kendisine bir kötülük yapmalarından çekinen Kara-yülük onlardan ayrılarak Kadı Burhaneddin'in hizmetine girmiştir.

Kutlu Bey 1389 sıralarında ölerek, Bayburt'un bir köyünde gömülmüştür. Onun dört oğlu (Hüseyin, Ahmed, Pir Ali ve Kara-yülük) bilinmektedir. Bunlardan babasının yerini alan Ahmed Bey, Mutahharten ile bozuşarak yapılan bir savaşta onu yenmiş, Mutahharten de bunun üzerine Ak-Koyunlular'ın düşmanı olan Kara-Koyunlular'ın reisi Kara Mehmed'den yardım istemişti. Bu iki beyin karşısında ağır kayıplar veren Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin'in yanına gitti. Onunla çıktığı Amasya seferi sırasında Ahmed Bey, Burhaneddin'i etkisiz bırakmak istediyse de başarı kazanamadı. 1394'te Mutahharten ile savaşmak üzere Erzincan üzerine yürüyen Burhaneddin, kendisine yardıma gelerek yararlıklar gösteren Ahmed Bey'e, Bayburt'a kadar olan yerleri vermiştir. Ancak Mutahharten ile yapılan savaşta her ikisi de yenilmiştir. Ertesi yıl tekrarlanan Erzincan saferine katılan Ahmed Bey, Timur'un Bağdad'dan Suriye'ye gideceğini öğrenince, önce oymağı ile birlikte Diyarbakır'a dönmüş , sonra da yöresini yağmalamak üzere Malatya'ya geçmişse de, Kadı Burhaneddin'in kendisini cezalandıracağını fark ederek, maiyetine girmiş ve onun tarafından Erzincan bölgesinin ele geçirilmesiyle görevlendirilmişti. Fakat Kadı Burhaneddin, 1396'da Karaman-oğulları ile savaşırken, kendisine katılmayan Ahmed Bey'in karşı taraf ile birleşmesinden çekindiğinden ona göre önlem aldı. Aynı yılın sonlarına doğru, Burhaneddin'in Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'in isyanını bastırması sırasında maiyetinde Ahmed Bey değil, kardeşi Kara - yülük Osman Bey bulunuyordu. Ancak Şeyh Müeyyed'in öldürülmesi yüzünden Burhaneddin ile Kara-yülük'ün araları açıldı. Burhaneddin'den ayrılan Kara-yülük onun tarafından izlendi. Maiyetinde yalnız 600 süvari bulunan Kara-yülük, Burhaneddin'in 20.000 kişilik kuvvetini hezimete uğratarak onu tutsak edip öldürttü (temmuz 1398) ve Sivas'ı kuşatarak kentin teslimini istedi. Babası Burhaned-

din'in yerine Sivas hükümdarı olan Alaeddin Ali Çelebi, Kara-yülük'e karşı kayınpederi olan Kara-Tatar beyinden yardım istediyse de, Kara-Koyunlular bunları yenerek, kenti kuşattılar. Aciz kalan Sivas halkı, Türkmenler eline geçerek tahrip edileceğinden korktuklarından, kenti Osmanlı hükümdarına teklif ettiler. Bunun üzerine 1. Bayezid, büyük oğlu Süleyman Çelebi komutasında kalabalık bir orduyu Sivas üzerine gönderdi. Kara-yülük yenilerek, Sivas ve Kadı Burhaneddin'in ülkesinin önemli bir bölümü Osmanlılar eline geçti. Sivas'ı almaktan ümidini kesen Kara-yülük Osman Bey, önceden Ak-Koyunlular'ın düşmanı ve Kara-Koyunlular'ın müttefiki bulunan, fakat Kadı Burhaneddin'i ortadan kaldırdığı için bu kez kendisine saygı gösteren Mutahharten ile birleşti.

Kara-yülük daha sonra Sultan Berkuk'a başvurarak, Memlukler'in hizmetine girdi. Ancak Berkuk'un ölümü üzerine Mısır'da karışıklıkların tehlikeli bir durum alması ve Yıldırım Bayezid'in Suriye'ye doğru yürüyüşe hazırlanması, Kara-yülük'ün Memlukler'den yüz çevirerek, Mutahharten'in aracılığı ile 1399'da Karabağ'da kışlayan Timur'un yanına gidip, onun hizmetine girmesiyle sonuçlandı. 1400'de Timur'un Anadolu'ya yürüyüşünde, Kara-yülük , onun ordusuna öncülük yapmış, Sivas'ın ve Elbistan ile Malatya'nın ele geçirilmesinde hazır bulunmuştur. Timur, Osmanlılar'dan aldığı Malatya'yı Kara-yülük'e vermiştir. Timur'un Suriye seferinde Osman Bey ve oğulları da hazır bulunarak yararlıklar gösterdiler. Bu seferden dönüşünde Mardin'i kuşatan Timur, çok geçmeden Irak üzerine yürüyünce, kentin kuşatılmasını Kara-yülük'e bıraktı ve ona ayrıca Diyarbakır'ı verdi. Mardin'i ele geçiren Kara-yülük, oğlu aracılığıyla Hısn Keyfa hâkimini kendisine boyun eğmeye, vergi ve asker vermek zorunda bıraktı.

Timur'un 1402'deki ikinci Anadolu seferine kardeşleriyle birlikte katılan Kara-yülük, Ankara Savaşı'nda Osmanlı sol kanadının bozulmasında büyük rol oynamıştır. Kışı kendisi ile birlikte Anadolu'da geçiren Kara-yülük'e, ayrılması sırasında Timur, bütün Diyarbakır bölgesinin beyliğini vermiştir. Diyarbakır'a gelen ve artık ağabeylerinin emri altındaki diğer Ak-Koyunlu topluluğunu da yönetimi altında toplamayı başaran Kara-yülük Osman Bey, Ak-Koyunlu Devleti'ni kurdu.

Kara-yülük, Timur'un ayrılmasından sonra Doğu Anadolu'da siyasal bir birliğin olmamasından yararlanarak Urfa, Kemah, Erzincan, Harput, Erzurum ve uzun mücadelelerden sonra Mardin'i elde etmiş ve Çoruh yöresine egemen olmuştur. Amansız rakibi Kara-Koyunlu hükümdarı Kara Yusuf ile yaptığı ilk savaşı (1409) kaybetmişse de, 1417'deki ikinci savaşta taraflar birbirlerine karşı üstünlük sağlayamamışlar ve Memluk tehlikesi karşısında anlaşmaya varmışlardı. Büyük olasılıkla Şahruh'un kışkırtması ile Kara-yülük, Temmuz 1418'de yöreyi yağmalayarak Mardin'i kuşattı. Fakat Kara Yusuf'un Ak-Koyunlular üzerine yürüdüğünü haber alan Kara-yülük, Diyarbakır'a doğru çekilirken Kara Yusuf tarafından yenilgiye uğratıldı.

Kara Yusuf'un ölümünden (1420) sonra yerine geçen İskender Bey döneminde, bu iki Türkmen devleti arasındaki mücadeleler daha da şiddetlenerek devam etti. Mart 1421'de, yine Mardin'i kuşatan Kara-yülük, İskender Bey tarafından yenilgiye uğratıldı. Tek başına Kara-Koyunlular'la başa çıkamayan Osman Bey, Şahruh'un Kara-Koyunlular'a karşı yaptığı Eleşkirt (1421) ve Selmas (1429) savaşlarında onun yanında yer aldı. Şahruh'a karşı başarı kazanamayan İskender Bey ise, Osmanlı hükümdarı 2.Murad'a sığınmak üzere Tebriz'den Erzurum'a giderken, Şahruh'un emriyle Kara-yülük tarafından yolu kesildi. Düşmanın geçiş izni vermemesi üzerine savaşmak zorunda kalan İskender Bey, kuvvetlerinin azlığına karşın, galip geldi (Eylül 1435). Kara-yülük ile iki oğlu ve bazı Ak-Koyunlu beyleri savaşta ölenler arasındaydı.

Kara-yülük Osman Bey'in ölümünden sonra oğulları iktidar mücadelesine giriştilerse de, bunlardan veliaht olan Ali Bey, hem Şahruh, hem de Memluk sultanından beylik menşuru aldı. Bir yandan Kara-Koyunlular'ın saldırılarını durdurmaya çalışırken, diğer yandan kardeşi Mardin valisi Hamza Bey ile mücadele eden Ali Bey, iki kuvvetle birden başa çıkamayacağını anlayınca, 2.Murad ile Memluk sultanından yardım istedi. Bir ara Memlukler'den destek gördüyse de, Osmanlılar'dan umduğu yardımın gelmemesi üzerine ümitsizliğe düşerek Suriye'ye çekildi. Böylece Ak-Koyunlu beyliği, Kara Yusuf'un oğlu Isfahan'ı yenen, kardeşi Hamza Bey'in eline geçti (1438).

Kardeşlerini ve yeğenlerini boyunduruğu altına alan ve Memluk sultanı tarafından tanınan Hamza Bey, Ak-Koyunlu birliğini yeniden kurmaya çalıştı. Hamza Bey ölünce (1444), kardeşi Ali Bey'in oğlu Cihangir, beyliğin başına geçti ise de, kendisine karşı olan sülale üyelerinden bazıları, Kara-Koyunlu Cihan-Şah'tan yardım istediler. Bu arada Kara-Koyunlu şehzadelerden Elvend'in Cihangir'e sığınması iki devlet arasındaki gerginliği artırdı ve Kara-Koyunlular 1450'de Erzincan'ı kuşatıp teslim aldılar. Fakat Cihangir'in Elvend'i vermemekte direnmesi, Malatya, Urfa ve Mardin'in Kara-Koyunlular'ın eline geçmesine yol açtı. Cihangir, annesi Sara Hatun'u Memluk sultanına göndererek yardım ya da barışa aracı olmasını istediyse de bu yardım gelmedi. Bunun üzerine Ak-Koyunlular kendi kuvvetleriyle Urfa ve Mardin'i geri aldılar (1451). Ergani'de Cihangir'in küçük kardeşi Uzun Hasan Bey kuvvet toplayarak, Urfa yakınlarında Kara-Koyunlular'ı bozguna uğrattı. Ancak taraflar arasındaki çatışma kesin bir sonuca ulaşmadı. Cihangir Şah oğlu Muhammed Mirza komutasında büyük bir ordu gönderince, Cihangir, Diyarbakır surları içine kapandı. Uzun Hasan kardeşinin yardımına geldiyse de, bütün yıl süren çarpışmalar sonuçsuz kaldı. Sonunda Timurlular'dan Baysungur oğlu Sultan Babur'un, Rey'e geldiğini duyan Cihan-Şah, Cihangir'e elçi göndererek barış önerdi; hatta Cihangir'in kızını oğlu M. Mirza'ya isteyerek iki ulus arasındaki düşmanlığı kaldırmaya çalıştı. Cihangir, bütün bu kötü koşullara karşın, dedesi Kara-yülük'ün yönetimi altındaki ülkeleri bir araya toplamaya çalışmış ve bunda da bir yere kadar başarılı olmuştu. Mücadeleler sırasında Cihangir'in en büyük yardımcısı kardeşi Uzun Hasan Bey idi.

Kara-Koyunlular ile yapılan mücadelede Cihangir'in en büyük desteği olan Uzun Hasan Bey, 1453'te ani bir saldırı ile Diyarbakır'ı ele geçirip, kardeşleri Cihangir ve Üveys'i perişan etti (1457). Bu başarısından sonra kardeşleri ona bağlandıkları gibi, Uzun Hasan aynı yılda Hısn Keyfa'daki Eyyubi yönetimini de ortadan kaldırdı. Ertesi yıl Karamanoğlu ülkesine saldıran Dulkadır-oğlu Arslan Bey'i geri çekilmek zorunda bıraktı. Uzun Hasan, 1459'da Gürcistan'da birkaç kaleyi ele geçirerek Selçuklu soyundan geldiklerini öne süren Egil beylerinin egemenliğine son verdi. O, daha önce Kara-Koyunlular'ın ele geçirdikleri yerleri geri aldığı gibi, Şebinkarahisar ve Koyulhisar'ı da alarak Osmanlı ülkesine akınlara başladı.

Ülkesi Osmanlılar'ın eline geçen Kızıl Ahmed'in Uzun Hasan'a sığınması ve 2.Mehmed'in Trabzon'u fethetmek için harekete geçmesi üzerine, İmparator 4.Ioannes'in kızı ile evli olmasından ötürü Trabzon İmparatorluğu üzerinde Uzun Hasan'ın toprak isteminde bulunması nedeniyle , Ak-Koyunlular ile Osmanlılar arasındaki ilişki gerginleşti. Trabzon üzerine yürüyen Osmanlı ordusunu önlemek için gönderdiği kuvvetler Gedik Ahmed Paşa'ya yenilince, Uzun Hasan,